

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ  
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Стефан Љ. Денда

**УТИЦАЈ ТУРИЗМА НА СТАВОВЕ СТАНОВНИШТВА О  
КВАЛИТЕТУ ЖИВОТА НА ЗЛАТИБОРУ**

докторска дисертација

Београд, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE  
FACULTY OF GEOGRAPHY

Stefan Lj. Denda

**THE INFLUENCE OF TOURISM ON POPULATION  
ATTITUDES TO THE QUALITY OF LIFE IN THE  
ZLATIBOR AREA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022

**Ментор:**

др Дејан Шабић, редовни професор  
Универзитет у Београду – Географски факултет

**Чланови комисије:**

др Сања Павловић, редовни професор  
Универзитет у Београду – Географски факултет

др Марко Д. Петровић, виши научни сарадник  
Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ

Датум одбране дисертације:

---

## Захвалност

Израда доктората са собом је носила одређене изазове, а подршку на том путу сам добио од бројних институција и појединаца. Овом приликом желим да се свима захвалим.

На првом месту, ментору, др Дејану Шабићу који је „широких руку“ прихватио мој предлог теме, а потом пружао неизмерну подршку током израде дисертације. Такође, члановима Комисије, др Сањи Павловић и др Марку Д. Петровићу дугујем захвалност за предано ишчитавање обимног материјала, као и конструктивне савете за превазилажење одређених недоумица. Велику захвалност дугујем и мом институтском ментору, врсном друштвеном географу, др Јовани Тодорић, за несебичну помоћ током различитих фаза израде рада.

Овом приликом захваљујем многобројним локалним и националним институцијама које су ми помогле да дођем до различите грађе. Претраживање обиља литературе о Златибору омогућила је Снежана Ђенић, директорка Библиотеке Љубиша Р. Ђенић у Чајетини. Такође, захваљујем и надлежнима из општине Чајетина, посебно Марији Јеремић, помоћнику председника Општине за односе са јавношћу и Милици Стаматовић, начелници Општинске управе. Своју предусетљивост исказали су запосленици јавних предузећа, Марија Вилотијевић из Водовода „Златибор“, Зорица Поњавић из КЈП „Златибор“, као и надлежни из Туристичке организације Златибор.

Захваљујем и Пају Богдановићу, директору Центра за социјални рад Чајетина и Зденки Булатовић, шефу испоставе Републичког фонда за здравствено осигурање. У складу са захтевом за информацијама од јавног значаја, захваљујем Милени Милојковић из Одељења за статистичку аналитику Министарства унутрашњих послова РС, Габријели Петковић Јовановић из Агенције за привредне регистре, као и одговорним лицима из Републичког завода за статистику.

У спровођењу анкетног истраживања, „врата Златибора“ отворио је Миленко Јеремић, одборник у СО Чајетина, рођени Златиборац, пореклом са Рудина. Хвала Вам на оптимизму којим зрачите. На том пољу, несебичну потпору дали су Иван Митић, помоћник директора ОШ „Димитрије Туцовић“ из Чајетине, Марија Суботић, психолог ОШ „Саво Јовановић Сирогојно“ из Сирогојна и Ивана Жунић, педагог ОШ „Миливоје Боровић“ из Мачката. Без Вас не бих могао допрети до домова многих Златибораца, и на томе велики наклон.

Захваљујем свим колегама из Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, а нарочито Драгољубу Штрбцу и др Дејану Дољаку, који су помогли око израде картографских прилога и усмерили ме да у будућем научном раду размишљам у том правцу. Завршетак доктората није могуће замислити без стручне и колегијалне подршке наше библиотекарке Добриле Стајић, од милоште зване „Доца“. На овом месту, захваљујем и демографу Вањи Јавор на корисним информацијама везаним за статистичке податке. Посебну пажњу заслужује Јасна Мицић, другарица са којом делим све тајне и тренутке проведене на Институту, почев од „топлог“ јунског дана 2015. године. Хвала ти за сву мотивацију, нарочито за моменте када је изгледало да се нећу изборити лако.

Највећи подстрек током читавог периода дали су чланови породице који су одувек веровали у мене и радовали сваком успеху. Хвала мама Љиљи, стубу породице, која је разумела моје, често нереалне жеље и прохтеве. Знам да сам понекад био неподношљив, али све иде у рок службе.

На крају, захваљујем свим Златиборцима, знаним и незнатим, који су у условима COVID-19 кризе нашли времена да одговоре на многобројна, често и интимнија питања која можда могу одгонетнути тајну ерског менталитета.



# УТИЦАЈ ТУРИЗМА НА СТАВОВЕ СТАНОВНИШТВА О КВАЛИТЕТУ ЖИВОТА НА ЗЛАТИБОРУ

## Сажетак

Садржај докторске дисертације је просторно везан за златиборску микрорегију. Ради се о комплексној регионално-географској целини у природном и друштвеном погледу. Бројне околности су условиле висок ниво данашњег туристичког развоја простора Златибора. Стога, улога туризма је била један од главних разлога за детаљнију анализу поменутог простора. У складу са предметом истраживања, основни циљ дисертације је заснован на сагледавању утицаја развоја туризма на ставове становника везане за квалитет живота на територији општине Чајетина.

Условно, могуће је издвојити неколико тематских целина. Најпре су дефинисани теоријско-методолошки оквири истраживања. Анализиране су границе и различити аспекти географског положаја. Такође, дат је преглед најважнијих истраживања која су третирали ову просторну целину. У другом делу, акценат је дат физичко-географским и друштвено-географским карактеристикама. Извршена је идентификација, и оцена природних и друштвених услова и ресурса простора Златибора узимајући у обзир историјски, демографски и економски оквир развоја. Посебно је обухваћен развој туризма и пратећих делатности оценом различитих параметара.

У наставку је објашњен појам квалитета живота и његова повезаност са развојем туризма из угла локалне заједнице. Узимајући у обзир еколошке, економске и социокултурне аспекте туристичког развоја, проистиче његов утицај на квалитет живота становништва. На том правцу, у четвртм делу је формулисана методологија истраживања квалитета живота условљеног туризмом (енг. *Tourism-related Quality of Life*). Кроз анкетно истраживање тестиран је инструмент који је обухватио 36 елемената (показатеља) квалитета живота (36 зависних варијабли). Испитаници су дали одговоре о: 1. важности показатеља за квалитет живота, 2. задовољству показатељем квалитета живота и 3. оценили улогу (допринос) туризма за дати показатељ квалитета живота. Фокус истраживања јесте на трећем испитиваном сегменту – оцени улоге, тј. доприноса туризма елементима (показатељима) квалитета живота. Простор (територија) који је обухваћен анкетом јесте општина Чајетина, као централна административна целина на простору Златибора.

Резултати истраживања су показали да је већина испитаника свесна важности показатеља квалитета живота на локалном нивоу. Исказано је умерено задовољство и релативно повољно дејство туристичког развоја на исте. У контексту утицаја туризма, присутне су извесне разлике између испитаника у складу са њиховим социо-економским и демографским обележјима. Такође, ставови испитаника о утицају туризма на показатеље квалитета живота су детерминисани њиховом интеракцијом са туристичким сектором. Додатно, установљена је позитивна веза (корелација) између груписаних и појединачних варијабли из анкетног упитника. Ово истраживање још једном потврђује значај комбиноване примене објективних и субјективних индикатора квалитета живота имајући у виду њихову нераздвојивост.

**Кључне речи:** валоризација природних и друштвених ресурса, географске промене, квалитет живота, туризам, локална заједница, TQOL скала, Златибор, југозападна Србија

**Научна област:** Геонауке

**Ужа научна област:** Туризмологија

# THE INFLUENCE OF TOURISM ON POPULATION ATTITUDES TO THE QUALITY OF LIFE IN THE ZLATIBOR AREA

## Abstract

In terms of the spatial coverage, the doctoral dissertation deals with the Zlatibor micro-region. It is a complex regional-geographic unit in natural and social terms. Numerous circumstances have contributed to the highly developed tourism in the Zlatibor area. Therefore, the role of tourism is one of the main reasons for a more detailed analysis of the mentioned area. In line with the subject of research, the main goal of the thesis focuses on the study of the impact of tourism development on the local population's attitudes to the life quality in the territory of the Municipality of Čajetina.

It is possible to tentatively single out several thematic units. As the first step, the theoretical and methodological frameworks were defined. The boundaries and various aspects of geographical position were analyzed. Also, an overview of the most critical research dealing with this spatial unit has been provided. In the second section, the emphasis is given to physical-geographical, and socio-geographical characteristics. In accordance with the historical, demographic, and economic development framework, the identification, and assessment of natural and social conditions and resources of the Zlatibor area was carried out. Special attention is paid to the development of tourism and accompanying activities by assessing various parameters.

The concept of the quality of life and its connection with tourism development from the perspective of the local community is explained below. The influence of tourism development on the population's quality of life is derived from the environmental, economic, and socio-cultural aspects of tourism development. In this direction, in the fourth section, the methodology of research on the tourism-related quality of life was defined (eng. Tourism-related Quality of Life). Through a survey, an instrument with 36 elements (indicators) of the quality of life (36 dependent variables) was tested. The respondents provided feedback on (1) the importance of indicators for the quality of life, (2) satisfaction with the indicator of the quality of life, and (3) assessed the role (contribution) of tourism for the selected indicator of the quality of life. The focus of the research is on the third examined segment: assessing the role, i.e. the contribution of tourism to the elements (indicators) of the quality of life. The area (territory) covered by the survey is the municipality of Čajetina, a central administrative unit in Zlatibor.

The results of the research show that most respondents are aware of the importance of the quality of life indicators at the local level. Moderate satisfaction and the relatively favorable effect of tourism development are also observed. In the context of the impacts of tourism, some differences among the respondents in terms of their socio-economic and demographic characteristics are observed. Also, the attitudes of respondents to the impact of tourism on life quality indicators are determined by their interaction with the tourism sector. Additionally, a positive correlation between grouped and individual variables from the survey questionnaire was established. This research confirms the importance of the combined application of objective and subjective indicators of life quality.

**Keywords:** valorization of natural and social resources, geographical changes, quality of life, tourism, local community, TQOL scale, Zlatibor, Southwest Serbia

**Scientific field:** Geosciences

**Scientific subfield:** Tourismology

## САДРЖАЈ

I УВОД.....	1
1.1. Простор истраживања.....	1
1.2. Предмет и проблем истраживања.....	2
1.3. Циљ и задаци истраживања.....	5
1.4. Полазне хипотезе.....	5
1.5. Научне методе истраживања.....	5
II ПРЕГЛЕД ПРЕТХОДНИХ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА О ЗЛАТИБОРУ.....	12
III ДЕФИНИСАЊЕ ЗЛАТИБОРА КАО ПРОСТОРА ИСТРАЖИВАЊА.....	16
3.1. Административно-територијалне промене.....	17
3.2. Порекло назива.....	20
3.3. Функционални положај.....	21
IV ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗЛАТИБОРА.....	24
4.1. Геолошко-педолошке карактеристике.....	24
4.2. Геоморфолошке карактеристике.....	26
4.3. Климатске карактеристике.....	34
4.4. Хидрографске карактеристике.....	42
4.5. Биогеографске карактеристике.....	49
V ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСКИ И ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ НА ЗЛАТИБОРУ.....	57
5.1. Културно-историјски трагови.....	57
5.2. Порекло златиборског становништва.....	58
5.3. Промене броја становника до Другог светског рата.....	60
5.4. Промене броја становника после Другог светског рата.....	61
5.5. Типови кретања становништва.....	62
5.6. Промена густине насељености.....	63
5.7. Промена броја домаћинстава.....	64
5.8. Промене у природном кретању становништва.....	67
5.9. Промене у механичком кретању становништва.....	69
5.10. Дневне миграције становништва.....	71
VI НАСЕОБИНСКА МРЕЖА ЗЛАТИБОРА.....	74
6.1. Историјски развој и положај насеља.....	74
6.2. Демографске карактеристике насеља.....	76
6.3. Функционална типологија насеља.....	78
6.4. Утицај урбанизације на трансформацију насеља.....	79
6.5. Физиономске карактеристике насеља.....	80
6.6. Промена облика становања.....	82
VII СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА ЗЛАТИБОРА.....	85
7.1. Промене старосне структуре становништва.....	85
7.3. Промене образовне структуре становништва.....	88
7.4. Промене економске структуре становништва.....	92
7.5. Промене структуре пољопривредног становништва.....	97
VIII ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ НА ЗЛАТИБОРУ.....	99
8.1. Развој пољопривреде.....	99
8.2. Развој шумарства.....	106
8.3. Развој занатства.....	109
8.4. Развој индустрије.....	110
8.5. Развој трговине.....	113
8.6. Развој саобраћаја.....	116
IX ТУРИЗАМ КАО ФАКТОР РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ЗЛАТИБОРА.....	124
9.1. Историјат развоја туризма и угоститељства.....	124
9.2. Мотивско-физиономски садржаји развоја туризма.....	132
9.3. Врсте и облици туризма.....	135

9.4. Туристичка регионализација простора Златибора.....	144
9.5. Савремени аспекти туристичког привређивања.....	151
9.6. Обим и структура туристичког промета.....	155
9.7. Индикатори развоја туризма .....	161
X КОНЦЕПТ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА.....	164
10.1. Историјски развој концепта квалитета живота .....	165
10.2. Географски аспект истраживања квалитета живота.....	167
10.3. Објективни и субјективни индикатори квалитета живота.....	168
10.4. Предности и недостаци различитих типова индикатора .....	170
10.5. Питање квалитета живота у локалној заједници .....	171
10.6. Димензије квалитета живота .....	174
10.7. Индекси квалитета живота.....	177
XI УТИЦАЈИ ТУРИЗМА У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ .....	179
11.1. Дефинисање односа локалних заједница према развоју туризма .....	179
11.2. Диференцирање туристичких утицаја .....	185
11.3. Предиктори односа локалних заједница према развоју туризма .....	190
11.4. Класификација становника у односу на ставове према развоју туризма .....	196
11.5. Географска димензија односа локалних заједница према развоју туризма .....	197
XII ПОВЕЗАНОСТ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА И ТУРИЗМА.....	200
12.1. Основе повезаности туристичке делатности и квалитета живота .....	200
12.2. Историјски контекст истраживања утицаја туризма на квалитет живота .....	202
XIII МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА УСЛОВЉЕНОГ РАЗВОЈЕМ ТУРИЗМА.....	208
13.1. Развој инструмената за процену утицаја туризма на локалну заједницу .....	208
13.2. Развој туристичког индекса квалитета живота .....	209
13.3. Формулисање мерног инструмената.....	212
13.4. Фазе у обради података .....	213
13.5. Дефинисање хипотеза истраживања.....	213
XIV РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА – ПРЕГЛЕД ОБЈЕКТИВНИХ ПОКАЗАТЕЉА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У ОПШТИНИ ЧАЈЕТИНА.....	216
XV РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА .....	274
15.1. Дескриптивна статистичка анализа анкетног узорка .....	274
15.2. Индикатори квалитета живота – оцена важности и задовољства .....	280
15.3. Експлораторска факторска анализа утицаја туризма.....	283
15.4. Анализа утицаја туризма применом t-теста за независне узорке .....	287
15.5. Анализа утицаја туризма применом једнофакторске анализе варијансе (ANOVA) .....	292
15.6. Анализа резултата утицаја туризма применом статистичких корелација.....	307
15.7. Анализа вредности квалитета живота (QOL score) и квалитета живота условљеног туризмом (TQOL score).....	308
XVI ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	315
16.1. Ограничења и правци будућих истраживања.....	317
ЛИТЕРАТУРА.....	319
ПРИЛОЗИ .....	361
СПИСАК ТАБЕЛА, КАРАТА, ГРАФИКОНА, СЛИКА И ПРИЛОГА.....	395
БИОГРАФИЈА.....	401

## Скраћенице

АП – Аутономна Покрајина  
БДП – бруто друштвени производ  
БиХ – Босна и Херцеговина  
бр. – број  
в. – век(а)  
г. – година(е)  
ГЈ – газдинска јединица  
ДС – Демократска странка  
ДСС – Демократска странка Србије  
ДУС – дневни урбани систем  
енг. – енглески  
ЗЗ – земљорадничка задруга  
ЗС – Здрава Србија  
ЈЛС – јединица локалне самоуправе  
КО – катастарска општина  
ЛДП – Либерално-демократска партија  
МЗ – месна заједница  
МФ – Монархистички фронт  
НП – национални парк  
ПГР – план генералне регулације  
ПДР – план детаљне регулације  
ПП – парк природе  
ППППН – просторни план подручја посебне намене  
Пр. пл. – просторни план  
ПУПС – Партија уједињених пензионера Србије  
РЗС – Републички завод за статистику  
РПП – регионални просторни план  
РС – Република Србија  
РХМЗ – Републички хидрометеоролошки завод  
СГД – Српско географско друштво  
СДС – Социјалдемократска странка  
Сл. гласник – Службени гласник  
Сл. лист – Службени лист  
СНП – Српска народна партија  
СНС – Српска напредна странка  
СПС – Социјалистичка партија Србије  
СР – Социјалистичка Република  
СРС – Српска радикална странка  
ст. – становника  
ТО – туристичка организација  
ТП – трговинско предузеће  
ТУ – туристичко удружење  
УГ – удружење грађана  
укуп. – укупно  
хиљ. – хиљада  
чл. – чл

# I УВОД

## 1.1. Простор истраживања

**Појам Златибора** у туристичко-географском смислу спомиње се веома често у контексту популарне туристичке дестинације, економског развоја и што је најупечатљивије – природног предела који се трансформише интензивном изградњом и урбанизацијом. Стога, комплексност ове просторне целине захтева мултидимензионални приступ. У *орографском погледу*, Златибор представља пространу заталасану површ (висораван) просечне надморске висине 1.000 m (Торник 1.496 m, Чигота 1.422 m). У динарском правцу дугачак је 35 km, а широк око 15 km са површином од око 300 km<sup>2</sup> (Ршумовић, Милојевић, & Лазаревић, 1991). Са друге стране, *административно посматрано*, Златибор је и градско насеље у општини Чајетина, као и један од најпознатијих и најпосећенијих туристичких центара у Србији. Такође, дефинисано је и подручје *Парка природе „Златибор“* на површини од 419 km<sup>2</sup> на територијама општина Чајетина, Нова Варош и Прибој, као и града Ужица.

Шире посматрано, просторна целина Златибора површине преко 1.000 km<sup>2</sup>, дужине 55 km и ширине 25 km лоцирана је у динарском пределу југозападне Србије. Историјски, налази се у оквиру Старог Влаха односно *златиборског Старог Влаха*. Сагледано на тај начин, осим насеља општине Чајетина (прави Златибор), појам Златибора обухвата и насеља на територији општине Нова Варош (јужни Златибор) и града Ужица (северни Златибор). Припада Златиборском управном округу, док је према Закону о регионалном развоју Републике Србије сврстан у регион Шумадије и Западне Србије. Чињеница да је у дугом историјском раздобљу варошица Чајетина била седиште некадашње Златиборског среза и носилац различитих функција још једном потврђује њену везу са правим Златибором. На основу наведеног, Златибор добија знатно шири оквир од његовог правог орографског простора (Ршумовић и др., 1991).

Површина истраживаног простора износи 1.100,5 km<sup>2</sup>. На поменутој територији постоје 32 катастарске општине и 45 насеља (општински центар Чајетина, градско насеље Златибор и преостала сеоска насеља), у којој је према Попису из 2011. године живело 20.444 становника (просечна густина насељености 18,8 ст/km<sup>2</sup>). Сеоска насеља су сточарско-ратарског карактера, разбијеног типа, док је насеље Златибор центар туристичког и привредног развоја. Простор има велику контрактивну зону што је условљено солидном саобраћајном инфраструктуром. Посебно се истиче магистрални правац Београд–Јужни Јадран (Е-763) и железничка пруга међународног значаја Београд–Бар. У *привредном погледу*, главне делатности су туризам, пољопривреда и прерађивачка индустрија.

Према *Стратегијама развоја туризма (2005–2015; 2016–2025)*, туризам представља једну од водећих развојних полуга привреде Србије. Током 2019. г., у Србији је евидентирано око 3,7 милиона долазака и преко 10 милиона ноћења. Већину посетилаца чине домаћи гости, а једини изузетак су административни центри Београд и Нови Сад. Осим поменутих дестинација, значајним туристичким прометом издвајају се и Врњачка Бања, Златибор и Копаоник. У том контексту, *подручје Златибора* има знатно већу површину од истоименог насеља и представља водећи туристички центар националног значаја. Почеци туризма на овом простору се везују за другу половину XVIII в., док његов организован развој започиње 1893. године. Од тада, па до данашњих времена, туризам је доживео огромну трансформацију. Почетком XX в. (1908) су изграђени и први смештајни објекти и летњиковци на локалитетима Рибница, Краљеве воде, Палисад и Око. Временом, 70-их и 80-их година XX в. туризам је заживео и у осталим деловима ове просторне целине чиме своју афирмацију добијају и насеља Сирогојно, Гостиље, Љубиш, Мачкат, Рожанство, Трипкова, Крива река, Рудине, Мокра Гора, Кремна и друга.

Повољан географски положај и климатске погодности уз богато природно наслеђе,

значајна материјална и нематеријална баштина, као и адекватна туристичка инфраструктура и супраструктура, утицали су на висок ниво туристичке развијености овог подручја. Стога, данас су овде присутне *различите форме и облици туризма* (здравствени, спортско-рекреативни, манифестациони, сеоски, пословни, образовни, дечји и омладински, викенд-излетнички и транзитни). За подмирење туристичких потреба, у различитим *категоријама смештајних капацитета* евидентирано је преко 30.000 лежаја, већински у приватном смештају и хотелским објектима. У економском погледу, од 5.449 запослених, у туризму је радило 23,6% (услуге смештаја и исхране), а индиректно, уколико посматрамо и комплементарне делатности тај удео је знатно већи и износи преко 45,0%. Квалитетна материјална основа, уз присуство специфичних садржаја, утицала је и на добре *туристичке резултате*. У 2019. г. боравило је преко 237 хиљада гостију (6,4% у РС) који су остварили преко 777 хиљада ноћења (7,7%). То се одразило на директне финансијске приходе кроз наплаћену боравишну таксу у износу од преко 68 милиона динара. Такође, индуковани ефекти омогућавају да се вишак средстава улаже у службе и услуге јавног карактера. У складу са свим наводима, туризам има наглашену холистичку улогу.

Хронолошки посматрано, истраживање у докторској дисертацији је обухватило период после Другог светског рата до 2020. г., што је пре свега условљено расположивим и потпуним статистичким подацима пописа. Средином XX века, али и почетком 90-их, долази до значајних друштвено-економских промена. Ипак, ради сагледавања потпуније слике данашњих околности, у зависности од доступног материјала узет је у обзир и период до Другог светског рата. На почетку, анализирани су *параметри историјско-етнографског, демографског, административно-организационог и економског карактера* имајући у виду условљеност са тренутним нивоом развоја и будућим тенденцијама.

## 1.2. Предмет и проблем истраживања

**Туристички развој** праћен обимним инфраструктурним радовима утиче на оптерећеност туристичких дестинација, а последично и становништво као једну од кључних карика у туристичком процесу. Ставови становништва према утицајима туризма у фокусу су научних истраживања преко 40 година (Sharpley, 2014). Постоји консензус да туризам има економске, социокултурне и еколошке утицаје по локалну заједницу односно да истовремено доноси користи и трошкове у туристичким подручјима (Andereck, Valentine, Knopf, & Vogt, 2005; Gursoy, Jurowski, & Uysal, 2002; Gursoy & Rutheford, 2004). Према Алмеиди Гарсија и сарадницима (Almeida García, Balbuena Vázquez, & Cortés Macías, 2015), перцепција и став заједнице зависе од дужине боравка на том подручју, удаљености туристичких садржаја, знања о туризму, типа туриста и комуникације са њима. Треба додати да су социодемографске одлике становништва (пол, године старости, ниво образовања и прихода) важан фактор њихових ставова и доживљаја туризма. Такође, однос заједнице према туризму зависи од степена њихове укључености у туристичко привређивање (Belisle & Hoy, 1980; Perdue, P. T. Long, & Allen, 1987) и фазе животног циклуса дестинације (J. Liu, Sheldon, & Var, 1987).

**Економска димензија** најчешће условљава позитиван став заједнице према туризму. Један од главних разлога је могућност запошљавања (Andriotis & Vaughan, 2003; J. Chen, 2000; Dyer, Sharma, Gursoy, & Carter, 2007; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Korça, 1996; Lindberg & R. Johnson, 1997; J. Liu & Var, 1986; Mason & Cheyne, 2000; McGehee & Andereck, 2004) чиме туризам постаје један од главних извора прихода (Akis, Peristianis & Warner, 1996; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Korça, 1996; J. Liu & Var, 1986). Истовремено, туризам доприноси побољшању инфраструктуре и објеката јавне намене (Andereck & Vogt, 2000; Severiades, 2000; Sheldon & Var, 1984; Yoon, Gursoy & J. Chen, 2001), а самим тим условљава и пораст животног стандарда. Са друге стране, када је реч о негативним показатељима, углавном се истиче повећање трошкови живота (цене производа и услуга), уз повећање вредности земљишта и некретнина (J. Liu & Var, 1986; J. Johnson, Snepenger & Akis, 1994; Korça, 1996; Madrigal, 1995; Var, Kendall & Tarakcioglu, 1985).

**Еколошка димензија** утицаја туризма се такође може посматрати двојачко, позитивно и негативно (Aref, Redzuan, & Gill, 2009; Amuquandoh, 2010; Almeida-García, Peláez-Fernández, & Balbuena-Vázquez, 2016; Green, 2005; Liu et al., 1987; Yoon, Gursoy & J. Chen, 2001). Део аутора сматра да туризам доприноси очувању природних вредности и окружења (Akis, Peristianis & Warner, 1996; Andereck et al., 2005; Oviedo, Castellanos, & Martin, 2008; Perdue, P. T. Long, & Allen, 1990). Међутим, са масовним туризмом негативни ефекти све више долазе до изражаја. Проблеми се огледају у повећању количине отпада и интензивном загађењу природних ресурса, као и инфраструктурној оптерећености услед превазилажења носећег капацитета (Brunt & Courtney, 1999; Johnson, Snepenger, & Akis, 1994; Lindberg & R. Johnson, 1997; J. Liu & Var, 1986; Liu et al., 1987; McGehee & Andereck, 2004; Sheldon & Var, 1984; Sheldon & Abenoja, 2001; Snaith & Haley, 1999).

**Социокултурна димензија** се огледа у утицајима туризма на различите аспекте друштвеног живота заједнице, њихове навике, вредности, а у крајности и на комуникацију на релацији гост–домаћин. Постоје схватања да са туризмом долази до побољшања квалитета услуга који се нуде локалном становништву. Ту се пре свега мисли на рекреативне садржаје и културне активности (Andereck & Vogt, 2000; Brunt & Courtney, 1999; J. Chen, 2000; Gjerard, 2005; Gursoy et al., 2002). Истовремено, очување археолошких локалитета и споменика доприноси јачању културног идентитета заједнице (Andereck et al., 2005; Besculides, M. Lee, & McCormick, 2002; Oviedo, Castellanos, & Martin, 2008). Са друге стране, становници могу сведочити о порасту непожељних облика понашања попут криминала, употребе дрога и алкохола, као и проституције (Diedrich & García, 2009; Doğan, 1989; Haralambopoulos & Pizam, 1996; King, Pizam, & Milman, 1993; Milman & Pizam, 1988; Sheldon & Abenoja, 2001).

У циљу квантификовања ставова локалног становништва према туристичком развоју временом је развијен низ **стандардизованих скала**. Међу првима Ленкфорд и Хауард (Lankford & Howard) су формулисали *TIAS скалу* (енг. *Tourism Impact Attitude Scale*) и први пут применили 1994. године. Поменута скала је касније коришћена у већем броју истраживања (Blešić, Pivac, Besermenji, Ivkov-Džigurski, & Košić, 2014; Lankford, J. Chen & W. Chen, 1994; Harrill & Potts, 2003; Lankford, Buxton, Hetzler, & Little 1995; Schneider, Lankford, & Oguchi, 1997; M. Petrović, Blešić, Ivolga, & Vujko, 2016; M. Petrović, Gelbman, Demirović, Gagić, & Vuković, 2017a; M. Petrović, Blešić, Vujko, & Gajić, 2017b; Rollins, 1997; Y. Wang & Pfister, 2008; Woosnam, 2012). Током 1998. г. аутори Еп и Кромптон (Ap & Crompton) су дефинисали скалу која се у доброј мери заснивала на претходним искуствима. Пар година касније, са јачањем концепта одрживог туризма, настао је нови мерни инструмент по називом *SUS-TAS* (енг. *Sustainable Tourism Attitude Scale*). Ова скала, коју су осмислили Чој и Сиракаја (Choi & Sirakaya, 2005) коришћена је у бројним истраживањима (нпр. Yu, Chancellor & Cole, 2011; Sirakaya Turk, Ekinici & Kaya, 2008; Ribeiro, Pinto, Silva, & Woosnam, 2017; Sirakaya-Turk, Ingram, & Harrill, 2009; Yu, Sirakaya-Turk, & Gursoy, 2013; Y. Zhang, Cole, & Chancellor, 2015).

У том правцу, од шездестих година XX в., **концепт квалитета живота** привлачи све већу пажњу истраживача, у првом реду из области социологије, а потом и других научних дисциплина (Andrews, 1974; Diener & Suh, 1997). Реч је о мултидимензионалном феномену који није лако објаснити. Међу најширим дефиницијама, квалитет живота подразумева „опште стање благостања, могућност појединца и/или друштвене групе да задовоље своје потребе као покретаче свога деловања“ (Massam, 2002; Sirgy, 2001). Како наводе Брокић и Чикић (2014: 236), квалитет живота подразумева „начин, обим и ниво на којем појединци и/или друштвене групе успевају да задовоље своје потребе, а у складу са њиховим вредносним системом и прихваћеним нормама друштвеног деловања“. Уже посматрано, у географији се спомиње квалитет животног простора односно прилагођеност простора за добар и угодан живот (Mirošević & Jolić, 2015). Ту се мисли на задовољавање људских потреба, са чиме расте осећај среће на одређеном простору (Costanza et al., 2008). У истраживању квалитета живота користе се објективни (социјални) и субјективни индикатори (Abrams, 1973; Cummins, 2000; Diener & Suh, 1997; Diener et al., 1999; T. Lee & Marans, 1980; McCrea, Shyu & Stimson, 2006; Schneider, 1975; Sirgy, 2001; Slavuj, 2012, 2014). *Објективни индикатори* одражавају објективна стања и промене које постоје независно од



личних перцепција (Slavuj, 2014). Заснивају се на квантитативним (статистичким) подацима као што су демографски, социокултурни, социо-економски и еколошки показатељи (нпр. квалитет воде и ваздуха, образовање и здравствена заштита, стопа незапослености и криминалитета, БДП, доступност роба и услуга и други). Познати су и под називом „чврсти“ индикатори јер не зависе од ставова појединаца (Sirgy, 2001). Међутим, то је уједно и њихова главна мањкавост. Са друге стране, *субјективни индикатори* наглашавају „индивидуалну перцепцију и евалуацију“ (Slavuj, 2014). Они се заснивају на оцени задовољства чланова локалне заједнице појединачним доменима живота на одређеном простору (Sirgy, 2001; Slavuj, 2012). Познати су као „меки“ индикатори јер мере психолошка стања појединаца односно њихове вредности, ставове, веровања, задовољство, срећу и аспирације (Andrews, 1974).

У последње две деценије, **предмет истраживања** није само став домицилног становништва према туристичком развоју, већ и са њим повезан квалитет живота (Meng, Li & Uysal, 2010). Наиме, са развојем туризма у дестинацији, квалитет живота локалне заједнице се мења (Uysal, Perdue & Sirgy, 2012; Uysal, Sirgy, Woo, & Kim, 2016). Може се издвојити више питања која се односе на везу квалитета живота и туристичког развоја: *а) економска* (пореско оптерећење, инфлација, доступност радних места и др.); *б) социокултурна* (имиџ заједнице, доступност културних садржаја, свест о наслеђу); *в) еколошка* (загађење животне средине, бука, уништавање природних станишта и друго). Резултати првих истраживања су показали позитивне економске ефекте, али и страх од негативних еколошких и социјалних утицаја туризма (Perdue, P. T. Long, & Kang, 1999; Roehl, 1999). Каснија истраживања су потврдила повезаност туризма и квалитета живота у различитим типовима дестинација (Aref, 2011; Khizindar, 2012; Moscardo, 2009; Nawijn & Mitas, 2012; Nichols, Stitt & Giacompassi, 2002; Urtasun & Gutierrez, 2006; Pavlić, Portolan, & Puh, 2015; Woo, H. Kim & Uysal, 2015; Chancellor, Yu & Cole, 2011; Yu, Chancellor, & Cole, 2011).

Даљи напори су ишли у правцу диференцирања становника према социо-економским и демографским показатељима и перцепције утицаја туризма на квалитет живота. Резултати су показали да је домицилно становништво опрезније према развоју туризма за разлику од локалних власти и туристичких посленика који га у потпуности подржавају. Такође, истакнута је и разлика у задовољству између лица која су директно или индиректно укључена у туристички сектор и особа који се налазе изван њега (Jurovski & Brown, 2001; Woo, 2013; Woo, Uysal, & Sirgy, 2018). Посебна пажња је посвећена квалитету живота локалне заједнице у различитим фазама животног циклуса дестинације. Истраживања су показала да су у почетним етапама (фаза истраживања, ангажовања и развоја) ставови према туризму позитивни, али да протоком времена (фаза консолидације и стагнације) често долази до негативне перцепције туризма (Carmichael, Peppard, & Boudreau, 1996; K. Kim, 2002; Kim, 2012; Meng, Li, & Uysal, 2010; Uysal, Perdue & Sirgy, 2012; Uysal & Sirgy, 2012). Стога, шири **предмет проучавања** у дисертацији јесте *однос туризма и квалитета живота локалног становништва*. Уже, посебан акценат је стављен на *ставове локалне заједнице о утицају туризма на њихов квалитет живота на Златибору*.

Прошло је доста времена од појаве стандардизованог инструмента који разматра **квалитет живота локалне заједнице условљен туризмом** (енг. *Tourism-related Community Quality of Life – TCQOL*). Андерек и Јуровски (Andereck & Jurovski, 2006) су први аутори који су формулисали мерни инструмент који се бавио овим проблемом. Наиме, модел је обухватао три дела. Први део је поред социо-економских и демографских карактеристика испитаника обухватио и питања улоге туризма у локалној економији, знања о туризму, учешће у доношењу одлука, комуникације са туристима и перцепције личне користи од туризма. Други део се односио на 38 индикатора која су испитаници оцењивали у погледу њихове важности, задовољства и утицаја туризма (Andereck & Jurovski, 2006; Andereck et al., 2007; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Suntikul et al., 2016). Питања су се односила на индивидуални (субјективни) ниво, а за њихову евалуацију је коришћена петостепена Ликертова скала. Трећи део је обухватио рачунање индекса квалитета живота и туристичког индекса на основу таблице коју су развили Браун, Рафаел и Ренквик (I. Brown, Raphael, & Renwick, 1998), а касније делимично модификоване од стране Масаме-а (Massam,

2002). Сличне скале су коришћене у другим истраживањима (X. Liao, So & Lam, 2016; Yu, Cole & Chancellor, 2016). Коришћењем овог модела даће се одговор на **главно истраживачко питање** у дисертацији: „Какав је утицај туристичког развоја на ставове становништва о квалитету живота на Златибору“?

### 1.3. Циљ и задаци истраживања

У складу са предметом истраживања, **циљ дисертације** јесте сагледавања утицаја туристичког развоја на ставове становника везане за квалитет живота у дестинацији. Да би се поменути циљ реализовао, неопходно је да се изврше одређени **задаци**:

- дефинисање просторног и временског обухвата који је предмет истраживања;
- анализа литературе и преглед методологије истраживања;
- идентификовање природних ресурса и услова;
- идентификовање друштвених ресурса и услова;
- оцена развијености и квалитета туристичке понуде;
- сагледавање утицаја туризма на локалну заједницу;
- теренско анкетно истраживање ради добијања података у складу са дефинисаним; предметом и циљем истраживања;
- статистичка анализа прикупљених података;
- дискусија добијених резултата;
- ограничења, предлози и смернице даљих истраживања.

### 1.4. Полазне хипотезе

Златибор у целини представља атрактивно туристичко подручје захваљујући бројним природним и антропогеним вредностима. Присуство различитих садржаја и интензивни процеси (друштвени, економски, техничко-технолошки и други) утицали су на све учеснике, а нарочито на домицилно становништво. Бројне промене у простору су у мањој или већој мери издиференцирале ставове становништва и са њима повезан квалитет живота. У складу са наведеним, формулисана је **основна хипотеза**: „Развој туризма на територији општине Чајетина представља важан фактор који утиче на квалитет свакодневног живота домицилног становништва“. Из ове опште хипотезе изведен је већи број радних хипотеза:

- степен важности и степен задовољства појединачним димензијама (домени) квалитета живота на подручју општине Чајетина зависи од субјективних доживљаја становника;
- утицај туризма на димензије субјективног квалитета живота домицилног становништва општине Чајетина зависи од њихових социо-економских и демографских карактеристика;
- утицај туризма на димензије субјективног квалитета живота домицилног становништва општине Чајетина зависи од повезаности са туристичким сектором;
- утицај туризма на димензије субјективног квалитета живота домицилног становништва показује позитивну везу;
- вредност општег квалитета живота и квалитета живота условљеног туризмом може се одредити применом стандардизованог механизма (QOL и TQOL score).

### 1.5. Научне методе истраживања

**Методе истраживања** су одабране у складу са дефинисаним предметом, циљевима и задацима истраживања у дисертацији. Генерално, све методе се могу поделити у две групе:

### **Опште (основне) методе:**

- *Аналитички метод* се односио на анализу домаће и иностране литературе која мултидисциплинарним приступом третира простор Златибора, тј. административно подручје општине Чајетина. Истовремено, главни део истраживања се односи на идентификацију и анализу утицаја туристичког развоја на локалну заједницу и последично њихов квалитет живота.
- *Синтезним методом* су сви резултати истраживања повезани у целину, где је након утврђивања односа између предметних фактора (варијабли) дефинисан закључак чиме би се испунили постављени циљеви истраживања.
- *Индуктивном методом* се на основу анкетног истраживања домицилног становништва указало на ставове и квалитет живота локалне заједнице у просторима са интензивним туристичким развојем. Тако изведени општи закључци могу бити примењиви у сличним просторним целинама.
- *Дедуктивном методом* су на основу општих сазнања из литературе о могућим утицајима туристичког развоја на живот локалне заједнице дефинисане хипотезе о улози појединачних индикатора квалитета живота на истраживаном простору.
- *Методом генерализације* су на основу резултата истраживања изведени општи закључци који се односе на различите сегменте (категорије) локалног становништва.
- *Компаративном методом* су препознате идентичности, сличности и разлике након анализе резултата добијених стандардизованим анкетним истраживањем.

### **Специфичне методе:**

- *Математичко-статистички метод* је нужан услед великог броја података и њихове припадности различитим категоријама. Применом статистичког пакета за друштвене науке SPSS 21.0 (енг. *Statistical Package for the Social Sciences*) извршена је обрада резултата добијених емпиријским истраживањем коришћењем више тестова и анализа.
- *Картографским методом* применом програма отвореног кода QGIS (верзија 3.22), картирани су одређени елементи, појаве и процеси на простору Златибора са циљем сазнања одређених чињеница.
- *Графички метод* који се заснива на примени графичке технике, у конкретном случају фотографисање као пратећи део теренских истраживања.
- *Методом анкетног испитивања* путем стандардизованог упитника прикупљени су квантитативни подаци неопходни у овом истраживању. Оцена појединачних варијабли извршена је применом Ликертове скале.
- *Интервју* је коришћен као додатни, квалитативни метод приликом анкетирања становништва и представника локалних институција, где су испитаници изнели своја размишљања, а све у складу са постављеним предметом, задацима и циљевима истраживања.

У изради докторске дисертације ради сагледавања различитих процеса на простору Златибора коришћени су бројне додатне методе и показатељи:

**1. Индекс загађености вода** (енг. *Water Pollution Index*) представља однос годишње просечне вредности параметара ( $C_i$ ) и прописаних максималних вредности за I класу квалитета воде (SFQS) за сваки параметар, подељен бројем коришћених параметара ( $n$ ) (Lyulko, Ambalova, & Vasiljeva, 2001).

$$PI = \sum_{i=1}^n \frac{C_i}{SFQS} \times \frac{1}{n}$$

У овој анализи коришћени су следећи параметри: растворени O<sub>2</sub>, zasiћеност O<sub>2</sub>, електропроводљивост, рН, суспендоване материје, ВРК<sub>5</sub>, КМnO<sub>4</sub>, нитрити, нитрати, укупни азот, амонијум, гвожђе, манган, никл, жива, хлориди, сулфати, ортофосфати, укупни фосфор, бакар, хром, олово, кадмијум, арсен и колиформне клице. На основу израчунатих вредности WPI, може се издвојити шест различитих класа вода (Lyulko et al., 2001):

**Табела 1.** Класе воде на основу индекса загађености

WPI	Класа	Карактеристике
≤ 0,3	I	веома чисте
0,31–1,0	II	чисте
1,01–2,0	III	умерено загађене
2,01–4,0	IV	загађене
4,01–6,0	V	веома загађене
> 6,01	VI	тешко загађене

**2. Модел Фригановића** као метод издвајања просторних јединица према демографским индикаторима (природно кретање, природни прираштај, стопа пораста становништва) (Friganović, 1990). На основу општих кретања становништва, могуће је издвојити 8 типова насеља:

*E1 – Емиграција:* Природно кретање је позитивно, пописом је утврђено да је природно кретање позитивно, стопа природног кретања је виша од стопе кретања становништва.

*E2 – Депопулација:* Природно кретање је позитивно, пописом је утврђено негативно кретање, апсолутна стопа природног кретања је виша од апсолутне стопе Пописом утврђеног смањења.

*E3 – Изразита депопулација:* Природно кретање је позитивно, укупно кретање је негативно, апсолутна стопа природног кретања је мања од апсолутне стопе пада становништва.

*E4 – Тотална депопулација (изумирање):* Природно кретање је негативно, укупно кретање становништва је негативно, апсолутна стопа природног кретања је нижа од стопе укупног кретања становништва.

*I1 – Експанзија имиграцијом:* Природно кретање становништва је позитивно, укупно кретање је позитивно, стопа природног кретања је нижа од стопе раста становништва.

*I2 – Регенерација имиграцијом:* Природно кретање је негативно, укупно кретање је позитивно, стопа природног прираштаја је нижа од стопе раста.

*I3 – Слаба регенерација имиграцијом:* Природно кретање је негативно, укупно кретање је позитивно, апсолутна стопа природног кретања је већа од апсолутне стопе раста.

*I4 – Врло слаба регенерација имиграцијом:* Природно кретања је негативно, укупно кретање је негативно, апсолутна стопа природног прираштаја је нижа од апсолутне стопе раста.

**3. Индекс искоришћености радног контингента (Pk)** коришћен је за утврђивање економске активности и запослености становништва у златиборским насељима. Индекс искоришћености радног контингента израчунат је према формули (Rančić, 1980):

$$Pk = \frac{Pa}{Ra} \times 100$$

**Pa** – активно становништво; **Ra** – радни контингент становништва

У склопу овог индикатора израчунат је и **коэффициент економске зависности (Kz)** израчунат је према обрасцу (Rančić, 1980):

$$Kz = \frac{I + Lp}{Pa}$$

**I** – издржавано лице; **Lp** – лица са личним примањем; **Pa** – активно становништво

**4. Типови старосне структуре становништва** (Friganović, 1990) iskazani su kroz однос процентуалног учешћа младог (0–19) и старог становништва (60+) и изведеног показатеља у виду индекса старења:

Табела 2. Критеријуми за одређивање типова старосне структуре становништва

Тип	% учешћа у укупном становништву		Индекс старења
	0–19	60+	
Изразито младо становништво (I)	≥ 33	≤ 8	< 0,35
Младо становништво (II)	≥ 33	≤ 12	< 0,35
Зрело становништво (III)	≤ 33	≤ 12	< 0,35
Старо становништво (IV)	≤ 33	≤ 12	0,35-0,50
Изразито старо становништво (V)	≤ 30	≥ 15	преко 0,50

**5. Стадијуми демографске старости становништва** заснивају се на анализи старосне структуре становништва одређене територије. За одређивање стадијуми користе се процентуални однос младог (0–19), млађег средовечног (20–39) и старог становништва (60+) уз просечну старост и индекс старења (Гајић, 2014).

Табела 3. Критеријуми за одређивање стадијума демографске старости

Стадијуми демографске старости	Млађи од 20 година (%)	Млађи од 40 година (%)	Старији од 60 година (%)	Просечна старост	Индекс старења
Рана демографска младост	58+	85+	до 4	до 20	до 0,07
Демографска младост	50–58	75–85	4–7	20–25	0,07–0,14
Демографска зрелост	40–50	65–75	7–11	25–30	0,14–0,28
Праг демографске старости	30–40	58–65	11–15	30–35	0,28–0,50
Демографска старост	24–30	52–58	15–20	35–40	0,50–0,87
Дубока демографска старост	20–24	45–52	20–25	40–45	0,87–1,25
Најдубља демографска старост	до 20	до 45	25+	45+	1,25+

**6. Ниво урбанизације** служи за издвајање зона урбанизације. Према нивоу урбанизације, Стојановић (2003) је издвојио шест зона: зона слабе урбанизације (са мање од 20,0% градског становништва); зона иницијалне урбанизације (20,1–30,0%); зона средње урбанизације (30,1–40,0%); зона јаче урбанизације (40,1–50,0%); зона високе урбанизације (50,1–70,0%) и зона интензивне урбанизације (преко 70,0% градског ст.).

**7. Степен урбанизације (U)** подразумева удео становништва која живи у урбаним (градским) подручјима (Ђерчан, 2014):

$$U = \frac{Pu}{P}$$

$Pu$  – број становника општине у урбаним подручјима;  $P$  – укупан број становника

**8. Средње растојање између насеља (R)** користи се за дефинисање просторног односа (размештаја) насеља унутар мреже. Добија се релацијом квадратног корена површине територије и броја насеља (Ђерчан, 2014):

$$R = \sqrt{\frac{p}{n}}$$

$R$  – средње растојање;  $p$  – површина територије у  $km^2$ ;  $n$  – број насеља

**9. Коефицијент окупљања (Ko)** је користан индикатор за одређивање дистрибуције становништва мањих просторних јединица (округ, општина, месне заједнице) (Ђерчан, 2014):

$$K_o = \frac{E \times N}{T}$$

**E** – број становника општине умањен за број становника општинског центра; **N** – број насеља општине умањен за општинско седиште; **T** – број становника општине

**10. Коефицијент дисперзије (Kd)** одређује „разбијеност“ насеља на одређеном простору тј. однос средњег квадратног одступања (стандардне девијације) броја становника и просечне величине насеља (Ђерчан, 2014):

$$Kd = \frac{Q}{x}$$

**Q** – број становника; **x** – просечна величина насеља

**11. Средња густина насеља (T)** се добија из односа броја насеља и одређене територије, при чему се за јединицу површине обично узима 100 km<sup>2</sup> (Ђерчан, 2014):

$$T = \frac{n \times 100}{S}$$

**n** – број насеља; **S** – површина територије у km<sup>2</sup>

**12. Просечна величина територије насеља (Gn)** указује на дисперзију насеља у простору тј. однос површине територије и броја насеља (Ђерчан, 2014):

$$Gn = \frac{P}{n}$$

**n** – број насеља; **S** – површина територије у km<sup>2</sup>

**13. Функционална типологија насеља** (Грчић, 1999) заснива се на структури активног становништва и њиховим делатностима. Према истом аутору, функционална типологија насеља може се одредити на основу структуре активног становништва према делатностима (принцип доминантне функције) и функционалне зависности и функционалне стабилности насеља. Издвојено је девет функцијских типова насеља узимајући у обзир процентуалну заступљеност сектора делатности у укупном контингенту становништва које обавља занимање.

Табела 4. Критеријуми за одређивање функционалних типова насеља

Функцијски тип насеља	Максималне и минималне вредности запослених по секторима делатности (%)					
	I		II		III	
	max	min	max	min	max	min
Аграрна	100	60	40	0	40	0
Аграрно-индустријска	60	33,3	50	20	33,3	0
Аграрно-услужна	60	33,3	33,3	0	50	20
Индустријска	40	0	100	60	40	0
Индустријско-аграрна	50	20	60	33,3	33,3	0
Индустријско-услужна	33,3	0	60	33,3	50	20
Услужна	40	0	40	0	100	60
Услужно-аграрна	50	20	33,3	0	60	33,3
Услужно-индустријска	33,3	0	50	20	60	33,3

**14. Искоришћеност смештајних капацитета** (енг. *Index of accommodation capacity utilization*) представља однос укупног броја остварених ноћења на 100 лежаја анализираних простора (Samołyk & Maciaszczyk, 2018). Када је вредност индекса > 60,0% говоримо о рентабилном пословању туристичко-угоститељских објеката, ако је на нивоу 40,0–60,0% пословање је на граници рентабилности, док < 40,0% указује на нерентабилно пословање (М. Белиј, Перак, Ј. Белиј, & Милосављевић, 2014).

$$IACU = \frac{Nn \times 100\%}{Ln \times 365} \text{ или } Ik = \frac{Nn \div 365}{Ln} \times 100$$

**Nn** – број ноћења; **Ln** – број лежаја; **365** – број дана када су лежаји по правилу доступни

**15. Индекс развијености смештајних капацитета** (енг. *Index of accommodation facilities development*) представља однос укупног броја туриста и броја лежаја у просторној јединици (Krukowska & Świeca, 2018):

$$IAFD = \frac{N}{L}$$

**N** – укупан број туриста; **L** – укупан број лежаја

**16. Индекс коришћења земљишта дестинације** (енг. *Index of land use*) указује на оптерећеност и притисак на дестинацију бројем туриста и локалног становништва, а у складу са туристичким уређењем простора и уређењем простора за потребе локалне заједнице (Štefko, Vašaničová, Litavcová, & Jenčová, 2018). Индекс је збирни показатељ укупног промета туриста исказан бројем туристичких долазака и броја домицилног становништва у односу на површину изучаваног простора.

$$ILU = \frac{N + P}{S}$$

**N** – број туриста; **P** – број локалног становништва; **S** – површина територије у km<sup>2</sup>

**17. Индекс густине туристичког промета** (енг. *Index of tourist turnover density*) указује колико је дневно туриста у дестинацији на 100 km<sup>2</sup>, па се често користи као допуна при анализи туристичке сатурације у дестинацији (Štefko et al., 2018).

$$TTD = \frac{N \times 100}{S \times 365}$$

**N** – број долазака туриста; **S** – површина територије у km<sup>2</sup>

**18. Густина размештаја смештајних капацитета** (енг. *Index of territorial density of tourism*) указује на просторни размештај и концентрацију објеката за смештај тј. степен туристичке изграђености и опремљености дестинације (Korzeniewski & Kozłowski, 2019; Štefko et al., 2018). Представља однос укупног броја лежаја у дестинацији на 100 km<sup>2</sup>.

$$ITD = \frac{L \times 100}{S}$$

**N** – број лежаја; **S** – површина територије у km<sup>2</sup>

**19. Стопа туристичке функције или Дефертов индекс функционалности** (енг. *Defert tourist function index*) представља однос броја лежаја и броја становника одређене просторне јединице (регија, општина и др.) (Marković, Perić, Mijatov, Doljak, & Žolna, 2017).

$$Tf = \frac{N}{P}$$

**N** – број лежаја; **P** – број становника

**20. Индекс туристичке сатурације или Чарват индекс** (енг. *Charvat Index*) представља однос броја ноћења и локалног становништва (Ciura & Suligowski, 2017; Marković et al., 2017).

$$Tch = \frac{N}{P} \times 100$$

**N** – број ноћења; **P** – број становника

**21. Индекс интензитета туристичких кретања или Шнајдер индекс** (енг. *Schneider index*) представља однос броја туриста и броја становника (Ciura & Suligowski, 2017; Krukowska & Świeca, 2018; Marković et al., 2017).

$$Ts = \frac{N}{P} \times 100$$

**N** – број туриста; **P** – број становника



## II ПРЕГЛЕД ПРЕТХОДНИХ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА О ЗЛАТИБОРУ

У овом поглављу извршена је тематска и хронолошка анализа доступне научне литературе која третира подручје Златибора, било самостално или у оквиру веће просторне целине (Западна Србија). Ово подручје је било предмет мултидисциплинарних истраживања, физичко-географских, антропогеографских, историјско-етнографских, економских и сличних. У домену **физичке географије** извршен је већи број истраживања. Прве помене геологије Златибора налазимо у раду геолога Јована Жујовића (1893) у делу „Геологија Србије“ (Златибор и његово подгорје). Још тридесетих година XX в., геолог Бранислав Миловановић се бавио питањем грађе, геолошких и тектонских проблема златиборског масива (Milovanović, 1933, 1934). Специфичност грађе (серпентин, дијабаз рожначке формације, ултрамафити), флувиоденудациони пинеплен, морфоструктурни облици, површи и др. су били у фокусу бројних истраживања (Зеремски, 1954; Ршумовић, 1961; Marković, 1968; Б. Марковић, 1977; Ршумовић, 1978).

Део аутора се бавио детаљнијом анализом геологије Златибора па се стога истиче истоимена монографија из 1996. године (ур. М. Димитријевић). Геолошка грађа је условила анализу земљишног покривача у организацији Института за проучавање земљишта („Педолошки покривач Западне и Северозападне Србије“ (1966) и „Земљиште Старог Влаха и Рашке“ (1968). У новије време све више радова се односи на хидрогеолошке одлике терена (хидрогеологија краса) као основе за коришћење овог ресурса, али и могућности даље урбанизације (Јемсов & Докмановић, 2004; Milenić, Milanković, Petric, Savić, & Vranjes, 2014). О значају геонаслеђа Златибора је писао још и Јован Цвијић 1914. године („Стопића пећина у Рожанству и понор у Трнави“, Гласник СГД). Даља, детаљнија истраживања најзначајнијег спелеолошког објекта Златибора обавили су и Р. Ршумовић (1957) и Раденко Лазаревић (2008. и 2012.). Треба истаћи и капитално дело Предрага Ђуровића (ур.) „Спелеолошки атлас Србије“ (1998) који је обухватио и друге пећине самог Златибора (Јамина) и непосредног окружења (Потпећка и Пипалска пећина). Истакнути су и други објекти геонаслеђа (Новковић, 2008), а посебан акценат је дат природном каменом мосту и Доброселици, једином те врсте у Западној Србији (Д. Гавриловић & Љ. Гавриловић, 2008).

Постоје оскудни радови који се односе на **хидролошке прилике** на подручју Златибора. Радован Ршумовић (1956) је писао о сливу Љубишке реке. О већим хидролошким објектима ширег подручја (језера на Лиму и Увцу) налазимо у монографији „Језера Србије“ (2005) и „Реке Србије“ (2014) у којима се разматра комплексна проблематика текућих вода. Значајна је и „Хидрографска студија реке Ђетиње“ аутора Драгане Милијашевић (2010). Део аутора је дао посебан акценат геотермалним водама и могућностима њиховог коришћења у различите сврхе (Миливојевић, 1995; Vukićević, 1995; Milenić et al., 2014). Истовремено, хидролози Љ. Гавриловић, С. Симић и С. Белиј су извршили класификацију хидролошког наслеђа Србије где су издвојени и објекти на Златибору, али и ближеј и даљој околини (2009/2010. г.).

Са друге стране, **климатске особености** овог подручја сагледаване су од стране већег броја истраживача. Једну од значајнијих анализа обавио је Томислав Ракићевић у свом раду „Климатске и хидролошке особине Златибора“ (1963). Истовремено, он је извршио и климатску рејонизацију Србије (1970). Такође, бавио се и утицајем рељефа на доњу границу температуре на Златибору и Сјеници и њиховом компарацијом (1971). Љиљана Ђирковић је у ширем контексту анализирала подручје Западне Србије, укључујући и Златибор (1977). Новија истраживања углавном разматрају рецентне климатске промене као и биоклиматске услове Златибора (Joksimović, Gajić, Vujadinović, Golić, & Vuković, 2015; Пецељ, Милица; Пецељ-Пурковић & Пецељ, Милован, 2012; Pecelj et al., 2017; Basarin et al., 2018; М. Лукић, Pecelj, Milica; Pecelj, Milovan, 2019). У том правцу, Горан Стојићевић (2016) у својем докторском раду разматра „Биоклиматску слику Западне Србије у функцији туризма“. Такође, поједини аутори као што је Данијела Обрадовић (2006, 2012, 2014) закупљени су здравственим аспектима климе Златибора и његовим статусом климатског места.

**Биогеографским одликама** Златибора бавио се К. Урошевић, професор из Ужица (1914) у свом раду о „*Простирању четинара у Југозападној Србији*“. Половином прошлог века (1949–1964) настала су неке од најзначајнијих биогеографских студија чији су аутори били Коста Урошевић („*Златибор – биљно-географска и флористичка студија*“) и Загорка Павловић („*Преглед ливада и пашњака и Златибора*“ и „*Вегетација планине Златибор*“). Такође, и страни аутори као што је А. Кракберг и Р. Вокер пишу о карактеристика биљних врста на серпентинском земљишту (Kruckberg & Walker, 1954). Златиборску серпентинску флору посебно је истраживала Загорка Павловић (1962, 1974) укључујући и борове шуме по којима је ова планина некада била препозната (1964). О некадашњем стању и разлозима нестанка шума писали су и други аутори (Ршумовић, 1981). Даља истраживања серпентинских врста наставили су и други ботаничари (Tatić, Veljović, Marković, & Petković, 1981; Vasić & Diklić, 2001). Такође, о данашњим флористичким карактеристикама црног и белог бора на серпентиниту и перидотитима у Западној и Централној Србији настале су и поједине дисертације (Novaković-Vuković, 2015).

О **историјско-демографским и антропогеографско-етнографским обележјима** писали су многобројни путописци, који су на различите начине описивали Златибор и његову околину, Ужице, Чајетину, природу и животне услове (Вук Стефановић Караџић, Јован Гавриловић, Стојан Обрадовић, Милан Ђ. Милићевић, Владимир Карић и Феликс Каниц). Стојан Обрадовић је у свом „*Описанују округа ужичког*“ (1858) описао природне одлике, становништво, њихове обичаје и разна предања. Милан Ђ. Милићевић у свом делу „*Кнежевина Србија*“ (1876) је извршио детаљан опис Кнежине Рујно (Златибор), Старог Влаха и Рашке. Готово истовремено, Владимир Карић је у свом обимном делу „*Србија – опис земље, народа и државе*“ дао детаљан опис Ужичког краја дајући посебан осврт на становништво и њихове карактеристике. Он је проводио и по неколико месеци на Златибору припремајући своја највреднија дела. Он је још тада (1877) указао на његове туристичке вредности и перспективе. Истовремено, Јоаким Вујић је више пута прошао Србију и боравио у Чајетини и Сирогојну (1826) што наводи у свом делу „*Путешествије по Србији*“. Турски путописац Евлија Челебија је у свом „*Putopisu – odlomci o jugoslovenskim zemljama*“ (1957) писао о пропутовању преко Златибора овековечивши његову лепоту и вредности (село Јабланица). Немачки путописац Феликс Каниц је у више наврата током XIX в. прошао Србијом описујући ужички крај на путовању од Ваљева, преко Ужица, Добриње до Овчарско-кабларске клисуре („*Србија – земља и становништво од римског доба до краја XIX века*“).

Чувени географ Јован Цвијић је у свом капиталном делу „*Балканско полуострво и јужнословенске земље – основи антропогеографије*“ (1922) указао на тип разбијених насеља овог краја (старовлашки тип), начин градње (брвнаре динарске области), али и психичке типове становништва (динарски тип, ерски варијетет). Каснији истраживачи на основу Упутстава која је израдио сам Цвијић започели су обимнија антропогеографска истраживања почетком XX века. Један од њих је и Љубомир Мићић који је у свом импозантном делу „*Златибор – антропогеографска студија*“ (1925) извршио детаљан опис Златибора (општи део) и свих насеља (посебан део) која данас припадају општинама Чајетина, Нова Варош, и граду Ужицу (Мокра Гора). Готово истовремено и Љуба Павловић у раду „*Ужичка Црна Гора*“ (1925) је обрадио 91 насеље која данас припадају већем броју општина (Ужице, Пожега, Косјерић, Горњи Милановац, Чачак и Ваљево). У конкретном случају обухваћено је и насеље Кремна. Оба дела су публикована у оквиру едиције Насеља и порекло становништва (Српски етнографски зборник, књ. 19) у издању Српске краљевске академије.

Природни наставак Цвијићеве школе представља и рад Љубише Пује Ђенића најбољег познаваоца Златибора који је сав свој рад преточио у дело „*Златиборски летопис*“ из 1970. године<sup>1</sup>. Данас, захваљујући ангажовању В. Мићића, М. Ђенића, Ж. Грујичића, Р. Познановића, А. Милутиновића, С. Жиловића, Љ. Шуљагића, Д. Боричића, С. Ђалдовића, И.

<sup>1</sup> Рукописне верзије публикације се чувају у Историјском музеју Србије и Етнографском институту Српске академије наука и уметности.

Мисаиловића и других сазнајемо о настанку, природи, пореклу становништва и свакодневном животу златиборских села (Рожанство, Шљивовица, Гостиље, Алин Поток, Мачкат, Жељине, Рудине и Голово, Сирогојно, Драглица, Кремна и др.).

Велики број аутора се посветио истраживању различитих историјских прилика на овом простору. Ту се истичу радови Драгише Лапчевића (*„Четири жупе – прилози за испитивања“* из 1922), Здравка Поповића (*„Титово Ужице – некада и сад, људи и догађаји“*, 1968), Милисава Ђенића (*„Златибор 1912–1918“* из 1985. г. и *„Чајетина до 1945. године“*, 1990). Многи истраживачи као што су Стеван Игњић (*„Ужичка нахија“*, 1961) и Милован Ристић (*„Стари Влаха“*, 1964) указали су на комплексне прилике овог подручја и шире Старог Влаха. Томе додајем дело *„Златибор“* (Ђенић, 1970) и *„Друштвено географске промене златиборског старог Влаха од почетка прошлог века до данас“* (Ршумовић, 1973). Значајан део истраживања је обухватио демографске карактеристике златиборског становништва (С. Ињић, Д. Станојевић), саобраћајне и привредне прилике (М. Савић), географије насеља (Ђ. Симоновић, Б. Којић, С. Стаменковић) и аграрно-географске студије (М. Милојевић). Несумљиво да својерстан наставак истраживања представља комплексна монографија аутора Радована Ршумовића, Мирослава Милојевића и Мише Лазаревића *„Златибор – географска студије“* (1991) обухватајући историјска, физичко-географска и друштвено-географска запажања овог планинског простора и комуне Чајетина.

О **етнографском богатству** Златибора сведоче многи елементи народног градитељства (златиборске брнаре), традиционалних заната (катранџије, кирџије, дрводеље, абације) и културних елемената златиборског краја (ношња, обичаји – чауш, песме из вика и др.). О тој разноликости сазнајемо из радова Љубише Ђенића, Снежане Томић-Јоковић, Светлане Ђалдовић, Зорице Златић Ивковић и других. Целокупно културно богатство, објединила је Снежана Ђенић капиталним издавачким подухватом *„Златибор – културна и историјска баштина од праисторије до данас“* (2009).

Може се рећи да се иницијална **туризмолошка истраживања** Златибора и околине везују за путописе Евлије Челебије, Милана Ђ. Милићевића, Владимира Карића, Феликса Каница и других. У њима проналазимо опис природних и антропогених вредности као кључних обележја крајева кроз које су пролазили. Антропогеографска проматрања Љубомира Мићића са почетка ХХ в. представљају темељ каснијих истраживања. Његов наследник, историчар Милисав Ђенић је оставио највећи допринос на том пољу. Током 70-их година објавио је монографију *„Златибор – туристичка панорама“* (1972), почетком 2000-их и *„Златиборски туризам кроз векове“* (2003). Својерсну допуну дала је и Снежана Ђенић кроз више књига сличне тематике (*„Златибор из старог албума“*, 1994., и *„Светлописом кроз прву српску ваздушну бању“*, 2013).

Питања планирања и развоја туризма (укључујући и Златибор) проналазимо и у радовима Стевана Николића (*„Регионални приоритети развоја туризма у СР Србији ван територија САП“*, 1984) и Стевана М. Станковића (*„Приоритетне туристичке регије Србије“*, 1987. и *„Регионални приоритети туризма у Србији“*, 1997). У осталим радовима је заступљена различита тематика, од туристичке политике (*„Допринос туризма развоју региона Златибор“*, 2010. и *„Значај просторног планирања на простору туристичке дестинације Златибор“*, 2013), валоризације (*„Вредновање туристичких манифестација на Златибору“*, 2009.), до анализе материјалне базе и туристичког промета (*„Неке особености промета туризма на Златибору“*, 2002. и *„Евалуација попуњености и искоришћености одабраних смештајних капацитета на Златибору“*, 2012).

У окриљу надлежних високошколских институција, публикован је незнатан број докторских дисертација које посредно обухватају простор Златибора. Међу њима, својим садржајем се истичу *„Улога региона Западне Србије у привредном развоју са посебним освртом на развој туризма“* аутора Милана Нововића и *„Улога планинских дестинација у развоју туризма Златиборског округа“*, рад Бранкице Тодоровић (ПМФ Ниш, 2015). Туристичко-географски аспект истраживања је посебно истакнут у радовима Мирослава Ивановића *„Стање и могућности развоја културног туризма у Западној Србији“* (2013) и Душана Кићовића *„Валоризација и регионализација туристичко-географских потенцијала Старог Влаха и Рашке“* (2016) одбрањеним на ПМФ-у, Департману за географију, туризам и

хотелијерство у Новом Саду. У свим досадашњим истраживањима Златибор је искључиво посматран у склопу већих просторних целина, а примат дат односима понуде и тражње на туристичком тржишту. Та чињеница је условила да се специфичности Златибора и његове популације по први пут сагледају у новом оквиру тј. односу туризма и квалитета живота.

### III ДЕФИНИСАЊЕ ЗЛАТИБОРА КАО ПРОСТОРА ИСТРАЖИВАЊА

Појам „Златибор“ има различито термилошко значење (округ, регионално-географска целина, планина, насеље, туристички центар и парк природе). Према географској регионализацији, микрорегија Златибора се налази у оквиру планинско-долинске-котлинске макрорегије динарске Србије<sup>2</sup>, регије Западне Србије, мезорегије Југозападне Србије и субрегије Стари Влах и Рашка. Планинско котлински предео динарске Србије је оивичен Западном Моравом на северу, Ибром и Копаоником на истоку, границом према Босни и Херцеговини на западу и државном границом према Албанији на југу (Ј. Марковић, 1970). У ширем смислу, везује се за регију Западне Србије која је нагнута од југа (изданици динарских планина) ка северу (део сремско-мачванске низине и неогеоно побрђе у Поцерини и Посавотамнави) (Миливојевић, 1975; Савић, 1987)<sup>3</sup>. У ужем смислу, припада делу мезорегије Југозападне Србије (18.934 km<sup>2</sup>) и субрегији Стари Влах и Рашка (7.924 km<sup>2</sup>)<sup>4</sup> (Ј. Марковић, 1970; М. Павловић, 2019).

**Златиборско подручје** се налази у северном делу области Стари Влах, граничне области Рашке, Херцеговине и Полимља (Ивановић, 2007). У ширем смислу се протеже између Увца на југу, слива Моравице на истоку, Ђетиње на северу, док западна граница прати развође Белог Рзава и Увца. Има динарски правца пружања, дужине 55 km и ширине до 20 km заузимајући површину од 1.015 m<sup>2</sup> (Драговић, Филиповић, & Николић, 2009). Дакле, у географском погледу, у питању је простор од Креманске котлине на северозападу до планине Муртенице на југоистоку односно преко долине Сушице и Мачкатске површи

---

<sup>2</sup> Планински систем Динарида представља део алпско-хималајског планинског појаса (Vognar, 2008). У најширем смислу обухвата највећи део западне зоне млађих веначних планина простирући се од подгорине Јулијских Алпа до Доње Саве, Скадарског језера и Метохије која заједно са Косовом представља границу ка шарском планинском пределу. Пружа се на дужини од 700 km, са ширином 35–250 km и надморском висином 1.200–2.650 m (Ј. Марковић, 1963; Цвијић, 2000б). На простору Србије динарски предео обухвата западни и југозападни део земље. Он је на истоку одређен средишњом зоном планина и котлина (линија Скопска Црна Гора–Азањски вис), на западу границом према БиХ, док његову јужну границу чини појас према Црној Гори. Међутим, велики изазов представља одређивање северне и источне границе (М. Павловић, 2018; Родић & Павловић, 1994). Одликује га развијени и рашчлањени рељеф са високим, младим веначним планинама меридијанског правца (СЗ–ЈИ). Њихова висина се ступњевито смањује од југа тј. обода Метохијске котлине (нпр. Проклетје, 2.656 m), преко области средњих планина (Златар, 1.625 m, Златибор, 1.496 m, Тара, 1.544 m), нижих планина (Маљен 1.104 m, Повлен 1.347 m, Цер, 689 m) до брдско-брежуљкастих предела и равница Мачве и Посавотамнаве (Петковић, 1976б). У његовом окриљу се издваја више географских целина (крајева) међу којима су најзначајнији предели рудних, флишних, подрињских и старовлашких планина.

<sup>3</sup> Западна Србија (низијски, долински/котлински и планински део) захвата географски простор уоквирен реком Савом на северу, Дрином на западу, долинама Колубаре, Љига и Дичине, Западном Моравом до ушћа Ибра и долином Ибра до ушћа Студенице на истоку, док јужну границу чини линија превучена преко планина Радочело, Голија, Јавор и Муртеница, а затим долином Црног Рзава до Вардишта (Ђирковић, 1977: 105).

<sup>4</sup> Дефинисање појма и одређивање граница Старог Влаха је проблематично питање којим су се бавили бројни истраживачи. Већина аутора прихвата да је у питању простор између Дрине и средњег Ибра. Истраживачи Старог Влаха се слажу да ова регија у етничком смислу обухвата област између Ибра на истоку, Дрине на западу, Лима на југу и Ђетиње на северу, док му у административно-политичком погледу припадају искључиво крајеви око Сјенице, Нове Вароши, Прибоја, Ивањице и Студенице (Павловић & Живковић, 2002/03). У ужем смислу, наводи се да је реч о планинској висији између Дрине и Горњег Ибра, око Лима, доњег и горњег тока Увца, Рзава, Голијске Моравице, као и левих притока Ибра, Рашке и Студенице (Ј. Марковић, 1970; М. Павловић, 2019). Још је Милан Ђ. Милићевић (1876) писао да се под Старим Влахом у Србији подразумева целокупан Моравички срез, пола Ариљског и део Златиборског среза, али и мање подручје Студеничког среза (преко границе). За Јована Цвијића, старовлашки предели чине јединствен простор од Голије до Таре, тј. источно од босанског Старог Влаха који се пружа југоисточно од Сарајева (од Романије и голе Јахорине) уз долину горње Дрине и њених притока до планине Златибор (Ристић, 1963). Каснијом регионализацијом Србије, поједини аутори (Васовић, 1965) су Старовлашко-рашко висију означили као макрорегију која се пружа у ширем граничном појасу према Црној Гори (црногорска брда и површи) и косовско-метохијској области. Њу В. Роговић (1973) издваја као јединствени регионални комплекс под називом „санџачко-старовлашки простор“ подељен државном границом Србије и Црне Горе. На истом полазишту, поменути целину С. Нурковић (1982) је означио као санџачко-динарски простор Србије који се често назива и „кров Србије“.

на северу до реке Увац на југу. Златибору припадају и подгорја ка Тари (мокрогорско-рзавска синклинала) и санџачким планинама (планина Муртеница) (Ршумовић и др., 1991).



**Карта 1.** Административне границе простора Златибора и припадајућа насеља  
Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

У том правцу, ово истраживање је обухватило сва насеља Златибора која је Љубомир Мићић (1925) евидентирао у својим антропогеографским испитивањима. Осим насеобина данашње општине Чајетина (24 насеља), укључена су и насеља јужног Златибора (муртеничка област) са простора општине Нова Варош (Бурађа, Горња и Доња Бела Река, Драглица, Јасеново, Кућани, Негбина, Ожковица и Сеништа) и креманска (шарганска област) односно данашња територија града Ужица (Кремна, Мокра Гора, Радушa, Стрмац, Котроман, Кршање, Пањак, Пеар, Биоска и Врутци) (Челиковић, 2012). Укупна површина анализираниг простора у дефинисаним границама износи 1.100,5 km<sup>2</sup>.

### 3.1. Административно-територијалне промене

Дефинисање **територијалног опсега истраживања** је било комплексно питање јер се природне границе често нису поклапале са административно-политичким. Турбулентне историјске и географске околности су условиле различите административне промене

током више векова. Ужички регион је обухватао територију и насеља која су се налазила у два различита државама. Његов погранични положај доприносио је честим миграцијама чиме су нестајала стара, а формирала нова насеља са новим именима. Успостављањем прве српске државе, Златибор и град Ужице су припадали жупану Страцимиру да би их тек у XII в. (око 1180. г.) Стефан Немања прикључио својој држави. У једној од Немањиних повеља помиње се сточарски предео Стари Влах коме је Златибор припадао. Тадашња територијална организација је подразумевала поделу на жупе, а подручје Златибора је припадала жупи Рујно са седиштем у Биосци<sup>5</sup>. Према Драгиши Лапчевићу, средњевековна жупа је захватала широк простор од Коњске реке у Кремнима, обухватајући терен око корита Ђетиње све до Шенгоља и Рупељева (Лапчевић, 1922). Пространа, таласаста златиборска висораван са Муртеницом, Чиготом и Торником је затварала Рујно са југа (Игњић, 1961). У то доба Рујно је било добро насељено о чему говоре многобројна села (Биоска, Бранешци, Гостиље, Врутци, Дрежник, Коњска Река, Љубање, Кремна, Мачкат, Никојевићи, Стапари и др.) (Лапчевић, 1922). Такво стање је задржано током XIII в. када су северни крајеви (Ариље, Ужице и Златибор) припадали области краља Милутина.

Након смрти цара Душана средином XIV в., област Старог Влаха је у кратком периоду променила више господаре (породице Војиновић, Алтомановић), да би напослетку извршена подела између босанског краља Твртка I и кнеза Лазара Хребељановића. У тој подели, јужни део Златибора са Увцем је ушао у састав босанске државе. Падом под турску власт, извршена је нова административна подела Србије. Подаци турског пописа из 1476. г. говоре да шире подручје Ужица припада Брвеничком кадилуку у оквиру Смедеревског санџака у чијем саставу су биле нахије Брвеник, Рујно и Осат<sup>6</sup>. Њиме је било обухваћено планинско подручје Таре, Поникава, Златибора, Јавора, Јавора, Голије и Чемерна у чијем средишњем делу се издизао Стари Влах. Такво стање потврђују и подаци новог турског пописа из XVI в. (1572) по којима нахија Рујно припада Смедеревском санџаку (каза Ужице у ливи Смедерево)<sup>7</sup>. Истовремено, (око 1516. г.) у јужном делу Златибора се помиње нахија Радохна која је обухватала истоимени село (данашња Радоиња), Сјеништа, Доброселицу, Билу Рику и Јасеново Поље (Милосављевић, 1998). Поменуто организационо уређење је опстало и током наредна два, веома турбулентна века великих сеоба, аустријско-турских сукоба и пустошења читавог краја.

Тек са борбом за ослобођење и борбом против злогласне хајдучије која је била присутна током читавог XIX в. започиње и прва територијална организација. Ужичка нахија у саставу Београдског пашалука је пред Први српски устанак подељена на три кнежине: ужичку, рујанску и црногорску (С. Ђенић и др., 2009). Кнежина Рујно<sup>8</sup> је након Другог српског устанка (1815) и избора војводе Јована Мићића из Рожанства за сердара добија седиште у Чајетини (М. Ђенић, 1970; Црнчевић, 2014). У поменутом веку долази до честих административних промена. Од 1830. г. кнежину Рујно замењује истоимена капетанија, а ферманом султана из 1834. г. се мења граница и овој капетанији припада више насеља из састава Сјеничке нахије. Исте године кнез Милош је извршио унутрашње уређење поделом земље на пет сердарстава чиме је ова територија припала рашком сердарству са седиштем у Чачку (Познановић, 1979). Такво стање није потрајало и већ 1835. г. је извршена подела на срезове, а у 1836. г. Ужички округ улази са пет срезова од чега срез рујански са седиштем

<sup>5</sup> Ужички крај је био издељен на четири жупе: Рујно, Моравица, Лужница и Српска Црна Гора.

<sup>6</sup> У тадашњој статистици не помиње се ниједно село/засеок данашње чајетинске општине. Разлог лежи у чињеници да су тадашња насеља носила другачије називе добивши сличне топониме током XVII и XVIII в. (нпр. Чаитина, Бранешца и др.) (М. Ђенић, 1985а).

<sup>7</sup> У склопу граница налазиле су се општина Ужице, Бајина Башта, Пожега, Ариље и Ивањица.

<sup>8</sup> Кнежина Рујно је обухватала око 62 села око Ужица, отприлике на простору од Карана и Бијеље Цркве, преко Јелове Горе, посред Поникава и Шаргана, поред Бара манастира Раче, са Шаргана (између Кремана и Семегњева) посред Златибора, преко Муртенице, изнад Бијеле Реке на врх планине Градца, па између реке Грабовице и манастира Клисуре у Малу Моравицу испод Ариља, а одатле у Пожегу, а из Пожеге реком Лужницом у Каран ка Бијелој Реци (Милићевић, 1876).



у Чајетини има 59 села (Цвијетић, 2002)<sup>9</sup>. Већ у то време појављује се све чешће назив Златибор о чему сведочи нова подела из 1855. године којом је Рујански срез подељен на Ариљски и Златиборски<sup>10</sup>. Одласком Турака 1876. г., Ужички округ обухвата истоимену варош и шест срезова. Златиборски срез има 30 села и поред насеља данашње општине Чајетина обухвата и следећа насеља: Биоска, Врутци, Кремна, Качер, Дрежник, Мокра Гора, Скржути, Равни, Никојевићи, Стапари, Љубање, Збојштица, Драглица и Сјеништа. Села јужног дела Златибора (Бурађа, Кућани, Негбина) припадају Ариљском срезу. Највећа организациона промена која је уз мање корекције опстала до половине XX в. извршена је 1890. и 1896. г. доношњем Закона о административној подели Краљевине Србије. Поменути Закон, Златиборски срез је обухватио 16 општина: Бела Река (Бела Река, Јасенова, Ојковица), Висока<sup>11</sup>, Гостиље, Доброселица, Драглица (Драглица, Сеништа), Јабланица, Кремна (Кремна, Доња и Горња Радуша), Крива Река, Љубиш, Мокра Гора, Негбина (Бурађа, Кућани, Негбина), Рожанство (Алин Поток, Рожанство), Семеђево, Сирогојно (Жељина, Сирогојно, Трнава), Чајетина (Бранешци, Чајетина) и Шљивовица<sup>12</sup>.

За разлику од пређашње поделе, након Првог светског рата и доношењем новог Видовданског устава 1921. г., територија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је подељена на области чиме је формирана Ужичка област састављена од ранијег округа и Нововарошког и Пријепољског среза дотадашњег Пљеваљског округа. Тиме је формирана јединствена административно-политичка целина површине 5.000 km<sup>2</sup> (К. Савић, 1925). Такво стање није дуго потрајало и већ 1929. г. формирањем Краљевине Југославије и увођењем шестојануарске диктатуре краља Александра успостављена је нова територијална организација поделом на 9 области и 33 бановине. Све до 1941. г. подручје Златиборског среза је у целини било у саставу Дринске бановине обухватајући територије претходно наведених општина<sup>13</sup>.

Завршетком рата, новоуспостављена социјалистичка власт, већ 1945. г., Одлуком о устројству и пословању народноослободилачких одбора потврђује затечено уређење. Од 1946. г., започиње интензивно „парчање“ територије Златиборског среза<sup>14</sup>. Нови Закон о административно-територијалној подели НР Србије од априла 1947. г. укида округе, а издвајају се срезови, градови, градски рејони и подручја месних одбора (градска насеља)<sup>15</sup>. Истим актом оснива и Златарски срез са седиштем у Новој Вароши којем се (не рачунајући турско време) месни одбори Беле Река, Јасеново, Драглица и Негбина по први пут одвојени од Златибора. Током 1949. г. донет је Закон о подели територије Народне Републике Србије на области. Једна од њих је била Титовоужичка област са 14 срезова<sup>16</sup> и два града (Титово

<sup>9</sup> Седиште среза је било у Чајетини до 1845. г., када се падом династије Обреновић измешта у Ужице до 1863. г., након чега се враћа на првобитну локацију.

<sup>10</sup> Током 1866. г. поново се успоставља Ужички округ са пет срезова (црногорски, рачански, пожешки, моравички и златиборски) од којих је Златиборски био територијално највећи. У његовом саставу налазиле су се следеће општине: чајетинска (Чајетина), шљивовичка (Бранешци и Шљивовица), качерска (Мачкат, Качер и Трипково), биоштанска (Биоска и Врутци), креманска (Кремна), мокрогорска (Мокра Гора), семењевска (Семеђево), јабланичка (Јабланица), доброселичка (Доброселица), драгличка (Драглица и Сеништа), љубишка (Љубиш), гостиљска (Гостиље), сирогојска (Жељине, Трнава и Сирогојно), рожанска (Алин поток и Рожанство), криворечка (Крива река), равањска (Скржути, Равни и Никојевићи), стапарска (Стапари), дрежничка (Дрежник) и љубањска (Љубање и Збојштица) (Административно-територијалне промене, 1955).

<sup>11</sup> Новим административно-територијалним изменама након Балканских и Првог светског рата, Висока је изузета из Златиборског и припојена матичном Ариљском срезу.

<sup>12</sup> Укидањем Ариљског среза, Златиборском се припајају Бела Река, Јасеново, Ојковица и Висока, док новоосновани Ужички срез добија Биоску, Врутке, Дрежник, Збојштицу, Качер, Кремну, Љубање, Мачкат, Никојевиће, Равни, Скржуте и Стапаре (Познановић, 1979).

<sup>13</sup> Једина измена у овом раздобљу било је једномесечно измештање Драглице, Јасенова и Негбине у Златарски и Јабланице у Прибојски срез на основу Уредбе о измени бановинских граница (1931).

<sup>14</sup> Одлуком од 07.09.1946. општине Кремна и Мокра Гора прелазе у Ужички срез.

<sup>15</sup> Златиборски срез је обухватао следеће месне одборе: Алин Поток, Бела Река, Гостиље, Доброселица, Драглица, Јабланица, Јасеново, Крива Река, Љубиш, Негбина, Рожанство, Рудине, Семеђево, Сирогојно, Чајетина и Шљивовица, док су Ужичком срезу између осталих припали Биоска, Дрежник, Кремна, Љубање, Мокра Гора, Равни, Стапари, Качер и Трнава.

<sup>16</sup> То су: азбуковачки, ариљски, драгачевски, златарски, златиборски, љубићко-трнавски, милешевски, м.оравички, пожешки, прибојски, рачански, сјенички, ужички и црногорски срез.



Ужице и Чачак). Златиборски срез задржава исте месне одборе као по Закону из 1947. године (Административно-територијалне промене, 1955; Познановић, 1979). Почетком новембра 1951. г., Указом Президијума Народне скупштине Србије, укидају се области, а све функције преузимају срезови и њихови одбори. Пар година касније (1955) започиње увођење комуналног система којим се општине и срезови укрупњавају спајањем Златиборског са Ужичким срезом<sup>17</sup>. Након две године допунама Закона о подручју срезова и општина у НР Србији (1957) врши се додатно окрупњавање спајањем малих општина<sup>18</sup>, а од 1959. г., Титовоужичком срезу се прикључује Пријепољски срез (Административно-територијалне промене, 1955; Познановић, 1979). Крупна административна промена била је укидање општине Кремна (Биоска, Кесеровина, Пеар, Витаси, Коњска Река, Кремна, Радуш, Стрмац, Врутци, Котроман, Кршање, Мокра Гора и Пањак), 1965. г., и присаједињење општини Титово Ужице (Мисаиловић, 2015). Од 1967. г., укидају се и срезови, па се стога, 1974. г., успостављају међуопштинске регионалне заједнице (региони). Друштвеним уговором у заједницу Титово Ужице удружују се општине Ариље, Бајина Башта, Ивањица, Косјерић, Нова Варош, Пожега, Прибој, Пријепоље, Титово Ужице и Чајетина. Поменути активностима завршено је формирање административно-територијалне структуре Титово Ужице (О. Савић, 1989). Од 1992. г. врше се „козметичке измене“ где се на истом подручју успостављају окрузи (Златиборски округ)<sup>19</sup>. Новом територијалном организацијом 2010. г., округ се трансформише у Златиборску област тзв. NUTS3 (део региона Шумадије и Западне Србије – NUTS2).

### 3.2. Порекло назива

Првобитно је данашњи Златибор носио назив Рујно по манастиру и истоименој административној области у којој се налазио<sup>20</sup>, док други наводе да он потиче од руја, шибласте биљке која је расла у овим пределима (Љ. Ђенић, 1968б; Црнчевић & Божовић, 2014)<sup>21</sup>. Данашње име је новијег времена (од XVIII в.) када се приликом административне поделе Србије 1855. г. бележи име Златиборског среза (М. Павловић, 2019). Стога, постоји више легенди како је он добио име. Према једнима, он добија име по златно-жутим боровима (лат. *Pinus silvestric variegata zlatiborica*), ендемичној врсти која је имала иглице „злаћасте“ боје (Шошкић, 2009). Тридесетих година прошлог века, забележено је свега 2–3 примерка на златиборским падинама (Љ. Ђенић, 1938), а последњи као заштићени споменици природе су се могли видети у Негбини. Нажалост, данас не постоји ни један јер су уништени олујним невременом пре пар година<sup>22</sup>. По другима, Златибор је добио име по

<sup>17</sup> Новоформирани Ужички срез је обухватио 27 општина и то: Бела Земља Биоска, Буар, Гостиље, Доброселица, Дрежник, Јабланица Каран, Кремна, Крива Река, Луново Село, Љубање, Љубиш, Мокра Гора, Потпеће, Равни, Рибашевина, Рожанство, Севојно, Семегњево, Сирогојно, Стапари, Стубло, Трипкова, Чајетина, Шљивовица и град Титово Ужице.

<sup>18</sup> Срез Титово Ужице је обухватао 13 општина: Ариље, Бајина Башта, Жежевица, Каран, Косјерић, Костојевићи, Кремна, Крушчица, Љубиш, Пожега, Равни, Титово Ужице и Чајетина.

<sup>19</sup> Територијално највећи, Златиборски округ са 10 општина (са Сјеницом од 1991. г. и без Ивањице) на простору југозападне Србије захвата територију 6.141 km<sup>2</sup> (6,9% територије РС). Налази се на тремеђи Републике Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. Административно се на северу граничи са Мачванским и Колубарским, на истоку са Моравичким и на југоистоку са Рашким округом (РПП Златиборског и Моравичког управног округа, 2012).

<sup>20</sup> Овај манастир је био културни и просветни центар у XVI в. смештен у насељу Врутци (територија града Ужица). У њему је радила једна од првих српских штампарија од које је данас сачувано само једно Четворојеванђеље из 1537. године. Претпоставља се да су манастир уништили Турци у другој половини истог века (С. Ђенић и др., 2009). Данас се поменути локалитет и евентуални остаци рујанског манастира и простране плодне долине реке Ђетиње налазе под водом акумулационог језера Врутци (Вукадин & Ивковић, 1987).

<sup>21</sup> Руј се као средство за добијање боје за импрегнирање дрвене грађе, а током средњег века извозио чак у Холандију која је тада поседовала највећа бродоградилшта у Европи (Црнчевић & Божовић, 2014).

<sup>22</sup> *Златни бор* (*Pinus silvestris Variegata Zlatiborica*) је Јосиф Панчић посетио на свом истраживачком путовању 1875. године. Према њему, он није ништа друго него „обичан црни бор, који је због било кога квара закрљао, те му се врх накривио, а четина нешто пожутела“ (Герзић, 1992: 117). У његовој непосредној близини, у

богатим боровим шумама које су досељеници из Црне Горе и Херцеговине као грађу или средство за производњу луча и катрана продавали у Шумадији и Далмацији. О његовој вредности сведочи податак да су након обављене трговине задовољно „трљали“ руке говорећи: „Златан бор је то“! (Црнчевић & Божовић, 2014). Наравно, поједини у потпуности сматрају оправданом теорију да његов назив потиче од сувата (пашњака) који са јесени добијају жуту, боју злата (План управљања ПП „Златибор, 2018). Једно је сигурно, реч је о „златној планини“.

### 3.3. Функционални положај

На развој овог подручја битно утиче његов географски положај пре свега мрежа и квалитет саобраћајне и железничке инфраструктуре, као и удаљеност од кључних емитивних (градских) центара. **Саобраћајно-географски положај** златиборског подручја се мењао у дужем историјског раздобљу. Може се са сигурношћу рећи да је овај крај још у **римско доба** био на раскрсници важних, најмање двеју комуникација које су са приморја преко моравске долине водиле ка северу и истоку. Ови путеви су повезивали римска насеља у данашњем ужичком крају и другим римским провинцијама. Посебно је био интересантан правац који је од Коловрата преко Нове Вароши и Радоиње, Чајетине, Мачката и Ужица, ишао чак до Сирмијума (Сремска Митровица) (М. Ђенић, 1990). Центар тих путева у то доба била је Пожега, која је за то била предодређена представљајући прихватно место одакле су се путеви усмеравали ка различитим правцима (К. Савић, 1925)<sup>23</sup>.

У **средњем веку**, правац саобраћајница је остао исти као и у римско доба<sup>24</sup>. Иако по природном богатству Стари Влах није спадао у ред привредно развијенијих области, он је представља значајно транзитно подручје између приморских трговачких градова и унутрашњости земље. Преко њега су кирџије обављале каравански саобраћај током турске владавине, односно готово до појаве савремених превозних средстава. Ужице је тада било раскрсница путева за Посавину, Подунавље и Поморавље. Посебну улогу су имале три саобраћајнице: которски, дубровачки (цариградски) и босански (царски) пут. *Которски друм* се кретао из Приморја у три крака. Главни крак је ишао од Котора на Рисан, а затим преко Кривошија, Грахова, Оногошта (Никшић) на извор Пиве, а потом повезивао Теслицу (Пљевља), Добрун и Мокру Гору, преко Шаргана избијао у Кремну, а одатле преко Ужица и Пожеге скретао у Посавину за Сремску Митровицу (Љ. Ђенић, 1980; Позановић, 1984)<sup>25</sup>. Друга комуникација била *Цариградски друм* са полазиштем у Дубровнику преко Требиња и Фоче, Плеваља, Пријепоља, Сјенице и Копаоника ишао према Нишу, Софију и Цариграду, повезујући јадранску обалу са балканским залеђем (С. Ђенић и сар., 2009)<sup>26</sup>. Трећи правац је био *Босански друм* који је ишао од Врхбосне (Сарајева) преко Вишеграда спајајући српске градове источно и североисточно од Дрине. Он се повезивао са Цариградским друмом у Поморављу, а између Добруна и Пожеге и са Которским друмом (Ђалдовић & Мандић, 2015; С. Ђенић и сар., 2009).

---

подножју Торника и Муртенице (села Сјеништа и Негбина) се налазило неколико примерака ретке мунике велике старости (*Pinus heldreichii*) (Урошевић, 1914, 1949). Према последњим теренским истраживањима, на локалитету Муртеница утврђено је присуство 10-ак примерака мунике (ППППН Парка природе „Златибор“, 2020).

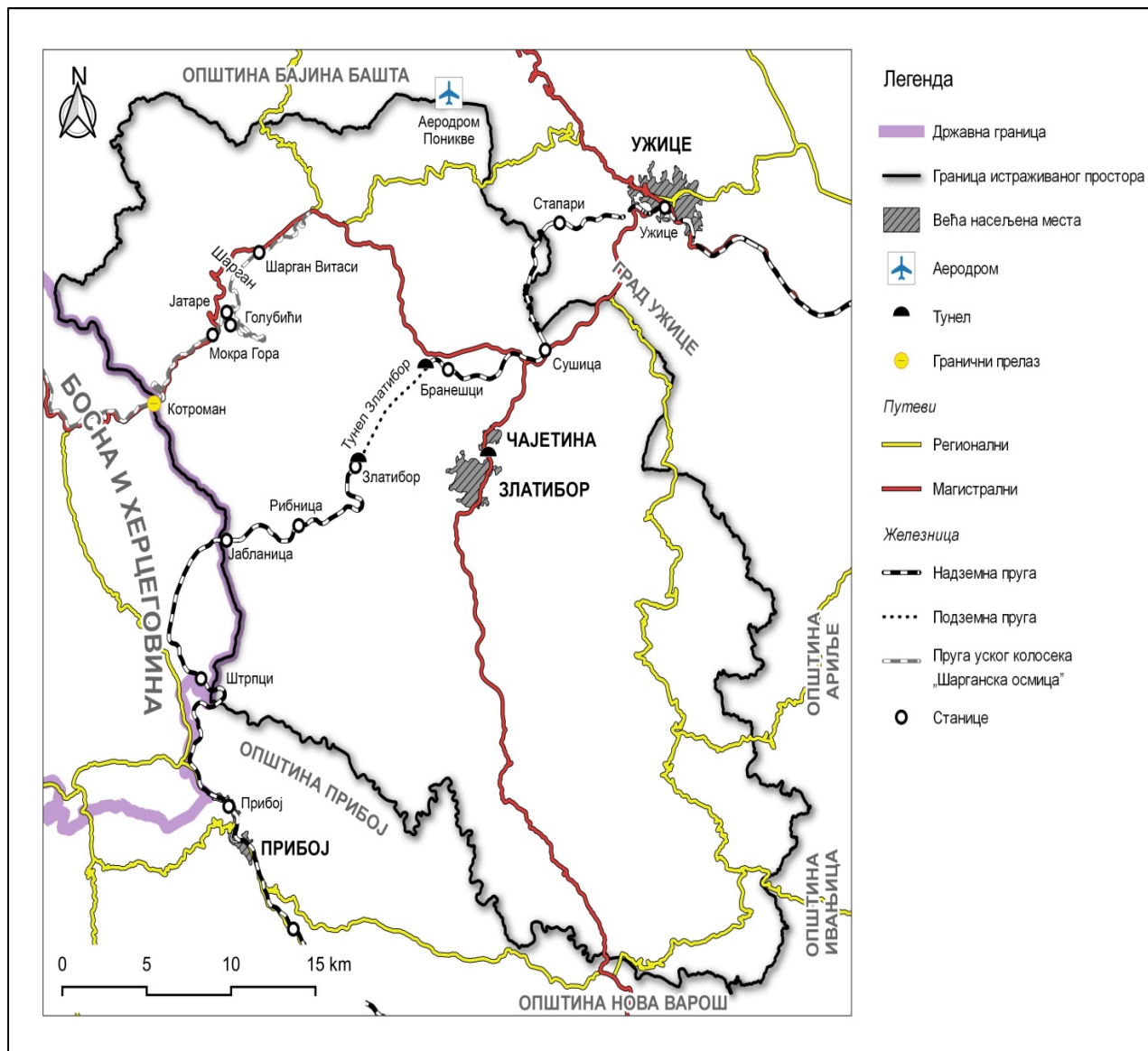
<sup>23</sup> Од Пожеге су путеви водили уз Ђетињу, преко Ужица на Вишеград и Бајину Башту, уз Моравицу за Ариље и Сјеницу, уз Скрапеж ка Руднику, Ваљево и Београду, а низ Мораву преко Јелице ка Чачку и Краљеву (Савић, 1925).

<sup>24</sup> Попречни путеви између јадранске обале и Подунавља су водили кроз непроходне динарске крајеве, док су пак уздужни путеви (север–југ) били знатно приступачнији.

<sup>25</sup> У долини Лима од Которског друма се одвајао један од важнијих кракова овог пута који је преко Увца на Кокином броду излазио на златиборску висораван, а од њега и још један пут који је ишао кроз Јасеново, Белу Реку, Љубиш и Гостиље и избијао у Рожанство (Љ. Ђенић, 1980; Позановић, 1984).

<sup>26</sup> У средишу овог правца налазило се Трговиште, од краја XV в. као Јени Базар (Нови Пазар) као највеће насеље на путу Дубровник–Ниш (Ристић, 1963).

У ослобођеној Србији (XIX в.) наставља се градња нових путева (Београд–Крагујевац–Пожега–Ужице; Ужице–Ваљево; Ужице–Кремна–Мокра Гора; Ужице–Пожега–Чачак и Ужице–Бајина Башта). Ови путеви су дуго чинили окосницу саобраћајне мреже, док 30-их година XX в. нису изграђени нови друмски правци (Ваљево–Косјерић–Ужице–Вардиште; Сталаћ – Краљево – Чачак – Ужице – Бајина Башта – Љубовија – Зворник; Ужице–Чајетина–Увац; Чајетина –Доброселица – Драглица – Кокин Брод) и први железнички правац (Чачак–Ужице) као део пруге Београд–Сарајево–Дубровник (М. Ђенић, 1990; Ојданић, 2009; Познановић, 1985).



Карта 2. Саобраћајни положај простора Златибора  
Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

Тек *након Другог светског рата* започиње градња модерних, уздужних и попречних магистралних саобраћајница пре свега Београд–Ужице–Бијело Поље–Црногорско приморје (Е-763), Ужице–Вишеград–Рогатица–Сарајево (Е-760), као и више регионалних и локалних праваца. Њима би била остварена веза коридора Vc са правцем Београд–Јужни Јадран (граница са Босном и Херцеговином – правац I) и граница са Румунијом – Вршац – Панчево – Београд –Чачак – Ужице – граница са Црном Гором (правац IV) (Стратегија развоја железничког, друмског, водног, ваздушног и интермодалног транспорта, 2015). На регионалном плану, битан је правац Ариље–Кокин Брод (Р-228) као део транзитне везе између општина Ариље, Ивањица и Чајетина. Такође, општински центар Чајетина

асфалтним путем повезан са Алиним Потокком, Сирогојном, Равнима, Трнавом, Рожанством, Кремном, Доброселицом, Гостиљем и другим насељима. Од 80-их година XX в. врши се унапређење постојеће и подизање нове саобраћајне инфраструктуре што доприноси капиларној повезаности са сеоским насељима и многобројним засеоцима у некада беспутном крају. Бољој повезаности допринело је и успостављање железничке везе Београд – Ужице – Бијело Поље – Подгорица – Бар (Е-79), са станицама Сушица, Бранешци, Златибор и Јабланица. У том погледу важно раскршће на овој железничкој магистралу у централном делу Србије је Ужице у чијој гравитационој зони се налази и подручје Златибора (Павићевић, 1990).

Златиборско подручје има релативно повољан географски положај имајући у виду се налази епицентру везе са Црном Гором (црногорски правац) и уз границу са БиХ (дубровачки правац). Тиме се истиче његов транзитни значај који пружа могућност за већи промет роба и путника. Битна карактеристика јесте положај анализираниг простора у односу на веће градске центре (дисперзиви) као емитивних подручја (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац и др.) (табела 5). Тако се у *првој зони до 100 km* осим Ужица као седишта Златиборског округа налази Чачак (Моравички округ); у *другој 100–300 km* низ регионалних центара (Ваљево, Шабац, Крушевац, Панчево, Зрењанин) али и водећи административни центри (Београд, Нови Сад, Крагујевац, Приштина, као и Сарајево и Подгорица), у *трећој, 300–400 km* од Суботице, Лесковца и Пирота преко Бањалуке, Херцег Новог и Темишвара, док удаљеност *већу од 400 km* имају водећи центри из суседних земаља (Софија, Скопље и Загреб).

**Табела 5.** Друмска удаљеност туристичког центра Златибор од емитивних подручја

Дисперзив	Друмска удаљеност (km)	Дисперзив	Друмска удаљеност (km)
Ужице	24	Ниш	285
Чачак	79	Приштина	296
Ваљево	103	Зрењанин	296
Нови Пазар	133	Нови Сад	298
Крагујевац	134	Херцег Нови	321
Шабац	169	Лесковац	323
Сарајево	178	Пирот	351
Крушевац	178	Бањалука	360
Београд	217	Суботица	387
Смедерево	223	Темишвар	397
Подгорица	240	Софија	439
Панчево	253	Скопље	480
Требиње	268	Загреб	590

Извор: као референтна тачка узето је седиште туристичког центра Златибор (Краљеве воде)

У том правцу у будућем периоду треба радити на рехабилитацији постојећих, али и улагању у нове пројекте, пре свега аутопут Београд – Чачак – Пожега – Ариље – Ивањица – Дуга Пољана (општина Сјеница) – Бољаре (граница са Црном Гором) чиме би посредно ово подручје изградњом брзе саобраћајнице било повезано са тзв. коридором X и коридором IV. Позитиван помак било би и оспособљавање некадашњег војног аеродрома „Поникве“ на територији града Ужица (магистрални пут Ужице – Бајина Башта), на око 40 km од туристичког центра Златибор. Са пистом дугом 3,2 km (обновљено 1,8 km) могуће је његово коришћење за чартер летове од стране нискотарифних авио-компанија. Управо би комбинација повољног географског положаја и саобраћајне повезаности, али и комплексан карактер природних и културних особености допринела поливалентности, контактности и транзитности функционалног положаја. Она би представљала подстрек за даљи развој овог дела југозападне Србије, али и простора БиХ који гравитира ка овом подручју.

## IV ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗЛАТИБОРА

### 4.1. Геолошко-педолошке карактеристике

Овај део Србије се карактерише **комплексном геолошким грађом и тектонским склопом**. Наиме, територија западне и југозападне Србије тј. њен средишњи и западни део припадају унутрашњим Динаридима односно структурној јединици ужичко-златиборска мезозојска зона (Јетсов & Докмановић, 2004; Петковић, 1976а). Извршеном анализом установљено је да се на овом подручју јављају три литостратиграфске целине палеозојске, мезозојске и кенозојске старости. Највеће пространство заузимају *серпентинске* (метаморфне) и *перидотитске* (магматске) *стене*, *дијабаз-ројначка формација*, а потом *палеозојски пешчари*, *аргилошисти* и *филити* (карбонски седименти), *мезозојски* (тријаски и јурски) и *кенозојски седименти* (терцијарни и квартарни).

Најстарије стене (600–300 милиона год.) познате као „*Дрински палеозоик*“ потичу из доњег и средњег палеозоика (Миловановић, 2006). Стене ове старости „окувирују“ североисточне и источне стране масива Златибора (Ђоковић, 1996). Главна карактеристика је присуство већих навлака. Према положају, „навлака Златибор“ у суштини представља „део некадашње велике навлаке која је сачувана у облику синклиноријума“ (Петковић, 1976а: 330–331). У наставку геолошких процеса (горњи палеозоик) палеозојске стене су метаморфисане на температурама 350–400°C, да би током тријаса (250–210 милиона година) таложени конгломерати (доњи тријас) и карбонати (средњи и горњи тријас) са дебљином стена од 1.800 m (Миловановић, 2006).

**Стене карбонатног комплекса** су представљене са различитим слојевима кречњака, као и доломита, углавном тријаске, а делимично јурске старости. Дебљина овог слоја достиже до 1.800 m (Миливојевић, 1995). Овај комплекс стена је углавном развијен ободом серпентинског масива. Тријаски кречњаци покривају мању површину у јужном делу (Муртеница, насеља Бела Река, Гостиље, Алин Поток и Голово у сливу Великог Рзава и Негбина, Доброселица и Стубло у сливу Увца) (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Такође, заузмају ограничени део у северном делу (површ Поникве, Љуто и Добро поље), као и простору јужно од Ђетиње (Градина, Сушичко врело) (ППППН слива акумулације „Врутци“, 2018). Изоловане партије тријаса се проналазе и на подручју кречњачког брда Вао (Остојић & Крвавац, 2017). Истовремено, током горње јуре и доње креде перидотити се „набацују на горњетријаске кречњаке и седименте доње јуре који се се метаморфишу на температурама до 1.000°C“ (Миловановић, 2006: 61). Раздобље горње креде (95–65 милиона година) је без тектонске активности. Остаци горњекредног покривача се налазе у североисточном (правац Равни–Скржути), јужном (партије у Драглици и Негбини) и централном делу Златибора (Семегњево) (Радоић, 1995).

Током палеоцена и еоцена се формирају плитководни кречњаци и пешчари, који трансгресивно леже преко старијих формација. У то доба (еоцен) већи део Динарида је био покривен плитким морем, које се касније повукло током олигоцена (Јовановић, Срећковић-Батоћанин, & Царевић, 2007). Стога, данашње *кенозојске творевине* (терцијарни и квартарни седименти) су заступљене на најмањем делу територије. **Терцијарни седименти** су присутни у виду партија миоценских конгломерата, пешчара, шљункова, пескова, лапораца, лапоровитих и доломитних кречњака. Јављају се на простору изолованих језерских басена западне Србије. Посебну пажњу имају басени око Кремана (750–850 m) са два истакнута дела и у оквиру биоштанске котлине, односно језерских басена Семегњева и Бранешког поља (Миловановић, 2006; З. Павловић, 1961; Петковић, 1977; Пр. пл. општине Чајетина, 2010). Такође, између Кокиног Брода и Муртенице се уочавају неогени седименти мале дебљине представљени слабо везаним песковитим шљунковима (Ћирић и др., 1977). **Квартарни седименти** обухватају мале површине речних, пролувијалних, делувилних, сипарских и бигрених наслага. Јављају се пре свега у долинама Увца, Великог, Малог и Црног Рзава, Камешине и Ђетиње. У том контексту,

издвајају се делувијалне творевине веће површине између Доброселице и Кокиног Брода које формирају издужену зону (Ćirić i dr., 1977; Mojsilović, Baklajić, Đoković, & Avramović, 1978), као и бигар Гостиљске реке (ППППН акумулације „Врутци“, 2018; ППППН ПП „Златибор“, 2020).

Најмаркантнија целина динаридско-офиолитског појаса је **златиборски ултамафитски масив** „укљештен“ у великом луку реке Дрине, између Вишеграда и Бајине Баште, са мањим делом у источној Босни и Старој Рашки. У питању је перидотитски магматски плутонит утиснут у палеозојске стене кога чине стене јурске старости (харцбургити и серпентинити, лезролити и дунити) (Ćirić i dr., 1977; Mojsilović i dr., 1978). На појединим локацијама (Семегњево, Доброселица, Кремна) међу серпентинитима се јављају и делови мезозојских кречњака. У Чајетини пак има „оаза“ кретацејског кречњака, док на Краљевим водама постоје и слојеви аргилошиста и амфиболита (Жујовић, 1893; Љ. Ђенић, 1968а). Са површином од 1.400 km<sup>2</sup> и дебљином 1.000–1.200 m, убраја се најкомпактнији масив у Србији (уз ибарски, метохијски и сувоборски) и ред најзначајнијих у Европи (Карамата & Попевић, 1996; Петковић, 1978; Ćirić i dr., 1977).

Посебну целину у оквиру златиборског масива чине **дијабаз-рожначке формације** створене током пермо-тријаске трансгресије. Она представља специфичан комплекс стена, углавном седиментних и магматских (пешчари, рожанци, шкриљци, лапорци, глинци, партије кречњака, бреча и конгломерата) (Петковић, 1978). Стенске масе ове формације налажу нормално преко тријаских кречњака, а њен састав и порекло су описани као „офиолитски меланж“ (Миливојевић, 1995). Њена дебљина се креће у распону 1.800–2.000 m (Mojsilović i dr., 1978). Највеће пространство има на простору источног (Дрежник–Роге, Равни–Сирогојно, Рожанство–Гостиље, долина Великог и Малог Рзава), јужног (подручје Увца, терен око Кокиног брода, Нове Вароши и долине Бистрице) и западног подножја (јужно од Добруна и Рзава) (В. Marković, 1968).



Слика 1. Детаљ серпентинита на простору Златибора  
Фото: С. Денда (2019)

У складу са геолошком структуром, **планинска земљишта** су мале моћности (плодности), изражене скелетне структуре, слабе диференцираности земљишног профила, специфичаног хумусног састава и високе рН вредности због базичне стенске подлоге (З. Павловић, 1961). Готово у потпуности су заступљена аутоморфна земљишта, а на веома ограниченом простору и хидроморфна земљишта. У погледу распрострањења доминирају **хумусно-акумулативна земљишта**, а међу њима *ранкери на перидотитима и серпентинитима*. Највише су присутна у рејону Кремне, Шаргана, Мокре Горе и Семегњева.

У класи елувијално-илувијалних земљишта, своје место заузимају и **подзоли**. С обзиром да се развијају на киселом супстрату, у вишим деловима планинских предела (800–3.500 mm падавина), где су шумски остаци и лишће извор хумуса, заузимају најмање површине на овом подручју (Чворо & Голубовић, 2001; Родић & Павловић, 1994). Присутне су на простору букових шума, углавном на северном ободу Златибора (З. Павловић, 1961; О.



Савић, 1989). У уској вези са њима су и **параподзоласта земљишта** која везујући се за глиновите супstrate карактерише смањена пропустљивост.

На овом простору егзистирају и **црнице** (калкомеланосоли) на серпентинској и кречњачко-доломитној подлози тј. ободу креманске котлине (Мисаиловић, 2015). Супротно, **кисела смеђа земљишта** (дистични камбисол) су везана за киселе силикатне стене и друге стене дијабаз-ројначке формације неогеног креманског басена (Семегњево и Бранешко поље) и околини Кокиног Брода (М. Павловић, 2019; ППППН слива акумулације „Врутци“, 2018; Пр. пл. опш. Чајетина, 2010).

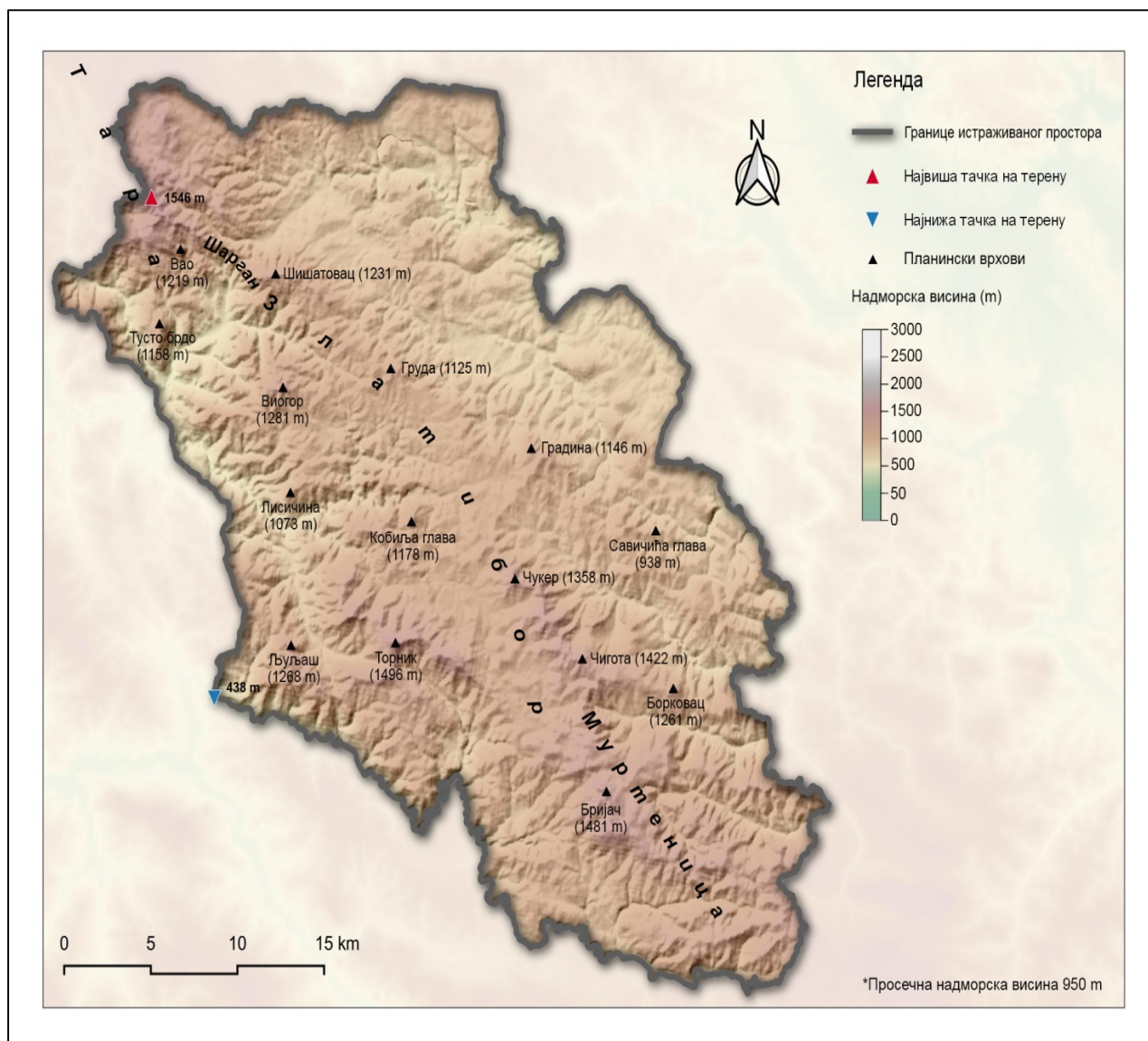
Земљишта на крашком терену јављају се свуда где и једри кречњаци. Међу овим земљиштима среће се **смеђе-рудо земљиште на једрим кречњацима и доломитима** (калкокамбисол). Јављају се у зонама до 1.000 m. Она омогућавају интензивно шумско газдовање (нпр. бор и смрека) (ППППН слива акумулације „Врутци“, 2018; Пр. пл. опш. Чајетина, 2010). Истовремено, **смеђе-рудо лесивирано земљиште** се налази на заравњеним положајима (посебно вртаче) и могу заузимати веће пространство (нпр. Поникве). **Редзине на једрим кречњацима** као земљишни тип на геолошкој подлози кречњака и флиша се јављају на висинском појасу 900–1.600 m. (М. Павловић, 2018, 2019; Пр. пл. опш. Чајетина, 2010).

У склопу хидроморфних земљишта, **алувијално-делувијалне акумулације** (флувиосоли) са дубљим и плоднијим тлом на језерским седиментима немају веће пространство. Углавном су лоциране у долињским проширењима Лима и Увца и изворишном басену Ђетиње (нпр. алувијална равна Јелава, Коњске реке и Карачице) (Мисаиловић, 2015; М. Павловић, 2019; О. Савић, 1989). **Смоница** (вертисол) еродирана на језерским седиментима налази се на најздигнутијој пречаги као део сачуване терасе Јелава са јужне и Коњске реке са северне стране. У најнижим деловима се јављају и непропустљиви слојеви глине који стварају забарене и тресетне терене (нпр. Пустопоље) Одликује их висок удео органских материја (> 50%), дебљине до 40 cm и више (З. Павловић, 1961).

На основу наведеног, закључујемо да су у питању земљишта **ниже бонитетне класе** чији физичко-хемијски састав пресудно утиче на облике пољопривредне производње. У целини су у питању слабо продуктивна земљишта катастарске класе VII–VIII, погодна искључиво за сточарство (ливаде и пашњаци) и шуме. Велики изазов у будућем периоду представљаће **деградирани површине** које су све присутније. За разлику од прошлих времена када су она настајала крчењем шума из потреба за дрвеном грађом, данашња деградација је углавном условљена трансформацијом пољопривредног у грађевинско земљиште.

## 4.2. Геоморфолошке карактеристике

**Геморфолошки процеси на подручју Златибора** су условљени неотектонским покретима током неогена и израженим климатским колебањима током плеистоцена. Положај висоравни испод ледничке линије није омогућио формирање глацијалних облика. Међутим, остаци леденог доба се огледају у испуњеним речним долинама у којима је постглацијалном периоду успостављен нормалан режим флувијалних процеса па су стога формиране дубоке долине са урезаним меандрима (Менковић & Кошћел, 1996). Морфологија терена указује на изражену вертикалну рашчлањеност како у јужном, тако и у северном делу. Висинске разлике су у опсегу од 438 m н.в. (граница ка БиХ/Штрпци) до 1.546 m н.в. (прелаз ка Тари) са вертикалном дисекцијом од 1.108 m и просечном надморском висином од око 950 m. На овом, типичном планинском терену, брдски простори заузимају незнатну површину. У појасу нископланинског простора (500–1.000 m) налази се 84,4% територије (928,6 km<sup>2</sup>), док средњепланински простор (1.000–2.000 m) заузима 171,9 km<sup>2</sup> (15,6%).



Карта 3. Хипсометријски појасеви на простору Златибора  
 Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

У целини, **рељеф** овог простора и шире околине је настао као последица сложене еволуције и геолошке грађе између висоравни Таре са врхом Збориште на северу, преко перидотитског масива висоравни Златибор са Шарганским гребеном, до кречњачког масива Муртенице на крајњем југоистоку<sup>27</sup>. **Тара** (Козји рид, 1.591 m н.в.) је најзападнија чланица групе старовлашких планина<sup>28</sup>. Њени јужни и југоисточни обронци се спуштају ка мокрогорској и креманској котлини и долини реке Ђетиње (Николић, 2006). У наставку се издваја брдо **Шарган** са врхом Шишатовац (1.231 m н.в.)<sup>29</sup> чију геолошку подлогу чине серпентисани перидотити тј. стене дијабаз-рожначке формације. Његов средишњи део је снижен и одсечен и у виду превоја (955 m) се везује за огранке Златибора (Novaković-Vuković & Eremija, 2015; Посебна основа за газдовање шумама за ГЈ „Шарган“, 2006).

<sup>27</sup> Цвијић (2006) сматра да висоравни Таре и Златибора представљају део високе флувиоденудационе површи типа пинеплена формиране током периода тектонског мировања. Такође, по њему, садашњи положај води порекло од епирогеног издизања простора Динарске висеје настале након фазе мировања.

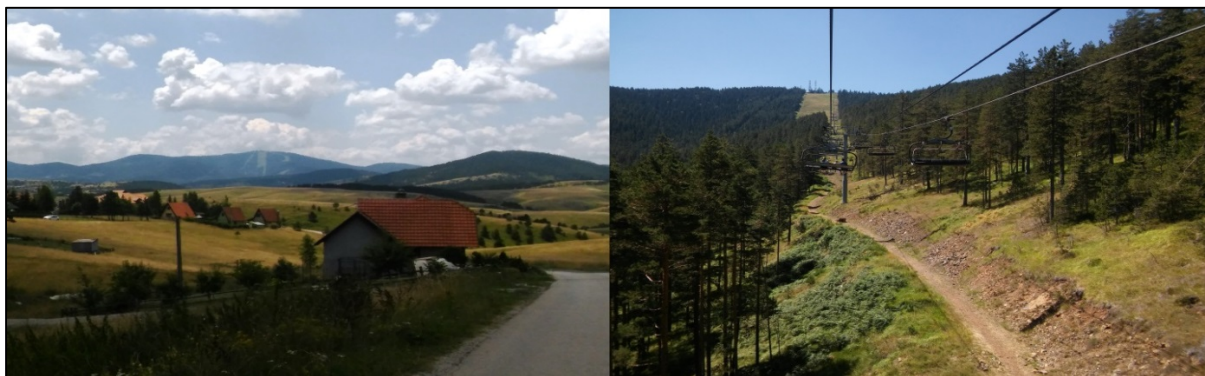
<sup>28</sup> Старовлашке планине протежу се од Дрине на западу, до Ибра и Косовске и Метохијске котлине на југу и од Ђетиње и Западне Мораве на северу до високих Црногорских брда и површи на југозападу. На истоку су ограничене копаоничком групом планина (М. Павловић, 2018; Родић & Павловић, 1994). Поједини аутори наводе да њима припадају и планине западно од Дрине (до Сарајевске котлине) (Ј. Марковић, 1963).

<sup>29</sup> Шарган раздваја Креманску котлину (слив Братешине, саставнице Ђетиње и Белог Рзава – Шарганчице) од Мокрогорске котлине (Лексикон НП „Тара“, 2015).



Централно место заузима пространа златиборска висораван. У том контексту, **Златибор** (Торник–Бандера, 1.496 m) је препознат као старовлашка планина благо заталасаних површи и издигнутих заобљених врхова (Станковић, 2008б). У ужем смислу, под појмом Златибор се подразумева пространа висораван дуга око 30 km и широка до 15 km, просечне надморске висине око 1.000 m и површине од 300 km<sup>2</sup> (Ивановић, 2007; ПДР „Голд гондола“, 2015). Она је оивичена планинским висовима: Градином (1.177 m н.в.), Црним врхом (1.175 m н.в.), Чиготом (1.422 m н.в.), Муртеницом (1.480 m н.в.), Торником (1.496 m н.в.), Грудом (1.140 m н.в.), Виогором (1.281 m н.в.) и горњим током реке Сушице (О. Савић, 1989). Северна граница (долина Сушице и Мачкатска површ) је одређена стрмим одсеком коју Цвијић означава као обалу и клиф некадашњег Панонског језера, а слично је и са јужном границом према Увцу (Ракићевић, 1963). У тим оквирима се запажају се три крупне морфолошке (предеоне) целине које се пружају у виду појасева правца северозапад-југоисток.

На северозападу се налази *дубоко дисецирани (клицурасти) тзв. чавловачко-семењевски део*. Обухвата територију западно од линије Торник – Кобиља глава – Лупоглав у јужном ободу Семењевске горе са наглашеном вертикалном рашчлањеношћу клисурама Црног Рзава и Рибнице. Други је *предео степенстих (разломљених) површи* на истоку који покрива десно сливно подручје Ђетиње и лево Великог Рзава. Надморска висина овог простора расте од севера тј. Мачката (око 750 m н.в.) до предела Муртенице на југу (око 1.300 m н.в.).



Слика 2. Поглед на Торник  
Фото: С. Денда (2019)

Трећа, најмаркантнија целина је представљена *благом, таласастом, златиборском висоравни у средишњем делу (прави или типични Златибор)*. Заузимајући највећу површину, овај предео је одређен одсецима и високим стрмим падињама у односу на претходну (Ршумовић и др., 1991: 4)<sup>30</sup>. Падине Златибора су посебно изражене у источном и североисточном делу, од Савиног брда (1.132 m н.в.), преко Груде (1.140 m н.в.), Ђавика (1.018 m н.в.) и Обадовога брда (948 m н.в.) до чајетинске Градине (1.160 m н.в.). Од Градине према југу започиње источна граница Златибора омеђена стрмим падињама испод Пјевчака (1.040 m н.в.), Бојишта (1.066 m н.в.) и Савичића главе (977 m н.в.) (Ршумовић и др., 1991).

Даље према југу, златиборске падине се продужују на извориште Љубишке реке где срастају у планински масив **Муртенице** (Бријач, 1.480 m). Муртеница представља наставак масива Чиготе (1.422 m н.в.)<sup>31</sup>, између Златибора и Златара. Настала је дуж раседа као издигнути део некадашњег златиборског пинеплена простирући се од врела Клак до

<sup>30</sup> Најочуванији трагови старог пинеплена (970–1.000 m н.в.) се налазе у најширем делу Златибора тј. троуглу између Палисада, Кобиље главе и Груде. Одликује се „распљоштеним теменима узвишења на развојима између плитко усечених долина и долиница“ (Ршумовић и др., 1991: 10).

<sup>31</sup> Чигота се издиже као продужетак златиборског пинеплена и она осим темена гребена (8 km) обухвата и делове његових југозападних (у сливу Црног Рзава) и североисточних падина (у сливу Великог Рзава). На тај начин она чини развоје између поречја дринског и моравичког Рзава (<https://www.dinarskogorje.com/>). Јужне падине представљају континуелни наставак, док су према северу (долина Катуннице) падине Чиготе разломљене стрмим раседима (до 350 m) (Зеремски, 1984; План управљања ПП „Златибор“, 2017).

Златарског језера. Изграђена је највећим делом од тријаских кречњака, док је највиши врх сачињен од перидотитских стена (Жујовић, 1893). Према југозападу висораван је представљена око 10 km дугим гребеном Торника, од Борове главе (1.147 m н.в.), одакле се према северозападу постепено издиже до Равног Торника (1.431 m) и Великог Торника (1.496 m н.в.) где достиже највеће висине<sup>32</sup>. Западне границе Златибора се протежу долином Јабланице, избијају на Црни Рзав, па преко Лисичине (1.067 m н.в.), Лупоглава (1.092 m н.в.) и Бара избијају на Виогор (1.281 m н.в.), иначе највише узвишење Семењевске горе, чиме се заокружују границе златибора у геоморфолошком погледу (Ршумовић и др., 1991: 1–2)<sup>33</sup>.

Осим планинских, присутне су и **потолинске (негативне) морфоструктуре**. Оне се јављају изоловано у планинском рељефу (Креманска и Мокрогорска котлина). **Креманска котлина** је изграђена од серпентинских перидотита, палеозојских рожнаца и кречњака, горњо-тријаских кречњака и амфиболита. Она је укљештена између Таре на северу и Златибора на југу, док је на западу Шарганским превојем одвојена од мокрогорско-рзавске синклинале (Марково поље), а на истоку посредством клисуре Ђетиње повезана са биоштанским проширењем. У питању је котлина динарског система, дужине 15,6 km и ширине 9,0 km, са надморском висином од 800 m, представљајући знатно спуштен део златиборског перидотитског система у његовом највишем делу. Котлински слив припада изворишној области Ђетиње (91 km<sup>2</sup>). У њеном источном делу се простире ерозивна, **Мачкатска површ** која је природни наставак површи Биоске, Стапара и Мачката (Зеремски, 1954). У уској вези са њом је и **Мокрогорска котлина**. Она представља проширење неправилног облика, равног дна на саставу (споју) Камешине и Подстијењског потока, Шарганчице и Великог потока. Изграђена је од стена различитог порекла: алувијални седименти (дно долине), слојевити и песковито-лапоровити кредни кречњаци и лапорци (долинске стране), док су на источним и североисточним заступљене стене дијабаз-рожначке формације (Лексикон НП „Тара“, 2015).



Слика 3. Бранешко и Семењевско поље  
Фото: С. Денда (2019)

Присутни су и **басени** као тектонске потолине чији облици су мање-више подударни са лепезастим или полукружним изгледом долинских система (нпр. Бранешко поље) (Зеремски, 1984; Обрадовић & Симић, 2004). **Бранешко поље** представља мању котлину са реком Сушицом, лоцирану на пар километара северозападно од варошице Чајетина. Она је издужена правцем запад-исток (4,0–5,0 km) са ширином 2,0–3,0 km. Основа котлине је састављена од перидотита и амфиболита преко којих леже језерски седименти, најчешће бели лапорци неогене старости (Ршумовић, 1961). Мањег значаја је **Семењевско поље** као

<sup>32</sup> Равни Торник (теме гребена) је на 1.442 m н.в. издигнут дуж раседних одсека у односу на златиборски пинеplen (централни део). Простире се на дужини од 3 km обухватајући североисточне и југозападне падине овог узвишења изграђене од дијабаза и серпентинисаних перидотита (ППППН ПП „Златибор“, 2020).

<sup>33</sup> Поменути целина Семењевска гора – Црни Рзав – Чавловац захвата простор Семењевске горе на северу и десних долинских страна Црног Рзава и Рибнице на југозападу и југу са изузетком насељеног дела атара Семењева (ППППН ПП „Златибор“, 2020).

мала, овална котлина спуштена у златиборску висораван у правцу СЗ–ЈИ, у дужини од 3,0 km и ширине око 2,0–2,5 m. Најнижи делови поља се налазе на 920 m надморске висине (Ршумовић и др., 1991).

Информације о **ерозивним површима** у планинско-котлинском делу Србије пружио је Ј. Цвијић у својој теорији о абразионом рељефу. По њему, читав простор представља делове Мачкатске површи која је усечена у периоду највишег нивоа Панонског мора (Цвијић, 1921). На подручју јужно од Мачкатске површи, Цвијић означава високе, фосилне, флувио-денудационе површи (копаоничка, дробњачка, златиборска и површ Беле Реке) које су уклопљене једна у другу и пењу се до динарско-јадранског развоја (О. Савић, 1989). Систем поменутих површи је најбоље развијен око Торника (Рибница), као и између Градине и Чиготе. Оне се разликују по више критеријума од абразионих (мање уравњене, веће надморске висине, међусобно раздвојене блажим прегибима итд.). Слично као и код абразионих има потолина у којима су су образовала језера током различитих фаза (нпр. Сјеничка и Негбинска потолина) (Цвијић, 2000б).

Код насеља Дрежњик, налази се врх Градина (932 m) изнад кога је издиже **Златиборска површ** (950–1.000 m). Поменута површ лежи испод Дробњачке, рашчлањена је наизменично плитким и стрмим, а понекад и веома широким долинама бројних токова (Црни Рзав, Рибница, Бела река, Катушница, Обудојевица, Доброселичка и Расничка река и др.). Одговара Брезовачкој абразионој површи (Ракићевић, 1963; Родић & Павловић, 1994). Са друге стране, **површ Беле реке** као најнижа је усечена и вишу, Златиборску површ. Најбоље је развијена око кањонских долина истоимене реке, пружајући се у виду заталасане заравни до подножја врха Бријач, Муртеница (1.462 m) и Чиготе (1.422 m) у њеном залеђу. Она је везује за ниво Качерске абразионе површи (410–420 m) (D. Petrović & Manojlović, 2003; Родић & Павловић, 1994; Савић, 1989). У северном подножју Семегњевске горе као део старог флувиоденунадионаог пинеплена издаваја се мања **површ Гуштерица**. Она представља крајњи (северозападни) део површи према раседном одсеку над нижом Мачкатском површи (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017).

Златиборска висораван је испресецана речним долинама, а присутни **флувијални облици рељефа** су последица дејства флувијалне и крашке ерозије. Несумљиво, најрепрезентативнија је кањонска **долина Увца** меридијанског правца пружања, између Златибора и Јавора на северу и Златара, Јадовника и Озрена на југу. У геолошком погледу, њена долина је састављена од тријаских спрудних кречњака, песковито-глиновитих наслага и дијабаз-рожњачких формација (Кићовић, 2016; Мастер план Златибор–Златар, 2007). У дужини од 42 km, река Увац усекла је 550–650 m дубоку, величанствену и неприступачну клисуру (30 km на територији Парка природе „Златибор“). Она обухвата ужи (ненастањени) део клисуре претежног нагиба од 30° и просечне надморске висине 700–1100 m, као и ток Увца са многим мањим и већим долињским меандрима од манастира Дубрава до Црног Потока. Карактеришу је бројне увале, јаруге, као и импресиван пећински систем (Пл. управљања ПП „Златибор, 2017). Посебну атракцију чине „укљештени меандри“ видљиви на три локације: а) код Ушачког пећинског система; б) између Сјеничког и Златарског језера и в) узводно од Радоињског језера (ППППН Специјалног резервата природе „Увац“, 2014).

Са друге стране, река **Ђетиња** је позната је по композитној долини у којој се смењује седам котлина и шест клисура. Након постанка реке формира се клисура дуга 4,0 km. Непосредно након клусурастог дела, на почетку Биостанске котлине, у реку Ђетињу се улива Селачка река одакле започиње Ђетињска клисура (пружа се до Севојна) чије стрме стране се уздижу и 400 m изнад нивоа реке. Овде је присутна епигенија коју карактерише најинтересантнији део клисуре дужине 10 km, од Биоске до Ужица (поље Турица), али и Стапарски и Сињевачки теснац (Ивановић, 2013; Милијашевић, 2010).

Средином Златиборског платоа тече **Црни Рзав**. Његова клисура се образује низводно од ушћа Обудојевице до ушћа Рибнице испод Белог камена (708 m н.в.). Она је усечена у дунитске серпентините и лерзолите јурске старости. Наиме, северно од Златибора, након пријема Обудовице, речна долина добија већи пад, пробијајући се кроз златиборску површ са све дубљом клисуром. Њена дубина је променљива од 200 m (подножје Црног Врха 1.177



т н.в.), 300 м (Рајчевина, 1.140 м н.в.) до више од 400 м на профилу Лисичина (1.073 м) – Сувибор (908 м). Дужина тока на поменутом правцу није већа од 6,0 km са апсолутним падом од 255 м. На свом путу Црни Рзав формира више мањих долињских меандара (Кићовић, 2016; Пл. управљања ПП „Златибор, 2017).

У северном делу Златибора пажњу привлаче клисуре Камишине и Сувог потока. **Клисура Камешине** се правцем исток-запад пружа у дужини 3,5 km, чиме се на западу морфолошки везује за мокрогорску котлину. Има просечан пад од 40,8‰, достижући максималну дубину од 320 м. Усечена у магматским стенама харцбургита, поседује већи неколико укљештених и један просечен меандар. Позната је по Шарганској осмици, туристичко-музејској железници лоцираној највећим делом на десној долињској страни клисуре. Са друге стране, **клисура Сувог потока** је настала утицајем истоименог водотока у стенама дијабаз-рождачке формације на простору ПП „Шарган–Мокра Гора“. Њена дубина достиже 180 м. У доњем делу поток сече Тусто брдо (1.158 м н.в.) и Ограђеницу (687 м н.в.) формирајући клисуру. Поменута клисура се завршава у долињском проширењу Камешине, узводно од Котромана (Лекс. НП „Тара“, 2015).



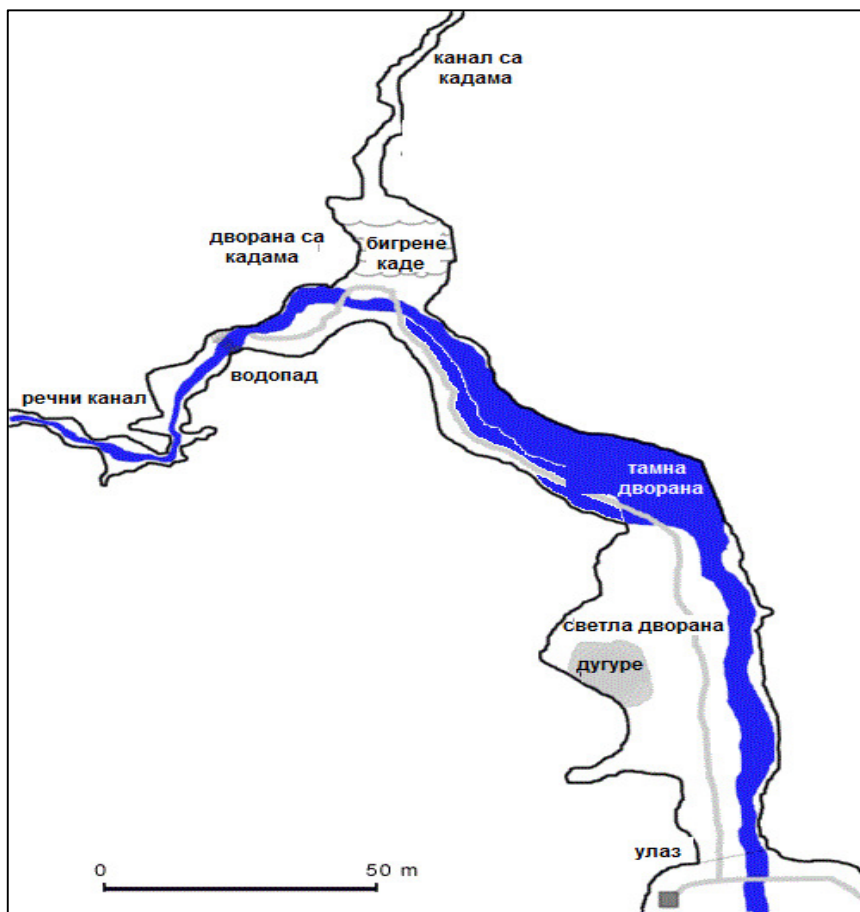
Слика 4. Клисуре Камешине и Увца  
Фото: С. Денда (2018)

Постоји и већи број мањих клисура. Тако **клисура Катуннице** захвата део кречњачке клисуре од локалитета Смицање до локалитета Попова Крушка (6 km), као и ушће Гостиљске реке. Такође, она обухвата и део бигрене акумулације и Гостиљски водопад, али и асцедентни извор Мало око у кориту Катуннице (Пл. управљања ПП „Златибор, 2017). **Клисура Гриже** се везује за леву страну клисуре Гриже код ушћа у Увац, доњи део Доброселачке реке, као и десну долињску страну Увца од Ћиоског потока до Гриже. Настаје од извора Стублина (1.115 м) и Омарског извора (1.080 м). Видљива је изражена дисекција рељефа, са пуно сипара и голети и јако нагнутих тереном (ППППН ПП „Златибор“, 2020).

Истовремено, **Доброселачка река** формира занимљиву, не тако дугу клисуру, местимично стрмих страна испод Чукаре (828 м), на око 670 м н.в., на месту где Увац прави долињски меандар (ППППН ПП „Златибор“, 2020; Урошевић, 1949). Ништа мање интересантна је **клисура Скакавца** који извире у Семегњеву на 970 м н.в. На свом путу преко Семегњевске висоравни формира укљештене меандре у перидотитима. Након прихвата потока Бијеле воде и Бјелак код железничке станице Златибор (774 м) под топонимом Семегњевска река улива се у Црни Рзав (Пл. управљања ПП „Златибор, 2017).

Од укупне површине Србије **крашки терени** заузимају око 8.414 km<sup>2</sup> (9,5%) са неравномерним распоредом (Ћалић и др., 2017). Према карактеру, карстни облици на овом простору су мањи и плићи него у дубоком динарском красу. То значи да су пећине кратке, присутне су појединачне вртаче и увале, док крашка поља не постоје (Цвијић, 2000б). Карбонатне стене заузимају око 340 km<sup>2</sup> Златибора. **Златиборски крас** са серијом мезозојских седимената обухвата источне и северне делове планине Златибор, који у административном погледу припадају општинама Чајетина, Ужице и Ариље. У том пределу је до сада истражено 142 спелеолошких објеката (98 пећина и 44 јаме). Укупна дужина истражених објеката износи око 6.900 м са површином подземног простора преко 34.000 km<sup>2</sup>. Међу најдуже спелеолошке објекте се убрајају Пипалска, Стопића и Потпећка пећина

које обухватају 67,8% укупне дужине пећинских канала или 58,8% подземног простора. Међутим, у златиборском красу су најбројније кратке пећине (просечна дужина око 72,8 m) и плитке јаме (26,2 m) (Лазаревић, 2008; Менковић & Кошћел, 1996).



**Карта 4.** План туристичког дела Стопића пећине  
Извор: прилагођено на основу <https://pedja.supurovic.net/> (2009)

Као најзначајнија, **Стопића пећина** се налази у атару села Рожанство (општина Чајетина), на источним падинама Златибора. Један од највећих пећинских улаза у Србији (ширина 32 m и висина 15 m) се налази на дну вертикалне кречњачке литице висине 50 m. Супротно, врелски улаз у пећину се налази на десној долинској страни Приштевице на 711 m н.в., а понорски на 777 m н.в (Ршумовић, 1957). Ради се о пећини флувијалног типа. Укупна дужина канала Стопића пећине износи 1.594 m (Ђуровић, 1998; Лазаревић, 2008) до 1.622 m (Лазаревић, 2012), док је дужина канала све три целина око 1.658 m (површина 8.592 m<sup>2</sup> и запремина око 100.000 m<sup>3</sup>). У погледу температурних услова, недвосмислено је утврђена вредност виша од 10,0°C са релативном влажношћу мањом од 95% што је одлика отворених пећинских система (Лазаревић, 1994). У морфолошком погледу, њен пећински систем обухвата три физички одвојене, кратке пећине: *Пећиница*, *понор Трнавског потока* и *Стопића пећину* из које извире Трнавски поток. *Пећиница* (22,5 m) са површином од 50 km<sup>2</sup> је позната као стари понор Трнавског потока који се појавио у време док је поток површински отицао (улаз висок 1,5 m, широк 0,8 m). *Понор Трнавског потока* на кречњачком одсеку висине 6 m (улаз висок 5,5 m и широк 3,4 m) има променљиву дужину у зависности од режима Трнавског потока.

Трећа целина тј. Стопића пећина се састоји од пет целина: *Светла дворана* и *Тамна дворана* (Главни канал), *Сала са кадама*, *Канал са кадама*, *Речни канал* и *Дугуре*. Канале понора Трнавског потока и канале Стопића пећине одваја сифон (Ђуровић, 1998). На самом улазном каналу постоји шест таванских вигледи (отвор) познати у народу као „дугуре“. *Главни канал* има дужину од 185 m са ширином 40–45 m и максималном висином од 25,5 m.

Његова површина износи око 4.000 m<sup>2</sup>. Одликује се оскудним пећинским накитом за разлику од преосталих делова пећине. *Канал са кадама* има дужину 617 m и површину 1.935 m<sup>2</sup>. У његовом окриљу је посебно атрактивна сала са бигреним кадама дужине 30 m и површине 400 m<sup>2</sup>. Поменуте травертинске каде (око 10-ак) различитих димензија (макс. дужина до 12,5 m, макс. ширина 3 m и дубина до 7 m) су испуњене водом само у хидролошки активном периоду (Лазаревић, 1994; Павловић & Тошић, 2010). Са друге стране, *Речни канал* на потезу од понора Трнавског потока до водопада „Извор живота“ (висина 10,0 m) има дужину од 718 m и површину од 1.730 m<sup>2</sup>. У оквиру проширења Речног канала истиче се и *Сала са балдахинима* на око 350 m од улаза у пећину (Лазаревић, 1994, 2012; Павловић & Тошић, 2010). На део под називом „*дугуре*“ отпада 115 m са површином од 859 m<sup>2</sup>. У сваком делу пећине се налазе интересантни локалитети: Андријанина литица (Светла дворана), сипарска купа „Псеће гробље“ (Светла дворана), сталактити „Канија“, „Фока“ (Канал са кадама), водопада „Извор живота“ и велики салив црвене боје „Црвени камин“, као и бели и румени саливи „Салив са балдахинама“ (Речни канал). Најбројнији пећински накит се налази у тзв. дворани „Плажа“ (речни канал од понора Трнавског потока до сифона) (Лазаревић, 2012)<sup>34</sup>.

Од осталих пећина, већу пажњу заслужују *Раковачка пећина*, *Ушендића* (Ршумска пећина, *Велика Терзића пећина*, *Јамина*, али и други објекти (Говећа пећина, Чикина пећина, Леденица и др.). **Пећина Јамина** се налази у насељу Раковица, у сливу реке Катуннице. У питању је речна пећина са улазом у облику неправилног круга пречника 35 m, на надморској висини од 990 m. Њен „шахтни“ улаз на дну вртаче је настао сламањем пећинске таванице дубине 30 m (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017). Укупна дужина канала је 759 m. Кроз исту протиче повремено ток у чијем југозападном краку је због сипара испод улаза вода константно ујезерена. У суштина, Јамина представља део већег спелеолошког система (Ђуровић, 1998). **Ршумска (Ушендића) пећина** је лоцирана у Горњем Љубишу, на десној долиној страни Љубишке реке, на 4 km западно од пута Ужице – Љубиш – Кокин брод. Њен главни канал има дужину од 128 m са отвором широким 23 m, а високим 7 m. Иако је у питању речна пећина, из пећине поток избија само током јачих киша или интензивног топљења снега, а након тога понире у јаму и тече испод корита Љубишке реке (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017; Ршумовић, 1956).

**Терзића пећина** се налази у Алином Потоку, на око 400 m од пута Рожанство–Златибор. Дуга је 100 m и са висином и ширином до 10 m је проходна са обе стране. Она је речна пећина јер кроз њу протиче Терзића поток који на излазу са још једним, мањим потоком формира реку Приштевицу. Температура воде је константна и креће се 8,0–10,0°C. У сушном периоду поток понире и накнадно се појављује у доњем делу пећине у виду јаког врела. С обзиром да је млада пећина, нема израженог пећинског накита (Грујичић, 1988). **Раковичка пећина** се налази у Раковици у подножју највишег врха Чиготе. Смештена је непосредно поред макадамског пута на висини од 875 m, са улазом високим 5 m и широким 7,5 m. Располаже бројним сталактитима (Љ. Ђенић, 1968a; Ршумовић, 1956). **Говећа пећина** се такође налази у долини Љубишке реке, испод Дуге стене, са улазом на 895 m н.в. Обухвата два канала различитог правца: нижи, прави канал ка улазу дуг 29 m (површина 116 m<sup>2</sup>) и канал до мањег језера дуг 13 m којим се пећина завршава (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017; Ршумовић, 1956). Вреди споменути и пећину **Грлић** на 900 m н.в. у подножју Ђулетине (1.433 m), стрмом одсеку Муртенице (атар насеља Негбина). Дуга је свега 68 m и има површину 90m<sup>2</sup> (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017).

Веома ретко се пећине налазе на већим висинама, а једна од њих је **Леденица**. Смештена је на површи Шеварица (1.100 m) у подножју Бријача (1.480m), највишег врха Муртенице. Има облик „џепа“ са отвором широким 4 m од кога изненада настаје дворана ширине 10–13 m, дужине 42 m и укупне површине 392 m<sup>2</sup>. Назив је највероватније добила услед отопљеног снега који продирући се кроз пећински таван леди у задњем делу пећине (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017; Ршумовић, 1956). Од јама на овом подручју је

<sup>34</sup> У периоду 2010–2019. г. Стопића пећину је посетило 439.717 особа, од тога само током последње две године 180.000 (ТО „Златибор“, 2020).



најпознатнија **Мумлава**. Налази се недалеко од Љубишке реке, у насељу Љубиш, на 900 m н.в. Дубока је око 5 m, а широка 1,8–2 m. Препознатљива је по жубору воде сличном „мумлању“ по којем су и јама и поток добили назив (Љ. Ђенић, 1968а; Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017; Ршумовић, 1956).



Слика 5. Стопића пећина и прераст у Доброселици  
Фото: С. Денда (2017)

Посебну атрактивност имају **природни камени мостови** (прерасте) као ретки објекти те врсте у западној Србији. **Прераст у Доброселици** (Шупљница) је смештена у атару села Доброселица на јужном ободу Златибора. У водонепропусним стенама је усечена јаружаста долиница дугачка око 300 m која савлађује пад од 65 m, на чијем крају се налази понор и природни камени мост. Поменута долиница узводно од прераста је усечена у тамним дијабазима (дијабаз-бречама), док је сама прераст настала у тријаским кречњацама са високим садржајем калцијум-карбоната (око 97%). Припада типу контактних прерасте формираних услед селективне ерозије и локалног понирања реке. Пећински канал је дугачак 48 m, широк 12 m и висок на горњем улазу 12 m, а 16 m на излазу (просечно око 15 m). Кречњачки свод изнад пећине је дебео око 20 m. На 50 m од излаза, поток прераста се улива у један од изворишних кракова Доброселичке реке. Дугачка је 1.530 m и има слив од приближно 0,5 km<sup>2</sup>. (Д. Гавриловић & Љ. Гавриловић, 2008). Такође, на простору Парка природе „Шарган-Мокра Гора“ постоји мања прераст у тријаским кречњацама под називом „**Ђавоља пећина**“. Поседује два улаза и неколико отвора различитог пречника (Остојић & Крвавац, 2017).

Од осталих карстних облика се издваја мањи број **вртача**. Углавном се проналазе на флувио-денудационим површинама гребена Борковац (1.100 m н.в.), Врањевина (1.300 m н.в.) и Свијетњак (1.300 m н.в.). Највећа од свих је **Каменита вртача на Свијетњаку** са пречником 50 m и дубином од 30 m. Она је веома добро развијена, стрмих стеновитих страна са точилима и сипарима на странама и левкастим дном са пречником. Такође, изван број вртача је присутан на површима Шеварица, Кућишта и Рупина и Љутом пољу (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017), као и једна **увала** звана **Дуга долина** (западно подножје Борковца), дуга преко 200 m и широка 70 m (Ршумовић, 1956)

#### 4.3. Климатске карактеристике

**Клима планинске области** је због рашчлањености терена, присуства водних објеката, карактеристика подлоге, биљних формација и насеља веома разнолика. У складу са различитим **типологијама климатског рејонирања** извршено је позиционирање златиборског подручја. Класификацијом Емануела де Мартона ово поднебље се сврстава у **област умереног климата са хладном зимом** (D<sup>4</sup> – Дунавски климат). Иако према Кепенској класификацији највећи део Србије припада простору умерено-топлог климата (С), сви простори (планине и места изнад 500 m) припадају **умерено-хладном тј. бореалном климату** (D). На поменутим висинама он се означава као динарски. Златибор припада поменутој зони означеној као Dfwbx варијетет (1.000–1.200 m) (Дукић, 1998; Šegota & Filipčić, 1996). Према Алисову (1957) се убраја у **умерени појас тј. европско-континенталну област** (V) који захвата јужне Карпате, Панонску низију, као и територију балканских

земаља северно од Старе планине. То је у складу са Цвијићевим схватањима изнетим у „Балканском полуострву“ (1922), који га је уврстио у простор најзаступљеније средњеевропске климе. Према рејонизацији Томислава Ракићевића (1980), шире посматрано, Златибор припада *области умерено-континенталне климе* (подобласт Б), а уже *старорашком климатском рејону* (II)<sup>35</sup>. Сличну класификацију су пружили Дуцић и Радовановић (2005), којом се он позиционира у климатској области (Б), умерено континенталне климе планинског појаса (800–1.200 m), изузетно до 1.400 m<sup>36</sup>.

**Праћење климатских елемената** извршено је на основу података са метеоролошке станице „Златибор“ (1.028 m), основане 1941. г., од када се врши инструментално осматрање. Иако има готово исту надморску висину као и неке друге станице старовлашких планина (нпр. Сјеница, 1.038 m; Тара, 1.080 m) и низ других сличности, разлике у рељефу и микроположај станица утичу на циркулацију токова у атмосфери. За разлику од Сјеничке котлине, па и Таре, станица на Златибору је смештена на отвореном простору (Дуцић & Радовановић, 2005; Ракићевић, 1971). Због надморске висине и експозиције, средње годишње температуре разликују у најнижим (долинским) деловима Увца и Црног Рзава и планинским пределима преко 1.400 m н.в. (нпр. Чигота, Торник, Муртеница) (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Анализа у наставку је обухватила период 1961–2019. године, посматрано у два интервала, 1961–1990. и 1991–2019. године.

Упоредивањем климатолошких података 1961–1990. и 1991–2019. г., запажа се тенденција пораста **средњих месечних и годишњих температура ваздуха**. Наиме, средња годишња температура је увећана за 1,0°C чему је допринела чињеница да је она увећана током 11 месеци, а остала на истом нивоу само у септембру (табела 6). Највећи пораст температуре преко 1,0°C видљив је у јуну (1,9°C), августу (1,9°C), јулу (1,8°C), јануару (1,6°C) и новембру (1,2°C). У другом периоду лето је топлије за 5,6°C, зима за 3,2°C, пролеће за 2,8°C и јесен за 1,8°C. Јесењи месеци су топлији од пролећних (1,2–1,5°C у зависности од периода) са блажим преласком јесени у зиму, него зиме у пролеће. Пролеће у односу на Ужичку котлину започиње раније, а лето се често продужи и на јесење месеце (Ракићевић, 1963). Температура виша од 10,0°C која омогућава спровођење рекреативних активности присутна је током пет месеци (мај–септембар).

Средња температура током летњих месеци је у распону од 15,7°C (1961–1990) до 17,5°C (1991–2019). Најтоплији дани су у јулу и августу са просечном температуром 16,3–18,2°C. Укупна годишња амплитуда најтоплијег и најхладнијег месеца се кретала од 13,0°C (1961–1990) до 16,5°C (1991–2019). Средња температура током зимских месеци се кретала од –2,1°C (1961–1990) до –1,0°C (1991–2019). Са друге стране, хладни дани су присутни од друге декаде октобра до почетка априла. Стога, у зимској сезони, јануар је најхладнији месец са просечном температуром –1,7°C до –3,3°C, при чему су негативне вредности присутне у тромесечном интервалу (децембар–фебруар). У том правцу, средње месечне температуре испод –10,0°C су веома ретке и јављају се у трећој декади јануара и фебруару (Стојићевић, 2016).

Табела 6. Средње месечне и годишње температуре ваздуха 1961–1990. и 1991–2019. г. (°C)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	-3,3	-1,5	2,0	6,6	11,5	14,4	16,3	16,3	13,1	8,4	3,2	-1,5	7,1
1991–2019	-1,7	-0,6	2,8	7,7	12,4	16,3	18,1	18,2	13,1	9,0	4,4	-0,8	8,1

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

<sup>35</sup> Старорашки климатски рејон захвата планинске пределе југозападне Србије, пружајући се од границе према БиХ и Црној Гори на западу тј. југу, односно до долина Ибра, Западне Мораве и Ђетиње на истоку и северу. Просечна температура ваздуха најхладнијег месеца је испод –3,0°C, док је средња температура најтоплијег месеца изнад 10,0°C (често 15,0–20,0°C). Одликује се највећом влажношћу (нарочито Тара) и облачношћу (слив Лима) са различитом количином падавина (Ракићевић, 1980; Станковић, 2008а).

<sup>36</sup> Због комплексности простора није могуће тачно одредити границе ове климатске области. Условно, налази се јужно од области А до границе са Метохијом. Захвата простор од северномакедонске и бугарске границе на истоку и југоистоку, до границе са БиХ и Црном Гором на западу. На северу је оивичена долином Западне Мораве, а на југозападу са климатском области Б (Дуцић & Радовановић, 2005).



Расположиви подаци указују да је **апсолутна максимална температура** од 35,8°C на Златибору евидентирана 24. јула 2007. г., док је **температурни минимум** (-23,1°C) забележен 26. јануара 1954. године. Разлика између температурних максимума и минимума на овој станици износи 58,9°C. Допунски показатељ представљају вредности средње максималне ( $t_{sr_{max}}$ ) и минималне температуре ваздуха ( $t_{sr_{min}}$ ) (табела 7). Највише средње максималне температуре (> 15,0°C) су присутне током пет месеци (мај–септембар), док је позитивна вредност присутна током читаве године. Највишу вредност имају у августу 21,2–24,1°C (око 22,7°C – 1961–2019.) са разликом од 2,9°C између поменутих периода. Пораст  $t_{sr_{max}}$  на годишњем нивоу износи око 1,7°C, а највећи пораст се везује за месеце јул (2,5°C), јун (2,6°C) и август (2,9°C), док је најмања измена била у септембру (0,7°C) и децембру (1,0°C). Супротно,  $t_{sr_{min}}$  су умањене просечно годишње за око 0,9°C, са највећим порастом у јануару (1,6°C) и августу (1,5°C) и најмањим у децембру (0,2°C).

**Табела 7.** Средње максималне и средње минималне температуре ваздуха 1961–1990. и 1991–2019. г. (°C)

Период		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.	Амп.
1961–1990	макс.	0,3	2,2	6,3	11,4	16,1	19,0	21,1	21,2	18,0	12,9	7,3	1,9	11,5	
	мин.	-6,4	-4,5	-1,6	2,7	7,3	10,1	11,8	11,9	9,0	4,7	-0,1	-4,5	3,4	
1991–2019	макс.	2,4	3,6	7,9	12,9	17,7	21,6	23,6	24,1	18,7	14,2	8,9	2,9	13,2	
	мин.	-4,8	-4,1	-0,9	3,6	7,9	11,4	13,1	13,4	9,2	5,2	1,1	-3,9	4,3	
1961–2019	макс.	1,4	2,8	7,1	12,1	16,9	20,3	22,3	22,7	18,3	13,5	8,1	2,4	12,3	
	мин.	-5,6	-4,3	-1,3	3,1	7,6	10,7	12,5	12,6	9,1	4,9	0,5	-4,2	3,8	

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

С обзиром да вегетациони период у просеку траје 210 дана (Ракићевић, 1963), важно је указати да **вредности средње месечне и годишње температурне суме**. Континуиран пораст температура је условио да је просечна годишња температурна сума порасла са 2.563°C (1961–1990) на 2.817°C (1991–2019) са позитивним тенденцијама у вегетационом периоду. Средње месечне температурне суме су највеће у јулу (489–526°C) и августу (489–510°C), док се негативне вредности јављају у тромесечном зимском раздобљу (табела 8).

**Табела 8.** Средње месечне и годишње темепатурне суме 1961–1990. и 1991–2019. г. (°C)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.	IV–X
1961–1990	-98	-45	60	199	345	431	489	489	393	251	95	-46	2.563	2.597
1991–2019	-48	-17	78	217	347	472	526	510	379	253	126	-25	2.817	2.704

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

О температурним промена сведоче подаци о **повећању броја мразних дана** ( $t_{min} < 0,0°C$ ) са 53,6 на 70,9 и тропских дана ( $t_{max} > 30,0°C$ ) са 0,9 на 5,9 (табела 9). Просечно, највећи број мразних дана у оба периода је природно забележен у децембру и јануару (> 11 дана), док се они редовно јављају у априлу, октобру и новембру, а врло ретко са по једним даном у јуну и септембру (1962., 1970., 1977., 2018., 2019.). Са друге стране, имајући у виду надморску висину, **број тропских дана** је ограничен. За разлику од летњих дана ( $t_{max} > 25,0°C$ ) који се бележе од марта (2001) до новембра (2004), резултати показују да се први тропски дани могу јавити у мају (2008), а последњи у септембру. Највећи просечан број тропских дана је у јулу и августу, посебно током таласа врућина 2000., 2007., 2012., 2013., 2015., 2017. и 2019. године.

**Табела 9.** Број мразних и број тропских дана 1961–1990. и 1991–2019. г.

Период	Број мразних дана												Год.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1961–1990	14,9	10,6	7,4	1,9	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	1,0	6,0	11,6	53,6
1991–2019	16,2	14,3	10,8	2,9	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	2,1	7,2	17,2	70,9
Број тропских дана													
1961–1990	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,5	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9
1991–2019	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	1,9	2,8	0,3	0,0	0,0	0,0	5,9

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

Посматрајући промене **релативне влажности ваздуха** у раздобљима 1961–1990. и 1991–2019. г., запажа се благи тренд опадања његове вредности, са 76,8% на 75,5% (табела 10). На месечном нивоу је присутна иста ситуација са изузетком септембра и октобра које бележе увећање средње вредности РВВ-а. Наиме, најмања количина падавина се излучи у априлу, а потом се постепено повећава (Дуцић & Радовановић, 2005). Релативну влажност ваздуха одликује висока променљивост са максималним вредностима током јесењих (око 77,5%) и зимских месеци (82,8–83,7%). Са порастом температуре и мање количине падавина, пролеће (71,6–72,7%) и лето (70,0–73,2%) одликују уједначена влажност. Максимална вредност релативне влажности је у децембру (око 85,0%), а минимална у априлу (око 70,0%) односно августу (68,4%). Управо су специфичан термални режим, геолошке и биогеографске одлике утицале на чињеницу да су спарни дани веома ретки.

**Табела 10.** Средње месечне и годишње вредности релативне влажности 1961–1990. и 1991–2019. г. (%)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	84,3	81,6	75,3	70,5	72,2	74,8	72,8	71,9	74,7	77,2	80,9	85,3	76,8
1991–2019	83,3	80,3	74,0	69,9	70,9	71,9	69,6	68,4	75,3	77,4	79,9	84,9	75,5

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

У складу са кретањима фронтова, **облачност** на простору Златибора карактерише нормалан годишњи ток са зимским максимумом и летњим минимумом. Средња годишња облачност је незнатно смањена са 5,9 десетина (1961–1990) на 5,7 десетина (1991–2019), при чему је највећа облачност била у јануару (6,8 тј. 6,6 десетина) и децембру (6,7 тј. 6,5 десетина), а најмања у августу (4,5 тј. 4,1 десетина) (табела 11). Сезонски, зиму са 6,8/6,6 десетина услед циклоналне активности од октобра (медитеранска циркулација) карактерише повећана облачност, док лето са 5,0/4,6 десетина указује на изражено антициклонално стање. Јесени (око 5,5/10) су ведрије од пролећа са 6,2/6,0 десетина. Облачност је смањена по свим годишњим добима (најизраженије лети за 0,4/10), изузев јесењих месеци (септембар и октобар). То је условило највећи број ведрих дана у јулу и августу, док је највише тмурних дана у децембру, јануару и фебруару. Треба напоменути да ток облачности није у складу са плувиометријским режимом односно да количина падавина не кореспондира са просечним месечним вредностима облачности.

**Табела 11.** Средње месечне и годишње вредности облачности 1961–1990. и 1991–2019. г. (1/10)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	6,8	6,9	6,4	6,2	6,1	5,9	4,8	4,5	4,8	5,3	6,2	6,7	5,9
1991–2019	6,6	6,6	6,2	6,1	5,9	5,2	4,5	4,1	5,2	5,4	6,1	6,5	5,7

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

У нижим пределима присутна је и појава **магле**. Годишњи број дана са маглом је опао са 117,3 (1961–1990) на 97,4 (1991–2019). Просечан месечни број дана са маглом је увећан само у мају, јулу и августу. Највећи број дана са маглом се јавља зими (12,4 тј. 9,3 дана у јануару и 12,8 тј. 9,7 дана у децембру) и у јесењим месецима (12,4 тј. 8,4 дана у новембру), а најмањи средином лета (6,0 тј. 7,2 дана у августу) (табела 12). У погледу времена појављивања, присутне су у раним јутарњим, а понекад и у касним поподневним тј. вечерњим сатима. Ипак, услед пораста температуре и смањења облачности у будућем периоду се очекује наставак пада броја магловитих дана.

**Табела 12.** Просечан број дана са маглом 1961–1990. и 1991–2019. г.

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	12,4	10,6	10,7	8,8	8,4	9,0	6,6	6,0	8,9	10,7	12,4	12,8	117,3
1991–2019	9,3	7,7	7,8	6,6	9,1	8,3	8,2	7,2	7,3	7,8	8,4	9,7	97,4

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

У погледу **трајања сунчевог сјаја**, западна Србија је генерално мање осунчана у односу на друге пределе са мање од 2.000 h годишње (Љ. Ђирковић, 1977). Међутим, што се

тиче планинских предела она је нешто виша. Однос ведрих и тмурних односно магловитих дана је утицао на годишњи ток инсолације на Златибору. Већа надморска висина је условила и дужу сунчеву радијацију. Просечна осунчаност је увећана са 1.940 h (1961–1990) на 2.037 h (1991–2019) годишње тј. просечно 5,3–5,6 часова дневно (табела 13). По годишњим добима, лето има најдужу инсолацију 727,7–791,1 h (242,6–263,7 месечно), док је у зимским месецима она најмања 246,1–267,9 h (82,0–89,3 h месечно). На месечном нивоу, смањење трајања сунчевог сјаја је искључиво забележено у јесењим месецима (септембар–новембар) са 470,0 на 456,3. Максимум инсолације је у јулу: 263,3–277,2 часова (8,5–8,9 h/дан), а минимум у јануару са 81,2–88,3 часова (2,6–2,8 h/дан). Стога, Златибор због мање влажности ваздуха и осунчавања је погодније планинско летовалиште од Таре (Ракићевић, 1963).

**Табела 13.** Средње месечне и годишње вредности осунчавања 1961–1990. и 1991–2019. г. (у часовима)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	81,2	92,9	136,9	161,6	197,7	213,8	263,3	250,6	201,2	162,9	106,2	72,0	1.940,3
1991–2019	88,3	102,8	148,3	166,0	211,3	243,0	277,2	270,9	191,6	159,3	105,4	76,8	2.037,2

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

**Плувиометријски режим** у овом подручју је само део планинског поднебља између Јадранског приморја на југозападу и Панонске низије на североистоку (Ђукановић, 2000; Ршумовић и др., 1991). Влажне ваздушне масе из северозападног правца прелазећи преко брдовитог перипанонског обода у великој мери мењају одлике излучивања падавина. Велики утицај на расподелу падавина у овом делу Србије има река Дрина јер ваздушне масе из северозападног правца прате Динариде (СЗ-ЈИ). Огранци главне струје чији се утицај осећа до Таре и Златибора прате најповољније пролазе и увлаче се у речне долине оријентисане правцем север-југ (Дуцић & Радовановић, 2005).

**Средња годишња сума падавина** је незнатно увећана са 964,3 mm (1961–1990) на 1.027,1 mm (1991–2019). Сезонски, у оба периода највећа количина падавина се због честих пљускова („провала облака“) јављају у летњим месецима (око 284,5 mm), а потом и пролећним месецима (240,8–270,4 mm), док најмање падавина бележе зимски месеци (203,8–217,8 mm). Квантитативно, најмање увећање је забележено у лето (свега 0,3 mm), а највеће у пролеће и јесен (29,6 тј. 28,2 mm). Посматрано на месечном нивоу, смањење количине падавина се везује за јануар, август и новембар. Плувиометријски режим карактеришу два максимума и један минимум. Први апсолутни максимум је присутан у јуну (око 110,0 mm), а други почетком јесени, у септембру (83,4–98,8 mm) услед јесењих киша које доносе југозападни ветрови из Средоземља. Са друге стране, апсолутни минимум се услед продора хладних ваздушних маса јавља у фебруару у првом (60,8 mm) односно јануару у другом периоду (64,4 mm) (табела 14). На основу наведеног, Златибор припада делимично измењеном континенталном плувиометријском режиму (Ракићевић, 1963) односно његовој подврсти (подунавски тип) (Ршумовић и др., 1991).

**Табела 14.** Средње месечне и годишње суме падавина 1961–1990. и 1991–2019. г. (mm)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	68,0	60,8	64,0	76,8	100,0	110,0	96,0	78,3	83,4	66,6	85,4	75,0	964,3
1991–2019	64,4	70,6	81,1	83,3	106,0	110,9	101,4	72,3	98,8	82,6	82,2	82,8	1.027,1

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

На Златибору, падавине се годишње излучују просечно током 168 дана. Највише падавина је забележено 1996. г. (202 дана), док је најмања количина излучена 2011. г. (136 дана). У оба периода (1961–1990. и 1991–2019.), падавине се просечно излучују око 14 дана месечно, највише током зимских и пролећних месеци (просечно 16 дана месечно). Забележени су и појединачни случајеви дневних максималних висина падавина. Апсолутно

највеће суме падавина су евидентирани 25. септембра 1984. г. у првом (89,9 mm) и 07. новембра 2009. г. у другом периоду (90,1 mm). Детаљнији подаци су дати у табели 15.

Табела 15. Дневни максимуми падавина (mm)

Датум	Падавине (mm)	Датум	Падавине (mm)	Датум	Падавине (mm)
14.06.1975.	57,7	07.1989.	55,3	21.05.2009.	63,1
19.11.1975.	75,5	29.05.1995.	61,8	13.10.2009.	60,6
11.06.1981.	67,2	03.09.1999.	56,4	07.11.2009.	90,1
07.1983.	82,3	17.12.1999.	67,3	17.07.2014.	57,6
25.09.1984.	89,9	30.07.2003.	58,3	07.03.2016.	80,3
19.11.1985.	72,3	19.12.2006.	56,2	21.11.2018.	50,8

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

С обзиром да се ради о планинском подручју и једном од најатрактивнијих зимских центара, битан је **податак о броју дана са снегом и висини снежног покривача** (табела 16). Постоје подаци да је први, најранији снег на Златибору пао 05. септембра 1911. године (14,7 cm) (Ракићевић, 1963). Средњи број дана са снежним падавинама се смањује са 56 дана (1961–1990) на 50 дана годишње (1991–2019). Снежни покривач (< 1 cm) се може јавити од друге половине септембра до друге половине априла, док на осојним падинама може да се задржи и до маја. Према подацима РХМЗ-а, средњи датум прве појаве снежног покривача је 24. октобар, док се 24. април наводи као датум његове последње појаве. Узимајући у обзир месеце са снежним падавинама, просечна висина покривача је 9,2–10,9 cm. Његово присуство у већем обиму је чешће у другој половини зимске сезоне (јануар и фебруар) са преко 20 cm снега, при чему су планински предели два пута снежнији у односу на котлинске делове (Љ. Ћирковић, 1977; Стојићевић, 2016). Максимална висина снежног покривача од 92 cm је евидентирана 12. фебруара 1984. године (РХМЗ, 2021). Услед интензивнијих падавина и јачих ветрова, посебно на подручју јужног Златибора (Муретеница), формирају се вишеметарски сметови који онемогућавају функционисање.

Табела 16. Средње број дана са снегом и снежним покривачем и просечна висина снежног покривача 1961–1990. и 1991–2019. г.

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	14,1	13,4	11,7	6,7	0,7	—	—	—	0,1	2	7,3	11,8	56,0
1991–2019	13,2	13,0	11,0	4,3	0,8	0,1	—	—	0,1	1,6	5,9	12,1	50,0
<b>просечна висина снежног покривача (cm)</b>													
1961–1990	21,4	21,7	12,0	1,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	4,2	12,8	9,2
1991–2019	20,6	24,7	17,2	3,9	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	5,8	12,8	10,9

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

Посматрајући кретање ваздушних маса, на простору Златибора су присутни ветрови из свих праваца. Планински простори имају знатно нижи притисак, при чему су средње месечне вредности ваздушног притиска готово уједначене. На метеоролошкој станици Златибор просечна вредност притиска износи око 898,8 mm (Дуцић & Радовановић, 2005). У погледу **правца ветра** подаци 1981–2010. г. показују да су најзаступљенији југозападни (27,1%), северни (11,0%), североисточни (8,1%), јужни (3,8%) и источни ветар (3,2%), док је учесталост тишина мала (11,1%) (табела 17). То је у складу са динарским правцем пружања масива Златибора. Југозападни ветар доприноси топлијим ваздушним масама често доноси и кишу, најчешће почетком лета и јесењим месецима. Северни и североисточни, хладни и суви ветрови (тзв. „устока“) и западни, тзв. „влажни“ ветар („бошњак“, „дрињак“ или „кривац“) дувају током целе године, али најинтензивније током зимских месеци (Милентијевић, Драгојловић, & Кићовић, 2015; Ракићевић, 1963). Истовремено, крајем зиме и почетком пролећа дува тзв. „велики ветар“ који фенске одлике узрокујући убрзано топљење снежног покривача (Ракићевић, 1963). У погледу дела дана, у преподневним сатима су најчешћи југозападни, док средином дана доминацију преузимају ветрови северног правца (Стојићевић, 2016).

**Табела 17.** Доминантни правци и релативне честине ветрова 1981–2010. г. (‰)

	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
релативне честине(‰)	110	81	32	28	38	271	14	29	111

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

**Брзина ветра** расте са повећањем надморске висине па је зато већа у планинском него у долињско-котлинском делу. Сагледавајући податке о брзини ваздушних струјања у табели 18, запаже се смањење просечне брзине са 3,3 m/s (1961–1990) на 2,0 m/s (1991–2019). На основу анализе 1981–2010. г., највећи просечну брзину имају јужни (3,7 m/s) и југозападни ветрови (2,9 m/s), док су најслабији северозападни и североисточни ветрови (1,5 m/s). Ветрови у зимском периоду имају највеће просечне брзине (2,2–3,7 m/s), док се летњи месеци одликују пријатним ваздушним струјањима просечне брзине 1,6–2,7 m/s (РХМЗ, 2021).

**Табела 18.** Просечне брзине ветра 1961–1990. и 1991–2019. г.(m/s)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961–1990	3,6	3,7	3,5	3,6	3,2	2,8	2,6	2,6	2,7	3,0	3,9	3,7	3,3
1991–2019	2,2	2,1	2,1	2,1	1,9	1,7	1,6	1,6	1,7	1,9	2,3	2,3	2,0

Извор: РХМЗ (1962–2020); напомена: до 1990. г. Савезни хидрометеоролошки завод

О **биоклиматским карактеристикама** говоре и различити изведени показатељи (индекси) међу којима су најзначајнији *универзални термални индекс (UTCI)*, *физиолошки еквивалентна температура (PET)*, *туристички климатски индекс (TCI)*, *туристички индекс климатске комфорности (TTCI)* и *индекс летњег времена (LI)*. Они се заснивају на оцени климатског утицаја на физички комфор, најчешће кроз однос температуре ваздуха, инсолације, радијације, влажности ваздуха и ветра према метаболичким механизмима у људском телу.

Подаци **универзалног топлотног климатског индекса** (енг. *Universal Thermal Climate Index*)<sup>37</sup> 2000–2010. г. упућују да се његове вредности током јула месеца означавају пријатно топлотним стресом (23–29) током читавог периода. Забележен је по један дан са јаким топлотним стресом (32,5) у 2009. и пријатно хладним стресом (6,5) у 2001. години. Топлотна оптерећења означена као „врућа“ и „изузетно врућа“ су такође присутна, али у знатно малој мери (Pecelj et al., 2017). О погодности биоклиматских услова Златибора за целогодишње активности сведоче подаци UTCI у периоду 2012–2017. г. којим се бавила М. Лукић са сарадницима (2019). Наиме, најповољнија годишња доба без топлотног стреса (9–26) су пролеће (76,4%) и јесен (60,6%), док се најнеповољнији биоклиматску услови у виду јаког (1,1%) и умереног топлотног стреса (39,2%) јављају током лета и зиме. Бројчано посматрано, чак 428 пролећних дана је без „термалног стреса“, док је 78 са „пријатно хладним стресом“ (0–9) и 37 са „умерено топлим стресом“ (26–32). Током летњих месеци (нарочито јул и август) бележи се највише дана са „умереним топлотним стресом“ (221), а шест дана и са „јаким топлотним стресом“ (32–38). Јесењи месеци се издвајају по релативно повољним биоклиматским условима са данима „без термалног стреса“ (316) и 142 дана са „пријатним хладним стресом“ (0–9) на шта је утицао пораст максималних дневних температура током септембра и октобра. На крају, зимске месеце доминантно одликују дани „умерено хладног стреса“ (–13 до 0) са 214 и „благог хладног стреса“ (0–9) са 227 дана. Најниже, екстремне вредности означене као „јако хладан стрес“ (–27 до –13) присутне су у

<sup>37</sup> Универзални термални климатски индекс (енг. *Universal Thermal Climate Index*) означава температуру ваздуха која би у условима референтне средине изазвала исти топлотни напор као и стварни услови. Израчунава се на основу следећих параметара: средње температуре зрачења (Tmrt) која одговара температури ваздуха t (°C), напона водене паре (vp) која одговара релативној влажности ваздуха f (%), брзине ветра V (m/s) и лагане активности - лагане шетње (4 km/h (1,1 m/s), што одговара радном метаболизму од 2,3 MET (135 Wm<sup>-2</sup>). Означава се следећим вредностима: испод –40 (екстремно хладан стрес), –40 до –27 (веома јак хладан стрес), –27 до –13 (јак хладан стрес), –13 до 0 (средње хладан стрес), 0–9 (пријатно хладан стрес); 9–26 (без топлотног стреса), 26–32 (средње топао стрес); 23–29 (пријатно топао стрес), 32–38 (јак топао стрес), 38–46 (веома снажно топао стрес и изнад 46 (екстремно топао стрес).

јануару (31), док са се са друге стране бележи 57 дана „без термалног стреса“ (9–26), најчешће крајем марта.

У директој вези са UTCI је **физиолошки еквивалентна температура** (енг. *Physiological equivalent temperature*)<sup>38</sup>. Анализом средњих вредности PET-а 1992–2013. г. могуће је увидети одређене закономерности. Највећа вероватноћа је да се током зимских месеци (октобар–друга декада марта) може искусити „екстремно хладан стрес“ (< 4), најчешће у јутарњим и вечерњим сатима, док је током поподнева он мање присутан. Значајно боља угодност је током пролећних и јесењих месеци (друга половина априла – мај и септембар – прва половина октобра) које одликују пријатни топлотни услови без термалног стреса (18–23). Сличне, пријатне околности су присутне у јутарњим и вечерњим часовима током летњих месеци (јун–август), док се око поднева може испољити „врљ осећај“ (35–41). На основу наведеног, може се рећи да је топлотна (термална) угодност присутна током читавог периода. Вредности PET-а 18,0–23,0°C са вероватноћом од 25% су присутне током последње трећине априла и мају, као и крајем септембра и октобру. Супротно, екстремне вредности које упућују на „хладан стрес“ (< 0°C) се бележе у периоду октобар–март (50% од краја децембра до краја јануара), док се вредности преко 35°C јављају од краја априла до краја септембра (30% од јуна до августа) (Basarin et al., 2018; Стојићевић, 2016).

Са друге стране, Јоксимовић са сарадницима (2015) је анализирајући вредност **туристичког климатског индекса** (енг. *Tourism climate index*)<sup>39</sup> на Златибору 1991–2013. г. установио његово увећање у чак девет месеци у односу на период 1961–1990. г. (јануар–август и децембар). Годишња вредност ТКИ је у првом периоду увећана за 53, а у другом за 55, док је вредност минималних/максималних вредности варијала од 90 (јул) у првом тј. до 36 (децембар) у другом периоду. Повећање вредности више параметара се бележи у периоду мај–јун и август–октобар. Наглашен је утицај температуре и влажности ваздуха (термални комфор) у односу на остале параметре. Са друге стране, број месеци са неповољним условима (< 40) је сведен на два месеца (децембар и јануар). Истовремено, континуиран раст вредности ТКИ у фебруару, мају, јуну, јулу и августу су утицали на побољшање квалитета (индекс 80–89 у јулу и августу). Имајући у виду атрактивност летње понуде повећање вредности индекса је утицало на продужење сезоне на јесење месеце (Stojisavljević, Božić, Kovačević, Bubalo Živković, & Miljković, 2016).

У уској вези са претходним је и **туристички индекс климатског комфора** (енг. *Tourism climate comfort index*)<sup>40</sup> који указује да су периодима 1961–2000. и 2001–2010. г., његове вредности биле 20–30 (повољно) током летњих месеци, као и током прве половине

<sup>38</sup> Физиолошки еквивалентна температура (енг. *Physiological Equivalent Temperature*) представља индекс који описује топлотну околину према топлотно-физиолошким условима. Означава се следећим вредностима осећаја пријатности: < 4 (веома хладно), 4–8 (хладно), 8–13 (свеже), 13–18 (пријатно свеже), 18–23 (пријатно), 23–29 (пријатно топло), 29–35 (топло), 35–41 (врље) и > 41 (веома врље) (Стојићевић, 2016).

<sup>39</sup> Туристички климатски индекс (енг. *Tourism Climate Index*) се заснива на седам параметара на месечном нивоу. Вредности сваког од њих су кодирано од –3 бода (изразито неповољно) до 5 бодова (оптимално). Најважнији параметар је термални комфор (tk) као комбинација максималне дневне температуре и минималне дневне релативне влажности ваздуха. Користи се следећа формула:  $TKI = 2 \cdot (4tk + 2tk24 + 4R + 4S + 2W)$  где tk означава термални комфор, R суму падавина (mm), S дневну инсолацију (h), а W просечну брзину ветра (m/s). Сабирањем компоненти, резултат се множи са два, тако да максимални могући износ TCI може бити 100. Вредности индекса су означени као: идеално време (индекс 90–100), одлично (80–89), врло добро (70–79), добро (60–69), прихватљиво (50–59), могуће (40–49), непожељно (30–39), врло непожељно (20–29), екстремно непожељно (10–19) и немогуће (–3– 9) (Joksimović, Gajić, & Golić, 2013).

<sup>40</sup> Туристички индекс климатске комфорности (енг. *Tourism Climate Comfort Index*) означава комфор за туристичка кретања чија позитивна вредност указује на климатске користи, а негативна на неповољност за туристичке активности. Израчунава се на следећи начин:  $TCCI = T_m + 0.5A_{Tm} + 0.1 \cdot (S_m - U_m) - n_{rd}$  где су  $T_m$  – средња месечна температура ваздуха (°C),  $A_{Tm}$  – месечна амплитуда температуре ваздуха (°C),  $S_m$  – месечна инсолација или трајање сунчевог сјаја (сати),  $U_m$  – просечна месечна влажност ваздуха (%) и  $n_{rd}$  – број кишних дана у датом месецу. Добијене вредности на скали комфора су означене на следећи начин: испод 0 (веома неповољно) – активности на снегу, 0–20 (повољно) – екскурзије, 20–30 (повољно, 24–28 веома повољно) – све туристичке активности осим активности на снегу и екстремних спортова, 30–40 (повољно) – рекреативне активности на води; преко 40 (веома неповољно) – купалишни туризам.

септембра (табела 19). Супротно, негативне вредности индекса се бележе током зимских месеци (децембар–март) означавајући веома неповољно време (испод 0), али погодно за зимске центре и активности на снегу (Anđelković, Pavlović, Đurđić, Belij, & Stojković, 2016).

Табела 19. Вредност ТТЦИ индекса 1961–2000. и 2001–2010. г.

1961–2000.											
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
-14,06	-10,46	-3,37	3,86	12,91	18,22	28,44	28,17	18,95	9,72	-4,65	-14,75
2001–2010.											
-13,90	-11,80	-0,48	6,14	17,87	24,26	31,66	31,49	12,56	7,82	-0,32	-17,11

Извор: Anđelković et al., 2016

Узимајући у обзир „пик“ посећености током летње сезоне размотрен је **индекс летњег времена** (енг. *Index of summer weather*) као важан биоклиматски показатељ<sup>41</sup>. Посматрајући метеоролошке податке 1961–2013. г. на станици Златибор, запажа се увећање индекса летњег времена са 628 (1961–1990) на 666 (1991–2013) као последица повећања температура ваздуха и смањења суме падавина (Joksimović et al., 2015). Сви наведени параметри указују на климатотерапијски значај субалпске климе средње високих планина (500–1.200 m) са наглашеним стимулативно-рекреативним дејством.

#### 4.4. Хидрографске карактеристике

Простор Златибора располаже различитим **хидрографским објектима**. Водне ресурсе чине речни токови, извори и врела, термоминералне воде, водопади, подземне воде, али и више вештачких језера који припадају Црноморском сливу. Златибор представља хидрографски чвор. Вододелница се протеже од Муртенице на југоистоку, преко Златибора до масива Таре на северозападу. Његове северне падине припадају сливу Сушице, док источне падине одводњавају Катушница и Љубишница и оне припадају сливу Голијске Моравице. Са јужних падина Доброселачка и Расничка река теку ка Увцу, док средишњим делом висоравни протиче најзначајнији водоток Црног Рзава који припада сливу Дрине (Ракићевић, 1963). Карактеристично је да воде мокрогорског басена отичу у слив Дрине, док воде креманског басена отичу у Западну Мораву, чију вододелницу чини планина Шарган (1.167 m). Дакле, све површинске воде овог подручја преко Црног Рзава (и Рзава) и Увца (и Лима) припадају *дринском* (2/3) односно преко притока Сушице (Ђетиње) и Великог Рзава (Моравица) *западноморавском хидролошком рејону* (1/3).

Специфични климатски и сложени геотектонски односи и петрографски састав условили су постојање **специфичне хидрографске мреже**. Поред већих количина падавина, многобројни површински токови на карбонатном терену пониру. Са једне стране, делови територије се одликују великом водоносношћу, док се на другој страни налазе „условно безводни“ терени тј. простори слабих хидрогеолошких карактеристика.

Као једна од притока Лима истиче се **Увац**, река изразитих кањона која представља јужну границу Златибора. Извире на планини Озрен, 14 km југозападно од Сјенице на 1.460 m н.в. Прва већа притока је Дубоки поток, док на свом кретању кроз Сјеничку котлину прима водом богату Вапу са Грабовицом (15 km). Од ушћа Вапе до Тисовице, Увац нема великих притока. На простор Златибора дотиче код села Ојковица, где прима Тисовицу, потом пролази поред села Негбина, Бурађа, Сеништа, Доброселица и Јабланица примајући веће притоке попут Шупљице, Расничког, Доброселичког и Шаранског потока (Новаковић-Костић, 2015). Основна карактеристике притока је да су кратке и веома променљивих водостаја. Дужина његовог тока је 119 km, а површина слива 1.334 km<sup>2</sup>. Његов средњи

<sup>41</sup> Индекс летњег времена (енг. *Index of summer weather*) израчунава се као:  $LI = (18 \cdot T_{max} + 0,217 \cdot S) - (0,276 \cdot N) + 320$  где  $T_{max}$  средња максимална месечна температура ваздуха,  $S$  – средња дневна инсолација,  $N$  – сума падавина (сви параметри за период јун–август). Најпогодији услови за рекреативне туристичке активности су уколико је вредност  $\geq 700$  (Јоксимовић, 2015).

протицај износи  $11 \text{ m}^3/\text{s}$ , док на ушћу у Лим доноси око  $13,2 \text{ m}^3/\text{s}$  воде. Просечан пад речног корита износи  $3\text{‰}$  (макс.  $6\text{‰}$  и мин.  $2,3\text{‰}$ ) (Гавриловић & Дукић, 2014).

Од осталих речних токова издвајају се Ђетиња и Велики Рзав. Река **Ђетиња** извире на југозападним обронцима планине Таре тј. на Мокрој Гори (Пусто поље) на 712 m н.в. (М. Павловић, 2018). Речни ток дужине 75 km обухвата три дела: горњи (од изворишних кракова Братешине до Кремана), средњи (између Кремана и Севојна) и доњи (од Севојна до састава са Голијском Моравицом у Пожешкој котлини). Као њене најважније притоке издвајају се Скрапеж (највећа притока), Братешина (главни изворишни крак), Коњска река, Ужички поток, Сушица, Селачка река и Петница. Након тока од 75,3 km улива се у Западну Мораву представљајући њену леву саставницу. Површина њеног слива на територијама општина Ужице, Пожега, Косјерић и Чајетина је  $1.187,03 \text{ km}^2$ , а правац тока упореднички (запад–исток) (Милијашевић, 2010). Ђетиња има велики пад (просек за цео ток је  $14,3\text{‰}$ ) са средњим годишњим протицајем од  $12,0 \text{ m}^3/\text{s}$  (Гавриловић & Дукић, 2014).

**Велики Рзав**, као један од најчистијих водотока у Србији извире на планини Мучањ односно испод Мале Чиготе на 1.536 m н.в. Дужина његовог тока је 62 km, а површина слива  $566 \text{ m}^2$  обухватајући и источне делове Златибора поред Беле Реке, Љубиша, Жељина и Сирогојна (Дукић, 1977). На простору од Мочиоца до Високе у кречњачким стенама је усекао Височки кањон, а низводно од Радошева и кањон Орловаче (7 km). На свом пут од изворишта до ушћа у Моравицу код Ариља прима већи број притока, а међу њима и Белу Реку, Љубишницу, Катушницу са Раковачким и Гостиљским потоком и Приштевицу која се улива понором (8 m) (Кићовић, 2016; Маћејка, 1977).

**Бели Рзав** (23 km) са сливом површине  $205 \text{ km}^2$  је значајнији ток који извире на планини Тари испод Козјег врха на 1.520 m н.в. Настаје спајањем Караклијског и Батурског Рзава. Идући од села Заовине преко Кремана, пробија кањон дужине 4 km, са ширином 2–3 m, са висином долине и до 50 m. На изласку из долине иде преко Мокре Горе ка југу рзавском синклиналом до Белог Поља у Котроману где прима Камишну дугу 17,9 km (И. Поповић, 1979). У средишњем делу је усечена истоимена клисура (Кићовић, 2016; Лексикон НП „Тара“, 2015; Павловић, 2018).

За разлику од претходног, **Црни Рзав** извире на Царевом пољу у Драглици подно Чиготе на 1.300 m н.в. и тече у дужини од 37 km централним делом златиборске висоравни. Настаје спајањем потока Рзава и Малог Рзава (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017; М. Павловић, 2018). Добио је назив по тамној боји серпентинске подлоге преко које протиче, због чега је знатно топлији од Белог Рзава. Прима већи број мањих притока од којих се истичу Бјела вода, Јабланица, Обудојевица, Ивов поток, Семегњевска река, Рибница, Црни Поток и други. Укупна дужина свих речних токова у сливу Црног Рзава је 188,2 km. Иако на њему не постоји водомерна станица, процене су да је његов протицај низводно од ушћа Рибнице  $1,85 \text{ m}^3/\text{s}$ . На основу максимума ( $4 \text{ m}^3/\text{s}$  у априлу) и минимума протицаја ( $0,5 \text{ m}^3/\text{s}$  у августу) он припада ниво-плувијалном типу (динарска варијанта) (Ракићевић, 1963). Код места Оплаве (Доње Вардиште) спаја се са Белим Рзавом формирајући Рзав, највећу десну притоку Дрине у златиборском крају (протицај  $7,62 \text{ m}^3/\text{s}$ ), дужине 72 km, и површином слива  $605 \text{ km}^2$ . (Гавриловић & Дукић, 2014; Ршумовић и др., 1991). Међутим, изузев Црног Рзава као типичног златиборског водотока, већих река нема, али је пак читав терен испресецан мрежом мањих.

**Обудојевица** односно Обудовица (5,5 km) извире испод Црног врха (1.175 m) и Градине (1.165 m) на локалитету Потоци у северном делу Златибора и тече плитком долином између заталасаних брежуљака. Водом најсиромашнија Обудовица унесе у Црни Рзав око  $120 \text{ l/s}$  (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017). Са друге стране, **Рибница** (12,0 km) извире испод Торника, а са долином упоредничког правца, готово је паралелна са Црним Рзавом. У горњем току је плитка и благих страна, док при ушћу у Црни Рзав постаје ужа и клисурасте форме. Просечан годишњи протицај Рибнице је  $0,250 \text{ m}^3/\text{s}$ . **Скакавац** (5,3 km) који извире испод Семегњевске горе и Виогора и одводњава северозападни део Златибора са просечним протицајем од  $0,750 \text{ m}^3/\text{s}$ . Одликује га уска и стрма клисураста долина, али и истомени водопад висине око 20 m (надморска висина 950 m) (И. Поповић, 1984).



На јужном делу Златибора постоје и **Доброселичка** (падине Торника, 1.496 m) и **Расничка река** (падине Метаљке, 1.063 m) које теку ка Увцу. Карактеристичне су по клисурастим долинама, већим падом и густином речне мреже (1.214–1.288 m/km<sup>2</sup>). Такође, иако добијају мање падавина, због карактеристика терена одликују их већи коефицијент отицаја (71–77%) у односу на северни део планине (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017; Ракићевић, 1963). Са друге стране, **Љубишница** (12,8 km) са сливом површине 43 km<sup>2</sup> на крајњем југоисточном делу Златибора, креће се релативно широком долином меридијанског правца пружања (СЗ–ЈИ) (Ршумовић, 1956). Ипак, на кречњачком терену долина постаје кањонска и тешко проходна. На Златибору тече дужином од 5 km са сливом површине 14 km<sup>2</sup> (Ракићевић, 1963). На истом простору егзистира и **Бела Река** са извориштем на источним падинама Муртенице (1.480 m) настала спајањем више потока и снажниј извора (нпр. Црно и Студено врело).

Источним делом тече **Катушница** која извире испод узвишења Змијињак (1.107 m) и Шуматног брда (Главуца, 1.082 m) одводњавајући североисточни део Златибора. Њену изворишну челенку карактерише више извора слабе издашности (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017). Од свог извора до ушћа у Велики Рзав тече дужином од 24,4 km, док на златиборском подручју тече плитком и широком долиним дугом 12 km. Прима неколико мањих притока: Ракитни поток, Шарчев, Раковички и Гостиљски поток (Врело), на којем се налази водопад висине 20 m на надморској висини од 1.000 m (Мађејка, 1977; М. Павловић, 2019). Има слив површине 48 km<sup>2</sup>, као и малу густину речне мреже (Митровић, Новаковић, & Ђеновић, 2007).



Слика 6. Реке на простору Златибора  
а) Црни Рзав; б) Катушница; в) Увац; г) Семегњевска река  
Фото: С. Денда (2019)

Са друге стране, **Камешина** извире на северозападним обронцима Златибора испод Великог брда (1087 m н.в) и тече ка западу (ка Белом Рзаву) у дужини од 17,9 km. Значајније притоке су Шарганчица (3,7 km) и Крсмански поток (5,9 km) (Лексикон НП „Тара“, 2015; Ј. Марковић, 1990). Њена долина чини границу између Златибора и Мокре Горе спадајући у бујичне токове. У средњем току профилише се клисураста долина са брзацима и каскадама међу којима су најпознатији водопади Велики (15 m) и Мали Скакавац.

**Братешина** као главни изворишни крак Ђетиње има речни ток дужине 13 km (површина слива 23,3 km<sup>2</sup>) који настаје од три извора (Јајиновац, Бели камен, Репушина) испод врхова Збориште (1.544 m) и Руњева глава (1.438 m). Долина горњег тока је позната по стрмим странама (без тераса), а од Шарган Витаса долина је широка са усеченим терасама и изграђеном алувијалном равни. На излазу из клисурасте долине прима више мањих потока (Тубића поток, Новаковац, Тодорића, Ђурашевића и Ресимића поток) (Лексикон НП „Тара“, 2015; Мисаиловић, 2015). Јужну страну кремманске котлине одводњава **Карачица и Селачка река** (Мисаиловић, 2015). Долина Селачке реке је сложена јер њен изворишни део има неколико кракова од којих је највећи поток **Коњска река** (5,6 km). Она настаје у северним обронцима Таре као једна од притока Ђетиње која се у северном делу Кремманске котлине се спаја са Братешином, Ужичким и Томића потоком. Има разгранату мрежу мањих притока првог и другог реда (Милијашевић, 2010).

Табела 20. Преглед важнијих водотокова на територији општине Чајетина

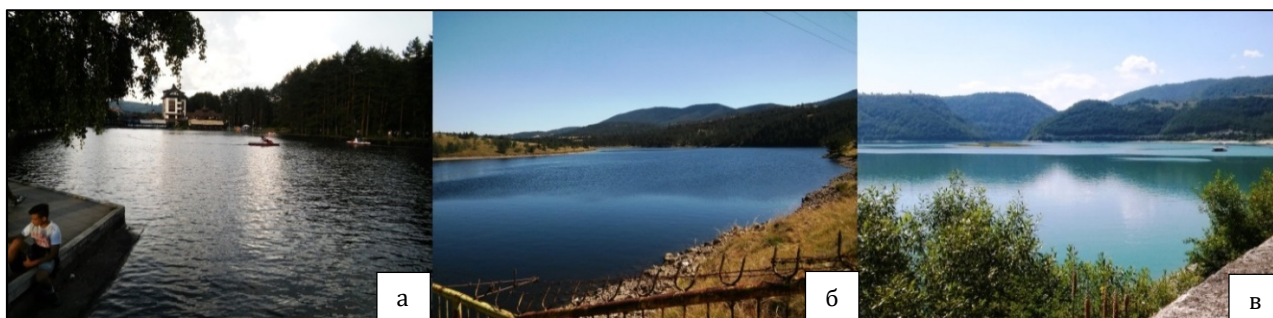
Сливно подручје	Слив	Река	Притоке	Дужина (km)
Дрина	Црни Рзав, Рзав	Јабланица	Клачина	3,3
			Јевтовића поток	4,2
		Црни Рзав	Црни Рзав	37,0
			Рзав	4,3
			Мали Рзав	6,0
			Ивов поток	4,1
			Обудовица	5,5
			Речице	3,9
			Семегњевска река	3,5
			Рибница	12,0
			Четвртине	4,5
			Камишна	17,9
		Црни поток	5,5	
	Увац	Увац	Доброселичка река	9,1
			Средељ	3,66
			Речице	3,8
			Грижа	6,6
Омарски поток			3,8	
Западна Морава	Ђетиња, Моравица	Сушица	Сушица	27,3
			Криваја	11,1
			Грабовица	11,5
			Балашица	5,8
			Џамбића поток	5,5
			Речица	4,1
			Ђоров поток	4,3
			Ђаловски поток	2,2
			Шљивовички поток	2,9
			Катушница	24,4
		Велики Рзав	Приштавица	10,7
			Мегарски поток	4,4
			Митрића поток	4,4
			Гурешки поток	3,7
			Љубишница	12,8

Извор: Еколошки статус општине Чајетина, ГИС база

Такође, присутан је и изванредан број **понорница**. У северном, воднопропустљивом, кречњачком делу Златибора пажњу привлачи река **Сушица** (27,3 km). Ова понорница која у летњим месецима пресуши изворе испод Груде на 1.060 m н.в. и тече кроз Шљивовицу и Бранешце преко Мачкатске површи. На свом путу до ушћа у Ђетињу код Стапара усеца долинске меандре истовремено примајући већи број притока као што су Џамбића поток, Грабовица и Криваја. **Криваја** који има ток у облику осмице. Њен извор је испод Котрена у Кривој Реци (Познановић, 2013; Милијашевић, 2010). Дужина свих токова у сливу Сушице износи 214,2 km од тога 25,4% сталних (М. Ђенић, 1987; Милијашевић, 2010). Супротно, у јужном делу Златибора најпознатије су **Мумлава** која изворе у Љубишу (подножје Муртенице) и **Понор** који увире на раскрсници путева Сирогојно–Рожанство–Љубиш, а потом изворе 100-ак m даље у Стопића пећини правећи мањи водопад (Љ. Ђенић, 1968a).

На простору Златибора нема природних језера. Међутим, ради интензивније експлоатације водних ресурса подижу се **вештачке акумулације**. Оне су коришћене за различите намене: електропривреда (за рад хидроцентрала), водопривреда (заштита од могућих поплава), пољопривреда, водоснабдевање насеља, али и у туристичке сврхе. На ужем простору висоравни издвајају се два лимнолошка објекта („права“ златиборска језера). Прво од њих је **Рибничко (Златиборско) језеро**. Настало је преграђивањем тока Црног Рзава 1968–1971. г. на локацији Варагин До између Рибнице и Водица на путу ка ски центру Торник. Брана је висока је висока 32 m, дужине 156 m. Језеро је дугачко 2,0 km, има

површину од 40 ha са запремином акумулације од  $4,2 \times 10^6 \text{ m}^3$ . Његова примарна улога је водоснабдевање туристичког центра Златибор и насеља Чајетина. Истовремено, атрактивна околина и добра порибљеност језера је условима да се користи за риболовне активности, док је купање забрањено (М. Павловић, 2019; Станковић, 1975, 2000).



Слика 7. Језера на простору Златибору  
а) Обудојевачко језеро; б) Рибничко језеро; в) Златарско језеро  
Извор: С. Денда (2018)

Са друге стране, на Краљевим (Партизанским) водама на Златибору се налази **Обудојевачко језеро** настало преграђивањем истоимене реке 1947. године. Настало је по замисли хидротехничког инжењера, академика Миладина Пећинара. Река је преграђена бетонском браном висине 3 m, а узводно формирана акумулације дужине 150 m, ширине 50 m и дубине до 2,5 m. Окружено је атрактивним амбијентом и представља туристички најатрактивнији део овог дела Златибора. Због мање запремине током летњих месеци се загреје до  $21,0^\circ\text{C}$  па се у прошлости користило за спортско-рекреативне и купалишне активности (М. Павловић, 2019; ПДР „Гондола Златибор“, 2015; Станковић, 1975, 2000, 2005). Међутим, временом због мале проточности и испуштања фекалних вода у Обудојевицу дошло је до драстичног погоршања квалитета воде. У склопу реконструкције централног језгра, језеро је у потпуности преуређено и сада се напаја изворском водом.

У ободном делу златиборског подручја, подизањем бране на реци Ћетињи, 12 km узводно од Ужица формирано је језеро **Врутци** (700 m н.в.). Бетонска лучна брана висине 77 m и дужине 241 m изграђена је 1984. године. Језеро има дужину од око 8 km. Акумулација има запремину од 54 милиона  $\text{m}^3$  воде, док је капацитет прелива  $760 \text{ m}^3/\text{s}$ . Његова површина се креће 190–260 ha у зависности од коте успора. За разлику од претходно наведених, одликује га знатно више температуре воде (просечно  $25,0^\circ\text{C}$  током летњих месеци). Приликом изградње овог акумулационог система потопљена је површина од 221 ha (насеља Врутци и Биоска). Спада у ред вишефункционалних језера, јер осим водоснабдевања града Ужица и насеља Севојно има и заштитну улогу од евентуалног поплавног таласа (Милијашевић, 2010; ППППН слива акумулације „Врутци“, 2014).

Међутим, највећи (иако посредно) хидроенергетски потенцијал се налази у сливу Увца као изворишној зони висококвалитетне воде. Имајући у виду се Увац сврстава у групу река са израженим енергетским потенцијалом на њему су подигнута три језера: *Сјеничко (Увачко)*, *Златарско* и *Радоињско језеро*. **Златарско језеро (Кокин Брод)** је друго језеро у долини Увца. Утешњено је надморској висини од 880 m између планина Златар (1.625 m) на југозападу и Муртеница (1.480 m) на североистоку. Просечан годишњи протицај Увца на месту бране је  $12,4 \text{ m}^3/\text{s}$  (Поповић, 1982). Језеро је дугачко 15–23 km, широко 50–70 m (изузев појаса бране), дубине до 75 m и има површину од  $7,25 \text{ km}^2$ . Његов басен акумулира око 250 милиона  $\text{m}^3$  воде. Има значајно повољније темературне услове од  $3,5^\circ\text{C}$  у јануару до  $20,9^\circ\text{C}$  у јулу (Станковић, 2000, 2005). Настало је 1962. г. изградњом бране која је преградила реку Увац код Кокиног Брода. Брана ХЕ „Кокин Брод“ је дуга 1,3 km и висока 83 m представљајући једну од највећих земљаних брана у Европи због које ниво језера варира чак до 45 m. Приликом изградње бране и формирања језера потопљено је старо насеље Кокин Брод, али и део магистралног пута Нова Варош–Ужице (М. Павловић, 2018).

Низводно од Златарског језера на 810 m н.в. формирано је последње у низу **Радоињско језеро**, дуго 11 km и широко 100–400 m са максималном дужином од 30 m. Средњи протицај воде на месту бране је 13 m<sup>3</sup>/s. Језеро је настало градњом бране дужине 150 m и висине 36 m. Његове воде се као компензациони базен користе за производњу електричне енергије у ХЕ „Бистрица“ до које вода пристиже тунелом дугим 8 km (М. Павловић, 2018). Због начина функционисања карактеришу га ниже температуре воде. Вода која се не искористи слива се у језеро Потпећ на Лиму и користи за покретање агрегата у истоименој хидроелектрани (Новаковић-Костић, 2015).

Табела 21. Хидроенергетски потенцијал акумулација на простору Златибора

Акумулација	Водоток	Запремина (10 <sup>6</sup> m <sup>3</sup> )	Завршетак изградње	Намена	ХЕ	Тип	Снага (MW)
Кокин Брод	Увац	272	1962.	енергет.	К. Брод	акумулац.	36
Радоиња	Увац/Лим	7	1960.	енергет.	Бистрица	акумулац.	102
Врутци	Ђетиња	54	1984.	водосн.	—	—	—
Рибница	Црни Рзав	59	1971.	водосн.	—	—	—

Извор: Стратегија управљања водама (2015) и <http://www.eps.rs/cir/dlhe/Pages/Proizvodnja.aspx>

С обзиром на преовлађујући серпентински и перидотитски карактер терена, за **подземне воде** је специфичан разбијен тип издани. У стенама ултрамафитског масива Златибора има око 20-ак извора са издашношћу већом од 1 l/s (ППППН слива акумулације „Врутци, 2014; ППППН ПП „Златибор“, 2020). Главну улогу у прихрањивању оваквих издани имају атмосферске падавине, а мањим делом и прилив воде карстног типа тј. *карстно-пукотинског типа издани* који су присутни на ширем подручју. Најмањи допринос прихрањивању има губљење воде површинских токова дифузно дуж корита водотока. То је условило да су резерве подземних вода у оквиру пукотинског типа мање него оне у склопу карстног типа (Zavod za intelektualnu svojinu, 2017).

Табела 22. Издашност извора подземних вода у општини Чајетина

Извор	Локација	Qsr (l/s)	Извор	Локација	Qsr (l/s)
Сушичко врело	Трипкова	640,0	Јанковића поток	Трнава	4,5
врело Боровац	Мачкат	10,0	Змајевац	Сирогојно	53,0
Џамбића поток	Крива Река	40,0	Радељића поток	Сирогојно	5,0
Котрен	Крива Река	10,0	Јањушко врело	Сирогојно	5,0
Головско врело	Голово	15,0	Гостиље	Гостиље	100,0
Бело врело	Голово	10,0	Јуревац	Гостиље	10,0
Жунско врело	Голово	14,0	Раковички поток	Гостиље	8,5
Ђокића врело	Голово	2,5	Љубишко врело	Љубиш	120,0
Бабино врело	Алин Поток	10,0	Међе	Љубиш	2,5
Иђово врело	Рожанство	10,0	Дуњића врело	Стубло	6,0
Бања Вапа	Рожанство	1,0	Доброселичка врела	Доброселица	60,0
Булин поток	Рожанство	2,0	Добра вода	Доброселица	3,0

Извор: Podrška upravljanju vodnim resursima u slivu Drine (2016); Milenić et al., 2014

На ужем простору Златибора нема јачих **извора**. Један од њих се налази на локалитету *Око* (4 km СЗ од Златибора) са издашношћу од 1 l/s и температуром око 9,0°C. Ипак, највећу издашност има извор **Царева вода у Царевом пољу** (подножје Чиготе) на изворишту Црног Рзава (око 4 l/s са температуром 9,5°C). Најпознатији и најдоступнији каптиран извор минералне воде лоциран је на Краљевим водама (**Кулашевац тј. Крајева чесма**) на висини од 950 m. Некада је био знатно издашнији (данас око 0,5 l/s) са температуром воде 8,5–9,0°C (Ракићевић, 1963). У висококвалитне изворске воде убрајају се и „**Дулова вода**“ и слана „**Радованова вода**“ код Мокре Горе, као и сумповита „**Глишова вода**“ код Кремана (Остојић & Крвавац, 2017). Иако спада у слабије, **Буквића извор** између Ока и Палисада са температуром воде испод 8,0°C се сврстава у најхладније на Златибору (Ракићевић, 1963). Од осталих издвајају се: Пашића, Мићића, Џамбића и Рајско врело и Студенац у Чајетини; Хајдучка чесма у Муртеници, Јованова вода у Алином Поток; Дуњића врело у Стублу;



Ђировића чесма у Мушветама; Радибратића извор, Зеленац и Гардовића чесма у Рожанству; Попова вода, Гостиљско и Ђедовића врело у Гостиљу; Велики гај и Суљевац у Пању; извор Врела у Голову и Јасенову; Пантелића и Делића извор, Стевкина и Зорића вода у Шљивовици; Рњачка стублина, Радованово и Мишовића врело у Рудинама; Стублина на Врањевини; врело Боровац у Мачкату; Сандучки извор у Семегњеви; Праведина и Чолића вода, Крчевина, Вујиновац, Марковац, Јабуковац, Дабишевац и Ђеткова чесма у Кремнима и многи други (Грујичић, 1998; Д. Жиловић & С. Жиловић, 2011; С. Жиловић, 2008; М. Ђенић, 1987, 1990; В. Мићић, 1987; Митровић и др., 2007; Познановић, 2013; И. Поповић, 1979, 1982, 1984; Шуљагић, 2012).

У тријаским кречњацима је развијен **карстни (дисолуциони) тип** са израженом подземном циркулацијом и јављањем јачих извора и врела. Према прелиминарним проценама допринос крашких извора на овом подручју се креће у распону 300–3.000 l/s<sup>-1</sup>. Међу врелима веће издашности у средишњем и изворишном делу терена слива Малог и Великог Рзава познати су они у Горњој Јабланици, Белој Реци, Љубишу, Гостиљу и други. Са друге стране, највећу вредност у рејону слива Сушице и Грабовице има **Сушичко врело** у кречњачкој маси (око 160 km<sup>2</sup>). Врело је делом асцедентно-сифонско, а делом гравитационо. Лоцирано је са леве стране тока, на око 800 m од ушћа у Ђетињу. Обухвата примарни и два секундарна извора минималне (120 l/s) односно максималне издашности 1.650 l/s. Његове подземне воде карактерише релативно стабилан режим са уједначеном температуром воде (13,0°C), укупне минерализације до 600 mg/l (Коматина & Чубриловић, 1996; Milenić, Milanković, Petrić, Savić, & Vranješ, 2014; Петковић, 1976б). Од осталих, већим капацитетом се издвајају **Ђосића (Јелисавчића)** (Q<sub>min</sub> = 210,0 l/s) и **Врутачко врело** (Q<sub>sr</sub> = 125,0l/s) у карстном терену Поникве–Стапари, **Љубишко врело** (Q<sub>sr</sub> = 120,0 l/s), **извор Гостиље** (Q<sub>sr</sub> = 100,0 l/s), **извор Доброселачке реке** (Q<sub>sr</sub> = 60,0 l/s), **Змајевац** (Q<sub>sr</sub> = 53,0 l/s) који се користе за водоснабдевање насеља и одређених објеката (аеродром „Поникве“), као и привредну активност (рибњаџи, флаширање воде) (Петковић, 1976б; ППППН слива акумулације „Врутци“, 2014).

Истовремено, **интеранулирана (збијена) издан** неогених наслага креманске и биоштанске котлине тј. Семегњева и Бранешког поља везује се за слабопропусне пескове и слабовезане конгломерате и пешчаре, незнатне дебљине и капацитета, празнећи се преко извора или директно у водотоке. Углавном су мале издашности (≥ 1 l/s) и користе се за локално водоснабдевање (изузетак **Раково врело** у Кремнима, Q<sub>sr</sub> = 10–11 l/s) (ППППН ПП „Златибор“, 2019). На крају, терени сачињени од некарбонатних стена дијабаз рожначке формације су готово (условно) безводни без респективних резерви подземних вода (ППППН слива акумулације „Врутци“, 2014).



**Слика 8.** Врела и извори на простору Златибора  
а) извор „Олимп“; б) Краљева чесма; в) извор „Око“; г) Сушичко врело  
Фото: С. Денда (2017, 2021), Водовод „Ужице“ (2022)

Специфични структурни односи испод масива Златибор омогућили су појаву хидрогеотермалног, конвективног и нискотемпературног система тзв. **карсне термалне воде**. У погледу хемијског састава, у њему доминирају магнезијум–бикарбонатне и ретке калцијум–хидроксидне воде укупне минерализације 0,34–0,49 gr/l. Загревање система се обавља геотермалним терестричким током са вредношћу 60–70 mW/m<sup>2</sup>. На ободу перидотитског масива Златибора се налази око 12 извора термалних вода чија

температура 17,0–37,0°C указује на дубоку циркулацију<sup>42</sup>. Незнатан број извора је каптиран, али има и доста запуштених. Прихрањивање њихових резервоара и налазишта се врши директном инфилтрацијом атмосферских падавина дуж подручја на правцима Рожанство–Гостиље–Висока–Кокин Брод–Нова Варош–Златар (јужни обод) ка Прибојској бањи и Тара–Биоска–Стапари–Мачкат (северни обод) ка Вишеградској бањи. Природно истицање вода златиборског налазишта се процењује на 200 l/s са максималном температуром од 60,0°C. Укупна количина термалних вода у налазишту се креће око  $9 \times 10^9$  m<sup>3</sup>, а њихов енергетски потенцијал око  $2,2 \times 10^{15}$  kJ. Према проценама могуће је експлоатисати око 500 l/s термалних вода са просечном температуром око 30,0°C. На тај начин би се помоћу топлотних пумпи могла искористити њихова топлотна снага од 73 MWt са температурним нивоом 70/50°C (Миливојевић, 1996).

Термоминералне воде на овом поднебљу условиле су присуство више мање/више уређених „бањица“. Посебну пажњу заслужују бања Вапа тзв. „Тошина бања“ у Рожанству, Беле воде у Мокрој Гори, али и Биостанска бања. Углавном имају дугу традицију термалних лечилишта. Тако воде **Биостанске бање** са четири извора имају одлике угљено-киселе, сумповите хометерме (око 35 l/s и 36,4°C) (Костић, 1983; Ј. Marković, 1980). Знатно новијег датума су слабоминерализовани **извори бање Вапа** на 720 m у долини Приштевице, хипотерме температуре 20,1°C, изразитог састава воде карстних аквифера (pH вредности 7,1 и минималне издашности од 2 l/s (Јемсов & Докмановић, 2004; Vukićević, 1995). Такође, истичу се и терме високоалкалних (pH 11,5) **извора Беле воде** („Вода Св. Јована Крститеља“ и „Чесма“), ниске минерализације, откривених у долини Камишине 1994. г., са температуром од 18,0°C. Иако имају велики потенцијал, они нису лако доступни посетиоцима, већ се искључиво користе од стране локалне популације.

#### 4.5. Биогеографске карактеристике

У **структури вегетационог покривача** Златибора доминирају природни и вештачки травнати екосистеми (пашњаци и ливаде), а у мањој мери површине под шумском вегетацијом (укључујући и вештачке састојине) и биљним културама. На основу поделе В. Стевановића (1995), шири простор се налази у оквиру средњевропског биогеографском региону (евросибирско-северноамеричка подобласт). По фитогеографској подели, овај простор припада *средњевропско-балканско-илирском подрегиону*<sup>43</sup>, а у његовом окриљу *илирској провинцији*<sup>44</sup> (М. Павловић, 2018). Још је Бек (Бек, 1901) Златибор уврстио у илирско високопланинско флорно подручје, док га Адамовић (1909) означава као источни део илирске зоне (српска подзона) која се граничи са панонском зоном на северу, мезијском на истоку и западно-босанском подзоном са југа (Остојић, Јовановић, & Кисин, 2009; М. Павловић, 1961).

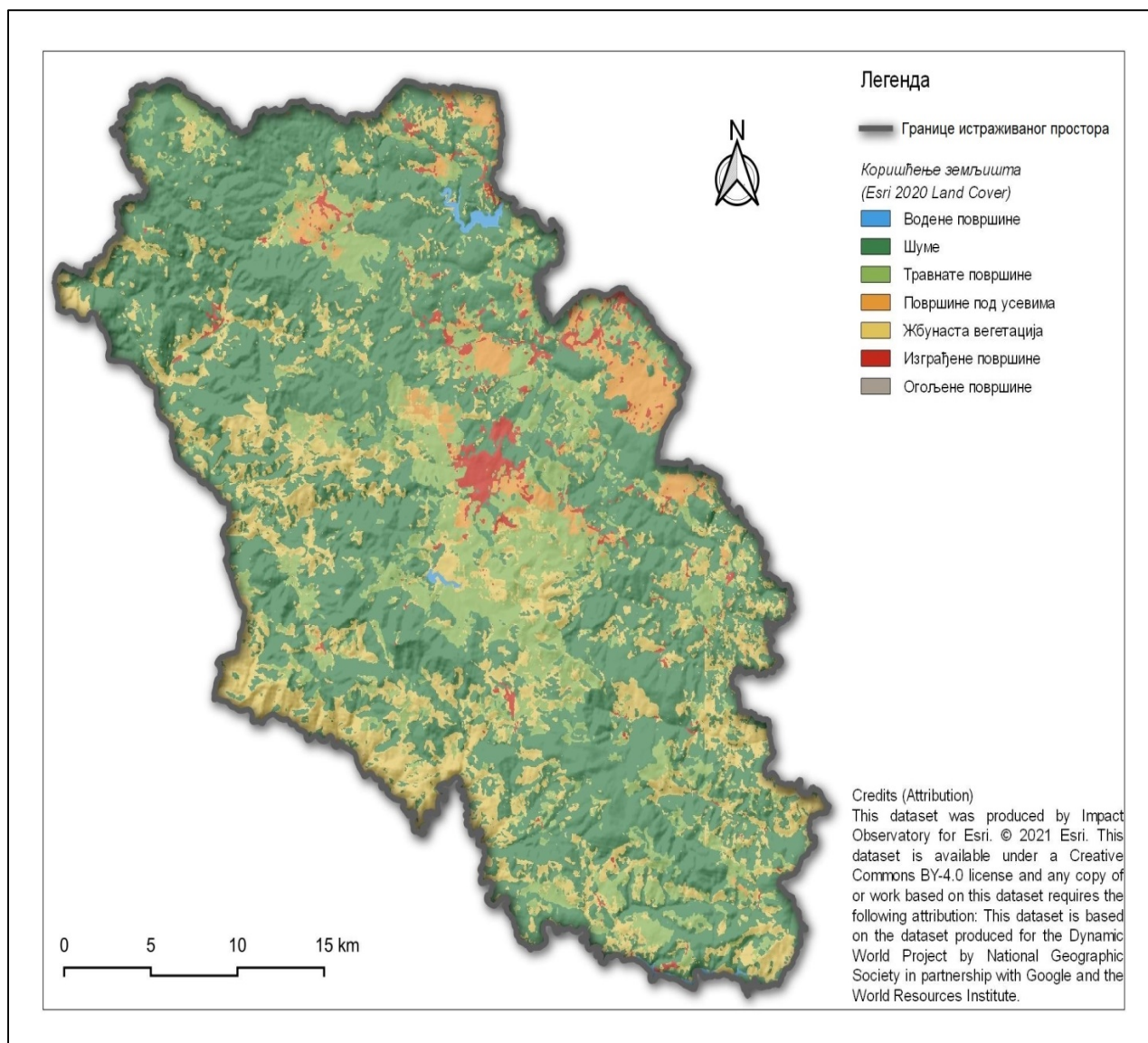
Захваљујући присуству више флорних елемената (илирски, средњевропски, мезијски и медитерански), на простору Златибора могу се издвојити три основна типа вегетације: **1) шумска вегетација; 2) вегетација ливада и пашњака и 3) вегетација камења и стена**. На Златибору она није много рашчлањена и може поделити у два региона: *субмонтани тј. брдски* (750–1.000 m н.в.) и *монтани тј. планински* (1.300 m н.в. и навише) чија граница није јасно дефинисана (З. Павловић, 1961).

Шири простор **ужичког шумског рејона** је представљен лишћарима. Они су углавном заступљени до 1.000 m висине, потом следи мешовити рејон, а на висинама преко 1.500 m искључиво рејон четинара (О. Савић, 1989).

<sup>42</sup> У долини Рибнице, узводно од ушћа у Црни Рзав налази се изворишна зона високоалкалне лековите воде (pH 11,2–11,7), познате као „беле воде“ са сувим остатком од 140 mg/l и укупном тврдоћом од 7,3° dH (Ршумовић и др., 1991; Станковић & С. Ћирковић, 2002).

<sup>43</sup> Обухвата подручје са центром у северозападном делу Балканског полуострва и источном подгорју Алпа, укључујући источно-алпско, илирско и балканско подручје (Matvejev, 1961).

<sup>44</sup> Илирска провинција захвата планинске области Западне Србије, Старог Влаха и Рашке до Ибарске клисуре и Западног Поморавља на североистоку (М. Павловић, 2018).



**Карта 5.** Вегетациони покривач на простору Златибора  
 Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

**Хрстове шуме** се јављају у појасу 400–1.000 m. Препознатљиве су по асоцијацијама *Quercetum confertae-cerris*, *Quercetum sessiliflora*, *Querceto-Carpinetum serbicum*, *Querceto-Carpinetum illyricum* и *Quercetum montanum serpentanicum*. Посебну вредност има заједница *Quercetum petraeae–Daleschampii serpentanicum* на вишим положајима (960–1.200 mн.в.). Услед потискивања шумске вегетације, посебно око Мокре Горе, све је веће присуство површина под рујем (*Cotinus coggygria*) (Остојић & Крвавац, 2007).

**Букове шуме** свезе *Fagion moesiaca* Blečić et Lak., 1970 срећу на висинама 500–1.000 m (већински 850–1.000 m). На овом подручју су присутне следеће асоцијације: *Fagetum montanum serbicum*, *Fagetum submontanum moesiacum*, *Fagetum moesiaca herbosum* и *Fageto-Abietum*. Од највећег значаја је чиста букова шума (*Fagetum moesiaca–Montanum*) на хладним северним експозицијама и влажним јаругама. Међу доминантним врстама наводе се балканска буква (*Fagus moesiaca*), бели јавор (*Acer pseudoplatanus*), млеч (*Acer platanoides*), планински брест (*Ulmus montana*), пасје грожђе (*Lonicera xylostera*). Такође, у серпентинским клисурама око Мокре Горе, у долинама река и потока егзистира заједница *Salicetum eleagni* коју гради сива врба (*Salix cinerea*). У свим асоцијацијама видљив је и слој приземних и зељастих биљака везан за јако кисело земљиште попут боровнице (*Vaccinium myrillus*) и маховина (Остојић & Крвавац, 2007; ППППН ПП „Златибор“, 2020; Tanasijević i dr., 1966).





Слика 9. Шумска вегетација на простору Златибора  
 Фото: С. Денда (2019)

Од свих шумских типова, **борове шуме** су најзначајнији шумски тип на Златибору<sup>45</sup>. Оне су заступљене у висинама 700–1.350 m (највише 900–1.200 m). Расту углавном на северним експозицијама, а у речним клисурама и увалама и на јужним експозицијама (Z. Pavlović, 1964). Златибор је у прошлости био пример пространства обраслог четинарима<sup>46</sup>, док данас борове шуме (најчешће реликтног карактера) представљају остатке некадашњих, „лепо развијених целина“ (Novaković-Vuković & Eremija, 2015). Данас су на подручју Златибора, Таре, Шаргана, Пештера и Копаоника присутне четири шумске фитоценозе: *Erico-Pinetum nigrae* Krause 1957, *Pinetum sylvestris-nigrae* Pavlović 1951 и *Erico-Pinetum sylvestris* Stefanović 1963. Поменуте заједнице припадају свези *Orno-Ericion* Horvat 1959, реду *Erico-Pinetalia* Oberdorfer 49 *emend.* Ht 1959 и разреду *Erico-Pinetea* Ht 1959 (Novaković-Vuković & Eremija, 2015). Последња фитоценоза (*Ostryo-Pinetum nigrae* Čolić, 1965) са већим присуством црног граба (*Ostrya carpinifolia*) најзаступљенија је на кречњачим, стеновитим и деградираним падинама већег нагиба на мокрогорском подручју. У питању су ретке, светле, па чак и често закржљале шуме. Мањи и већи комплекси четинарских шума су видљиви на ободу висоравни (Торник, брда на левој страни Црног Рзава – Џамија, Девојачки брег, Црни црх и косе на северном ободу – Груда и Градина), док су плато и гребен Чиготе препознатљиви по усамљеним боровима (тзв. „причувци“) (Остојић, Јовановић, & Кисин, 2009; З. Павловић, 1961).

Црни бор (*Pinus nigra*) формира чисте шуме на подручју Виогора и Пањка, као и Увца, док је на самом платоу појединачно присутан бели бор (*Pinus sylvestris*) који је по ободу измешан са другим четинарима (Урошевић, 1914). Торник, Лиска и Вучјак су прекривени белим и црним бором, док је Чигота у потпуности оголићена (Урошевић, 1949). Осим чистих шума, бор се удружује и са другим, листопадним дрвећем па су шумски спратови веома развијени. Може се видети и мешавина борове шуме са белогорицом, углавном белом брезом (*Betula pendula*), буковом (*Fagus sylvatica*), јасиком (*Populus tremula*) (нпр. Црни Рзав) и белом јелом (*Abies alba*) (З. Павловић, 1961; Tanasijević i dr., 1966). Смрча (*Picea excelsa*) је честа у боровим шумама на највишим положајима (Муртеница и делови Торника) формирајући просторно ограничене шуме смрче и јеле (*Picetum abietis*) (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017).

<sup>45</sup> Осим на Златибору, ове врсте су највише заступљене на Повлену, Маљену, Муртеници, Тари, Звијезди, Мокрој Гори, Шаргану, Чемерну, Златару, Црном врху (Прибој), Озрену (Сјеница), Радочелу (западна и југозападна Србија), као и Гочу, Столовима и Копаонику у централној Србији (Z. Pavlović, 1964).

<sup>46</sup> О карактеру покривача током XIX в. говори пример суседне Муртенице: „Била је густо, шумом обрасла, била је таква пуста да када се у њу зађе, не може се из ње изаћи“ (Ршумовић, 1981: 99).



Битну улогу имају и **природне жбунасте формације** као што су асоцијације *Pterido-Prunetum spinosae* D. Lakusić 1993 (шибљаца бујаде и трњине) и *Junipero oxycedri-Prunetum spinosae* D. Lakusić 1993 (шибљак црбене клеке и трњине). У том слоју најзначајнија врста је обична клека (*Juniperus communis*), бели глог (*Crataegus monogyna*), алпска ружа (*Rosa pendulina*) и трњина (*Prunus spinosa*) (Танасијевић и др., 1966; Васић & Диклић, 2001). У приземном слоју успевају и многе серпентинске биљке као што су црњуша (*Erica carnea*), јеремичак (*Daphne blagayana*), бели петопрст (*Potentilla alba*), велика жутиловка (*Genista januensis*), округла слезница (*Asplenium serpentini*), серпентинска млечика (*Euphorbia serpentini*) и друге серпентинофите (Pavlović, 1962, 1964).

На територији Западне Србије могуће је разликовати четири појаса за искоришћавање **стално зелених површина**, при чему анализирани простор припада трећем (од брезовачке до мачкатске површи, 600–800 m) и четвртном појасу (масиве Таре и Златибора и терени изнад 1.000 m) (Милојевић, 1975). О зељастој вегетацији Златибора и околине, њеној прошлости и пореклу постоје оскудни подаци. Ипак, зна се да златиборски сувати нису прави субалпски сувати, већ су настали интензивном сечом шума (Урошевић, 1914). Пашњаци и ливаде се простиру на широком обешумљеном платоу, како по голим падинама Чиготе, тако и пропланцима шумовитог Торника. У погледу вертикалног распрострањења захватају монтански регион (појас) 900–1.300 m на коме су у прошлости четинари били широко заступљени (З. Павловић, 1950). На основу анализе, могуће је дефинисати неколико пашњачко-ливадских типова: **1) мочварне ливаде; 2) долиנסке ливаде и 3) брдске ливаде и пашњаци** (З. Павловић, 1950; Танасијевић и др., 1966).

**Мочварне ливаде** (уз долиנסке) спадају у тип ливаде којих на Златибору има доста. Оне су натопљене водом (подводне) због чега је земљиште местимично тресовито. С обзиром да су адекватно заклоњене познате су под називом „луке“. Због природних одлика, вегетација је изразито бујна (Урошевић, 1949). Има више асоцијација, али највећи значај има *As. Molinieto-Deschampsietum*. За ову формацију карактеристичне су бројне врсте: бескољенка (*Molinia caerulea*), бусика (*Deschampsia caespitosa*), шаш (*Carex distans*), ливадска линцура (*Gentiana pneumonanthe*), тврдача (*Nardus stricta*), али и јарчија трава (*Sanguisorba officinalis*), гребих (*Geum rivale*) и друге (З. Павловић, 1950). Иако је веома честа, не заузима велике површине (састојине од 50–100 m<sup>2</sup>) (З. Павловић, 1961).

**Долинске ливаде** насељавају просторе између брежуљака, по благим падинама често ограничене остацима шуме. Земљишта под овим ливадама се убрајају у најквалитетнија земљишта на Златибору. Природне предиспозиције омогућавају развој бројних трава које имају истакнути економски значај јер дају доста сена (З. Павловић, 1950). У њима је присутан већи број асоцијација и то: *As. Festuca fallax-Dianthus deltoides* са врстама као што су црвени вијук (*Festuca fallax*), шарени каранфил (*Dianthus deltoides*), петлова крсетица (*Cynosurus cristatus*), росуља (*Agrostis vulgaris*), шиљ (*Danthonia calycina*), црвена детелина (*Trifolium pratense*) и ливадски грашак (*Lathyrus pratensis*) и *As. Polygonum Bistorta-Poa trivialis* у којима доминирају срчаник (*Polygonum bistorta*), права ливадарка (*Poa pratensis*), петлова крестица (*Cynosurus cristatus*), високи вијук (*Festuca elatior*) и шведска детелина (*Trifolium hybridum*) (З. Павловић, 1950; 1961).

**Брдске ливаде и пашњаци** заузимају највеће пространство златиборске висоравни. Представљају најксеротермније врсте травњака серпентинске зоне, плитких и скелетних хумсно-силикатних земљишта. У зависности од дубине тла могуће је разликовати три асоцијације. Прва, *As. Festuca sulcata-Potentilla recta* са врстама попут ситне власуље (*Festuca valesiaca*), петопрста (*Potentilla recta*), мразовца (*Colchicum autumnale*), птичје грахорице (*Vicia cracca*), планинске хајдучке траве (*Achillea collina*). Друга, *As. Pea alpina ssp. badensis-Plantago carinata* са травом ивом (*Teucrium montanum*), пузајућом пескарицом (*Arenaria serpyllifolia*), поглом вијом (*Medicago prostrata*), зидном жуменицом (*Alyssum murale*), обичном смилицом (*Koeleria pyramidata*), алпским рањеником (*Anthyllis vulneraria*) између осталих (З. Павловић, 1950; Танасијевић и др., 1966; Васић & Диклић, 2001). Треће, ксерофилне *As. Koelerietum montanae* и *Danthonietum* се јављају искључиво на простору 1.000–1.400 m (З. Павловић, 1974). Препознају се по великом шаренилу и већим бројем „упадљивих“ врста: зевалице (*Pedicularis campestre*), пуцавац (*Silene Sendtneri*), крвавоцрвени каранфил

(*Dianthus anguineus*), стреличаста жутиловка (*Genista sagittalis*) и друге. Ова асоцијација није честа, али на појединим локалитетима захвата веће површине (З. Павловић, 1961).



Слика 10. Пашњачко-ливадска вегетација на простору Златибора  
Фото: С. Денда (2019)

У склопу стално зелених површина у склопу пашњачке вегетације препознатљиви су **златиборски сувати**. Сувати су најзаступљенија врста пашњака на Златибору. Пашњачка вегетација је доминантно представљена травама означеним као *Poa molinieri* Balb., *Poa pumila* Host, *Poa glaucescens* Beck, а у вишим положајима и асоцијацијом *Poetum violaceae* (Tatić & Veljović, 1992; З. Павловић, 1962). Присутан је велики број врста: месечина (*Botrychium lunaria*), мачји репак (*Phleum pratense*), пасја росуља (*Agrostis canina*), мразовац (*Colchicum autumnale*) и многе друге (Урошевић, 1949). Асоцијација *Nardus strictae* је широко заступљена на свим типовима ливада и пашњака услед закисељавања земљишта или прекомерног искоришћавања (З. Павловић, 1961). Њу чине широк круг врста као што су: планински љутић (*Ranunculus montanus*), реткокласа оштрика (*Carex distans*), росуља (*Agrostis capilaris*) и друге. Ова асоцијација указује на деградацију пашњачко-ливадске вегетације јер представља последњи стадијум регресије. Стога, златиборски пашњаци спадају у најслабије пашњаке серпентинске подлоге.

Одлика **серпентинских подручја** је да се препознају по бројним биљним врстама са извесним особинама ксероморфизма (Kruskeberg, 1954). Изражене су кроз два основна типа: *серпентинофите* (*serpentinophytes*) и *серпентиноморфозе* (*serpentinomorphoses*) (Tatić & Veljović, 1992). Највећи српски ботаничар Јосиф Панчић је још 1876 г., у флори Кнежевине Србије, утврдио постојање 26 серпентинских врста<sup>47</sup>. Каснија истраживања на простору Западне Србије наставили су Лујо Адамовић (1909) и Недељко Кошанин (1914), али и чешки ботаничар Франтишек А. Новак (1926–1929). Адамовић је обухватио 14 врста које се непосредно/посредно односе на серпентинит, али је листу допунио са истим бројем нових. У истраживањима Франтишека издвојено је 42 врсте, а међу њима и нова ендемска врста названа јахненова жутеница (*Alyssum jancheni*) (Vasić & Diklić, 2011). Један од најбољих познавалаца серпентинске подлоге била је Загорка Павловић која фитогеографски ове врсте сврстава у реликте и ендемите (пет врста као терцијарни реликт и 31 врста као серпентински ендемит). Међу њима постоји 11 врста са варијететима, две врсте са посебним формама и 16 врста које поседују неоендемични карактер (Tatić, Veljović,

<sup>47</sup> Панчић се са својим сарадницима добро упознао са простором Таре, Златибора, Муртенице, Мокре Горе, долине Рзава, Бетиње и Увца. Током једног путовања 1875. г., открио је чувену оморикку (*Picea omorika*) и нову, до тада непознату врсту скакавца (*Pyrgomorpha serbica*) (Герзић, 1992).



Marković, & Petković, 1981; Tatić & Veljović, 1992). Од савремених истраживача, осим Татића и Вељковића (1982,1992/93), истичу се и Никетић и Диклић (1990, 1992/93) који су извршили свеобухватну редукцију серпентинофита издвојивши 14 балканских серпентинофита, од тога 11 врста присутних на територији Србије (Vasić & Diklić, 2011).



Слика 11. Серпентинска вегетација на простору Златибора  
Фото: С. Денда (2021)

Највредније су **праве серпентинске биљке (епибиотици)** које искључиво успевају на серпентину Златибора, Муртенице, клисурама Црног Рзава, Увца, Гриже и Камишине: цвакија (*Halacsya sendtneri*), висижанијев петопрст (*Potentilla visiani*), голоцветна млечика (*Euphorbia glabriflora*), серпентинска млечика (*Euphorbia serpentini*), жуменица (*Alyssum markgrafii*), бонапартеов сунчац (*Fumana bonapartei*), округолисна звончика (*Campanula rotundifolia*), Адамовићева мајчина душица (*Thymus adamovicii*), босанска перуника (*Iris bosniaca*), Панчићева удовочица (*Knautia pancicii*) и друге (Z. Pavlović, 1962). На простору Мокре Горе и Шаргана јављају се и хрватски класић (*Micromeria croatica*), округласта зечица (*Phyteuma orbiculare*), алпски различак (*Rhaponticoides alpina*), Панчићев грахор (*Lathyrus binatus*), пасја леска (*Frangula rupestris*), мачково ухо (*Ophrys scolopax*) и многе друге (Остојић & Крвавац, 2007). Са друге стране, одређен број ендемичних врста балканске свезе Edraianthion је заступљен и на хазмофитској вегетацији кречњачких стена, углавном клисурастих предела (долина Катушнице, Камишине и Доброселачке реке). Нарочит акценат заслужују југословенски звончић (*Edraianthus jugoslavicus*) и хајналдова јеленка (*Athamanta haynaldii*), али и старе реликтне врсте као што су: девет југовића (*Epimedium alpinum*), ветрогон (*Eriophorum latifolium*), бршљен (*Hedera helix*), црни граб (*Ostrya carpinifolia*) и друге (ППППН ПП „Златибор“, 2020).

Знатно мањи део вегетације на Златибору заузимају **културне формације** (ратарски и повртарски усеви, воћњаци и вештачке ливаде) настали крчењем шумских површина ради пашарења и производње луча тј. катрана. Са развојем пољопривредне механизације и растућег сточног фонда у периоду након Другог светског рата, расту потребе за површине под ораницама. Највећи поседи су се налазили под вештачким ливадама као извори сточне хране (детелина и луцерка). С тим у вези се сеју и жита намењена исхрани стоке (јечам и оvas), а у мањој мери раж, пшеница и кукуруз. Од повртарских култура највише се гаје кромпир и пасуљ, док пак стални засади воћа (углавном шљива и јабука) заузимају најмању површину.

У складу са распоредом биљних формација и вишедценијским антропогеним утицајем, дошло је до уништавања природних станишта, смањења броја **животињских врста** и величина популација. Постојање већег броја мањих водотока који гравитирају Дрини и Западној Морави условио је богатство **ихтиофауне**. У целини, простор Старовлашко-рашке висије спада у **салмонидне** (пастрмска), а мањим делом у доњим токовима и **ципринидне** (шаранска) области. На 22 локалитета (15 водотока) Рибарског подручја „Златибор“ утврђено је постојање 19 врста риба међу којима највећу вредности имају: младица (*Hucho hucho*), брадавичарка (*Pseudorasbora parva*), бркица (*Barbatula barbatula*), вијуница (*Cobitis elongata*), сунчаница (*Lepomis gibbosus*) и сличне. Неке од њих су строго заштићене, попут лињака (*Tinca tinca*) у Рибничком језеру и поточног рака

(*Austropotamobius torrentium*), док је 13 у категорији заштићених на Прелиминарној листи врста за Црвену књигу кичмењака. Неке од врста су интродуковане порибљавањем, првенствено Рибничке акумулације. Међу њима су уклија (*Alburnoides bipunctatus*), поточна мрена (*Barbus balcanicus*), поточна пастрмка (*Salmo trutta*), деверика (*Abramis brama*), шаран (*Cyprinus carpio*), сом (*Silurus glanis*) и остале (Program upravljanja ribarskim područjem Zlatibor, 2019).

**Херпетофауна** је представљена већим бројем националних, строго заштићених врста водоземаца – жутотрби мухач (*Bombina variegata*), зелена крастава жаба (*Bufo viridis*), гаталинка (*Hyla arborea*), шумска жаба (*Rana dalmatina*), шарени даждевњак (*Salamandra salamandra*) и обичан мрмољак (*Triturus vulgaris*) и гмизаваца – кратконоги гуштер (*Ablepharus kitaibelii*), смукуља (*Coronella austriaca*), поскок (*Vipera amodytes*), обичан смук (*Zamenis longissimus*), степски смук (*Dolichophis caspius*) и ескулапов смук (*Elaphe longissima*) (LAP biodiverziteta opštine Čajetina, 2011).

Област **ентомофауне** је проучена на високом ступњу, а нарочито инсекти из редова Ephemeroptera, Orthoptera, Plecoptera, Heteroptera, Coleoptera, Hymenoptera, Trichoptera, Lepidoptera и Diptera. Инсекти водених екосистема (Ephemeroptera) препознати као водени цветови и камењарке насељавају широк простор текућих вода са високом концентрацијом кисеоника. Бројне врсте (*Protonemura intricata*, *Perla burmeisteriana*, *Leuctra fusca*, *Siphonoperla neglecta*, *Chloroperla tripunctata*, *Rhyacophila furcifera*, *Rhyacophila tristis*, *Philopotamus variegatus* и др.) указују на ниске стопе загађености водотока. На претходно указују и инсекти из реда Trichoptera од којих су *Drusus serbicus* и *Thremma anomalum* строго заштићени. У категорији терестричних инсеката из реда правокрилаца (Orthoptera) вреди споменути *Psorodonotus fieberi*, *Poecilimon ampliatus* и *Gomphocerus sibiricus* који представља глацијални реликт. Од осталих редова издвајају се стенице – Heteroptera (нпр. *Aphrodes histrionicus*), тврокрилци – Coleoptera (*Cerambycidae*, *Catopidae* и *Leiodidae*) и стрижибубе – Cerambycidae (*Morimus funereus*, *Magdelaniella winkleri* и *Magdelaniella serbica*).

Представнике из реда лептира (Lepidoptera) чини готово 100-ак врста од којих се 50 врста налази на Црвеној листи лептира Србије. У питању су становници високопланинских степских и ливадских станишта. Међу њима се истичу веома рањиве врсте као што су аполон (*Parnassius apollo*), велики дукат (*Lycaena dispar*), златни дукат (*Lycaena candens*), пегави мравник (*Maculinea arion*) и храстов папкар (*Quercusia quercus*). Присутне су и друге врсте инсеката: мрави (*Hypoclinea quadripunctata* и *Monocum busviaticus*), скакавци (*Oedipoda germanica*) и цврчци (*Cicada orni* и *Lanterna* sp.) (Tatić & Veljović, 1992). Посебну вредност имају Панчићев скакавац (*Pyrgomorphyella serbica*) откривен 1881. г. на Мокрој Гори и Панчићев зрикавац (*Isophya pancici*) (М. Павловић, 2019; <https://www.zzps.rs>).

**Орнитолошко богатство** се огледа у постојању 154 врсте од којих 19 има статус ловне дивљачи. У погледу миграторног статуса, постоји око 75 врста птица гнездарица-станарица, 41 врста гнездарица-селица, 24 врста пролазница, осам врста луталица и шест врста зимовалица (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017). Прва сазнања о фауни птица изнео је природњак Отмар Рејзер (Otmar Reiser) 1889. г. који је дао прве податке о црном лешинару (*Aegirius monachus*) запаженог на гребену Торник (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Осим већег присуства широко заступљених врста као што су фазан (*Phasianus colchicus*), јаребица камењарка (*Alectoris graeca meisen*) и препелица (*Coturnix coturnix*), присутне су и друге попут шумске шљуке (*Scolopax rusticola*), лештарке (*Bonasa bonasia*) и камењарке (*Alectoris graeca*) у пределима Чавловца, Виогора, Муртенице и Увца. С обзиром на статус угрожености, издвајају се птице из групе грабљивица (Accipitriformes), а међу њима белоглави суп (*Gyps fulvus*), орао змијар (*Circaetus gallicus*), орао мишар (*Buteo buteo*), сури орао (*Aquila chrysaetos*), јастреб (*Accipiter gentilis*), кобац (*Accipiter nisus*) и сиви соко (*Falco peregrinus*). Такође, услед смањења бројности и ареала, једна од интересантнијих је и прдавац (*Crex crex*) који се понекад среће на пашњацима Груде, Водица и Рибнице.

Иако су истраживања спровођена током претходних деценија, област **фауне сисара** није у потпуности позната. У склопу фауне сисара најбројнији су глодари (Rodentia) са 17 врста, а потом и звери (Carnivora) са 12 врста, бубоједи (Eulipotyphla) – девет врста, папкари (Artiodactyla) – две и зечеви (Lagomorpha) – једна врста. Ипак, главну улогу имају

звери, а међу њима вук (*Canis lupus*), шакал (*Canis mesomelas*), лисица (*Vulpes vulpes*), дивља свиња (*Sus scrofa*), срна (*Capreolus capreolus*), дивља мачка (*Felix silvestris*), велика лисица (*Mustela erminea*), куна златица (*Martes martes*), куна белица (*Martes foina*), јазавац (*Meles meles*) и друге (М. Ђенић, 2002). Иако је евидентирано присуство само три врсте слепих мишева у близини спелеолошких објеката (Chiroptera): велики потковичар (*Rhinolophus ferrumequinum*), мали потковичар (*Rhinolophus hipposideros*) и дугокрили љиљак (*Miniopterus hreibersii*), њихов број је већи и захтева даљу и свеобухватнију евалуацију (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017).

## V ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСКИ И ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ НА ЗЛАТИБОРУ

### 5.1. Културно-историјски трагови

Простор Златибора обилује мноштвом трагова који упућују на дуг период, истина, слабе насељености. Претпоставља се да су први становници Златибора били Илири односно њихово племе Партини које је насељавало шире ужичко подручје. Стога, шире подручје Златибора карактерише материјално и нематеријално наслеђе из различитих етапа (праисторија, илирско и римско доба, средњи век и савремено доба). Међу археолошким налазиштима најприсутнији су остаци из периода неолита, али и антике и средњег века.

У **доба неолита** овде су присутна ретка насеља позната као **градине** лоцирана у густим шумама и неприступачним теренима. Једна од најстаријих је откривена на северним падинама Златибора (Стапари), док су се на данашњој територији Чајетине налазиле три градине (чајетинска, доброселичка, криворечка и шљивовичка) На њима, али и Дренови су пронађени многи предмети од керамике и камена (С. Ђенић и др., 2009).

Током **бронзаног доба** (2.000–750 г.п.н.е.) издвојени су налази из некропола (гробова) под хумкама. Специфичан начин сахрањивања кремирањем и инхумацијом са личним предметима је трајао релативно дуго од II миленијума п.н.е па до VI в.н.е. Тај процес је посебно интензиван током културе гвозденог доба (800 г.п.н.е – I в.н.е) када је подручје југозападне Србије познато као део гласничке културне области око горњег и средњег тока Дрине. На Вишовини у Кривој Реци је 1952. г. евидентирано 18 хумки, док је на падинама Градине забележено још 16 хумки (Мандић, Ђалдовић, & Домановић, 2016). Слична илирска гробља се проналазе и у другим златиборским селима (Кремна – локалитет Црквине са 13 хумки, простор од Мушвета до Љубиша и Бранешко поље). Треба навести да на ширем ужичком подручју не постоје трагови латенског доба, али ни боравка Келта (Љ. Ђенић, 1980; С. Ђенић и др., 2009).

У **римско доба** подручје Старог Влаха и Рашке је захватало простор две провинције – Мезије и Далмације. Златибор се налазио у оквиру римског муниципалног центра Малвезацијум (Malvesatium) са седиштем у појешком приградском насељу Висибаве. Претпоставка је да је значај овог насеља био већи од *Sarpedunum*-а (Ужице). Поред постојећих, староседелачких илирских насеља, подижу се нова насеља и обнављају старе градине (Чајетинска градина). На Градцу, у Доброселици, постоје остаци бедема утврђења односно камено постоље које је служило за осматрање. На њихово присуство упућује и велики број надгробних споменика са мотивима из природе из II и III в.н.е. у бившем Појешком, Драгачевском, Ужичком (Биска, Врутци) и Златиборском срезу (гробља у Кривој Реци, Рожанству и Гостиљу, Латинско гробље у Мачкату, локалитети Црквине, Ерића гробље у Кремнима) (Игњић, 1961; Милићевић, 1876; Ристић, 1963; С. Ђенић и др., 2009). Од V в., Малавезијум и његова околина се налазе у оквиру Византије. На чајетинској градини су после Другог светског рата пронађени остаци римског кастела (Зотовић, 1973), док се за византијски период цара Јустинијана везују градине код Јасенова и Радоињи код Нове Вароши (М. Павловић, 2019).

**Средњи век** карактерише интензиван процес обнове стратешких центара (чајетинска и шљивовичка градина, Градац у Доброселици). Током X в., читав простор улази у састав Рашке којом је владао кнез Часлав. Тада се помињу две градине: *Dresnik* (данашње насеље Дрежник) и *Megiretus* (између Ђетиње и Рзава) (Томовић, 1989). У доба Стефана Немање, у другој половини XII в., богумили су у многим златиборским селима оставили стејке (надгробне споменике) познате као латинска, римска или грчка гробља (грчко гробље у Семегњеви, римско гробље у Шљивовици, остаци некрополе са 28 стејака у Мокрој Гори и гробна целина са 43 споменика у Кремнима). Међу најзначајнијим целинама тога доба је и средњовековно гробље „Котрен“ у Кривој Реци где се почетком XX в.



налазило 200 плоча великих размера (С. Ђенић и др., 2009). Време од XVI–XIX в. прати градња религијских објеката као кључних носилаца духовног и културног живота.



**Слика 12.** Верски објекти на простору Златибора  
а) црква брвнара Св. Јована Крститеља, Семегњево; б) црква Св. апостола Петра и Павла, Сирогојно; в) црква брвнара Покрова Пресвете Богородице, Јабланица; г) манастир Дубрава, Стубло  
Фото: С. Денда (2017); Епархија Жичка (2008)

## 5.2. Порекло златиборског становиштва

У дугом историјском раздобљу, златиборски простор карактеришу **интензивни демографски процеси**. Ретки су делови Србије у којима је било изражено померање становништва као у златиборском крају, пре свега због близине српско-турске границе (М. Ђенић, 1985а). Данашње становништво овог простора своје корене везује за крај XVIII и почетак XIX века. У турбулентним временима аустријско-турских сукоба 1690–1739. г., долази до сеоба из ужичког краја, а поготову насеља са периферије Кнежине Рујно. У масовним миграцијама на север, преко Саве и Дунава одлази маса староседелачког становништва из Старог Влаха, Златибора, Моравице и Ужичке Црне Горе. Под вођством кнеза Атанасија Рашковића се одселило око 6.000 породица са поменутог подручја. Мањи део се трајно настанио у ваљевској Подгорини, Колубари и Посавини, док је пак највећи изместио у Срем, Бачку, Славонију и јужну Угарску (Станојевић, 2013). Наведеним активностима простор Западне Србије је готово у потпуности опустео, а староседеоци остају малобројни (Зотовић, 1989).

**Досељавање становништва** које у мањем или већем обиму трајало до краја XIX в. одвијало се у четири етапе: 1) крај XVII и прве деценије XVIII в.; 2) од друге половине XVIII в. до слома Првог српског устанка; 3) период од 1835/36–1868. г. и 4) од периода ослободилачких ратова 1876–1878. г. (Станојевић, 2013). Динарском миграционом струјом у напуштена златиборска села досељавало се српско становништво и Херцеговине, црногорских Брда, Потарја, Полимља и источне Босне (Ристић, 1963)<sup>48</sup>. Они су највећим делом досељени за време и непосредно после Првог и Другог српског устанка (Ршумовић, 1973). Динарско становништво се у свом сељењу ка југозападним обронцима Златибора кретало попречним путевима кроз превоје и метанастазичке вратнице: Мокру Гору, Семегњево, Кремну, Кокин Брод, Радоињу, Рутоше, Сеништа, Рашку, а затим низ долину Дрине населило подрињске и ваљевске крајеве. Преко Сјенице и Јавора они су населили Драгачево, таковски и качерски крај, Гружу и друге делове Шумадије (Станојевић, 2013; Цвијић, 1922)<sup>49</sup>. Често су пре коначног исходишта на Златибору досељеници одређен период проводили на етапним

<sup>48</sup> Динарски сточари најчешће насељавају брда, сунчане планинске падине, косе и висоравни и затворене долине без ветрова, односно места на којима је живело староседелачко становништво. Ту су они имали довољно земљишног простора које им је омогућавало повољне услове привређивања (Игњић, 2011).

<sup>49</sup> Као етапне станице на Златибору ка селима унутрашњости Србије наводе се Семегњево, Мокра Гора, Доброселица, Јабланица, Чајетина, Шљивовица, Бранешци, Негбина, Драглица, Ојковица, Бела Река и Љубиш, а у мањој мери и преостала златиборска села.

станицама тј. селима у близини Лима и Увца, златарским, прибојским и подјаворским селима. Поменути процеси су настављени и у ослобођеној Србији књаза Милоша.

После ослобођења Старе Рашке (простори око Нове Вароши, Сјенице и Новог Пазара), бележе се обимнија кретања сточарског становништва. Ипак, највећи број досељеника се везује за 30-е године XIX в. када су донети турски Хатишерифи (1830. и 1833. г.) и дата аутономија Србији чиме се мења граница према Турској (у састав Ужичке нахије улазе села поред Увца). На прелазима Мокра Гора, Цигла, Кокин Брод и Јавор се бележи велики број избеглица (око 30.000) од којих се део задржао на Златибору (Игњић & Познановић, 2002). Други досељеници су ишли ка моравичком и рачанском крају, Ужицу, Пожези и Ариљу, а остали и дубље у унутрашњост Србије (Ж. Марковић, 1998). Томе је посебно допринела политичка, имовинска и лична несигурност у Босни и Херцеговини након буне капетана Хусеина Градашчевића (1832), али и турско насиље и неродне године (Ж. Марковић, 1998). У периоду 1837–1840. г., због терора Ејуб-паше Фехатића, подстиче се кретање српског живља из Новопазарског санџака у ужички крај (Игњић, 2011; Ж. Марковић, 1998). Спровођење колонизационе политике књаза Милоша обављао је сердар Јован Мићић насељавајући „оностранице“ на сеоским утринама, испустима и напуштеним турским имањима чиме се ишло у правцу привређивања и просторног уобличавања насеља (Игњић, 2011).

Метанастазичка кретања на Златибору се настављају и у периоду владавине Уставобранитеља (1842–1858). На прелазима у Мокрој Гори, Сеништима и Василијине чесме (Јавор) јача притисак становништва из Црне Горе, Васојевића брда и Новопазарског санџака услед неуспешних буна на тим просторима (Игњић, 2011). До средине XIX в. у 44 златиборска села је досељено око 750 породица (Станојевић, 2013). У другој половини истог века, различите околности, пре свега климатске неприлике (суша) су довеле већи број црногорских и херцеговачких фамилија чему је погодовао Закон о насељавању (1865) којим су биле предвиђене пореске олакшице и уступање земље (Игњић & Познановић, 2002). Седмдесетих година, услед погоршања прилика у Босни и Херцеговини и Новопазарском санџаку (нпр. Невесињска буна 1875. г.), долази до праве инвазије досељеника (око 957 породица) (Игњић, 1983). Након 80-их година и окупације БиХ од стране Аустроугарске, знатно је смањен миграциони прилив чиме готово „пресусушују“ извори метанастазичких кретања (Игњић & Познановић, 2002; Игњић, 2011). Такво стање потврђује антропогеографско истраживање Љ. Мићића. По њему, 1906. г., на подручју Златибора је било 335 породица, од чега само 4,2% старинаца. Тим досељавањем је завршено формирање нове етничке композиције становништва Златибора који су познати под називом Старовласи (тзв. Ера или Хера)<sup>50</sup>.

---

<sup>50</sup> Јован Цвијић је у свом делу „Балканско полуострво и југословенске земље – основе антропогеографије“ (1922) означио Старовлахе као посебну етничку групу Динараца. Ерама се називају становници највиших динарских области, као представници северног варијетета, изражених динарских психичких особина и патријархалног начина живота. Они су имали карактеристичне телесне (физичке) и психичке особине. На то је у великој мери утицала средина у којој су живели. У питању су људи изражене конституције, пуног израза лица и соколових очију, високи, кошчати, често мршави, али физички снажни, способни да пренесу велике терете. Сви су углавном сточари, веома покретљиви, а због рада готово никад гојазни. Оно си мирни, ћутљиви, интелектуално особени захваљујући бистрини ума и живом духу. Одликује их снажна национална свест, чврсти морал, дубок осећај за заједницу и пожртвовање. У њиховој борби, као устанике и хајдуке воде их морални (духовни), а не материјални интереси. Нигде међу Јужним Словенима нема самоуких као код Ера. Рођени су као беседници, па је лепота слушати разборит говор чистим јужним наречјем који је попут песме. Мелос су пренели из своје постојбине, а песме су монотоне и развучене (тзв. „песме из вика“). Инспирисани народном традицијом и историјом користе гусле, док за игре и лирске песме користе друге инструменте (нпр. фрула). Често употребљавају пословице и шале па су стога препознатљиви по специфичном ерском хумору којим на шалив начин говоре о свакодневном животу. Због свега наведеног, ерски хумор је као домен усмених традиција уписан у листу нематеријалног културног наслеђа Србије (<http://nkns.rs/cyr>).



### 5.3. Промене броја становника до Другог светског рата

**Подаци о броју становника** на територији данашње Србије током првих деценија XIX в. су се заснивали на проценама јер Пописа у правом смислу речи није било до 1834. године. Дотадашња статистика је обухватала просто бројање пореских обвезника (1818). Према **првом попису 1834. г.**, у Ужичком округу је живело 51.098 становника (28,1% становништва Западне Србије) (Спасовски, 1981). У другој половини XIX в. у ужичком крају бележи се континуирано повећање броја становника, како због природног прираштаја, тако и досељавања из динарских подручја и пограничних области. То потврђују резултати **пописа из 1844. г.** када је Рујанском срезу било 63 насеља са 3.485 домаћинстава и 25.150 становника. У Чајетини са њеним засеоцима је било 132 куће са 813 становника (Игњић, 2011). Знатно детаљнији је био **Попис из 1866. г.** који показује да је у Златиборском срезу живело 20.384 становника у 2.682 куће (уједначен проценат мушкараца и жена). Ужички округ коме је припадао са 104.377 становника био је један од најмногољуднијих (након Пожаревачког округа) (Ж. Марковић, 1991; Спасовски, 1981). Највећа насеља су била Биоска (190), Чајетина и Стапари (183), Мокра Гора (150) и Кремна (139), а најмања Збојштица (32), Врутци (35), Трипково (37) и Трнава (38). Тако је **1874. г.** у Златиборском срезу забележено 3.098 кућа, са 3.131 породица и 22.275 становника (19,4% ужичког округа). Пораст броја становника и домаћинстава се наставља и у наредним деценијама тако да је **1884. г.** у срезу живело 27.161 становника у 4.089 домова (Познановић, 1983).

Са друге стране, у појединим насељима се увећава број домова, а смањује број становника као последица деобе поседа и растурања патријархалних задруга. Просечан број чланова у задругама је опао са 8,1 на 6,3 (Игњић, 2011). Углавном је реч о насељима која гравитирају Ужицу (Качер, Љубање, Крива Река, Бранешци), али и удаљеним муртеничким селима (Драглица, Кућани) (Игњић & Познановић, 2002). Управо је у **периоду 1880–1890. г.** у Ужичком округу присутна нешто нижа просечна стопа наталитета (у Србији око 43,6‰) (Спасовски, 2003). Нешто мањи број становника се бележи **1895. г.** када је на простору 15 општина и 59 насељених места живело 21.920 становника у 3.339 кућа (Познановић, 1983). Ипак, тренд споријег раста становништва је настављен касније до Првог светског рата на шта указују подаци из **1900. г.**, када је поменутом срезу евидентирано 24.856, а **1911. г.**, 26.667 становника (Ж. Марковић, 1991). Томе је допринела виша стопа наталитета у ужичком крају (38,7‰) (Спасовски, 2003).

Мора се напоменути да је у **ратном периоду** дошло до страдања народа овог краја. Најцрњи је био новембар 1918. г. када је током епидемије шпанске грознице свакодневно умирало много људи, а поједине фамилије су у потпуности угашене. О томе говоре архивски документи по којима је у 12 општина среза након рата било 1.981 сироче (М. Ђенић, 1985б). Као директна последица ратова, долази до опадања броја становника услед високе смртности и преполовљења рађања. Стопа природног прираштаја указује да се највећи демографски губици бележе у Западној Србији (–42,7‰ у Ужичком округу). На тај начин су прекинути раније успостављени трендови у природном обнављању становништва (Спасовски, 2003). То потврђују резултати **Пописа из 1921. г.** по којем је у Златиборском срезу живело 21.219 становника (бр. ст. је умањен за 5.448) (Марковић, 1988). Са друге стране, **међупописни период 1921–1931. г.** карактерише висок наталитет (увећање од 4.463 ст. у Златиборском срезу) са просечном годишњом стопом пораста 15–19‰ (Спасовски, 1981). То је условљено компензацијом недовољне ратне репродукције и надокнађивања демографских губитка. Последњи Попис пред Други светски рат из **1931. г.** упућује да је у тадашњој општини Чајетина живело 25.682 становника, од чега је у варошици било 490 кућа са 2.917 становника (Игњић, 1983; Познановић, 1983). У последњој етапи, **од 30-их година до избијања Другог светског рата** услед економске кризе и друштвених промена долази до спорије репродукције (генерације из претходног рата). На то указује смањење стопе наталитета у централној Србији са 35,1‰ (1931) на 22,6‰ (1939). Природни прираштај у ужичком крају (1921–1931) износио је 19,1‰

(наталитет 41,9‰, морталитет 22,8‰), а у периоду 1931–1940. г. 18,9‰ (наталитет 34,2‰, а морталитет 15,3‰) (Спасовски, 2003).

**Табела 23.** Промена броја становника и домаћинства по златиборским општинама

Општина (село)	1822.	1866.		1910.		1931.	
	бр. кућа	бр. кућа	бр. ст.	бр. кућа	бр. ст.	бр. кућа	бр. ст.
Шљивовица	33	168	1.352	261	1.606	284	1.641
Бела Река	–	–	–	359	2.154	164	887
Кремна	50	139	1.553	489	2.860	480	3.075
Мокра Гора	–	150	1.258	315	2.259	406	2.538
Семегњево	–	46	312	98	694	111	709
Сирогојно	20	160	1.144	298	1.895	329	1.742
Рожанство	32	116	874	255	1.512	271	1.384
Негбина	–	–	–	246	1.560	252	1.544
Љубиш	44	131	1.123	269	1.497	259	1.431
Крива Река	36	117	768	192	1.215	232	1.253
Јабланица	–	84	731	201	1.301	226	1.322
Гостиље	42	96	751	194	1.289	216	1.291
Драглица	–	121	858	199	1.317	202	1.230
Доброселица	–	136	1.045	235	1.645	263	1.605

Извор: Игњић (1983)

На основу свега, могуће је издвојити три раздобља: 1) 1866–1910. г. – карактерише га релативно велики прираштај становника као последица досељавања и високог наталитета; 2) 1912–1918. г. – период ослободилачких ратова када значајно опада број становника и 3) 1921–1940. г. – период стагнације, а потом споријег повећања броја становника. Све промене у последњем међуратном периоду су водиле у правцу смањења простора са високим природним прираштајем у планинским деловима централне Србије, који је и поред свега остао кључна компонента популационе динамике у Србији (Спасовски, 2003).

#### 5.4. Промене броја становника после Другог светског рата

Демографску слику Златибора након Другог светског рата карактерише континуирано опадање броја становника условљено природним (прираштај) и механичким факторима (миграције). Учешће овог подручја у укупној популацији Србије се кретало од 0,56% (1948/53.) до 0,28% (2011), а на нивоу Златиборског округа око 4,0%. У међупописном периоду 1948–2011. г. број становника је смањен за готово 80% или 16.284 лица (са 36.728 на 20.444 ст.). Индекс промена броја становника је износио 55,7, док је просечна годишња стопа раста у истом периоду била –9‰. Највећи број становника (38.766) евидентиран је 1953. године. Истовремено, у **градским насељима** од 1961. г. (изузев раздобља 1961/53.) бележи се интензиван демографски раст. Број становника у општинском центру Чајетина је увећан 410,0%, а у насељу Златибор чак 2.353% (просечна год. стопа раста са вредношћу 21,3‰ у Чајетини и 29,3‰ на Златибору). Удео градских насеља у укупном броју становника је драстично увећан са 2,1% на 30,1%. То је пре свега условљено досељавањем становника из сеоских подручја, али и позитивним природним прираштајем до данашњих дана (мање осцилације од 2010. г. у насељу Чајетина и 2014. г. на Златибору). Међу главним факторима доминирају социјални односно економски чиниоци (лош материјални положај, школовање, неадекватна здравствена заштита и др.), а посебно јачање туристичке функције на Златибору. Најзначајнији популациони раст је забележен на Златибору 1948–1953., а Чајетини 1961–1971. године (прилог 1).

Са друге стране, **број становника сеоских насеља Златибора** је у периоду 1948–2011. г. умањен преко 150% са 35.960 на 14.287 (индекс промена 33,7). Почев од 1953. г. у сеоским насељима је заступљен сталан пад броја становника. Просечна годишња стопа раста у раздобљу 1948–2011. г. је износила –13,7‰ са тенденцијом раста у раздобљу 2002–2011. г. (–21,9‰), изузев етапе 1991–2002. г. (–16,0‰). У периоду непосредно пре и након

рата већина сеоских насеља још увек нема депопулациони карактер (релативно висок природни прираштај и слаба миграциона кретања) (Спасовски, 1981). Тако је у првом међупописном периоду забележена позитивна просечна годишња стопа раста (9,1%). У раздобљу 1953–1961. г. у 35 од 43 насеља је присутно смањење броја становника. Број становника је увећан само у насељима Јасеново (16,4%), Негбина (12,2%), Бурађа (11,1%), Бранешци (7,7%), Јабланица (3,7%), Саиновина (1,8%), Сеништа (1,8%) и Трнава (1,2%). Од 1961. г. у готово свим је окончана демографска експанзија (изузетак насеља Јабланица, Саиновина и Кућани).

Табела 24. Промена броја становника на простору Златибора 1948–2011. г.

Категорија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Чајетина	654	763	752	1.199	1.778	2.588	3.162	3.336
Златибор	115	362	357	834	1.237	1.684	2.344	2.821
Ост. насеља	35.959	37.641	36.247	31.350	25.580	20.775	17.412	14.287
Укупно	36.728	38.766	37.356	33.383	28.595	25.047	22.918	20.444
Индекс промене броја становника								
Категорија	1953/48.	1961/53.	1971/61.	1981/71.	1991/81.	2002/91.	2011/02.	2011/48.
Чајетина	116,7	98,6	159,4	148,3	145,6	122,2	105,5	510,1
Златибор	314,8	98,6	233,6	148,3	136,1	139,2	120,3	2453,0
Ост. насеља	104,7	96,3	86,5	81,6	81,2	83,8	82,1	39,7
Укупно	105,5	96,4	89,4	85,7	87,6	91,5	89,2	55,7
Промена броја становника (%)								
Категорија	1953/48.	1961/53.	1971/61.	1981/71.	1991/81.	2002/91.	2011/02.	2011/48.
Чајетина	16,7	-1,4	59,4	48,3	45,6	22,2	5,5	410,1
Златибор	214,8	-1,4	133,6	48,3	36,1	39,2	20,3	2.353,0
Ост. насеља	4,5	-3,8	-15,6	-22,6	-23,1	-19,3	-21,9	-151,7
Укупно	5,3	-3,8	-11,9	-16,7	-14,2	-9,3	-12,1	-79,7

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)

Демографско пражњење је интензивирано у наредном периоду. На поменути демографска кретања су утицали процеси индустријализације, урбанизације и деаграризације. Овај процес је интензивирао током 60-их година са јачањем демографске транзиције, достигавши знатне размере током 80-их година. То је допринело изразитој поларизацији између градских и сеоских насеља услед све интензивнијих миграција на релацији село-град и планинско-равничарска подручја (Спасовски, 1982/83). Све до 1981. г., у смањењу броја становника највећи удео је имала миграциона компонента, док у каснијем периоду подједнаку улогу има и негативан природни прираштај. Истовремено, у два последња пописна периода доминантну улогу пак преузима природна компонента. Најизраженији демографски пад је забележен у насељима Кршање (са 727 на 102 лица, индекс 14,9), Гостиље (са 1.286 на 242 лица, индекс 18,8), Врутци (724 на 138 лица, индекс 19,1), Стубло (са 663 на 128 лица, индекс 19,3) и Раковица (са 295 на 65 лица, индекс 20,3). Ретка су насеља у којима није дошло до драстичног смањења броја становника попут Криве Реке са развијеном пољопривредом (са 1.447 на 1.157 лица, индекс 80,0) и Бранежаца са индустријском зоном (са 1.061 на 737 лица, индекс 69,5). Једино је у случају Мачката, предграђа Чајетине и центра производње традиционалних пољопривредних производа дошло и до увећања броја становника (са 705 на 905 лица, индекс 128,4) (прилог 2).

## 5.5. Типови кретања становништва

На основу природног прираштаја и просторне покретљивост становништва, према моделу Фригановића<sup>51</sup> (Friganović, 1990), извршено је разврставање златиборских насеља по **типовима општег кретања**. Издвојено је осам категорија насеља (по четири емиграционих и имиграционих): *E1 (емиграција); E2 (депопулација); E3 (изразита депопулација); E4 (тотална депопулација); I1 (експанзија имиграцијом); I2 (регенерација*

<sup>51</sup> Детаљније видети у делу „Методологија истраживања“

имиграцијом); 13 (слаба регенерација имиграцијом) и 14 (врло слаба регенерација имиграцијом). Још од 60-их година видљива је заступљеност изразито депопулационих насеља (31 од 44 насеља) уз присуство четири тотално депопулисана насеља (Г. Бела Река, Дренова, Радуша и Котроман), док су имиграциона насеља присутна у траговима (I1 – Саиновина и Чајетина). У наредним раздобљима повећава се број насеља пред изумирањем тј. са тоталном депопулацијом (Е4 – 29 насеља 1971/81., 36 насеља 1981/91., 29 насеља 1991/02., 34 насеља 2002/11.). Имиграциона обележја се везују за Златибор и Чајетину (I1 – 1971/81.), а потом и за Кремну, Златибор, Мачкат, Чајетину и Шљивовицу (I1, I2 и I4 – 1981/91.). У следећем интервалу, повећава се број насеља са врло слабом регенерацијом емиграцијом (Биоска, Бурађа, Драглица, Негбина, Кремна, Бранешци, Рудине и Трнава), али и регенерације имиграцијом (Котроман, Стрмац и Саниновина). У последњем међупописном периоду доминантних депопулационих процеса, врло слаба регенерација је присутна у Бранешцима, Доброселици, Кућанима, Кремни, Мокрој Гори, Рудинама и Шљивовици. Регенерацију имиграцијом и слабом емиграцијом доживљавају Мачкат и Крива Река, док насеља Чајетина и Златибор задржавају епитет изразито имигрантских подручја (I1). Позитивне промене као искључива последица механичке компоненте присутне су само у градским центрима, а у мањем обиму и насељима која им гравитирају и имају развијене друге функције (пољопривреда, прерађивачка индустрија и сл.).

**Табела 25.** Типологија насеља према кретању становништва на простору Златибора 1961–2011. г.

Насеље	61/71.	71/81.	81/91.	91/02.	02/11.	Насеље	61/71.	71/81.	81/91.	91/02.	02/11.
Алин Поток	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4	Љубиш	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Биоска	Е3	Е3	Е3	И4	Е4	Мачкат	Е2	Е3	И1	И1	И2
Бранешци	Е3	Е4	Е4	Е4	И4	Мокра Гора	Е3	Е3	Е4	Е4	И4
Бурађа	Е3	Е3	Е4	И4	Е4	Мушвете	Е3	Е4	Е4	И4	Е4
Витаси	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4	Негбина	Е3	Е4	Е4	И4	Е4
Врутци	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4	Ојковица	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Голово	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4	Пањак	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Г. Бела Река	Е4	Е3	Е4	Е4	Е4	Пеар	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Гостиље	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4	Радуша	Е4	Е4	Е3	Е4	Е4
Доброселица	Е3	Е4	Е4	Е4	И4	Раковица	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Д. Бела Река	Е3	Е3	Е4	Е4	Е4	Рожанство	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Драглица	Е3	Е4	Е4	И4	Е4	Рудине	Е3	Е4	Е4	И4	И4
Дренова	Е4	Е4	Е4	Е4	Е4	Саиновина	И1	Е4	Е4	И2	Е4
Жељине	Е3	Е3	Е4	Е4	Е4	Семегњево	Е2	Е4	Е4	Е4	Е4
Златибор	–	И1	И1	И1	И1	Сеништа	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Јабланица	Е1	Е3	Е4	Е4	Е4	Сирогојно	Е3	Е3	Е3	Е4	Е4
Јасеново	Е3	Е2	Е3	Е3	Е4	Стрмац	Е3	Е4	Е4	И2	Е4
Кесеровина	Е2	Е4	Е4	Е4	Е4	Стубло	Е2	Е3	Е4	Е4	Е4
Котроман	Е4	Е4	Е4	И2	Е4	Трикова	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4
Кремна	Е2	Е4	И4	И4	И4	Трнава	Е3	Е4	Е4	И4	Е4
Крива Река	Е3	Е3	Е4	Е4	И3	Чајетина	И1	И1	И1	И1	И1
Кршање	Е3	Е4	Е4	Е4	Е4	Шљивовица	Е3	Е3	И2	Е4	И4
Кућани	Е1	Е3	Е4	Е4	И4	<b>Укупно</b>	<b>44</b>	<b>44</b>	<b>45</b>	<b>45</b>	<b>45</b>

Извор: Ауторска обрада на основу података о природном кретању становништва (апсолутни пораст/стопа пораста, природни прираштај/стопа природног прираштаја) и механичком кретању становништва (миграциони салдо/стопа миграционог салда) према пописима 1961–2011. г.

## 5.6. Промена густине насељености

**Општа густина насељености** на подручју Златибора се мењала у складу са променом броја становника, али и другим природним и друштвеним условима. У читавом периоду просечна густина је знатно мања од републичког и регионалног просека. Највећа густина насељености је забележена 1953. год. (35,2 ст./km<sup>2</sup>). У складу са неповољним демографским трендовима, наредне деценије карактерише континуирано смањење густине насељености (33,9 ст./km<sup>2</sup> у 1961., 26 ст./km<sup>2</sup> у 1981., 20,8 ст./km<sup>2</sup> у 2002.). Са густином насељености од 18,6 ст./km<sup>2</sup> у 2011. години спада у групу веома ретко насељених простора (просек РС без КиМ 92,7 ст./km<sup>2</sup>). Треба напоменути да је раздобље 1948–1953. и 1953–1961. г. одликовала релативно подједнака густина насељености која је у каснијем периоду измењена одсељавањем становништва, индустријализацијом и деаграризацијом,

као и јачањем урбанизације. То се поткрепљује чињеницом да су 1948. г. (прос. густина 33,4 ст./km<sup>2</sup>) евидентирана четири насеља са густином насељености 80,1–120 ст./km<sup>2</sup> (Витаси, Чајетина, Кесеровина и Врутци), седам насеља са густином 60,1–80 ст. (Дренова, Мачкат, Трипкова, Трнава, Биоска, Котроман и Пеар), девет насеља са густином 40,1–60 ст./km<sup>2</sup> (Голово, Гостиље, Мушвете, Жељине, Крива Река, Рожанство, Шљивовица, Сирогојно и Ојковица), 19 насеља са густином 20,1–40 ст./km<sup>2</sup> и шест насеља са густином мањом од 20 ст./km<sup>2</sup> (Златибор, Јабланица, Раковица, Семегњево, Кремна и Пањак). Просечну гуштину насељености већу од 33,4 ст./km<sup>2</sup> имало је 28 насеља. Попис из 2011. г. указује на погоршање ситуације на терену јер постоје само по два насеље са густином већом од 80,1 ст./km<sup>2</sup> (Чајетина и Мачкат) и 40,1–60 ст./km<sup>2</sup> (Котроман и Крива Река), 10 насеља са густином 20,1–40 ст./km<sup>2</sup> (Бранешци, Саиновина, Сирогојно, Трнава, Биоска, Шљивовица, Витаси, Кесеровина и Пеар) и чак 31 насеље са густином мањом од 20 ст./km<sup>2</sup>. У потпуности је нестала категорија насеља са просечном густином 60,1–80 ст./km<sup>2</sup>. Просечну гуштину насељености већу од 18,6 ст./km<sup>2</sup> имало је само 13 насеља. Убедљиво најмању гуштину насељености су имала насеља Семегњево (3,1 ст./km<sup>2</sup>), Кршање (3,3 ст./km<sup>2</sup>), Пањак (3,6 ст./km<sup>2</sup>), Раковица (3,7 ст./km<sup>2</sup>) и Стубло (4,2 ст./km<sup>2</sup>), док је чак још седам насеља имало мање од 10 ст./km<sup>2</sup>. У питању су насеља са интензивним депопулационим процесима и периферним положајем који одликује слаба повезаност са урбаним подручјем. Супротно, најзначајнија зона концентрације становништва са густином 594,7 ст./km<sup>2</sup> је насеље Чајетина које је петоструко увећало своју гуштину насељености. Значајно увећање су имала насеља Златибор (25 пута већа густина насељености – 9,2:71,7 ст./km<sup>2</sup>) и Мачкат (68,5:84,1 ст./km<sup>2</sup>), углавном захваљујући својим функцијама и повољном положају.

**Табела 26.** Промена густине насељености на простору Златибора по одређеним пописним годинама (ст./km<sup>2</sup>)

Насеље	1953	1971	1991	2011	Насеље	1953	1971	1991	2011
Алин Поток	28,8	21,4	13,2	7,7	Љубиш	32,7	26,1	16,2	9,6
Биоска	77,1	65,5	38,3	23,2	Мачкат	68,5	59,0	61,2	84,1
Бранешци	31,0	26,9	22,1	21,1	Мокра Гора	19,2	16,9	13,1	10,2
Бурађа	38,6	33,8	24,9	17,8	Мушвете	40,0	29,8	21,1	16,7
Витаси	112,2	88,9	54,9	24,9	Негбина	35,6	31,6	18,6	12,6
Врутци	95,8	84,5	39,8	17,3	Ојковица	41,1	32,3	17,5	9,7
Голово	63,7	46,4	26,1	14,5	Пањак	14,0	12,3	6,5	3,6
Г. Бела Река	39,0	31,3	19,5	11,4	Пеар	77,9	60,2	38,7	26,7
Гостиље	58,3	37,7	21,6	10,9	Радуша	46,2	37,6	25,5	13,5
Доброселица	22,6	17,1	9,5	6,5	Раковица	21,0	16,2	9,1	3,7
Д. Бела Река	40,9	35,1	22,6	15,7	Рожанство	55,5	42,1	28,9	21,0
Драглица	23,1	14,8	8,4	5,3	Рудине	36,7	28,3	14,9	11,2
Дренова	59,6	41,8	30,7	15,7	Саиновина	37,4	41,6	24,0	20,6
Жељине	60,4	48,1	37,1	17,4	Семегњево	15,5	14,3	7,0	3,1
Златибор	9,2	21,2	42,8	71,7	Сеништа	34,3	25,1	14,5	8,6
Јабланица	16,8	18,4	11,7	7,0	Сирогојно	59,0	50,3	44,1	32,9
Јасеново	38,8	37,2	31,0	14,0	Стрмац	32,9	27,0	16,6	13,0
Кесеровина	97,6	90,6	65,8	39,7	Стубло	22,8	19,3	9,8	4,2
Котроман	79,4	59,2	31,2	43,6	Трипкова	61,6	51,4	28,9	17,8
Кремна	30,7	23,9	17,1	11,5	Трнава	61,5	56,4	37,0	23,6
Крива Река	59,5	51,5	47,8	45,1	Чајетина	136,0	213,7	461,3	594,7
Кршање	22,6	16,7	7,7	3,3	Шљивовица	46,5	35,6	32,4	23,7
Кућани	33,7	28,5	21,4	16,5	<b>Укупно</b>	<b>35,6</b>	<b>30,7</b>	<b>23,0</b>	<b>18,8</b>

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20); Регистар просторних јединица Републичког геодетског завода

## 5.7. Промена броја домаћинстава

У односу на број становника, **кретање броја домаћинстава** карактерише неуједначени процес у периоду након Другог светског рата. Од 1948–2011. г., број домаћинстава на Златибору је увећан са 6.183 на 7.427 (око 20%) са индексом промена 120,1 (табела 27). Условно је могуће издвојити четири етапе: 1948–1971. г. (*раст*), 1971–

1981. г. (пад), 1981–2002. г. (раст) и након 2002. године блаже смањење броја домаћинства. Највећи број домаћинства у читавом раздобљу (7.810) је забележен Пописом из 1971. године. С тим у вези, највећи раст броја домаћинства је остварен 1971/61. г. (индекс 108,9 или 8,9%), док је највећи пад забележен у последњем међупописном периоду (индекс 95,5 или 4,7%).

Са друге стране, присутне су **разлике у трендовима кретања у урбаном и руралном подручју** (табела 27). Градска насеља у наведеном периоду карактерише стална узлазна путања са увећањем од 787,6% и наглашеним екстремним растом броја домаћинства у насељу Златибор (индекс промена 1.852,7). Учешће урбаних домаћинства у укупном броју је увећано са 3,8% (1948) на 28,0% (2011). Томе су допринели бољи животни услови који се огледају у напуштању пољопривредне делатности, миграцији из сеоског подручја и мање-више позитиван природни прираштај праћен паралелним процесом уситњавања домаћинства. То је последично условило променљиво стање броја домаћинства у сеоским насељима. Оно се кретало на два колосека исказано кроз раст 1948–1971. г. (са 5.949 на 7.156) и пад 1971–2011. г. (са 7.156 на 5.350) чиме је број домаћинства у 2011. г. био 11,2% мањи него у 1948. години. У међупописном периоду 1961/53. г. је евидентирано највеће увећање (индекс 107,6). По насељима, највеће увећање бележе Кућани – 22,1% (1953/48); Негбина – 37,8%, Јасеново – 30,4%, Кремна – 26,1%, Бранешци – 22,7% и Бурађа – 22,2%; Стрмац – 21,1% (1961/53); Јабланица – 78,7%, Семењјево – 74,7% и Саиновина – 35,3% (1971/61); Јасеново – 14,6%, Мачкат – 11,9%, Бурађа – 8,8%, Жељине – 7,9% и Кремна – 7,7% (1981/71); Шљивовица – 38,5%, Мокра Гора – 10,8% и Крива Река – 6,3% (1991/81); Котроман – 96,4%, Саиновина – 35,4%, Мачкат – 31,1% и Бурађа – 13,1% (2002/91) и Мачкат – 23,7%, Кућани – 15,4% и Крива Река – 11,0% (2011/02). Ове чињенице говоре о наглашеним негативним демографским трендовима у последње четири деценије, уз изузетак Златибора и Чајетине и неколико сеоских насеља (прилог 3 и 4).

Табела 27. Промена броја домаћинства на простору Златибора 1948–2011. г.

Категорија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Чајетина	179	202	216	369	537	763	939	1.058
Златибор	55	152	162	285	416	540	811	1.019
Ост. насеља	5.949	6.316	6.797	7.156	6.740	6.402	6.024	5.350
Укупно	6.183	6.670	7.175	7.810	7.693	7.705	7.774	7.427
Индекс промене броја становника								
Категорија	1953/48.	1961/53.	1971/61.	1981/71.	1991/81.	2002/91.	2011/02.	2011/48.
Чајетина	112,8	106,9	170,8	145,5	142,1	123,1	112,7	591,1
Златибор	276,4	106,6	175,9	146,0	129,8	150,2	125,6	1852,7
ост. насеља	106,2	107,6	105,3	94,2	95,0	94,1	88,8	89,9
укупно	107,9	107,6	108,9	98,5	100,2	100,9	95,5	120,1
Промена броја становника (%)								
Категорија	1953/48.	1961/53.	1971/61.	1981/71.	1991/81.	2002/91.	2011/02.	2011/48.
Чајетина	12,8	6,9	70,8	45,5	42,1	23,1	12,7	491,1
Златибор	176,4	6,6	75,9	46,0	29,8	50,2	25,6	1752,7
Ост. насеља	6,2	7,6	5,3	-6,2	-5,3	-6,3	-12,6	-11,2
Укупно	7,9	7,6	8,9	-1,5	0,2	0,9	-4,7	20,1

Извор: Упоредни преглед броја домаћинства и станова 1948–2011. г. (књ. 21)

Имајући у виду тренд промене броја становника и домаћинства 1948–2011. г., не треба да чуди смањивање **просечне величине домаћинства** (табела 28) Бројни чиниоци (природни прираштај, економска и образовна обележја, измена социјалних образаца и културе становања) су условили уситњавање породица. Период након рата до Пописа 1953. г. одликују вишегенерацијске породице (око 6 чланова). Највећу просечну величину домаћинства 1948. г. имала су сеоска насеља Радушa (7,4 чл.), Ојковица (7,3 чл.), Кућани (6,7 чл.), Мушвете и Драглица (6,6 чл.), Доброселица (6,5 чл.), Шљивовица, Негбина и Пеар (6,4 чл.), Алин Поток и Кесеровина (6,3 чл.), а 1953. г. Ојковица (6,9 чл.), Раковица и Радушa (6,7

чл.), Доброселица, Мачкат, Стубло и Шљивовица (6,6 чл.) и Пеар (6,4 чл.). Најмању просечну величину 1948. и 1953. г. имало је градско насеље Златибора 2,1 односно 2,4 члана.

**Табела 28.** Промене просечне величине домаћинства на простору Златибора 1948–2011. г.

Категорија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Чајетина	3,6	3,8	3,5	3,2	3,3	3,4	3,4	3,1
Златибор	2,1	2,4	2,2	2,9	3,0	3,1	2,9	2,8
Ост. насеља	6,0	6,0	5,3	4,4	3,8	3,2	2,9	2,7
Укупно	5,9	5,8	5,2	4,3	3,7	3,3	2,9	2,8

Извор: Упоредни преглед броја становника, домаћинства и станова 1948–2011. г. (књ. 20; књ. 21)

Претходне деценије карактерише стално смањење просечне величине домаћинства са 5,9 чл. (1948) на 2,8 чл. (2011). Тренд раста величине домаћинства у Чајетини и Златибору одликује благи пад од 2002. године. Стога, највећа домаћинства 2011. г. (преко 3 чл.) имала су насеља Бранешци (3,7 чл.), Крива Река и Мачкат (3,5 чл.), Мушвете (3,1 чл.), Кућани (3,2 чл.), Сирогојно и Чајетина (3,1 чл.), а најмање Семегњево (1,8 чл.), Врутци и Пањак (1,9 чл.), Рудине, Стубло и Кршање (2,0 чл.). Анализа иде у прилог тези споријег уситњавања сеоских домаћинства и формирања већег броја засебних породица у градским насељима од емигрантског становиштва са руралних подручја, што доприноси уравнотеженој величини домаћинства (око 2,8 чл.) (прилог 5).

**Табела 29.** Промене структуре домаћинства на простору Златибора према броју чланова 1948–2011. г. (%)

Година	1	2	3	4	5	6 и више
1961	6,8	8,5	10,4	15,8	16,6	42,0
1971	12,1	11,6	14,1	18,6	16,0	27,6
1981	12,9	18,9	17,5	20,0	13,0	17,7
1991	16,2	25,2	17,2	19,3	9,6	12,5
2002	21,3	28,5	15,8	17,2	8,3	9,0
2011	25,9	29,1	15,6	14,7	7,5	7,2

Извор: Величина и извори прихода домаћинства (1965., књ. XIV); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Домаћинства и породице (1993., књ. 6); Домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства и броју чланова (2004., књ. 11); Домаћинства према броју чланова (2013., књ. 10)

Са смањењем броја домаћинства и њихове просечне величине долази и до **измене структуре домаћинства**. Период након Другог светског рата карактерисала су највећа домаћинства. На простору Златиборског среза 1948. г. је било 67,8% домаћинства са пет и више чланова. Расположиви подаци за ниво насеља од 1961–2011. г. указују на тренд смањења броја вишегенерацијских породица јер се повећава удео домаћинства са 1–4 члана (са 41,5% на 85,3%), а смањује удео са 5 и више чланова (са 58,6% на 14,7%) (табела 29). Поређења ради, 2011. г. је забележен највећи удео једночланих домаћинства 25,9% у односу на 6,8% у 1948. г.). Удео двочланих домаћинства у периоду 1961–2011. г. је континуирано растао (са 8,5% на 29,1%), а делимично и трочланих (са 10,4% на 15,6%). Супротно, удео домаћинства са четири члана уз мање осцилације опада блажим темпом (са 15,8% на 14,7%), као и домаћинства са пет чланова (са 16,6% на 7,5%). Најизраженији пад је видљив код шесточланих домаћинства чије учешће је умањено за преко 35% (са 42% на 7,2%). За разлику од пређашњих времена, данас је неповољнија структура домаћинства у руралном подручју (4 и више чланова – 27,5% у односу на 38,3% у градским насељима). Такође, учешће једночланих и двочланих заједница чини 58,1%, готово 16% више него у Чајетини и Златибору. Уситњавање домаћинства је последица демографског старења, раног осамостаљивања (школовање и запошљавање), бројних ванбрачних заједница и миграција са села у град, што у перспективи води гашењу великог броја сеоских домаћинства.

## 5.8. Промене у природном кретању становништва

**Природно обнављање** становништва Златибора у послератном периоду одвијало се у складу са правцима демографске транзиције. Тако, период након након ратних страдања се условно може поделити на три етапе етапе: 1) *компензациони период до 50-их година* (раст стопа наталитета и стабилизација стопа морталитета) и 2) *тренд раније успостављене обнове становништва од 50-их година* (спорији пад наталитета и морталитета, а посебно смртности одојчади) и 3) *савремени модел обнове становништва испод нивоа прсте репродукције од почетка 90-их* (изразити пад наталитета и раст морталитета услед старења популације).

У првом послератном раздобљу 1947–1954. г. **просечна стопа наталитета** била је изразито висока 26,5‰ (Спасовски, 2003). Уз наглашено традиционално репродуктивно понашање, овај простор се убрајао у високонаталитетна подручја Централне Србије. Међутим, већ почетком 60-их, започиње нова фаза уравнотежења поменутих процеса условљена узрочно-последичним везама економских, социјалних, психолошких и других фактора које су утицали на природно кретање. Ту се пре свега мисли на измену образаца рађања и формирање многочланих породица, еманципацију жена, одлазак на даље школовање уз одлагање ступања у брак, вишак радне снаге у пољопривреди и друго. Стога, на подручју Златибора просечна стопа наталитета 1963–2011. г. има вредност од 7,3‰ (табела 30). Њена средња вредност је константно опадала са 12,5‰ (1963–1970), 7,9‰ (1981–1991) до 3,9‰ (2011–2018). Тенденција смањења стопе наталитета је изражена и у сеоском (са 15,7‰ на 4,8‰) и урбаном подручју (са 43,8‰ на 10,1‰) уз присутно измештање репродукције на релацији село–град. Ипак, вредност наталитета (испод 10‰) у селима Златибора од почетка средине 70-их упућује на рану демографску транзицију (прилог 6).

Табела 30. Промене просечних стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја на простору Златибора по декадама 1963–2018. г. (‰)

Година	Златибор (целина)			насеље Чајетина			Остала насеља		
	н	м	пп	н	м	пп	н	м	пп
1963–1970	12,5	7,6	4,9	43,8	8,9	34,9	15,7	10,1	5,6
1971–1980	8,8	9,0	-0,2	29,1	6,5	22,6	11,1	12,0	-0,9
1981–1990	7,9	12,9	-5,0	23,0	5,8	17,2	9,5	17,6	-8,1
1991–2001	5,8	15,1	-9,3	15,1	6,1	9,0	7,1	20,2	-13,1
2002–2010	4,9	17,9	-13,0	14,5	8,5	6,0	6,0	24,0	-18,0
2011–2018	3,9	22,0	-18,1	10,1	9,4	0,7	4,8	29,5	-24,7
1963–2018	7,3	14,0	-6,7	22,6	7,5	15,0	9,0	18,7	-9,7

Извор: Природно кретање становништва 1963–2018. г. (документациони материјал)

Највишу просечну стопу наталитета у последњем интервалу 2011–2018. г. имала су насеља Шљивовица (18,2‰), Мачкат (9,9‰), Рожанство (9,6‰), Мушвете (8,8‰), Мокра Гора (8,5‰), Бранешци (8,4‰), Гостиље (8,2‰), Кремна (7,5‰), Сирогојно (7,2‰) и Љубиш (6,8‰). Међутим, у целини слика је далеко од повољне. У чак 12 насеља (Дренова, Саиновина, Семегњево, Сеништа и насељима креманске области (изузев Кремне, Мокре Горе, Бисоке и Врутака), у поменутом раздобљу нема ниједно рођено дете, док још 10 насеља има стопу наталитета мању од 2‰. Ови показатељи упућују на проблем биолошког опстанка и постепено гашење ових насеља (прилог 6). Таквом стању су погодовала миграциона кретања младог, фертилног становништва условљена паралелним процесима индустријализације, урбанизације и деаграризације. О томе говори податак да је у укупном броју живорођене деце урбаном подручје учествовало са само 5% (1963), 25% (80-е) и преко 40% од 2000. до 2018. г. (макс. 50,8% у 2015. и 49,7% у 2018.) условивши просечну стопу наталитета 1963–2011. г. од 22,6‰ у Чајетини и 13,9‰ на Златибору.

У непосредној вези са природним кретањем, од велике важности је **величина фертилног контингента** (15–49 година). За разлику од периода непосредно након Другог светског рата праћеног растом овог скупа, величина фертилног контингента у наредним



деценијама континуирано опада. Расположиви подаци (1971–2011) из табеле 31 упућују на апсолутни пад од 4.836 жена (чак 126,2%), уз истовремено смањење његовог учешћа у укупном броју жена са 51,9% (1971) на 37,2% (2011). Истовремено, запажа се тренд подједнаког умањења у фертилном контингенту сеоског на рачун увећања у урбаном подручју (око 33%). Иако је удео жена фертилног доба знатно већи у градским насељима, обе категорије испољавају регресивне одлике (са 63,2 % на 49,6% односно са 50,9% на 31,6%). Подаци пописа 2011. г. сведоче да удео фертилног контингента изнад 40% имају општински центар Чајетина (50,3%), Мачкат (48,7%), Златибор (45,2%), Бранешци (42,8%), Крива Река (41,8%), Саиновина (40,3%), док су најниже вредности испод 20% присутне у Стублу (10,9%), Семегњеви (11,2%), Врутцима (12,1%), Голову (18,7%), Раковици (19,2%) и Сеништима (19,4%).

**Табела 31.** Промене величине фертилног контингента на простору Златибора 1971–2011. г.

Година	Укупно	Удео у женском стан. (%)	Градска насеља	Удео у женском стан. (%)	Удео у ферт. конт. (%)	Остала насеља	Удео у женском стан. (%)	Удео у ферт. конт. (%)
1971	8.668	51,9	659	63,2	7,6	8.009	50,9	92,4
1981	6.608	46,5	909	60,0	13,8	5.699	44,9	86,2
1991	5.092	40,1	1.238	57,4	24,3	3.854	36,5	75,7
2002	4.636	40,2	1.597	56,4	35,5	3.039	34,9	65,5
2011	3.832	37,2	1.591	49,6	41,5	2.241	31,6	58,5

Извор: Pol i starost – II deo (1973., knj. VIII); Dokumentacioni materijal (1981); Пол и старост (1993., књ. 4); Пол и старост (2003., књ. 2); Старост и пол (2012., књ. 2)

Када је реч о *општој стопи фертилитета*, познато је да су у компензационом периоду биле присутне породице са већим бројем деце. На то указује чињеница да је 1953. г. на простору Златиборског среза било 18,8% жена фертилног доба са шест и више деце. Расположиви подаци о броју деце и процењеном броју жена по насељима 1971–2011. г. из табеле 32 приказују смањење стопе фертилитета на свим нивоима, у сеоској (са 47,6‰ на 30,0‰) и урбаној средини (са 98,6‰ на 32,2‰). То потврђује и стопа фертилитета за општину Чајетина 2011–2018. г. од око 39,0‰, уз виши ниво плодности у седишту општине и његовом ближем гравитационом опсегу.

**Табела 32.** Опште стопе фертилитета на простору Златибора 1971–2011. г. (‰)

Година	Укупно	насеље Чајетина	насеље Златибор	Остала насеља
1971	48,7	98,6	–	47,6
1981	35,8	68,1	68,3	35,9
1991	42,4	55,8	61,9	43,0
2002	37,6	51,4	37,3	38,2
2011	29,4	32,2	28,8	30,0

Извор: Природно кретање становништва 1971–2011. г. (документациони материјал) и одговарајући пописни резултати 1971–2011. г. (број жена у фертилном добу)

У складу са претходно наведеним фазама, у раздобљу од краја рата до средине 50-их година, *просечна стопа морталитета* у ужичком крају се кретала око 9,7‰ (Спасовски, 2003). Међутим, већ почетком 60-их долази до блажег пада стопе морталитета 1963–1970. г. (7,6‰) која се трајала до следеће декаде (табела 30). Наиме, од 1971–1980. г. долази до споријег раста смртности (9,0‰), а од 1981. г. па до данас и интензивног раста смртности становништа са 12,9‰ (1981–1990) на 22,0‰ (2011–2018). Просечна стопа морталитета становништва Златибора 1963–2018. г. износила је 14,0‰. За разлику од пређашњих времена када је смртност била условљена умирањем одјчади, у последње четири деценије она је доминантно одређена демографским старењем популације. Посматрајући сеоска и градска насеља евидентне су одређене разлике. Просечна стопа морталитета 1963–2018. г. у сеоском подручју била је 18,7‰, са сталним растом од 10,1‰ (1963–1970) на 29,5‰ (2011–2018). Највише стопе смртности 2011–2018. г. се везују за следећа насеља: Кремна

(53,6‰), Шљивовица (51,3‰), Гостиље (50,2‰), Голово (43,0‰), Мокра Гора (40,8‰), Стубло (40,5‰), Алин Поток (39,4‰), Рудине (32,4‰), Драглица (32,2‰), Јасеново (31,8‰), Семегњево (31,7‰) и Трипкова (30,6‰), а најниже у Кесеровини (2,3‰), Пеару (2,9‰), Мачкату (9,5‰) и Врутцима (11,4‰). Супротно, етапу пада стопа морталитета у градском подручју 1963–1990. године, смењује пораст стопе са 6,2‰ (1991–2001) на 8,3‰ (2010–2018), са нешто вишим вредностима у центру општине, него у насељу Златибор. Наведена појава се пре свега објашњава досељавањем млађег и зрелог становништва из руралног простора (прилог 6).

Непосредни период након Другог светског рата 1947–1954. г. обележио је релативно високи **природни прираштај** у ужичком подручју од 15,8‰ (Спасовски, 2003). Кретања наталитета и морталитета у претходних готово шест деценија условили су сталне промене природног прираштаја (табела 30). У поменутом раздобљу (1963–2018), просечна стопа природног прираштаја на Златибору износила је –6,7‰, а посматрано по декадама она се кретала од 4,9‰ (1963–1970) до –18,1‰ (2011–2018). Одређена насеља имају негативан прираштај већ од 1963. г. (Дренова, Жељине, Г. Бела Река и Радуша), али се у интервалу 1971–1980. г. (1977. г.) по први пут бележе негативне стопе природног прираштаја на целокупном простору. Поменути процес је посебно видљив у руралном делу где просечна стопа 1963–2018. г. (–9,7‰) опада са 5,6‰ (1963–1970), –13,1‰ (1991–2001) до –24,7‰ (2011–2018). Последње раздобље (2011–2018) указује да су негативне стопе преко 20‰ присутне у 24 насеља, а оне су највидљивије у Кремни (–46,1‰), Гостиљу (–42,1‰), Голову (–40,2‰), Стублу (–39,5‰), Алином Поток (–37,1‰), Шљивовици (–33,1‰), Мокрој Гори (–32,3‰), Семегњеву (–31,7‰), Јасенову (–29,5‰), Трипкови (–29,3‰) и Жељинама (–28,6‰). Истовремено, једино градска насеља имају позитивне стопе природног прираштаја у читавом периоду. Управо, Чајетину 1963–2018. г. карактерише стопа од 15‰, која је истина опадала са 34,9‰ (1963–1970) на свега 0,7‰ (2011–2018). Златибор у последњем интервалу има нешто вишу стопу прираштаја (2,5‰), међутим као и Чајетину полако захвата процес просте репродукције на шта указују веома ниске стопе. На крају, забрињава чињеница да поједина насеља (Саиновина, Витаси, Котроман, Кршање, Радуша и Стрмац) у дужем периоду немају живорођене деце доводећи у питање њихов опстанак у блиској будућности (прилог 7).

## 5.9. Промене у механичком кретању становништва

Велики утицај на популациону динамику има и **механичка компонента** која је условљена бројним разлозима. Познато је да је у прошлости ово био изразито емигрантски крај где су преовладавали веома тешки животни услови (економске прилике, ратна разарања и др.). Поред побољшања инфраструктуре и услова на селу, у протеклих шест деценија доминирају миграције на релацији село–град. На то су утицали процеси индустријализације, деаграризације, потребе школовања, односно боље прилике у градским срединама. Стога, већина становника овог подручја је гравитирала најпре ка административном центру (Чајетина), а потом и ка седишту округа (Ужице), док је пак највећи део одлазио ка Београду као носиоцу различитих функција. Подручје Златибора 1961–2011. г. одликује сталан негативан миграциони салдо. Максимална емиграција је забележена између 1961. и 1971. г. када се иселило 6.667 лица. У наредним декадама број одсељених опада, да би се у последњем међупописном периоду незнатно увећао (572 лица).

**Просечна стопа миграционог салда** се кретала од –20,4‰ (1961–1971), преко –15,1‰ (1981–1991), –5,5‰ (1991–2002) до –11,1‰ (2002–2011) (табела 33). Са друге стране и овде је наглашена поларизација градских и сеоских насеља. Услед јачања својих надлежности и функција, општински центар и Златибор карактерише континуиран позитиван миграциони салдо који је износио 2.550 становника (1961–2011). Иако позитивне, просечне стопе миграционог салда у овим насељима су најпре расле са 14,0‰ (1961–1971) до 19,7‰ (1981–1991) достигавши 8,2‰ у интервалу 2002–2011. године. Треба рећи да је више стопе имало насеље Златибор (15,5:0,9‰ од 2002–2011 г.).

**Табела 33.** Промене миграционог салда на простору Златибора 1961–2011. г.  
(апсолутни број и годишња стопа)

Период	Пад броја становника		Миграциони салдо	
	број	год. стопа (‰)	број	год. стопа (‰)
1961–1971	-3.973	-11,2	-6.667	-20,4
1971–1981	-4.788	-15,5	-5.132	-17,6
1981–1991	-3.548	-13,2	-2.639	-15,1
1991–2002	-2.129	-8,1	-388	-5,5
2002–2011	-2.474	-12,7	-572	-11,1

Извор: Migraciona obeležja (1966., knj. XII); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Документациони материјал (1991); Миграциона обележја (2004., књ. 8); Становништво према миграционим обележјима (2011) – документациони материјал; Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)

Истовремено, у периоду 1961–1971. г. сва сеоска насеља су била емигрантска изузев Саиновине, 1981–1991. г. позитиван салдо су имала два насеља (Мачкат и Кремна), док је 1991–2002. г. у истој ситуацији било 12 насеља. Тако стање је последица демографске испражњености (нпр. Бурађа, Драглица, Негбина, Стрмац, Мушвете, Рудине, Саиновина, Биоска и Трнава) или пак близине административног седишта и различитих активности у другим насељима (Мачкат, Бранешци и Кремна). У последњем интервалу (2002–2011), 33 сеоских насеља је имало негативан салдо, девет позитиван, а једно нулти (Биоска). Највише позитивне просечне вредности су имала насеља Кремна (34,7‰), Рудине (17,8‰), Мокра Гора (13,8‰), Мачкат (13,0‰), а највише негативне Витаси (-52,0‰), Раковица (-45,9‰), Кршање (-42,9‰), Котроман (-40,0‰) и Јасеново (-39,3‰) (прилог 8).

**Табела 34.** Однос аутохтоног и досељеног становништва на простору Златибора 1961–2011. г. (%)

Година	Од рођења живи у истом месту	Досељено становништво					непознато
		Укупно	Од тога				
			из исте општине	из др. опш. Р. Србије	из репуб. СФРЈ	из др. земаља	
1961	80,3	19,7	58,3	15,8	25,8	0,1	0,0
1971	76,0	24,0	57,4	37,1	5,5	0,0	0,0
1981	74,4	25,6	59,3	34,9	5,3	0,4	0,1
1991	69,4	30,6	54,4	38,3	7,4	0,0	0,0
2002	61,7	38,3	55,5	35,7	7,1	1,1	0,5
2011	58,7	41,3	46,2	43,6	8,3	1,9	0,0

Извор: Migraciona obeležja (1966., knj. XII); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Документациони материјал (1991); Миграциона обележја (2004., књ. 8); Становништво према миграционим обележјима (2011) – документациони материјал

О нивоу просторне покретљивости говори **однос аутохтоног и алохтоног становништва** у табели 34. За разлику од времена непосредно иза Другог светског рата, почев од 1961. г. учешће домицилног становништва се смањује са 80,3% на 69,4% (1991), достигавши 58,7% у току 2011. године. Ипак, на нивоу градских насеља та разлика је израженија 53,9% (1961) и 65,4% (2011) што сведочи о развоју туризма и пратећих делатности као генератору привлачности. Са друге стране, у сеоским насељима и даље доминира аутохтоно становништво, али ипак са тенденцијом смањивања (81,3:67,8%). У току 2011. г., највећи удео досељеника имају Мачкат (48,8%), Јасеново (43,1%), Рудине (42,4%) и Голово (41,4%), док највећу заступљеност аутохтоне популације имају Горња Бела Река (80%), Кесеровина (76,1%), Јабланица и Радуша (76%), Љубиш (75,3%), Кућани (74,3%) и Стрмац (73,8%) (прилог 9).

Посматрајући **токове кретања**, највеће учешће имају кретања у оквиру поменуте регионалне целине, 58,3% (1961), 59,3% (1991), а 2011. г. 46,2%. Такође, повећава се број досељених из других општина Републике Србије (43,6%) у 2011. г., а незнатно и из других земаља (1,9%). Истовремено, опада број досељеника из република бивше СФРЈ. Подаци из 2011. г. указују да је било 800 емиграната из ових земаља међу којима доминирају становници из БиХ (48,3%), Црне Горе (17,9%) и Хрватске (12,9%). Посматрано по етапама,

од 1941. до 1980. г. досељено је 37,8% становника, потом 1991–1995. г. услед ратних дешавања на тлу БиХ и Хрватске (9%), са готово подједнаким процентом у наредном периоду и максимумом 2006–2011. г. (око 11,7%) (РЗС – Досељено становништво према подручју са којег се доселило, времену досељења и полу, 2011) (прилог 10).

### 5.10. Дневне миграције становништва

**Дневне миграције радника** између насеља на одређеној територији условљене су вишком тј. мањком радне снаге у одређеним делатностима. У контексту овог истраживања говоримо о функционалном урбаном подручју Ужица који обухвата територију шест општина (Ужице, Пожега, Ариље, Бајина Башта, Косјерић и Чајетине) површине 3.121 km<sup>2</sup> (Д. Тошић, Крунић, & Петрић, 2009). На основу више квантитативних индикатора, Милошевић (2016) је издвојио више хијарархијских нивоа утицајно-подстицајних сфера Златиборског округа: *I (Ужице и Пожега), II (Прибој, Чајетина и Златибор), III (Ариље, Бајина Башта, Пријеполје, Косјерић и Севојно) и IV (Сјеница и Нова Варош)*. Све до 80-их година, услед заступљености пољопривреде у привредној структури, у дневним миграцијама учествује релативно мали број радника. Подаци из 1981. г. указују да је у таквим кретањима квантитативно учествовао највећи број лица (3.082), мада је њихов удео у укупној популацији био мањи (10,8%). У њима су преобладавали мигранти из сеоских насеља (93,8%), процентуално највише мештани Саиновине (22,2%), Бранежаца (18,9%), Трнаве, Биоске и Стрмца (18,5%), Мачката и Трипкове (17,5%), Радуше (17,4%), Пеара (16,9%) и Мушвета (16,8%) (прилог 11).

Табела 35. Радници – дневни мигранти на простору Златибора 1981–2011. г.

Година	Укупно	Обављају занимање у			
		др. насељу исте општине	др. општини/области Републике Србије	др. републици, АП или страном земљи	непознато
1981	3.092	63,6	33,8	2,6	-
2002	2.182	72,2	26,4	0,5	1,0
2011	2.634	77,0	22,8	0,2	-

Извор: Dokumentacioni materijal (1981); Дневне миграције активног становништва које обавља занимање и дневне миграције ученика и студената по полу (2002); Дневне миграције економски активног становништва које обавља занимање и дневне миграције ученика и студената по полу (2011) – документациони материјал

Са развојем индустрије, а поготово услужног сектора, долази до напуштања пољопривредних занимања, нарочито до почетка 90-их. Међутим, економска криза и колапс великог броја индустријских „гиганата“ довео је до повратка дела радника на село. То потврђује и стање из 2002. г. када је у дневним миграцијама учествовало 2.182 лица (9,5% становника). Ипак, са јачањем услужног сектора у градским насељима почетком 2000-их, расте потреба за дневним мигрантима. За подстицање дневних миграција посебну улогу је имао развој јавног превоза. То је допринело да је у оваквим миграцијама 2011. г. на простору Златибора партиципирало 2.634 особа (12,9% становништва истраживаног подручја), од тога 68,9% са руралног подручја. Већински се ради о миграцијама између насеља исте регије (77%), а знатно мање према другим областима (22,8%) или другој земљи (свега 0,2%) (табела 35). Највеће учешће дневних миграната у укупном становништву имају Бранешци (34,3%), Саиновина (35,4%), Витаси (30,2%), Котроман (39,8%), Пањак (31%), Стрмац (37,3%), а најмање Јасеново (4%), Негбина и Доња Бела Река (5,1%), Љубиш (5,8%), Стубло (6,3%), Горња Бела Река и Пеар (7,3%), Ојковица и Сеништа (8,4%), Жељине (8,5%) и Гостиље (9,5%).

На основу поља утицаја центара рада (нодални центар)<sup>52</sup> и интензитета дневних миграција, издвојено је пет зона са више група (Д. Тошић и др., 2009)<sup>53</sup>. Највећи значај у

<sup>52</sup> Нодална регија представља просторну целину која делује на околину и апсорбује је у своју гравитациону зону и формирањем низа видљивих елемената мења њену физиономију (Васовић, 1997: 13).

погледу интегрисања имају нодални Чајетина и Златибор, а шире и нодални центри Ужица и Севојна. У том правцу, 2011. г. на основу функцијске зависности извршена је класификација насеља који припадају дневним урбаним системима поменутих нодалних центара (табела 36). Дневна миграција се првенствено одвија на релацијама примарна сеоска насеља – центри заједница насеља, центри заједница насеља – општински (градски) центри и општински центри – окружни (регионални) центри. На основу контигента становништва који обавља делатност изван места становања, у дневни урбани систем општинског центра Чајетина мигрира око 566 радника из 41 насеља (РПП Златиборског и Моравичког управног округа, 2012).

**Табела 36.** Дневни урбани систем Чајетине, Златибора, Ужице и Севојна

Удео	ДУС Чајетина	ДУС Златибор	ДУС Ужице	ДУС Севојно
0–5%	Кремна	Љубиш, Сирогојно	Чајетина, Мокра Гора	Крива Река, Мачкат, Чајетина
5–10%	Златибор, Доброселица, Шљивовица, Сирогојно	Рожанство, Голово, Алин Поток, Трипкова, Крива Река, Јабланица	Шљивовица, Златибор, Доброселица, Сирогојно, Трипкова, Бранешци, Саиновина	Кремна, Кесеровина, Пеар Радуша
10–20%	Бранешци, Јабланица, Крива Река, Трипкова, Мушвете, Мачкат, Саиновина	Доброселица, Мушвете, Саиновина, Шљивовица, Семергево, Мачкат	Радуша, Котроман, Кремна, Крива Река, Рожанство	
20–30%		Рудине, Бранешци	Кесеровина, Витаси, Врутци, Мачкат	
30–50%		Чајетина	Пеар, Стрмац, Биоска	

Извор: на основу Милошевић (2016)

Све већи обухват образовањем на свим нивоима условио је **дневне миграције ученика и студената** (табела 37). У већем броју сеоских насеља постоје издвојена одељења након чијег завршетка се ђаци упућују у матичне школе. За разлику од почетка осамдесетих (1.285), од 2002. г. ову групацију је чинило 699 лица, а током 2011. г. дошло је до значајнијег увећања (1.035 лица). У кретањима преовлађује рурална популација (93,9% – 1981., 73,1% – 2002., 77,3% – 2011), имајући у виду да осим осмогодишње и средње школе у Чајетини, на анализираном простору основне школе постоје на Златибору, Мачкату, Сирогојну и Кремни. То је условило да се миграције школске популације доминантно одвијају на овој територији.

**Табела 37.** Ученици и студенти – дневни мигранти на простору Златибора 2002. и 2011. г.

година	укупно	Школују се у			
		др. насељу исте општине	др. општини/области Републике Србије	др. републици, АП или страном земљи	непознато
1981	1.285	39,7	49,0	11,3	–
2002	699	60,2	38,2	0,0	1,6
2011	1.035	55,7	42,7	1,6	–

Извор: Дневне миграције активног становништва које обавља занимање и дневне миграције ученика и студената по полу (2002) – документациони материјал; Дневне миграције економски активног становништва које обавља занимање и дневне миграције ученика и студената по полу (2011) – документациони материјал

<sup>53</sup> То су: 1. зона интензивног утицаја/потпуно зависна насеља (преко 70% запослених дневно мигрира у центар рада); 2. зона јаког утицаја/изразито јако зависна (у центар рада дневно мигрира од 50–70% запослених); 3. зона средњег утицаја/јако зависна (у центар рада дневно мигрира 30–50% запослених); 4. ареали слабијег утицаја (у центар рада дневно путује мање од 30% запослених) са три групе: а) средње зависна насеља (дневно мигрира 20–30% радника), б) слабо зависна (дневно мигрира 10–20%), в) изразито слабо зависна (дневно мигрира 5–10%) и 5. периферија дневног урбаног система/независна (у центре рада дневно мигрира мање од 5% запослених радника).

Истовремено, повећава се проценат ђака који путују изван овог подручја тј. у друге општине (области) са 38,2% на 42,7%. Ту се мисли и на школе у Јасенову и Радоињи (Нова Варош), али и средње стручне школе и гимназије у Ужицу и Новој Вароши. Студентска популација се углавном усмерава ка Београду и оближњем Ужицу, а у мањем броју ка преосталим универзитетским центрима. Незнатан број лица своје високошколско образовање стиче и у другим земљама (око 1,6%).

## VI НАСЕОБИНСКА МРЕЖА ЗЛАТИБОРА

### 6.1. Историјски развој и положај насеља

Насеобинска мрежа Златибора обухвата 45 дисперзивно разбијених насеља, груписаних у 29 месних заједница и 32 катастарске општине (прилог 12). Златиборска насеља размештена на широкој планинској висоравни између брда, удолина, потока и комплекса шума имају све одлике старовлашког типа која је дефинисао Јован Цвијић. Она представљају најчистији, разбијени облик насеља за која Вук Караџић каже „да нека наша села од 40 кућа заузимају више простора него читав Беч“ (Росић, 1992: 238).



Карта 6. Месне заједнице на простору Златибора и припадајућа насеља  
Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

Овај тип насеља, распрострањен од Ужица преко Босне и Херцеговине до Крањске, представљао је својеврсну матрицу по којој су се развијала насеља Западне Србије и



Шумадије (Ристић, 1963)<sup>54</sup>. Главна карактеристика је да су куће (укључујући окућнице са споредним зградама) размештене далеко једна од друге (и по неколико километара), углавном по кршевима, површима, флувијалним гребенима и блажим странама (Цвијић, 2000а). Није ретка појава да су куће два села ближе, него оне у истом селу с обзиром да су растурене на више брда (Ристић, 1963). Међутим, у појединим селима због сточарског приврђивања се излази из клисурастих долина на веће висине (нпр. Јабланица, Ојковица, Јасеново и др.) (Игњић & Познановић, 2002). Временом, деобама, уситњавањем и згушњавањем имања, образовало се више варијанти која ипак имају заједничка обележја (нпр. насеља уз саобраћајнице имају одлике друмских села, али је њихово залеђе формирано у динарском типу родовских заселака) (Крстановић, Радоњић-Живков, Драгишић, & Кесић Ристић, 2015).

**Табела 38.** Хипсометријски размештај насеља на простору Златибора (m)

Насеље	Средња над. висина	Насеље	Средња над. висина
Алин Поток	983	Љубиш	1.056
Биоска	739	Мачкат	712
Бранешци	828	Мокра Гора	908
Бурађа	1.027	Мушвете	781
Витаси	937	Негбина	1.115
Врутци	711	Ојковица	1.120
Голово	846	Пањак	754
Г. Бела Река	1.108	Пеар	868
Гостиље	943	Радуша	900
Доброселица	1.072	Раковица	1.127
Д. Бела Река	1.032	Рожанство	851
Драглица	1.102	Рудине	985
Дренова	813	Саиновина	867
Жељине	815	Семегњево	941
Златибор	1.003	Сеништа	945
Јабланица	960	Сирогојно	853
Јасеново	1.170	Стрмац	831
Кесеровина	859	Стубло	966
Котроман	554	Трипкова	708
Кремна	1.076	Трнава	893
Крива Река	760	Чајетина	893
Кршање	936	Шљивовица	850
Кућани	1.144	<b>Територија</b>	950

Извор: Дигитални модел терена

Због одлика терена, насеља Златибора леже на већим надморским висинама. Она су размештена у широком *хипсометријском појасу* у распону од 450–1.200 m. Насеље Котроман се налази на најнижој просечној висини (554 m), док се Јасеново са просечном висином од 1.170 m убраја у највише сталне насеобине у Србији. Уопштено, могуће је издвојити више висинских појасева. У најнижем *појасу 450–800 m н.в.* смештено је осам насеља у којима живи 3.374 мештана тј. 16,5% (просечно 422 ст. по насељу). У питању су насеља изван „правог Златибора“ ка Ужичкој котлини (Мушвете, Мачкат, Крива Река, Трипкова, Биоска, Врутци), али и насеља мокрогорске области (Пањак и Котроман). У следећем *појасу 800–1.000 m* лоцирано је 24 насеља са 10.847 или 53,1% становника (просечно 452 ст. по насељу). У овом висинском појасу смештена је већина насеобина која административно припада општини Чајетина, насеље Сеништа (Нова Варош), као и насеља Мокра Гора, Витаси, Кесеровина, Кршање, Пеар, Радуша и Стрмац. На крају, у највишем *појасу преко 1.000 m н. в.* налази се 13 насеља са 6.223 житеља (30,4%, пр. 488 ст. по насељу). Ради се о свим насебинама муртеничког масива, насељима Златибор (седиште висоравни),

<sup>54</sup> У складу са конфигурацијом земљишта и занимањем становништва, ова села се простиру у дужини 5–6 km обухватајући бројне засеке (џемати, крајеви, фамилије) који су међусобно удаљени 1–2 km (Цвијић, 2000а).

Раковица и Кремна (прелаз ка планини Тари). Ретка је појава да демографски најпотентнија насеља налазе на највишим надморским висинама. На истраживаном терену томе несумљиво доприноси Чајетина (други појас) која апсорбује бројне функције (административна, образовна, здравствена, културна и др.) и Златибор (трећи појас), као мало градско насеље са преовлађујућом туристичком функцијом.

## 6.2. Демографске карактеристике насеља

Посматрајући *густину мреже насеља*, може се закључити да је просечна величина територије насеља у овој регионалној целини око 24,5 km<sup>2</sup> (на простору општине Чајетина 26,9 km<sup>2</sup>). У уској вези са претходним је и *средња густина насеља* која на простору Златибора износи 4,1 km<sup>2</sup> односно 3,7 km<sup>2</sup> на територији општине Чајетина. Она је мања него у другим деловима Централне Србије, а то је првенствено условљено различитим генетским типовима насеља. Додатно, *вредност коефицијента окупљања*<sup>55</sup> указује на способност административног центра да апсорбује становништво одређене целине (табела 39). За разлику од претходних времена када је у руралном простору живео већи број становника, показатељи из претходних деценија упућују на смањење вредности коефицијента и јачања функције седишта (Чајетина). Такође, овај ниво је још нижи уколико у поменути модел укључимо и насеље Златибор који има готово подједнак привлачни капацитет.

Табела 39. Промена коефицијента окупљања насеља на простору Златибора

Категорија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Златибор (целина)	43,2	43,1	43,1	42,4	41,3	39,5	37,9	36,8
Општина Чајетина	22,3	22,2	22,2	21,6	20,6	19,3	18,3	17,8

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)

Обједињавајућу улогу има општински центар Чајетина у којем су концентрисане најзначајније функције. Преостала, углавном сеоска насеља (изузимајући Златибор) у складу са глобалним процесима одликује све већа уситњеност у погледу њихове *демографске величине* (табела 40). У читавом послератном периоду, једино је у раздобљу 1948–1953. г. остварен одређени раст демографске величине на свим нивоима (просечна величина са 816,2 на 861,5 становника). Поређења ради, 2011. г. просечна величина насеља на простору Златибора је била 454,3 становника (индекс промене 55,7) односно 45% мања у односу на 1948. годину. Наравно, и овде су присутне разлике међу типовима насеља. Док сеоска насеља карактерише изразито смањење (са 836,3 на 332,3 становника), дотле градска насеља одликује обрнут процес (са 384,5 на 3.078,5 становника). Насеља у руралном подручју су била у повољнијој ситуацији све до средине 60-их о чему говоре резултати пописа из 1971. године. Томе су доприносиле релативно високе стопе наталитета, али и ограничене миграције које су касније пресудно утицале на данашње стање.

Табела 40. Просечна демографска величина насеља на простору Златибора 1948–2011. г.

Територија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011	2011/48
Златибор (целина)	816,2	861,5	830,1	741,8	635,4	556,6	509,3	454,3	55,7
Градска насеља	384,5	562,5	554,5	1016,5	1507,5	2136,0	2753,0	3078,5	800,7
Сеоска насеља	836,3	875,4	843,0	729,1	594,9	483,1	404,9	332,3	39,7

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)

Услед многобројних чинилаца (економски, социјални, еколошки, инфраструктурни и др.), у другој половини ХХ в., али и у последње две деценије запажа се константно уситњавање насеља у погледу броја становника. О томе најбоље сведоче подаци о заступљености насеља различитих популационих величина (табела 41). За разлику од

<sup>55</sup> Детаљније видети у поглављу „Методолошка објашњења“.

периода 1948–2002. г. када није било тзв. *патуљастих насеља* (испод 100 ст.) са изузетком насеља Котроман (88 ст. 1991. г.), попис 2011. г. евидентира три насеља овог типа (Дренова и Раковица у јужном делу општине Чајетина и Пањак у шарганској области). Ова насеља се одликују лошим демографским показатељима, али и већом саобраћајном изолованашћу (1,2% укуп. ст.). Очекује се да у складу са неповољним трендовима у будућем периоду порасте удео ових насеља (Рудине, Стубло, Врутци, Котроман, Кршање и Семењјево). Са друге стране, лош знак представља повећање броја *малих насеља* (101–300 ст.) са свега три насеља (6,7%/1948) на 22 насеља (48,9%/2011). Посебно забрињава увећање њиховог учешћа у укупној популацији са 1,7% на 22,4%. У питању су насеља у која су имала заступљену пољопривредну функцију (насеља муртеничке и шарганске области), укључујући и Алин Поток, Голово, Мушвете, Трnavу, али и Гостиље које има све наглашенију туристичку функцију. Након почетног периода, у међупописном раздобљу 1971/81. г., расте број насеља у *категорији насеља 301–500 ст.* У току 2011. г. њихово учешће пада услед преласка у нижу групу (20%), чинећи 17,1% укупног становништва. У тој групи се налазе насеобине у непосредној близини општинског центра (Трипкова, Шљивовица), планинско село Доброселица, али и насеља кремманске области (Биоска, Кесеровина, Пеар и Радуша). У *групи 501–750 ст.* запажа се тренд раста до 60-их година (макс. 1961. г. – 31,1%), када започиње постепени пад (2011. г. – 15,6%). Њихово учешће у укупној популацији 1948/2011. г. није значајно умањено (са 22,8% на 21,8%). Реч је о насељима од којих део има приградски карактер (Бранешци, Саиновина), али и другим (Јабланица, Љубиш, Кремна и Мокра Гора) који су препознати по развијеним функцијама (привредна, пољопривредна, туристичка и др.).

**Табела 41.** Број и величински удео насеља на простору Златибора према броју становника 1948–2011. г.

Категорија	1948		1953		1961		1971		1981		1991		2002		2011	
≤ 100 ст.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2,2	—	—	3	6,7
101–300 ст.	3	6,7	—	—	1	2,2	4	8,9	6	13,3	8	17,8	23	51,1	22	48,9
301–500 ст.	7	15,6	10	22,2	8	17,8	10	22,2	15	33,3	17	37,8	7	15,6	9	20,0
501–750 ст.	13	28,9	11	24,4	14	31,1	11	24,4	9	20,0	9	20,0	8	17,8	7	15,6
751–1000 ст.	6	13,3	9	20,0	7	15,6	10	22,2	9	20,0	6	13,3	4	8,9	1	2,2
≥ 1000 ст.	16	35,6	15	33,3	15	33,3	10	22,2	6	13,3	4	8,9	3	6,7	3	6,7

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)

Такође, за разлику од 70-их година када је број насеља *751–1.000 ст.* био двоцифрен (22,2%), 80-их започиње, а почетком XXI в. се интензивира пад учешћа ових насеобина (2011. г. – свега 2,2%). Последњи попис указује да се у овој групи налази само једно приградско насеље (Мачкат) са 4,4% од укупног броја становника. На смањење овог континента несумњиво је утицала близина административног центра. На алармантно стање указује бројност *највећих насеља (преко 1.000 ст.)*. Она су 1948–1961. г. чинила више од трећине (чак 16 насеља 1948. г.), а 2011. г. свега 6,7%. У њима је 1948. г. живело 53,5% становника, а 2011. г. 35,8%. Данас се у овој категорији налази општинско седиште Чајетина, туристички центар Златибор, али и Крива Река за веома развијеном пољопривредном производњом. Интересантан је податак да су насеља Чајетина и Златибор сврстани у ову групу од 1971. тј. 1981. године од када доживљавају експлозиван раст, за разлику од Криве Реке која је једино сеоско насеље које се успело да задржи ову позицију током читавог периода.

О наглашеној диспропорцији у популационој величини сеоских и градских насеља указује и *амплитуда варијације*<sup>56</sup>. Због наглашених демографских карактеристика оба типа насеља, долази до континуираног увећања вредности амплитуде варијације са 1.349 ст. (1948), преко 1.633 ст. (1981) до 3.276 ст. (2011). Оваква вредност је последица смањења популације у руралном делу са једне и демографског јачања административног центра тј. урбаног дела са друге стране.

<sup>56</sup> Амплитуда варијације исказује разлику броја становника највећег и најмањег насеља на одређеној територији (Радовановић & Николић, 1973).

### 6.3. Функционална типологија насеља

На формирање мреже насеља велики утицај је имао развој доминантних делатности. Одређивањем учешћа активних лица по секторима делатности извршено је дефинисање **функционалних типова насеља** (Ђерчан, 2012). Моделом су издвојена три основна типа: **аграрна, индустријска и услужна насеља, са већим број подтипова** (прелазна насеља)<sup>57</sup>. У дугом историјском раздобљу пољопривреда екстензивног карактера је била главна делатност становништва. Већ након Другог светског рата тј. 50-их година започиње јачање других функција пре свега у урбаном подручју (Чајетина). Утицај тих функција на ширу околину је још увек био занемарљив, па је већина сеоских насеља задржала постојећу, аграрну структуру (42/44 насеља изузев Котромана). Овакво стање је опстало до 80-их година XX в., о чему говоре резултати пописа из 1971. г. (35 насеља аграрног типа) и 1981. г. (39 насеља аграрног типа). Средином поменуте деценије, миграцијама, пре свега младих на релацији село–град, јачањем индустријализације и све већим учешћем сектора услуга врши се трансформација многих насеља. Осим Чајетине која је имала обједињавајућу улогу, отварање производних погона (прерађивачка и текстилна индустрија) у Јасенову, Кремни, Котроману и Сирогојну је допринело већој запослености у другим делатностима. Истовремено, Златибор са израженом туристичком функцијом добија обресе насеља услужног типа које потврђује у наредним деценијама.

Табела 42. Функционални типови насеља на простору Златибора 1961–2011. г.

Насеље	1961	1971	1981	1991	2002	2011	Насеље	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Алин Поток	А	А	А	А	АИ	А	Љубиш	А	А	А	А	А	А
Биоска	А	АУ	А	ИУ	АИ	ИА	Мачкат	А	А	А	АИ	УА	УА
Бранешци	А	А	А	АИ	ИА	УИ	Мокра Гора	А	АИ	АИ	И	ИУ	У
Бурађа	А	А	А	АИ	ИА	А	Мушвете	А	А	А	А	УА	АИ
Витаси	А	АИ	А	ИУ	ИУ	АУ	Негбина	А	А	А	А	АИ	АИ
Врутци	А	А	А	ИУ	А	АИ	Ожковица	А	А	А	А	АИ	А
Голово	А	А	А	А	А	А	Пањак	А	А	А	ИА	ИУ	АУ
Г. Бела Река	А	А	А	А	А	А	Пеар	А	А	А	ИА	ИА	ИА
Гостиље	А	А	А	А	А	АУ	Радуша	А	АИ	А	И	ИА	АИ
Доброселица	А	А	А	А	А	АУ	Раковица	А	А	А	А	А	АИ
Д. Бела Река	А	А	А	А	А	А	Рожанство	А	А	А	А	А	АУ
Драглица	А	А	А	А	А	А	Рудине	А	А	А	А	УИ	УА
Дренова	А	А	А	А	А	АИ	Саиновина	А	А	А	АИ	ИУ	АУ
Жељине	А	А	А	АИ	А	УА	Семегњево	А	АИ	А	АИ	А	А
Златибор	–	–	У	У	У	У	Сеништа	А	А	А	А	ИА	А
Јабланица	А	А	А	А	АУ	АУ	Сирогојно	А	А	АИ	АИ	ИА	АУ
Јасеново	А	А	АУ	АИ	А	А	Стрмац	А	АИ	А	ИУ	ИУ	УА
Кесеровина	А	А	А	ИА	АИ	АИ	Стубло	А	А	А	А	А	А
Котроман	АУ	АУ	АИ	И	И	У	Трипкова	А	А	А	А	ИУ	АУ
Кремна	А	УА	АИ	УИ	ИУ	УА	Трнава	А	А	А	А	ИА	А
Крива Река	А	А	А	А	АУ	УА	Чајетина	АУ	УА	ИУ	ИУ	УИ	У
Кршање	А	А	А	АИ	ИА	АУ	Шљивовица	А	А	А	А	ИУ	ИУ
Кућани	А	А	А	А	А	А	<b>Укупно</b>	<b>45</b>					

Извор: Aktivnost i delatnost (1965., knj. XIV); Delatnost (1974., knj. X); Dokumentacioni materijal(1981);Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema delatnosti (1991., tabela 008); Делатност и пол активног становништва које обавља занимање (2004., књ. 6); Економски активно становништво које обавља занимање, према делатности – документациони материјал (2011)

У условима економске кризе током 90-их, затварања, а потом и неуспешне приватизације поменутих постројења долази до измене функционалних типова насеља. Тако је 1991. г. било 23 насеља аграрног, 18 насеља прелазног, три индустријског (Котроман, Мокра Гора и Радуша) и једно услужног типа (Златибор). Са друге стране, 2002. г. забележено чак 27 насеља прелазног, 16 аграрног и по једно индустријског (Котроман) и услужног типа (Златибор). Све мања заступљеност аграрних и индустријских насеља је директна последица терцијаризације делатности. Присуство кварталних делатности у седишту Чајетине и услужних делатности на Златибору је предиспонирало релативно моноцентричну структуру. Тако је анализирана регионална целина прошла пут од

<sup>57</sup> Детаљније видети у поглављу „Методолошка објашњења“.

аграрног подручја (до 1991.), преко аграрно-индустријског (1991), аграрно-услужног (2002) до услужно-аграрног карактера (2011). Наиме, резултати последњег пописа показују да је било 14 аграрних, 10 аграрно-услужних, седам аграрно-индустријских, шест услужно-аграрних, четири услужних, два индустријско-аграрна насеља и по једно индустријско-услужно и услужно-индустријско насеље. Највећи део аграрних насеља је лоциран у јужном делу Златибора (муртеничка област), уз Алин Поток, Трнаву, Голово и Семегњево. У многим насељима прелазног типа у којима становништво дневно мигрира ка својим радним местима (нпр. Гостиље, Дренова, Мушвете, Раковица, Радуш, Трипкова), пољопривреда и даље остаје главна додатна економска функција. У периоду 1961–2011. г., услед измена у привредној структури, дошло је трансформације многих насеља из аграрних у прелазне типове (нпр. Биоска, Бранешци, Кесеровина, Кремна, Крива Река, Мачкат, Жељине, Рудине, Стрмац, Шљивовица). Истовремено, ретка насеља су задржала искључиви аграрни карактер (Голово, Доња и Горња Бела Река, Драглица, Кућани, Љубиш, Стубло), док су поједина и назадовала ка аграрном типу (Алин Поток, Бурађа, Јасеново, Ојковица, Семегњево, Сеништа и Трнава). Наставак терцијаризације делатности ће подстаћи даљи трансфер ка услужном типу, пре свега услед туристичког развоја (нпр. Гостиље, Сирогојно, Витаси, Кршање, Доброселица, Жељине и др.)<sup>58</sup>.

#### 6.4. Утицај урбанизације на трансформацију насеља

Бројни социо-економски процеси након Другог светског рата, а нарочито **урбанизација**, пресудно су утицали на измене у структури и мрежи насеља. У дугом историјском раздобљу се прошло кроз више фаза урбанизације. Иако већ средином 50-их година долази до јачања бројних функција у седишту области (Чајетина), традиција и заосталост простора су условили дуго трајање примарне фазе урбанизације. На то упућује податак да је све до 1981. г. административни центар имао мању популацију него поједина сеоска насеља. Узимајући у обзир целокупну урбану територију (Чајетина и Златибор), може се говорити о превласти сеоских над насељима градског типа (тзв. „рурална урбанизација“). Истовремено, од 1961. г., а нарочито током 70-их и почетком 80-их, тече постепени процес индустријализације (оснаживање секундарног сектора привреде) који се пресудно везује за градска и приградска насеља. То је подстакло све већа миграторна кретања ка центрима рада уз њихов демографски раст, концентрацију функција и архитектонско-урбанистички преображај. Са слабљењем функција руралних насеља додатно се подстиче улога урбаног центра на трансформацију окружења (периурбанизација тј. урбано ширење). Ту се пре свега мисли на периурбани појас Златибора и Чајетине (Бранешци, Мачкат, Мушвете и Крива Река). Чак ни свеопшта криза током 90-их није зауставила овај феномен, иако је он успоренији у последњем међупописном периоду.

Због историјских околности, највећи део територије Србије је након Другог светског рата имао наглашени аграрни карактер. У складу са процесом секундарне урбанизације и деаграризације (миграције село–град и виши прираштај у урбаном подручју), долази до константног пада броја становника у сеоским и паралелног раста у градским насељима (Б. Тошић, 1998). Већ од 1948. г. долази до постепеног повећања нивоа урбанизације и на овом подручју (табела 43). На основу класификације Б. Стојановића (2003) који је издвојио **шест зона урбанизације**<sup>59</sup>, све до 2002. г. односно 1991. г. (општина Чајетина) овај простор се налазио у зони слабе урбанизације. Такав низак ниво је узрокован величином територије, односом броја руралних и урбаних насеља, али и низом социо-економских и друштвених услова. У раздобљу од 1991. тј. 2002. г. постепено се улази у зону иницијалне урбанизације (20,1–30,0% градског становништва) која прераста у зону средње урбанизације (простор Златибора). Истовремено, на снагу урбаног дела (Чајетина и Златибор) упућује чињеница

<sup>58</sup> Примењена методологија има одређене мањкавости јер не укључује незапослена, али ни радно способна лица која имају високо учешће у појединим насељима.

<sup>59</sup> Детаљније видети у поглављу „Методолошка објашњења“.

да се општина Чајетина 2011. г. нашла у зони јаче урбанизације (40,1–50,0% урбане популације) са тенденцијом даље урбанизације имајући у виду неповољна кретања у руралном подручју. Такође, праћењем удела градског и пољопривредног становништва општина и нодалних центара Златиборског округа са вредностима Централне Србије, Милошевић (2016) је идентификовао постојање две категорије самоуправа. Поредице податке 1991–2011. г. долази се до сазнања да град Ужице у поменутом интервалу припада типу А (већи % градског ст. и мањи % пољопривредног ст. од просека Централне Србије), док се општине Чајетина и Нова Варош везују за тип Д (мањи % градског ст. и већи % пољопривредног ст. од просека Централне Србије).

**Табела 43.** Ниво урбанизације на простору Златибора 1948–2011. г.

Категорија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Златибор (целина)	2,1	2,9	3,0	6,1	10,5	17,1	24,0	30,1
Општина Чајетина	3,8	5,2	5,4	10,6	17,6	26,7	35,2	41,8

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948 – 2011. г. (књ. 20)

О нивоу трансформације одређених насеља говори промена њиховог **степен урбаности** ширењем урбаног и привредног утицаја. На основу више параметара социоекономске структуре, одређено је пет нивоа урбаности (рурална, на прагу урбаности, мање урбанизована, више урбанизована и градска насеља) (Дробњаковић, 2012). О изразитим променама на овом пољу говори чињеница да је до почетка 80-их простор Златибора имао изразит рурални карактер, док су носиоци одређених урбаних обележја били само Чајетина, Кремна, Мокра Гора, Врутци, Котроман и Јасеново. Временом је долазило до јачања урбаних функција па се овој групи градских насеља придружују и новоформирано (самостално) насеље Златибор, док се нижи степен урбанизованости везује за Сирогојно, Мачкат, Саиновину и Љубиш. Такође, на повећање степена урбаности 2011. г. утицало је више фактора: 1) *формирање мешовитих насеља*; 2) *висок удео радно активних који обавља занимање* и 3) *израженије дневне миграције радника ка центрима рада* што је допринело слабљењу пољопривредне делатности (повећање удела домаћинства без газдинстава уз смањење удела пољопривредног становништва у укупном). Виши ниво урбаности углавном одговара положају насеља у обухвату административног центра и главних саобраћајница у односу на рурална насеља изван поменутог утицаја. У наредном периоду очекује се даље ширење урбаног концепта на шире окружење имајући посебно у виду све већи утицај туристичког центра Златибор и јачања услужног сектора. Томе ће несумњиво допринети и унапређење инфраструктуре и још боља повезаност са урбаним центром чиме би се смањиле разлике у квалитету живота.

## 6.5. Физиономске карактеристике насеља

Иако је **формирање мреже насеља** добило прве обресе почетком XX в., битније промене физиономије се одвијају у међуратном периоду. Тада се интензивира градња инфраструктуре (путеви, електрична енергија, водовод итд.), али и бројних објеката друштвеног стандарда (школске установе, религијски и здравствени објекти). На поменути начин долази до профилисања одређених насеља, па је тако Чајетина добила статус варошице 1930. године (М. Ђенић, 1990). Ипак, услед неповољних историјских околности, овај замах је убрзо заустављен и бива настављен тек након Другог светског рата. Тада се морфо-физиономска структура градских насеља Чајетине и Златибора значајније мења. За разлику од седишта ове регионалне целине која стиче административно-управну, здравствену и образовну улогу, дотле Златибор као туристички центар има све наглашенију стамбену улогу и растућим пословно-услужним центром. Такођа, оба насеља се одликују све бољом инфраструктурном опремљеношћу. Ширење утицаја ових насеља је видљиво на развојној осовини Златибор–Чајетина–Бранешци–Мачкат–Бела земља (ка Ужицу) где су подигнути бројни привредни (производни погони), али и инфраструктурни објекти (железничке станице Сушица и Бранешци, саобраћајна петља ка БиХ и остало).



Иако се не налазе у ближњем гравитационом утицају општинског центра, услед наслеђене основе, извесним функцијама вишег ступња располажу насеља Сирогојно, Кремна, Мокра Гора и Крива Река.



**Карта 7.** Организација мреже насеља на простору Златибора  
Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

На основу заступљености основних функција (школа, месна заједница, пошта, амбуланта, ветеринарска станица, продавница, аутобуска и железничка стајалишта, угоститељски објекти и др.) сеоска насеља су подељена у три категорија: 1) примарна сеоска насеља; 2) села са сеоским центром и 3) центри заједнице сеоских насеља. Истовремено, присуством посебних функција (туристичка, административно-управна и пољопривредно-стамбена), сеоска насеља су категорисана као: 1) бањска села; 2) села туристичке центре; 3) села рејонске центре; 4) села општинске центре и 5) приградска насеља (Којић, 1966, 1969, 1977; Стаменковић & Бачевић, 1992). У складу са наведеном шемом, у мрежи насеља Златибора издвојено је више класа: **Чајетина**<sup>60</sup> и **Златибор**

<sup>60</sup> Иако Чајетина представља општински центар, на основу постојеће класификације се убраја у остала насеља. Међутим, на темељу демографских и функционалних параметара Чајетина неминовно треба да добије статус градског насеља (Živanović, 2018).

(градска насеља), приградска насеља, центри заједница насеља, центри заједница села и примарна сеоска насеља. Према РПП Златиборског и Моравичког округа (2012), насеље **Чајетина** као општински, административно-привредни центар припада трећем хијерархијском нивоу вршећи локални утицај на истраживаној територији. Уједно, **Златибор** као туристичко одредиште има статус микрорегионалног центра. Ова два пола развоја ће и у наредном периоду имати директан ефекат на **приградско насеље и индустријско-привредни центар Бранешци, прехрамбено-прерађивачки центар тј. ЦЗН Мачкат и рурални центар Јабланица**, али и више **примарних сеоских насеља** (Мушвете, Рудине, Алин Поток, Голово, Крива Река). Такође, под мање/више индиректним утицајем се налазе сва преостала насеља у овој регионалној целини.

Посебну улогу имају **центри заједница насеља** које осим солидне инфраструктурне повезаности одликују разноврсни развојни потенцијали интегрисани околна сеоска насеља. Међу њима се издвајају: Мачкат (Крива Река, Мешник и Трипкова), Шљивовица (Саиновина), Сирогојно (Чичкова, Трнава и Рожанство), Гостиље (Алин Поток, Љубиш, Раковица, Дренова и Жељине), Доброселица (Стубло), Негбина (Бурађа), Јасеново (Кућани, Ојковица)<sup>61</sup> и Радоиња (Сеништа). Нарочито се профилишу микроразвојни центри Кремна (Витаси, Стрмац, Радуша, Биоска, Пеар, Кесеровина, Врутци) и Мокра Гора (Котроман, Кршање и Пањак) са специјализованим (туристичким) функцијама.

Покривајући значајне површине изразито разуђених села и засеока, **центри заједница села** треба да подстакну опоравак неразвијеног подручја. Пре активирања сопствених снага, они пружају оперативну подршку развијеним центрима. Ту се понајвише мисли на Семегњево, Јабланицу и Стубло (југозападни део општине Чајетина) и Биоску у западном појасу града Ужица (сеоски центар са специјализованим функцијама). Неоспорно, највећи део насеља на Златибору ће задржати положај **примарних сеоских насеља**. Слично као и руралне центре карактеришу изузетни потенцијали који нису искоришћени због лоше демографске слике и ретке настањености. Оживљавању ових насеља (нпр. Љубиш, Кућани, Алин Поток, Рудине, Бурађа и др.) може допринети развој сеоског туризма у комбинацију са активностима на Златарском језеру (јужни део појаса). Посебну улогу добијају потенцијална несамостална туристичка насеља Рибница, Смиљанића закос и Водице која немају карактер сталне насељености, иако у сезонском периоду у њима борави велики број људи. Стога, у зависности од кретања, за разлику од досадашњег груписања функција у Златибору и Чајетини у будућности треба тежити развоју полицентричне мреже насеља.

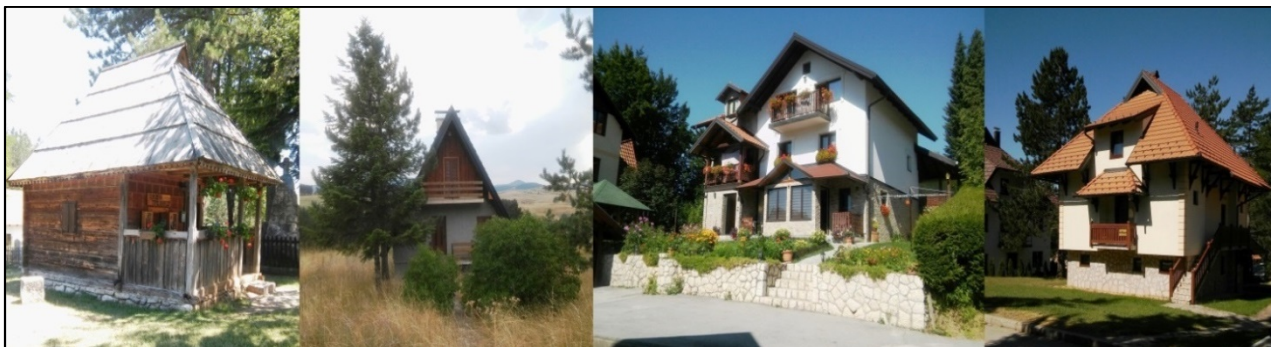
## 6.6. Промена облика становања

Говорећи о **начину изградње и облицима становања**, простор Златибора се уклапа у слику преосталих динарских крајева. Због значајног присуства борових шума у прошлости (тзв. „дрногорица“), сви стамбени објекти су грађени од дрвета. Најпре су то били примитивни објекти попут кулача (сточарски станови купастог изгледа), док у каснијем периоду своју вишевековну улогу преузима динарска брвнара. Поред стамбеног, постојао је и економски (привредни) део који је обухватао више капацитета (качара са казаном за печење ракије, мишана за сушење шљива, стаја, јагњичар и свињац са обором итд.). С разлогом, најбројније евидентирана брвнара на овом простору је **старовлашка брвнара** односно њена варијанта у виду златиборске брвнаре за коју Цвијић каже да предствља „дом шумских крајева“ (Росић, 2005). Она је најчешће настајала на крчевинама. Најстарији облик је представљала **једноделна брвнара**<sup>62</sup>. Прелаз између приземљуше и куће са спратом је „кућа на ћелици“ грађена најчешће на земљишту великог нагиба. Уједно, са појавом собе,

<sup>61</sup> Негбина и Јасеново имају функцију секундарног општинског центра.

<sup>62</sup> Најједноставније су биле брвнаре без темеља (положене на земљи) тзв. „приземљуше“ или пак пак оне са темељом зиданим од камена. Кров је био стрм и висок, од дасака или шиндре, а ретко на „клис“. У брвнима (најчешће црног бора) је исечен један или више прореза (окна) који представљају примитивне прозоре. Тавана није било, док су изнад греда постављане облице на којима се суши сланина и пастрма. Дим са огњишта је излазио кроз кров или баце разноврсних облика (Крстановић и др., 2015).

кућа постаје *полубрвнара тј. полуплетара* (получатмара). Значајан квалитативни напредак је представљала *дводелна старовлашка брвнара* изграђена у целини од дрвета изузев најнижег дела који је израђен од камена (Крунић, 1983)<sup>63</sup>.



Слика 13. Промене карактера стамбеног фонда на простору Златибора  
Фото: С. Денда (2017)

Средином XIX в., кућа под називом „*осаћанка*“ постаје најраспрострањенији тип у западној Србији<sup>64</sup>. Интензивним крчењем шума наступа дефицитарност боровог дрвета као грађевинског материјала. То је допринело да се у другој половини XIX в. у селима граде куће од храстовог дрвета и блата, са подом од набијене земље и покривене шиндром (Ивановић, 2013). Такође, током XIX в. се подижу *објекти херцеговачког типа* (кућа на спрат) попут Мољковића хана у Кремнима<sup>65</sup>. После Првог светског рата, Златиборци из Словеније доносе нове типове тзв. „*словеначко-алпске куће*“ са употребом камена за подизање подрума, уз уклањање отворених огњишта у кућама. У другој фази, уместо дрвеног крова поставља се цреп, а одељења у приземљу се малтеришу. Тридесетих година у овај крај долазе мајстори за израду цигле па се многи објекти граде од овог материјала (Љ. Ђенић, 1971). У складу са технолошким напретком и вишком финансијских средстава након Другог светског рата започиње интензивнија градња нових објеката.

У другој половини XX в. долази до повећања бројности *стамбеног фонда* (нарочито током 70-их и 80-их година), али и услова становања (прилог 13). У раздобљу 1971–2011. г. број станова за стално становање<sup>66</sup> је увећан за 35,6% (са 7.458 на 10.112). Учешће стално настањених станова 1981–2011. г. у укупном броју станова<sup>67</sup> је опало са 77% на 40% (пад у руралном 68,2% vs 28,8% и раст у урбаном делу 8,9% vs 11,3%). Разумљиво, највећи и најгушће настањен је урбани део златиборског подручја. Тако је број стамбених капацитета у урбаном центру (Чајетина и Златибор) осетно увећан са 576 на 3.391 (488,7% са индексом промена 588,6). Упоредо, у сеоским насељима услед депопулације је присутан обрнут поступак па је овај фонд умањен у мањем обиму са 6.882 на 6.721 тј. 2,4%. Највеће умањење је забележено у Сеништима (индекс 67,1), Голову (индекс 67,4) и Витасима (индекс 69,2). Са друге стране, у туристичком центру Златибор дошло је до енормног увећања стамбеног фонда (индекс 850,2), али и поједина сеоска насеља одликује незнатни раст ове категорије:

<sup>63</sup> У златиборском селу Стубло се проналазе две посебне врсте брвнара, куће са повалама и колибе са повалама (сточарски станови или стаје за јагнад/телад) са сличним карактеристикама (Ристић, 1963; Цвијић, 2000а).

<sup>64</sup> Осаћанка је имала једно, потом два одељења, а касније и троделну просторну организацију у виду дневног простора (кућа) у којој се налазило огњиште и две собе. Унутрашњост куће је била једноставна, кухиња се звала кућа, није имала под ни таваницу, а на средини је било огњиште. У соби је под био од дасака, а у кухињи од набијене земље. Декорација је била скромна (премазивање грађевина катраном, ретка употреба, најчешће плаве боје и једноставне, геометријске шаре) (Љ. Ђенић, 1971, 1987).

<sup>65</sup> Кућа је правоугаоне основе са каменом магазином испод доње половине призмеља. Спратни део је грађен у бондручном конструктивном систему са испуном од чатме. Карактеристична је по истуреном делу на фасади према путу. Кров је покривен шиндром на коме су видљиви високи димљаци (<https://sn.rs/dywu2>).

<sup>66</sup> У категорију станова за стално становање спадају настањени и ненастањени станови (привремено ненастањени и напуштени).

<sup>67</sup> У укупан број станова убрајају се настањени и ненастањени, као и привремено настањени станови (за одмор и рекреацију, као и они коришћени у време сезонских радова).

Мачкат (индекс 223,9), Кремна (индекс 133,1), Бранешци (132,8), Крива Река (индекс 130,0), Шљивовица (индекс 123,6), Котроман (индекс 122,2), Трнава (индекс 118,6), Ојковица (индекс 117,0), Сирогојно (индекс 116,8), Мокра Гора (индекс 114,9), Кршање (индекс 110,3) Доброселица (индекс 108,0), Бурађа (индекс 101,3) и Негбина (индекс 100,6). На поменуте измене указује однос броја станова за стално становање по домаћинству.

**Табела 44.** Однос броја домаћинстава и станова за стално становање на простору Златибора 1971–2011. г.

Категорија	1971	1981	1991	2002	2011
Станови	7.458	7.994	8.178	8.524	10.112
Домаћинства	7.810	7.693	7.705	7.774	7.427
Број станова на једно домаћинство	0,95	1,04	1,06	1,10	1,36

Извор: Упоредни преглед броја домаћинстава и станова 1948–2011. г. (књ. 21)

Са друге стране, *учешће ненастањених стамбених јединица* 1981–2011. г. у укупном броју станова је увећано са 2,6% на 15,1%. Посебно забрињава све веће присуство напуштених објеката у руралном делу регије са 37 на 628 станова. Највећи удео ненастањених станова је утврђен у Кршању (50%), Раковици (35,4%), Гостиљу (29,2%), Ојковици (27,5%) и Семегњеви (27,2%). Сасвим супротно, Попис из 2011. г. упућује да је урбаном делу њихова заступљеност занемарљива (свега 26 станова).

Имајући у виду специфичност Златибора, знатан контингент чине *привремено настањени простори*. Њихово учешће 1981–2011. г. у укупном броју станова је увећано са 2.049 на 6.457 (око 215%). У прошлости су такви капацитети били резервисани за сезонску пољопривредну (сточарску) делатност. Међутим, већ након рата, а нарочито са развојем секундарног и терцијарног сектора, долази до физиономско-функционалне еволуције ових садржаја. Осим деаграризације и индустријализације, гашењу сточарских насеља је суделовало непрестано смањење сточног фонда и инфраструктурни напредак који је омогућио дневне миграције. О томе најбоље сведоче подаци из 2011. г. према којима је од 194 сточарских колиба (станова) нешто већи број учљив у Стублу, Мокрој Гори, Негбини, Доброселици, Љубишу, Раковици и Бранешцима.

На основу свега наведеног, највећи део данас заузимају стамбени садржаји који су намењени туризму и рекреацији. Њихова градња је интензивирана од 70-их година прошлог века, нарочито у „епицентру“ туристичког центра Златибор (Краљеве воде), али и у склопу викенд насеља (нпр. Водице, Смиљанића закос, Зова, Палисад, Караула). Кумулативни број објеката ове намене је нарастао са 1.968 на 6.263 (индекс 318,2) чинећи чак 34,2% од укупног броја станова. Осим КО Златибор и Чајетина, као локације са већим бројем туристичких стамбених јединица издвајају се Кремна, Мокра Гора, Доброселица, Гостиље, Јабланица, Крива Река, Љубиш, Мачкат, Рожанство, Шљивовица, Ојковица и Сеништа. Ови простори су препознати и по развијеном сеоском туризму. За разлику од централних локалитета које карактерише изразита концентрација објеката који у великој мери нарушавају амбијенталну вредност, у руралном подручју слика је знатно повољнија.

## VII СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА ЗЛАТИБОРА

### 7.1. Промене старосне структуре становништва

На **старосну структуру** пресудно утичу наталитет и морталитет али и миграционе одлике одређеног простора. Процес старења становништва западне Србије се нешто спорије одвијао у крајевима виших надморских висина (нпр. Чајетина, Љубовија, Ивањица) које је касније захватила контрола рађања и фертилитета. Током протеклих деценија дошло је до крупних промена старосне структуре становништва Златибора. Непосредно након Другог светског рата (1948) на простору Златиборског среза младо становништво (0–19) је чинило преко 43% популације. Истовремено, старо становништво (> 60 година) је представљало најмању групацију (14,7%) (Popis 1948., Stanovništvo po polu i starosti po srezovima i gradovima, knj. 2). Већ од половине прошлог века, а нарочито од 60-их година, започиње неповратан процес демографског старења. Број младог становништва (0–19) у периоду 1961–2011. г. смањен је за 341,2% односно четири пута (са 14.828 на 3.361 становника) са уделом од 39,7% (1961) и свега 16,4% у току 2011. године (табела 45). То је директна последица драстичног смањења стопа наталитетета и фертилитета. Удео млађег средовечног становништва (20–39) се смањивао током целокупног периода са 31,1% (1961) на (21,5%), са изузетком 1991. г. када је у међупописном раздобљу дошло до благог раста. Паралелно, удео старијег средовечног становништва (40–59) одликује не тако константан процес увећања (1991. и 2002. г.), при чему је ова групација имала најмањи апсолутни пад (1.292 лица). Највеће промене се везују са категорију старог становништва (60+). У посматраном периоду, увећана је за 86,6% са 3.531 (1961) на 6.588 лица (2011). Њихов апсолутни број био незнатно већи 2002. г. због смањења скупа младог становништва и нешто веће смртности старог континента.

Као на сличним пољима, присутна је **диференцијација између урбаног и руралног дела**. Све до 1971. г. нису постојале битније разлике у погледу старосне структуре између ове две групе насеља. Међутим, од седме деценије XX в., у градским насељима учешће младог становништва опада са 36,1% на 22%, односно са 39,7% на 14% у сеоским насељима (2011). Са друге стране, учешће старог становништва се увећало са 4,9% на 18,2% код градских тј. Са 9,6% на 38,3% код сеоских насеља. О екстремној угрожености руралног подручја говори чињеница да је број становника до 19 година седмоструко смањен (са 14.413 на 2.006 лица). На почетку интервала (1961) сеоска насеља су се налазила у фази демографске зрелости (индекс старења 0,24), да би 50 година касније стигла у фазу најдубље демографске старости (индекс старења 2,72, просечна старост 52,1). Томе су погодовали негативан природни прираштај, иселјавање младог становништва, али и дужи просечан животни век лица која остају у сеоским насељима (прилог 14).

Табела 45. Структура становништва Златибора по великим старосним групама 1961–2011. г.

Год.	0–19	%	20–39	%	40–59	%	≥ 60	%	неп.	%	Прос. стар.	Индекс стар.
1961	14.828	39,7	11.611	31,1	7.388	19,8	3.531	9,5	52	0,1	28,8	0,23
1971	11.706	35,1	9.064	27,2	7.438	22,3	5.060	15,2	115	0,3	33,5	0,40
1981	7.531	26,3	6.987	24,4	8.267	28,9	5.688	19,9	123	0,4	37,7	0,76
1991	5.473	21,9	6.650	26,6	6.718	26,8	6.099	24,4	107	0,4	43,6	1,11
2002	4.345	19,0	5.442	23,7	5.962	26,0	6.949	30,3	220	1,0	47,8	3,10
2011	3.361	16,4	4.399	21,5	6.096	29,8	6.588	32,2	0	0,0	51,5	5,11

Извор: Pol i aktivnost (1965., knj. XI); Pol i starost – II deo (1973., knj. VIII); Dokumentacioni materijal (1981); Пол и старост (1993., књ. 4); Пол и старост (2003., књ. 2); Старост и пол (2011., књ. 2)

На основу **демографске типологије и стадијума демографске старости** Стјепана Штерца можемо увидети измене старосне структуре (табела 46). Подаци из 1961. г. показују да се већи број насеља (35) налази у фази демографске зрелости, док се незнатан број (9) налази на прагу демографске старости. У наредна два пописна периода готово

нестају насеља у фази демографске зрелости, а повећава се број насеља демографске старости односно дубоке демографске старости (0,43 – 1971., 0,76 – 1981. г., 1991 – 1,11). Средином 90-их, а то потврђује и попис 2002. г., па до данашњих дана, овај простор се егзистира у стадијуму најдубље демографске старости са индексим старења 1,60 (2002) и 1,96 (2011). Са просечном старошћу становништва од 51,5 година, показатељи из 2011. г. сведоче да се чак 42 насеља налазе у овом контингенту.

Најнеповољнија демографска обележја 2011. г. имала су насеља Семегњево (индекс 54,5, прос. стар. 61,9), Врутци (индекс 15,8, прос. стар. 62,1), Стубло (индекс 13,83, прос. стар. 60,5), Раковица (индекс 10,33, прос. стар. 57,2) и Сеништа (индекс 7,06, прос. стар. 56,8). Треба напоменути да још 17 насеља има коефицијент старења већи од 30%. Са друге стране, код градских насеља најповољнију старосну структуру има општински центар. У периоду до 2002. г. налазио се фази демографске зрелости (индекс старења 0,13–0,19). Почев од XX в. ово насеље улази у праг демографске старости (индекс 0,36). Према попису из 2011. г., са просечном старошћу од 37,5 година и индексом старења 0,64, Чајетина спада у демографски стара насеља са тенденцијом погоршања. Њен гравитациони утицај се огледа у споријем процесу старења у насељима Златибор (1,09) и Мачкат (0,95) (дубока демографска старост), али и Крива Река (1,57), Бранешци (1,75) и Саиновина (1,82) (прилог 15).

**Табела 46.** Бројност насеља на простору Златибора по стадијумима демографске старости 1961–2011. г.

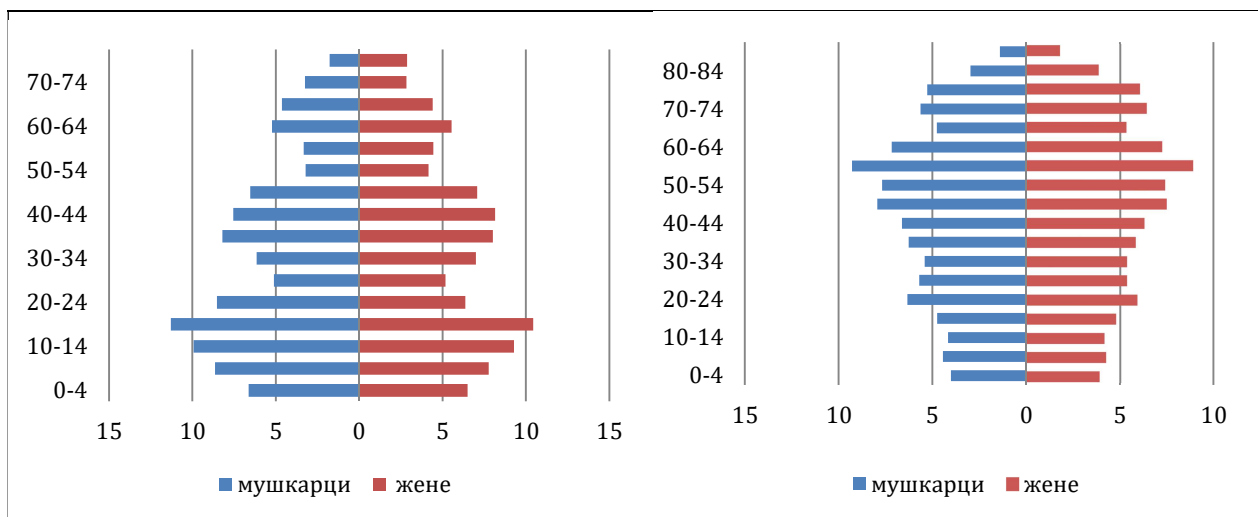
Стадијум	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Рана демографска младост	–	–	–	–	–	–
Демографска младост	–	–	–	–	–	–
Демографска зрелост	35	5	1	1	–	–
Праг демографске старости	9	28	1	1	1	–
Демографска старост	–	11	16	2	2	1
Дубока демографска старост	–	–	25	15	3	2
Најдубља демографска старост	–	–	2	26	39	42
<b>Укупно</b>	<b>44</b>	<b>44</b>	<b>45</b>	<b>45</b>	<b>45</b>	<b>45</b>

Извор: Ауторска обрада на основу Пописа становништва 1961–2011. г.

Бољи увид у демографску слику пружа нам **полно-старосна пирамида**. Захваљујући компензационом периоду након рата, 50-е и 60-е године одликује већа заступљеност млађих и млађе средовечних тзв. „baby boom“ генерација. Старосне пирамиде тога доба имају карактеристике *прогресивног типа*. Међутим, већ од 70-их, са старењем становништва, опадањем наталитета и порастом морталитета полако се формира нови облик тј. *стационарни тип* са највећем заступљеношћу кохорти 15–19 и 35–39 година. Истовремено, сужава се група млађих од 15 година, а повећава заступљеност група старијих од 40 година.

Са све неповољнијим демографским обележјима, у 2011. г. старосна пирамида Златибора поприма *регресивни карактер* са суженом основом и ширим врхом. Најзаступљенија је кохорта 55–59 година („baby boom“ генерација), док подједнако присуство имају групе 50–54 и 60–64 године. Реално стање указује на веома дубок процес демографског старења. Са једне стране, присутна је ограничена могућност биолошког обнављања (искључиво градска и приградска насеља), док са друге стране појединим насељима са неповољним кретањима прети нестанак у ближој будућности (Раковица, Семегњево, Стубло, Врутци, Пањак, Жељине, Дренова и друга).





Графикон 1. Полно-старосна пирамида становништва Златибора 1971. и 2011. г.  
Извор: израђено на основу Пописа становништва 1971. (књ. VIII) и 2011. г. (књ. 2)

## 7.2. Промене полне структуре становништва

**Полна структура** је доминантно условљена природном и механичком компонентом. Као и на нивоу Републике Србије, у читавом раздобљу после Другог светског рата присутан је нешто већи број особа женског пола (табела 47). Диспропорција је била незнатно већа на првим пописима (52,2% жена – 1948. и 51,5% – 1961. г.). Овакво стање је било условљено већим страдањем мушкараца, али и миграцијама из економских разлога. Попис из 1971. г. је показао подједнак број жена и мушкараца, док је 1981. г. представљала изузетак у овом низу јер је тада једино забележен нешто већи број особа мушког пола (за 0,6%). Од 1991. г. евидентира се незнатно већи удео жена (0,2–0,8%) али је генерално успостављена полна равнотежа. Она је подстакнута иселјавањем жена ради удаје и школовања са једне, али и краћим животним веком мушкараца са друге стране. То потврђују и последњи подаци из 2011. г. (50,4% жена и 49,6% мушкараца).

Табела 47. Полна структура становништва Златибора 1961–2011. г.

Година	Свега	Мушко	%	Женско	%	Стопа маскулинитета
1961	37.356	18.119	48,5	19.237	51,5	94,2
1971	33.383	16.692	50,0	16.691	50,0	100,0
1981	28.595	14.392	50,3	14.203	49,7	101,3
1991	25.047	12.495	49,9	12.552	50,1	99,5
2002	22.918	11.391	49,7	11.527	50,3	98,8
2011	20.444	10.148	49,6	10.296	50,4	98,6

Извор: Pol i aktivnost (1965., књ. XI); Pol i starost – II deo (1973., књ. VIII); Dokumentacioni materijal (1981); Пол и старост (1993., књ. 4); Пол и старост (2003., књ. 2); Старост и пол (2011., књ. 2)

Истовремено, присутне су одређене разлике у заступљености полова према **тип**у насеља. Закључно са 1961. годином, у сеоским насељима се бележи већа заступљеност жена (51,6%), док је у Чајетини „гас на ваги“ у корист мушкараца (51,2%). Од 1971–2011. г. присутан је супротан однос, па је тако удео мушкараца у градским насељима опао са 49,8% на 47,9%, а у сеоским насељима порастао са 50% на 50,4%. Таква ситуације је условљена пре свега променом традиционалних образаца рада и запошљавањем жена у граду, док остарело мушко становништво остаје на селу везујући своју егзистеницију за пољопривреду. У појединим сеоским насељима постоје извесна одступања од поменутог тренда. Стога, највећи проценат женског становништва 2011. г. се среће у Семењеву и Пањуку (53,6%), Голову (52,5%), Стрмцу (52,0%), Мокрој Гори (51,9%), Мачкату (50,6%) и Трипкови (50,5%), док је идентичан омер међу половима у Биосци и Стублу (50%) (прилог 16).

Полна структура се може боље сагледати по **великим старосним групама становништва** (табела 48). Увидом у податке 1971–2011. г., видљива је већа заступљеност мушкараца у контингенту младог (0–19) и млађег средовечног становништва (20–39). У зависности од пописа, њихов удео се кретао 50,7–52,3% у првој, односно 51,4–54,9% у другој категорији. Удео мушкараца 2011. г. у категорији 0–19 година се кретао од 50,6% код сеоских тј. 50,8% код градских насеља. У категорији 20–39 година, 2011. г. било је 53,1% особа мушког пола уз извесне разлике између типова насеља. Наиме, жене су доминирале у овој старосној групи у урбаном подручју (51,9%), док су мушкарци заузимали 56,5% у руралном подручју. У групи старијег средовечног становништва (40–59), до пописа 2002. г., веће учешће је на страни жена, а потом превагу преузимају мушкарци (52,7% – 2011 г.). Истовремено, услед дужег просечног животног века, удео жена је већи у контингенту старог становништва (60 и више) и он је линеарно растао са 51,% (1971) на 56,0% (2011). Њихова заступљеност 2011. г. је била 54,8% у урбаном тј. 56,3% у руралном делу. Постојећа полно-старосна расподела указује на више проблема. Прво, присутан је вишак мушкараца како у најмлађем, тако и у најзначајнијем фертилно способном контингенту. Друго, мањак млађих и средовечних жена услед напуштања сеоских средина доводи у питање биолошки опстанак истих.

**Табела 48.** Полна структура становништва Златибора по великим старосним групама 1961–2011. г.

Година	0–19		20–39		40–59		≥ 60	
	мушк.	жене	мушк.	жене	мушк.	жене	мушк.	жене
1971	51,8	48,2	51,4	48,6	46,1	53,9	48,9	51,1
1981	52,3	47,7	54,7	45,3	47,7	52,3	46,3	53,7
1991	51,7	48,3	54,9	45,1	48,4	51,6	44,6	55,4
2002	50,7	49,3	54,0	46,0	51,6	48,4	44,2	55,8
2011	50,7	49,3	53,1	46,9	52,7	47,3	44,0	56,0

Извор: Pol i aktivnost (1965., knj. XI); Pol i starost – II deo (1973., knj. VIII); Dokumentacioni materijal (1981); Пол и старост (1993., књ. 4); Пол и старост (2003., књ. 2); Старост и пол (2011., књ. 2)

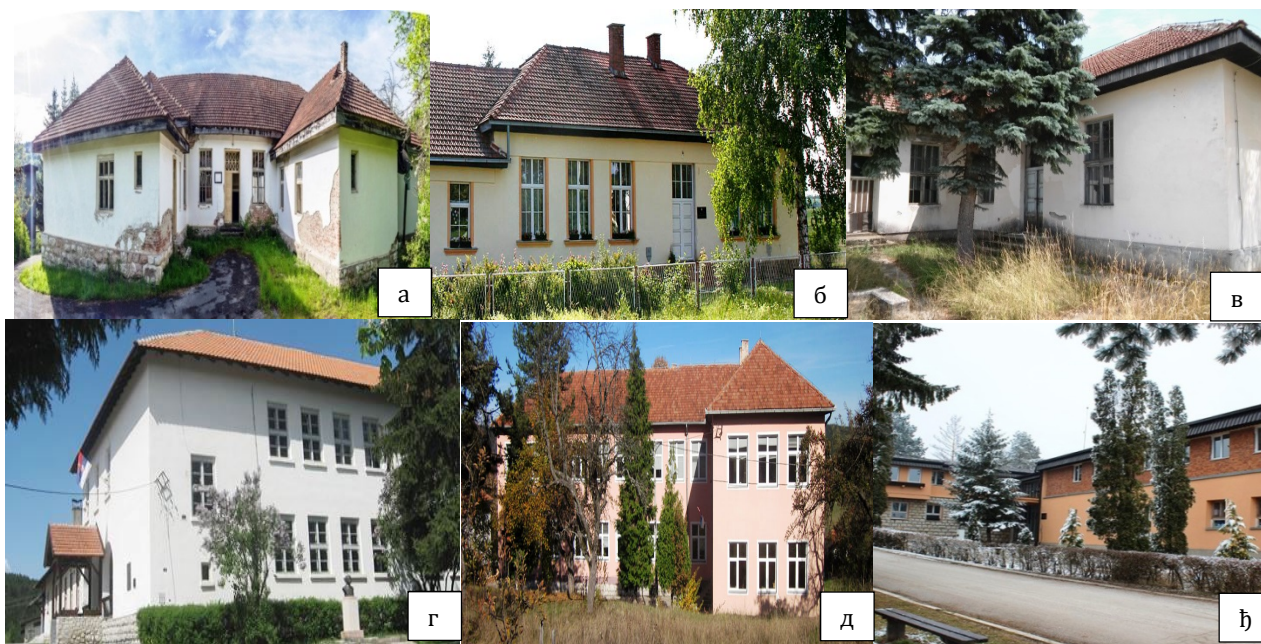
### 7.3. Промене образовне структуре становништва

**Развој школства** у златиборском крају има дугу традицију. У првој половини XIX в. Златиборски срез је био једини у Ужичком округу у коме није радила ниједна школа. Први значајнији подухвати на овом плану су започети током друге владавине Обреновића и измештања седишта среза из Чајетине у Ужице. Почетком 80-их г. XIX в. у Златиборском срезу су радиле три школе: Мачкату, Биосци и Доброселици. Прва је завршена и отворена *школа у Белој Реци* 1855. г. (тада Ариљском срезу) за ученике из Беле Реке, Мочиоца, Ојковице, Бураће и Драглице, а готово паралелно и *школа у Мачкату* (1859/60). Ова трогодишња школа била обавезна, а похађали су је ђаци из Чајетине, Трипкове, Шљивовице, Бранешаца, Мачката, Криве Реке, Дријетња, Качера, Мушвета, Стапара, па чак и удаљених Семегњева, Јабланице и Доброселице (Љ. Ђенић, 1970а; С. Ђенић и сар., 2009). У почетку је школу похађало око 150 ученика, али је отварањем школа у Биосци и Доброселици (1870)<sup>68</sup> број ученика смањен за две трећине. Једна од најстаријих установа је преживела три рата радећи као четвороразредна (до 1953.), а трансформацијом 1958. г. прераста у осмогодишњу школу. Реконструкцијом и адаптацијом из 70-их година добија назив „Миливоје Боровић“, по учеснику народноослободилачке борбе и члану КПЈ (Познановић, 2013). Од осталих објеката пажњу заслужује и *школа у Сирогојну* основана 1876. године. Међутим, она је убрзо изгорела и није постојала 31 годину. Тек 1907/08. г. започиње са радом нов, савремени објекат који је 1911. г. похађало 150 ученика (Ђалдовић & Мандић, 2015). Установа је паљена током оба рата, па су 1923. г. саграђени нови

<sup>68</sup> Школа у Доброселици је радила у старој згради до 1938. г. када је подигнута нова (адаптација извршена 1969. г.). Тих година школу је похађало 228 ученика. Ипак, наредну деценију карактерише интензивно опадање броја ученика, па је одлуком општинских власти ОШ „Вук Караџић“ из Доброселице угашена и припојена ОШ „Димитрије Туцовић“ у Чајетини (Љ. Ђенић, 1970а).

капацитети у Сирогојну и Рожанству. Након рата, 1968. г. је завршен објекат који је са истуреним одељењима у Рожанству и Жељинама 1969/70. г. похађало 455 ученика (Љ Ђенић, 1970). Данашњој школи народног хероја „Сава Јовановић Сирогојно“ 1991 г. је припојена ОШ „Славољуб Терзић“ из Љубиша. Готово паралелно, у *Кремни* 1888. г. започиње са радом школа коју су похађали ученици матичне школе, а у каснијем периоду и издвојених одељења у Мокрој Гори, Биосци, Кесеровини, али и Врутцима, Шарган Витасима и Котроману (Мисаиловић, 1992, 2015). Данас, основна школа у Кремнима носи назив „Богосав Јанковић“.

За разлику од сеоских заједница, иницијатива за отварање школе у варошици јавља се почетком 80-их, а њена реализација је започета 1886. године. Прву генерацију је уписала 1887. г. (45 ученика), а од 1910. г. у новој згради је радила са пар одељења. Новим образовним реформама 50-их година (оснивање прогимназија и нижих гимназија) прераста у осмогодишњу школу (1953). У том периоду, ОШ „Сава Јовановић Сирогојно“ (1956) и данашњу ОШ „Димитрије Туцовић“ (од 1974. г.), као и њихова истурена одељења похађало је 641 ученика у 22 одељења (Љ. Ђенић, 1970а). Током 20-их и почетком 30-их година ХХ в., низом околности подижу се школске зграде и отпочиње настава у низу сеоских заједница: Семегњево (1919, 1934), Голову (1932), Јабланици (1919, 1937), Алином Потоку (1922, 1938), Рожанству (1923, 1954), Кривој Реци (1929, 1932), Трипкови (1932, 1939), Дренови (1933, 1937), Стублу и Драглици (1934) (Грујичић, 1998; Д. Жиловић & С. Жиловић, 2011; Љ. Ђенић, 1970а; Мићић, 1987; Познановић, 2000; Шуљагић, 2012). У току 1931. г. почела је са радом и *Домаћичка школа у Чајетини*. Била је то прва школа интернатског типа и једина у којој се вршила петомесечна обука сеоских жена за бројне активности (ткање, плетење, рад у кухињи и др.) кроз коју је током 10 година прошло 18 генерација ученика. Нажалост, недостачком средстава и променом образовне политике престала је са радом након ослобођења (М. Ђенић, 1990).



**Слика 14.** Образовне институције на простору Златибора  
а) ОШ „Вук Караџић“, Доброселица; б) ОШ „Миливоје Боровић“, Мачкат; в) ОШ „Бранислав Пишчевић“, Семегњево; г) ОШ „Димитрије Туцовић“, Чајетина; д) ОШ „Богосав Јанковић“, Кремна; њ) ОШ „Сава Јовановић“, Сирогојно

Фото: С. Денда (2021); докуменатација образовних установа

Након рата, демографске прилике, образовне и привредне потребе су условиле подизање нових школских зграда у преосталим насељима: Саиновини (1949, 1959), Бранешцима и Горњим Рудинама (1949), Мушветама и Трнави (1950), Доњем Љубишу (1949, 1956), Жељинама (1949, 1954) и Раковици (1949, 1953) (Љ. Ђенић, 1970а; Д.

Жиловић & С. Жиловић, 2011; Ојданић, 2009). Као последица све присутније индустријализације, школске 1962/63. г. основана је „Школа за квалификоване раднике“ као издвојено одељење Школе за ученике у привреди „Радоје Марић“ из Титовог Ужица. Током 1964/65. г. прераста у самосталну школу коју је просечно похађало око 40 ученика, а коју је до затварања (1970) завршило седам генерација (Љ. Ђенић, 1970а). Током 1977/78. г. са радом отпочиње прва средњешколска институција као део Образовног центра „Радоје Марић“ из Титовог Ужица (од 1984. г. самостална установа). Школа је током времена мењала образовне профиле да би јачањем туристичко-угоститељског сектора 2003. г. преименована у *Угоститељско-туристичку школу*. Временом, услед организационих промена, велики део школа у сеоским заједницама је угашен или припојен матичним школама у Чајетини, Мачкату, Сирогојну, Кремни, Радоињи и Јасенову.

Као један од важних индикатора људског капитала јесте **образовна структура** становништва Златибора. Иако су Старовласи познати као веома мудри људи, степен њиховог формалног образовања је био на веома ниском нивоу. Подаци са краја 40-их и почетка 50-их година ХХ в. указују да је преко половине становника старијих од 10 година било неписмено (56,5%), око 26,4% мушкараца и 73,6% жена (Popis stanovništva 1953., Pismenost i školska sprema, knj. 3). Са развојем школства, како у урбаном, тако и сеоском подручју, број неписмених је опао за 8.741 лица тј. са 25,9% (1961) на 774 лица тј. 4,1% (2011). Томе је допринело увођење бројних курсева и оснивањем народних универзитета, нижих и виших средњих школа. Поред бројних напора, током читавог периода учљиве су разлике између особа мушког и женског пола. Знатно мањи број жена је због традиционалних културних образаца био укључен у процес формалног образовања. У раздобљу 1961–2011. г. удео неписмених мушкараца у мушком контингенту старијем од 10 година је смањен 12 пута (са 6,9% на 0,7%), а жена девет пута (40,4% на 5,9%) са значајно већим апсолутним вредностима (табела 49).

**Табела 49.** Промена броја неписмених лица на простору Златибора према полу 1961–2011. г.

Година	Становништво изнад 10 година старости	Неписмени		Мушко		Женско	
		број	%	број	%	број	%
1961	33.803	8.741	25,9	1.190	–	5.066	–
1971	28.299	6.722	23,8	968	6,9	5.754	40,4
1981	25.294	4.261	16,8	523	4,1	3738	29,8
1991	22.438	2.863	12,8	276	2,5	2587	22,9
2002	19.964	1.699	8,5	127	1,2	1572	14,8
2011	18.862	774	4,1	70	0,7	559	5,9

Извор: Školska sprema i pismenost (1965., knj. XIII); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Stanovništvo staro 10 i više godina prema полу, a neписмени i prema starosti (1991., tabela 006); Школска спрема и писменост (2002) документациони материјал; Становништво старо 15 и више година према полу, а неписмени и према старости (2011) – документациони материјал

**Анализа старосних група по писмености** показује да се захваљујући описмењавању од 60-их година до данас смањује удео неписмених у контингентима млађих старосних група на рачун генерације старијих од 65 година (табела 50). Учешће неписмених у групи 10–19 и 20–34 година је сведено на минимум (0,1%). Истовремено, висок удео неписмених међу лицима старијим од 65 година увећан је са 15,2% (1961) на 95,9% у току 2011. године. У питању је група рођена пре или непосредно после рата, која није била обухваћена формалним образовањем. Такође, присутна је диспропорција између неписмених лица у градској (11,7%) и сеоској средини (28,2%) 1961. г., док је 2011. г. тај однос био 0,5:5,6% у корист градских насеља. Последњи попис указује да је највећи проценат неписмених присутан у Раковици (15,5%), Стублу (14,6%), Пањку (13,6%), Гостиљу (13,1%), Алином Поточку (12,8%) и Ојковици (10,2%). Савремено привређивање подразумева и познавање рада на рачунару. Поменути попис нам пружа податке и о компјутерској писмености особа старијих од 15 година. Забрињава чињеница да је преко 68% компјутерски неписмених лица (78,4% у селима и 43,3% у градским насељима), док је свега 19,3% лица у потпуности компјутерски писмено (11,1% у сеоским и 40% у градским насељима). У појединим

насељима удео информационо-технолошко необразованих је већи од 90% (Алин Поток, Голово, Доброселица, Жељине, Стубло, Врутци, Кршање, Пањак и др.), што директно кореспондира са њиховом старосном и образовном структуром.

**Табела 50.** Старосне групе по уделу неписмених лица на простору Златибора 1961–2011. г. (%)

Година	10-19	20-34	35-49	50-64	≥ 65	непознато
1961	2,1	21,7		61,0	15,2	-
1971	1,2	4,5	31,4	35,4	26,4	1,1
1981	0,6	1,5	12,6	37,2	47,5	0,5
1991	0,3	0,8	2,8	37,6	58,0	0,4
2002	0,5	0,8	1,5	9,8	85,9	1,5
2011	0,1	0,1	1,6	2,3	95,9	-

Извор: Školska sprema i pismenost (1965., knj. XIII); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Stanovništvo staro 10 i više godina prema полу, a nepismeni i prema starosti (1991., tabela 006); Школска спрема и писменост (2002) – документациони материјал; Становништво старо 15 и више година према полу, а неписмени и према старости (2011) – документациони материјал

Све претходно наведено је у вези са **структуром становништва према школској спреми** (табела 51). Послератни период обележава висока заступљеност лица без школске спреме (69,5% у 1948. и 56,5% у 1953. г.), а међу њима највише особа женског пола (Popis 1948., Stanovništvo по школској спреми по srezovima i gradovima, knj. 2; Popis stanovništva 1953., Pismenost i školska sprema, knj. 3). Унапређењем образовног система у наредним деценијама (1961–2011) смањује се учешће лица без спреме и са непотпуном основном школом, а повећава се удео са завршеном основном школом (до 2002. г.), средњим и високошколским образовањем. Удео лица без школске спреме у поменутом раздобљу је умањен за 46%, а нешто мање (26,8%) и у категорији са непотпуни основним образовањем (са 49% на 8% у селима и 33,5% на 1,2% у градским насељима). Ипак, 19,3% лица у овом контингенту 2011. г. последица је високог удела старачког становништва, пре свега у сеоским насељима. Растућом индустријализацијом, а потом и сектором услуга, јача потреба за квалификованом средњошколском радном снагом са 1,7% (1961) на 41,7% (2011).

**Табела 51.** Структура становништва Златибора према школској спреми 1961–2011. г. (%)

Година	Без шк. спреме	Непот. осн. школа	Основна школа	Средња школа	Струковно образовање	Академско образовање	Непознато
1961	48,6	46,1	3,3	1,7	0,2	0,1	0,04
1971	38,4	45,6	10,0	5,2	0,4	0,2	0,2
1981	25,1	40,8	19,0	13,4	1,1	0,6	0,04
1991	19,2	32,5	23,8	20,2	2,0	1,5	0,8
2002	11,7	25,5	27,1	30,5	2,6	1,9	0,7
2011	6,0	19,3	24,6	41,7	3,8	4,2	0,3

Извор: Školska sprema i pismenost (1965., knj. XIII); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Stanovništvo staro 15 i više godina prema полу, školskoј спреми i pismenosti (1991., tabela 005); Школска спрема и писменост (2002) – документациони материјал; Становништво старо 15 и више година према школској спреми и полу, подаци по насељима (2011) – документациони материјал

Посебан квалитативни допринос представља повећање броја лица са завршеним високим образовањем (са 0,04% на 1,9% у селима и са 1,5% на 9,7% у градским насељима). Њихово учешће је прогресирало са 0,1% (1953) на 8% (2011), са нешто већим процентом особа струковног него академског образовања. Афирмативан допринос представља све већа образованост женског становништва. Ипак, за разлику републичког просека, на истраживаном простору и даље је незантно већа заступљеност особа мушког пола у овом контингенту. Заступљеност у укупној популацији је и даље на недовољном нивоу што је последица структуре привредних делатности са једне, остатком у месту школовања (универзитетски центри) и присутним миграцијама на релацији село–град и Чајетина/Златибор – урбани центри.



## 7.4. Промене економске структуре становништва

Као што је већ наведено, раздобље након Другог светског рата карактеришу бројне (негативне) промене у демографским структурама са једне, као и све веће напуштање пољоприведног сектора са друге стране. Ти паралелни процеси су довели до измена у **економској структури** становништва (табела 52). У периоду 1961–2011. г. присутан је тренд раста (1961–1981), а потом опадања броја и удела активних лица, пораст броја и удела лица са личним приходом, као и пад броја и учешћа издржаваних лица. Када је реч о апсолутним вредностима **активних лица**, њихов број је у поменутом интервалу опао за 114,3% (са 17.764 на 8.288), а учешће у укупном становништву са 47,6% на 40,5%. Треба напоменути да је највећи број активних лица забележен је 1981. г. (17.949 лица или 63,4%). Поменуто увећање је последица све веће индустријализације и јачања сектора услуга (трансфер издржаваног становништва у активна лица). Ипак, најкрупније промене су се догодиле у контингенту **лица са личним приходима**. Њихов опсег 1961–2011. г. је значајно увећан и у апсолутном (са 369 на 5.613) и процентуалном погледу (са 1,0% на 27,5%). На раст овог контингента је пресудно утицала измена у сектору пензионо-инвалидске политике током протеклих деценија, али и интензиван процес демографског старења имајући у виду да пензионери чине највећи део ове групе. Велике измене су забележене у броју и учешћу **издржаваних лица**. У периоду 1961–2011. г. овај контингент бележи константни пад како у апсолутном (са 19.223 на 5.800 лица), тако и релативном износу од 51,5% на 28,4%, са изузетком раздобља 1981–1991. г. када је дошло до мањег увећања (2,1%).

У контексту **активног становништва**, присутне су извесне разлике између руралног и урбаног дела Златибора, мада је тренд истоветан. Све до 1991. г. у сеоским насељима је бележена виша стопа активности 47,7:41,2% (1961), 64,6:53,2% (1981) и 52,2:55,2% (1991). Попис из 2002. године показује више стопе активности у градској средини (52,2:42,4%), а идентичан однос показују и резултати последњег пописа (44,4:38,9%). Међу сеоским насељима, највише стопе активности 2011. г. су имали Алин Поток (58,4%), Мушвете (50,0%) и Мачкат (48,1%), а најмање Бурађа (23,7%), Пеар (23,8%) и Стубло (25,8%). Са друге стране, у појединим насељима бројчано присуство активних становника је занемарљиво: Раковица (23), Стубло (33), Дренова (34), Жељине (35) и Рудине (37), док је урбаним и приградским на знатно вишем нивоу: Чајетина (1.581), Златибор (1.154), Мачкат (435), Крива Река (398), Бранешци (338), Саиновина (312), Јабланица (297), Мокра Гора (242), Кремна (208), Сирогојно (219) и Љубиш (212). У погледу **опште активности према полу**, мушко становништво одликује виша стопа активности имајући у виду већи број жена које се налазе у руралном (домаћице), али у урбаном подручју (ћаци и студенти) које припадају категорији издржаваних лица. Највиша специфична стопа активности мушкараца забележена је 1971. г. (64,9%), а најмања 2011. г. (50,6%), када и жена (30,7%). Истовремено, највеће учешће жена у активном становништву 2011. г. имали су Алин Поток (50%), Мушвете (43,7%) и Мачкат (40,2%), а најмање Стубло (4,7%), Пеар (9,8%) и Драглица (10,5%).

У склопу категорије **лица са личним приходима**, већи раст у поменутом периоду је остварен у оквиру градских (са 2,6% на 36,1%), него код сеоских насеља (0,9% на 30,4%). Све до првог пописа у XXI в., процентуално већи број ових лица је био у урбаном подручју због одласка у пензију, док је пољопривредна делатност на селу омогућавала временски дужи статус активног лица. Подаци Пописа из 2011. г. показују да је услед пензионисања пољопривредника и старосне структуре на селу, овај однос промењен у корист руралног подручја (36,1:30,4%). Највеће учешће овог контингента био је у Рудинама (49,3%), Драглици (49,1%), Стублу (47,7%), Семегњеву (44,3%), Голову (43,8%), Гостиљу (43,0%), Кршању и Доброселици (41,7%) и Раковици (40%). Супротно, најмања заступљеност је у Мачкату (16,4%), Чајетини (17,5%), Бранешцима (21,6%), Саиновини (21,7%), Кесеровини (22,6%), Трнави (24,0%) и Златибору (24,5%) тј. насељима која гравитирају општинском центру или пак где је заступљено старо (активно) пољопривредно становништво.



У склопу **издржаваних лица** постоји разлика између типова насеља. У апсолутном погледу, број издржаваних лица у урбаном подручју 1961–2002. г. је имао тенденцију раста (са 623 на 1.818), док се 2011. г. бележи умањење за 82,0%. Са друге стране, у релативном погледу читаво раздобље обележава пад (са 56,2% на 16,2%). Истовремено, у руралном делу слика је иста као на ширем простору Златибора са апсолутним умањењем за 14.747 лица (са 18.600 на 3.853) или у релативном са 51,3% на 27,0%. На поменути поларизацију су утицала два аспекта. Први, повећање броја ученика и студента у урбаном подручју као последица миграција село– град и други, све нижа стопа наталитета и промена образаца рада уз веће запошљавање жена у руралном подручју. У току 2011. г. удео издржаваних лица по сеоским насељима је разнолик, али без драстичнијих одступања, од 14,7% у Алином Потоку, 16% у Голову, 17,4% у Врутцима до 35,5% у Кривој Реци. Једини изузетак је Семегњево са мање од 10% издржаваних лица (9,7%). Разумљиво, у апсолутним бројевима највећи број ових лица живи у општинском центру (1.075), Златибору (872), а најмањи у Раковици (10), Семегњевоу (17) и Жељинама (19).

Табела 52. Структура становништва Златибора према активности 1961–2011. г.

Година	Укупно	Активна лица	%	Лица са личним приходом	%	Издржавана лица	%	Остало и непознато	%
1961	37.356	17.764	47,6	369	1,0	19.223	51,5	–	–
1971	33.383	17.687	53,0	870	2,6	14.786	44,3	–	–
1981	28.311	17.949	63,4	1.416	5,0	8.891	31,4	–	–
1991	25.047	13.722	54,8	2.790	11,1	8.402	33,5	132	0,5
2002	22.918	10.258	44,8	5.502	24,0	7.130	31,1	28	0,1
2011	20.444	8.288	40,5	5.613	27,5	5.800	28,4	743	3,6

Извор: Aktivnost i delatnost (1965., knj. XIV); Poljoprivredno stanovništvo (1973., knj. XI); Stalno stanovništvo, stanovništvo u zemlji i osnovni skupovi stanovništva u zemlji, po mestu stalnog stanovanja (1984., tabela 194); Aktivnost i пол (1994., књ. 7); Aktivnost i пол (2003., књ. 5); Становништво према економској активности и полу (2011) – документациони материјал

Додатну потврду о трансформацији економске структуре представљају измене у **радном контингенту** (лица 15–64 година) (табела 53). У конкретном истраживању, радни контингент се константно смањује од 1961. г. са 23.405 на 13.777 лица (умањење 69,9%). Његово учешће у укупној популацији је варијало: 62,6% (1961), 68,3% (1981) до 67,4% (2011), при чему је заступљеност мушког радног контингента била већа (изузев 1971. г.). У зависности од типа насеља, присутан је супротан однос, па је тако у градским насељима забележено његово вишеструко увећање у апсолутном и релативном погледу (са 719 на 4.440 лица), тј. умањење у случају сеоских насеља (са 26.686 на 9.377, индекс промене 143,0).

Табела 53. Структура радног контингента становништва Златибора 1961–2011. г.

Година	Радни контингент			Удео р. конт. у укуп. становништву (%)			Активно становништво			Искоришћеност р. контингента (%)		
	укуп.	мушк.	жене	укуп.	мушк.	жене	укуп.	мушк.	жене	укуп.	мушк.	жене
1961	23.405	–	–	62,6	–	–	17.764	–	–	75,9	–	–
1971	21.898	10.850	11.048	65,6	65,0	66,2	17.687	10.832	6.855	80,8	99,8	62,0
1981	19.533	9.883	9.650	68,3	68,7	67,9	17.949	9.299	8.650	91,9	94,1	89,6
1991	16.998	8.663	8.325	67,9	69,3	66,3	13.722	7.717	6.005	80,7	89,1	72,1
2002	15.314	7.844	7.470	66,8	68,9	64,8	10.258	6.093	4.165	67,0	77,7	55,8
2011	13.777	7.084	6.693	67,4	69,8	65,0	8.288	5.131	3.157	60,2	72,4	47,2

Извор: Pol i starost (1965., knj. XI); Aktivnost i delatnost (1965., knj. XIV); Pol i starost – II deo (1973., knj. VIII); Poljoprivredno stanovništvo (1973., knj. XI); Stalno stanovništvo, stanovništvo u zemlji i osnovni skupovi stanovništva u zemlji, po mestu stalnog stanovanja (1984., tabela 194); Пол и старост (1993., књ. 4); Aktivnost i пол (1994., књ. 7); Пол и старост (2003., књ. 2); Aktivnost i пол (2003., књ. 5); Старост и пол (2012., књ. 2); Становништво према економској активности и полу (2011) – документациони материјал

Однос активних и радно способних лица кроз **искоришћеност радног контингента** указује на две етапе: 1) до 1981. г. (раст удела активног у радном ст.) и 2) од 1981. г. (смањење удела активног у радном ст.). Последњи попис показује да је било радно активно

свега 60,2% радне снаге у односу на 80-е када је услед растуће индустријализације достигао преко 90%. Посматрано по типу насеља, искоришћеност контингента је била већа у руралном делу (1961–1991), а од пописа 2002. г. у урбаном делу. Такође, искоришћеност мушког контингента је у читавом периоду била знатно већа (2011. г. 72,4:47,2%).

Са опадањем броја и учешћа активних лица са једне, долази до увећања категорија издржаваних, а нарочито лица са личним приходима са друге стране. То доводи до све веће **економске зависности** чији коефицијент се кретао од 1,09 (1961) до 1,47 (2011) (табела 54).

Табела 54. Коефицијент економске зависности становништва Златибора 1961–2011. г.

Година	Златибор (целина)		Градска насеља		Сеоска насеља	
	коэф. екон. зависности	неактив. на 100 активн.	коэф. екон. зависности	неактив. на 100 активн.	коэф. екон. зависности	неактив. на 100 активн.
1961	1,09	109,44	1,43	142,67	1,10	110,29
1971	0,88	88,51	1,16	116,28	0,87	86,96
1981	0,57	57,42	0,88	88,04	0,54	54,45
1991	0,83	82,52	0,90	89,69	0,81	81,12
2002	1,23	123,41	0,92	91,65	1,36	135,77
2011	1,47	146,67	1,25	125,12	1,57	157,28

Извор: Aktivnost i delatnost (1965., knj. XIV); Poljoprivredno stanovništvo (1973., knj. XI); Stalno stanovništvo, stanovništvo u zemlji i osnovni skupovi stanovništva u zemlji, po mestu stalnog stanovanja (1984., tabela 194); Aktivnost i pol (1994., књ. 7); Aktivnost i pol (2003., књ. 5); Становништво према економској активности и полу (2011) – документациони материјал

У периоду 1961–2002. г. поменути коефицијент је услед развоја примарног сектора и већег броја активних пољопривредника у односу на број пензионисаних лица био знатно нижи у руралном делу. Са пензионисањем већег броја пољопривредника, тај однос је промењен у корист урбаног подручја, па је тако 2011. г. он био 1,25:1,57. Податак да на 100 активних становника долази 147 неактивних представља значајну баријеру даљег економског развоја. На основу приказаних параметара, у будућности се предвиђа даље погоршање перформански економске структуре. У том правцу, општински центар и насеља која њему гравитирају ће имати нешто боље резултате (прилог 17).

Са променама бројности активног становништва дошло је до успостављања нове **структуре активних лица по делатностима** (табела 55 и 56). У Србији као и већини других земаља у којима доминирају рурална насеља, пре и првим деценијама након рата, преовлађивало је пољопривредно становништво. У Златиборском срезу је према Попису 1953. г. било 85,6% активних пољопривредника (Popis stanovništva 1953., Delatnost i poljoprivredno stanovništvo, knj. 5). Иако је од 60-их, а нарочито 70-их дошло до диверзификације привреде на подручју Златибора, тај процес се споро одвијао. Значајније промене у расподели су видљиве тек од половине 80-их година као последица наглашеније индустријализације и јачања сектора услуга. У складу са претходно наведеним, број лица у **примарном сектору** 1961–2011. г. је шестоструко умањен (са 82,1% на 32,5%).

Број запослених лица у **пољопривреди, шумарству и риболову** је спао са 14.602 на свега 2.324 особа. Подаци из 2011. г. указују да се екстензивном пољопривредном производњом највише баве лица из Кућана (89,1%), Горње Беле Реке (83,0%), Трнаве (79,5%), Негбине (79,4%), Алиног Потока (78,1%), Ојковице (76,5%), Бурађе (75,6%) и Љубиша (75,4%). Углавном је реч о брдско-планинским, забаченим насељима у којима нема много услова за друге облике привређивања. Истовремено, поједина насеља у апсолутном износу имају већи број, али мање учешће (нпр. Јабланица, Крива Река и Саиновина). Сасвим очекивано, најмање учешће пољопривредника у категорији лица која обављају занимање је на Златибору (2,4%), Чајетини (3,6%), али и Котроману (5,3%) (изузетно мали број активних лица).

Табела 55. Активно становништво на простору Златибора према секторима делатности 1961–2011. г.

Сектор	1961		1971		1981		1991		2002		2011	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
Примарни	14.602	82,1	12.793	74,0	11.499	71,3	6.304	49,0	2.894	34,7	2.324	32,5
Секундарни	1.199	6,7	2.403	13,9	2.409	14,9	3.850	29,9	2.393	28,7	1.443	20,2
Терцијарни	712	4,0	1.407	8,1	1.410	8,7	1.836	14,3	2.023	24,2	2.379	33,3
Квартарни	500	2,8	529	3,1	739	4,6	830	6,5	939	11,3	993	14,0
Ван дел. И непознато	765	4,3	151	0,9	79	0,5	42	0,3	96	1,2	12	0,2
<b>Укупно</b>	<b>17.778</b>	<b>100</b>	<b>17.283</b>	<b>100,0</b>	<b>16.136</b>	<b>100,0</b>	<b>12.862</b>	<b>100</b>	<b>8.345</b>	<b>100,0</b>	<b>7.151</b>	<b>100,0</b>

Извор: Aktivnost i delatnost (1965., knj. XIV); Delatnost (1974., knj. X); Dokumentacioni materijal (1981); Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema delatnosti (1991., tabela 008); Делатност и пол активног становништва које обавља занимање (2004., књ. 6); Економски активно становништво које обавља занимање, према делатности (2011)

За разлику од примарног, број радника који су привређивали у **секундарном сектору** је стално растао 1961–1991. г. (са 1.199 на 3.850 лица тј. са 6,7% на 29,2%), када услед деиндустријализације, економске кризе, застареле производње, а касније и неуспешних приватизација започиње пад. Тако је 2011. г. у овом сектору радило 1.443 лица тј. 20,2% укупног броја радно активних. Традиционално, највећи број запослених лица је био у **индустрији и рударству** (углавном прерађивачка индустрија), а потом у **грађевинарству**. У последњем међупописном периоду, карактеристичан је тренд пада броја запослених лица у индустрији и нешто блажи раст у грађевинарству. Насеља која су имала највећи удео активних индустријско-грађевинских радника 2011. г. била су Пеар (36,4%), Бранешци (34,1%), Кесеровина (32,1%), Биоска (31,3%), Дренова (28,6%), Мачкат (28,5%), Кремна (28,0%), Крива Река (26,5%), Саиновина (26,1%) и Радушa (25,8%). Слично, као и у примарном сектору, апсолутно највећи број запослених лица имају насеља Чајетина (269) и Златибор (155). Изузимајући насеља Бранешци, Биоска, Кремна, Крива Река и Саиновина која поседују одређене капацитета, у осталим насељима преовлађују дневни мигранти који седиште рада везују за град Ужице (Севојно) и сл. насеља. На другој страни се налазе насеља која имају испод 10% запослених у индустрији и рударству (Алин Поток, Трнава, Љубиш, Горња и Доња Бела Река, Јасеново, Кућани, Негбина, и Ојковица). Поједина насеља која имају релативно висок удео, услед малог броја активних лица бележе испод 10 људи запослених у овом сектору (нпр. Раковица, Голово, Рудине, Стубло, Котроман, Кршање и Пањак).

Значајан квантитативни и квалитативни напредак је остварен у **терцијарном сектору**. Према резултатима Пописа 1953. и 1961. г., удео ове категорије се кретао око 4%. Заједно са кварталним, ово је једини сектор у којем је 1961–2011. г. бележен континуиран раст како у апсолутном, тако и у релативном погледу. У терцијарном сектору је 2011. г. радило 2.379 лица (33,3%) у односу на 712 лица 1961. године. Раст у поменутих секторима последица је смањење броја лица која обављају занимање у примарном и секундарном сектору, али и све већих потреба услужних делатности (нпр. туризам). За разлику од 60-их година када је **занатство** услед неразвијености индустријске производње било заступљено, број запослених у овој делатности у наредном периоду је карактерисао континуиран пад. У 1961. г. ту је радило 280 (1,6%), а три деценије касније 173 лица (1,3%). Слично се догодило и са **стамбено-комуналним делатностима** где је радило 102 (0,6%) односно 89 лица (0,7%). Такво стање кореспондира са спровођењем инфраструктурних радова током 70-их и 80-их година. У каснијим пописима, запослени из поменутих сектора су прерапоредени у оквиру других делатности. За разлику од претходних, **саобраћајну делатност** одликује варијабилно стање. Наиме, раст броја запослених кореспондира са изградњом и обнављањем путне и железничке мреже, али и развојем путничког и робног транспорта. Може се рећи да је 1961–2011. г. највећи број радно ангажованих био 1981. г. (517 лица), док је пак највећи удео био 2002. г. (4,4%). Резултати последњег пописа показују пад у апсолутном и релативном погледу (363 лица или 3,7%). Највећи број активног становништва у саобраћају био је у Чајетини (36), Мокрој Гори (29) и Златибору (27), услед постојања предузећа који се баве путничким превозом и робним транспортом.

Имајући у виду наглашени популарност Златибора као дестинације, не треба да чуди континуитет увећања у *трговачкој и туристичко-угоститељској делатности*. О њиховој повезаности говори чињеница да су до 1981. г. чинили јединствену делатност. Као супституција пропалих друштвених трговачких предузећа, долазе трговачки ланци, али и бројни самостални предузетници. Тако је број запослених у трговини увећан са 193/1,1% (1961) на 650 лица/9,1% (2011), док је у туристичко-угоститељској делатности то увећање било драстичније са 193/1,1% на 937 лица или 13,1%. Разумљиво, највећи број становника који обавља занимање у трговини 2011. г. био је у градским насељима Чајетина (175/14,2%) и Златибор (141/13,8%), као и у Кривој Реци (50/13,7%). Слично стање је у туризму: Златибор (290/28,4%), Чајетина (248/20,1%), Бранешци (44/16,4%), Крива Река (39/10,7%), Саиновина (35/12,7%) и Мачкат (34/8,9%). Веома мали број радно активних становника је учинио да поједина насеља имају висок процентуални удео ангажованих у трговини (Гостиље, Доброслелица и Котроман) и туризму (Доброселица, Рудине, Витаси, Стрмац, Котроман, Кршање и Пањак). Истовремено, најмањи број лица који су запослени у поменутих делатностима био је у Раковици, Дренови, Семегњеви, Стублу, Јасенову, Кућанима и Ојковици, док у Бураћи није било лица која су радила у поменутих делатностима.

Такође, са диверзификацијом привреде и потребама како становника, тако и посетилаца долази до афирмације *осталих услужних делатности* (нпр. финансијске услуге, издавање некретнина, информисање и др.). Изузимајући прво раздобље (1961–1971), ове делатности карактерише увећање у бројчаном и процентуалном смислу са 16 лица/0,1% (1961) на 529 лица/7,4% (2011). Највећа заступљеност запослених у поменутих делатностима била је у Златибору (116/11,4%), Чајетини (103/8,3%), Рожанству (21/11,6%) и Сирогојну (20/10,9%). У чак 19 насеља у њима је радило испод пет лица, док у 12 насеља нису биле заступљене.

**Табела 56.** Активно становништво на простору Златибора према врстама делатности 1961–2011. г.

Делатност	1961		1971		1981		1991		2002		2011	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
пољопривреда, шумарство и рибарство	14.602	82,1	12.793	74,0	11.499	71,3	6.304	49,0	2.894	34,7	2.324	32,5
индустрија и рударство	485	2,7	1.217	7,0	2.022	12,5	3.394	26,4	2.109	25,3	1.072	15,0
грађевинарство	505	2,8	1.186	6,9	387	2,4	456	3,5	284	3,4	371	5,2
стамбене и комуналне делатности	102	0,6	36	0,2	42	0,3	89	0,7	-	-	-	-
саобраћај	312	1,8	517	3,0	228	1,4	449	3,5	365	4,4	263	3,7
занатство и личне услуге	280	1,6	269	1,6	125	0,8	173	1,3	-	-	-	-
трговина и угоститељство	193	1,1	569	3,3	-	-	-	-	-	-	-	-
трговина	-	-	-	-	463	2,9	502	3,9	649	7,8	650	9,1
туризам и угоститељство	-	-	-	-	-	-	544	4,2	784	9,4	937	13,1
угоститељство	-	-	-	-	511,0	3,2	-	-	-	-	-	-
управа, просвета, здравство и социјална делатност	500	2,8	529	3,1	739	4,6	830	6,5	939	11,3	993	13,9
остале услужне делатности	34	0,2	16	0,1	41	0,3	79	0,6	225	2,7	529	7,4
ван делатности и непознато	765	4,3	151	0,9	79	0,5	42	0,3	96	1,2	12	0,2
<b>Укупно</b>	<b>17.778</b>	<b>100,0</b>	<b>17.283</b>	<b>100,0</b>	<b>16.136</b>	<b>100,0</b>	<b>12.862</b>	<b>100,0</b>	<b>8.345</b>	<b>100</b>	<b>7.151</b>	<b>100,0</b>

Извор: Aktivnost i delatnost (1965., knj. XIV); Delatnost (1974., knj. X); Dokumentacioni materijal (1981); Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema delatnosti (1991., tabela 008); Делатност и пол активног становништва које обавља занимање (2004., књ. 6); Економски активно становништво које обавља занимање, према делатности (2011)

На крају, посматрајући **квартарни сектор** видљив је континуитет високе заступљености лица запослених у државним службама. Од 1961. до 2011. г. у овом сектору је остварен раст са 500 (2,8%) на 939 лица 2011. године (14%). На то су утицали општи друштвени процеси који су се огледали у отварању основних и средњих школа, амбуланти и здравствених установа (укључујући и СБ „Чигота“), али и органа управљања (општина, месне канцеларије и др.). У склопу поменутих делатности 2011. г., највећа заступљеност је била у **државној управи и обавезном социјалном осигурању** (5,5%) и **здравственој и социјалној заштити** (5,0%), а најмања у **административним делатностима** (1,5%). Осим општинског центра (27,6%) и насеља Златибор (22,6%) који имају сублимишућу улогу за већи број функција, већи удео запослених у овим делатностима имају сеоска насеља Биоска (21,7%), Кремна (1,7%), Мачкат (16,7%), Сирогојно (12,5%), Бранешци (10,4%) и Крива Река (10,1%). Сви претходно наведени подаци иду у прилог негативним кретањима у оквиру економских структура. О томе говори и податак да је 2011. г. било 7.151 економски активног становништва које обавља занимање. Трансформација економских кретања у протеклих пар деценија је узроковала трансфер из примарног, најпре у секундарни, а потом у терцијарни и квартални сектор. Стога, имајући у виду данашњу ситуацију може се очекивати даљи процес терцијаризације (поготово туристичко-угоститељска делатност), уз стагнацију кварталног сектора и даљи пад примарних и секундарних делатности (првенствено рударство).

## 7.5. Промене структуре пољопривредног становништва

У склопу измена економских структура становништва, крајем 40-их и током 50-их година XX в., **пољопривреда** је представљала водећи извор прихода већине становника. Индустријализација током 60-их и 70-их година условљава јачање неаграрних делатности. Интензивни развој туризма је утицао на професионалну орјентацију млађих генерација и све чешће усмеравања ка услужним (терцијарним) делатностима које данас имају доминантну улогу. У складу са поменутих начелима, у периоду 1961–2011. г. долази до смањења **пољопривредног контингента** у укупног становништву са 28.671 (1961) на 3.155 лица (2011). Током 60-их и почетком 70-их година, учешће овог скупа је и даље било преко 60% (40 односно 34 насеља), а поједина насеља су имала преко 90% аграрне популације (Алин Поток, Гостиље, Дренова, Жељине, Раковица, Рудине, Стубло, Доња Бела Река и Кућани). Она са другим функцијама су 1961. и 1971. г. имала око 30% аграрног контингента (Чајетина, Кремна и Мокра Гора). Средином исте деценије, услед претходно наведених процеса, започиње значајнији пад учешћа пољопривредног становништва (испод 50%). Оваква закономерност је настављена и у каснијим деценијама: 1981. (45,7%), 1991. (29,2%), 2002. (16,4%), до 2011. (15,4%).

Табела 57. Структура пољопривредног становништва на простору Златибора 1961–2011. г.

Година	Пољопривредно ст.		Активно пољопривредно ст.			Издржавано пољ. ст.	
	свега	удео у укуп. ст. (%)	свега	удео у пољ. ст. (%)	удео у акт. ст. (%)	свега	удео у пољ. ст. (%)
1961	28.671	76,7	14.446	50,4	81,3	14.225	49,6
1971	21.073	63,1	12.980	61,6	73,4	8.093	38,4
1981	13.081	45,7	11.093	80,4	66,8	2.708	19,6
1991	7.317	29,2	5.873	80,3	42,8	1.444	19,7
2002	3.759	16,4	2.705	72,0	26,4	1.054	28,0
2011	3.155	15,4	2.129	67,5	25,7	1.026	32,5

Извор: Poljoprivredno stanovništvo (1966., knj. XV); Poljoprivredno stanovništvo (1973., knj. XI); Domaćinstva, poljoprivredno stanovništvo i poljoprivredni fondovi domaćinstava (1984., tabela 195); Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинстава (1994., књ. 8); Пољопривредно становништво (2004., књ. 7); Пољопривредно становништво (2012) – документациони материјал

Резултати последњег пописа показују да је овај контингент у руралном подручју сачињавао нешто мање од шестине (14,3%), док је његова заступљеност у градском насељу

Чајетина сведена на 0,9%. У две трећине сеоских насеља, удео ове групе је био мањи од 30%. Индивидуално, најмање учешће аграрне у укупној популацији имају насеља Мушвете (0,3%), Стрмац (6,2%), Кремна (6,3%) Кршање (7,4%), Мокра Гора (7,8%) и Рудине (9,7%), док се по највећем учешћу препознају Горња Бела Река (54,5%), Алин Поток (46,8%), Доња Бела Река (40,9%) и Крива Река (40,4%). Наведени подаци указују на наглашен процес деаграризације, чак и у некада искључивим пољопривредним заједницама.

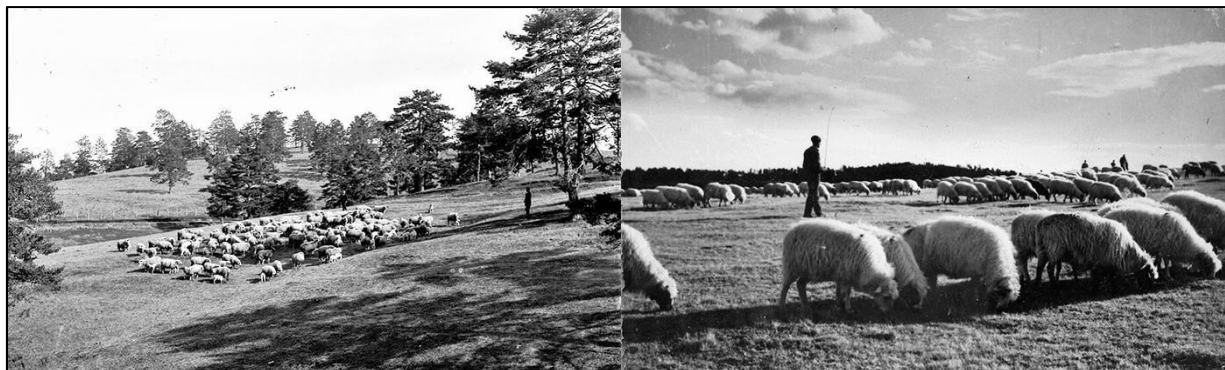
Континуирано са смањењем учешћа, тече процес измена **структуре пољопривредног становништва према активности** (табела 57). Долази до паралелног умањења групе активних пољопривредника и увећања броја издржаваних пољопривредних лица. Учешће активног у укупном пољопривредном становништву је карактерисао стални раст до 1991. г. (50,4% – 1961., 80,3% – 1991. г.), када започиње пад (67,5%) који је првенствено условљен одређеним законским решењима. Током времена „искристалисале“ су све две слике. Оне се огледају у континуираном смањењу некада високог удела активних лица у аграрној популацији са једне и променљивом кретању броја издржаваног пољопривредног становништва са друге стране (пад до 1981. и раст од 1991. г.). У условима екстензивне производње и демографског старења, присутна је релативно висока стопа активности аграрне популације, док је мањој заступљености издржаваних лица погодовао негативни прираштај и миграције (млади ка урбаним центрима). За разлику од 1961. г. када је стопа активности пољопривредника била већа од 75% (изузев насеља Чајетина, Котроман, Бурађа, Мокра Гора, Кремна, Стрмац, Биоска, Негбина), 2011. г. бележи се драстично нижа стопа активности. Чак 23 насеља има стопу нижу од 30%. Највишу стопу имају брдско-планинска села Кућани (76,6%), Горња Бела Река (73,7%), Голово (67,2%), Алин Поток (66,7%), Негбина (66,1%), Бурађа (63,3%), Семегњево (63,0%), Драглица (60,9%), и Ојковица (62,2%), а најнижу насеља Чајетина (1,3%), Мушвете (6,6%), Златибор и Мачкат (13,1%), Кремна (13,5%), Стрмац (15,0%) и Мокра Гора (16,5%).



## VIII ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ НА ЗЛАТИБОРУ

### 8.1. Развој пољопривреде

**Пољопривредна производња** има све одлике типичне за брдско-планинска подручја. Ужички крај је од давнина познат по сточарству, воћарству, а поједини делови и по повртарству. На то указују и пописни дефтери Смедеревског санџака (XVI в.), где је захваљујући својствима рељефа и вегетационог покривача (ливаде и пашњаци), Златибор као део ширег простора Старовлашко-рашке висије афирмисао развој сточарства као водеће привредне гране. Наиме, динарски досељеници су крчили већи део шумских комплекса и те површине претворили у пашњаке и ливаде (М. Павловић & Живковић, 2002/03). Истовремено, исти подаци говоре да у време турске доминације долази до везивања Влаха-сточара за земљу чиме се ратарство јавља као друга, пратећа привредна грана (Ђалдовић & Мандић, 2015). Тадашње сточарство је било екстензивног карактера, а језгро сточарског живота су чинили сувати (испаше за стоку) и бројна привремена сточарска насеља (колибе, појате и торови). Сточари и земљорадници тога доба су живели у великим породичним задругама (15–30 чланова) што је одговарало тадашњем начину живота и привређивања (Ршумовић, 1973). То су била главна обележја аутархичне привреде којима су задовољаване скромне потребе<sup>69</sup>. Неодостатак жита је компензован одласком у плодну Пожешку котлину где су сточари са својим стадима проводили зимске месеце. Тада се они упознају са могућношћу гајења кукуруза, зоба, кромпира (компензује дефицитарност жита) и воћа (јабука, крушка и шљива). Имајући у виду природне услове (тип земљишта, клима, висина) и оруђе, земља је обрађивана примитивно. Током XVII в., појединци из ужичких села бавили су се производњом масти и сира, као и овчјег сувог меса за сопствене потребе.



**Слика 15.** Сточарство на простору Златибора у прошлим временима  
Извор: П. Ковачевић (портал „Ужичанствено“)

Знатно касније, средином XIX в., на златиборској висоравни је било развијено товљење стоке за трговину<sup>70</sup>. На сеоским газдинствима сушени су грубо обрађени комади меса (касније комади пршуте, сланине, пастрме и кобасице), а вишак меса је пласиран на ужичку и београдску пијацу<sup>71</sup>. Седамдесетих и осамдесетих година започиње распадање патријархалних задруга и формирање инокосних породица (млади супружници, деца и

<sup>69</sup> Аутархични систем је био тежак за одржавање па стога да би се спречио поремећај равнотеже спроведено је више активности: увећање ливада крчењем камења, шума или шибља са одређених пашњачких површина и одлажење у печалбу и кирцилук (Ршумовић, 1973).

<sup>70</sup> Из овог краја годишње је извожено 15.000–20.000 оваца и говеда у прекоморске земље преко далматинских лука (Ристић, 1963).

<sup>71</sup> О квалитету месних прерађевина тога доба говори чињеница да су свињска и говеђа пршута и сланина излагани на Светској пољопривредној изложби у Паризу 1889. године (Томић, 2017). Оваква врста трговине је задржана и у каснијем периоду (нарочито до Првог светског рата) када се стока и златиборске прерађевине извозе у Беч и Трст (Љ. Ђенић, 1938).

остарели родитељи). То је условило крупне промене у сточарским кретањима<sup>72</sup>. Такође, отежане су и прилике у Пожешкој котлини које се огледају у смањивању ливадских простора и повећању потреба домицилног становиштва (Ршумовић, 1973). Почетком XX в. долази до измена у сектору пољопривреде. Министарство пољопривреде је 1908. г. купило земљиште тзв. „Државно поље“ са циљем оснивања сточарског завода. Међутим, од те намере су одустало па је на његовом месту отворен расадник за производњу воћних расада и сушара за воће (Ђенић & Жиловић, 1990). Истовремено, у његовом оквиру 1923. г. је подигнут живинарник. Поред Расадника, на унапређењу пољопривреде су радили Бановински сточарски завода са Краљевих Вода и Одељење државне ергеле „Мркоњићево“ из Сарајева на Белим водама. Сувати у власништву Бановине су издавани у закуп трговцима, док је један део заузимала управа Пољопривредне школе из Севојна и државне егеле из Сарајева које су вршиле испашу стоке (Љ. Ђенић, 1938)<sup>73</sup>.

Табела 58. Пољопривредне површине у општини Чајетина према начину коришћења 1974–2010. год. (у ha)

Година	Пољ. пов.	Оранице и баште	Воћњаци	Ливаде	Пашњаци
1974	38.011	3.557	1.110	9.022	24.322
1978	38.131	3.279	1.126	8.849	24.877
1982	38.143	3.369	1.138	8.988	24.648
1986	38.295	3.852	1.137	8.877	24.429
1990	37.902	3.768	1.157	8.870	24.107
1994	36.097	4.355	1.131	6.638	23.973
1998	37.505	3.176	1.163	9.175	23.991
2002	37.469	3.195	1.165	9.116	23.993
2006	37.224	2.992	1.168	9.239	23.825
2010	37.278	3.218	1.163	8.996	23.901

Извор: Општине у СР Србији (1975–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011)

**Процес трансформације сталних зелених површина** (пашњаци и ливаде) у друге категорије земљишта (оранице и баште) је започет још 40-их година XIX века. Удео земљишта под ливадама и пашњацима 1888. г. у западној Србији био је највећи у Ужичком округу (45,8%). Пред крај истог века, држава је у поседу имала 10 огромних сувата површине 10.000 ha<sup>74</sup>. У периоду између два рата, задржан је релативно висок удео ових површина јер је на Златибору 1924. г. било 18 окружних сувата<sup>75</sup>, док су остали били средњи или приватни. О њиховој заступљености сведочи и податак да је 1940. г. под стално зеленим површинама било 63,2% Ужичког округа (под пашњацима 58,9% у Златиборском срезу који са 31% бележи највећу производњу сена у Србији). После Другог светског рата започињу активности на **успостављању друштвено-економске равнотеже**<sup>76</sup>. Просечно учешће пољопривредног земљишта у укупном на простору Златибора износило је преко 60%. Време административног управљања (до 1951. г.), а потом и комуналног система у западној Србији доводи до смањивања површина под ливадама и пашњацима у корист њива и других категорија земљишта<sup>77</sup>. Међутим, општина Чајетина је и након увођења

<sup>72</sup> Млади супружници су обављали земљорадничке (мушкарци) и кућне послове (жене).

<sup>73</sup> Поред оваца највише су гајени говеда и коњи (М. Ђенић, 1990). На суватима Златибора годишње је гајено око 4.000 говеда која су давала око 50% целокупног меса у Краљевини Југославији (Савић, 1930).

<sup>74</sup> То су: Крајеви, Тусто Брдо, Велики Шаиновци, Доња Рибница, Бијеле Воде, Честе, Бучје, Брегови, Кобиља Глава, Груда и Доња Камишина (Милићевић, 1876).

<sup>75</sup> То су: Лесковац, Доњи и Горњи Брегови, Пола кобиље главе, Велике ливаде, Чаловац, Пањеви, Горњи и Доњи крајеви, Беле воде, Горња и Доња Рибница, Мали и Велики Шаиновци, Крива бреза, Трња, Мало и Велико пусто брдо (Милојевић, 1975).

<sup>76</sup> У складу са пољопривредном политиком (аграрна реформа), дошло је до смањења земљишних посуда (тзв. аграрни максимум) и конфискације „сувишне“ имовине. Њихово земљиште је додељено државним/друштвеним пољопривредним организацијама, у овом случају Селекционој станици на Златибору и Трговачком предузећу „Чигота“ (Милојевић, 1977).

<sup>77</sup> Чајетина се убрајала у категорију агрокомуна са више од 50% стално зелених површина и мање од 25% под сталним културама и ораницама и баштама (Милојевић, 1975).

комуналног система успела да задржи највеће учешће ових површина. Њихова заступљеност се кретала у распону 83,4–88,9%, за разлику од категорије ораница и башти 8,0–12,2% (доминантно учешће житарица и крмног биља и мање присуство повртног биља) и воћњака 2,9–4,4%. Укупна површина коришћеног пољопривредног земљишта на истом подручју 1960. г. је била око 57.450 ha<sup>78</sup>, а 2012. г. опала за 68,2% (34.134 ha)<sup>79</sup>. Са друге стране, 1974–2010. г. на територији општине Чајетина, као просторно највеће целине, површина пољопривредног земљишта је била константна (36.000–38.000 ha) (табела 58).

Знатно реалнију слику пружају **резултати Пописа пољопривреде из 2012. године**. Укупно расположиво земљиште на територији Златибора износило је 51.920 ha, при чему је коришћено приближно 65,7%<sup>80</sup> (прилог 18). Такође, долази до смањења учешћа пољопривредног земљишта у укупном ( $\approx 46,7\%$ ), при чему ова категорија заузима највеће површине у Сирогојну (83,9%) и Кривој Реци (81,3%), а најмање у Раковици (15,2%) и Мокрој Гори (17,7%). Паралелно, смањен је удео обрадивог у пољопривредном земљишту ( $\approx 42,0\%$ ). Последице, умањује се и просечан удео ораница ( $\approx 6,5\%$ ) и воћњака ( $\approx 5,3\%$ ), док ливаде ( $\approx 29,2\%$ ) и пашњаци (26,2%) задржавају учешће на релативно високом нивоу. У структури коришћеног земљишта доминирају пашњаци и ливаде (85,7%)<sup>81</sup>, потом оранице и баште (7,5%) и на крају воћњаци (6,4%)<sup>82</sup>. Треба придодати преко 10.767 ha шумског (највише у Јабланици 1.335 ha и мање од 100 ha у Пањку, Котроману, Врутцима, Дренови, Жељинама, Раковици и Рудинама), али и 5.690 ha неискоришћеног земљишта (у Чајетини 1.867 ha и Доброселици 1.222 ha).

**Табела 59.** Бројност и просечна величина пољопривредних газдинстава на простору Златибора и општине Чајетина 1960., 1991. и 2012. г.

Категорија	1960		1991		2012	
	Златибор	Чајетина	Златибор	Чајетина	Златибор	Чајетина
Број газдинстава	6.447	3.586	6.000	3.430	5.353	2.898
Кориш. пољ. земљиште (ha)	57.426	33.975	40.065	24.745	34.134	23.472
Прос. вел. газдинства (ha)	8,9	9,5	6,7	7,2	6,4	8,1

Извор: Osnovni podaci individualnih gazdinstava po naseljima (1963., knj. I); Број домаћинстава и пољопривредних газдинстава према укупно коришћеној површини земљишта (1991) – документациони материјал; Земљиште према категоријама коришћења (2012) – документациони материјал

Када је реч о **броју газдинстава** која користе пољопривредно земљиште, њихов број се константно смањује (2012/1960. г. за 20,4% на простору Златибора и 23,7% на територији општине Чајетина). Самим тим умањује се и просечно коришћено земљиште по газдинству у свим насељима изузев у Златибору, Чајетини и Раковици. Са смањењем броја газдинстава и КПЗ, паралелно се повећава уситњеност поседа, тако да данас доминирају патуљаста (9,4%), мала и средња газдинства (79,0%). Са друге стране, број крупних газдинстава (> 10 ha) је сведен на нешто више од 10,0%, при чему су она најприсутнија у насељу Јабланица (табела 59).

<sup>78</sup> По насељима (1960), највеће површине су коришћене у Јабланици (4.396 ha/7,7%), Љубишу (3.136 ha/5,5%) и Семегњевоу (3.102 ha/5,4%), а најмање у Котроману (205 ha/0,4%), Чајетини (363 ha/0,6%), Дренови (459 ha/0,8%), Жељинама (451 ha/0,8%) и Рудинама (519 ha/0,9%).

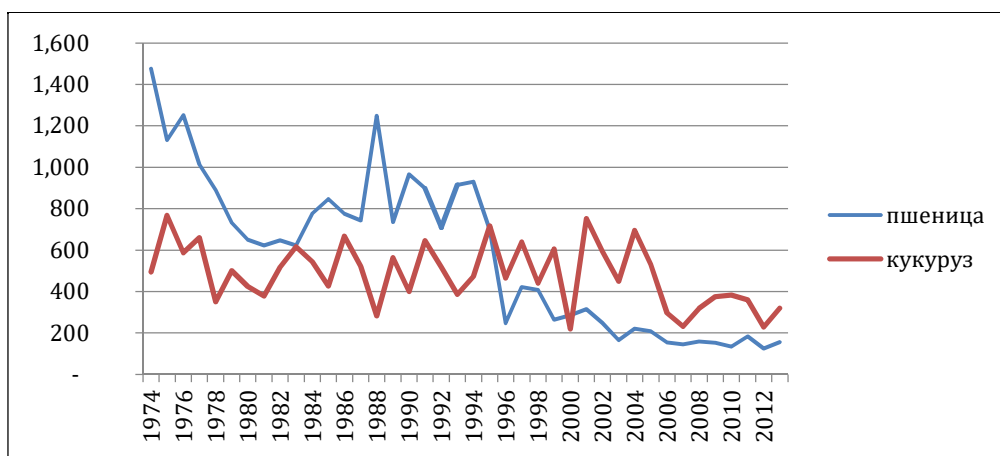
<sup>79</sup> По насељима (2012), највеће површине су коришћене на Златибору (4.232 ha/12,4%), Чајетини (3.089 ha/9,1%), Јабланици (1.811 ha/5,3%) и Кривој Реци (1.542 ha/4,5%), а најмање у Котроману (92 ha/0,3%), Раковици (161 ha/0,4%), Пањку (184 ha/0,5%), Дренови (197 ha/0,6%), Жељинама (208 ha/0,6%), Витасима (213 ha/0,6%), Кршању (245 ha/0,7%) и Трнави (284 ha/0,8%).

<sup>80</sup> Највећи степен коришћења расположивог земљишта је био у насељу Златибор (88,2%), Рудинама (85,7%) и Сеништима (83,6%), као и Бранешцима, Драглици, Бураћи и Кесеровини (> 79,0%). Са друге стране, најмању искоришћеност имају Доброселица (42,2%), Котроман (45,7%), Семегњево (48,5%), Чајетина (50,3%), Јабланица (51,7%) и Мокра Гора (52,3%).

<sup>81</sup> Сталне зелене површине преовлађују на Златибору (4.197 ha), Чајетини (3.070 ha) и Јабланици (1.739 ha), а у мањем опсегу и Љубишу, Кривој Реци и Сирогојну (укупно 3.258 ha).

<sup>82</sup> Посматрано по насељима, просечна површина ораница и башта је била 58,2 ha (највеће површине у Кривој Реци, Ојковици, Јасенову и Доњој Белој Реци), а воћњака 49,9 ha (највеће површине у Трипкови, Кривој Реци и Шљивовици).

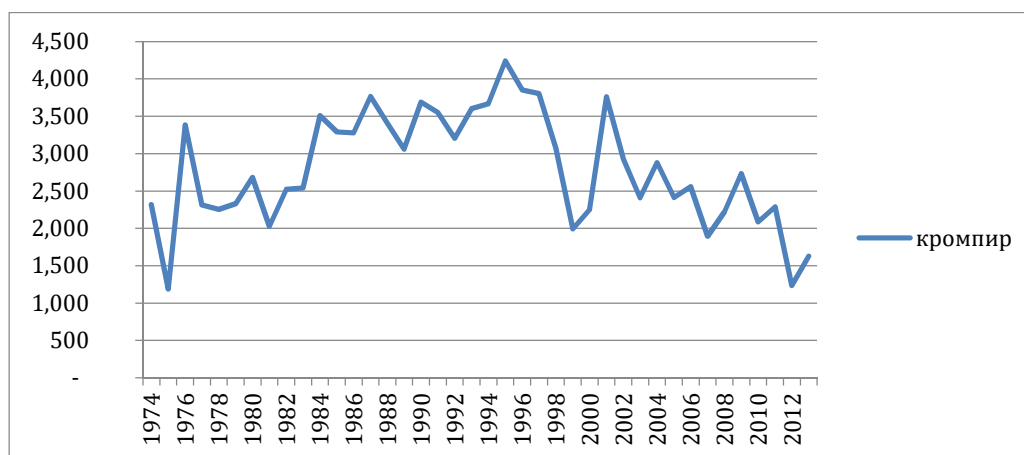
С обзиром да је Златибор препознат као сточарски крај, под **ораницама** су мале површине пољопривредног земљишта, иако се још од 50-их година радило на повећању површина под житарицама (3.214 ha) и крмним биљем (117 ha). Увођење комуналног система је условило константно смањење приноса у наредним деценијама. У таквим околностима, од жита се најчешће сеју јечам и овас (за исхрану стоке), а знатно мање раж, пшеница и кукуруз. Од крмног биља то су луцерка и детелина (прилог 19). Преко 90% производње на ораницама су реализовала индивидуална газдинства (Ршумовић и др., 1991). У периоду 1973–2013. г. на простору општине Чајетина смањује се површина засејана пшеницом (са 777 ha у 1974. на 50 ha у 2013.) и кукурузом (са 480 ha у 1975. на 114 ha), што је смањило принос за 852% у случају прве и 237% код друге културе. Просечан принос у посматраном интервалу се кретао око 2,1 t/ha (кукуруз) до 2,4 t/ha (пшеница) са тенденцијом благог повећања (графикон 2).



**Графикон 2.** Укупан принос пшенице и кукуруза у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)

Извор: Општине у СР Србији (1975–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011–2013)

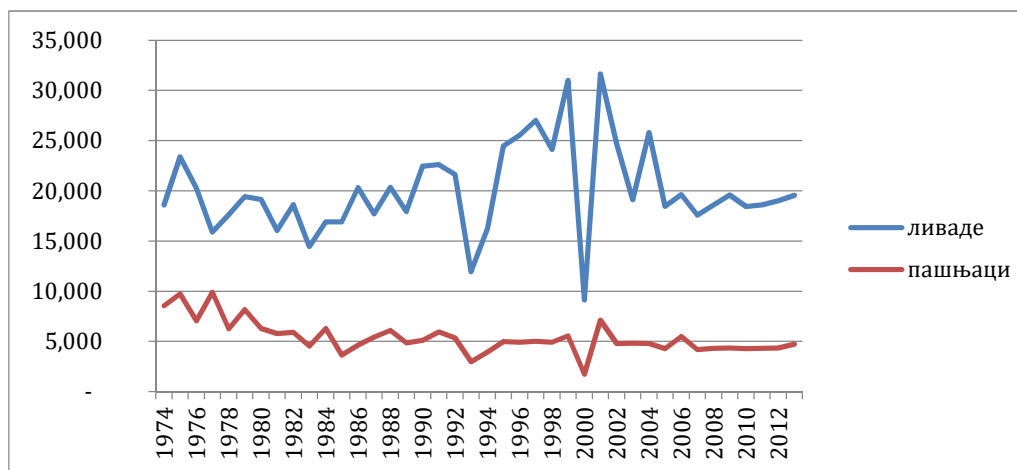
Специфичност простора условила је скромну **повртарску производњу** (графикон 3). Брдско-планинско подручје Златибора предиспонирано је за узгајање кртоластих култура и махунарки (углавном пасуљ). Укупан принос кромпира током поменутог периода није прелазило 4.243 ha (1995), при чему се просечна годишња производња креће око 2.796 t са 3.675 kg/ha (тенденција повећања приноса). И поред могућности гајења, подручје општине Чајетина учествује са нешто више од 3% у Златиборском округу и налази се на претпоследњем месту (испед општине Прибој). Супротно, производња пасуља је знатно мање заступљена у Златиборском округу. Годишњи принос износи око 65,6 t са 354,6 kg/ha (тенденција смањења) чиме се општина Чајетина по обиму производње налази испред Сјенице, Нове Вароши и Прибоја (прилог 19).



**Графикон 3.** Укупан принос кромпира у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)

Извор: Општине у СР Србији (1975–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011–2013)

Знатно боља ситуација је у погледу **крмног биља** (детелина и луцерка) и **природних травнатих површина** (пашњаци и ливаде) као основне сточне хране (графикон 4). Укупан принос детелине у анализираном периоду износи око 372 t годишње (макс. 621 t у 1975., мин. 213 t у 1993.) са 4.502 kg/ha (макс. 6.494 kg/ha у 2011.). Са друге стране, луцерка остварује принос од 672 t (са тенденцијом пада од почетка 80-их), са просечним приносом од 4.714 kg/ha (преко 5.000 kg/ha од 1998–2011. г.). Супротно, укупан принос ливада је на високом нивоу (око 20.006 ha годишње) са уједначеном, али недовољно високим просечним приносом (око 2.144 kg/ha). Иако пашњаци заузимају огоромне површине, годишња производња сена се креће око 5.384 t, а просечан принос свега 227 kg/ha.



**Графикон 4.** Укупан принос ливада и пашњака у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)

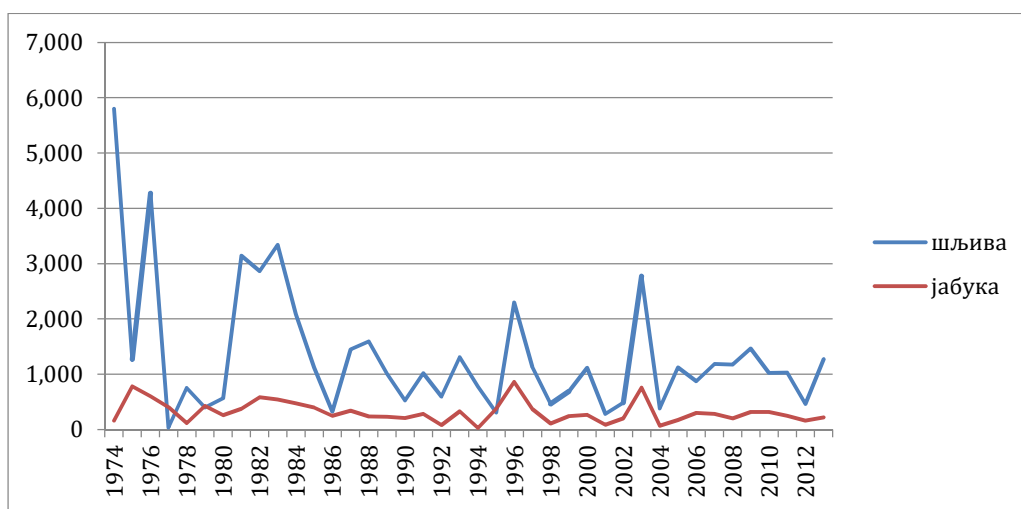
Извор: Општине у СР Србији (1975–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011–2013)

Подаци Пописа из 2012. г. потврђују чињеницу да се на простору Златибора, у структури коришћених површина ораница и башта, под крмим биљем налази 1.029,4 ha, житарицама 827,9 ha<sup>83</sup>, повртним културама 65,9 ha и индустријским (лековитим) биљем 2,3 ha. Убедљиво највеће површине под кукурузом за силажу су у Кривој Реци (138,3 ha), под мешовитим травама у нововарошким селима, Јасенову (113,6 ha) и Кућанима (81,5 ha), док се највеће житнице налазе у Кривој Реци (131,8 ha) и Ојковици (97,7 ha). Међу повртним културама, доминирају површине засејане кромпиром (463 ha), највише у јужном делу Златибора (> 65 ha – Доња Бела Река и Ојковица) и махунаркама, пре свега пасуљом (39,1 ha, највише у Доњој Белој Реци – 9,1 ha)<sup>84</sup>. Преко трећине газдинстава (39,2%) у свом власништву поседује површине под ораницама и баштама, а од тог броја 41,1% има површине под житарицама. Знатно мањи број (16,1%) чине газдинства са крмним биљем, док се повртарском производњом бави 529 газдинстава (12,1%).

Као што је наведено, **стални засади воћа** заузимају најмању површину. О томе сведочи и податак да се крајем XIX в. на простору западне Србије, под воћњацима налазило 45,3% обрадиве површине (најмање у Шабачком 6,9% и Ужичком округу 7,8%). Раздобље између два светска рата праћено је благим повећањем површина под воћњацима (Ужички округ – 18,3%), при чему је Златиборски срез (687 ha и 175.097 стабала) био на 34. месту у Дринској бановини (Милојевић, 1975). Преовлађујуће воћарске културе су биле шљива (пожегача и ранка) и у мањој мери јабука (будимка, сенабија, колачара). У Златиборском срезу од укупне производње шљива 25% је сушено, а 75% коришћено у свежем стању или производњу ракије (Ршумовић и др., 1991).

<sup>83</sup> За разлику од прошлих времена, данас се највише сеје овас (35,9%) и пшеница (30,5%), кукуруз (12,3%), потом јечам (9,3%) и на крају некада доминантна култура, раж (свега 3,4%).

<sup>84</sup> Преостале повртарске културе заузимају 65,5 ha. Највећи део засејаних површина (око 53%) се налази на територији КО Бела Река (Доња и Горња Бела Река).



**Графикон 5.** Укупан принос шљива и јабука у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)

Извор: Општине у СР Србији (1975–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011–2013)

Завршетак Другог светског рата воћарске културе су дочекале у запуштеном стању. Према подацима из 1947. г., на територији Ужичког округа је било 3,28 милиона стабала (79,6% шљива). Највећим делом поседа су управљала приватна газдинства. Увођењем комуналног система, 1955–1973. г. ради се на унапређењу воћарства (у комуни Чајетина 1.093 ha са 281.110 воћних стабала у 1960. г.) (Милојевић, 1975). Поред бројних активности, површина под воћњацима је 1975. г. увећана само 1,1% (Ршумовић и др., 1991). На простору општине Чајетина, најзаступљеније је коштуничаво воће тј. шљива чији број родних стабала се до 1992. г. кретао преко 170.000 (максимум 1985. г.) када се смањује бројност (165.234 у 2013.). Од 1974–2013. г., просечан годишњи принос ове културе је преко 1.344 t односно 6,7 kg по стаблу (максимум 5.800 t и 31 kg по стаблу у 1974.). Са друге стране, број родних стабала јабуке карактерише уједначеност (преко 30.000, просечно 32.194) са изузетком етапе од 2004–2010. године. Просечан годишњи принос је на ниском нивоу (око 317 t тј. највише 782 t у 1975.) са 8,4 kg по стаблу (максимално 22,5 у 1976 г.) (графикон 5).

**Табела 60.** Воћњаци и површине на простору Златибора под бобичастим и коштуничавим воћем (Попис 2012.)

Врста воћа	Површина (ha)				Број		
	укупно	плантажни	%	екстензивни	%	укупно	%
шљиве	1.627,9	198,3	12,2	1.429,6	87,8	359.782	81,5
јабуке	185,0	7,5	4,1	177,5	95,9	39.017	8,8
крушке	83,8	3,5	4,2	80,3	95,8	17.848	4,0
трешње	33,6	0,0	0,0	33,6	100,0	6.506	1,5
вишње	74,0	39,0	52,7	35,0	47,3	3.685	0,8
дуње	10,3	0,5	4,9	9,8	95,0	2.441	0,6
кајсије	1,3	0,6	46,2	0,7	53,8	645	0,1
брескве	0,4	0,0	0,0	0,4	100	80	0,02
ораси	47,1	1,7	3,6	45,4	96,4	9.715	2,2
лешници	8,4	3,3	39,3	5,1	60,7	1.875	0,4
бадеми	0,02	0,0	0,0	0,02	100,0	6	0,001
малине	116,6	116,6	100,0	-	-	-	-
боровнице	1,7	1,7	100,0	-	-	-	-
остало	0,4	0,37	100,0	-	-	-	-
ост. бобич.	5,0	4,99	100,0	-	-	-	-

Извор: Воћњаци и површине под бобичастим воћем (2012) – документациони материјал

Детаљни резултати из 2012. г. указују на карактер воћарске производње на простору Златибора (табела 60). Воћњаци и површине под бобичастим воћем заузимају 2.197 ha, од чега је 82,7% екстензивног карактера. Укупан број родних стабала свих воћарских култура је нешто већи од 441.000 и чини 8,6% од броја стабала у Златиборској области. Преко 80%, како површине, тако и броја стабала чине шљиве (7% од броја стабала у округу). Знатно



мању улогу има јабучасто воће (0,8% од броја стабала у округу), док је присуство других врста занемарљиво. Појединачно, највећи број родних стабала се налази у Кривој Реци (24.570/5,6%) и Шљивовици (22.567/5,1%), а најмањи на простору Биоске (2.871/0,6%) и Чајетине (3.053/0,7%). Укупно 4.330 газдинстава (80,9%) поседују воћњаке и површине под бобичастим воћем. Међутим, заосталост воћарске производње је последица неспровођења агротехничких мера и недовољне заступљености нових, високоприносних врста (прилог 20).

Захваљујући природним одликама простора, **сточарство** се профилисало као традиционално најзначајнија пољопривредна грана Златибора. Овај простор је предиспониран за овчарску и говедарску производњу. Међутим, у дужем историјском раздобљу није била на задовољавајућем нивоу. Тек у периоду 30-их година XX в. долази до значајнијег повећања сточног фонда (1934. г. – 41.910 оваца, 9.277 говеда, 4.567 коза), када се Златиборски срез уочи рата убрајао међу четири са најбројнијим фондом у Ужичком округу (Ршумовић и др., 1991). С обзиром на уназађење сточарства током рата, већ током 1948. и 1949. г. вршен је откуп стоке од приватног сектора који је уступљен *Земаљском пољопривредном добру „Партизанске воде“* у Чајетини уз обавезан годишњи прираштај. Истовремено, извршена је реорганизација земљорадничких задруга (Чајетина, Сирогојно, Семеђево и Љубиш) које формирају сточарске фарме<sup>85</sup>. Након увођења комуналног система почетком 60-их година, ради унапређења производње, огледна станица је реорганизована у *Пољопривредно добро „Златиборски сувати“* (1961), а две године касније интегрисана са 33 Чајетина<sup>86</sup> (Ршумовић и др., 1991). Пољопривредно-индустријски комбинат „Златибор“<sup>87</sup> је почетком 70-их на својој фарми имао 1.300 товних телади и јунади, 1.500 оваца и 150 крава. Ангажовањем индивидуалних газдинства и друштвених пољопривредних организација 1975. г., регистровано је преко 13.000 говеда, 42.000 оваца и 6.000 свиња (Милојевић, 1977). Такође, од осталих облика пољопривредне производње треба споменути и пчеларство<sup>88</sup>, али у мањој мери и ловну<sup>89</sup> и риболовну делатност<sup>90</sup>.

Реалнију слику даје нам свеобухватна анализа **сточног фонда** из 1981., 1991., 2002. и 2012. године (графикон 6). Поред значаја сточарства као пољопривредне гране, она већ три деценије бележи негативне трендове. Највећи део сточарске производње екстензивног карактера реализује се на великом броју газдинстава, уз концентрисану производњу на газдинствима правних лица (нарочито живинарство). Од 1981. г. карактеристично је рапидно смањење броја грла говеда и овца. У 2012. г. *број говеда* је мањи за 145,9%, а *оваца* за 116,7%. Према истим подацима, 4.390 газдинстава (82%) се бави неким видом сточарске

<sup>85</sup> На простору Среског народног одбора Чајетина (1949) најбројнија врста стоке су биле овце (44.300), говеда (11.256), свиње (4.700), козе (2.950) и живина (20.873) (Ршумовић и др., 1991).

<sup>86</sup> Активности на овом пољу су уродиле плодом и на подручју Чајетине 1964. г. је евидентирано преко 11.000 говеда и 48.500 оваца са високим прирастом (тржишни вишак).

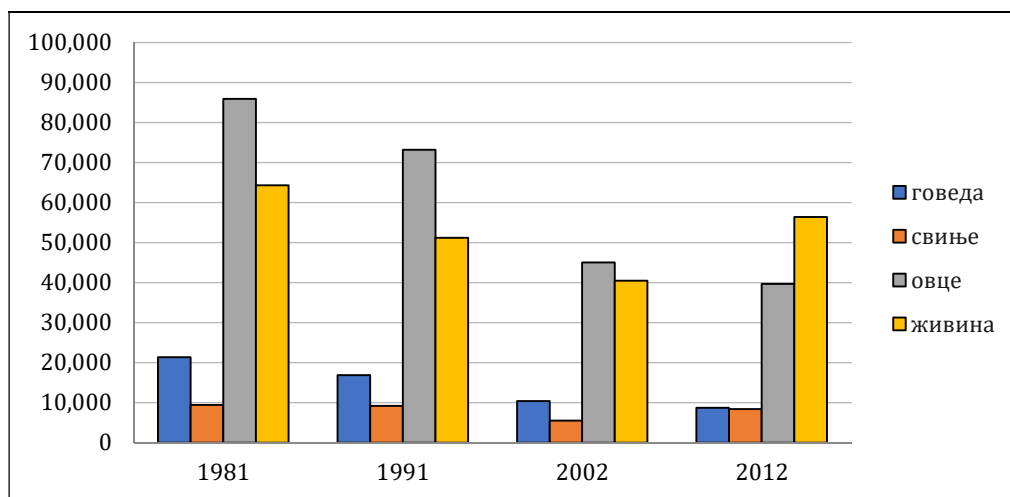
<sup>87</sup> Пољопривредни комбинат „Златибор“ са традицијом дугом 75 година је један од највећих предузећа у својој области. Ова, некада друштвена организација са својих 10 ООУР-а, данас представља успешну приватну компанију. Бави се производњом и прерадом млека, узгојем расног приплодног подмлатка, товом стоке, производњом кабасте сточне хране, али и пратећим делатностима. Поседује фарму са 500 крава сименталске врсте, а сарађује и са преко 600 пољопривредних произвођача. У сопственој млекари преради 30.000–35.000 l млека.

<sup>88</sup> Средином 70-их, газдинства су располагала са преко 1.900 кошница, а рад пчелара је координисало Пчеларско друштво „Златибор“.

<sup>89</sup> Значајан је рад ловачких друштава у Чајетини и Љубишу (данас јединствено ЛД „Златибор“) и ЈП „Србијашуме“ које газдују ловиштима „Златибор“ (55.767 ha), „Торник–Чавловац“ (5.301 ha) и „Шарган“ (13.784 ha). Поменута ловишта располажу са већим бројем примерака ситне (јаребице, фазани, зечеви) и крупне дивљачи (срна, дивља свиња и вук) (<https://srbijasume.rs/>).

<sup>90</sup> У истом правцу, чланови Удружења спортских риболоваца „Увац“ су ангажовани на развоју риболовне привреде у рибарском подручју „Златибор“, на Увцу, Црном Рзаву, Доброселичкој и Семеђевој реци, Рибници, Јабланици, Катушници и на Рибничком језеру. Доминантне су салмонидне и ципринидне рибе врсте. Према проценама маса рибе се креће 116 kg/ha (пролећни аспект) и 259 kg/ha (јесењи аспект) са просечном густином од 180 kg/ha. На Љубишкој реци већ дужи низ година постоји рибањак калифорнијске пастрмке производног капацитета 30–35 t. До недавно, у Гостиљу, на Катушници се налазио рибањак који је годишње производио 15 t поточне пастрмке (Program upravljanja ribarskim područjem Zlatibor, 2019–2028).

производње. Просечан број говеда по насељу у посматраном интервалу је смањен са 474 на 197 грла (пр. бр. по газдинству у 2012. г. – 1,8), а оваца са 1.909 на 901 грла (пр. бр. по газдинству у 2012. г. – 7,4)<sup>91</sup>. Свињарство пак не доживљава веће турбуленције (изузетак 2002. година), међутим његов допринос је значајно мањи. Индивидуално, највећи број грла свиња се налази у Кривој Реци (15,7% у 2012. г.). Са друге стране, број некада заступљених коза је сведен на минимум, иако је забележен раст 2012/2002. г. за 187,4% (772 грла) (прилог 21). Дobar знак представља раст сектора пчеларства који прати увећање броја пчелињих друштава у последњем међупописном периоду за 369,8% (укупно 5.934 пчелињих друштава)<sup>92</sup>.



**Графикон 6.** Промена величине сточног фонда на простору Златибора 1981–2012. г.

Извор: *Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћinstava* (1981., табела 195); *Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћinstava* (1994., књ. 8); Документациони материјал (2002); Документациони материјал (2012)

Унапређењу пољопривреде у великој мери је допринело оснивање Привредног друштва „Златиборски Еко Аграр“ 2011. г. у Кривој Реци<sup>93</sup>. У циљу даљег повећања производње, треба радити на изградњи пратећих објеката (смештај животиња и прерада сировина, пластеници, стакленици, сушаре), увођењу нових система (наводњавање, одлагање и третман отпада), као и набавци савремене механизације (преко 97,5% механизације старије од 10 година).

## 8.2. Развој шумарства

Подручје Златибора је у прошлости располагало са огромним **шумским комплексима**. Међутим, како је писао Љ. Мићић (1925), ради побољшања економских прилика досељено динарско становништво је крчило огромне површине ради формирања испуста за стоку. На тај начин су формиран пространи златиборски сувати (Урошевић, 1914). Такође, како је производња луча и катрана била једна од најзаступљенијих активности, дошло је до знатног уништавања пространих борових шума. О алармантном стању на овом простору средином XIX в. (1856) писао је и чувени ботаничар Јосиф Панчић. Забележио је да се на „богомданој површини за гајење стоке ови природни дарови уместо да се користе, они се утамањују“ (Владисављевић, 1983: 412) и да ће се у блиској будућности

<sup>91</sup> У читавом периоду, највећи број газдинстава која се баве овчарством се налази у Кривој Реци, Јабланици, Љубишу, Бранешцима, Доброселици, Рожанству, Сирогојну, Трипкови, Сеништима и северном делу Златибора (Шљивовица, Кремна, Биоска, Пеар, Кесеровина и Радушa). Традиционално, Крива Река је препозната као село са најразвијенијим говедарством.

<sup>92</sup> При последњем попису, највећи број пчелињих друштава је евидентиран у Шљивовици (9,5%), Мокрој Гори (7,0%), Доброселици (6,2%), Златибору (6,0%) и Јабланици (5,9%).

<sup>93</sup> У склопу овог предузећа 2017. г. основана је млекара „Наша Златка“ која се бави прерадом млека (капацитет 1.500 l) и производњом традиционалних златиборских млечних производа.

осетити поседице нестанка шума и воде (Герзић, 1992). Иако су Шумском уредбом из 1861. г., у списак забрањених врста за сечу унети четинари, ништа значајније се није променило на терену. У једном од Извештаја Министарству народне привреде (1887) наводи се да је огромна површина огољена, а где год се погледа „види се права пустош и дивљаштво, хиљаде старих, црних борова, оборених пре 10–15 године, натрулих споља, личећи на лешине на разбојишту“ (Владисављевић, 1983: 412). Благим преокретом у газдовању шумама представљао је први Закон о шумама (1891). Ипак, предстојећи догађаји (ратови, формирање нових држава) је условило небригу и слабу контролу коришћења шума. Тек 1947. г. је започела организација шумарства доношењем уредбе о формирању 10 великих шумских газдинстава, између осталих и Шумска управа „Златибор“ (Шумско газдинство „Ужице“). Доношење Закона о шумама (1951) и формирање Дирекција шума, омогућило је активности планског гајења и експлоатације шумских ресурса (<https://srbijasume.rs/>).

**Табела 61.** Газдинске јединице Шумске управе „Ужице“ и „Пријепоље“ на простору Златибора

Категорија	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
површина (ha)	1.690,1	1.254,0	2.616,6	1.555,0	2.218,5	1.620,8	2.685,4	2.366,2	2.290,5	2.581,5	1.465,8
природне високе шуме (%)	70,1	39,1	69,4	50,7	28,2	59,5	40,5	66,3	39,1	59,4	3,4
вештачке високе шуме (%)	16,5	37,8	14,1	24,5	7,7	15,4	28,7	13,9	16,2	29,8	13,3
изданачке шуме (%)	-	1,7	8,0	13,9	-	-	1,7	0,2	10,4	0,5	47,1
шикаре (%)	-	-	3,2	0,4	28,6	-	16,0	4,2	15,1	0,1	19,5
необрасло земљ. (%)	13,4	21,3	5,2	10,4	35,4	25,0	13,0	15,3	19,2	10,2	16,7
укупна запрем. дрвне масе (m <sup>3</sup> )	215.564	146.373	630.679	212.377	76.491	136.919	295.601	141.657	241.758	482.220	161.619
прос. запрем. дрвне масе (m <sup>3</sup> /ha)	127,5	116,7	241,0	136,6	34,5	84,5	110,1	59,9	105,5	186,8	110,3
укупан год. прираст дрвне масе (m <sup>3</sup> /ha)	5.647,2	2.328,6	14.220,6	4.328,2	1.001,4	3.676,6	5.698,9	2.659,4	4.483,9	9.737,3	1.967,1
просечан год. прираст дрвне масе (m <sup>3</sup> /ha)	3,3	1,9	5,4	2,8	0,5	2,3	2,1	1,1	2,0	3,8	1,3

Легенда: 1 – Торник; 2 – Шљивовица; 3 – Муртеница; 4 – Чавловац; 5 – Борова глава; 6 – Семегњевска гора; 7 – Шарган; 8 – Мокра Гора–Пањак; 9 – Мокра Гора–Кршење; 10 – Креманске косе; 11 – Бела земља

Извор: извод из Газдинских јединица Јавног предузећа „Србијашуме“

Државне шуме на истраживаном подручју припадају Тарско-златиборском и мањим делом Лимском шумском подручју у саставу западне шумске области. Оне се налазе под управом Шумских газдинстава из Ужица и Пријепоља. У њиховом обухвату су формиране три шумске управе: ШУ „Златибор“ (ГЈ „Торник“, „Шљивовица“, „Борова глава“, „Муртеница“, „Чавловац“, „Семегњевска гора“), ШУ „Ужице“ (ГЈ „Шарган“, „Мокра Гора–Пањак“, „Мокра Гора–Кршење“, „Креманске косе“) и ШУ „Нова Варош“ (део ГЈ „Јасеново–Божетићи“). Укупна површина газдинских јединица (без Лимског подручја) износи 22.344 ha и у њеној структури преовлађују високе састојине (просечно 67,6%) са доминацијом природних шума (табела 61). Знатно мање површине заузимају изданачке шуме (7,6%) и шикаре (7,9%), док необрасло земљиште чини 16,8%. Највећу заступљеност високих шума имају ГЈ „Торник“, „Муртеница“, „Мокра Гора–Пањак“ и Креманске косе“. Укупна запремина дрвне масе износи 2.741.258,0m<sup>3</sup>, а просечна око 119,4 m<sup>3</sup>/ha. Просечан годишњи прираст је на изузетно ниском нивоу (око 2,4 m<sup>3</sup>/ha. Посматрајући наведене показатеље, ГЈ „Муртеница“ располаже са најквалитетнијим шумама (Изводи ГЈ). У погледу *састојина*,

доминирају четинари (87,3%), а међу њима црни бор (62,2%). Највеће присуство четинарских врста (преко 99%) имају ГЈ „Торник“, „Шарган“, Креманске косе“, „Борова глава“ и „Семегњевска гора“, а најмању „Бела земља“ (23%) и „Мокра Гора-Кршење“ (30,4%). На простору „Борове главе“ готово стопроцентно је присутан бели бор. Међу лишћарским врстама најзаступљенији су буква (5,5%) и храст (5,3%) (Изводи ГЈ).

Шумске површине су неравномерно распоређене на простору Златибора. Посматрајући период од 1990–2018. г., смањење шумских површина до 100 ha се везује за 21 насеље: Јабланица, Трипкова, Мачкат, Чајетина, Крива Река, Рожанство, Сирогојно, Трнава, Алин Поток, Љубиш, Дренова, Гостиље, Јабланица, Радуша, Витаси, Кесеровина, Мокра Гора, Драглица, Горња и Доња Бела Река и Кућани. Са друге стране, повећање површина до 100 ha је забележено у 22 насеља: Пањку, Котроману, Кремни, Пеару, Биосци, Врутцима, Стрмцу, Семегњеви, Саиновини, Шљивовици, Трипкови, Мушветама, Голову, Рудинама, Златибору, Раковици, Трнави, Жељинама, Негбини, Бураћи, Ојковици и Јасенову. Једино је у Сеништима повећање површина под шума било у опсегу 200–400 ha, док је у Кршању забележено смањење површине за 600–800 ha (<https://depopulacija.rs/>).

У највећем броју катастарских општина, шуме зазимају 20–30% укупне површине (Алин Поток, Бранешци, Гостиље, Дренова, Жељине, Крива Река, Сирогојно, Стубло, Чајетина, Шљивовица), затим 31–40% (Љубиш, Трипкова, Трнава, Чичкова, Кремна, Стрмац, Радуша, Витаси, Јасеново, Ојковица) и 41–50% (Рожанство, Семегњево, Бела Река, Кућани, Негбина, Сеништа). Удео шума у површини катастарских општина је најмањи у Бураћи (14,7%), Доброселици (15,6%), Мачкату (17%) и Пеару, Кесеровини и Биосци (15–20%), а највећи у Драглици (53%), Јабланици (53,1%) и Мокрој Гори укључујући и Кршање, Котроман и Пањак (50–55%). Запажа се већи степен пошумљености на подручју јужног и северног Златибора. У погледу власничке структуре, може се рећи да се на предметној територији већина шума налази у приватном власништву, од тога на простору општине Чајетина 70,1% (више од 90% у Алином Потоку, Жељинама, Дренови, Мачкату, Кривој Реци, Сирогојну, Белој Реци, Јасеново и Кућанима). Са друге стране, државне шуме су присутније на простору нововарошких (52,8%) и ужичких села (нпр. Сеништа – 92,4%, Негбина – 87,3%, Драглица – 81%) (Просторни планови ЈЛС).

**Табела 62.** Посечена дрвна маса на територији општине Чајетина 1973–2019. г.

Година	У шуми (m <sup>3</sup> )		Техничко дрво (%)	
	лишћари	четинари	лишћари	четинари
1973	6.515	11.934	13	88
1978	7.574	14.808	35	84
1983	7.144	17.954	5	77
1988	10.994	19.987	13	78
1993	9.849	16.250	14	85
1998	4.706	12.048	12	83
2003	1.923	1.1841	2	96
2008	2.121	1.7941	18	90
2013	1.770	15.109	–	–
2018	2.217	1.7724	20	56
2019	2.154	21.905	9	65

Извор: Општине у СР Србији (1974–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011–2020)

Иако постоје различите могућности коришћења шума, најзаступљенија је **производња дрвне масе**. У протеклом периоду велики део шума је посечен ради добијања огревног дрвета и резане грађе о чему сведочи већи број дрвнопрерађивачких капацитета. На подручју општине Чајетина, у раздобљу 1973–2019. г., укупно је посечено 1.023.737 m<sup>3</sup> дрвне масе, просечно 21.972 m<sup>3</sup> годишње (табела 62). Истовремено, у структури посечених шума преовлађују четинарске врсте (73,7%). Приближно 47,9% посечене масе је употребљено као техничко дрво, при чему доминирају четинари (Општине у СР Србији, РС, Србији, 1974–2010; Општине и региони у РС, 2011–2020). По газдинским јединицама, највеће површине за производњу техничког дрвета су присутне у ГЈ „Креманске косе“

(1.566,1 ha или 67,5%), док се у појединим попут „Торника“ и „Чавловца“, шуме не користе за те намене (Извод ГЈ). У току 2012. г., евидентирано је свега 41 газдинство које се бавило обрадом дрвета као споредном делатношћу. У томе су доминирала лица из насеља Драглица (20,5%), Мокра Гора (15,9%), Бранезаца (13,6%), Рожанства и Дренове (по 11,4%), Кремне, Ојковице и Горња Беле Реке (по 9,1%) (Попис пољопривреде, 2012). Њихова производња је била на ниском нивоу, са тенденцијом даљег смањивања. Томе је допринело вишегодишње прекомерно коришћење шумске масе, али и ширење заштићених подручја праћено рестриктивним активностима.

Са циљем повећања и обнове постојећих шумских површина, врше се акције **пошумљавања**. Поменуте активности су започете непосредно након Другог светског рата. У томе је предњачила креманска трушница која је била највећи произвођач семена четинара у Србији и снабдевач бројних расадника (Шарган, Јелова гора, Косјерић, Пожега, Пањак, Палисад, Митровац) (Мисаиловић, 2015). На територији општине Чајетина 1973–2019. г., пошумљено је свега 715,3 ha (1,1%), што је испод сваког минимума. У структури пошумљених површина преовлађују четинарске врсте (90,6%). Просечно је годишње пошумљавано 15,2 ha, а појединачно најзначајније су биле 1976. г. (39 ha лишћара) и 1990. г. (332 ha четинара). За разлику од периода 70-их и 80-их, најинтезивнији процес пошумљавања је спроведен 1990–2010. г., док је у последњој деценији знатно успорен (1,5 ha годишње) (Општине у СР Србији 1974–1989; Општине у РС, 1990–1998; Општине у Србији 1999–2010; Општине и региони у РС, 2011–2020).

### 8.3. Развој занатства

У условима економске заосталости, изолованости и натуралне привреде, а у складу са доступношћу материјала, већи број лица је обављао различите **занате** у оквиру домаће радности. Таква активност је посебно била присутна у другој половини XIX и првој половини XX века. Током времена, радећи за потребе својих домаћинстава многи су се извештили и постали веома познати мајстори чиме је Златибор постао расадник многих заната. Највише је било дрводеља, али и ковача, колара, пушкара, терзија и абација. Међу услужним занатима највећу традицију су имали **кирцилук и рабаџилук**. Извори показују да се 76 Златибораца бавило овом делатношћу 1901. године. Они су помоћу коња или воловске запреге транспортовали луч и катран и трампили за жито у Јасенову и Ојковици. У то доба, производњом луча и катрана бавило се 60 лица из Мокре Горе, 20 из Семегњева, 25 из Јабланице, 85 из Доброселице и седам из Драглице (М. Савић, 1930).

Истовремено, транспортом грађе из Чавловца и руде из Бранезаца и Јабланице до Ужица афирмисале су се и многе рабаџије (Росић, 1991). Од осталих услужних заната, посебно су се истицали **механџилук и воденичарство**. Механе су се осим своје примарне улоге бавиле и трговином, па се стога у њима могло купити гаса, соли, шибица и других ситница. Природни услови су у прошлости омогућавали подизање већег броја воденица. Некада их је било више десетина на Катушници, Љубишници, Раковачком потоку, док се данас у функцији налази свега неколико (Росић, 1991).



Слика 16. Кирџије и млекаџије на простору Златибора у прошлим временима  
Извор: М. Ђенић (информативни билтен „Златиборске вести“)

Са друге стране, знатно бројнији су били **производни занати**. Према попису из 1900. г., у 16 златиборских села је било пет ковача, два колара, осам пушкара, 10 терзија и абација, док Љ. Мићић (1925) забележио да је у Љубишу радило 19 терзија (С. Ђенић и др., 2009). Подаци из пописних дефтера Смедеревског санџака говоре о производњи дрвених судова (караре, бучук, карлице, буце, преслице, табарке, начваре, каце и др.) (Ђалдовић & Мандић, 2015). У каснијем периоду (20-их година XX в.), дрвене израде је радило 15 лица из Јабланице, три из Доброселице, по шест у Драглици и Сеништима и највише, 59 у Сирогојну (М. Савић, 1930). Данас се мањи број произвођача везује само за насеље Рожанство. Такође, осим дрвета у мањој мери користили су се и други материјали: земља (израда земљаних пећи и цигли), камен (чикризациони тј. каменоресци и кречари), коже (израда опанака и мешина од козје коже) и метала (ковачи и израда бритава). Мајстори за израду бритава (тзв. веланке) из Беле Реке и Сирогојна су били јединствени (Росић, 1991). Утицај вароши, пре свега Ужица условио је израду одевних предмета од сукна, вуне, конопље, памука, лана и чоје од 70-их година XX в. у златиборским селима, задржавши се до средине прошлог века (Томић-Јоковић & Вујовић, 2008). Тако је у Сирогојну између два рата радила позната абацијска радионица Милића Филиповића (Ђалдовић & Мандић, 2015). У овом периоду јављају се и прве занатлије у варошици Чајетина. Прву ковачницу отворио је Млађен Баковић из Рудина, а затим Павле Бокић из Голова. Први обућар био је Милоје Вишњић Мркоња, а потом га замењује га Стојан Кустурић Кустура. Миладин Пашић је 1938. г. отворио берберску радњу у бившој продавници земљорадничке задруге (М. Ђенић, 1990). У данашњим условима масовне индустријске производње, занатска делатност полако одумире. Имајући у виду развој туризма, доминирају „гастрономске активности“ у виду производње меда, сушења воћа и припреме пекмеза, а посебно печења ракије и сушења меса по којем је овај крај надалеко познат.

#### 8.4. Развој индустрије

Шири простор Златибора одувек поседује квалитетну сировинску базу (шумска грађа, рудна богатства и сл.). Током дугог историјског периода мењали су се **облици производње**, од традиционалног занатства, преко експлоатације минералних сировина па до индустријских процеса који су отпочели у другој половини XX века. Наиме, још од најранијег доба чувене Ере су изналазиле различите начине за преживљавање. Међу најзначајнијим видовима опстанка издвојила се **производња луча и катрана**<sup>94</sup>. Средином XIX в., на простору Старог Влаха катран се производио у селима бившег Златиборског, Ариљског, Моравичког и Студеничког среза. У то доба, у 27 села Златиборског среза, производњом катрана се бавио велики број домаћинстава у: Биосци (140), Кремни (119), Доброселици (103), Мокрој Гори (100), Драглици и Сеништима (99), Шљивовици (95), Јабланици (70), Бранешцима (55), Семегњеви (32) и Врутцима (27) (Мисаиловић, 1992). Производња луча и катрана је била најважнији извор прихода, међутим, услед објективних разлога долази до њеног замирања. У периоду непосредно пред Други светски рат уводи се сува екстракција и дестилација и за борово иверје, а развојем хемијске индустрије смањује се потреба за класичном производњом луча и катрана (Владисављевић, 1983). Данас, овај вид производње примењује мали број људи, првенствено у Стублу и Јабланици.

Са друге стране, златиборски масив и мокогорски басен су препознати по налазиштима грађевинског и украсног камена и шљунка, металних и неметалних сировина (руда гвожђа, цинка, бакра, никла, хрома, барита и магнезита) (Станковић, 2001, 2012). О томе је још половином XIX в. писао Стојан Обрадовић (1858)<sup>95</sup>. Касније, током 20-их

<sup>94</sup> Коришћена је црна боровина (борови пањевци и жиле). Луч се употребљавао за потпаљивање ватре у кућама, али и као средство за освету у рудницима, током ноћних путовања, приликом разних свечаности и у народном лечењу. Истовремено, он је представљао и сировину за производњу катрана (Владисављевић, 1983). Наиме, од 800–1.000 kg извађеног луча добијало се 100–150 kg катрана у зависности од масноће материјала (М. Ђенић, 19686).

<sup>95</sup> Према Обрадовићу (1858) у срезу златиборском и планини Шаргану јавља се руда гвоздена и оловна, а у Кремни мајдан од најбољег кремена.



година XX в. истраживања су потврдила резерве манганске руде у Ојковици, Гостиљу, Рожанству, Мочионцима и Негбини (53% мангана), хромитне руде у Семегњеви, Шљивовици и Драглици (око 10.000 m<sup>3</sup>), магнезита у Бранешцима, Кремни и Биосци и још 300 места са неутврђеним количинама (96–98% магнезита), као и лимонита у Јабланици и Драглици (35–45% гвожђа) (М. Савић, 1930). Стога, захваљујући рудном богатству, **рударство** као једна од окосница привреде започиње свој развој након Првог светског рата<sup>96</sup>. Златиборска зона никлоносних седиментних руда је једна од највећих у нашој земљи. Од осталих металних ресурса издвајају се резерве руде гвожђа (150 Mt на подручју Мокре Горе са око 21% FeO), хрома<sup>97</sup> (око 16.000 t хромита III врсте на ширем подручју златиборског платоа), али и црвеног боксита (око 7 Mt – 44% Al<sub>2</sub>O<sub>3</sub>, 11,5% SiO<sub>2</sub>, 0,3% CaO). Данашња *хромитска налазишта* се везују за дунитске стене на подручјима Брезне, Горње Јабланице и Семегњева (Попевић & Карамата, 1996). Са друге стране, *црвени боксити* су присутни на 10-ак рудних тела на простору Мачката (Равни, Скржити, Никојевићи и др.) (Тимотијевић, & Грубић, 1996). Истовремено, већи економски значај имају лежишта неметалних сировина, магнезита и сепиолита. Налазишта *магнезита* се везују за широк простор златиборске области са резервама од 2,8 Mt, као и ресурси *сепиолита* у виду хидротермалних жица уз магнезите у ултрамафитима и седиментима у виду „сепиолитских глина“ (Докић, 1975; НСОК природних ресурса и добара, 2012). Златиборски магнезити на седам рудних поља (Кремна, Чајетина, Семегњево, Чавловац–Криве Стене, Стубло, Гола брда и Косе) се убрајају у ред највећих и најпотенцијалнијих налазишта у нашој земљи (Попевић, Јоксимовић, & Карамата, 1996). Од осталих ресурса истичу се и ограничена лежишта *гранитоида* на југоисточним падинама Златибора, између Ојковице и Љубиша са површином до 500 m<sup>2</sup>. Највећи експлоатациони значај имају гранити „Страже“ у атару насеља Бела Река (Карамата, Кнежевић, Пушкарев, & Цветковић, 1996).

Почеци **индустријске производње** јављају се проласком железнице (1925) када се се отварају прве стругаре на парни погон<sup>98</sup>. Међутим, тек након Другог светског рата у складу са политиком обнове и развоја земље започиње интензиван процес индустријализације. Подижу се многобројни објекти, углавном прерађивачке индустрије (дрвна и прехрамбена), текстилне и металопрерађивачке индустрије, али у мањем обиму и екстрактивне и хемијске индустрије и грађевинарства. Носилац привредног развоја овог краја био је *Пољопривредни комбинат „Златибор“* (1946) који се бавио откупом производа од меса и млека, као један од највећих комбината за производњу хране тога доба (након ПКБ-а). Крајем 40-их оснивају се и дрвни комбинати (Друштвено предузеће „Кремна“ и Комбинат „Копаоник“), а традицију прераду борове смоле 1949. г. наставља *Фабрика хемијских производа „Кремна“ из Мокре Горе* (Мисаиловић, 2015). Током 50-их (1956) је формирано предузеће *Рудници магнезита и хромита „Златибор“ у Чајетини*. Ова радна организација је експлоатисала руду преко површинских копова („Криве стране“, „Коњске торине“ и „Змајевац“) и јамске експлоатације („Лиска“, „Ђаве“, „Стубло“ и „Коњске торине“) (Рудић & Поповић, 1985). Крајем 60-их (1967) је отворен коп на локалитету „Косе“, а потом измештен на локалитет „Голих брда“ (1970). Годишње (до 1991.) је експлоатисано око 15.000 t концентрата за потребе „Магнохрома“ из Краљева, када су затворени постојећи, а отворени нови копови на простору Јабланице (Павловић, 2018). Са пропашћу „Магнохрома“ и ови рудници бележе исту судбину<sup>99</sup>. Готово истовремено (1959) у оквиру 33 „Сирогојно“

<sup>96</sup> У периоду између два светска рата, Богољуб Белић из Београда и заљубљеник у рударство је успео да убеди Енглеза Ларсона да 1927. г. оснују предузеће „Балкан минерал“. Предузеће се бавило експлоатацијом магнезита на више локација (Јевремовића лука, Рајевића лука, Беглуци, Раковића поток и Ћетен) и њеним извозом у Енглеску, Швајцарску, Аустрију и Немачку (до 1932. г.) (Ђенић & Жиловић, 2012). Истовремено, Никола Исаилов, власник рудника у Русији је преко ужичке станице за два месеца 1928. г. извезао 19 вагона манганске руде у Чехословачку (М. Савић, 1930).

<sup>97</sup> Хромитске појаве се налазе у уској зони од Мокре Горе до Горње Јабланице. Највеће лежиште се налази на подручју Семегњева (локалитет Оберине) (Пл. управљања ПП „Златибор“, 2017).

<sup>98</sup> Прву стругару на парни погон подигао је Веселин Милановић у Кремнима 1927. г. (Мисаиловић, 2015).

<sup>99</sup> Према подацима Министарства рударства и енергетике на овој територији евидентирана су следећа експлоатациона поља магнезита: Торник (0,05 km<sup>2</sup>), Бег лук (површине 0,46 km<sup>2</sup>), Словићи (0,34 km<sup>2</sup>), Криве стране (0,09 km<sup>2</sup>), Драглица (13,9 km<sup>2</sup>) и Стубло (1,1 km<sup>2</sup>) (ППППН ПП „Златибор“, 2020).

оснива се Организација удруженог рада „Камен“ чији се рад заснивао на обради квалитног украсног камена (тзв. „дрвени булошки кречњаци“) из мајдана „Говеђача“ и „Клисура“ (од 1965. део Грађевинског предузећа „Златибор“) (Ђалдовић, 2015; Мудреновић, 1996; Рудић & Поповић, 1983). Сировинска база је условила формирање више грађевинских предузећа (ГП „Шарган“, ГП „Нискоградња“ и ГП „Златибор“ са седиштем у Титовом Ужицу).



Слика 17. Производно-прерадни капацитети на простору Златибора  
 а) Пилана, Алин Поток; б) „Житомлин“, Крива Река; в) „Наша Златка“. Крива Река; г) ПИК „Златибор“, Златибор; д) „Бел пласт“, Бела земља; њ) „Металопластика“, Чајетина; е) „Златиборац“, Мачкат  
 Фото: С. Денда (2019, 2021); сајтови предузећа

У истом периоду, рад на периферији Чајетине отпочиње и „Металопластика“ (1960) и *Индустија за прераду меса „Златибор“* (А. Савић, 2013). Време 70-их и 80-их представља најинтензивнију етапу у диверзификацији локалне привреде. Током 1978. г., отварају се прва предузећа из домена текстилне индустрије: *Фабрика за производњу женске модне конфекције „Инекс Златиборка“* из Сирогојна, *погон Кожне галантерије „Младост“* у Рожанству и *предузећа „Даница“* у Чајетини (израда радне и заштитне одеће), као и *погон ужичке конфекције „Деса Петронијевић“* у Кремнима (Ђалдовић, 2015; В. Мићић, 1987; Мисаиловић, 2015). Крајем 1979. г. започиње градња прве индустријске зоне у Бранешком пољу. Осамдесетих година никла су три фабричка објекта: „21. септембар“ (кооперант Индустије мотора „Раковица“), *Фабрика хемијских оловака „Биарт“* и *Погон за прераду дрвета „Бор“*, као и *складишта „Велепромет“* и „Силоси“ (касније постали део ПИК „Златибор“) (М. Ђенић, 1987; С. Ђенић и др., 2009). Са радом започиње и *ЗЗ „Јасеново“* (1986). Неповољне политичко-економске прилике током 90-их, условиле су трансформационе промене праћене процесом приватизације током 2000-их (М. Павловић & Живковић, 2002/03). То је додатно подстакнуто јачањем терцијарног сектора (туризам) и напуштању дотадашњих облика производње, нарочито ниско акумулативних грана привреде. Данас, у савременим тржишним условима опстао је ограничен број, углавном малих и средњих предузећа из следећих делатности:

**1. прехранбена индустрија – производња меса и млека:** ПИК „Златибор“ и предузеће „Златиборац“, Мачкат уз још 1.076 индивидуалних газдинстава у већем броју насеља (89,0% прерада млека). Треба придодати и *Sirогојно Со.* (производња и извоз смрзнутог воћа и поврћа), 536 газдинстава који се баве прерадом воћа и поврћа, као и преко 40 индивидуалних произвођача меда и ракије (<http://www.ekoagrар.org/>).

**2. дрвно-прерађивачка индустрија:** већи број предузетника која се баве примарном и секундарном обрадом дрвета (дрвно-прерађивачки погони „Горштак“, Шљивовица; „Браћа

Марић“, „Дидан“, „Гром“, „Лиска и „Поповић“, Јабланица; „Кузељевић“, Стубло; „Шумадија Шимшић“, Мачкат; „Бороселино“, Кремна и други)

**3. индустрија метала и пластике:** производња различитих алата, електроинсталационих материјала и елемената водоинсталација („Металопластика“, Чајетина) и профила за израду спуштених плафона и система суве градње („Бохор“, Сушица), ПВЦ и алуминијумске столарије („Принт“, Сушица), као и производња пластичних маса, пластичне амбалаже и опреме за паковање („Бел пласт“, Бела земља; „Диви“, Саиновина; „Ера пак“, Чајетина).

**4. текстилна индустрија:** производња вуненог предива (предионица „Алемпијевић“, Бела земља) и израда женске трикотаже конфекције („Sirogoyno style“, Сирогојно)

**5. остало:** делатност земљаних радова, експлоатације камена, производње асфалта и нискоградње („Транскоп“, Чајетина) и експлоатација и флаширање воде („Златибор вода“, Гостиље; „Краљева вода“, Златибор и „Креманска вода“, Кремна).

## 8.5. Развој трговине

**Трговински односи** на Златибору имају дугу историју. Још у средњем веку овај крај је одржавао значајне трговачке везе са Дубровачком републиком и Котором. У то доба главни артикли су били црвац (средство за бојење), руј, катран<sup>100</sup>, дрвени судови, гуњеви, луч али и вуна, кожа, мед и бели мрс (масло, сир, кајмак). Размена која се одвијала на средњовековном тргу Рујно омогућила је стицање прихода или долазак до дефицитарних производа, пре свега житарица и вина (С. Ђенић и др., 2009)<sup>101</sup>. Тада, али и у каснијем периоду током XIX и XX в., посебну улогу су имали трговачки (кирцијски) каравани<sup>102</sup>. Најписменији човек из задруге постављан је за кирцију, јер је за тај посао тражена велика виспреност да се на путу и у свакој невољи уме и може снаћи. Границе до којих су каравани долазили биле су долине реке Лим и доње Дрине и Вишеграда, мада су они стизали и до Новог Пазара, Рудника, Новог Брда, Сјенице, Ариља и Брскова у Старој Рашкој. Дубровачке караване су привлачили простори манастира у долини Лима (Милешева, Бања код Прибоја, манастир св. Петра у Бијелом Пољу) где су се одржавали велики вашари. Дакле, само мањи део робе је коришћен за локалне потребе, а највећи део је транспортован даље (Ристић, 1963). Осим наведених производа, посебно је била интересантна трговина живом стоком (говеда, коњи, овце и свиње) и сточним производима која је била развијена у Ужицу. Квалитетна испаша омогућила је да Златибор постане „Елдорадо ужичких и златиборских марвених трговаца“ (С. Обрадовић, 1858). На њему се сваке године узгајало око 6.000 волова, а овај вид трговине је сматран најуноснијим послом тога времена.

Доста времена је прошло док се нису појавили први **трговински објекти**. Према попису из 1882. г., на територији Златиборског среза није постојала ниједна продавница, већ су се продајом бавиле кафеције (Kuzović, 2018). Међутим, у списку „наплаћене таксе за радње дућанске и шпекулативне за рачунску 1882.“ у Кремнима је наведено седам власника трговачких дућана, али и објекти у Стапарима, Чајетини, Шљивовици и Бранешцима (Мисаиловић, 2015). Почетком XX в. појављују се први обриси организоване трговине кроз оснивање набављачких, потрошачких и кредитних земљорадничких задруга са циљем откупа сировина и продаје индустријске робе под повољнијим условима него код зеленаша и трговаца. Као најстарије у Златиборском срезу издвојене су *Кредитна задруга у*

<sup>100</sup> Постоје подаци да је 1503. г. за Дубровник извезено 16.650 товара катрана из Старог Влаха, првенствено златиборског краја (Росић, 1991).

<sup>101</sup> Љ. Мићић (1925) је забележио да од произведеног катрана који продају зараде мало, а и наднице су им биле ниске, што указује на тежину живота горштака почетком XX века. У каснијем периоду (пре Првог светског рата), ситуација се мењала, па се за килограм катрана могао добити килограм жита (кукуруза). Највиша цена достигнута је почетком 50-их година, па су сналажљивији Златиборци за 400–500 kg катрана куповали и до хектар земље у Шумадији (Љ. Ђенић, 2011).

<sup>102</sup> У прво време кирцијски каравани су се састојали од 15–20 коња (тзв. краорар или калауз). Због дужине путовања (до Београда шест дана, Крагујевца четири дана), они су коначили на више места у Чајетини, Ужицу, Пожези или Марковици (Љ. Ђенић, 19686).



*Шљивовици* (1904) и *Земљорадничка задруга у Чајетини* (1907). Осим кредитирања, њиховом акцијом је наредне године покренут посебан погон *Златиборске млекарске задруге*. Већ почетком 1913. г. је отворена њена продавница, али рат уништава дотадашња залагања на овом пољу (М. Ђенић, 1987; М. Ђенић, 1990). Тек у каснијем периоду, а нарочито између два светска рата трговина се посебно развија. Од 1910. г. кирџијски каравани губе на значају, а нарочито доласком првог воза у Ужице (1912) и изградњом нове пруге преко Кремана ка БиХ (1925). Истовремено, престао је извоз белог мрса јер посао преузимају ужички трговци, а кирџијама је само остала ограничена количина катрана, луча и дрвених судова. Таквој ситуацији су допринеле и земљорадничке задруге које су се јавиле као купци катрана (Љ. Ђенић, 19686). У варошици Чајетина земљорадник и председник општине Аћим Раковић подиже дрвени објекат и отвара продавницу. Неколико година касније (1926), трговац Симо Чизмић отвара дућан са станом на спрату (М. Ђенић, 1990).

Интензивни опоравак након рата допринео је оснивању *земљорадничких и набавно-продајних и кредитних задруга* у Шљивовици (1921), Кремнима, Равнима (1922), Сирогојну (1924), Гостиљу (1927), Јабланици (1928) и Рожанству (1930) (Ђалдовић & Мандић, 2015; М. Ђенић, 1987; Митровић, Новаковић & Ђеновић, 2007; Мисаиловић, 2015; Росић, 2018; Рудић & Поповић, 1985). Тридесетих година (1931) оснива се „*Златиборска задруга за прераду луча, катрана и смоларења*“, док је 1934. г. формирана *набавно-продајна задруга у Јасенову* (Мисаиловић, 1992; И. Поповић, 1982). Такође, отварају се први приватни дућани за продају мешовите робе (продавница Василија Мићића у Рожанству из 1927. г.). Следеће године у истом објекту почиње са радом и земљорадничко-продајна задруга, а у Чајетини у кафани Јована Смиљанића се отвара нов продајни објекат (М. Ђенић, 1990; В. Мићић, 1987; Познановић, 2000). Своју радњу у Кремнима 1930. г. отвара Стаменко Стаменић уз постојање још осам трговина и четири пекаре (Мисаиловић, 2015). Непосредно пред рат, Ратко Секулић отвара бакалницу, а земљорадничка задруга у Чајетини отвара продавницу у свом новом објекту (М. Ђенић, 1990). Стицај околности је условио да је завршетак рата у Златиборском срезу дочекало 15 обновљених и новообразованих набавно-потрошачких задруга (А. Савић, 2013). Међу њима је била и она у Алин Потоку подигнута 1945. године (Грујичић, 1998).

У организационом погледу, *задруге* су самостално функционисале до 1948. г., када је услед неадекватних резултата отпочело њихово обједињавање (М. Ђенић, 1987). Педесетих година се активирају и задруге у Љубишу, Жељинама (1953) и Драглици (Ојданић, 2009; Шуљагић, 2012). Оне су се до 60-их година углавном бавиле пласманом стоке и пољопривредних производа, а касније и унапређењем пољопривреде, градњом путева и електрификацијом, организовањем домаће радиности, и подизањем индустријских предузећа (Мисаиловић, 2015). Томе су посебно допринеле ЗЗ „*Сирогојно*“ (Домаћа радиност „Инекс-Златиборка“, ОУР „Камен“) и ЗЗ „*Јасеново*“ (Радна организација „Јасеново“) (И. Поповић, 1982; Рудић & Поповић, 1983).



Слика 18. Трговински садржаји – продавнице у Доњој Белој Реци, Јасенову и Златибору  
Фото: С. Денда (2019)

После Другог светског рата долази до власничке трансформације када приватне радње већински прелазе у друштвено власништво. Држава током 1946. и 1947. г. оснива

„СРЕМАГ“ (Срески народни магазин) који је имао и своју радњу у Мачкату (Познановић, 2013). Снабдевеност тржишта и квалитет производа се континуирано побољшава, земљорадничке задруге постају носиоци трговачке делатности. Такође, унапређен је и територијални размештај малопродајног простора (А. Савић, 2013). У том правцу оснива се велики број друштвених трговинских предузећа (Производно-трговинско предузеће „Теразије“, Ужице; ТП „Палисад“, Чајетина; ТП „Кремна“, „Папир“ и „Градина из Ужица; ПИК „Златибор“, Чајетина). Међу њима највећи значај је имало ТП „Градина“ основано 1946. г. у Ужицу. Располагало је са преко 50 малопродајних објеката и 10 стоваришта у Ужичком округу. Половином 60-их је извршена интеграција са ТП „Чигота“, а 1978. г. удруживањем са ТП „Теразије“ постаје водећи снабдевач робом. Током 1990. се организује као акционарско друштво, када услед отежаних околности започиње његов пословни суноврат. Осим њега, велики утицај је имао и ПИК „Златибор“, који осим примарне производне има и трговачку улогу. Током 80-их преузима просторе великог броја дотадашњих земљорадничких задруга.

Табела 63. Индикатори развијености малопродајне трговачке мреже у општини Чајетина 1973–2000. г.

Година	Продавнице	Запослени	Ст. на једну продавницу	Продавница на 100 km <sup>2</sup>
1973	47	94	404	7
1978	46	187	402	7
1980	46	149	370	7
1985	55	189	307	8
1990	89	209	188	14
1995	68	212	235	10
1996	64	185	248	10
1997	58	168	272	9
1998	45	142	351	7
1999	43	126	365	7
2000	40	123	390	6

Извор: Општине у СР Србији (1974–1990); Општине у РС (1991–2001)

Подаци из табеле 63 показују да је у периоду 1973–1990. г. **број продавница** у општини Чајетина увећан за 89,4% (са 47 на 89). На то је утицао пораст животног стандарда и куповне моћи чиме је промет у трговини на мало по становнику достигао 97,4% у односу на просек Златиборског округа (1989). Наравно, у условима турбулентних 90-их година и почетком XXI в., већина друштвених трговинских предузећа је уништена, друга приватизована, а само мањи број је задржао своју примарну делатност до данас. Готово паралелно долази до јачања приватног трговачког сектора и отварања већег броја радњи првенствено растом туристичког тржишта. Осавремењавању понуде допринео је долазак великих трговинских ланаца („Макси“, „Идеа“, „Арома“) и оснивање већег броја радњи за продају млечних производа и месних прерађевина. Евидентна је концентрација трговинских радњи у општинском центру и Златибору (67,8%), али Бранешцима, Мачкату, Љубишу, Шљивовици, Кремни, Мокрој Гори, Доброселици, Рудинама, Доњој Белој Реци и Сеништима (Пр. пл. опш. Чајетина, 2010). У осталим насељима постоје појединачни објекти (углавном у власништву мештана), при чему је смањењем броја становника велики број у међувремену угашен (Јасеново, Бурађа, Кућани и др. углавном виша насеља удаљена од главних саобраћајница).

Посебну улогу у развоју трговинске делатности имао је традиционални откуп пољопривредних производа (табела 64). За разлику од пређашњих времена када су откуп вршиле земљорадничке задруге, данас се откуп врши на откупним станицама (нпр. сточни пијац у Кривој Реци), али и појединачно од регистрованих пољопривредних газдинстава. Званична статистика указује на тренд опадања откупа живог меса што је последица смањења сточног фонда.

**Табела 64.** Откуп важнијих пољопривредних производа у општини Чајетина 1973–2019. г.

Година	Свиње	Говеда	Кромпир	Млеко
	у тонама			у хиљ. l
1973	26	502	143	705
1978	66	1.627	286	4.646
1983	59	961	5	1.932
1991	3	343	–	1.977
1995	–	143	–	1.376
2000	7	92	1	1.427
2005	123	1.308	–	4.833
2010	96	349	–	4.714
2019	–	–	–	4.853

Извор: Општине у СР Србији (1974–1990); Општине у РС (1991–2010);  
Општине и региони у РС (2011–2020)

Позитиван помак представља раст организованог откупа млека које спроводе ПИК „Златибор“, Млекара „Наша Златка“ (Крива Река) и „Биљана Крин“ (Рожанство). Малопродаја пољопривредних производа (млечни и сухомеснати производи) врши се од великог броја произвођача и купаца у склопу зелене пијаце на Златибору. Последњих година развија се и спољнотрговинска делатност па се са подручја Златибора извозе месо и месне прерађевине. У томе предњаче предузеће „Златиборац“ које извози на тржишта околних земаља (Босна и Херцеговина, Црна Гора и Северна Македонија) и Царинске Уније (Русија и Белорусија), као и Кланица „Чајетина“ која извози на тржиште Турске (5.000 t говеђег меса).

## 8.6. Развој саобраћаја

У прошлости, половином XVIII и XIX в., шире подручје Златибора је био изолован, у потпуности беспутан крај због чега је и називан „Српским Сибиром“ (Љ. Ђенић, 1980). Међутим, може се са сигурношћу рећи да је још у доба Римљана био на раскрсници важних, најмање двеју комуникација које су са Приморја преко Моравске долине водиле ка северу и истоку. У средњем веку правац саобраћајница је остао исти као и у римско доба<sup>103</sup>. Ипак, тек са оснивањем модерне српске државе, започеле прве акције на изградњи **путева** познатих као „крченици“<sup>104</sup>. Они су настајали крчењем шума и нису посипани ни ваљани. Осим главног пута Београд–Крагујевац–Пожега–Ужице, Златибор је првој половини XIX в. био одсечен од главних комуникација.



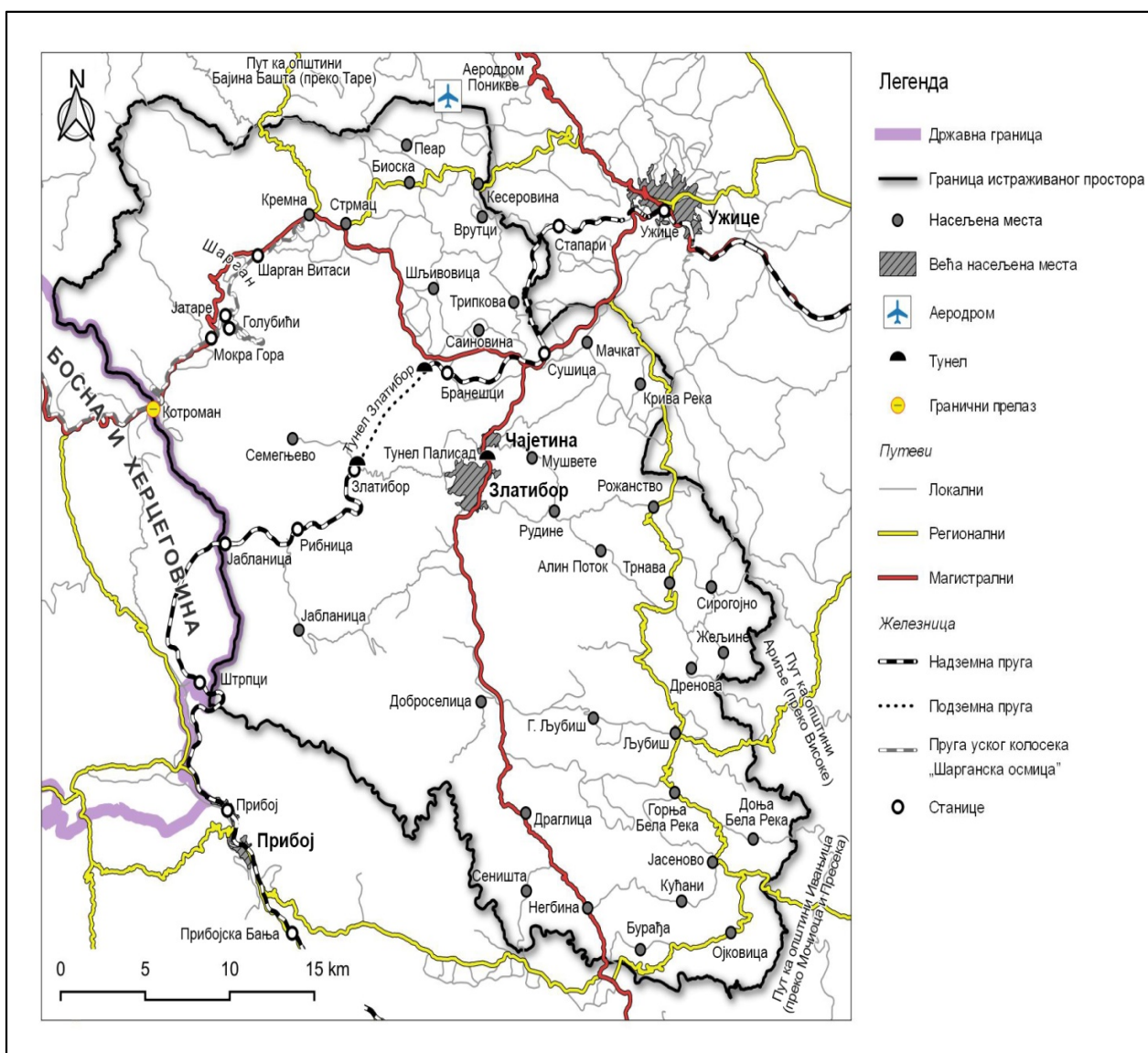
**Слика 19.** Некадашња путна мрежа на простору Златибора  
а) Александров мост, б) и в) пут Ужице–Златибор  
Извор: П. Ковачевић (портал „Ужичанствено“)

<sup>103</sup> Попречни путеви између јадранске обале и Подунавља су водили кроз непроходне динарске крајеве, док су пак уздужни путеви (север–југ) били знатно приступачнији.

<sup>104</sup> Током априла 1823. г. започето је крчење пута од Београда до Крагујевца, а настављено је градњом ка Ужицу 1929. године.



Везе овог подручја са другим деловима државе су били чувени кирџијски каравани који су се кретали тадашњим путевима од Ужица до Кокиног Брода<sup>105</sup>. Кроз ужички крај није пролазио ни један државни пут, док су постојали само окружни путеви (нпр. Делиград – Крушевац – Чачак – Пожега – Ужице – Мокра Гора) (Познановић, 1984). Током Јаворског рата (1876–1877), а нарочито од 1878. г. започиње интензивнија градња нових путева и њихова категоризација (I–IV група). Томе су и допринела нова правна решења (Закон о сувоземним јавним друмовима из 1865. и Закон о путевима из 1882. г.) (Ђалдовић & Мандић, 2015)<sup>106</sup>. О томе је писао и М. Милићевић (1876) који издваја магистралне колске саобраћајнице: *Ужице–Ваљево*; *Пожега–Ивањица–Јавор*; *Ужице–Кремна–Мокра Гора* (I група) и *Ужице–Пожега–Чачак*; *Ужице–Бајина Башта* и *Кремна–Златибор–Муртеница* (II група). Тада се јављају прва коњска кола у Ужицу и започиње изградња колског пута *Ужице–Забучје–Чајетина–Кокин Брод* (Игњић, 2011; Мисаиловић, 2015). Према Попису из 1881. г. изградња је услед бројних проблема текла споро о чему говори податак да је изграђено само осам километара (М. Ђенић, 1990).



**Карта 8.** Саобраћајна мрежа на простору Златибора  
Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

<sup>105</sup> Један од путева је ишао преко Врела, Збојштице, Калдрме, Рожанства, Љубиша, Беле Реке, Јасенова и Бурађе до Увца код Кокиног Брода. Други правац је ишао преко Забучја, Беле земље, Церова, Кнежевића и Мушвета до Чајетине, а одатле преко златиборских висова (В. Мићић, 1987; М. Ђенић, 1990).

<sup>106</sup> Поменути Закон из 1882., сви путеви су били подељени на државне, окружне и среске. Постојала је обавеза народног кулука која је потом замењена плаћањем пореза.

Почетком XX в. (1898) започињу активности на изградњи **железничких праваца** којим би Ужице било повезано са централном Србијом и Босном. То су биле пруге *Сталаћ – Крушевац – Краљево – Чачак – Ужице – босанска граница; Београд – Обреновац – Лајковац – Ваљево – Косјерић – Пожега и Ужице – Кремна – Мокра Гора – босанска граница*, све узаног колосека. Градња првог правца је започета 1906. и завршена 1912. г. када је 20. августа деоница *Чачак–Ужице* пуштена у јавни саобраћај. Паралелно се граде деонице трасе од *Сарајева до Увца* с циљем повезивања Босне са Новопазарским санџаком. Градња пруге, као и други инфраструктурни радови обустављени су током Великог рата, али су настављени почетком 20-их година (1919) када је коначно 25. јануара 1925. г. пуштена у саобраћај (Глушчевић, 2009; Мисаиловић & Глибетић, 2010)<sup>107</sup>.

Истовремено, већ од 1918. г. је успостављен **аутомобилски саобраћај** на релацијама *Ужице–Каран, Ужице–Кремна, Ужице – Кокин Брод и Ужице–Пожега*. У међуратном периоду се интензивирају радови на побољшању саобраћајних прилика. Граде се путеви *Ужице–Вардиште* (57 km, 1923–1929), *Забучје–Качер–Трипкова–Шљивовица–Кремна и Ужице–Краљева Вода* (Мисаиловић, 2015). Посебну улогу је имао правац *Ужице – Краљева Вода* (27,2 km), дело инжењера Секуле Кнежевића грађен 1923–1927. године (Ђалдовић & Мандић, 2015). Део пута од Ужица до Чајетине је трасиран већ 1919. г, а разбијање стена је започето 1921. године (Ојданић, 2009). У питању је био модеран пут са четири камена моста и каменим браницима<sup>108</sup>. Формирањем Краљевине Југославије (1929) извршена је нова категоризација путева (државни, бановински I и II реда и општински). Од праваца у ужичком крају издвојени су следећи државни и бановински путеви: 1) *државни пут бр. 9 (Ваљево–Косјерић–Ужице–Вардиште)* у дужини од 83,1 km; 2) *државни пут бр. 28 (Сталаћ–Краљево–Чачак–Ужице–Бајина Башта–Љубовија–Зворник–Тузлу–Добој)* у дужини 93,7 km; 3) *бановински пут I реда бр. 39 (Ужице–Чајетина–Увац)* у дужини 52,2 km; 4) *бановински пут I реда бр. 40 (Чајетина –Доброселица – Драглица – Кокин Брод)* у дужини 35,6 km; 5) *бановински пут II реда (Ужица –Рожанство – Љубиш – Бела Река – Јасеново – Кокин Брод)* у дужини 72,4 km и 6) *бановински пут II реда бр. 168 (Пожега–Шенгољ–Равни–Владаје)* који је само делимично оспособљен за саобраћај пре Другог светског рата.

Почетком 30-их година развијана је и мрежа локалних путева као што правци *Краљева Вода–Око* (3,5 km), *Чајетина–Око* и *Чајетина–Голово* (С. Жиловић, 2008; М. Ђенић, 1990; Ојданић, 2009; Познановић, 1985). У овом периоду за **превоз робе и путника** почињу се користити аутомобили и аутобуси, мада су се могли видети и кирџијски каравани. После Великог рата први путници су се превозили поштанским дилижансама (4–5 путника) (Љ. Ђенић, 2011). Након рата, први аутомобил марке „форд“ и прву путничку, а касније и аутобуску линију обављао је ужички шофер Саво Радовић звани „Дефект“. Захваљујући добром пословању, он је 1934. г. куповином нових возила основао аутобуско предузеће, једино на територији Ужичког среза (М. Ђенић, 1972). Са друге стране, његов колега Михаило Наумовић одржава линију *Ужице–Рибница* (М. Ђенић, 2003). Поменуте линије су биле у функцији све до средине 1941. године.

Крај Другог светског рата је дочекан се великим оштећењима на бројним путним правцима. Већ марта 1945. г. се ради на оспособљавању мостова (подигнуто 20 дрвених конструкција), различитих путева<sup>109</sup> и пруге *Ужице–Вишеград*. Овим активностима бавило се Предузеће за одржавање путева „Титово Ужице“. У Златиборском срезу је обновљено преко 56 km, а започета је изградња новог пута *Драглица – Кокин Брод, моста на Увцу* и последњег дела партизанског пута на релацији *Кокин Брод – Нова Варош* (1947). Познато је да до 1951. г. у ужичком крају није било ни једног метра асфалта на путевима (Познановић, 1984). Стога, током 50-их година наставља се градња пута *Драглица–Негбина* (траса Титово Ужице–Златибор–Нова Варош–Пријеполје). Почетком 1953. г. ради се на магистралном путу

<sup>107</sup> Тек 1928. г. је изграђена деоница Обреновац–Београд чиме је остварена јединствена веза Београд–Сарајево–Јадран (Мисаиловић & Глибетић, 2010).

<sup>108</sup> О њему је писао лист „Правда“ указујући да се пут од Ужица до Златибора убраја међу најбоље у Европи који носе светло цивилизације (М. Ђенић, 1990).

<sup>109</sup> Ради се на реконструкцији праваца *Ваљево–Ужице–Вардиште, Ужице – Бајина Башта – Љубовија, Ужице–Чајетина, Пожега–Ариље и Ужице – Кокин Брод*.

Ужице–Златибор – Нова Варош (кроз Чајетину и Партизанске воде), а у пролеће 1960. г. на изградњи магистралног пута *Прељина – Чачак – Титово Ужице*. Тиме је 1961/62. г. Ужице повезано асфалтим коловозом преко Чачка и Горњег Милановца са Београдом, а Ибарском магистралом са Краљевом и Поморављем. На исти начин је Ужице повезано са Златибором (А. Савић, 2013). Најзначајнији од свих јесу правци *Београд – Ужице – Пријепоље – Бијело Поље – Подгорица – јужни Јадран* преко превоја Крива бреза (1.050 m) на СЗ страни планине Чигота и *Титово Ужице – Вишеград – Рогатица – Сарајево* преко превоја Шарган (990 m) (Ј. Марковић, 1970)<sup>110</sup>.

Табела 65. Карактеристике путне мреже на територији општине Чајетина 1973–2019. г.

Година	Свега	Савремени	%	Првог реда (km)		Другог реда (km)		Општински (km)	
				свега	саврем.	свега	саврем.	свега	саврем.
1973	250	45	18,0	33	33	72	12	145	—
1978	236	72	30,5	33	33	72	25	131	14
1983	248	109	44,0	33	33	72	44	143	32
1985	256	126	49,2	33	33	72	47	151	46
1991	286	207	72,4	33	33	72	55	181	119
1996	338	221	65,4	33	33	70	56	235	132
2001	369	238	64,5	33	33	70	55	266	150
2006	407	258	63,4	33	33	70	55	304	170
2011	515	356	69,1	33	33	70	60	412	263
2016	594	424	71,4	43	43	67	63	484	317
2019	619	479	77,4	43	43	67	62	509	374

Извор: Општине у СР Србији (1974–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011–2020)

Средином 50-их година, изграђен је пут до Сушице, а касније настављена изградња до Кремана (повезивање Таре и Златибора) која је окончана 1965. године. Урађени су и макадамски путеви кроз Доњу и Горњу Саиновину (1966) (М. Ђенић, 1987). Рожанство је повезано са магистрални путем Бела Земља – Титово Ужице (1975), а 1985. г. је асфалтиран правац ка Трнави и Сирогојну (В. Мићић, 1987). Пут од Златибора према Рудинама спојен са трасом пута Чајетина–Алин Поток завршен је 1990. године (С. Жиловић, 2008). Крајем 80-их и преостала насеља добијају асфалт, а међу последњима и Жељине (2005) које је повезано са МЗ Сирогојно, али и Чајетином, Златибором (преко Алиног Потока), Гостиљем и Дреновом (Ојданић, 2009). У периоду 1973–2019. г., удео асфалтних деоница увећан за преко 416%. Истовремено, знатно је повећана дужина локалних путева са 145 km (1973) на 509 km (2019), при чему се удео путева са савременим коловозом увећао са 0% на 73,5%<sup>111</sup>. Квалитет поменутих путева је на релативно високом нивоу, изузев пута ка Семегњеви који се налази у лошем стању (табела 65 и 66).

**Мрежу саобраћајница** на територији општине Чајетина чине државни (Ib, IIa и IIb реда) и општински путеви. Континуирано се врши повећање удела путева са савременом подлогом са 17,4% (1973) на 77,4% (2019). Путеви Ib реда, *M-23/E-763* (Београд–Ужице–Пријепоље–Црна Гора) и *M-28/E-761* (Појате–Ужице–Вишеград–Сарајево) у дужини 43 km представљају осовине саобраћајне повезаности. То је допринело ширењу мреже

<sup>110</sup> Средином 1974. г. почели су обимни радови на реконструкцији златиборског пута на делу магистрале од Београда до Подгорице и Јадранског мора која се од Ужица до Шљивовице преклапа са магистралном Београд–Ужице–Дубровник. Реконструкцијом пута преко Мачката изграђен је потпуно нови крак пута од Беле Земље до Сушице (данас постоје два пута) (Познановић, 2013).

<sup>111</sup> На овој територији евидентирано је преко 180 локалних путних праваца међу којима су најважнији следећи: Ужице – Забучје – Бела земља (8,8 km), Калдрма–Дрежник (10,3 km), Попова вода – Дријетањ – Качер – Бела земља (5,1 km), Бурађа–Кућани (9,6 km), Јасеново–Кућани–Негбина (12,5 km), Горња Бела Река – Доња Бела Река (3,6 km), Борова Глава – Муртеница (13,4 km), Рибница–Јабланица (12,0 km), Водице–Доброселица (4,6 km), Мачкат–Трипкова (7,0 km), Сирогојно–Владаје (8,0 km), Горњи Љубиш – Љубиш (6,0 km), Сушица–Бранешци (4,8 km), Чајетина – Мушвете – Крива Река (8,2 km), Ђетен–Око–Златибор (6,9 km), Јабланица – Доња Јабланица (5,4 km), Бранешци – Јокино врело (1,3 km), Бранешци–Око (1,8 km), пут за Увац – туцаник (4,0 km), Љубиш–Висока (1,0 km), Златибор–Гајеви (2,0 km) и краћи путеви од центара месних заједница до многобројних засека (Пр. пл. опш. Чајетина, 2010; Пр. пл. града Ужице, 2010; Пр. пл. опш. Нова Варош, 2011).

регионалних путева IIa реда (P-170; P-173; P-194 и 196), као и IIb реда (P-404 и 406) омогућивши повезивање међу насељима Златиборског и Моравичког округа (град Ужице, општине Чајетина, Нова Варош, Прибој, Ивањица и Ариље). Већина сеоских насеља по први пут је повезана асфалтним коловозом. Између осталих истакли су се *путеви за Чајетину преко Алиног Потока*<sup>112</sup>, *Сирогојно-Равни* и *Сирогојно-Трнава*<sup>113</sup>.

Табела 66. Основни путни правци на простору Златибора

Путни правац	Категорија	Ознака	Дужина (km)
Појате – Пожега – Ужице – Пријепоље – граница са Црном Гором (гранични прелаз Гостун)	магистрални	M-23	269,4
Мали Зворник – Љубовија – Рогачица – Ужице – Сушица – Кремна – граница са БиХ (гранични прелаз Котроман)	магистрални	M-28	157,3
Ваљево – Дебело Брдо – Бајина Башта – Калуђерске Баре – Кремна	регионални	P-170	96,9
Кремна – Биоска – Дубци	регионални	P-173	24,6
Прилике – Катићи – Јасеново – Кокин Брод – Рутоши – Прибојска Бања – Прибој – Саставци	регионални	P-194	93,3
Бела Земља – Љубиш – Јасеново	регионални	P-195	52,4
Лиса – Ариље – Висока – Љубиш	регионални	P-196	55,1
Веза са државним путем 23 – Семеђево (жел. станица)	регионални	P-404	11,6
Рзав – Рибница	регионални	P-405	5,8
Веза са државним путем 195 – Сирогојно	регионални	P-406	9,4

Извор: <https://www.putevi-srbije.rs/>

Развојем саобраћајне мреже и повећањем животног стандарда, **број моторних возила** је стално растао (табела 67). Укупан број регистрованих моторних возила у периоду 1973–2019. г. је увећан 12 пута (са 481 на 5.642 возила). Број путничких аутомобила је драстично увећан (13 пута), а слична ситуација је и са аутобусима, камионима и прикључним возилима. То је утицало и на висок ниво степена моторизованости изражен бројем путничких аутомобила на 100 становника, који се кретао од 1,8 (1973) до 31,4 (2019).

Табела 67. Бројно стање регистрованих моторних возила у општини Чајетина 1973–2019. г.

Година	Мотоцикли	Путнички аутомобили	Аутобуси	Камиони	Прикључна возила	Бр. путн. аутом. на 100 ст.
1973	23	341	—	100	17	1,8
1983	22	1.312	3	207	38	7,7
1990	12	1.576	8	193	261	9,2
2003	5	2.437	6	281	43	15,6
2013	47	3.575	31	299	373	24,2
2019	64	4.589	26	638	325	31,4

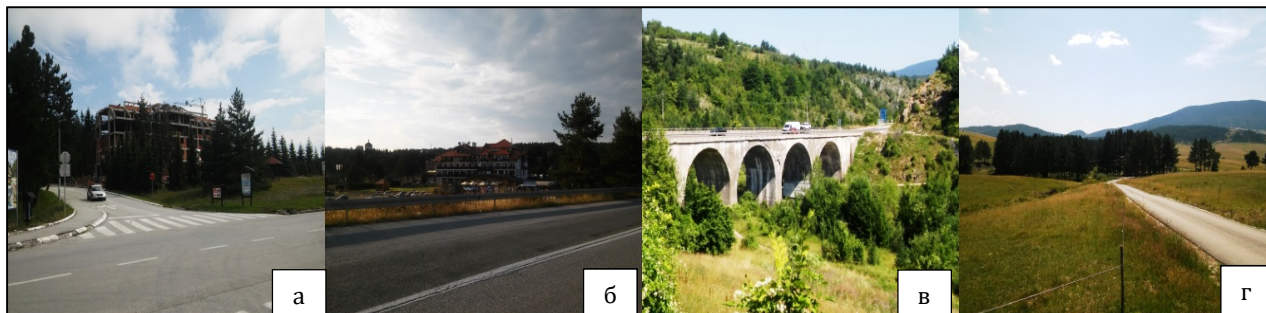
Извор: Општине у СР Србији (1974–1990); Општине у РС (1991–2010); Општине и региони у РС (2011–2020)

Изградњу путева пратио је и развој друмског саобраћаја кроз оснивање *Аутотранспортног предузећа „Ласта“ Титово Ужице* (1949) из којег ће 1961. г. настати *Саобраћајно предузеће „Ракета“*. Ово предузеће је до почетка 90-их одржавало већи број међуградских (ка центрима општина Златиборског округа и Београду) и локалних линија. Његовом неуспешном приватизацијом (2002), долази до укидања бројних линија. Данас, услуге превоза путника између Златибора и Београда, Новог Сада, Крагујевца и Ниша обавља већи број превозника („Гага турс“, Чајетина; АП „Јањушевић“, Прибој; „Сирмијум

<sup>112</sup> Градња овог пута дугог 14 km је започета 1952. и прокопана 1954. г. када су подељене трасе МЗ Алин Поток, Голово, Рудине и Мушвете. Реконструкција је вршена у више наврата 1960., 1965–1968. године. Тај макадамски пут је коришћен више година, када је 1977. г. започела његова темељна обнова (Грујичић, 1998). Пут је свечано отворен 14.08.1978. године (С. Жиловић, 2008).

<sup>113</sup> Пут који повезује Сирогојно са магистралним путем Београд-Подгорица и насељима Чајетина и Ужице преко Рожанства асфалтиран је 1983. године (Ђалдовић, 2015).

бус“, Сремска Митровица; „Феникс“ Нови Сад; „Божур“, Подгорица; „Југопревоз“, Крушевац и „Кодекс“, Аранђеловац). Услуге јавног превоза на локалном нивоу преузело је предузеће „Гага турс“ из Чајетине и „Ужицепревоз“ (огранак „Бечејпревоза“). Број линија и путника је значајно смањен (нарочито на територији нововарошких села) и углавном се односи на превоз ученика и повлашћених група<sup>114</sup>. Велики недостатак представља непостојање адекватних станичних зграда и аутобуских стајалишта у Чајетини и Златибору.



Слика 20. Данашња путна мрежа на простору Златибора

а) улаз на Златибор; б) магистрала Златибор – Нова Варош; в) мост на Увцу; г) пут у Смиљанића закосима  
Фото: С. Денда (2018)

Ово подручје има изражен транзитни карактер који је посебно видљив у оквиру саобраћајнице бр. 23 (табела 68). Наиме, праћењем **просечног годишњег дневног саобраћаја** на траси Ужице–Златибор (22,4 km), током 2019. г. евидентирано је преко 34.000 возила (90,6% путничких аутомобила, 7,9% теретних возила различите намене и 1,6% аутобуса) (ЈППС, 2018). Претпоставка је да транзитна улога овог подручја бити смањена градњом аутопута Београд–Прељина–Пожега–Бољаре–Подгорица уз очување унутрашњег саобраћаја у појединим општинама Златиборског округа (Чајетина, Нова Варош, Прибој и Пријепоље).

Табела 68. Просечан годишњи дневни саобраћај на простору Златибора у 2019. г. (одабране деонице)

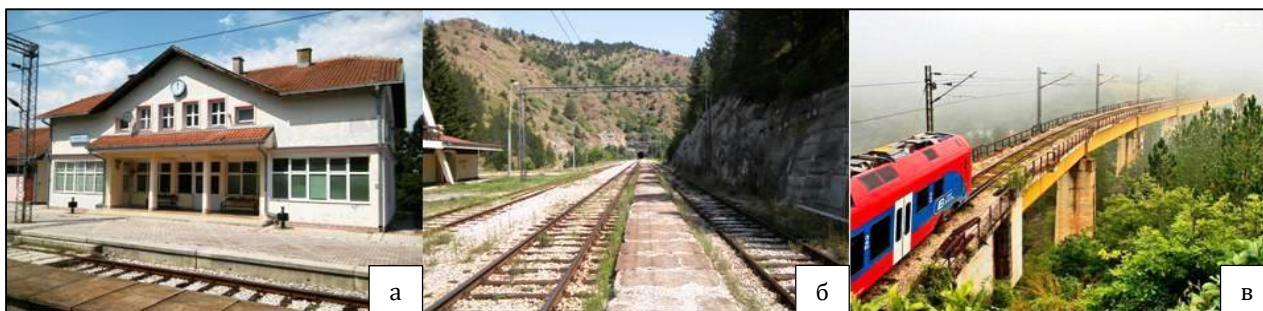
Деоница	km	ПА	БУС	ЛТ	СТ	ТТ	АВ	Укупно
Бела земља–Сушица	7,0	8.500	143	141	185	74	530	9.573
Сушица–Златибор	7,7	8.913	148	129	147	78	458	9.873
Златибор–Рзав	3,7	10.435	163	155	173	102	385	11.413

Легенда: ПА – путнички аутомобил; БУС – аутобус; ЛТ – лако теретно возило; СТ – средње теретно возило; ТТ – тешко теретно возило; АВ – аутовоз и теретно возило са приколицом; на све три деонице врши се аутоматизовано (аутоматско) бројање саобраћаја

Паралелно се радило на **унапређењу железничке инфраструктуре**, а изградња једноколосечне, електрифициране међународне пруге *Београд – Ваљево – Ужице – Бијело Поље – Подгорица – Бар (Е-79)* представља највећи подухват на том пољу. Истовремено, отварањем деоница *Ваљево – Титово Ужице* (1970) и *Титово Ужице – Титоград* (1972) и напослетку у целој дужини (1976), пруга узаног колосека *Београд–Сарајево–Дубровник* губи на значају. Иако је њено парцијално укидање започето 1966. г., она је била у функцији све до 28. фебруара 1974. г. када је прошао последњи „ћира“. Пруга Београд–Бар је омогућила обиман робни и путнички транспорт између Подунавља, београдске агломерације, западног и централног дела Србије са јадранском обалом, стичући стратешки значај (Родић & Павловић, 1998).

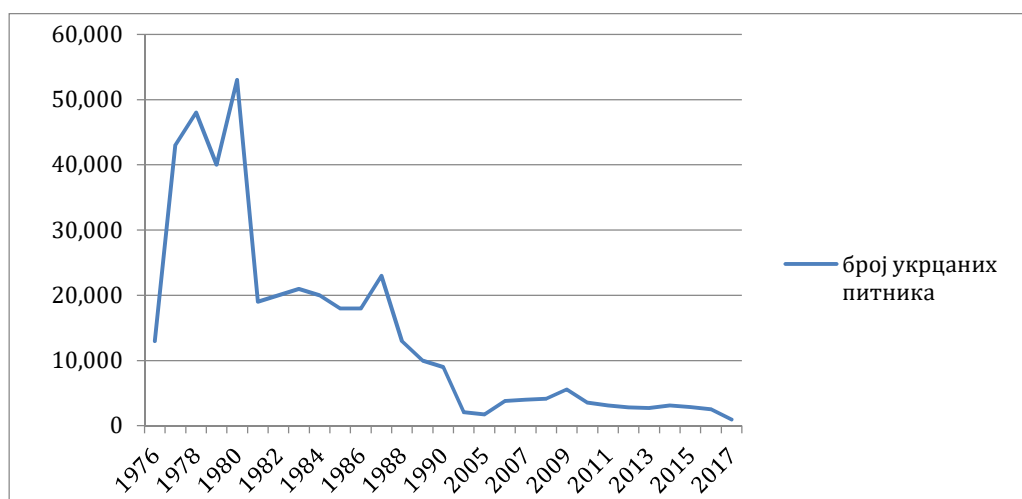
<sup>114</sup> На територији града Ужица су присутне следеће приградске линије: Ужице – Биоска – Кремна – Мокра Гора и Рибар–Дрежњик–Равни, док на подручју општине Чајетина функционише редовна линија Ужице–Чајетина–Златибор и више других локалног карактера о којима ће касније бити више речи. Најлошија ситуација у погледу јавног превоза је на подручју Нове Вароши где је због нерентабилности укинута највећи број линија укључујући и линију Нова Варош – Кокин Брод – Јасеново.





**Слика 21.** Железничка инфраструктура на простору Златибора  
 а) железничка станица, Бранешци; б) пруга у станици Златибор; в) мост на Рибници  
 Фото: С. Денда (2019); М. Жарковић (2020)

Преко територије општине Чајетина пруга пролази кроз брдско-планинске пределе у дужини од 34,9 km од чега 43% чине 33 тунела дужине 15 km. Карактерише је изузетно тешка траса са максималним успонима до 18,0‰ и падовима до 17,2‰. На овој деоници пруге се налази седам службених места (Ристановића поље, Трипкова, Сушица, Бранешци, Златибор, Рибница Златиборска и Јабланица). Посматрајући период 1976–1990. и 2004–2017. г., види се да је значај пруге у превозу путника био највећи током 80-их година. Број укрцаних путника на три златиборске станице (Сушица, Бранешци и Златибор) је континуирано опадао са 48.000 (1978) на нешто мање од 950 путника (2017) (графикон 7). Незнатној улози железнице на транспортном тржишту овог простора допринело је више разлога. Прво, дошло је до јачања друмског саобраћаја, најпре реконструкцијом постојеће магистрале, а потом и завршетком деонице аутопута *Београд–Обреновац–Прељина–Пожега* (A2). Друго, лоше одржавање пруге током протеклих деценија условило је знатно дужа путовања и смањење брзине са пројектованих 120 km/h на 30 km/h (поједине деонице). Треће, непостојање адекватне повезаности са станицама Бранешци и Сушица и запуштеност станице Златибор утицала је коришћење станичног места Ужице што значајно отежава и поскупљује путовање до Златибора.



**Графикон 7.** Промет путника железничким превозом 1976–1990. и 2004–2017. г.  
 Извор: Општине у Србији (1977–1991); Саобраћај, складиштење и везе (2005–2010);  
 Саобраћај и телекомуникације у РС (2011–2018)

**Развој поштанско-телеграфске службе** у Ужичком округу је започет у другој половини XIX в. када је у Ужицу 1845. г. почела са радом *поштанска станица*. Она добија на већем значају отварањем *царинарнице у Мокрој Гори и Котроману*, а нарочито увођењем *телеграфа на релацији Ужице – Мокра Гора* 1867–1869. г. (Мисаиловић, 2015). Крајем XIX в., Указом Министарства унутрашњим дела 1889. г. у Чајетини је основана телеграфска, а већ наредне године и поштанска станица. Њена организација је била на „примитивном“ нивоу, пошта је транспортована колима са арњевима, а њен превоз је дат у закуп. Осим примарне



улоге, вршила је банкарске, али и услуге превоза (до Мачката и Ужица) које су због високе цене себи приуштали чиновници и имућни трговци (М. Ђенић, 1990). Након иницијалног замаха, наредни кораци су реализовани почетком 30-их година XX века. Наиме, изградњом пруге Ужице–Вардиште 1925. г., телеграфски саобраћај је знатно уреднији, а истовремено се у Кремнима отвара пошта као самостална установа (Мисаиловић, 2015). Пре Другог светског рата оснива се и *пошта у Рожанству* (1932) и *Драглици* (1934) (В. Мићић, 1987; Шуљагић, 2012).



Слика 22. Објекат поште на Златибору  
Фото: С. Денда (2021)

Међутим, прави развој поштанског саобраћаја је реализован у послератном периоду. Тада се отварају *поште у Мачкату* (1958), *Сирогојну*, а током 70-их и 80-их година и у другим насељима (Јасеново, Шљивовица и др.). За разлику од претходног периода када су поште углавном радиле у приватним објектима, тих година се граде наменске зграде (нпр. Кремна 1974., Мачкат 1981., Шљивовица 1893., Рожанство 1985.). Сеоска насеља по први пут добијају и *телефонске линије* (Драглица 1978., Мачкат 1981., Шљивовица 1982., Жељине 1988., Алин Поток, Рудине 1992., Рожанство и Голово 1994. и др.) (Грујичић, 1998; В. Мићић, 1987; Мисаиловић, 2015; М. Ђенић, 1987; Познановић, 2013; Шуљагић, 2012). Основна телекомуникациона инфраструктура задовољава потребе становништва на територији општине Чајетина. Евидентна је добра покривеност телефонском мрежом, што је већ крајем 80-их условило пад обима поштанских услуга. Тај процес је додатно ојачан увођењем мобилне телефоније и интернета најпре у урбано, а потом и сеоско подручје.

## IX ТУРИЗАМ КАО ФАКТОР РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ЗЛАТИБОРА

### 9.1. Историјат развоја туризма и угоститељства

Историјски посматрано, **развој туризма** у планинским подручјима Србије се огледа кроз пет фаза: 1. *иницијално-спорадична фаза*: од 1901. године до Другог светског рата (оснивање првих друштава учених људи); 2. *припремно-развојна фаза* – од краја Другог светског рата до 1968. г. (градња планинарских објеката кроз процес индустријализације); 3. *развојна* (студијско-планска) фаза: 1968–1990. г. (израда студија зимског и летњег планинског туризма и формирање центара); 4. *фаза кризе*: 1990–2007. г. (напуштање концепта планског развоја и изградње туристичко-рекреативних објеката) и 5. *фаза постепеног опоравка*: од 2007. г. (поновно јачање јавних улагања, али без усклађености планске регулативе развоја туризма и заштите планинских подручја) (Милијић, 2015). У складу са претходно наведеним и **туризам на Златибору** има дугу и веома богату традицију.

Захваљујући свом природном и културном богатству о коме је још писао Стојан Обрадовић у свом делу „*Описаније округа ужичког*“ (1858)<sup>115</sup> привлачио је бројне путнике намернике. Током турске владавине овде су поседе имали бројни бегови и богати трговци (Хаџи Јусуф Хаџиавдић, Јусуф бег, Мухамед Праша). Међу првим посетиоцима у другој половини XVIII в. издваја се сарајевски трговац Хаџи Никола Селак који је 1750. г. подигао колибу на Водицама у којој је често боравио уживајући у лепотама Торника, Чавловца, Рибнице и других локалитета (С. Ђенић & М. Ђенић, 2013). За разлику од турске владавине, по ослобођењу долазе припадници новоформиране српске буржоазије. Подаци Косте Урошевића, ботаничара из Ужица говоре да је Златибор као чувено летовалиште и одмаралиште походио и књаз Милош Обреновић.

О иницијалним наговештајима туризма на Златибору током XIX в. писали су бројни путописци међу којима се истиче Милан Ђ. Милићевић<sup>116</sup>, некадашњи министар просвете. Он је у делу „*Кнежевина Србија*“ (1876) указао на природне лепоте Златибора и потребе градње гостионица на Рибници и Чиготи чиме би се задовољиле потребе све већег броја посетилаца и реконвалесцената. Међу првим гостима био је санитетски пуковник *др Благоје Николић из Београда* који је као матурант 1882. г. долазио на Златибор тражећи лек својој болести. Становао у старом конаку сердара Мићића на данашњим Краљевим водама о чему су сведочили урезани докази на једној дасци поменутог објекта (Љ. Ђенић, 1968б).

Бројни, пре свега виђенији људи из Ужица (трговци Јоцо Гмизовић, Дамњан Орловић, Љубо Смиљанић и други) били су власници сувата и заједно са породицама су проводили летњи период на Златибору<sup>117</sup>. Заправо породични људи са једне, као и особе оболеле од турберкулозе (јефтике) са друге су били први гости ове чаробне планине која је већ тада препозната као природно леčiliште<sup>118</sup>. У то време на Златибору није било изграђених објеката, већ само привремених колиба, док су се све остале потребе задовољавале у Чајетини (у то време удаљене око сат времена). Имајући у виду наведене недостатке, ужичко грађанство је покренуло иницијативу за покретање *Акционарског друштва* које би

<sup>115</sup> Он каже: „Овај простор, сама је природа украсила и за богату попашу определила. Он нити је брдовит, ни раван, ни голетан, но тек са умереним брдашцима и по нешто јела и борова снабдевен, да човека романтичка окружност његова у удивљењу и особито расположење доводи“ (28 стр.).

<sup>116</sup> Он је боравио више месеци на Златибору прикупљајући грађу и пишући своја највреднија дела.

<sup>117</sup> „Чим почне летњи распуст отац са Златибора пошаље у Ужице воловске запреге. Момци у кола утоваре дрвени кревет, шпорет, синију, празну сламарицу и друге ствари неопходне у планини, које је мајка већ била припремила. Од прибора за спремање хране понесе се лонац, шерпа, плехани тањира и виљушке. Срећни смо што одлазимо у нашу колибу на Златибору“ (М. Ђенић, 2003: 26).

<sup>118</sup> „Златибор је врло здраво место. Овамо долазе реконвалесценти који су наклоњени и пате од разних плућних болести. Њих упућују лекари и многима добро чини само који умеју да се чувају од хладноће и умерено да живе. И за потпуно здраве добро је овамо провести извесно време на чистом ваздуху, јер човек се чисто препороди и осећа се много лакши и веселији кад неко време овамо проведе“ (Трговински гласник, 23. јул 1892. године).

се бавили изградњом коначишта и гостионица које би опслуживале посетиоце ове планине. Као најлепши локалитети тога доба истицани су Царево поље, али и Рибница и Шаиновци у подножју Торника. Такође, 70-их година на главним правцима кирџијских (трговачких) путева се подижу и прве механе као претеча данашњих угоститељских објеката. Наиме, тада су испод Мићићеве кафане у Чајетини подигнуте две импозантне приземне зграде познате под називом „квартири“ (М. Ђенић, 1990). Сердарев унук Сретен Мићић и кућански свештеник Никола Николић су 1881. г. саградили прву *планску механу са пекарицом* („Мићићева или Попова“ кафана). На уласку у Чајетину исти подухват је спровео и Сретенов брат Јован Мићић. У истом периоду у Мачкату се оснивају *кафане Павла Марића* (1880) и *Неранџина кафана у Мокрој Гори* (1889) (Обрадовић & Симић, 2004; Познановић, 2013).

Револуционарни преокрет у развоју туризма представљао је долазак краља Александра I Обреновића 1893. г., што се сматра званичним почетком организованог бављења туризмом. Наиме, 20. августа 1893. г. је на свом пропутовању<sup>119</sup> од Београда ка Ужицу (преко Ваљева, Ражане и Косјерића) посетио извор Кулашевац. Њега је угостио председник чајетинске општине Петар Мићић, праунук чувеног сердара који је замолио владара да дотадашњи извор у његову част назове **Краљева вода**, „*те да тај непресушни извор буде вечити спомен доласка краљевог на Златибору*“. Он је услишио ту молбу Златибораца и на том централном локалитету је финансирао капитање извора и подизање велелепне чесме на којој је до данас остало записано „*краљ Александар 20. август 1893*“<sup>120</sup>.

Велики допринос развоју овог подручја дао је и бивши председник Народне скупштине Краљевине Србије, адвокат Алекса Поповић, пореклом уз Ужица, познат као „бег од Рибника“. Он је 1894. г. подигао викендицу од борових брвана на **Рибници** као захвалност за оздрављење свог оболелог сина (Шуљагић, 2010). Неколико година касније Јоцо Гмизовић на истом локалитету подигао механу, купатило и неколико дрвених објеката. Са својим породицама, с пролећа су опскрбљени животним намирницама на овој колонији за летовање остајали до дубоко у јесен (Љ. Ђенић, 1968а). Већ 1898. г., на иницијативу госп. Поповића се оснива *Друштво за изградњу санаторијума на Златибору под називом „Дом Милоша Великог“*, које је већ 1900. г. прикупило 25.000 динара за ту сврху.

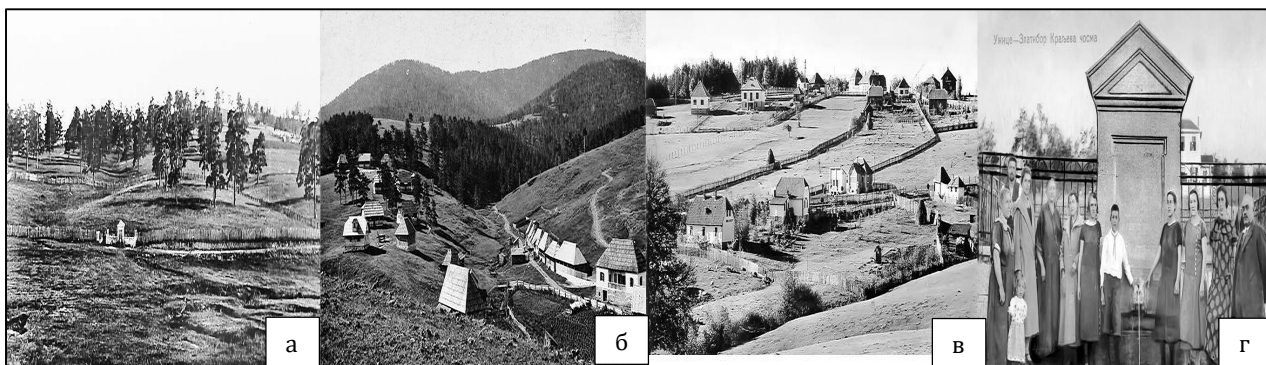
Међутим, Мајски преврат (1903), долазак династије Карађорђевић и назив друштва накратко су зауставили овај подухват, а новац је преусмерен на изградњу школа у Чајетини, Негбини, Сирогојну и Кремни. Та ситуација није дуго трајала, јер је краљ Петар I Карађорђевић у више наврата боравио у овом крају. Најзначајнија је била *посета из 14. септембра 1905. г.* када је краљ са престолонаследником Ђорђем посетио Златибор. Одушевљен лепотом природе и чистоћом предложио је подизање санаторијума, чиме ова планина добија епитет ваздушне бање (А. Савић, 2005). Тада су адвокат Страхиња Поповић и бабица Милица Аврамовић подигли прве зидане објекте на Краљевој Води (Крстовић, 2009).

Истовремено, **Палисад** као почетни део златиборске висоравни вековима је служио за испашу стоке, док објеката није било. Први становник је био народни посланик Златиборског среза Мијаило Јевремовић. Он је 1905. г. подигао породичну кућу, али и мали дрвени ресторан и неколико брвнара у којима су гошћени први посетиоци.

---

<sup>119</sup> Ужичка власт је планирала посету извору хладне воде на Кулашевцу, најлепшем делу златиборске висоравни до којег је постојао квалитетан макадамски пут. На кишовитом, августовском дану, на свом путу ка Златибору, краља су поздрављали мештани околних села, док су у Мачкату и Чајетини испред црквених порти одржани пригодни говори (С. Ђенић, 2006).

<sup>120</sup> Од раног јутра припреман је дочак и свечани ручак на Кулашевцу. Одевени у традиционалном духу, уз песму „Сеја брала са Чиготе звала ајде брале да видимо краља“ и поклич „Живео краљ“, поздравили су његове величанство. Понесен добром атмосфером, краљ је заиграо и у колу што је народ свесрдно поздравио. Несумљиво је да је краљу сусрет са Златиборцима остао незабораван (С. Ајданић, 2006).



Слика 23. Златибор у прошлим временима

а) Кулашевац; б) Рибница; в) Палисад; г) Краљева чесма

Извор: М. Ђенић (информативни билтен „Златиборске вести“); П. Ковачевић (портал „Ужичанствено“)

Истих година започиње и развој локалитета **Око** који је смештен на око сат времена од Краљевих вода, на простору око извора хладне воде<sup>121</sup>. На тај начин Краљева вода, Рибница, Палисад и Око добијају прве обресе туристичких насеља. Све веће интересовање је подстакло руководство Златиборског округа да определи средства за градњу нових објеката. Већ 1908. г. држава подиже први хотел „Краљеве воде“<sup>122</sup> и вилу тј. депаданс „Чигота“, али и прву пекару, које издаје у закуп (М. Ђенић, 1972; С. Ђенић & М. Ђенић, 2013)<sup>123</sup>. У том периоду наставља се градња пратећих угоститељских објеката. До Првог светског рата у највећем броју златиборских села радила је по једна кафана, док су у Чајетини функционисале четири механе. На потезу Ужице–Вардиште (граница БиХ) отворене су две кафане (Кремна и Мокра Гора), делу Бела земља – Кокин Брод пет кафана (Бела Река, Љубиш, Сирогојно, Дренова и Рожанство), док су у местима кроз које је пролазио пут Ужице – Чајетина – Кокин Брод постојале три кафане (Негбина, Чајетина и Рибница) (Kuzović, 2018; Ђалдовић & Мандић, 2015).

**Туристички прогрес** је бележен све до Првог светског рата (1914) када долази до потпуне девастације. Након ратних разарања, нова фаза наступа туристичког развоја Златибора започиње 20-их година прошлог века. Управо је у периоду између два светска рата започета интензивнија урбанизација. Најпре се граде нове виле (вила „Београд“), међутим интересовање је у почетку било слабо, све до градње пута Краљева вода – Ужице (1923) и покретања прве аутобуске путничке линије (1931)<sup>124</sup>. Након стабилизације прилика, између два светска рата граде се и други објекти као што је култна кафана „Рујно“ (саграђена 1910. г.) којом је од 1924. г. управљао угоститељ Рајко Ђенић. У питању је био најлепши и највећи објект који је осим ресторана и новосаграђене сале имао и пекару, као и шест соба за издавање. У каснијем периоду поменута механа је више пута мењала власника. Прекопута овог ресторана кафану је подигао и Јован Смиљанић из Љубиша. „Јоцова кафана“ је изгорела 1926. г., али је 1942. на њеном месту угоститељ Здравко Јеремић подигао нови објект (М. Ђенић, 1990). На **Краљевим водама**, недалеко од истоименог хотела на сувати Сарачевини, инжењер Секула Кнежевић је 1925. г. подигао мали дрвени *ресторан „Здравље“*, међутим он је изгорео и на његовом месту је наредне изграђен *ресторан „Швајцарија“* и *шест дрвених павиљона*. Истовремено, техничко

<sup>121</sup> Постоји легенда да је једна слепа девојка, сасвим случајно умила своје лице изворском водом и чудо се десило: прогледала је! Тако је овај прелепи кутак Златибора добио име Око.

<sup>122</sup> У периоду аустроугарске окупације хотел је служио за откуп и прераду млека и производњу качкаваља о чему сведочи назив „Milchwirtschaft“ (С. Ђенић & М. Ђенић, 2013).

<sup>123</sup> Поменути објекти су демолирани током рата, али је окружни одбор успео да 1920. г. реновира хотел „Краљева вода“ и изда под закуп. Заједно са вилем „Чигота“ је поседовао 29 лежаја који су попуњавани сарадњом агенције „Путник“ из Београда и Туристичког друштва Златибор. Претеча поменутог друштва било је Планинарско туристичко друштво „Златибор“ (1931), касније преименовано у Друштво за унапређење туризма „Златибор“ (1938). Његов основни задатак је била промоција и повезивање са партнерима на домаћем и иностраном тржишту (М. Ђенић, 1972).

<sup>124</sup> У периоду од друге половине XIX века, пре, као и непосредно после Првог светског рата, посетиоци су на Златибор долазили коњском запрегом, а они имућнији фијакерима.



одељење из Ужица је 1922. г. извршило парцелисање уз формирање 50 плацева површине 5–10 аг намењених изградњи првих приватних вила<sup>125</sup>. Тиме Краљеве воде постају простор где су морали бити испуњени сви планерски, урбанистички и грађевински услови. У таквим околностима подижу се бројни репрезентативни објекти (куће Јевремовића, Василића, Јовичића, Јанчића, Аћимовића, Мојовића, Стојановића, Стефановића, Симића, Мраковића, вила „Блед“, вила „Јеља“ и др.) (Крстовић, 2009).

Изградњом пута Ужице–Златибор преко Мачката (1927), и *Палисад* добија многобројне викендице, чиме постаје насеље Београђана (чак 25/33 вила су подигли угледни београдски адвокати, трговци и банкари). Такође су изграђени и нови ресторани и гостионице од којих је најрепрезентативнији био *објект Војина Пауновића Бруке*. У истом периоду, обласни одбор (1927) је радио на естетском изгледу амбијента извршивши пошумљавање простора између Краљеве воде и Палисада. На *Рибници*, Акционарско друштво „Златибор“ 1922. г. преузима објекте Јоце Гмизовића. У наредних седам година подигнуто је чак 35 дрвених летњиковаца, купатило и парна стругара која је финансирала његово функционисање (З. Поповић, 1968). Такође, познати ужички угоститељ Чедо Петровић закупљује кафану, а у непосредној близини подиже и нов ресторан, пекару и шест колиба. На тај начин у свом поседу је имао два ресторана и 40 павиљона са 120 лежаја (С. Ђенић & М. Ђенић, 2013). Рибница постаје стециште истакнутих личности друштвено-политичког живота Србије, али и страних гостију (група чешких ботаничара и представници једне енглеске племићке породице).



Слика 24. Гости Златибора у прошлим временима

Извор: П. Ковачевић (портал „Ужичанствено“); М. Ђенић (информативни билтен „Златиборске вести“)

**Тридесетих година** је настављена урбанизација и даље уређење Златибора. Подижу се већи објекти различите намене, међу којима се посебно издваја *„Инвалидски дом“* са 60 лежаја намењен одмору и опоравку ратних инвалида (1930). Неколико година касније управа Дринске бановине гради *вилу „Београд“* (1934) у којој бораве угледни представници јавног живота (Бранислав Нушић, Љуба Давидовић, Антон Корошец и други) (С. Ђенић & М. Ђенић, 2013). Значајан предуслов интензивнијег развоја било је обезбеђивање инфраструктурних предуслова (електрификација<sup>126</sup>, водоснабдевање и канализација<sup>127</sup>). Са друге стране, насеље није било

<sup>125</sup> О томе је писао и врсни познавалац Златибора, Љубиша (Пуја) Ђенић у свом непубликованом рукопису „Златиборски летопис“ (19706): „Док се још није знало за кампинг, Партизанске воде су га имале, истина, не од шатора и савремених викенд кућица, већ од малих дрвених колибица, у које се није могло ући стојећи већ побауљке, званих кућери. Ових кућера било је на Водама после Првог светског рата на стотине и у њима је могло да се добије врло јефтино сместиште. Доцније ови кућери су постепено уклањани и на место њих подизане виле“.

<sup>126</sup> Процес електрификације је се спорије одвијао. Тек 1930. г. у новоизграђени ресторан Војина Пауновића Бруке се уводи електрично осветљење употребом дизел мотора, а после четири године и у Дечје одмаралише на Оку. Државним ангажовањем у близини чесме краља Александра 1930. г. покреће се парна машина са погоном на дрва за производњу електричне енергије, а која је 1936. г. модернизована коришћењем дизел мотора. Кључан допринос у овом подухвату била је изградња далековода Краљеве воде – Чајетина 1937. г. на иницијативу Друштва за унапређење туризма „Златибор“. Тиме су седиште среза и куће у овим насељима добиле осветљење. Са повећањем броја корисника и редукције у коришћењу енергије, наредне године је изграђен и дуго очекиван далековод између Ткачке радионице у Ужицу и Краљевих вода чиме су подмирене потребе сва три насеља (М. Ђенић, 1990).

адекватно подмирено и свакодневним намирницама<sup>128</sup>. На **Обудовици** (бачија Милисава Нешовића за производњу сирева), 1931. г. је подигнут **Бановински завод за селекцију стоке**. На суседном **Палисаду**, Миленко Милошевић из Ивањице и Марко Марковић из Соколца 1937. г. граде **ресторан „Славија“**<sup>129</sup>, док угоститељ Живојин Чоловић подиже и **осам дрвених колиба за смештај туриста**. Своје ресторане отварају и Вељко Кремић („Слобода“ и вила „Чигота“ саграђени 1936. г.) и Вељо Јовановић Отров<sup>130</sup>. Градио се и **већи број приватних објеката** (летњиковци и куће Јаношевића, Зотовића, Ђорђевића, Ђурића, Миљковића, Трифуновића, Матића, Мирковића, Пешића, Матића, Пековића и Ковачевића), брвнара тиролског типа генерала Чађевића, колибе Атанацковића, Јоксића и Ракића, вила Павловића<sup>131</sup>, виле близнакиње Милаћа и Борошића, али и привремене тезге ужичких трговаца (Крстовић, 2009).



Слика 25. Предратне виле на Златибору

а) вила Радомира Милаћевића, Палисад; б) вила „Блед“, Краљеве воде; в) вила „БИП“, Краљеве воде; г) незнана вила, Краљеве воде; д) вила „Јеља“, Краљеве воде; ђ) вила Александра Павловића – „Титова вила“, Палисад  
Извор: С. Денда (2017, 2019); Т. Огњевић (2016)

У истом периоду (1936), **Чајетина** постаје богатија за још једну кафану и пекарицу са собама за издавање у власништву браће Радисава, Љубисава и Лазара Ђенића (М. Ђенић, 1990). И у околним **сеоским насељима** се подужу нови објекти (кафана Борисава Шаптовића и Градова кафана у Рожанству, кафана „Стари пут“ у Мачкату, кафана и пекара Велише Андрића у Сирогојну и др.) (Ђалдовић & Мандић, 2015; Познановић, 2000, 2013). Међутим, за разлику од Краљевих вода, нису били испуњени инфраструктурни услови (постојали су индивидуални бунари, а уместо канализације копане су септичке јаме). За

<sup>127</sup> За потребе водоснабдевања, Управа Дринске бановине 1934. г. одобрава средства за изградњу водовода и на Краљевој води. На чесми краља Александра је извршена каптажа и монтирана пумпа која је избацивала воду у резервоар одакле је природним падом разведена у хотел и неколико вила где је изграђено 10-ак чесми. Када је количина воде постала недовољна, у водовод је укључен и извор Ђурковац (1937). У исто време је уведена и канализација која је изведена у Обудовицу (М. Ђенић, 1990).

<sup>128</sup> Занимљиво је да трговински сектор није био развијен имајући у виду да је прва радња на Палисаду отворена тек 1927. г., док Краљеве воде у периоду између два светска рата нису имали ниједан објекат те врсте. Међутим, то је допринело предузетничком духу Златибораца који су се оријентисали на пољопривредну производњу различитих култура ради подмирења сопствених потреба (М. Ђенић, 1972).

<sup>129</sup> Овај објекат су запалили Бугари августа 1944. године.

<sup>130</sup> Његов ресторан је имао 15 комфорних соба и радио је до јесени 1943. г., када су га приликом повлачења запалиле бугарске снаге.

<sup>131</sup> Једна од најрепрезентативнијих објеката из средине 30-их година била је вила породице адвоката Александра Павловића. Након рата, вила је од стране комунистичких власти конфискована па је стога била позната и као „Титова вила“ (Крстовић, 2009).



разлику од претходно наведених целина, **Око**<sup>132</sup> је дуго времена стагнирало у свом развоју. Ангажовањем ужичког свештеника Радосава Симића 1930. г. и прикупљањем добровољних прилога, започиње изградња „Дечјег одмаралишта. Заједно са пратећим капацитетима (ресторан, народно купатило, два базена, плажа и рибњак) градња је завршена 1934. године. У њему је током лета боравило 300–400 дечака и девојчица распоређених у три смене, доста Београђана и Војвођана, а ради купања преко дана и већи број излетника са Краљевих вода<sup>133</sup>. Формирана је „колонија здравих“ која је постојала непуних 10 година и расформирана је са недаћама Другог светског рата<sup>134</sup>.

На овом месту треба напоменути да је Златибор у овом периоду добио *југословенски једриличарски центар и школу једриличарства* основану од стране *Академског аеро клуба „Београд“* 1935. године. Већ 1937. г. је највишој коти подигнут хангар и једриличарски дом. Готово у истом периоду Златибор постаје познати **смучарски центар** (1934. г. овде је боравило 300 смучара, међу којима и чланови београдског спортског друштва „Север“)<sup>135</sup>. Пред почетак Другог светског рата, на Златибору је поред хотела и одмаралишта постојало 60 приватних вила и летњиковаца, од чега 22 објекта на Краљевој води, док се тачан број на Палисаду не може утврдити (Крстовић, 2009). Тако је Златибор са Краљевим водама, Рибницом, Палисадом и Оком добио обележја модерног предратног летовалишта и смучарског центра.



Слика 26. Туристичко-угоститељски објекти на Златибору у прошлим временима  
а) виле на Краљевим водама; б) и в) хотел „Краљева вода“ са околином

Извор: П. Ковачевић (портал „Ужичанствено“); М. Ђенић (информативни билтен „Златиборске вести“)

**Током Другог светског рата**, а посебно током 1941. г. по наредби Врховне команде у већем броју туристичких објеката били су смештени рањеници (нпр. Инвалидски дом и приватне виле). Поменути објекти су били у функцији све до почетка 1942. г., када су sukcesивно затварани, а крај августа 1944. г. дочекале су само отворене радње Веље Јовановића и Стојана Топаловића. Преостале велелепне грађевине, окупатори су користили за свој смештај, а крајем рата бивају делимично или потпуно уништени (Хигијенско одмаралиште, ресторани „Слобода“ и „Славија“, бројне виле). На тај начин истакнуто предратно летовалиште је постало огромно згариште. Извршеним пописом стања из маја 1945. г. затечене су само три неоштећене виле на Краљевој води и Палисаду, 45 оштећених, седам недовршених, док су сви пратећи објекти изгорели у потпуности до темеља (три кафане, продавница и три дрвене виле).

<sup>132</sup> На овом локалитету је 1931. г. подигнута спомен чесма изгнулим ратницима из Семегњева, Бранежаца и Шљивовица (М. Ђенић, 1970).

<sup>133</sup> Ради олакшаног доласка посетилаца, 1932. г. поправљено је и уређено 3,5 km сеоског пута Краљева вода–Око (М. Ђенић, 1972).

<sup>134</sup> У оквиру дечјег одмаралишта, 17. јула 1932. г. створена је прва здравствена установа на подручју општине Чајетина. Током туристичке сезоне у амбуланти је радио лекар са пратећим медицинским особљем, који је своје услуге поред деце, пружао и мештанима околних села и туристима из Краљевих вода, Рибнице, Палисада и Чајетине (Ј. Мићић, 2005).

<sup>135</sup> У јануару 1937. г. на Златибору је одржано Савезно (југословенско) соколско такмичење у смучању (М. Ђенић, 2003). У његовој организацији пресудну улогу је имало Соколско друштво у Чајетини (основано 1932. г.) (М. Ђенић, 1990).

У првим годинама **по завршетку Другог светског рата** радило се првенствено на обнови туристичких објеката. Са тим циљем, маја 1945. г. у Чајетини је формиран Иницијативни одбор за унапређење Златибора, касније познат као **Друштво за унапређење туризма „Златибор“**. Међутим, услед ограничених финансијских средстава није дошло до значајније реализације. Стога, до краја 1946. г. реновирано је свега 20% предратних капацитета<sup>136</sup>. За разлику од осталих туристичких места где су грађени нови објекти, на Златибору је до почетка 50-их искључиво рађено на обнови старих (М. Ђенић, 1972)<sup>137</sup>. Административним активностима (одлука Народног одбора среза, бр. 7848 од 5.11.1953.) основана је **Управа Ваздушне бања „Златибор“** као установа са самосталним финансирањем<sup>138</sup>. Она је 1954. г. предложила идејно, урбанистичко решење туристичког центра Златибора обухватајући локалитете попут Партизанских вода, Рибнице, Борове главе, Водица и Ока (Лазовић, 2007). Међутим, услед слабе контроле, непланске (ушорена) изградње и нарушавања естетског изгледа, одустало се од наведених планова. Иако је преовладавало мишљење да Златибор првенствено треба бити туристичко место, а не лечилиште, није много урађено по том питању<sup>139</sup>. Наиме, угоститељска и хотелијерска мрежа ја била неразвијена, без адекватних капацитета, велики број вила је претворен у стамбене зграде, а већи објекти евентуално у радничка одмаралишта. До 60-их година изграђено је само *викенд насеље са 12 кућица на Партизанским водама*, незнатно су побољшани услови (трговина, услуге), док су и даље били присутни одређени комунални проблеми (нестанак воде, струје и др.) (Лазовић, 2007). Дакле, у овом петнаестогодишњем периоду стагнације, целокупна туристичка привреда се ослањала на *Угоститељско предузеће „Златибор“<sup>140</sup> и Студентско опоравилиште „Ратко Митровић“<sup>141</sup>*.

**Током 1960-их година** одобравани су повољни инвестициони кредити уз бенифициране камате за развој туризма и пратеће инфраструктуре у туристичким местима из Савезног инвестиционог фонда (Д. Јовичић, Мирковић, & Сибиновић, 2009). Стога, почетком 1961. г. започиње нова фаза туристичког развоја Златибора<sup>142</sup>. У том правцу, радило се на уклањању бројних инфраструктурних слабости (недостатак воде, прекиди електричног снабдевања, неорганизована трговачка мрежа и др.). У циљу унапређења услужне делатности, **Туристички савез општине Чајетина** је 1963. г. донео одлуку о

<sup>136</sup> У мају исте године, у част стрељаним Партизанима 1941. г., дотадашњи назив Краљеве воде је промењен у Партизанске воде. Поред многобројних планова (импозантан хотел, студентско и радничко одмаралиште, више језера на Црном Рзаву, смучарска скакаоница на Торнику), реализован је само један, али деценијски пројекат (М. Ђенић, 1972). На поменутом локалитету спроведена је изградња вештачког језера, дело инжењера и академика Миладина Пећинара пореклом из Љубиша (Ршумовић и др., 1991).

<sup>137</sup> У складу са новом социјалистичком политиком, Законима о конфискацији и национализацији и спроведеној аграрној реформи, у друштвено власништво су прешли многе виле и летњиковци, предратни хотели и пратећи објекти (хотел „Србија“, ресторан „Швајцарија“, 11 павиљона), као и многи сувати („Честе“, „Сарачевина“, „Пајовина“, „Палисад“) (М. Ђенић, 2003).

<sup>138</sup> Основна делатност установе је била старање о хигијенским условима на Партизанским водама, Палисаду, Водицама и Чајетини, одржавање водовода, расвете и зелених површина, одношење отпада, надзор на државним туристичким објектима, чишћење језера и друго (Лазовић, 2007). На тај начин, она је имала улогу јавно-комуналног предузећа.

<sup>139</sup> Највећи део посетилаца су били оболели, инвалиди и реконвалесценти упућени посредством социјалног осигурања на климатско лечење и опоравак.

<sup>140</sup> Туристичко-угоститељско предузеће „Златибор“ је осим сопствених објеката, кроз ликвидацију угоститељског предузећа „Торник“ и „Палисад“ постало власник два хотела („Златибор“ и „Србија“), пет ресторана („Бор“, „Водице“, „Србија“, „Шумадија“ и „Палисад“) и 26 вила. Њихова рентабилност пословања је била на ниском нивоу, а само су виле „Београд“, „Чигота“ и „Златар“ (касније „БИП“) са 87 постеља испуњавале какве-такве услове. Остали објекти су били на ниском нивоу и радили искључиво током летње сезоне (М. Ђенић, 1972, 2003).

<sup>141</sup> Формирано је 1946. г. закупљивањем постојећих вила, када је накнадним интервенцијама (1948., 1960., 1971. г.) проширено вилама „Романија“ и „Авала“, као и рестораном „Србија“ (М. Ђенић, 1973). За разлику од наглашене „здравствене улоге“ до 1993. г., садашње одмаралиште чини комплекс зграда (конгресни центар „Романија“, „Србија“, „Ловћен“, „Златибор 1 и 2“) у власништву установе Студентско одмаралиште „Београд“. Оно пре свега рекреативну улогу, а осим студената отворено је и за трећа лица.

<sup>142</sup> Томе је допринело и веће интересовање државе за развој туризма. Са актуелним стањем и могућностима овог подручја упознао се и председник СФРЈ Јосип Броз Тито посетивши Златибор на свом пропутавању 22/23.09.1959. године (М. Ђенић, 2003).

оснивању туристичких друштава на Водицама, Рибници, Сирогојну и Гостиљу (А. Савић, 2013). Управа Ваздушне бање је припремила пројекат изградње новог хотела са 103 лежаја на Партизанским водама, као и ловачког дома са 32 лежаја и ресторана на Водицама (Лазовић, 2007). Поменути активностима допринело је ангажовање *Угоститељског предузећа „Слога“ из Ужица* које је обједињено са *Угоститељским предузећем „Златибор“* 1963. године. Укључивањем локалне самоуправе и доделом бесплатних плацева, као и додатним улагањем у дужем временском периоду (нарочито од 1967. г.), саграђено је 372 објекта за одмор и опоравак и 134 стамбене зграде. Значајну улогу су имале и бројне радне организације које су подигле 57 објекта намењених одмору својих запослених.



Слика 27. Смештајни објекти на Златибору (60-е године)  
а) хотел „Палисад“; б) одмаралиште „Нарцис“

Извор: П. Ковачевић (портал „Ужичанствено“); С. Денда (2017)

Несумљиво, највећи пројекат „Слоге“ из Ужица у хотелијерском сектору била је градња хотела „Палисад“ на Партизанским водама 1964/65. године. У питању је био модеран хотел „Б“ категорије са 87 лежаја и 400 седишта у салама и бару (М. Ђенић, 1972)<sup>143</sup>. Осим њега, у складу са традицијом и реномеом ове ваздушне бање, одлуком Владе НР Србије основано је *Специјализовано лечилиште за хипертиреозе* (1.6.1964.), најпре као саставни део Дома здравља у Чајетини, а од 1966. г. као самостална установа смештена у виле „Чигота“, „Београд“ и Златар са 97 лежаја, а потом и у хотел „Краљева вода“ (касније преименован у хотел „Србија“) (Ј. Мићић, 2005; Црнчевић & Божовић, 2014)<sup>144</sup>. Такође, бројни субјекти попут Пољопривредно-индустријског комбината „Златибор“ подижу угоститељске објекте као што је *ресторан „Рујно“* са 156 седишта и самопослугу, док је Дирекција за туризам и комуналне послове на плажи језера 1964. г. отворила *бифе „Језеро“* и издала у закуп Угоститељској радњи „Чајетина“. Са друге стране, представници тадашњег МУП-а исте године граде *одмаралиште „Нарцис“* (32 лежаја), а Београдска индустрија пива откупљује *вилу „Златар“*. Осим њих, своје објекте граде и друга предузећа (Југоекспорт, Југометал, Југопетрол, Ваљаоница бакра из Севојна и др.) (М. Ђенић, 1972).

Туристички развој се интензивира **крајем 70-их и током 80-их година XX века**. Планови су обухватили изградњу већих рецептивних објеката средњег квалитета ради омогућавања летовања, зимовања и климатског лечења већег броја корисника (Драговић, Филиповић, & Николић, 2009). Међу значајнијим објектима истицао се школско-рекреативни центар, а данас *хотел „Дунав“* (1975) који је подигла Заједница осигурања имовине и лица „Дунав осигурање“, али и *хотел „Златибор“* (1979) у власништву Робне куће „Београд“ у самом центру Краљевих вода. Пољопривредно-индустријски комбинат

<sup>143</sup> Првобитан објекат је због рентабилности пословања проширен депандансом 1967. г. (144 лежаја), зимским базеном и летњом терасом „Златни бор“. Захваљујући све већем интересовању гостију, 1970/71. г. су играђени нови депандански „А“ категорије, чиме хотел располаже капацитетом од 714 лежаја и 700 места у салама (М. Ђенић, 1972). О квалитету услуга и препознатљивости, хотела „Палисад“ сведочи чињеница да је током 70-их три пута угостио бившег председника Тита (1972., 1974. и 1975. г.) (М. Ђенић, 2003).

<sup>144</sup> Због растућих потреба и застарелих капацитета, у периоду 1970–1978. г. саграђен је нов комплекс Завода за превенцију, лечење и рехабилитацију обољења штитасте жлезде. Због медицинског доприноса касније је унапређен у Институт тј. Специјалну болницу за штитасту жлезду и метаболизам, популарно звану „Чигота“ (Ј. Мићић, 2005; Црнчевић & Божовић, 2014).



„Златибор“ као лидер привредног развоја 1982. г. подиже *мотел „Зеленкада“*<sup>145</sup> у непосредној близини магистралне саобраћајнице, али и *хотел „Југопетрол“* (1988) са преко 180 лежаја и 16 апартмана (М. Ђенић, 2003)<sup>146</sup>. Такође, омогућено је великим компанијама којима туризам није био примарна делатност да поседују рецептивне објекте. Наиме, низом мера друштвено-економске и развојне политике тадашње државе, под повољним условима су грађена бројна радничка и омладинска одмаралишта<sup>147</sup>. Проширењем капацитета знатно је повећан број лежаја, али и број угоститељских радњи у друштвеној својини. То је дакле период када планински туризам бележи раст чему је допринело увођење тржишних принципа привређивања, изградња приступних саобраћајница, пораст животног стандарда и јачање рекреативних потреба становника урбаних средина (Д. Јовичић, 2009).



Слика 28. Смештајни објекти на Златибору (80-е и 90-е године)  
 а) хотел „Зеленкада“; б) хотел „Дунав“; в) одмаралиште „Сунчани брег“; г) клуб „Сателит“  
 Фото: С. Денда (2017)

За разлику од планског развоја, **средином 80-их** долази до „бума“ у стамбеној изградњи, пре свега викенд кућа и апартмана, чиме Златибор постаје *„град на планини“*. Дошло је до концентрисане градње, Палисад и Краљева вода су срасли у једну целину, а пејзаж нарушен новим, нетрадиционалним и „мегаломанским“ грађевинама. Дивља градња и урбанистички хаос (нарочито од последње деценије ХХ века) су умањили туристичку вредност Златибора. У централном делу Краљевих вода се подиже неплански тржни центар, многобројни привремени објекти, бунва пијаца, неуређен паркинг, аутобуска станица, али и нова стамбена насеља (Обудовица I и II). Градили су се углавном индивидуални објекти, али је изостала градња већих капацитета која је била карактеристична за претходну етапу. Једини значајнији подухват била је градња *Пансион клуба „Сателит“* (1996). С обзиром на некадашња насеља (нпр. Рибница, Око), предлагана је дисперзивнија и ограниченија градња туристичких и пратећих објеката. Стога је у будућем периоду неопходно просторно активирати и друге локалитет попут Груде, Стубла, Шаиноваца, Царевог поља, Муртенице, Лупоглава и Зове.

## 9.2. Мотивско-физиономски садржаји развоја туризма

Као друштвено-економска активност, туризам у нашој земљи је истакнут као један од стратешких развојних приоритета. Током дужег временског периода више разлога је

<sup>145</sup> Овај објекат 1996. г. купује Јавно предузеће „Поште Србије“, реновира га и унапређује у хотел високе категорије са 120 лежаја и пет апартмана (М. Ђенић, 2003). Поменути хотел је продат 2008. г., али је запао у финансијску кризу и био затворен од 2010. године. Недавно, хотел је променио власника и поново активиран.

<sup>146</sup> Овај хотел је настао као резултат сарадње више државних предузећа као инвеститора (Југопетрол, Рафинерије нафте Панчево, Нафтагас и Енергогас), пројектанта (Енергопројект) и извођача радова (Грађевинско предузеће „Златибор“) (М. Ђенић, 2003). Од 2007. г. је променио назив у хотел „Вис“. Након приватизације и пар година рада, хотелски објекта је затворен.

<sup>147</sup> На Златибору се подижу бројна дечја и омладинска („Голија“, „Сунчани брег“) и радничка одмаралишта (ГП „Златибор“, ГП „Планум“, ГП „Ратко Митровић“, „Нафтагас“, „Електроморава“, „Кирило Савић“, „ЖТП Ужице“, „Партизански пут“, „РТС“ и др.) (Пр. пл. опш. Чајетина, 2010). Већина радничких одмаралишта функционише у ограниченом обиму, са услугом на ниском нивоу.

утицало на формирање бројних **туристичких дестинација у Србији**<sup>148</sup>. Највећи значај имају туристички ресурси и туристички мотиви. Свака дестинација почива на бројним егзогеним и ендогеним ресурсима. **Туристички ресурси** су „природни и културни ресурси и добра у простору, односно елементи просторног система, који својим атрактивним својствима подстицајно делују на туристичка кретања ради задовољавања различитих туристичких потреба“ (Maksin, 2012: 89). У питању су бројни материјални и нематеријални елементи, при чему су поједини *фиксни* (еколошко, социо-културно, политичко и технолошко окружење), а преостали *варијабилни* и одређеним улагањем се могу мењати у краћем временском периоду (нпр. инфраструктура) (Д. Јовичић, 2011). Ради се о елементима које Крипендорф (Krippendorf, 1987) означава као *изворне* (производни елементи, општи елементи и чиниоци људског понашања и егзистенције и општа инфраструктура) и *изведене* (опремљеност дестинације).

Са друге стране, **туристички мотиви** поседују одређене атрактивне атрибуте (рекреативни, естетски, куриозитетни, знаменити и естетски), али су ужи појам од туристичког ресурса јер нису сви туристички ресурси и туристички мотиви (Јовић, 2008). Појму туристичког мотива је близак термин туристичке атракције (Д. Јовичић, 2008). Према генези и пореклу они могу бити *природни* (геоморфолошки, климатски, хидрографски и биогеографски) и *антропогени* (етносоцијални, уметнички, амбијентални, манифестациони, пејзажни). Према степену атрактивног дејства постоје три категорије: *самостални*, *комплексни* и *комплементарни*, а степену активiranости *потенцијални*, *активирани* и *афирмисани* (Ж. Јовичић, 1988). Да би појаснио наведене разлике, Кушен (Kušen, 2001: 8) је извршио функционалну класификацију и обухватио 16 врста потенцијалних и реалних туристичких атракција за које се везују одговарајући мотиви тј. активности туриста. Оне су дефинисане као: 1) *природне* (геолошке карактеристике простора, клима, вода, биљни свет и животињски свет, заштићена природна баштина); 2) *створене* (заштићена културно-историјска баштина, култура живота и рада, знамените личности и историјски догађаји, манифестације, културне и верске установе, природна лечилишта, спортско-рекреативни објекти и терени, туристичке стазе и путеви, атракција због атракција и туристичке пара-атракције); 3) *изворне* (све природне, као и културна баштина и историјске одлике); 4) *изведене* (преостале атракције); 5) *нематеријалне* (знамените особе, култура живота и рада, манифестације) и 6) *материјалне* (преостале атракције).

**Планински простори Србије** су најзначајнији геоморфолошки мотиви. У контексту истраживања, Динарске планине као најраспрострањенија целина располажу бројним потенцијалима, али су се само афирмисали поједини планински центри. У том погледу, група старовлашко-рашких планина, а међу њима и Златибор располажу природним и антропогеним туристичким мотивима. Они омогућавају развој различитих облика туризма, те их је могуће и боље туристички валоризовати (Станковић, 1991, 2002). Од планина до 1.600 m н.в. висине, **Златибор** већ има афирмисану регионалну, а у повоју и међународну туристичко-рекреативну и здравствено-климатску репутацију. Карактеристичан је групни размештај атракција које имају карактер комплементарних, а делом и самосталних вредности, са већом или мањом контрактивном зоном. Највећи део туристичке понуде (производа) је лоциран у *туристичком центру Златибор* (локалитет Краљеве воде и Палисад), *викенд насељима* (Водице, Рибница, Борова глава, Смиљанића закоси, Царево поље, Шаиновци, Гајеви), али и *сеоским заједницама*.

---

<sup>148</sup> Појам туристичке дестинације почива на концепту туристичког места тј. места за одмор (енг. *resort*). Туристичка дестинација као посебна географска целина у којој постоји више туристичких ресурса се дефинише као „локација скупа атрактивности и односних туристичких објеката и услуга које туриста или група туриста бира да посети или коју понуда одабира да промовише“ (Popesku, 2016: 28).





**Карта 9. Размештај и организација туристичких садржаја на простору Златибора**  
 Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)



Могуће је издвојити више категорија туристичких мотива (атракција) у ширем подручју Златибора:

**1. природни садржаји:** заштићена природна добра (Паркови природе „Златибор“ и Шарган–Мокра Гора“, Споменик природе „Стопића пећина“ у Рожанству); остали садржаји (водопад у Гостиљу, прераст у Доброселици, Рибничко језеро) и остали садржаји у непосредном окружењу (Национални парк „Тара“, планина Златар, језеро Врутци и увачка језера).

**2. културни садржаји:** заштићена непокретна културна добра (Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну, родне кућа Димитрија Туцовића у Гостиљу и Саве Јовановића Сирогојна у Трнави, манастир Увац у Стублу, цркве брваре у Јабланици, Доброселици и Кућанима, вила Председништва владе СФРЈ на Палисаду), друга евидентирана непокретна културна добра (осам археолошких, пет локалитета народног градитељства и четири локалитета градитељског наслеђа у Чајетини, Љубишу, Гостиљу, Јабланици, Шљивовици, Семегњеви, Белој Реци, Драглици и Мокрој Гори) и остали културни садржаји у непосредном окружењу (Дрвенград-Мећавник, Шарганска осмица<sup>149</sup>, етно насеље у Кремнима).

**3. манифестациони садржаји:** забавне (Златиборско културно лето, Дочек Нове године) и традиционалне манифестације (Сајам сувомеснатих производа тзв. „Пршутџада“ у Мачкату, Сабор ловаца Србије и Златиборска хајка на вукове, Шљивовачки сајам домаће ракије, Сеоски вишебој у Јабланици, Традиционални Сабор трубача и смотра народног стваралаштва, Сабор изворне народне песме „Без извора нема воде“, Летњи улични ерски кабаре у Чајетини, Ликовна колонија „Трнава“).

**3. туристичко-рекреативни садржаји:** забавни садржаји (панорамска жичара „Голд Гондола“, „Авантура“ и „Дино парк“, тематски парк „El Paso City“ на Златибору и zip line у Љубишу) и додатни садржаји (базени у Гостиљу и Голову, купалишта „Златиборска језера“, „Трчинога“ и „Код Комша“ у Семегњеви, „Бошкова вода“ у Љубишу, „Јокино врело“ у Бранешцима и извор и бања „Вапа“ у Рожанству).

**4. спортско-рекреативни садржаји:** спортски садржаји (скијалиште „Торник“ и „Обудојевица“ на Златибору и скијалиште „Ивер“ на Мокрој Гори); пешачко-планинарске активности (Торник, Чигота, Чукер и др.) и ловно-риболовни садржаји (ловишта „Торник–Чавловац“ и „Шарган и рибарско подручје „Златибор“).

### 9.3. Врсте и облици туризма

За разлику од масовног туризма и понуде стандардизованих услуга карактеристичних за 70-е и 80-е године ХХ в., потражња за специфичним производима и формирање различитих тржишних ниша условила је појаву бројних форми селективног туризма на туристичком тржишту (spa/wellness, бањски, градски, сеоски/рурални, екотуризам, религијски, ловни, гастрономски и вински, образовни, пословни, сл.). Планински туризам Србије је знатно млађи од бањског који током претходних пар деценија (нарочито од краја ХХ в.) поприма сличне али и специфичне одлике (Станковић & Павловић, 2005). Захваљујући богатој мотивској основи и инфраструктурној опремљености, туристичка понуда Златибора се заснива на летњем и зимском стационарном (одморишном) рекреативном, здравствено-лечилишном (климатском) и здравствено-рекреативном (spa & wellness), спортско-рекреативном и авантуристичком (лов и риболов, планинарање, бициклизам, јахање и др.), пословном (конгресном), руралном, манифестационом, културном, деџем и омладинском туризму (укључујући и

<sup>149</sup> Током 1998. г. Удружење Мокрогораца је поднело иницијативу за обнову пруге у облику осмице. Њена обнова на релацији Шарган–Витаси–Мокра Гора је започета 23. августа 1999. године. У првој фази је изграђено 15,4 km пруге са станичним колосецима (трећина испод земље), 22 тунела и пет мостова. Обновљене су три станичне зграде (Шарган-Витаси, Јатаре, Мокра Гора) које поседују смештај за госте. Најдужи тунел „краљ Александар“ (1.666 m) је испод Шаргана, а мост на реци Камишини (44,3 m). Пруга је пуштена у јавни саобраћај 28. августа 2004. г., а касније је продужена до границе са Републиком Српском и Вишеграда (Глушчевић, 2009; Мисаиловић & Глибетић, 2010; Обрадовић & Симић, 2004).

школе у природи). Такође, услед повољног саобраћајно-географског положаја у великој мери су заступљена и *транзитна* и *излетничка* туристичка кретања<sup>150</sup>.

**Спортско-рекреативни и авантуристички туризам** – Квалитетна ресурсна база Златибора пружа могућност за бројне видове активног одмора, спортско-рекреативне и авантуристичке зимске (алпско и нордијско скијање, сноубординг) и летње активности (шетња, активности на води, параглајдинг, јахање, zip line, стреличарство, спелеотуризам, планински бициклизам, планинарење, возња квадовима и др.) (Плавша & Пешта, 2006). Томе доприноси и пратећа инфраструктура (спортска хала са 2.500 седишта, више фудбалских, кошаркашких, тениских и др. терена, базени) омогућавајући припреме врхунских спортиста. Међу најзначајнијим облицима се издвајају следећи:

**1) Скијање** – веома популарна активност у зимском периоду која се тренутно реализује на три локације: Торнику, Обудојевици и Авантура парку (насеље Златибор). Такође, на Тић пољу постоје ски стазе и стазе за биатлон (Plavša, Romelić, & Vuksanović, 2009). Несумљиво највећи значај има *Ски центар „Торник“* удаљен око 9 km од туристичког центра, смештен на надморској висини 1.110–1.490 m. Располаже са четири стазе: *Чигота* (l = 1.000 m, успон 220 m, средње лака), *Торник* (l = 1.600 m, успон 185 m, средње лака), *Змајевац* (l = 1.250 m, успон 285 m, тешка) и *Рибница* (l = 400 m, успон 60 m, лака) опремљене системом за вештачко оснежавање. Укупна дужина стаза (плава, црвена и црна) је 7.000 m, са висинском разликом од 373 m. Најдужа стаза износи 2.500 m. Укупан капацитет скијалишта је 5.400 скијаша/час, са капацитетом шестоседне жичаре „Торник“ (3.000 скијаша/час) и два ски лифта „Бандера“ и „Крнево планиште“ (2.400 скијаша/час).

Током летњих месеци постоје бројни додатни садржаји (визиторски центар, планински бициклизам, авантура парк, боб на шинама, вештачка стена, zip line и сл.) (ПДР за подручје ски центра Торник, 2017; Skijališta Србије, 2021). Осим алпских, дуж торничког скијалишта могуће је уредити и нордијске скијашке терене (лева обала Црног Рзава, долина реке Катушнице, северне падине Чиготе) (Мастер–план дестинације Златибор–Златар, 2007). Даљој афирмацији и већој посећености допринеће отворена „*Голд гондола*“ (јануар 2021. г.) која олакшава повезаност Торника и туристичког центра Златибор<sup>151</sup>. У плану је градња додатног крака гондоле од међустанице Рибничко језеро до Чиготе (4,5 km) што ће допринети афирмације овог дела Златибора.



Слика 29. Ски центар „Торник“

Извор: званична интернет презентације општине Чајетина

**2) Пешачке активности** – као популарна и широко доступна активност, овај вид „цикличног кретања“ омогућава детаљно упознавање простора и побољшање

<sup>150</sup> Заступљени су готово сви облици туризма који су обухваћени Стратегијама развоја туризма Републике Србије, што говори и комплексности понуде и развијености дестинације.

<sup>151</sup> У питању је панорамска жичара дужине 9 km са 36 стубова на траси од центра Златибора (Обудојевица), преко међустанице на Рибничком језеру до врха Торник. Капацитет жичаре брзине до 6 m/s се креће око 600 посетилаца на час. Планирани капацитет у будућем периоду је 1.000 посетилаца на час распоређених у 90 кабина (Измене и допуне план за изградњу гондоле на Златибору, 2015; <https://goldgondola.rs/>).

рекреативних перформанси (Ђурић & Ђуровић, 2010). Томе можемо придодати и трекинг (енг. *trekking*) као посебан вид активности која се мери тежином стазе тј. њеном дужином (око 20–30 km) и разликом у надморској висини (Vujić et al., 2013). У уској вези са претходно наведеним активностима је и *планинарење* захваљујући многобројним врховима (Торник, 1.496 m, Бријач, 1.480 m, Чигота, 1.422 m, и др.) који са уређеним видиковцима представљају исходишта планинара. Осим поменутих, у насељеном месту Златибор је присутан већи број мање захтевних асфалтних стаза намењених широком кругу корисника као што су: *Камал* (1,6 km), *Ђурковац* (3,5 km), *Чоловића брдо* (4,0 km), *Тић поље* (4,8 km), *Фарма* (4,2 km), *Обудовица* (1,8 km) и *Кружни пут* (5,5 km) (ТО регије Западна Србија, 2021). У табели 69 следи приказ означених пешачких и планинарских стаза на Златибору познатих као „стазе здравља“:

Табела 69. Планинарско-пешачке стазе на простору Златибора

Стаза	Дужина (km)	Тежина	Ук. успон (m)	Поч. тач. (m)	Зав. тач. (m)	Тип
Споменик	4,6	м. захтев.	90	980	1.072	асфалтна, поплочана
Чигота	22	в. захтев.	615	980	1.359	асфалтно-природна
Семегњевски круг	32	в. захтев.	–	980	1.061	земљано-макадамска и асфалтна
Једини Бор	14,6	с. захтев.	–	980	1.359	асфалтно-природна
Видиковац Градина	10,6	с. захтев.	–	980	1.164	асфалтно-макадамска
Видиковац Обадово брдо	12	с. захтев.	–	–	–	асфалтно-природна
Торник	28	в. захтев.	488	980	1.496	асфалтно-природна
Тетребовац	14,2	с. захтев.	617	1.043	1.043	асфалтно-природна
Торник-Водице	9,9	м. захтев.	327	1.099	1.047	природна

Извор: ТО регије Западне Србије, 2021; Планинарски савез Србије, 2021

**3) Параглајдинг** – падобранско једрење као веома атрактивна активност у спортском ваздухопловству, условило је покретање *Једриличарског клуба „Авис“ на Златибору* 2002. г., на темељима традиције из 30-их година XX века. Врхови Чигота (полигон Чукер) и Торник (полигон Градина), као и локалитет Крива бреза представљају најчешћа узлетишта параглајдера. Осим организовања такмичења у појединим дисциплинама, последњих година се врши и обука пилота у њиховој параглајдинг академији (Stefanović, 2016; Paraglajding akademija Zlatibor, 2021).

Табела 70. Маркиране бицикличке стазе на простору Златибора

Стаза	Дужина (km)	Тежина	Min. h (m)	Max. h (m)	Ук. успон (m)	Ук. спуст (m)	Тип
Златибор-Тара	47	с. захтев.	911	1.427	2.621	2.500	земљано-макадамска
Златибор-Рибница	8,5	лака	906	1.060	488	413	земљано-макадамска
Семегњевски пут	32	с. захтев.	777	1.061	1.431	1.431	земљано-макадамска и асфалтна
Тусто брдо	10,8	лака	851	1.080	486	586	земљано-асфалтна
Рибница (Торник)	4,6	лака	1.105	1.484	170	539	земљано-шљунковита
Бели камен (Торник)	10,7	с. захтев.	1.006	1.484	420	789	асфалтна
Превија (Торник)	6,4	лака	1.016	1.484	263	632	земљано-макадамска и асфалтна

Извор: ТО регије Западна Србија, 2021

**4) Планински (брдски) бициклизам** – карактерише га постојање бројних рута различите тежине при чему је посебно значајна стаза која повезује Златибор, Мокру Гору и Тару (Stefanović, 2016) омогућујући комбинацију бициклизма, планинарења и боравка на отвореном (Vujić et al., 2013). Томе погодују морфолошке карактеристике поменутих

ниских и средњевисоких планина (Spalević & Igračev, 2011). У Ски центру „Торник“ је присутан нови облик бициклизма тзв. *бициклички спуст* (енг. *downhill*). На стази дугој 2,3 km, од 2015. г. се одржава међународно такмичење „*Open Downhill Zlatibor*“ где такмичари у пуној брзини низбрдо савладавају кривине, препреке, корење и камење уз величанствене скокове (Stefanović, 2016). У наставку следи преглед званично обележених рута регионалног и локалног карактера:

**5) Спелеотуризам** – због своје аутентичности и тајновитости, обилазак и истраживање пећина и јама привлачи велику пажњу посетилаца. Осим уређених, посебан предмет интересовања представљају неорганизовани спелеолошки објекти који су идеални за развој ове авантуристичке активности (Spalević & Igračev, 2011). На ширем подручју Златибора посебну пажњу привлаче уређена *Стопића и Потпећка пећина*, али и бројни други објекти (Раковачка и Ршумова пећина, Мумлава, Понор и др.) (Plavša et al., 2009). Њиховом евалуацијом утврђен је унутрашњи изглед и геоморфолошке вредности, реткост, репрезентативност, пејзажне и естетске карактеристике. Туристичкој афирмисаности Стопића пећине доприносе приступачност и присуство водичке службе, као и комплементарне природне и антропогене туристичких вредности (Vuković & Antić, 2019).



Слика 30. Спортско-рекреативни садржаји на простору Златибора

а) парк, Чајетина; б) ранч, Златибор; в) пешачка стаза на Шуматном брду, Златибор; купалиште, Семегњево  
Фото: С. Денда (2019, 2021)

**б) Кањонинг** – представљајући посебан вид авантуре, захтева поседовање одређених вештина (роњење, пењање, пливање и др.), али и постојање организоване водичке службе. Поред адекватних природних ресурса, он се још увек налази у иницијалној фази. На простору Златибора одређену афирмацију имају имају *кањони Црног Рзава и Рибнице*, док су непосредном окружењу на адекватан начин препознати *кањони Увца и Бетиње* (Spalević & Igračev, 2011; ТО Златибор, 2021).

Присутни су и други авантуристички садржаји као што су *вожња квадова* (од 2016. г.), *зорбинг* („котрљање“ у прозирној кугли на копну и води од 2006. г.), *пејнтбол* (енг. *paintball*), *картинг*, *стреличарство* и *zip line* (Љубиш, Торник и Авантура парк „Златибор“). Осим поменутих, постоје и многобројне спортско-рекреативне активности, а међу њима: *јахање* (ранч „Фарма Златибор“ и „Зова“, ергела „Милинковић“), *активности на води* (веслање, пливање) и *вежбалишта на отвореном* (Краљеве воде, Чигота, Караула, Палисад) (ТО Златибор, 2021; ТО регије Западна Србија, 2021).

**Културно-манифестациони туризам** се огледа у промоцији различитих облика материјалног и нематеријалог наслеђа (објекти народне архитектуре, традиционално посуђе, народна ношња, стари занати, духовна култура, домаћа радиност, култура исхране, народна музика, игре и глумовање и др.). На простору туристичког кластера Југозападна Србија, током 2010. г. одржано је око 600 манифестација (24,7% од укупног броја), при чему на територији општине Чајетина 16 (0,66%) (Бјељац, 2010). Током 2013. г. на територији Златиборског округа је одржана 61 манифестација (10% од укупног броја у РС). У планинским дестинацијама округа (Златибор, Златар, Тара, Мокра Гора и др.) реализује се 28,3% манифестација. У структури преовлађују *спортско-рекреативне* (39%), *изворно народно стваралаштво* (28%), *фестивалске манифестације* (17%), а најмање *гастрономске приредбе* (11%) и *привредни догађаји* (5%). Највећи број манифестације се одржава управо

на Златибору (53%) (Тодоровић, 2015). Простор Златибора је препознат као дестинација са великим бројем догађаја различитог карактера који су распоређени током читаве године представљајући својеврсну допуну основној понуди. Сваке године календаром манифестације организује се велики број свечаности. Осим масовних догађаја, током организоване летње сезоне локално су присутна гостовања културно-уметничких друштава, књижевне вечери, ликовне колоније и представе. Имајући у виду специфичност манифестација, могуће је извршити њихову класификацију на основу више критеријума: *место и период одржавања, масовност, тип* (садржај програма), *начин организовања, учесталост одржавања* и други (Ромелић, Плавша, & Ђуровић, 2009).

**Табела 71.** Календар манифестација на простору Златибора

Назив	Место	Период	Тип	Организатор
Дочек традиционалне и Српске Нове године	Златибор, Јабланица	јануар	музичка, етнографска	ТО Златибор; Спортски центар Чајетина
Међународно такмичење у скијашком трчању	Златибор	јануар	спортска	Скијашки савез Србије
Међународни филмски и музички фестивал „Кустендорф“	Мокра Гора	јануар	уметничка, музичка	Етно село „Дрвенград“
Сајам сувомеснатих производа „Пршугијада“	Мачкат	фебруар	привредна, етнографска	ТО Златибор
Сабор ловаца Србије и „Златиборска хајка на вукове“	Златибор	фебруар	спортска, забавна	Ловачко удружење „Златибор“
Златиборска џипијада „Off Road“	Златибор	мај	спортска	Спортски клуб „Авантура 4x4“
Дечји фестивал „Деца међу нарцисима“	Чајетина, Златибор	мај	уметничка	Спортски центар Чајетина
Међународни фестивал спортског филма	Златибор	јун	уметничка	Општина Чајетина; ТО Златибор; „Маја филм“
Завичајни дани Мокре Горе	Мокра Гора	јун	уметничка, етнографска	МЗ Мокра Гора; Удружење Мокрогораца
Сеоски вишебој	Јабланица	јун/јул	спортска, етнографска	ТО Златибор
Сабор трубача и смотра народног стваралаштва	Златибор	јул	музичка, етнографска	Спортски центар Чајетина
„Петровдански дани“	Сирогојно	јул	етнографска, уметничка	ТУ и МЗ Сирогојно
Сабор изворне народне песме „Без извора нема воде“	Рожанство	август	уметничка, етнографска	ТУ „Змајевац“, ТО Златибор
Летњи улични ерски кабаре	Златибор, Чајетина	август	уметничка, забавна	Библиотека Љубиша Р. Ђенић
„Дани пастрмке“	Љубиш	август	гастрономска, забавна	ТО Златибор
Фестивал народне музике	Златибор	август	музичка, уметничка	Општина Чајетина; ТО Златибор
Дечји фестивал фолклора „Лицидерско срце“	Златибор, Ужице	август	музичка, уметничка	УГ „Ера“; град Ужице; ТО Златибор
Ликовна колонија „Трнава“	Трнава	август	уметничка	Галерија „Митровић“
Фестивал „Свет музике“	Сирогојно	август	музичка	Музеј „Старо село“
„Илиндански спортски сусрети“	Гостиље	август	спортска, етнографска	ТУ Гостиље, општина Чајетина
Песничке ватре „Златиборске“	Златибор	септембар	уметничка	„Маја филм“; ТО Златибор
Шљивовички сајам домаће ракије „Ракијада“	Шљивовица	септембар	привредна, уметничка	ПД „Златиборски Еко Аграр“
Тениски турнир „Zlatibor Open“	Златибор	септембар	спортска	Тениски клуб „Zlatibor Springs“
Научно-стручна конференција „Хотелска кућа“	Златибор	децембар	научно-стручна	Посл. удруж. хотелско-туристичке привреде

Извор: <https://www.srbija.travel/kalendar>; <http://www.zlatibor.org.rs/sr/tradicionalne-manifestacije/>

Највећи број приредби реализује се током **Златиборског културног лета** (јул-август), доминантно ангажовањем Туристичке организације Златибор и других локалних

установа (Спортски центар Чајетина, Библиотека Љубиша Ђенић, туристичка удружења) и покровитељством општине Чајетина. У питању су догађаји културно-уметничког (етнографске, уметничке), привредног, спортског и научно-образовног карактера. У наставку следи преглед најзначајнијих манифестација:

1) *Дочек традиционалне Нове године* – најмасовнији догађај забавног карактера који захваљујући адекватним инфраструктурним условима окупља преко 20.000 посетилаца углавном из Србије и околних земаља, чиме добија шири туристички значај.

2) *Сајам сувомеснатих производа „Пршутујада“ у Мачкату* – тродневни традиционални такмичарски сајам који окупља велики број излагача златиборских произвођача меса (пршута, сланина, кобасице) и око 15.000 посетилаца сврставујући га у догађаје националног значаја. Поред продаје, присутан је пратећи, комплементарни културно-уметнички програм и предавања из области руралног развоја (Ромелић и др., 2009).

3) *Сабор ловаца Србије и „Златиборска хајка на вукове“* – дводневна манифестација са традицијом дугом 40 година (од 1989. прераста у Сабор ловаца Југославије) и коренима који сежу до комуналних акција златиборских ловаца у XIX веку (Ивановић, 2007). Окупља велики број учесника (око 1.000) из Србије, али и околних земаља, чинећи га догађајем националног и међународног карактера. Поред типичних ловачких садржаја (хајка, изложба ловачких трофеја, такмичења у ловачком стрељаштву, припрема ловачког гулаша), организују се и пратећи културно-уметнички и забавни програми (В. Марковић, 2009).

4) *Шљивовички сајам ракије „Ракијада“* – привредно-туристичка манифестација регионалног карактера која се одржава од 2008. г. са циљем такмичења и презентације традиционалног начина производње ракија од шљиве. Прати је интересантан програм са етнографским и уметничким елементима који привуче по неколико хиљада посетилаца (Марјановић, 2012; Ромелић и др., 2009).

5) *Сеоски вишебој у Јабланици* – једнодневна манифестација настала са циљем очувања и промоције традиционалних вештина, заната и народних спортова (скок у даљ из места, бацање камена са рамена, трка коња, превлачење конопца, ручно стругање балвана, превлачење трупаца воловима – вуча на влаци и др.) (Тодоровић, 2015; ТО Златибор, 2021; ТО регије Западна Србија, 2021). Овај догађај локалног карактера од 2006. г. привлачи преко 2.000 посетилаца.

6) *Сабор трубача и смотра народног стваралаштва* – ова најстарија, тродневна музичка манифестација са традицијом дугом 40 година заснива се на етнографским мотивима народне музике. Својеврсна златиборска трубачка фешта са трубачком химном „Златиборе мој зелени боре“ представља квалификационо такмичење за Сабор трубача у Гучи. Усмерена на очување народне традиције, сваке године окупи велики број учесника, као и око 15.000 посетилаца (Марјановић, 2012; Ромелић и др., 2009; ТО Златибор, 2021; ТО регије Западна Србија, 2021).

7) *Сабор изворне народне песме „Без извора нема воде“* – једнодневна манифестација посвећена изворном народном певању („певање из вика“) карактеристичном за простор западне Србије због чега је уврштен у листу нематеријалног културног наслеђа. Почев од 2008. г., осим такмичарског карактера има и додатни културно-уметнички садржај, указујући на њен локални значај (фолклорне игре, здравичари, фрулаши, избор најбољег издаваоца и сеоског дворишта) (Марјановић, 2012; Ромелић и др., 2009; ТО Златибор, 2021; ТО регије Западна Србија, 2021).

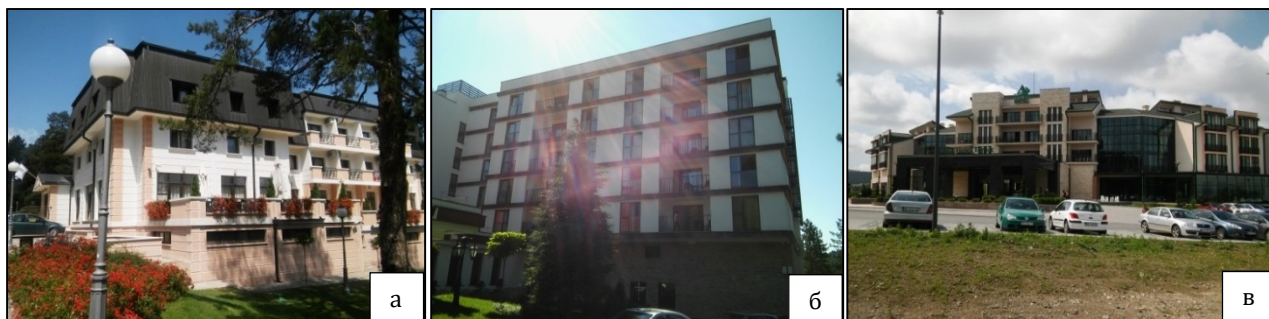
8) *Летњи улични ерски кабаре* – дводневна манифестација која од 2008. г. окупља хумористе, афористичаре и глумце који учествују у програму правога кабареа уз неизоставни ерски хумор. Због свог значаја је уврштена у регистар нематеријалног културног наслеђа Србије (Марјановић, 2012; Ромелић и др., 2009; ТО Златибор, 2021).

9) *Међународни филмски и музички фестивал „Кустендорф“* – настао је 2008. г. са идејом подршке младих, неафирмисаних филмских стваралаца из бројних земаља чиме добија међународни значај. Осим такмичарског карактера (награда златно, сребрно и бронзано јаје), сваке вечери се организују и концерти истакнутих музичких уметника (Кустендорф, 2021; ТО Србије, 2021).



10) Ликовна колонија „Трнава“ – традиционална културна манифестација која се одржава дуже од 20 година окупљајући уметнике из ширег окружења, чиме добија регионални карактер. На једном месту се представљају актуелна сликарска и вајарска достигнућа, а омогућен је и сусрет уметника са ликовним критичарима и историчарима уметности (Ромелић и др., 2009; ТО Златибор, 2021).

**Конгресни туризам и организовање сличних пословних догађаја** (састанци, подстицајна путовања, конференције, семинари, изложбе и сајмови) спадају у најпрофитабилније селективне облике туризма (Štetić, 2006; Jovanović, 2015). Можда га можемо сматрати делом манифестација, међутим имајући у виду њихов економски, политички и научни домет убраја се у посебан туристички облик. Интензивнији развој конгресне делатности у нашој земљи започет је 70-их година, пре свега у Београду и Новом Саду, а потом и туристичким центрима (Врњачка Бања, Копаоник и Златибор) (Драгичевић, Плавша, Штетић, & Станков, 2009). Њихова главна предност се огледа у могућност организовања изван главне туристичке сезоне, што доприноси целогодишњем рентабилном привређивању. Сваке године одржавају се традиционални конгреси попут Саветовања здравствених радника, Сусрет рачуновођа или научна конференција „Хотелска кућа“. Данашња конгресна делатност је развијена на високом нивоу захваљујући добрим инфраструктурним условима и додатним садржајима који употпуњују боравак. Најзначајнији носиоци овог типа понуде су хотел „Палисад“ са два функционално одвојена конгресна центра, „Палисад“ са 350 места (сале „Тимок“, „Дрина“, „Тиса“, „Морава“, „Тара“) и „Србија“ са 700 места (у потпуности реновирана 2013. г.) и нови „Grand & Sky хотел Торник“ са шест сала капацитета 1.680 места. Осим њих издвајају се и конгресни садржаји Специјалне болнице „Чигота“ (870 места у више сала), хотела „Мона“ (конгресни центар „Коледо“ са 500 и бизнис центар „Мона“ са 45 места), Студентског одмаралишта „Ратко Митровић“ (конгресни центар „Романија“ са 250 места) и одмаралишта „Дунав“ (150 места), хотела „Олимп“ (130 места) али и низ новијих садржаја високе категорије (хотели „Букет“, „Мир“, „Идила“ и др.) (подаци ТО Златибор и појединачних објеката).



Слика 31. Конгресни капацитети на Златибору  
а) студентско одмаралиште „Ратко Митровић“; б) хотел „Палисад“; в) хотел „Торник“  
Фото: С. Денда (2017, 2018)

**Здравствени туризам** – захваљујући природном фактору (климатски и биоклиматски елементи), утврђено је да Златибор има низ стимулативно-седативних здравствених ефеката чиме се истакао као климатотерапијски центар (Обрадовић-Арсич, 2012). Иако има дугу традицију (Колонија здравих „Око“), тек 60-их година опсежним истраживањима утврђен је благотворан утицај на здравље (стресна и психосоматска стања, кардиоваскуларне болести и посебно обољења ендокриног система) (Ј. Мићић, 2005). Значајан квалитативан допринос на том пољу представља покретање тзв. „Чигота програма“<sup>152</sup> 1989. г., намењеног редукацији телесне масе и промене животног стила (Црнчевић & Божовић, 2014). Носилац свих здравствених активности је специјализована

<sup>152</sup> Програм подразумева више принципа: а) избалансирана исхрана; б) адекватна физичка активност и в) едукативна предавања и стицање нових сазнања и навика (<https://www.cigota.rs>).

установа, *Институт за болести штитасте жлезде и болести метаболизма „Златибор“*<sup>153</sup>. Пратећи савремене промене на тржишту, ова установа, али и многи други објекти се окрећу ка понуди оријентисаној на унапређење здравља (енг. *spa & wellness туризам*) (Павловић, 2010). Овај облик здравственог туризма преузима примат над традиционалним лечилишним аспектима јер генерише шире категорије корисника. Данас је овај облик понуде присутан у већем броју објеката као што су: Институт „Чигота“, хотели „Палисад“, „Мона“, „Ирис“, „Букет“, „Идила“, *Vip Casa Club* и „Олимп“ (<https://www.wellness-spa.rs>).



Слика 32. Институт за лечење штитасте жлезде „Чигота“ на Златибору  
Фото: С. Денда (2017)

**Рурални (сеоски) туризам** – иако рурална подручја чине око 90% територије Србије, почетак развоја на подручју западне Србије се везује 70-е године ХХ века (Сеча Река, Косјерић, Сирогојно, Чајетина, Девићи, Ивањица). Сеоски капитал укључује различите компоненте руралног богатства (природна, изграђена и друштвена основа) (Тодоровић & Бјељац, 2007). Стога, данас он представља један од приоритетних облика као инструмент за ревитализацију и унапређење квалитета живота руралних подручја (Demirović, Petrović, Neto Monteiro, & Stjepanović, 2016). Кроз комплексан туристички производ (смештај, гастрономија, транспорт, трговина, атракције) привлачи бројне посетиоце чиме доприноси отварању нових радних места, размени добара између туризма и пољопривреде и очувању природног окружења (Demirović et al., 2016; Pavlović & Čavlin, 2014). Јављају се различити облици туристичке активности: *агротуризам* (учествовање у сеоским активностима); *активности у природи* (рекреација и одмор); *екотуризам*; *рурално искуство*; *културни туризам*, али и *други облици специјалног интереса* (изложбе, продаја сувенира, гастрономске приредбе) (Селаковић, 2014).



Слика 33. Купалишни садржаји на простору Златибора  
а) базен „Олимп“, Златибор; б) базен, Гостиље; в) купалиште, Семегњево; г) купалиште „Бошкова вода“, Љубиш  
Фото: С. Денда (2017, 2019)

Према Тодоровић и Бјељац (2007), на простору Републике Србије могуће је евидентирати седам предеоних целина (кластера) руралног туризма. Посебно место заузима *западни и југозападни део* (Тара–Златибор–Златар) који туристички производ

<sup>153</sup> У лечењу користи све терапијске поступке употребом природног фактора, али и савремене дијагностике (кардиолошка, физикална, нуклеарна). Годишње се стационарно лечи око 1.655 пацијената и свакодневно око 120 амбулантно (<https://www.cigota.rs>).

заснива на ревитализацији старих српских руралних кућа. Накнадно, Мастер план одрживог развоја руралног туризма у Србији (2011) је издвојио четири групе кластера руралног туризма, у оквиру којих је идентификовано 12 кластера<sup>154</sup>, а међу њима и *Златибор* (прва група). Планински туризам на Златибору има дугу традицију, а сеоски туризам је у мањој мери пратио овај континуитет. Управо, рурални простори брдско-планинских области су места очуваних вредности, као еколошке оазе, тврђаве традиционалне културе и разноврсности етно-културне баштине, културни симболи и ексклузивна места за духовну и физичку рекреацију и еко-туристичку услугу (Белиј, 2003). На простору Златибора, рурални туризам је развијен у већем броју сеоских насеља: *Сирогојно, Гостиље, Рожанство, Љубиш, Трипкова, Мачкат, Рудине, Крива Река, Доброселица, Јабланица, Шљивовица* (општина Чајетина) и *Кремна и Мокра Гора* (град Ужице) (Тодоровић & Штетић, 2009, подаци ТО „Златибор“).

**Ловни-риболовни туризам** – на простору Србије постоји око 320 ловишта на површини од 6.500.000 ha (Новаковић-Костић, 2015). На простору Златибора су активна три ловишта брдско-планинског типа: *Чавловац-Торник* (5.135 ha – 4.300 ha ловне површине) и *део ловишта Шарган* (13.784 ha)<sup>155</sup> којима газдују Шумска газдинства ЈП „Србијашуме и ловиште „Златибор“ (55.767 ha – 45.000 ha или 80,7% ловне површине) под управом истоименог локалног удружења, односно Ловачког савеза Србије (ЈП „Србијашуме“, 2020)<sup>156</sup>. Ловишта су богата разноврсном дивљачи попут јаребица, зечева, срна, дивљих свиња, а има и предатора (вук и лисица). Ловни туризам на Златибору има дугу традицију. Златиборско ловачко удружење основано 1902. г., поред традиционалне хајке на вука, организује и друге активности за домаће и иностране туристе. Још 1984. г. у посети борави унука италијанског индустријалца Ђанија Ањелија са још 12 ловаца у лову на препелице и дивље голубове. Касније долазе и други имућнији ловци у групама 5–50 особа који су се задржавали по 10-ак дана, одседавши у хотелима „Палисад“ и „Југопретол“ (М. Ђенић, 2002). Овај облик туризма чини веома профитабилну делатност која захтева висок ниво организације (трошкови превоза и смештаја, дозволе за оружје, водичка служба, ветеринарске дозволе, трофеји и итд. (Prentović, 2006). У новије време посебан туристички производ представља посматрање активности дивљих животиња (фото сафари) и птица (енг. *birdwatching*) који је предмет већег интересовање иностраних посетилаца.

Са друге стране, **риболовни туризам**, на већини речних токова и језера златиборског рибарског подручја (Рибничко језеро, Увац, Рзав, Црни Рзав, Доброселичка река, Обудојевица, Рибница, Катушница и др.) представља нов облик спортско-рекреативног интересовања. Присутне су различите рибље заједнице (поточна пастрмка, деверика, клен, сунчица, шаран, младица и др.), што ствара могућности значајнијег активирања у туристичке сврхе (у току 2018. год. евидентирано 28 рекреативних риболоваца) (ЈР „Srbijašume“, 2020).

Осим поменутих облика, пажњу захтева и **транзитни, образовно-рекреативни и викенд-излетнички туризам** који имају значајне ефекте доприносећи продужењу боравка путника који се налазе у транзиту. Главни разлог све већег броја транзитних путника налази упориште у чињеници да кроз ово подручје пролазе значајни друмски (државни путеви ка Црној Гори и Босни и Херцеговини) и железнички правци (пруга Београд–Бар). Изградњом бројних секундарних боравишта у туристичком центру Златибор, сеоским и викенд насељима (Водице, Рибница, Смиљанића закоси, Царево поље,

<sup>154</sup> То су: КРТ 1: централна и западна Србија (Голија, Златар, Златибор, Копаоник, централна Србија); КРТ 2: јужни Банат и Доње Подунавље (Доње Подунавље, јужни Банат); КРТ 3: источна Србија (Сокобања, источна Србија, југоисточна Србија) и КРТ 4: Војводина (Фрушка Гора, Горње Подунавље) (UNWTO, 2011).

<sup>155</sup> Од укупне површине ловишта „Шарган“ које обухвата део тока Црног и Белог Рзава, предела Семегњевске Горе и Мокру Гору, на територији општине Чајетина се налази 3.606 ha (26,2%). Знатно већи део припада граду Ужицу (10.178 ha или 78,3%) (Пр. пл. опш. Чајетина, 2010).

<sup>156</sup> На простору ловишта „Златибор“ се налази и резерват који обухвата три одвојена подручја површине 11.000 ha (26% ловишта). У погледу власништва, приближно 36.806 ha (66%) се налази у приватном, док се у државном поседу налази око 18.960 ha (34%) (Пр. пл. опш. Чајетина, 2010).

Шаиновци, Гајеви) интензивираан је развој *викенд туризма*. Такође, квалитету доприноси и присуство пратећих садржаја (угоститељски и трговински објекти, бензинске пумпе, механичарске радионице и остало). Обједињујући богатство природно-културних и додатних садржаја (смештајни објекти, туристичка супраструктура) формирана је комплексна понуда *дечјег, омладинског и екскурзиционог туризма*. На основу доминантних облика туризма и функционалној подели може се закључити да се Златибор убраја у групу *излетничко-рекреативних, спортско-манифестационих, здравствено-лечилишних планина и планина секундарних боравишта*.

#### 9.4. Туристичка регионализација простора Златибора

Имајући у виду да је туризам просторно условљен, **планирање туризма** представља део целовитог планског процеса на одређеној административној и територијалној целини (Станковић, 2013). Стога, **просторно планирање у туризму** је „планска и континуирана активност друштва, која има за циљ организацију, уређење и опремање одређених просторних целина у функцији њихових тржишних могућности, расположивог туристичког потенцијала и социо-економских циљева уз напоре да се максимизирају позитивни и минимизирају негативни социјални, економски и просторни ефекти туризма (Станковић, 2003: 28). На том фону, **туристичка регионализација** обухвата издвајање туристичких регија<sup>157</sup> на основу мноштва критеријума. Међу њима најважнији су *географски* (географски положај у односу на удаљеност и саобраћајну повезаност емитивних простора и туристичких регија и центара, природно-географске одлике регија, антропогеографске одлике регије, степен заступљености и повезаности туристичких богатстава, величина регије и њен значај), *економски* (средства уложена у формирање материјалне базе, туристички маркетинг и пропаганда, бројност и степен искоришћености смештајно-угоститељских капацитета, број запослених и степен стручности кадрова) и *психолошко-историјски критеријуми* (психолошки мотиви посетилаца, масовност посете, врсте туристичких кретања, могућност коришћења туристичких потенцијала, потражња на туристичком тржишту) (Бјељац, 2001).

У зависности од опремљености, посећености, запослености и других фактора могуће је издвојити *хомогене* (велики број међусобно сличних конститутивних елемената, објеката и појава, а туризам је доминантна делатност) и *хетерогене регије* (туризам је само једна од делатности за стицање дохотка становништва). Њену унутрашњу структуру чине мање територијалне јединице: *туристичке зоне* (обухватају више туристичких локалитета и центара, хомогених по функцијама и могућностима развоја, а који се међусобно допуњају), *туристички центри* (обухватају више локалитета који су повезани у складну целину, исто као и туристичко место<sup>158</sup>, али располаже и са додатним функцијама), *туристички локалитети* (основна и најмања просторна јединица у којој се одвија туристичка активност) и *туристички правци* (просторно-прометни елементи који повезују емитивна и рецептивна подручја са једном или више саобраћајница потенцирајући развој транзитног туризма, локалитета и центара на местима њиховог укрштања) (Јовановић, 2017; Јовичић, 2009; Станковић, 2008а).

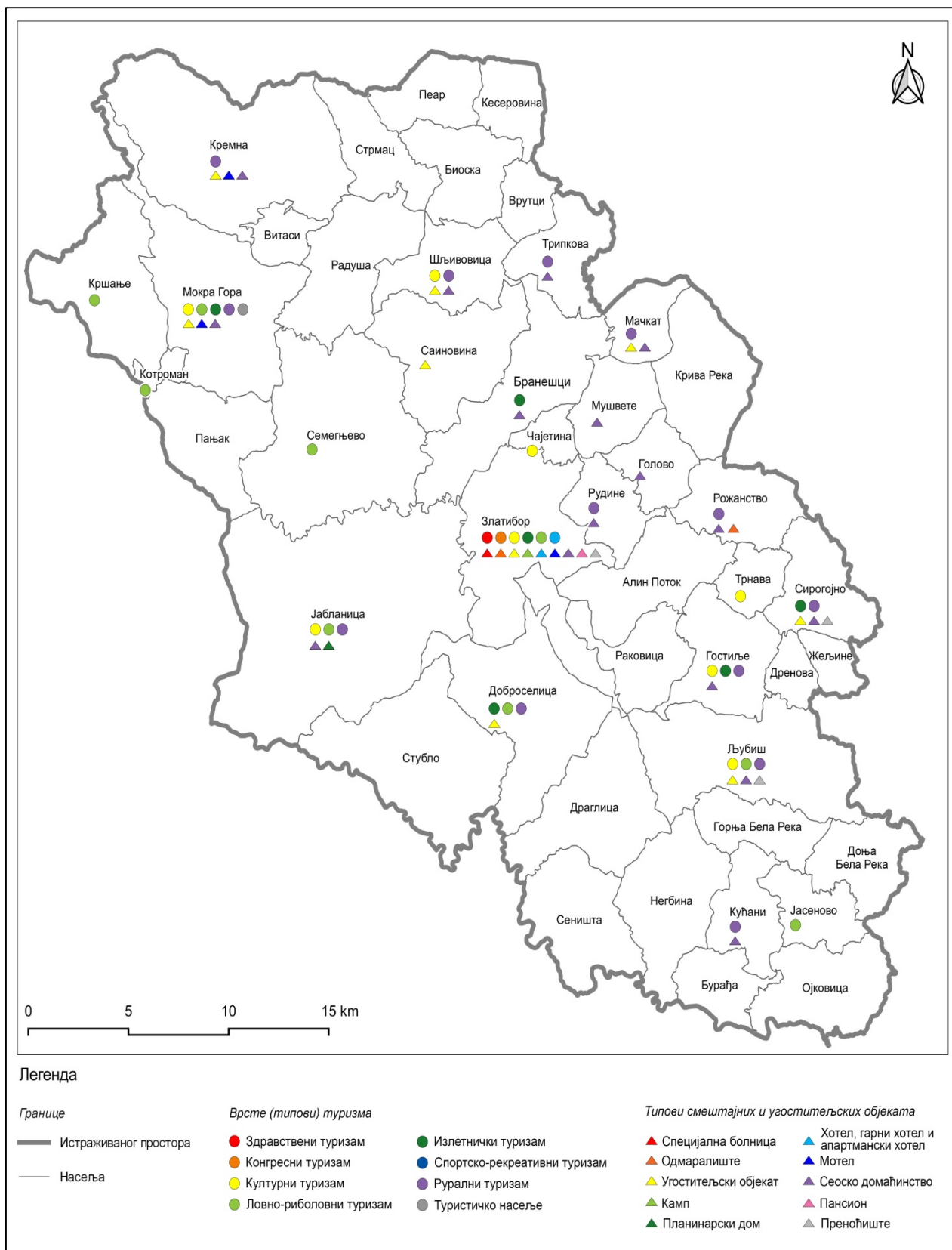
У **планском и стратешком развоју** златиборског подручја, најважнија су планска и стратешка документа на *националном нивоу* (Просторни план РС, 1996, 2010, 2021; Стратегија развоја туризма РС, 2006, 2016; Мастер план одрживог развоја руралног туризма у Србији, 2011), *регионалном* (Пословни (мастер) план туристичке дестинације Златибор-Златар, 2007; РПП за подручје Златиборског и Моравичког управног округа, 2012; ППППН ПП „Златибор“, 2020; ППППН ПП „Шарган-Мокра Гора, 2019; ППППН НП „Тара“, 2019; ППППН Специјалног резервата природе „Увац, 2010) и *локалном нивоу* (Пр. пл.

<sup>157</sup> Туристичка регија је „просторна целина у којој је туризам једна од доминирајућих или обједињавајућих функција, а чија физиономија је умногоме последица те функције“ (Станковић, 2008а: 251).

<sup>158</sup> Званична статистика Републике Србије издваја пет категорија туристичких места: главни административни центри, бањска места, планинска места, остала туристичка места и остала места.



опш. Чајетине, 2010; Пр. пл. града Ужица, 2010; Пр. пл. опш. Нова Варош, 2011; Стратегија локалног економског развоја, 2005; Стратегија одрживог развоја, 2009; ПДР насеља Златибор, 2012, 2015; ПДР за изградњу гондоле на Златибору, 2015; ПДР за подручје ски центра „Торник, 2017).



**Карта 10.** Организација туризма и материјалне базе на простору Златибора  
Аутор: Д. Дољак, С. Денда (2022)

**Туристички потенцијали** су диспрезивно размештени на читавој територији Србије, међутим могуће је издвојити неколико регионалних целина<sup>159</sup>, при чему се виши степен коришћења у планинском простору остварује у туристичким центрима на Златибору, Тари и Копаонику (Оцокољић, 1997). Још 1984. г., Стеван Николић је у монографији „Регионални приоритети развоја туризма у СР Србији ван САП“ извршио туристичку регионализацију на основу више критеријума: а) размештај основних туристичких мотива; б) хомогеност туристичких мотива; в) територијалност хомогених туристичких мотива; г) размештај елемената материјалне туристичке основе и д) саобраћајно-географски и туристички положај као фактор интегритета.

На основу првог критеријума, Златибор као **секундарни туристички центар** се налази у склопу друге, брдско-планинске предеоне целине<sup>160</sup> заједно са кањоном Дрине, Таром, Мучњом и Јавором, долином Увца и Златаром. За златиборску туристичку регију је карактеристична хомогеност мотива (висоравни и платои 900–1.100 m н.в. благо дисециране речним долинама). Евидентна је потпуна територијална заступљеност комплементарних мотива унутар регије који представљају саставне делове основних мотива. У погледу материјалне основе, видљива је висока концентрација садржаја на атрактивним локалитетима. У конкретном случају, то је пре свега *простор уже зоне Златибора са Партизанским водама, Чајетином и Водицама*. Поред истакнутих локалитета, значајни су и транзитни путеви (правци). У гравитационом домету транзитне зоне **златиборског правца** налази се више локалитета: *Бела земља, Мачкат и Кокин Брод* (пут Е-763 ка ЦГ и јужном Јадрану) и *Биоска и Кремна* (пут Е-761 ка БиХ и Сарајеву). Повољан положај, уз добру саобраћајну повезаност, доприноси валоризацији туристичких вредности и организовању туристичке понуде. На основу валоризације, могуће је издвојити девет целина<sup>161</sup> при чему се **златиборска регија** нашла на високом трећем месту, означена као *планинска, транзитна и климатотерпијска*.

Просторним планом из 1996. г., **простор Златибора** представља део западне зоне са *средњепланинским субрегијима, регије Z.1., сегментима друмских праваца према Сарајеву (Е-761) и Црној Гори (Е-763)*<sup>162</sup>, *Ужицем, Прибојском, Овчар и Височком бањом, Овчарско-кабларском клисуром, Јелицом, Пештером, Чачком, Гучом, Ариљем, Бајином Баштом, Прибојем, Сјеницом, овчарско-кабларским манастирима и другима. Тара-Златибор-Златар* су означене као субрегије јединствене регије са НП Тара, Јадовником и Јавором, кањоном Увца и пратећим спелеолошким објектима, језерима Перућац и Рибница, увачким језерима, Чајетином, Партизанским водама, Новом Вароши, етно-насељима (Сирогојно и др.) и манастирима (Милешева, Бања, Стубло и др.). Има национални ранг са наглашеним летње-рекреативним активностима (транзитне, лечилишне, језерске, еколошке и руралне активности). О значају поменуте регије, као хомогеном планинском простору (површ Таре са кањоном Дрине, површ Златибора до Јавора, део долине Увца са језерима и Златар) писао је и Станковић са колегама (1998). По степену туристичког развоја и физиономији убрајају је у туристички најразвијенија подручја. Заједно са Таром представља једини стварни пол развоја туризма ове регионалне целине.

<sup>159</sup> То су: војвођански, подрињско-шумадијски, копаоничко-златиборски, тимочко-нишавски и шарпланинско-јужноморавски туристички регион.

<sup>160</sup> Простор између Бање Ковиљаче преко Ваљевских планина, Таре, Златибора и Голије, па до горњег дела долине Ибра.

<sup>161</sup> То су следеће регије: ђердапска (2.773), нишко-сокобањска (2.534), златиборска (2.326), врњачкобањска (2.184), подрињска (2.005), јужноморавска (1.577), копаоничка (1.386), новопазарска (856) и голијска (741) (Nikolić, 1984).

<sup>162</sup> На територији Србије је издвојено шест зона са 16 туристичких регија: пет у I1 степену међународног и националног ранга – Стара планина (I.1) и Власина са Крајиштем (I.2) у источној зони, Копаоник (Sr.1) у средишној зони, Шарпланина (J.1) и Проклетије (J.2) у јужној зони као и једна у I2 степену међународног и националног ранга – Голија (Sr.2) у средишној зони; седам у II1 степену националног ранга – Тара-Златибор-Златар (Z.1) у западној зони, Ваљевске планине (C.1), Кучајске планине (C.3) и Ђердап (Ц.4) у централној зони и Фрушка гора (S.1), Горње Подунавље (S.2) и Горња Тиса (S.3) у северној зони; три у II2 степену националног ранга – Шумадијске планине (C.2) и Делиблатска пешчара (C.5) у централној зони, као и Доња Тиса (S.4) у северној зони (Закон о просторном плану РС, 1996).



Доношењем прве Стратегије развоја туризма Републике Србије (2005) издвојена су четири **кластера**<sup>163</sup>, при чему подручје Златибора припада **кластеру Југозападне Србије**<sup>164</sup>, развијеној, природној (планинске дестинације, рурални простори, различите активности) и културно-историјској целини (бројни градски центри, културно-историјски садржаји, гастрономија, манифестације). У истој стратегији, у оквиру компетитивности, **златиборски регион** је назначен као јединствено планинско, летње-зимско исходиште и један од најпопуларнијих конгресних дестинација и најразвијенијих туристичких подручја у кластеру Југозападне Србије. Стога, као слоган за промоцију ове регије наводи се следеће: „Југозападна Србија: открочење живота у традицији и природи“. Поред Београда, као целине са формираном понудом профилисане су субрегије северни Копаоник – Жељин – Врњачка Бања, транзитни друмски туристички правац од Новог Сада до Ниша (Е-75), Нови Сад са Фрушком Гором, Ђердап, Ваљевске планине (Маљен са Дивчибарама), а посебно субрегија Тара-Златибор-Златар (Пуцар & Спасић, 2009). Такође, узимајући у обзир просторне функционално-заштитне критеријуме и критеријуме за развој, дефинисање је шест планинских туристичких региона у Србији: 1. Стари Рас (планине Копаоник и Голија); 2. Стари Влах (Тара, Златибор, Златар); 3. Стара планина и Власина са Крајиштем; 4. Проклетије и Шар планина; 5. Ваљево-Подриње; и 6. планински предели Кучај-Хомоље (Милијић, Марић, & Вакић, 2010).

На поменуте поделе ослонио се и Д. Јовичић (2009) који издваја 12 туристичких регија<sup>165</sup> где се **златиборска туристичка регија** (Тара, језеро Перућац, Златибор, Златар, Златарско језеро, Јадовник, Јавор и градски и општински центри – Ужице, Бајина Башта, Сјеница, Пријепоље, Нова Варош и Чајетина) означава као **комплексна регија са доминантним природним и комплементарним културним вредностима**. За ово истраживање, посебно је важна зона Златибора, пре свега у погледу дуге традиције, вишег квалитета услуга, инфраструктурне опремљености, боље приступачности и промотивних активности.



Слика 34. Туристичка сигнализација на простору Златибора  
Фото: С. Денда (2017)

Новим националним просторним планом до 2020. године, на захтев туристичког сектора, доносе се мање „козметичке“ промене формалног карактера увођењем појмова **туристичког кластера**<sup>166</sup> (у складу са Уредбом о номенклатури статистичких

<sup>163</sup> То су: Војводина, Београд, Југозападна и Југоисточна Србија.

<sup>164</sup> Кластери су нови модели привредног развоја који настају умрежавањем привредних и непривредних субјеката и институција (нпр. добављачи, пружаоци услуга) у једној области рада на нижим нивоима, градова/регија (Ђугајевић, 2009: 102).

<sup>165</sup> То су београдска, ђердапска, копаоничка, златиборска, подрињско-ваљевска, фрушкогорска, нишко-сокобањска, врњачко-бањска, јужноморавска, голијска, новопазарска и проклетијска туристичка регија (Д. Јовичић, 2009).

<sup>166</sup> Туристички кластери су просторно-функционалне целине обједињене туристичке понуде, са целим туристичким дестинацијама сродних карактеристика, градским туристичким центрима и местима, бањским туристичким центрима и местима, као и са обухваћеним сегментима кружних и линеарних туристичких правца и секундарним туристичким просторима (Закон о просторном плану РС, 2010: 248).

територијалних јединица и Законом о регионалном развоју) и **туристичких простора**<sup>167</sup>. У зависности од критеријума целогодишње понуде, туристичке регије су постале **примарни** (најзначајнији правци и градски центри и туристичка места) и **секундарни простори и места** (углавном регионалног значаја). Територија Србије је индикативно подељена на шест туристичких кластера на чије ће коначно формирање утицати тржишта: 1) Војводина; 2) Централна Србија/Београд; 3) Источна Србија; 4) Средишња Србија; 5) Западна Србија и 6) Јужна Србија/Косово и Метохија. Исто је потврђено и нацртом Просторног плана РС 2021–2025. г. којим су **Дрина–Тара–Мокра Гора–Златибор и Златар–Пештер** означени као примарни туристички простори, дестинације летње уз учешће зимске понуде<sup>168</sup>. На нижем нивоу, Просторним планом Златиборског и Моравичког округа (2012), планско подручје туристичког простора обухвата делове туристичког кластера „Средишња и Западна Србија“ као **примарне дестинације** (са комплетним, знатним и мањим учешћем целогодишње понуде)<sup>169</sup>, **друмске touring правце** (главни магистрални правци) и **секундарне туристичке дестинације** (градски и бањски центри, реке и језера, природне и културне вредности). Глобалним зонингом дела територије поменутих округа, издвојена су четири **туристичка рејона**<sup>170</sup> са 11 целовитих и међусобно повезаних комплекса туристичке понуде.



Слика 35. Презентација туристичких садржаја на простору Златибора  
Фото: С. Денда (2017)

**Златибор са златарско-пештерским рејоном** обухвата средишњи и јужни део туристичког простора западне Србије са туристичком понудом у граду Ужицу и општинским центрима Чајетина, Нова Варош, Ариље и Сјеница и бројним природним и културним вредностима у непосредном окружењу: **планине** (Чигота, Муртеница); **реке** (Ђетиња, Камешина, Увац); **језера** (Врутци, Рибница, увачка језера); **етносела** (Кремна, Мачкат, Сирогојно, Љубиш, Штитково, Вранеша) и **туристички комплекси** (Златибор са Краљевим водама, Рибница са скијалиштем Торник, Златар са Новом Вароши, „Мокра Гора–Шарган“ са скијалиштем Ивер). Главна туристичка понуда биће организована у четири комплекса<sup>171</sup> од којих је најважнији златиборско-ужички (ЗЗПС 1) (табела 72).

На истим основама почива и постојећа Стратегија развоја туризма Србије до 2025. г. којом је издвојена листа 17 кључних **туристичких дестинација**<sup>172</sup>. У просторном оквиру

<sup>167</sup> Туристички простори Србије представљају делове туристичких кластера са дестинацијама, touring правцима, туристичким местима и местима за одмор (Закон о просторном плану РС, 2010: 248).

<sup>168</sup> Према овом документу, Тара и Златибор су обележени као изразито национални и перспективни међународни центри, док су Мокра Гора и Златар препознати као национални центри.

<sup>169</sup> Дрина–Тара–Златибор, Златар–Пештер (сјенички део) и део ваљевско-подрињских планина са Дрином као дестинације за значајним учешћем целогодишње понуде (РПП Златиборског и Моравичког управног округа, 2012).

<sup>170</sup> То су: 1) Тара – Ваљевско подрињске планине – Рудник (ТВПР); 2) рејон Полимља са Јадовником (П); 3) моравичко-драгачевски рејон са Голијом (МДГ) и 4) Златибор са златарско-пештерским (Сјеничким) рејоном (ЗЗПС).

<sup>171</sup> То су: златиборско-ужички (ЗЗПС 1); ариљско-рзавски (ЗЗПС 2); златарско-нововарошки (ЗЗПС 3) и пештерско-увачки (ЗЗПС 4).

<sup>172</sup> Обухваћени су: 1) Београд; 2) Нови Сад, Фрушка Гора и Сремски Карловци; 3) Суботица, Палић и Потисје; 4) Туристичка регија Западна Србија; 5) Копаоник; 6) Крагујевац/Поморавље; 7) Врњачка Бања; 8) Сокобања; 9)



туристичке регије Западне Србије истичу се планине Златибор и Златар (Стари Влах), али и Национални парк „Тара“ и Парк природе „Мокра Гора–Шарган“ са бројним природним (реке, језера, заштићена добра) и културним вредностима (етно села, манастири, Шарганска осмица) чији полови развоја су градски центри ове регије. Таква основа је омогућила издвајање више туристичких производа (зимски и летњи рекреативни, екотуризам, манифестациони, рурални, здравствени, spa & wellness и културни туризам).

Табела 72. Хијерархија просторне организације туризма на простору Златибора

Зона	Регија	Центар	Локалитет	Правац
<i>Дрина–Тара– Златибор–Златар</i>	<i>Златибор</i>	<i>Насеља</i>	<i>Простори</i>	<i>Златиборски правац</i>
1. комплексна 2. хетерогена 3. активирана 4. полифункц.	1. комплексна 2. хомогена 3. афирмисана 4. полифункц.	1. Златибор 2. Чајетина 3. сеоска насеља	1. Краљеве воде 2. Палисад 3. Рибница 4. Око 5. Смиљанића закос 6. Шаиновци 7. Гајеви	1. међународни 2. транзитни 3. друмски 4. железнички

Извор: Сопствена елаборација

Макрорегионализацијом туризма, простор Златибора се услед физиономско-функцијских одлика карактерише као **моноцентрична (хомогена) туристичка микрорегија** у којој је туристичко место Златибор центар микрорегије (табела 73)<sup>173</sup>. У њеном просторном обухвату се уочавају три туристичке зоне. Прву, **централну туристичку зону Златибора (ЦТЗ)** карактерише интензивни развој различитих видова туризма (КО Бранешци, Чајетина, Семегњево, Јабланица, Доброселица, Љубиш, Гостиље, Алин Поток, Драглица, Негбина и Сеништа. Прва зона обухвата више целина као што су центар Златибора, Чајетина, Рудине, Гајеви, Смиљанића закос, Водице, Шаиновци–Рибничко језеро, Торник, Кобиља глава, Семегњево и Драглица у којима се развој туризма углавном спроводи у складу са ограничењима II степена заштите (ППППН ПП „Златибор“, 2020).



Слика 36. Авантуристички садржаји на простору Златибора

а) „Дино парк“, Златибор; б) „Авантура парк“, Златибор; в) боб стаза, Торник; г) картинг стаза, Торник  
Фото: С. Денда (2017)

Подунавље (четири сегмента: Горње Подунавље, Средње Подунавље/Београд, Нови Сад/Доње Подунавље); 10) Аранђеловац, Топола; 11) Голија, Нови Пазар и Ивањица; 12) Дивчибаре и Ваљево; 13) Ниш, Нишка Бања; 14) Власина, Врање, Врањска Бања; 15) Стиг и Кучајске планине; 16) Банат/Вршац; 17) Стара планина; 18) Подриње/Лозница/Бања Ковиљача.

<sup>173</sup> Његово подручје обухвата три целине: 1) Златибор центар; 2) Златибор насеље и 3) Златибор периферија са више подцелина (Зова, Око, Караула, Јеврејско брдо, Потоци, Шиповик, Гајеви, Еко Фарма, Миладина Пећинара и Рујно) представљајући рубну зону туристичког центра Златибор. Граница подручја туристичког места Златибор је на северу одређена спољном границом подцелина односно насељима Око, Караула, Јеврејско брдо, на североистоку спољном границом насеља Потоци, на истоку границом насеља Шиповик и Гајеви, на југу границом подцелина Еко Фарма и Миладина Пећинара, и на западу спољном границом подцелина Рујан и Зова (МТТТ, 2021).

Туристички најатрактивнији део овог простора јесте **традиционални центар Златибора**<sup>174</sup> који захваљујући инфраструктурним капацитетима припада зони развијеног туризма (Кићовић, 2016). Истовремено издвојене су 4 целине: **1) зона Краљева вода** (око 437 ha) – традиционални центар са угроженим еколошком капацитетом и приоритетом заштите и уређења; **2) зона Златибор** (око 427 ha) – аутентични, очувани предео који се уређује у складу са природним вредностима и ограниченим капацитетом; **3) зона Караула-Зова-Око** (око 433 ha) – поседује еколошки капацитет и растеређује централни простор и **4) зона Потоци** (око 17 ha) – шире и ретко изграђено подручје са зонама продуктивног земљишта и очуваног еколошког капацитета. У наставку ширења ове зоне у правцу Семегњева и Мокре Горе, као и даље унапређење скијалишта „Торник“, ствара могућност активирања западне зоне. Стога, у погледу просторно-функцијске организације туристичко-рекреативних садржаја, предвиђени су *туристички центар Златибор* (главни туристички садржаји и бројни сервиси јавних служби), *градско насеље Чајетина и шири простор туристичког центар Златибор са селима* (Бранешци, Мушвете, Рудине и Доброселица), *ски-центар „Торник-Лиска“* (садржаји зимске и летње инфраструктуре), *кабинска жичара/гондола „Златибор“* (од центра Златибора преко међустанице Рибничко језеро до врха Торник) (ППППН ПП „Златибор“, 2020).

У другој, **источној туристичкој зони (ИТЗ)** изражени су *рурални туризам и други облици* (културни и етно туризам) на простору КО Алин Поток, Гостиље, Љубиш (општина Чајетина) и Бела Река (општина Нова Варош). За трећу, **западну туристичку зону (ЗТЗ)** карактеристичан је *екстензиван рурални туризам* (изузев Шљивовице) на подручју КО Семегњево, Јабланица, Стубло и делу Доброселице (општина Чајетина), КО Мокра Гора (град Ужице) и КО Сеништа (општина Нова Варош). У туристичким селима западне и источне зоне, у складу са прокламованим развојем туризма, планирани су дисперзивни, традиционални објекти мањих размера (густине) уз квалитетнију инфраструктуру (саобраћајнице, комуналне услуге, водоснабдевање и др.) (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Међу сеоским насељима са потенцијалним и туризмом у развоју истичу се Сирогојно, Гостиље, Рожанство, Љубиш, Трипкова, Мачкат, Рудине, Семегњево, Крива река, Доброселица, Јабланица и Шљивовица (Пословни мастер план, 2007), уз Мокру Гору и Шарган који припадају тарско-мокрогорској микрорегији (Кићовић, 2016).

Табела 73. Организација туризма по зонама на простору Златибора

Зона	Вредности	Врсте туризма
Златибор	комплексни садржаји	различити облици туризма
Чајетина	културно-образовни садржаји	форме културног туризма
Рожанство-Сирогојно	природни (Стопића пећина) и културни садржаји (Музеј „Старо село“)	излетнички, образовни и рурални туризам
Гостиље-Љубиш	природни садржаји (водопад, купалишта, рибњак) и адреналински садржаји (zip line)	спортско-рекреативни, рурални, купалишни и авантуристички туризам
Мокра Гора	природни садржаји (повезаност ПП „Шарган-Мокра Гора“ и „Златибор“)	различити видови одрживог еколошког туризма
Прекогранична сарадња	комплексни природни и адреналински садржаји (Лим, језера)	купалишни и авантуристички туризам (сплаварење)

Извор: Пословни (мастер) план Златибор-Златар (2007)

Ради повезивања кључних тачака (локалитета) формиран су могући **правци између зона** (интерзонална повезаност Златибор-Чајетина), **општина** (Чајетина, Нова Варош, град Ужице) и **држава** (Србија и БиХ) (Денда, 2013). У току досадашњег туристичког развоја евидентирана су и **четири излетничка (touring) туристичка правца** од центра насеља ка околним атракцијама и локалитетима: **1) Златибор-Рожанство-Сирогојно-Гостиље-Водице-Златибор; 2) Златибор – Мокра Гора – Златибор** (афирмисани правци); **3)**

<sup>174</sup> Давно формирана сеоска насеља која су задржала фокус туристичког развоја. Сви туристички садржаји су током времена изграђени на плански или неплански начин окружујући првобитна језгра. Туристички капацитети и садржаји сада доминирају свим просторним целинама (Д. Јовичић, 2011: 16).

Златибор–Рибница–Увац–Јабланица–Златибор и 4) Златибор–Семегњево–Златибор (потенцијални правци) (Ђурић, 2016). У складу са наведеним, могуће је осмишљавање различитих тематских итинерера попут *путева хране* (Мачкат, Шљивовица), *путева знаменитих личности* (Гостиље, Сирогојно, Златибор), *путева железнице* (пруга Београд–Бар и пруга уског колосека „Шарганска осмица“), али и *бројних планинарских и бициклистичких итинерера* (Денда, 2013). Све поменуто је условило да се према квантитативним (обим туристичког промета) и квалитативним критеријумима (степен изграђености комуналне, саобраћајне, туристичке инфраструктуре и супраструктуре) Златибор убраја у прву (I) категорију туристичких места.

## 9.5. Савремени аспекти туристичког привређивања

Почетак XXI в. доводи до крупних трансформационих промена које се односе на **материјалну базу**. Оне се огледају у три правца: 1) *прелазак друштвене имовине у хотелијерском сектору у приватно власништво*; 2) *повећање удела комплементарних у односу на основне смештајне објекте*<sup>175</sup> и 3) *повећање квалитета комплементарних хотелијерских објеката* (Ђурић, 2016). Стабилизација економских прилика и оживљавање туристичког тржишта, створило је предуслов за подизање нових објеката у приватном власништву као што су хотел „Олимп“ (2002), „Президент“ (2005), „Мона“ (2007), „Идила“ (2012) и „Мир“ (2012). Такође, уложена су значајна средства на обнову, проширење и унапређење садржаја хотела „Олимп“ (2010), „Палисад“ (2012, 2014), „Мона“ (2013), *одмаралишта* „Дунав“, „Ратко Митровић“ и „Голија“. Последњих година отворен је низ висококатегорисаних објеката попут хотела „Монс“ (2015), „Ирис“ (2016), „Торник“ (2018), „Букет“ (2019) и „Zlatibor Mountain & Resort“ (2022) који су квалитативно унапредили понуду. Истовремено, афирмисан је већи број *апартманских насеља* („Краљеви конаци“, „Златиборски конаци“, „Green Hill Apartments“, „Monix Village“, „All Seasons Residence“), *преноћишта и коначишта* („Браћа Секулић“, „Алиби“, „Сунце“, Гостиљска врела“, ТО „Златибор“ и др.), *пансиона* (нпр. Спортски-туристички центар „Wai Tai“ и др.), *сеоских домаћинствава* (нпр. домаћинство „Меловић“, „Дацовић“, „Бањац“ и др.), али и *камп насеље* „Златибор“. Ипак, експанзивна градња зграда апартманског типа и индивидуалних стамбених објеката (викенд куће) је условила да је највећи део капацитета у власништву физичких лица.

Табела 74. Преглед најважнијих категорисаних смештајних објеката на простору Златибора

Смештајни објекат	Врста	Насеље	Катег.	Број смеш. једин.	Број лежаја	Ресторан	Конг. сала
„Палисад“	хотел	Златибор	4*	196	408	700	1.400
„Мона“	хотел	Златибор	4*	120	240	260	315
„Олимп“	хотел	Златибор	4*	37	88	140	130
„Президент“	г. хотел	Златибор	4*	22	38	35	12
„Идила“	г. хотел	Златибор	4*	18	42	50	–
„Букет“	хотел	Златибор	4*	85	104	110	80
„Мир“	хотел	Златибор	4*	25	56	–	–
„Адонис“	ап. хотел	Златибор	4*	21	100	120	–
„Зеленкада“	хотел	Златибор	3*	49	78	150	–
„Ирис“	хотел	Златибор	4*	28	57	60	–
„Торник Sky“	хотел	Златибор	5*	235	596	250	300
„Шимшир“	г. хотел	Златибор	3*	19	49	–	–
„Златиборска ноћ“	хотел	Златибор	3*	36	57	270	100
„Монс“	г. хотел	Златибор	4*	21	48	–	40
„Дијамант“	хотел	Златибор	2*	28	47	80	–
„Браћа Секулић“	хотел	Кремна	1*	37	71	80	300

<sup>175</sup> У основне објекте се убрајају сви типови хотела, мотели, пансиони, апартмани, туристичка насеља и преноћишта, док се у комплементарне објекте сврставају кампови, одмаралишта, бањска и планинска лечилишта, планинарски и ловачки домови и објекти у власништву физичких лица (домаћа радиност и сеоска туристичка домаћинства).

Смештајни објекат	Врста	Насеље	Катег.	Број смеш. једин.	Број лежаја	Ресторан	Конг. сала
СТЦ „Златибор“	пансион	Златибор	3*	36	98	80	1.280
„Краљеви коначи“	ап.насеље	Златибор	2*	26	160	200	–
„Међавник“	т. насеље	М. Гора	4*	74	121	500	550
„Златибор“	камп	Златибор	3*	9	17	200 места	
„Чигота“	сп. бол.	Златибор	без	184	350	490	480
„Дунав“	одмар.	Златибор	без	24	82	110	165
„Ратко Митровић“	одмар.	Златибор	без	150	314	279	500
„Голија“	одмар.	Златибор	без	48	176	200	–
„Бела бреза“	одмар.	Рожанство	без	56	210	210	100
„Сунчани брег“	одмар.	Златибор	без	39	121	172	–
„Спорт трим“	одмар.	Златибор	без	27	115	90	45
МУПРС „Нарцис“	одмар.	Златибор	без	32	120	70	–
„Браћа Секулић“	конач.	Златибор	без	45	220	200	–
„Сунце“	конач.	Златибор	без	49	103	100	–
„Алиби“	конач.	Златибор	без	42	84	–	–
„Гостиљска врела“	конач.	Гостиље	без	36	125	150	–
„Рајевац“	преноћ.	Златибор	без	20	76	72	–
„Сателит“	преноћ.	Златибор	без	20	61		
„Кедар“	преноћ.	Златибор	без	16	50	55	–
ТО „Златибор“	преноћ.	Златибор	без	29	59		
„Кристал“	преноћ.	Златибор	без	10	47	60	–
„Логос“	преноћ.	Љубиш	без	12	40	80	–
„Романтика“	конач.	Златибор	без	14	52		
„Златни двор“	конач.	Златибор	без	11	35	90	–
„Жунић“	конач.	Златибор	без	14	44	60	–
„Трим“	конач.	Златибор	без	18	38	–	–
„Моникс клуб“	конач.	Златибор	без	13	41		–
„Централ Ин“	конач.	Златибор	без	16	35		–
„Старо село“	конач.	Сирогојно	без	16	41	–	–
„Торник“	пл. дом	Златибор	без	–	61	–	–

Легенда: г. – гарни; ап. – апартман; т. – туристичко; сп. бол. – специјална болница; одмар. – одмаралиште; конач. – коначиште; преноћ. – преноћиште; пл. дом – планинарски дом

Извор: интерни подаци ТО „Златибор“ и Министарства трговине, туризма и телекомуникација (2021)

Базама Туристичке организације Златибор и Министарства трговине, туризма и телекомуникација обухваћено је 6.193 лежаја. У склопу **категорисаних објеката** (хотел, апарт хотел, гарни хотел, туристичко и апартманско насеље, пансион, камп) евидентирано је 2.475 лежаја са 5\* (596/24,1%), 4\* (1.302/52,6%), 3\* (299/12,1%), 2\* (207/8,4%) и 1\* (71/2,9%). Следећу групу чине бројни **објекти без категорије** (одмаралишта, преноћишта и коначишта, планинарски дом) који располажу са 2.907 лежаја. Већину чине радничка одмаралишта, али се капацитетом истичу три дечја („Сунчани брег“, „Бела бреза“, „Голија“), једно студентско („Ратко Митровић“) и остала одмаралишта (нпр. „Спорт трим“, „Дунав“) (табела 74). Важну улогу има 50-ак **категорисаних сеоских туристичких домаћинстава са 260 лежаја** (4\* – 27/10,3%; 3\* – 103/64%; 2\* – 49/18,8%; 1\* – 18/6,9%) (прилог 22).

У наставку следи преглед појединих представника туристичке привреде:

1. *Grand & Sky хотел „Торник“* – објекат највише категорије, део домаћег хотелског ланца „А хотели“, смештен у делу Златибора под називом Камал. Располаже са 596 лежаја распоређених у више типова соба и апартмана. Гостима на располагању стоје бројни додатни садржаји: спа/wellness центар (2.250 m<sup>2</sup>), конгресни комплекс, више ресторана и барова (ротациони ресторан 650 m<sup>2</sup>), али и разноврсни дечји садржаји. Због квалитета своје понуде посебно је атрактиван за пословне госте и породице са децом.

2. *Хотел „Палисад“* – објекат са традицијом, један од кључних носилаца понуде, смештен у срцу туристичког центра. Поседује 408 лежаја у различитим типовима соба. У његовом окриљу функционише модеран пансионски ресторан и конгресни центар, али и wellness и дечји садржаји. Његова опремљеност омогућава пријем пословних и породичних гостију.



3. *Институт за болести штитасте жлезде и болести метаболизма „Златибор“* – специјализована установа медицинског карактера са капацитетом од 350 лежаја. Осим јединственог медицинског (програми „Чигота“ и „Чиготица“), има развијен и туристички сектор (spa/wellness, културни и конгресни садржаји). Због комплексности садржаја, оваква понуда је атрактивна за здравствене, спортско-рекреативне и пословне посетиоце.

4. *Апартманско насеље „Краљеви конаци“* – најстарије апартманско насеље смештено у центру Краљевих вода са 26 смештајних јединица (четири типа апартмана, вила и кућа за одмор). Као специфична целина са атрактивним окружењем, повољна је за боравак већег броја посетилаца.

5. *Студентско одмаралиште „Ратко Митровић“* – комплекс вила („Ловћен“, „Србија“, „Златибор I и II“, „Романија“) у власништву установе Студентско одмаралиште „Београд“ лоцираних у мирном делу Златибора. У свом окриљу поседује 314 лежаја средње категорије и бројне пратеће, пре свега спортско-рекреативне (терени различите намене, теретана) и конгресне садржаје. Понуда је пре свега намењена студентској популацији (посредством Здравственог потпорног удружења), али и припремама спортских екипа.

6. *Спортско-туристички центар „Златибор“* – целина лоцирана на улазу у туристички центар, сачињена од више повезаних објеката (смештајни и ресторански део, спортска дворана, тржни центар). Нуди 100 лежаја, у првом реду већим групама посетилаца (спортске екипе, екскурзије, и др.) што погодује развоју дечјег, омладинског и спортско-рекреативног туризма.

7. *Камп „Златибор“* – налази се у непосредној близини магистралног пута Е-763 (Београд–Црногорско приморје). На површини од 1,5 ха постоји 60 кампинг места са модерно опремљеним санитарним блоком, летњиковцем, кухињом и пратећим спортским садржајима за децу. Има наглашен транзитни карактер, па стога погодује боравку кампера, бициклиста и планинара.

8. *Коначиште „Браћа Секулић“* – смештено је на ободу насеља Обудојевица са капацитетом од 220 лежаја распоређених у собама различите величине. Осим основне понуде, располаже спортским (кошаркашки и одбојкашки терени) и забавним садржајима (простор за децу, дискотека) погодујући развоју дечјег, омладинског туризма и спортско-рекреативног туризма.

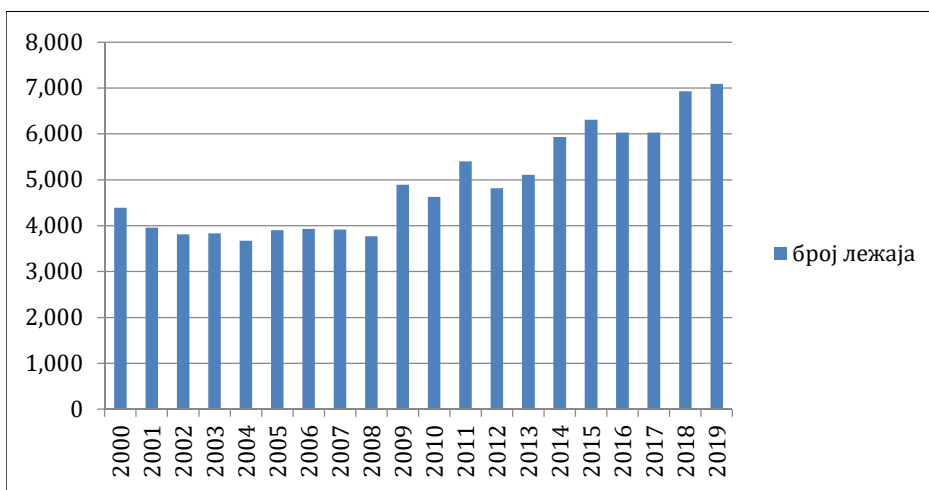


Слика 37. Савремени туристичко-угоститељски објекти на Златибору

а) хотел „Палисад“; б) хотел „Торник“; в) хотел „Мона“; г) хотел „Олимп“; д) апартманско насеље „Краљеви конаци“; ж) камп „Златибор“

Фото: С. Денда (2017, 2018, 2019)

Вишегодишњи проблем представља **непостојање јединствених података који се односе на број смештајних објеката и њихове капацитете**. Према различитим изворима из ранијег периода (Стратегија локалног економског развоја, 2005), Златибор је располагао са значајним смештајним и угоститељским капацитетима: 12 хотела, четири мотела, Институтом „Чигота“, Апартаментским насељем „Краљеви Конаци“, 19 радничких, два дечја и студентским одмаралиштем, седам пансиона, 14 вила и сличних објеката, као и 14 туристичких агенција. Према истом документу, евидентирано је приближно 14.400 лежаја, од чега 4.000 у хотелима и сличним објектима, 10.000 у домаћој радности и 400 у сеоским домаћинствима. Приближни подаци су наведени и Пословним мастер планом дестинације Златибор–Златар (2007) који бележи око 15.000 лежаја (око 5.000 некатегоризованих). Међу основним смештајним објектима доминирају хотели (49%) и одмаралишта (45%), док мотели и апартманска насеља чине око 6%. Најприсутнији су били хотелски објекти средње и високе категорије (87%), што се може сматрати релативно повољним. Посебно је значајан допринос висококвалитетне понуде о чему сведочи учешће апартманског смештаја I категорије (око 46% у 2006. г.). У том погледу, треба више радити на јачању понуде у оквиру сеоских туристичких домаћинстава. Са друге стране, према подацима Предлога модела оптималног управљања туризмом са организационом структуром туристичке регије Западна Србија (2012), Златибор је располагао са укупно 19.557 лежајева, од чега 1.263 лежаја у хотелским објектима, 50 у камповима, 440 у преноћиштима, 2.520 у приватном смештају, 304 у оквиру сеоских домаћинстава, уз постојање још 13.500 нерегистрованих лежајева. Још 2010. г., Просторним планом општине Чајетина предвиђено је увећање капацитета свих категорисаних облика смештаја. Услед масовне изградње и ширења понуде тај циљ је и остварен. Највећи број објеката и пратећих садржаја на простору округа је лоциран на Златибору (око 59,4%), углавном на локалитету Краљевих вода (Живановић и др., 2012; Тодоровић, 2015). Данас овај туристички центар располаже снажном и најразноврснијом материјалном базом у односу на конкурентне дестинације.



**Графикон 8.** Број категорисаних лежаја на Златибору 2000–2019. г.

Извор: Статистички годишњак Србије (2001–2010); Статистички годишњак РС (2011–2020)

Према најновијим подацима Републичког завода за статистику из 2020. г. (графикон 8), на територији Златибора као туристичког места I категорије је уписано 7.090 лежаја (5,8% у односу на Србији и 26,4% у односу на планинска места). У питању су категорисани објекти колективног смештаја, док супротно не постоји потпуни обухват у власништву физичких лица. Стога, према процени *Туристичке организације Златибор (2020)*, поменута дестинација располаже са око 30.000 лежаја (7.000 основних – 55% попуњености и 23.000 комплементарних са 17% попуњености). Осим категорисаних лежаја (око 5.000), издваја се око 500 у сеоским домаћинствима, али и 15.000 лежаја који се налазе у „сивој“ зони, изван

статистичке евиденције<sup>176</sup>. Поред Краљевих вода, Палисада и Обудовице I и II, поменути садржаји су махом лоцирани у другим деловима насеља Златибор (Слобода, Ђурковац, Јеврејско брдо, Караула, Рујно, Голија, 25. мај, Зова, Камал, Расадник, Чоловића брдо), али и у сеоском подручју (Сирогојно, Мачкат, Љубиш, Рожанство, Рудине, Шљивовица, Доброселица, Јабланица, Гостиље, Кремна, Мокра Гора и др.). Туристичком понудом (атракције, смештајни капацитети) и њеном промоцијом координирају *Туристичка организација Златибор и Туристичка организације регије Западна Србија*. Стога, у циљу боље организације туризма на Златибору треба радити на јачању јавно-приватног партнерства кључних актера (општински и републички органи, јавне службе, туристички субјекти, привредници) ради успостављања новог организационог модела дестинацијске менаџмент организације (ДМО) (*Predlog modela optimalnog upravljanja turizmom sa organizacionom sturkturom turističke regije Zapadna Srbija*, 2012).

## 9.6. Обим и структура туристичког промета

Са организованим развојем туризма, 30-их година XX в. започиње и званично **статистичко праћење долазака и ноћења туриста** на Златибору. Осим Златибора, на простору Дринске бановине била су обухваћена следећа туристичка места: Дивчибаре, Ивањица, Илица Кисељак, Ковиљача, Обреновац, Пале, Сарајево, Травник, Тузла, Ужице и категорија осталих места. Тадашњом класификацијом радило се о *туристичким местима у ужем смислу, местима климатско-планинског и бањског карактера*. За летовање на Златибору, гостима на располагању је било 134 кревета на Палисаду (објекти Војина Пауновића, Миленка и Андрије Јевремовића), 60 кревета на Краљевим водама и 50 кревета на Рибници. Тим подацима треба додати и приватне виле са око 150 кревета, дакле свега 410 лежаја од којих се издаје 330 (М. Савић, 1934). О пролонгираном утицају Великог рата најбоље говори податак да број посетилаца и њихових ноћења није драстично мењан. Готово исти број је забележен на почетку и крају посматраног периода (1935. и 1941. г.), при чему је међупериод карактерисао блажи пад броја посетилаца. У потпуности доминирају домаћи гости (Југословени), док је само 1937/1938. г. евидентирано 27 иностраних гостију (24 Немца и три Аустријанца). Са друге стране, највећи број ноћења (преко 3.000) је забележен 1939. г. при чему је просечна дужина боравка одговарала његовом транзитном карактеру и недостатку додатних садржаја (табела 75). Такође, туристички допринос Златибора на нивоу бановине је био миноран. Посматрајући поменута места, његов удео у доласцима се кретао у распону од максималних 3,2% (1935) до 1,1% (1937), док удео ноћења није прелазео проценат изузев 1939. године (1,04%).

Табела 75. Обим туристичког промета на Златибору 1935–1939. г.

Година	Доласци	Ноћења	Просечан боравак
1935	1.616	–	–
1936	703	–	–
1937	530	2.575	4,8
1938	997	2.425	2,4
1939	1.008	3.119	3,1

Извор: Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije (1936–1940)

<sup>176</sup> Више је разлога за овакво стање. Прво, многи власници објеката издају смештајне капацитете, а да нису регистровани за поменути делатност па самим тим и не пријављују госте. Друго, посете родбини и пријатељима се не евидентирају као део туристичког промета, а исто је и са власницима станова и кућа за одмор (секундарна боравишта). Да би се решио проблем обухвата смештајних објеката и што више смањено удео „сивог сектора“, у сарадњи јединица локалне самоуправе и Министарства трговине, туризма и телекомуникација приступило се формирању Централног информационог система угоститељства и туризма (<https://www.eturista.gov.rs/>). Током априла 2021. г., Туристичка организација Златибор је успоставила дестинацијски резервациони систем, као јединствену базу смештајних капацитета намењена мањим, регистрованим издаваоцима смештаја.

Након ратних тешкоћа и постепене стабилизације прилика, почетком 50-их започиње обликовање туристичке физиономије Златибора, пре свега захваљујући његовој традицији. У Рибници је 1950/51. г. под шаторима летовало више стотина студената и гимназијалаца (Љ. Ђенић, 1968а). Од 1953. г. наставља се вођење статистичке евиденције о туристичком промету (табела 76). Исте године забележено је 1.413 посетилаца који су остварили 41.550 ноћења. У наредним је настављен тренд приближно стабилног броја туриста (преко 2.000) и реализованих ноћења (преко 35.000). Изузетак је била 1956. г. када је Златибор посетило свега 760 гостију који су реализовали нешто више од 13.500 ноћења<sup>177</sup>. Готово целокупан промет су чинили домаћи гости, имајући у виду да су то углавном били ратни војни инвалиди, чланови њихових породица и остале социјалне категорије (деца, представници Савеза слепих и др.). Велика диспропорција између броја ноћења и броја туриста је утицала на дуг просечан боравак (преко 15 дана) због чињенице да су доминирали посетиоци који су се на Златибору лечили. Са друге стране, број иностраних гостију је био занемарљив, са кратким задржавањем (изузетак 1957. г.) јер се углавном радило о транзитним путницима. Највећи обим промета реализован је током летњих месеци, како због инфраструктурних недостатака (грејање, одржавање), тако и наглашене здравствено-лечилишне и климатотерапијске функције. Недостатак смештајних капацитета и фаворизовање социјалне политике је утицало на немогућност пријема трећих лица (у летњој сезони 1959. г. је одбијено 600 предмета социјалних осигураника и 400 молби туриста) (Лазовић, 2007).

Табела 76. Обим туристичког промета на Златибору 1953–1959. г.

Година	Доласци			Ноћења			Просечан боравак	
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни	домаћи	страни
1953	1.413	-	-	41.550	-	-	-	-
1954	1.946	1.856	90	34.228	34.117	111	18,4	1,2
1955	1.520	1.520	-	45.860	45.860	-	30,2	-
1956	761	630	131	13.691	13.517	174	21,5	1,3
1957	2.417	2.404	13	35.275	35.184	91	14,6	7,0
1958	3.366	3.356	10	35.188	35.178	10	10,5	1,0
1959	2.754	2.713	41	37.095	37.054	41	13,7	1,0

Извор: Statistički godišnjak FNRJ (1954–1960)

Веће ангажовање на припреми сезоне, градња кључних објеката и други опсежни радови су утицали да током 60-их Златибор забележи знатно бољи промет него у претходној деценији (табела 77). Више објективних емитивних фактора је утицало на такво стање међу којима су кључни: пораст животног стандарда становништва, стабилне цене туристичко-угоститељских услуга и пораст степена моторизације (Станковић & С. Ђирковић, 2002). Готово континуирано долази до импозантног раста броја туриста, од 3.500 у 1960. до преко 31.000 у 1969. г., што је и праћено са 129.000 остварених ноћења (130%). Такође, долази до позитивних трендова у туристичком промету иностраних гостију, међутим задржана је изразита доминација домаћих гостију (преко 99%). Поред здравствене, присутно је јачање и рекреативне улоге Златибора што је допринело смањењу просечне дужине боравка (са 15 на 5 дана), док због пословних разлога инострани гости бележе нешто дужи боравак.

<sup>177</sup> Исте године уведена је обавеза плаћања боравишне таксе (10 динара по особи). Њен износ је накнадно више пута мењан достигавши 50 динара по особи 1959. г. (у главној сезони 01.07–31.08.), са износом 20 динара по особи у преосталом делу године (Лазовић, 2007).

Табела 77. Обим туристичког промета на Златибору 1960–1969. г.

Година	Доласци			Ноћења			Просечан боравак	
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни	домаћи	страни
1960	3.499	3.434	65	52.974	52.824	150	15,4	2,3
1961	5.187	5.111	76	56.402	56.322	80	11,0	1,1
1962	4.914	4.871	43	44.234	44.188	46	9,1	1,1
1963	4.824	4.759	65	33.843	33.454	389	7,0	6,0
1964	6.546	6.385	161	38.772	38.392	380	6,0	2,4
1965	6.503	6.218	285	51.005	50.688	317	8,2	1,1
1966	12.852	12.317	535	87.519	86.665	854	7,0	1,6
1967	18.997	18.125	872	109.464	108.264	1.200	6,0	1,4
1968	25.927	25.260	667	120.630	119.657	973	4,7	1,5
1969	31.500	30.500	1.000	129.000	127.300	1.700	4,2	1,7

Извор: Statistički godišnjak FNRJ (1961–1964); Statistički godišnjak SFRJ (1965–1970)

Током 70-их и 80-их година, учешће планинских места у туристичком промету Републике Србије бележи стабилан раст (доласци 7,2–11,9% и ноћења 12,2–23,2%). На Златибору број долазака почетком 70-их прелази 60.000, а већ крајем исте деценије и 100.000. Истовремено, број ноћења је готово дуплиран достигавши 520.000 у 1979. години. Његов допринос на националном нивоу се креће око 2,5% (доласци) до 4,3% (ноћења), док у категорији планинских места самостално апсорбује преко 24% промета<sup>178</sup>. Настављена је доминација домаћих туриста са просечним бораваком дужим од четири дана. Почев од 1978. г., број туриста је био већи од 100.000 (максимум 1985. са 119.050 и минимум 1989. са 101.431). Аналогно, број ноћења је премашивао 400.000 (од 1977.), а до средине 80-их преко пола милиона (1986. г. и 600.000 са изузетком 1989. г.).

Табела 78. Обим туристичког промета на Златибору 1970–1989. г.

Година	Доласци			Ноћења			Просечан боравак	
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни	домаћи	страни
1970	34.000	32400	1.600	157.000	155.000	2.000	4,8	1,3
1971	48.111	46511	1.600	211.662	209.262	2.400	4,5	1,5
1972	49.601	47601	2.000	231.714	228.614	3.100	4,8	1,6
1973	59.747	55.631	4.116	279.007	273.963	5.044	4,9	1,2
1974	65.797	61.459	4.338	315.328	309.737	5.591	5,0	1,3
1975	74.485	71.102	3.383	335.203	330.949	4.254	4,7	1,3
1976	71.411	68.835	2.576	302.840	298.666	4.174	4,3	1,6
1977	90.754	88.049	2.705	401.327	395.386	5.941	4,5	2,2
1978	106.394	103.789	2.605	468.646	464.532	4.114	4,5	1,6
1979	104.536	102.857	1.679	519.665	516.305	3.360	5,0	2,0
1980	117.918	108.753	9.165	519.436	508.336	11.100	4,7	1,2
1981	122.853	117.199	5.654	508.623	501.092	7.531	4,3	1,3
1982	109.682	108.433	1.249	488.992	486.618	2.374	4,5	1,9
1983	109.428	108.216	1.212	521.737	519.538	2.199	4,8	1,8
1984	103.410	101.754	1.656	516.382	511.180	5.202	5,0	3,1
1985	119.050	116.208	2.842	591.276	586.451	4.825	5,0	1,7
1986	117.782	116.364	1.408	604.873	602.796	2.077	5,2	1,5
1987	105.119	104.003	1.116	607.736	605.598	2.138	5,8	1,9
1988	108.351	107.110	1.241	610.725	608.465	2.260	5,7	1,8
1989	101.431	100.229	1.202	564.831	562.361	2.470	5,6	2,0

Извор: Statistički godišnjak SFRJ (1971–1973); Општине у СР Србији (1974–1989)

<sup>178</sup> Према тадашњој подели, у категорији планинских места налазили су се: Авала, Брус, Дивчибаре, Фрушка гора (Иришки венац, Врдник, Андревље, Осовље, Черевих), Ивањица са Приличким кисељаком, Јастребац, Копаоник, Космај, Митровац на Тари, Перућац, Рајац (Славковица), Ртањ, Рудник, Тара (Калуђерске баре, Шљивовица), Трешња, Златар и Златибор (Партизанске Воде, Палисад, Водице, Рибница и Јабланица).



Захваљујући обogaћивању летње, али и јачању зимске сезоне, просечна дужина боравка се креће у распону од 4 до 6 дана (табела 78). Томе је несумљиво допринела и политика субвенционисања годишњих одмора. То је био период најинтензивнијег туристичког развоја на Златибору (око 5% ноћења на нивоу Србије и преко 20% у склопу планинских места) чиме се убрајао у један од највећих туристичких центара у Југославији (Станковић & С. Ђирковић, 2002). Заједно са Копаоником, Дивчибарама и Брезовицом у току 1986. г. акумулирао је преко 50% ноћења, а додатно са Таром и Јастрепцом располагао са преко 60% смештајних капацитета у категорији планинских места (Ж. Јовичић, 2002).

**Почетак 90-их** је донео многе турбуленције, укључујући и за туристичко тржиште. За разлику од 1985. г. када је остварен највећи број долазака, 1990. се бележи рекорд у броју ноћења (643.613) који неће бити премашен у наредном, вишедеценијском периоду (табела 79). Након тога наступа најгори стадијум у развоју туризма на Златибору. Бројне објективне околности у виду *политичких превирања* (распад СФРЈ), ратови на простору бивших република), *економске кризе* (увођење међународних санкција, хиперинфлација, драстичан пад животног стандарда), *нарушених трговинских односа* (немогућност набавке производа и репроматеријала) и *институционалних изазова* (промена приоритета, недостатак контроле) су практично онемогућили „нормално“ туристичко привређивање. У таквим околностима, већина субјеката је радила у смањеном обиму (на минимуму), а због слабе попуњености су негативно пословали. Такође, поред немогућности улагања задржан је сличан ниво лежaja (између 4.000 и 5.000), док су капацитети угоститељског сектора варирали са тенденцијом смањења броја седишта.

Укупан број туриста и реализованих ноћења пада на ниво из 70-е, а нарочито су 1993. и 1994. г. биле тешке (око 60.000 долазака и 350.000 ноћења). Због затвореност, број страних гостију је био занемарљив (мање од 0,5%). Средином те деценије, тржиште показује прве знаке опоравка (преко 70.000 долазака и 420.000 ноћења), а 1998. г. је и надмашила те резултате. Ипак, НАТО бомбардовање СР Југославије је допринело урушавању и тако ослабљеног туристичког система када су забележени апсолутни минимуми у доласцима (од 1972.) и ноћењима (од 1976.). Златибор је и у отежаним околностима задржао репутацију једну од најпосећенијих дестинација (3% долазака и 5–6% ноћења у Србији) и лидерску позицију у категорији планинских места (20–24%). На такво стање су утицали наслеђени садржаји и чињеница да Златибор осим краткотрајне зимске има добро развијену летњу сезону продужену на јесење месеце. Међутим, неповољна је структура гостију и њихова дужина боравка (око 6 дана код домаћих и 3 дана код иностраних) (Јовичић, 2009).

Табела 79. Обим туристичког промета на Златибору 1990–1999. г.

Година	Доласци			Ноћења			Просечан боравак	
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни	домаћи	страни
1990	110.973	109.979	994	643.613	640.893	2.720	5,8	2,7
1991	84.835	84.235	600	526.153	523.165	2.968	6,2	5,0
1992	89.721	89.435	286	579.478	578.373	1.105	6,5	3,9
1993	60.358	60.106	250	354.793	353.875	918	5,8	3,7
1994	60.020	59.383	637	372.819	371.526	1.293	6,3	2,0
1995	76.033	75.559	434	458.498	457.199	1.299	6,1	3,0
1996	70.980	70.048	932	426.726	423.709	3.017	6,0	3,2
1997	71.232	69.939	1.293	429.099	425.992	3.107	6,1	2,4
1998	81.575	80.160	1.415	495.982	490.953	5.029	6,1	3,6
1999	51.349	50.580	769	305.396	302.664	2.732	6,0	3,6

Извор: Општине у Републици Србији (1990–1998); Општине у Србији (1999)

Промене које су наступиле **почетком XXI века** одразиле су се и на туристичко привређивање. У том контексту, условно је могуће издвојити три временске етапе: **стагнација** (2000–2006); **консолидација** (2007–2014) и **развој** (2015–2019) (табела 80). У **првом интервалу**, тржиште је показивало знаке опоравка, али су изостали резултати који су остваривани крајем 70-их, а нарочито средином 80-их година. Наиме, тадашњи обим

туристичког промета (70.000–90.000 долазака и 330.000–450.000 ноћења) одговарао је трендовима са краја 70-их и почетка кризе 1991. године. У предметном периоду, највећи број долазака је забележен 2006. г. (88.000), а ноћења 2001. (455.000). Златибор је у погледу реализованог промета задржао приближно учешће на нивоу Србије као у ранијим годинама (3,4–4,4% долазака и 4,9–6,3% ноћења), док је у категорији планинских места дошло до мањег пада (17,7–22,0%). У *другој етапи*, наставља се узлазни тренд на поменути пољима (преко 100.000 долазака и 400.000 ноћења) чиме се Златибор полако враћа на полазишта из средине 80-их. Томе је несумњиво допринела консолидација економских и политичких прилика у земљи. Са друге стране, обogaћивањем понуде, Златибор је све посећенији у својој категорији туристичких места (22,4–30,2%) и националним оквирима (5,9–7,2%). У *последњем петогодишњем периоду*, Златибор бележи рекордне резултате у туристичком сектору од почетка статистичког праћења. Наиме, током 2015. г., по први пут је остварено 19,7% више долазака у односу на 1985. г., док последњи резултати (2019) указују на стопроцентно увећање. Такође, иако је број ноћења нешто спорије растао, већ 2016. г. је премашио 650.000, а на крају интелевала остварено је 17,2% више ноћења у односу на 1990. годину. Популарност Златибора као водеће туристичке дестинације у земљи условила је да без премца заузме лидерску позицију (33,3–37,1% промета у категорији планинских центара). Још једна од изражених карактеристика јесте тенденција скраћивања боравка, како код домаћих (са 6 на мање од 4 дана), тако и страних гостију (са 4 на мање од 3 дана) (прилог 23 и 24). Више је разлога условило такво стање. Међу њима, најзначајнији су смањење учешћа посетилаца који долазе ради лечења, развијена целогодишња понуда и бољи инфраструктурни садржаји који условљавају краће, али чешће боравке, што је у складу са општим трендовима на тржишту путовања.

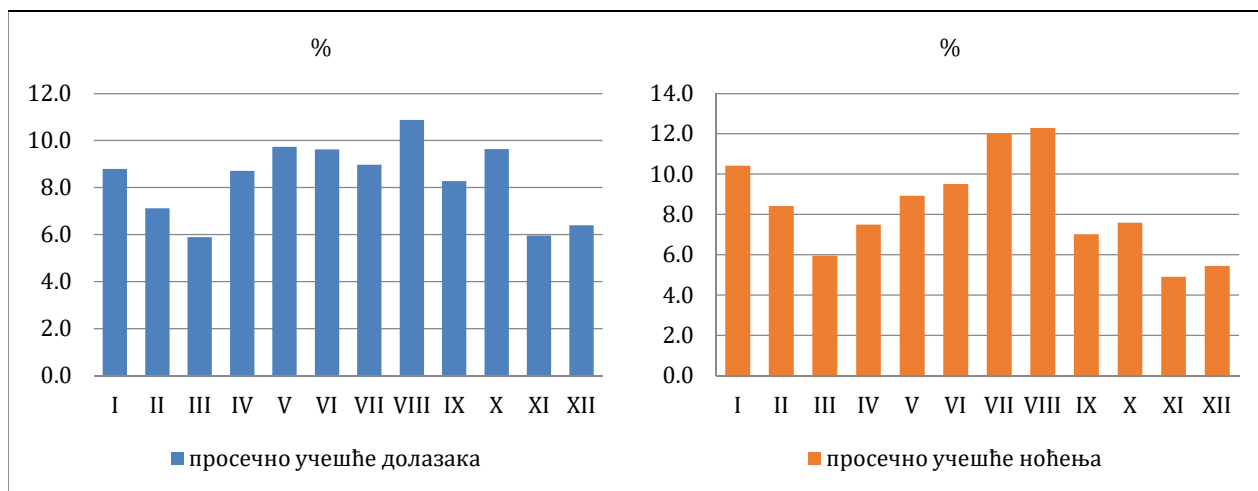
Табела 80. Обим туристичког промета на Златибору 2000–2019. г.

Година	Доласци			Ноћења			Просечан боравак	
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни	домаћи	страни
2000	73.616	70.710	2.906	444.609	432.748	11.861	6,1	4,1
2001	78.320	74.747	3.573	455.418	441.597	13.821	5,9	3,9
2002	73.122	68.985	4.137	387.649	372.612	15.037	4,9	2,8
2003	70.877	66.349	4.528	330.689	314.862	15.827	4,7	3,5
2004	83.191	77.300	5.891	343.605	326.081	17.524	4,2	3,0
2005	80.518	73.294	7.224	345.671	324.252	21.419	4,4	3,0
2006	88.002	79.385	8.617	376.612	348.057	28.555	4,4	3,3
2007	101.613	89.117	12.496	433.687	394.753	38.934	4,4	3,1
2008	103.854	90.008	13.846	436.474	390.135	46.339	4,3	3,3
2009	93.093	79.809	13.284	388.977	345.352	43.625	4,3	3,3
2010	104.824	88.039	16.785	404.224	352.583	51.641	4,0	3,1
2011	116.302	96.776	19.526	475.300	410.833	64.467	4,2	3,3
2012	110.934	92.749	18.185	463.363	401.703	61.660	4,3	3,4
2013	114.976	93.858	21.118	455.759	388.344	67.415	4,1	3,2
2014	111.963	87.671	24.292	426.831	348.253	78.578	4,0	3,2
2015	148.372	114.493	33.879	556.751	456.161	100.590	4,0	3,0
2016	178.620	136.119	42.501	651.798	531.784	120.014	3,9	2,8
2017	195.172	148.448	46.724	713.607	581.419	132.188	3,9	2,8
2018	217.311	158.726	58.585	763.867	616.742	147.125	3,9	2,5
2019	237.064	168.067	68.997	777.057	618.326	158.731	3,7	2,3

Извор: Општине у Србији (2000–2010); Општине и региони у РС (2011–2020)

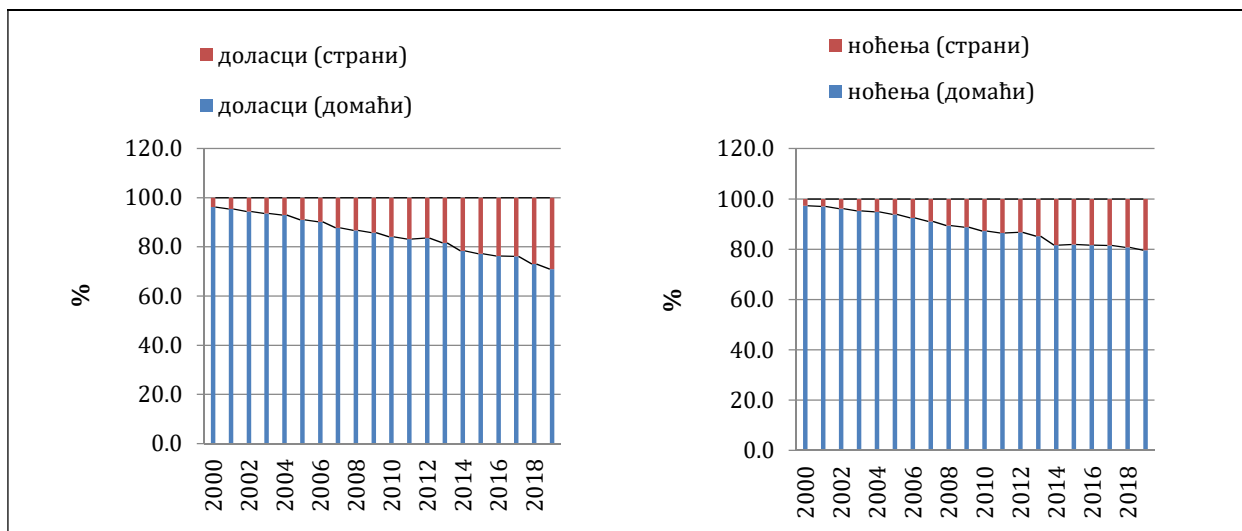
Посматрајући **дистрибуцију туриста и њихових ноћења**, од 2004 до 2019. г., Златибор се за разлику од осталих планинских центара препознаје као дестинација са уједначеним целогодишњим прометом (графикон 9). Повољни климатски услови, идеална надморска висина, развијена понуда и адекватна инфраструктура су пресудно утицали на такав карактер туристичких кретања. Бројни садржаји током летњих месеци условљавају да се током јуна, јула и августа реализује трећина промета (29,5% долазака и 33,8% ноћења). Међутим, рачунајући продужену сезону (мај–октобар) удео се повећава на 57%. Са

друге стране, зимски садржаји привлаче четвртину тржишта (22,3% долазака и 24,3% ноћења). Појединачно, месец август бележи максимум, а новембар и март се одликују најмањим прометом. Томе осим наведених предуслова доприносе и објективни фактори попут школских распуста, као и традиција годишњих одмора током летњих месеци (прилог 25, 26, 27 и 28).



**Графикон 9.** Доласци и ноћења туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г. (%)  
Извор: РЗС, Туристички промет по месецима (2004–2019) – саопштење

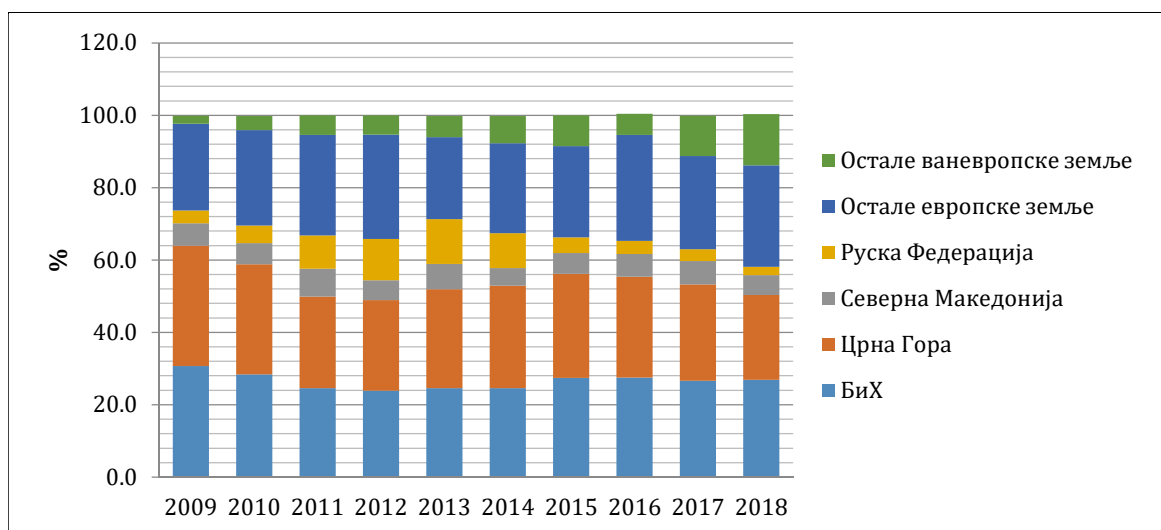
Стратегијама развоја туризма РС (2005, 2016) као **приоритетна туристичка тржишта** апостофиране се чланице *Европске уније (ЕУ 28)*, земље бивше Југославије и друге регионалне целине са којима се граничи, остала европска тржишта (Русија и Турска) и остале ваневропске земље са трендом раста (Кина са Хонг Конгом, САД, Индија, Израел, Јужна Кореја и Јапан), а на крају и *домаће тржиште*.



**Графикон 10.** Доласци и ноћења домаћих и иностраних туриста на Златибору 2000–2018. г. (%)  
Извор: Општине у РС (2001–2010); Општине и региони у РС (2011–2019)

На основу приложених података (графикон 10) видљиво је да су најзаступљенији домаћи гости, али по први пут се бележи континуиран раст и значајније учешће страних посетилаца. У периоду до 2006. г. њихово учешће се кретало у распону 3,9–9,8% (доласци) и 2,7–9,0% (ноћења). Веће ангажовање националне и локалне туристичке организације (промотивне активности), препознатљив имиџ дестинације, сарадња са иностраним туроператорима и веома развијена материјална база је након више од пола века омогућила двоцифрене резултате – 30% долазака и 20% ноћења, са тенденцијом даљег раста.

Ипак, и поред чињенице да Златибор из године у годину посећују гости из преко 60 земаља, евидентан је **проблем неповољне структуре** (графикон 11). Наиме, према пореклу, у периоду 2009–2018. г. највеће учешће у структури ноћења појединачно имају туристи из суседних земаља: *Црне Горе* (23,4–33,3%), *Босне и Херцеговине* (24,6–30,7%), *Хрватске* (27,7%) и *Северне Македоније* (4,9–7,7%), чинећи више од две трећине (54,4–70,2%). На такво стање је утицало више фактора међу којима су кључни близина емитивних тржишта, добра повезаност, транзитни карактер Златибора, као и навика провођења одмора на овој планинској дестинацији. Од осталих земаља, стабилно (са трендом смањивања) и највеће просечно учешће имају туристи из *Руске Федерације* (6,4%) и *Словеније* (2,6%). Последњих година се повећава учешће из ваневропских земаља, пре свега *Израела* (2,8% за период 2014–2018.) и *Кине* (8,0% у 2018. г.). Истодобно, удео преосталог европског тржишта у анализираном интервалу износи око 26,3%, а ваневропског око 7,0%, при чему је њихово појединачно учешће често маргинално (0,1%) (прилог 29). Ипак, наведени резултати уливају поверење јер тржиште Златибора добија дисперзивнији карактер, уз смањење удела домаћих и гостију из земаља бивше Југославије. На тај начин се остварују значајна девизна средства, а Златибор као дестинација добија све већу репутацију.



**Графикон 11.** Структура ноћења туриста на Златибору према земљи порекла 2009–2018. г.  
Извор: РЗС, Доласци и ноћења иностраних туриста према земљи припадности (2010–2019)

## 9.7. Индикатори развоја туризма

Коришћењем више демографских, просторних и туристичких показатеља као што су број становника, површина територије, број туриста/ноћења и број лежаја (улазни елементи), одређени су различити **индекси функционалности туризма**. Условно, они су подељени у две групе: а) *индекси нивоа развоја дестинације* (Дефертов индекс, густина размештаја смештајних капацитета, искоришћеност смештајних капацитета и индекс њихове развијености и индекс коришћења земљишта) и б) *индекси интензитета туристичких кретања* (Чарват и Шнајдер индекс, индекс густине туристичком промета) (Korzeniewski & Kozłowski, 2019; Marković et al., 2017; Štefko et al., 2018)<sup>179</sup>. У наставку је извршена анализа наведених индекса на подручју туристичког центра Златибор (Палисад, Партизанске воде, Рибница, Јабланица) узимајући у обзир чињеницу да се у њему реализује више од 95% промета на територији општине Чајетина<sup>180</sup>.

<sup>179</sup> Видети детаљније у поглављу „Методолошка објашњења“.

<sup>180</sup> За поменуте индексе коришћено је више извора података: а) број туриста и број ноћења (подаци за Златибор и поређење са општином Чајетина); б) површина територије (подаци о површини насеља/КО Златибор); в) број лежаја (подаци за планинско место Златибор, имајући у виду недостатак за општински

Табела 81. Промена индекса функционалности туризма Златибора 1979–2019. г.

Година	Индекси степена развоја					Индекси интензитета промета		
	<i>Tf</i>	<i>ITD</i>	<i>IACU</i>	<i>IAFD</i>	<i>ILU</i>	<i>Tch</i>	<i>Ts</i>	<i>TTD</i>
1979	4,87	10.325,5	35,1	25,7	2.679,8	62.310,0	12.551,9	729,4
1982	3,31	10.404,4	32,7	26,8	2.820,9	39.530,5	8.866,8	764,2
1985	3,50	11.014,8	37,4	27,5	3.059,2	47.799,2	9.654,7	832,2
1988	3,88	12.217,7	34,8	22,6	2.787,1	49.371,5	9.002,4	775,9
1991	2,89	12.377,9	29,6	17,4	2.200,4	31.244,2	5.644,5	662,3
1994	2,98	12.756,9	20,4	12,0	1.569,3	22.138,9	3.915,0	459,4
1997	2,44	10.452,7	28,6	17,3	1.854,4	25.480,9	4.602,3	540,0
2000	2,61	11.175,0	27,7	16,8	1.915,1	26.402,0	4.775,0	560,3
2003	1,75	10.424,7	22,1	17,3	1.862,2	14.107,9	3.329,6	543,8
2006	1,68	10.005,1	26,1	22,4	2.297,7	16.001,6	3.754,4	613,2
2009	2,09	12.436,4	21,8	19,0	2.427,2	16.594,6	4.215,5	688,5
2012	1,71	12.243,1	26,4	23,0	2.893,1	16.425,5	3.978,1	781,9
2015	2,24	16.037,6	24,2	23,5	3.845,2	19.735,9	5.293,2	1.040,4
2018	2,46	17.624,6	30,2	31,4	5.598,5	27.077,9	7.746,8	1.522,7
2019	2,51	18.029,0	30,0	33,4	6.100,8	27.545,4	8.403,5	1.651,8

Извор: Општине у СР Србији 1980–1989; Општине у РС, 1990–1998; Општине у Србији 1999–2010; Општине и региони у РС, 2011–2020).

**Дефертов индекс (*Tf*)** мерен кроз однос броја становника и лежаја представља користан алат за праћење нивоа развоја туризма. У периоду 1979–2019. г. највећа вредност индекса је била крајем 70-их и почетком 80-их година ( $> 4,0$ ), као последица развијене материјалне базе и још увек незнатног броја становника. Средином исте деценије, услед слабије градње нових смештајних објеката, али и раста популације опада ( $< 4,0$ ). Кризом 90-их, таква кретања су задржана растом броја становника, али паралелним затварањем постојећих и недовољног улагања у нове објекте (2,0–3,0). Са променама власништва и континуитета раста популације, индекс добија најмање вредности (2008. – 1,62). Ипак, од 2014. г. позитивни трендови на оба поља условљавају све повољнији однос (2019. – 2,51). Треба напоменути да смањење вредности Дефертовог индекса у различитим етапама не значи и пад значаја поменуте дестинације већ је последица објективних околности. О томе боље говоре подаци о **густини размештаја смештајних капацитета (*ITD*)** и **индексу коришћења земљишта дестинације (*ILU*)**. Наиме, и поред варијације поменутих параметара у раздобљу 1979–2019. г., број лежаја је повећан за 3.420 односно износи 34,2 лежаја/km<sup>2</sup>. Заједно са индексом коришћења земљишта који интензивно расте (+ 3.421 особа/km<sup>2</sup>) указује на континуиран притисак на носећи капацитет дестинације.

Преостала два параметра (**искоришћеност и индекс развијености смештајних капацитета**) указују на сезоничност туристичког промета и рентабилност пословања. На основу истраживања, закључује се да је у првом десетогодишњем периоду (1979–1990) искоришћеност капацитета (*IACU*) била на највишем нивоу (до 37,4%). Она је била условљена средње развијеном материјалном базом са једне и високим нивоом реализованих ноћења са друге стране. У наставку турбулентних промена, искоришћеност је варијала и у последњем интервалу показује стабилну вредност ( $> 30\%$ ). Такође, индекс развијености (*IAFD*) упућује да број туриста по лежају бележи раст (1979–2019. – 7,7 туриста/лежају). Та чињеница је још значајнија ако се зна да је број туриста, али и број лежаја повећан. Треба напоменути да иако изведени показатељи могу указати на нерентабилност пословања, такво стање треба узети са резервом имајући у виду недостатке званичне статистике.

Супротно, **индекси интензитета туристичких кретања** (промета) директни су показатељи имица дестинације, њене популарности и посећености. **Индекс сатурације (*Tch*)** кроз остварен број ноћења на 100 становника упућује на променљиве, али изразито високе вредности. Оваква оптерећеност условљена је концентрацијом различитих садржаја

ниво); г) број становника (подаци из Пописа 1971., 1981., 1991., 2002. и 2011. г., јер процена броја становника за појединачне године постоји само за општински, али не и ниво насеља).



у туристичком центру. Наиме, овај индекс упућује да је максимум ноћења остварен почетком периода, 1979. и 1980. г. (62.309 и 62.282 ноћења/100 становника), а минимум 2003. г. (14.168 ноћења/100 становника). Последњи резултати (2018. и 2019. г.) праћени стабилношћу броја становника и остварених ноћења, вредност индекса држе на нивоу 27.000 ноћења/100 становника.

Слично претходном, предмет праћења је **индекс интензитета туристичких кретања ( $T_s$ )** изражен кроз број туриста на 100 становника. Вредности  $T_s$  индекса одговарају максимумима долазака туриста почетком 80-их (14.138 долазака/100 становника), задржавши релативно висок ниво током читаве деценије. Са друге стране, минимум је остварен 2003. г. (3.036 долазака/100 становника). Пад и значајне варијације су присутне током последње деценије XX в. и тај тренд су задржале до 2015. г. када се враћају на ниво из средине 80-их (8.403 долазака/100 становника). Уско повезан, **индекс густине туристичког промета ( $TTD$ )** кроз дневну концентрацију туриста на 100 km<sup>2</sup> додатно појашњава притисак на дестинацију. Видљиве су одређене временске разлике, па је вредност индекса већа од 700 туриста/100 km<sup>2</sup> (до 1990-их), када осцилира у већем обиму до 2005. године. Тако су током 2003. г. остварене минималне вредности (357,8 туриста/100 km<sup>2</sup>). На другој страни, највеће концентрације туриста су видљиве од 2015. године (2019. – 1.651 туриста/100 km<sup>2</sup>). На основу наведених чињеница можемо говорити о високом степену развијености Златибора у односу на конкурентне дестинације.

## X КОНЦЕПТ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

Питање **квалитета живота** (енг. *Quality of Life* или *QOL*) је веома комплексно имајући у виду да је реч о вишедимензионалном концепту. Дисарт и Делер (Dissart & Deller, 2000: 136) тврде да он има неколико занимљивих атрибута: *1. односи се само на људски живот, 2. ретко се користи у множини и 3. тешко га је разврстати у било коју категорију сродних друштвених наука.* У питању је оквир који је предмет проучавања већег броја научних дисциплина (психологија, социологија, медицина, географија, економија, просторно планирање и др.). Стога и не постоји сагласност истраживачке заједнице у његовом разматрању. Лиу (В-С. Liu, 1976) је указао да има онолико дефиниција квалитета живота колика је и људска популација, док су Шуслер и Фишер (Schuessler & Fisher, 1985) констатовали да концепт има толико значења колико живот има аспеката. Каминс (Cummins, 1999) је чак издвојио преко стотину различитих дефиниција квалитета живота.

Могуће је издвојити три велике групе дефиниција: *глобалне, компонентне и фокусиране* (Farquhar, 1994). **Глобалне дефиниције** су уопштене и углавном га третирају као степен задовољства или незадовољства које људи имају према различитим аспектима (доменима) сопственог живота (Abrams, 1973). **Компонентне дефиниције** истичу вишедимензионалну природу концепта и различите димензије (домене). Могуће је идентификовати више објективних или субјективних димензија (нпр. здравствено стање, социјално-економски статус, квалитет животне средине, друштвена интеграција и културни фактори, задовољство животом, самопоштовање и др.) (George & Bearon, 1980; Hughes, 1990). **Фокусиране дефиниције**, како и назив указује, усмеравају на једну или евентуално две димензије. Квалитет живота је стога тешко униформисати (операционализовати), па до данашњих дана није могуће издвојити ни једну универзално прихваћену дефиницију. Често се користе различити синоними и појмови са којима је квалитет живота повезан: *субјективно благостање или субјективна добробит, задовољство животом, срећа, објективни квалитет живота, квалитет живота у заједници, ниво живота, животни стандард*, па чак и *одрживи квалитет живота* и многи други. Имајући у виду поменуто, у табели 82 су приказани најчешће коришћена појашњења овог феномена.

**Табела 82.** Хронолошки преглед различитих дефиниција квалитета живота

Аутор/и	Тумачење
Maslow (1968, наведено у Woo, 2013)	„Неопходни услови за срећу“, односно испуњавање потреба распоређених у хијерархији пет категорија: физиолошке потребе, потребе за сигурношћу, припадношћу и љубављу, као и поштовањем и самоактуелизацијом“ (стр. 23).
Campbell, Converse, & Rodgers (1976)	„Општи (генерални) осећај благостања“ (стр. 23).
Cutter (1985)	„Задовољство или срећа појединаца животом и средином (амбијентом), обухватајући све опипљиве и неопипљиве елементе који утичу на укупно благостање“ (стр. 15).
Chambers (1994)	„Прихваћени стандарди људског развоја и напретка, и наше задовољство тим стандардима док утичу на нас“ (стр. 8).
WHOQOL Group (1996)	Перцепција појединаца о сопственом положају у контексту културног и вредносног система у којима живе и у односу на своје циљеве, очекивања, стандарде и бриге. У питању је широк концепт који утиче на физичко и психичко (ментално) стање особа, њихова уверења, друштвене односе и однос према аспектима физичког окружења (животне средине)“ (стр. 354).
Diener & Suh (1997)	„Обухвата најмање две димензије: психолошку (унутрашњи механизам који ствара осећај задовољства и задовољства животом) и еколошку (спољна стања која покрећу унутрашњи механизам)“ (стр. 190).

Kolenikov (1998)	„Спољашње (егзогене) силе у односу на појединца или друштвену групу, попут производне технологије, инфраструктуре, односи са групама или земљама, институције друштва, природно окружење, а такође и унутрашњи (ендогени) фактори, укључујући интеракцију унутар друштва и вредности појединаца (особа) или друштва“ (стр. 4).
Cummins (1996, 1999)	„Објективан и субјективан термин, обухвата седам домена као што су: материјално благостање, здравље, продуктивност, интимност, сигурност, заједница и емоционално благостање. Објективни домени садрже културолошки релевантне мере објективног благостања, док субјективни домени обухватају поддомен задовољства мерен по важности (1996: 304; 1999: 3)
Hass (1999)	„Вишедимензионална оцена тренутних животних услова у којима појединац живи у контексту његовог културног и вредносног обрасца, обухватајући првенствено субјективан осећај физичке, психолошке, друштвене и духовне димензије“ (стр. 738).
Dissart & Deller (2000)	„Квалитет живота особе зависи од егзогених (објективних) чињеница његовог /њеног живота и ендогених (субјективних) перцепција које он или она има о овим факторима и/или о себи“ (стр. 136).
Johnston (2001)	„Стање друштвеног благостања појединаца или група, било на начин како их они субјективно доживљавају, или су пак одређени објективним индикаторима“ (стр. 662–663)
OECD (2005)	„Појам људске добробити (благостања) који се мери социјалним показатељима, а не квантитативним мерама прихода и производње“ (стр. 640).
Horelli (2006)	„Интегрални феномен који обухвата субјективни (искуство) и објективни (материјални) аспект, а они су условљени социокултурним контекстима“ (стр. 16).
Costanza et al. (2007)	„Квалитет живота је степен до којег су испуњене објективне људске потребе у односу на лично или групно схватање субјективног благостања“ (стр. 269).
Das (2008)	„С обзиром да зависи од квалитета физичког окружења, квалитет живота означава благостање или лоше стање људи и средине у којој живи“ (стр. 299).
Andráško (2009)	„Квалитативна оцена људског живота на субјективном нивоу, изражена као осећај среће или задовољства који је резултат утицаја и релативне интеракције спољних (еколошких, економских и социјалних) и унутрашњих (психолошких) фактора“ (стр. 1).
Moser (2009)	„Одрживи квалитет живота постиже се само када са једне стране људи с уважавањем комуницирају са околином, а са друге стране, када то окружење заузврат не омета и не угрожава оно што појединац сматра својим квалитетом живота“ (стр. 351).
Puczkó & M. Smith (2011)	„Осећај укупног задовољства животом како га одређује ментално будна особа чији се живот процењује“ (стр. 121).

### 10.1. Историјски развој концепта квалитета живота

Хронолошки, **развој и примена индикатора у истраживању концепта квалитета живота (QOL)** започела је 60-их и наставила се током 70-и година XX в. у САД (Abrams, 1973; Gross, 1969) и Великој Британији (Moser, 1970). Истраживање квалитета живота у Србији такође има дугу предисторију (студија о квалитету живота у СР Србији, Жежи Горешевски из 1978. г.), укључујући и радове многих социолога и филозофа попут Сретена Вукосављевића, Загорке Голубовић, Војина Милића, Младена Лазића, Сретена Вујовића, Љубинка Пушића, Ксенија Петовар и других (Mirkov, 2016). Велики број социолога, политиколога, психолога, економиста, планера и географа бавио се питањем дефинисања значења појма (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976; Knox, 1975; M. D. Smith, 1972, 1974), а у каснијем периоду и Јенсен и Левен (Jensen & Leven, 1997); Демпстер и Донели (Dempster & Donnelly, 2000) и Дисарт и Делер (Dissart & Deller, 2000). Међу пионирским радовима у области географије издвајају се „*Introduction to Welfare Geography*“ и „*The Geography of Social Well-Being in the United States*“ (1973) Британца Дејвида Л. Смита и „*Social*

*Well-Being: A Spatial Perspective*" (1975) Американца Паула Л. Нокса (у Pacione, 1982).

Циљ истраживања био је разумевање економских и социјалних проблема на националном нивоу који су произишавали из неједнаког приступа материјалним и социјалним ресурсима применом објективних мера (различити статистички подаци) (Rogerson, 1995). Дакле, концептуализација квалитета живота развијала се током више деценија, од економског приступа (крај 60-их и почетак 70-их) када се користе квантитативне мере (БДП, стопа незапослености, инфлација, животни стандард) (В-С. Liu, 1976), до увођења субјективних мера које су обухватиле директна искуства појединаца (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976). Објективни (тврди) индикатори подразумевају мере без субјективне процене, док се субјективни (меки) индикатори базирају на субјективном ставу (психолошки одговори) као што су лична срећа, задовољство послом, здрављем, или животом у целини. Дакле, објективни индикатори се заснивају на не-субјективним информацијама које указују на квалитет живота одређене јединице (нпр. појединац, породица, локална заједница, земља), док субјективни индикатори подразумевају субјективну перцепцију квалитета живота на индивидуалном и породичном нивоу, нивоу заједнице или државе (Sirgy, 2001).

Покрет социјалних индикатора из 1960-их и 1970-их био је већином усмерен на питања социјалних реформи и благостања на нивоу држава. Једна од основних премиса била је умањивање разлика између развијених и мање развијених земаља света. Значајна разлика током 80-их је да се фокус истраживања спушта на територијално нижи ниво (ниво града, кварта, суседства) уз јасну дистинкцију објективних и субјективних мера (Cummins, 2000; Rogerson, 1995). Од 1990-их, пажња истраживања усмерила се на све просторне нивое, а најутицајнија идеја која се појавила јесте значај одрживог развоја локалних заједница. Улога локалних актера у развоју локалних економија и квалитета живота добила је посебну тежину. Локалне власти окренуле су се властитим иницијативама у креирању компетитивних заједница. Такође, назив **социјални индикатори** поступно се у литератури замењује термином **објективни индикатори**. Иако донекле различити по питању просторних нивоа истраживања, оба покрета индикатора, из 1960-1970-их и други из 1990-их деле заједнички циљ, односно побољшање квалитета живота људи и места (Wong, 2006). Иако је током 1980-их година дошло до смањене употребе квантитативних мера, већ 90-их јача њихова употреба иницирањем концепта одрживог развоја и доношења Агенде 21 након Конференције УН о животној средини у Рио де Жанеиру (1992) (Voelhouwer, 2002).

Бројни истраживачи истичу да доносиоци политика поред објективних морају узети у обзир и субјективне показатеље јер су они неопходни за одабир циљева, али и процену успеха усвојене политике (Veenhoven, 2002). Један од пионира истраживања **субјективних социјалних показатеља** Марк Абрамс наводи да они представљају „*објективни свет који се филтрира кроз властиту перцепцију, а потом се процењују у складу са њиховим искуствима, очекивањима и ставовима у тренутним околностима*“ (Abrams, 1973: 35). Расправа о употреби субјективних социјалних показатеља сеже у 70-е године када су Кемпбел и Конверс (Campbell & Converse, 1972) установили да се друштвене промене не могу пратити само објективним показатељима, већ се пажња мора посветити и променама појединаца, као и начину на који оне обликују целокупни живот. Управо, перцепција благостања или недостатак благостања како га види појединац кључни су за дефинисање његовог квалитета живота (Andrews & Withey, 1976; Schneider, 1975). Најзаслужнији за њихов развој су Кемпбел и Конверс (Campbell & Converse, 1972), Кемпбел и сар. (Campbell et al., 1976), Ендрјуз и Витни (Andrews & Withey, 1974), али и други аутори (нпр. Abrams, 1973; Allardt, 1976). Тада се јавља читав низ студија који је применио ове показатеље у различитим националним оквирима: *америчка анкета о квалитету живота* (Campbell et al., 1976); *анкета о квалитету живота у Великој Британији* (Abrams, 1973); *скандинавска анкета о благостању* (добробити) (Allardt & Uusitalo, 1972), али и *истраживање благостања у Немачкој* (Noll, 2014a). Најчешће су обухватили главне домене квалитета живота (економски, еколошки, социјални, политички, безбедносни, здравствени и образовни) (Gehrmann, 1978; В-С. Liu, 1976). Њихово праћење се заснива на примени

анкетних истраживања и психометријске Ликертове скале (нпр. Abrams, 1973; Andrews & Withey, 1974; 1976).

Дакле, још су од 1970-их многи аутори заговарали уважавање субјективних индикатора као једнаковредног приступа у истраживањима квалитета живота. Ова два начина, која су често сматрана потпуно супротнима и међусобно искључјућим, била су повод бројним жустрим расправама (Diener & Suh, 1997). Дебату о предмету квалитета живота из 80-их година, прекинула је Барбара Катер (Cutter, 1985, у Rogerson, Findlay, Morris, & Coombes, 1989). Она је пласирала концептуални модел који је сугерисао да студије квалитета живота треба да обухвате објективне и субјективне показатеље из више различитих области. Она је предложила три врсте индикатора: *друштвено* (социјално) *окружење* и *физичко окружење* (објективне) и *перципиране* (субјективне) *показатеље*. На поменуто је указао и Паћоне (Pacione, 1984 у Langlois & Anderson, 2002) који је истакнуо важну димензију истраживања квалитета живота по којој овај концепт мора нужно укључивати *спољне елементе* (објективне мере) и *унутрашње елементе* (субјективне/искуствене мере) живота појединца.

## 10.2. Географски аспект истраживања квалитета живота

Међу бројним дисциплинама које су дале огроман допринос разумевању концепта квалитета живота била је **географска наука**. Управо интер- и мултидисциплинарност концепта захтевају његово темељно и целовито истраживање (Diener & Suh 1997), а *улога географске димензије се посебно истиче јер је већина дешавања током живота повезана са одређеним простором* (Dissart & Deller, 2000; Massam, 2002). За разлику од других друштвено-хуманистичких и природних наука, географија, урбанизам и друге просторне науке користе одређен просторни оквир и сагледавају утицај које конкретно географско окружење има на квалитет живота (Cutter, 1985; Pacione, 2003a). На то указује и Андрашко (Andraško, 2009) који каже да се „*ниво квалитета живота разликује како од „човека до човека”, тако и „од места до места”*. Концентрација специфичних активности у појединим подручјима омогућава праћење квалитета живота у оквиру градских четврти, блокова, сателитских насеља, периурбаном појасу или појединим сеоским или туристичким насељима. Управо географија даје акценат просторним разликама, од нивоа насеља и локалне заједнице, па до светске (глобалне) перспективе. Истовремено, за разлику од других научних дисциплина, географија иницира и примену графичког (картографског) метода. Слично као и у другим областима, крај 60-их година XX в. представља крај квантитативних техника у географији и поновно позиционирање човека у средиште пажње.

Првобитна истраживања (70-их) су се базирала на **објективним показатељима**. На њима су се заснивале и студије које су спровели Луис (Lewis, 1968), Нокс (Knox, 1974a, 1974b, 1975, 1976) и Смит (Smith, 1973, 1975, 1975) обухвативши варијабле које су се односиле на становање, економски и друштвени статус, запосленост, животну средину, здравље, образовање, социјалне проблеме, демографску структуру, партиципацију и једнакост, као и слободно време. Акценат је био на животним условима, а не „искључивим економским чиниоцима“ као што је производња добара и њихово коришћење. Нокс (Knox, 1975) је истицао примену статистичких техника (факторска, регресиона и кластер анализа) у циљу решавања бројних растућих проблема. Међутим, као и у другим дисциплинама главна замерка објективних индикатора је немогућност адекватне процене различитих политика, стратегија и планова на живот појединца. То је условило и увођење **субјективних показатеља** (у географији касније него у другим областима) крајем 70-их и почетком 80-их. Посебно интересовање влада за социјалне услове тј. депривацију и сиромаштво (Schneider, 1976). Следеће деценије донеле су бројне географске студије на тему квалитета живота, а посебно на пољу урбане географије (Andraško, 2009; Cutter, 1985; Dale, 1987; Eyles, 1990; Ira & Kollar, 1994; Krevs, 2008; Langlois & Anderson, 2002; Lu, 1999; A. Lukić, Prologović, & Pejnović., 2005; McCrea et al., 2005; Mirošević & Jolić, 2015; Morrison, 2007;



Omazić & Slavuj Borčić, 2019; Pacione, 1982, 1984, 1986, 1999, 2003a, 2003b; Rogerson, Findlay, & Morris, 1989; Rogerson, Findlay, Morris, & Coombes, 1989; Rogerson, 1995; 1999; Slavuj, 2011; 2012; 2014; 2017; Slavuj Borčić & Šakaja, 2017; Svirčić Gotovac & Zlatar, 2015; Tirnan, 2016; Тодорић, 2011, 2013; Todorčić & Ratkaj, 2011).

Сагледавајући концепт квалитета живота, један од највећих урбаних географа Мајкл Паћоне (Pacione, 2003a: 322) указује на његову комплексност. На првом месту, садржи *објективне показатеље* који описују окружења у којима људи живе и раде. Друго, обухвата *субјективне показатеље* који имају за циљ да опишу начине на које људи перципирају и процењују услове око себе. Трећа димензија квалитета живота се користи за *мерење квалитета живота у различитим временским периодима и за праћење ефеката пласираних политика намењених квалитету живота одређених људи и места*. На крају, четврта димензија одражава *социопросторну структуру града и указује на потребу анализе квалитета живота појединих друштвених група* диференцираних по бројним одликама (класа, начин живота, етничка припадност, пол и старост и др.).

Током 80-их и почетком 90-их због већег интересовања за концепт одрживог развоја и очивања природе, у географска истраживања квалитета живота уводе се *индикатори животне средине*. Томе доприноси развој географских информационих система који су омогућили израду мапа благостања и квалитета живота посматраних кроз однос становника и њиховог окружења (животне средине) (Massam, 1999; Pacione, 2003a). Истовремено, већина географа ради добијања репрезентативних резултата предлаже паралелну примену квантитативних (објективних) и квалитативних (субјективних) метода (Cutter, 1985; Pacione, 2003a, 2003b; Rogerson, 1999). Треба такође нагласити да је концепт квалитета живота као предмет истраживања присутан пре свега у урбаном контексту, док се његова рурална паралела често занемарује. Разлог лежи у чињеници да је овај релативно нов појам најпре заживео у урбаном контексту, јер се партиципативни приступ (грађанско учешће) у доношењу планова и програма развоја везује пре свега за градове<sup>181</sup>.

### 10.3. Објективни и субјективни индикатори квалитета живота

**Квалитет живота** се може мерити на основу више индикатора: *рефлексивних и формативних, апсолутних и релативних или субјективних и објективних индикатори*. **Рефлексивни индикатори** посматрају конструкцију као једнодимензионалну, за разлику од **формативних** који подразумевају вишедимензионалну конструкцију квалитета живота. **Апсолутне** или **релативне мере** индексирање квалитета живота врше по *унапред утврђеном мерилу или упоређивањем са неким субјективним или контекстуално дефинисаним стандардом попут онога што би идеално желели* (Heal & Sigelman, 1996). Међутим, оцена квалитета живота (QOL) у целини или у оквиру појединачних домена (стамбено, материјално, здравствено благостање и др.) врши се помоћу објективних или субјективних индикатора (показатеља) (Sirgy, 2001). У том контексту, **објективна димензија** представља спољно стање живота (физичко окружење, економски и технолошки фактори) (Diener & Suh, 1997). Они се заснивају на квантитативним, објективним статистичким подацима који се везује за одређене географске и културне целине (јединице).

**Субјективна димензија** представља оцену појединаца о објективним животним условима. Разумевање добробити појединаца могуће је остварити мерењем когнитивних и афективних реакција појединаца на њихов целокупни живот или пак одређене (специфичне) домене (Diener & Lucas, 2000; Myers & Diener, 1995). Ови показатељи почивају на психолошким реакцијама попут задовољства животом, послом или личне среће. Мора се ипак направити разлика између три појма: *задовољство животом* (когнитивна оцена где

---

<sup>181</sup> На нашим просторима мањи број аутора, а пре свега социолога се директно бавио истраживањем руралног квалитета живота (Драган Коковић, Јелена Брокић, Јована Чикић, Вукадиновић Срђан), а део истраживача се индиректно бавио овим питањем (Слободан Цвејић, Мина Петровић, Марија Бабовић, Наталија Богданов, Марија Дробњаковић и други).

се тренутне околности упоређују са сопственим, интерно дефинисаним стандардима); *афекат* (непријатна и пријатна расположења и емоције) и *срећа* (афективни елемент који је замишљен као баланс између позитивног и негативног утицаја). Оваква концептуална поставка се може дефинисати *субјективним благостањем* (McCrea et al., 2011). Истраживачи попут Андерек и Јуровски (Andereck & Jurowski, 2006) и Дисарта и Делера (Dissart & Deller, 2000) тврде да је субјективна перспектива пресудна за тачно процењивање квалитета живота.

**Објективни индикатори** обухватају различите статистичке податке. То могу бити подаци о смртности одојчади, очекиваној животној доби, броју лекара по становнику, нивоу образовања, стопама криминалитета, карактеристикама домаћинства, загађењу, уделу становништва које се налази испод границе сиромаштва и слично. Бруто домаћи производ (БДП) и сличне економски усмерене мере дуго времена су сматране главним показатељима благостања неке државе. Међутим, мере темељене на новцу и националним приходима пружају информације о материјалном благостању, али не говоре много о другим кључним димензијама друштва попут образовања, здравља, природног окружења или људских права. Пораст материјалног благостања неке државе не мора довести и до бољег стандарда живота за све њене грађане. Другим речима, економски показатељи могу послужити за доношење претпоставки о благостању, али никако не могу бити једини индикатори. Добар живот подразумева и зависи од већег броја варијабли, осим самог дохотка и расположивих финансијских средстава (Hasan, 2008; Henderson et al., 2000). Стога су научници закључили да *када су задовољене основне материјалне потребе, други животни домени постају много важнији за субјективно искуство квалитета живота* (Inglehart, 2000; Gasper, 2007). Објективни приступ истраживању квалитета живота посебно је актуелан у шведским студијама јер су за адекватне мере социјалне политике неопходни „чврсти подаци“ (Johansson, 2001).

Многи истраживачи сматрају да је квалитет сам по себи искључиво субјективна категорија, односећи се пре свега на субјективни осећај благостања (Easterlin, 2003; Naas, 1999; Y. Lee, 2008; Leitmann, 1999). Наиме, на сваку околност (нпр. криминална дела, здравствени проблем, промена материјалног стања) људи различито реагују у зависности од сопствених вредности, очекивања и претходних искустава. Са друге стране, **субјективни показатељи** (нпр. животно задовољство, срећа, задовољство разним животним областима као што су друштвени живот, породични живот, радни живот и друго). Они пружају сазнања „*шта људи желе и шта је људима потребно*“. Због тога су неопходни у дефинисању циљева социјалне политике, као и за проверу њене успешности. Имајући у виду да је квалитет живота изузетно комплексан феномене, његову оцену је немогуће извршити на основу само једног индикатора. Као репрезентативан пример наводи се јавно здравство које се може представити комбинацијом објективних (регистрована учесталост обољења, потрошња лекова, дуговечност) и субјективних показатеља (анкете о притужбама и општем стању здравља) (Veenhoven, 2002).

У истраживањима заснованим на **објективним индикаторима** за дефинисање пондера користе се *нестатистичке методе* (самостална процена, истраживање путем анкета и фокус група, претрага литературе) и *статистичке методе* као што су факторска и регресиона анализа (Wong, 2006). Ипак, објективни индикатори су неопходни, али нису довољни да бисмо разумели све чињенице па је потребно обухватити перцепцију и процену становника и услова и услуга у заједници (T. Lee & Marans, 1980; P-S. Liao, 2009). Стога, већу вредност имају индекси засновани на **субјективним индикаторима** јер се према њима животно задовољство заснива на *задовољству појединачним животним доменима* (животни стандард, осећај сигурности и припадности заједници, здравље и др.) и на њиховој *релативној важности за сваког појединца*. На поменуте разлике је указао и Мишалос (Michalos, 2008: 350) који је идентификовао четири **ситуације** на основу разлике објективних и субјективних показатеља квалитета живота: 1. *прави рај*: животни услови су добри и људи их доживљавају као добре; 2. *прави пакао*: животни услови људи су лоши и они их такође доживљавају као лоше; 3. *лажни рај*: животни услови људи су лоши, али их они погрешно доживљавају као добре. 4. *лажни пакао*: животни услови људи су добри, али

их они погрешно доживљавају као лоше. Све у свему, субјективни индикатори се не могу изоставити јер у средиште пажње стављају становнике заједнице који најбоље могу проценити сопствено искуство и целокупни живот (Abrams, 1973; Andrews & Withey, 1974; Campbell et al., 1976; Schneider, 1975).

#### 10.4. Предности и недостаци различитих типова индикатора

Обе врсте индикатора имају своје **предности и недостатке** али су концептуално комплементарни. Стога се сматра озбиљном грешком величати важност и супериорност једних, а умањивати значај других (Diener & Suh, 1997). Лана Славуј (Slavuj, 2011: 59) је свеобухватном анализом истакла следеће **позитивне карактеристике објективних (социјалних) показатеља**: 1. *мерљивост* (квантитативни, без уплива спољашњих утицаја); 2. *објективност*; 3. *генералност* (примењивост у свим групама и у различитим временским периодима); 4. *просторна свеобухватност* (обухватају различите територијалне оквири са својим специфичностима); 5. *примењивост* (резултати могу бити корисни за јавне политике и доносиоце одлука); 6. *фокусираност на output* (нпр. успех у образовању), а не на *input* (нпр. трошкови уложени у систем образовања); 7. *осетљивост на промене* (могућност прилагођавања на новонастале околности); 8. *доступност* (лака доступност широј јавности); 9. *разумљивост* (прихватљива и јасна порука код широких маса, стручњаци/лаици); 10. *поузданост* (минимална погрешка приликом узорковања и обраде података); 11. *избалансираност* (политичка неутралност, доступност евалуације позитивних и негативних аспеката друштва) и 12. *јединственост*. Дакле, главна снага снага ових индикатора је лакоћа дефинисања, поређења и квантификавања, без икаквих индивидуалних примеса.

Међутим, **велики проблем** представља могућност тзв. „*еколошке грешке*“. Објективним показатељима понекад се мере комплексни параметри попут здравља или сигурности, али преко изведених мера чији одабир је у фокусу субјективне процене истраживача (Harvey, 1973; Knox, 1975; Wong, 2006). Они често могу бити и *методолошки погрешни* (неадекватно вођење статистике у различитим подручјима) (Diener, 1995). Истовремено, Динер и Су (Diener & Suh, 1997) наглашавају још један важан недостатак објективних мера. Он се односи на *питање вредновања индикатора*, око чега не постоји консензус с обзиром да различити људи другачије вреднују исте ствари. Може се очекивати да постоје разлике међу људима различите старости, стила живота, социоекономског статуса, расне и етничке припадности у разумевању концепта квалитета живота. Ипак, највећи недостатак који се приписује објективним индикаторима јесте што *не одражавају људско искуство квалитета живота* (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976).

Супротно, **субјективни индикатори** омогућавају следећа сазнања која представљају **кључне предности**: 1. *пружају директне мере процене појединаца о сопственом благостању* (лична перцепција квалитета живота); 2. *омогућавају поређење „међу секторима“* што је неопходно за расподелу ресурса, а које је тешко извршити помоћу „објективних“ мера и 3. *пружају могућност провере адекватности низа „објективних“ мера*, па је стога могуће усмерити пажњу ка кључним димензијама квалитета живота (Andrews, 1974: 283–284). У целини, као главна предност наводи се *могућност оцене властитог искуства и перцепције и само једне димензије (домена) уз примену стандардизованих поступака* (различите скале). Наиме, и ови показатељи су показали **одређене недостатке** које је Андрјуз (Andrews, 1974: 285, 288, 290) дефинисао кроз: а) ваљаност; б) интерпретацију; в) целовитост и г) примењивост. *Ваљаност резултата* може бити доведена у питање из више разлога: већина људи не размишља о својим реакцијама у различитим ситуацијама, део неће одговорити из приватних разлога, а одговори могу бити пристрасни. *Интерпретација (тумачење)* је променљива категорија, имајући у виду да на припаднике различитих културних група, у различитим временским периодима могу утицати бројни фактори. Тиме се истиче проблем критеријума за оцењивање јер је свака особа јединствена. То је у уској вези са *целовитошћу* субјективних индикатора указујући на

њихову бесконачност коју је немогуће увек измерити. *Примењивост* се огледа у чињеници да иако нам је познато колико су људи задовољни или незадовољни, то није корисно, јер није познат однос између индивидуалног задовољства и друштвене добробити. Осим тога, одбијајући фактор би могли бити и трошкови прикупљања података кроз анкетна истраживања на већем узорку. Ипак, главна замерка је да они *пружају меке информације, а не статистичке чињенице* што доводи у питање њихову валидност и поузданост. Из наведених разлога, најбоља је комбинација објективних и субјективних показатеља јер се они међусобно надопуњују (Costanza et al., 2007; Das, 2008; Diener & Suh, 1997; Marans, 2003; Noll, 2000; Santos, Martins, & Brito, 2007; Sirgy et al., 2000; Veenhoven, 1997).

### 10.5. Питање квалитета живота у локалној заједници

Посебно је интересантно питање **квалитета живота у заједници**. Истраживања су се базирала на *објективним показатељима* у виду званичне статистике о демографским, социо-културним и економским карактеристикама локалне заједнице. Између осталог, ту се мисли на податке о квалитету воде и ваздуха, квалитету образовања, уделу сиромашног становништва, стопи незапослености, броју насилних и имовинских кривичних дела, расподели прихода и богатства, издацима за социјалну заштиту, дохотку по глави становника, доступности роба и услуга, броју паркова и осталих рекреативних површине и друго (Novik, 1992). Супротно, *субјективни показатељи* обухватају задовољство становника својом заједницом и перцепцију становника о квалитету живота у њиховој заједници перцепцију квалитета живота у заједници од стране планера (Novik, 1992; Jeffres & Dobos, 1995). Стога, Катер (Cutter, 1985) објашњава да се *квалитет живота у заједници* састоји од збира осећаја појединачних чланова заједнице и перцепције објективних услова унутар заједнице (економске активности, клима, социо-културни и услови животне средине), док Пуско и Смит (Puczko & M. Smith, 2011) наводе да је квалитет живота у заједници везан за људе у заједници, јавни простор, живот и услуге.

**Задовољство заједнице** као мулдимензионална конструкција сачињена од више варијабли сматра се важном компонентом развоја и планирања заједнице (Grzeskowiak et al., 2003; Sirgy & Cornwell, 2001; Sirgy et al., 2000). Како Сирги и Корнвел (Sirgy & Cornwell, 2001: 129) наводе: „*задовољство заједнице предвиђа не само задовољство пословним, владиним и непрофитним услугама, већ и задовољство другим животним областима*“. Стога, једна група истраживача сматра *услуге у заједници* индикаторима задовољства у заједници (Murdock & Schriener, 1979), док друга тврди да су то *социјални, економски и фактори животне средине, трећа, животни (околни) услови* (Grzeskowiak et al., 2003) или пак *поверење у локалне услуге и моћ да се утиче на доношење одлука* (Diener, 1984; Grzeskowiak et al., 2003; Widgeru, 1982), што последично доводи до већег животног задовољства. Конкретно, **задовољство суседством** (насеље, блок, кварт) обухвата **задовољство инфраструктурним објектима** (улично осветљење, игралишта за децу и др.) (Dahmann, 1985), **задовољство пејзажом** (Miller, Tsemberis, Malia, & Grega, 1980), **гуљвом и пратећим нивоом буке** (Bonnes, Bonaiuto, & Ercolani, 1991; Miller et al., 1980), **нивоом криминалитета** (Bruin & Cook, 1997; V. Lee & Guest, 1983), **трошковима живота** (Galster, 1987; V. Lee & Guest, 1983) и на крају **квалитетом животне средине** (V. Lee & Guest, 1983).

Бројна истраживања су исказала *позитиван однос између услуга у заједници*<sup>182</sup> (нпр. становање, куповина, превоз, здравствена заштита), **услова** (физички, социјални и економски аспекти) и **задовољства заједнице и свеукупног квалитета живота** (Sirgy et al. 2000; Sirgy, Gao, & Young, 2008; Sirgy & Cornwell 2001). Студија који је спровео Браун (R. Brown, 1993) тврди да је задовољство пре свега повезано са економским параметрима (запослење и лична примања), док Филкинс, Ален и Кордес (Filkins, Allen, & Cordes, 2000)

<sup>182</sup> Задовољство услугама у заједници подразумева процену рада различитих државних служби (нпр. безбедносне и здравствене службе, културне установе), пословних (нпр. трговинске услуге, банкарске и услуге осигурања) и непрофитних услуга (нпр. верске и социјалне услуге и др.) (Filkins et al., 2000; Grzeskowiak et al., 2003;).

сугеришу да су друштвене димензије (социјални капитал) важније у одређивању задовољства заједнице. Ипак, Сирги са сарадницима (Sirgy et al., 2008) осим економске и друштвене димензије укључују и *задовољство политичким факторима* (предузећа, непрофитне услуге, Влада). Кристакопоулоу, Дејвсон и Гари (Christakopoulou, Dawson, & Gari, 2001: 324–327) су на основу претходних студија идентификовали шест подручја које се односе на **концепт благостања у заједници**: 1. *место живљења* (задовољство условима становања и животне средине); 2. *друштвена заједница* (осећај подршке заједнице у погледу решавања животних проблеме); 3. *економска заједница* (снага локалне економске активности); 4. *политичка заједница* (степен укључености у процес одлучивања о различитим пројектима); 5. *заједница која пружа лични простор* (осећај поноса и припадности становника том подручју) и 6. *заједница као део ширег простора* (осећај становника да је подручје економски и друштвено повезано са ширим простором). Овакав дедуктивни приступ су спровели и други аутори (Sirgy et al., 2000; Sirgy & Cornwell 2001). Може се закључити да одсуство пристојних животних услова у суседству може имати озбиљне последице на свеукупни квалитет живота у заједници.

**Објективни приступ добробити** је старији концепт усмерен ка идентификацији спољних фактора који утичу на побољшање живота (економски и услови животне средине, демографски чиниоци). Са друге стране, **субјективни приступ** обухвата *афективну компоненту* (неуропсихолошко стање засновано на сталној процени сопственог стања) и *когнитивну компоненту* (оцена сопственог живота према властитом, јединственом скупу критеријума) (Andrews & Withey, 1976; Diener et al., 1999, 2003; Lucas et al., 1996; Russell & Barrett, 1999). Поменути разлози су утицали да се већина аутора усмерила на проучавање субјективних аспеката квалитета живота, као и утицај **институционалних, економских, политичких, социокултурних и фактора животне средине** на субјективну димензију.

**Институционални фактори** (пословне, државне/владине, непрофитне услуге) имају битну улогу на осећај становника у погледу општег благостања (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976; Grzeskowiak, Sirgy, & Widger, 2003; Sirgy et al., 2000; Sirgy & Cornwell, 2001). Међу институционалним факторима посебно се издваја *задовољство здравственом заштитом* (доступност болница, апотека и др.) (Rahtz, Sirgy, & Lee, 2004), али и *трошкови јавне сигурности* (безбедност) (Wassmer, Lascher, & Kroll, 2009).

**Економски фактори** указују да задовољство животом негативно корелира са трошковима живота у насељу (Lu, 1999). Латмер (Luttmer, 2005) указује да је присутна тенденција да људи који живе у истом блоку (кварт, део насеља) имају сличне нивое животног задовољства имајући у виду њихову хомогеност (тзв. теорија друштвеног поређења). Са друге стране, постоји разлика између власника кућа (станодавци) и подстанара тј. стамбено задовољство се посматра у погледу доминације једне од групација (James, 2008). У свакодневном животу је евидентна повезаност економских фактора (неједнакост дохотка, незапосленост, инфлација, економске флукуације и отвореност тржишта и др.) и квалитета живота. Постоје докази који указују да је *неједнакост у дохотку* повезана са нивоом благостања. Истраживања спроведена у различитим географским окружењима, показују да је доходовна неједнакост условљава већу учесталост менталних болести (Јужна Африка), док је у Европи она повезана са нижим субјективним благостањем (Di Tella, MacCulloch, & Oswald, 2003). Постоје и супротни докази који оповргавају ову везу (Cheung & Leung 2008; Dolan, Peasgood, & White, 2008). Ипак, знатно већи утицај има *незапосленост* на субјективно благостање људи. Та појава је видљива и у западним и источним земљама (Науо, 2004; Winkelmann & Winkelmann, 1998). Поједини аутори (нпр. Dolan et al., 2008) сугеришу да ова веза зависи од политичке оријентације (левичари, десничари) и нивоа економског развоја земље. Наиме, разлика је већа уколико људи опажају да је већина запослена (Clark, 2003). Уколико се у стању незапослености појаве и додатни економски проблеми (нпр. инфлација), ниво субјективног благостања додатно опада (Di Tella, MacCulloch, & Oswald; 2003; Dolan et al., 2008). Долан и сарадници (Dolan et al., 2008) наводе да врста послова различито утиче на субјективно благостање. Међутим, постоји консензус да су привремено-повремени послови најмање задовољавајући, док се самозапосленост налази на врху лествице.

**Социјални фактори** се могу посматрати са два аспекта тј. *социјалног капитала* и *безбедносних (сигурносних) услова*. Постоје докази који сугеришу да друштвени капитал (породица, пријатељи) директно доприносе задовољству заједнице и привржености (везаности) за заједницу (Auh & Cook, 2009; E. Davis & Fine-Davis, 1991). Управо, социокултурни ефекти говоре о степену до којег су људи способни да учествују у економском и културном животу заједница. Непходна је сарадња (интеракција) не би ли се остварило самоостварење и испуњење животних циљева. Да би се то реализовало, потребно је да се остваре одређени предуслови као што су *социоекономска сигурност, социјална укљученост, социјална кохезија и социјално оснаживање* (EUROSTAT, 2016). Ипак, треба напоменути да је просечан ниво среће много већи у индивидуалистичким него колективистичким културама (Diener, 1995).

Са друге стране, недостатак сигурности и криминал неповољно утичу на срећу на различите начине (Michalos & Zumbo, 2000). Наиме, лична и имовинска несигурност имају битан утицај на личну срећу и задовољство животом. У том контексту, мушкарци више реагују на стварни (постојећи криминал), док жене испољавају и осећај несигурности који проистиче из криминалних активности. Свакако, треба рећи да неке популације (нпр. Афганистанци) показују изузетну способност прилагођавању несигурности (криминал, корупција и др.) која не исказује већи утицај на личну срећу (Graham, 2011).

**Фактори животне средине** могу трихотомно утицати на стамбено благостање и последично квалитет живота: *негативно, позитивно и неутрално*. **Неповољан утицај** се огледа у: *загађењу буком* (E. Davis & Fine-Davis, 1991; Schreckenber, Griefahn, & Meis, 2010), *загађењу ваздуха* (Welsch, 2006), *дужини путовања* – што је веће растојање, ниже је стамбено благостање (Novaco, Stokols, & Milanese, 1990; Novaco, 1992; Novaco & Collier, 1994; Stutzer & Frey, 2007), *постојању електро-енергетских система у кући* (нпр. грејање, кухињски уређаји, вентилација и др. инсталације) – уколико недостају или нису у функцији, негативно утичу на задовољство (E. Davis & Fine-Davis, 1991), *старости некретнина* – што је кућа старија, веће је незадовољство (E. Davis & Fine-Davis, 1991; Galster, 1987), *уређености спољног простора* – области са неадекватним простором за игру и рекреацију имају тенденцију да доведу до стамбеног незадовољства (Lansing et al., 1970 у Sirgy, 2012), *планском урбанистичком развоју* – што је компактнији развој, то је више стамбено благостање (Arifwidodo & Perera, 2011), *приступу јавном превозу* – што је доступнији јавни превоз, то је веће задовољство општином у целини (E. Davis & Fine-Davis, 1991) и *условима путева/пешачких стаза* – што су лошији услови на њима, веће је незадовољство у целини (E. Davis & Fine-Davis, 1991).

Неки фактори могу различито (**повољно или неповољно**) утицати на стамбено благостање у зависности од ситуације: *одлике суседства* – уколико насеље има високу вредност социјалних, економских и еколошких карактеристика, то је веће стамбено благостање (Sirgy & Cornwell, 2002), *простор и квалитет становања* – што је пространији и већи квалитет стамбеног простора, то је веће задовољство станом (Campbell et al., 1976; Galster, 1987; Lu, 1999), *екстеријер* – што је већа естетика унутрашњости објеката, то је веће задовољство станом (Y. Lee & Weber, 1984), *опште стамбене погодности* – што више стамбених погодности (нпр. адекватне инсталације, дневна светлост, складишни простор) то је веће стамбено благостање, а последично и задовољство животом, (Zebardast, 2009), *општи стамбени услови* – што је већа перцепција да је тренутно стање куће у адекватно, веће је задовољство кућом (Auh & Cook, 2009) и *тип стамбене структуре* (породичне куће или станови) – старији људи који живе у стамбеном комплексу изражавају веће стамбено задовољство од оних који живе у породичним јединицама, првенствено због високих трошкова одржавања (James, 2008).

Међу факторима који имају искључиво **позитиван утицај** на стамбено благостање истичу се: *паркови и зелене површине* – што више паркова и зелених површина у кварту (поготово капацитети намењени деци), то је веће стамбено благостање (Vemuri & Costanza, 2006), *стамбени пејзаж* – што је већа естетска вредност пејзажа куће, то је веће задовољство станом (Y. Lee & Weber, 1984), *естетски квалитет суседства* (Widgeru, 1992, 1995у Sirgy, 2012) и *густина насељености* – што је већа густина насељености, нижи је



квалитет живота, то јест, већа густина насељености повезана је са порастом криминалних и сличних активности (Walton et al., 2008).

Бројни истраживачи су се бавили повезаношћу нивоа среће и различитих **социо-културних и демографских карактеристика становника**. У погледу **старости**, Бланчфлауер и Освалд (Blanchflower & Oswald, 2008) су на подацима из САД указали на модел „У“ где се минимална срећа бележи у касним 30-им и раним 50-им. Други примери (немачка и британска популација) наводе да задовољство животом не опада током највећег дела одрасле доби, али се потврђују најниже задовољство међу најстаријима, углавном из здравствених разлога (Dolan et al., 2008). Ипак, и овде постоји изражена дихотомија јер се старост може посматрати двојако. Старији су задовољнији својом економском ситуацијом, али ће пак бити мање задовољни здравственим стањем (Van Praag & Ferrer-I-Carbonell, 2010). Одређена истраживања доводе у питање ову тврдњу чињеницом да су старији људи здравији и дуговечнији него претходне генерације (Herzog & Rodgers, 1981). Томе треба додати и културну димензију која показује да су пензионери у САД задовољнији од „колега“ из Руске Федерације, што је последица разлика у пензионом систему и типу економије (Graham, 2011). У контексту **полних разлика**, указано је да су жене срећније од мушкараца, као и у погледу интензитета исказивања својих емоција (Fujita, Diener, and Sandvik, 1991), док неке друге студије (нпр. White, 1992) указују да полне разлике углавном немају већи утицај на субјективно благостање. Анализом **брачног статуса**, докази упућују на позитивне ефекте брака при чему ће они који не живе у срећном браку или пак удовци/удовице трпети извесне физичке и психичке здравствене проблеме (DeLongis, Folkman, & Lazarus, 1988). Генерално се може закључити да су ожењени мушкарци и жене пријавили већи степен задовољства животом од неожењених. Веома контраверзан однос је између **образовања и субјективног благостања**. Позитивно посматрано, образовање може допринети остварењу животних циљева, а са друге стране може поставити сувише висок ниво који је тешко достићи, што последично утиче на целокупно задовољство животом (Campbell, 1981; EUROSTAT, 2016). Индиректне варијације су стога углавном последица повећања дохотка и професионалног статуса (Campbell et al., 1976; Diener et al., 1993). Треба навести да поред набројаних предиктора, значајан утицај на животно задовољство и срећу има и **величина заједнице**. Индикатори објективног благостања (животни услови) су повољнији у урбаним подручјима, али се ипак верује да је субјективно благостање на вишем нивоу у руралним, мање насељеним подручјима. То може бити последица мање урбанизације, али и сопствене производње што чини животне трошкове нижим у руралним срединама него у градским центрима (Dolan et al., 2008).

## 10.6. Димензије квалитета живота

У истраживању квалитета живота велики значај има утицај **појединачних животних домена**. Постојало је више различитих приступа класификацији димензија QOL-а при чему је постигнута сагласност у погледу главних компонената. То су: 1. *основне физиолошке потребе* (храна и вода, добро здравље и физичка заштиту од опасности); 2. *сигурност* (стабилно место за живот и рад и могућност финансијске стабилности); 3. *припадност* (могућност учешћа у друштвеним, културним и политичким активностима) и 4. *самопоштовање* (знање и самопоуздање, као и слобода избора) (Cummins, 1996; Maslow, 1968, цитирано у Woo, 2013; Sirgy, 2002; Costanza et al., 2007; Malkina-Pykh & Pykh, 2008; Moscardo, 2009). У том правцу, Каминс (Cummins (1996) је идентификовао седам домена благостања: 1. *материјално благостање*; 2. *здравље*; 3. *продуктивност*; 4. *интимност*; 5. *безбедност*; 6. *заједница* и 7. *емоционално благостање*. У наставку следи преглед најважнијих домена благостања:

**Материјално благостање** (финансијска, економска и добробит потрошача)<sup>183</sup> обухвата више категорија: 1. *процена финансијске ситуације и животног стандарда* –

<sup>183</sup> Материјално благостање представља осећај људи у смислу њихове финансијске сигурности (Andrews & Withey, 1976), док по Сиргију (Sirgy, 1998), материјални животни домен представља психолошки простор који

приходи, штедња и инвестиције (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976; Sirgy, 1998; Veenhoven, 1991); 2. *осећај финансијске сигурности* (Andrews & Withey, 1976); 3. *објективни показатељи економског благостања* – БДП, БДП по глави становника, куповна моћ (Levin et al., 2011); 4. *осећај потрошача у погледу основних (кључних) роба и услуга* – доступност радном месту и продајним објектима, медицинским услугама и др. (Andrews & Withey, 1976); 5. *задовољство куповином роба/услуга и њихово поседовање* – роба широке потрошње и поседовање имовине тј. стана, аутомобила и др. (Day, 1987; Leelakulthanit et al., 1991); 6. *задовољство одређеним категоријама роба и услуга које се купују путем малопродајних објеката* – институције из области исхране, становање, одећа и обућа, лична и медицинска нега, рекреација, превоз, образовање и др. (Meadow & Sirgy, 2008); 7. *задовољство стицањем, поседовањем и одржавањем материјалних добара* и 8. *субјективно благостање усмерено на корист од производа*.

Може се недвосмислено рећи да материјално благостање (новчани и потрошачки индекс) има велику улогу на субјективни квалитет живота. Дакле, задовољство новцем доприноси задовољству животом, а незадовољство новцем доводи до незадовољства животом (Andrews & Withey, 1976; Leelakulthanit et al., 1991; Meadow & Sirgy, 2008; Veenhoven, 1991). Свакако, треба водити рачуна о разлици између показатеља објективног и субјективног материјалног благостања. Наиме, Динер (Diener, 1994) је на примеру западних земаља (САД, Француска) доказао да већа куповна моћ, настала као последица економског раста, не доприноси нужно вишим нивоима среће. Управо, субјективни показатељи који се односе на приход играју кључну улогу у субјективним аспектима квалитета живота.

**Радно благостање** (*квалитет радног живота, добробит рада*) се сматра као значајан предиктор задовољства животом (Andrews & Withey, 1976), а оно је условљено радним окружењем, одликама запослених и радним понашањем (Gallie, 1996). Управо се повезаност тј. однос према раду прелива и на друге животне домене (нпр. брачни и породични живот).

**Стамбено (резиденцијално) благостање** се може посматрати као задовољство сопственим пребивалиштем (физичке и друштвене карактеристике), при чему може доћи до јаза између стварних и жељених услова становања тј. празнине стамбеног благостања (Galster, 1987). Шире се може тумачити као задовољство становника заједницом у целини, као и различитим условима и погодностима, што последично доприноси поносу везаности за заједницу (Auh & Cook, 2009; Sirgy, Rahtz, Cicic, & Underwood, 2000). Овај тип благостања игра битну улогу у субјективном квалитету живота јер становање заузима највећи део потрошње са једне, док са друге стране, сам дом пружа уточиште, место одмора и задовољства (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976; Headey, 1981). То потврђују и резултати истраживања у већем броју европских земаља (УК, Немачка, Француска, земље Бенелукса, Италија и др.) где је задовољство становањем и суседским окружењем битно утицало на квалитет живота (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976; E. Davis & Fine-Davis, 1991; Headey, 1981).

**Здравствено благостање** се заснива на осећајима о личном здравственом стању које умногоме утиче на целокупно задовољство животом (Andrews & Withey, 1976; Campbell, et al., 1976; E. Davis & Fine-Davis, 1991; Diener, 1984; Puczko & M. Smith, 2011). На првом месту, физичко здравље је у директној вези са субјективним благостањем и срећом (Wilson, 1967), имајући у виду да одређена *хронична стања* (нпр. кардиоваскуларне и малигне болести и инвалидност) имају изражен негативан утицај (Campbell et al., 1976). Треба напоменути да и *поремећаји менталног здравља* (депресија, анксиозност, биполарни поремећаји, шизофренија и др.) доприносе ниском субјективном благостању и губитку година квалитетног живота (Dolan et al., 2008). Здрављу доприносе и бројни *билошки и физиолошки фактори* (адекватан ниво сна и физичка вежба) (Hamilton, Nelson, Stevens, & Kitzman, 2007).

---

групише веровања у вези са животним стандардом. Каминс (Cummins, 1996) сматра да се материјални живот може дефинисати економском ситуацијом, дохотком, животном ситуацијом, животним стандардом, становањем, социјално-економским статусом, финансијском ситуацијом и личном имовином.

**Политичко (национално) благостање** се у најкраћем дефинише задовољством грађана политичким условима у земљи (Inglehart, 1988). Истраживања су показала да виши степен демократије у односу на аутократију (диктатура) позитивно утиче на ниво субјективног благостања и задовољства животом (Helliwell & Haung, 2008). То је посебно видљиво на примеру економских и политичких слобода. Дакле, доходак, људска права и индивидуализам имају тенденцију да стварају климу у којој људи могу да искористе своје могућности за даљи развој. Виши нивои прихода и потрошње подстичу људе да се усмере на задовољење својих личних потреба што заузврат доприноси већем нивоу културног индивидуализма. Са друге стране, политичка нестабилност тежи негативном утицају на ниво благостања у нацијама. Стога су Каминс и сарадници (Cummins et al., 2003) развили *национални индекс благостања* (National Wellbeing Index – NWI) са циљем да прикупе податке о задовољству грађана појединим животним аспектима (економска ситуација, стање животне средине, социјални услови, национална сигурност).

**Друштвено благостање** подразумева степен до којег су људи задовољни својим друштвеним животом (Hahn, Cella, Bode, & Hanrahan, 2010). Друштвене активности доприносе субјективном благостању, јер учешћем у групним садржајима људи доживљавају више позитивних емоција него када су сами (Pavot, Diener, & Fujita, 1990).

Супротно, **породично и брачно благостање** се огледа кроз више димензија: *брачно задовољство, задовољство децом* (Sirgy, 2012), *задовољство породицом* (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976), *задовољство родитељством* и *задовољство односима унутар породице* (Sirgy, 2012). Недостатак друштвеног живота (капитала) доводи до многих психичких сметњи. Већа учесталост менталних поремећаја се везује за особе са мањим кругом пријатеља, самцима, самохраним родитељима, тј. индивидуалцима у целини (Jenkins et al., 1997). Истодобно, бројна истраживања указују на улогу породичног и/или брачног благостања у укупном животном благостању (Andrews & Withey, 1976; Campbell et al., 1976; Sirgy, 2012).

**Емоционално благостање** повезано је са *духовним благостањем и слободним временом* (Pucsko & M. Smith, 2011). **Духовно благостање** се са једне стране огледа као укљученост или стање свести (посвећености) животної филозофији (Sirgy, 2002; Teichmann, Murdvee, & Saks, 2006), док са друге стране укључује степен до којег људи проналазе животни смисао и сврху (Ellison, 1983). Религијска припадност и редовно учешће у верским активностима повећава задовољство животом и позитивно је повезано са субјективним благостањем кроз повећање социјалне подршке и психолошке користи унутар група појединаца са сличним ставовима и вредностима (Diener, Tay, and Myers, 2008; Ferriss, 2002; artner, Larson & Allen, 1991; Koenig & Larson, 2001; Hackney & Sanders, 2003). Тајхман и сарадници (Teichmann, Murdvee & Saks, 2006) су такође пронашли позитивну везу између духовног благостања и физичког здравља и социјалних односа.

**Благостање током слободног времена** (задовољство слободним животом, учени квалитет рекреације и др.) је дефинисано нивоом контроле које људи имају током свог слободног времена. То је условило и важну улогу слободног времена код субјективног квалитета живота. Многа истраживања су указала на позитиван однос између *активности у слободно време* (нпр. слушање музике, плес, присуствовање позоришним представама, сликање, читање), *рекреације* (физичке вежбе, баштованство и др.) и *квалитета живота* односно *добробити појединаца* (Lloyd & Auld, 2002; Michalos & Kahlke, 2010; Moller, 1992). У том правцу постоје опречна мишљења. Каминс (Cummins, 1996) је истакла да за разлику од осталих домена, слободно време нема „превише” видљив утицај на повећање квалитета живота. Супротно, Сирги (Sirgy, 2002) наводи активности у слободно време као кључан допринос задовољству животом и квалитетом живота у заједници. И други истраживачи (нпр. Neal et al., 1999) су тврдили да рекреативне услуге, забава и слободне активности могу побољшати квалитет живота у заједници. Ипак, доступне могућности за слободно време (објективна мера) у односу на задовољство доживљајем слободног времена (субјективна мера) има занемарљив учинак на предвиђање квалитета живота (Baker & Palmer, 2006). На крају, сви поменути домени утичу на животну задовољство у целини.

## 10.7. Индекси квалитета живота

Будући да економски показатељи нису једини коју утичу на благостање (Henderson, Lickerman, & Flynn, 2000), овај концепт је 70-их обухватио и друге квантитативне показатеље које се односе на здравље, физичко окружење, сигурност, образовање, рекреацију, политичку партиципацију и друге. Иако иницијално пласиран у САД, овакав приступ су прихватиле и многе међународне организације попут *Организације за економску сарадњу и развој (OECD)*, *Светске банке (World Bank)* или *Светске здравствене организације (WHO)*. То је условило примену различитих комплексних индекса, на ширем (националном) нивоу, а касније се усмерили на ниже просторне обухвате (регионални и локални), тј. ниво локалне заједнице.

У последње три деценије, многобројне међународне институције, владина тела, невладине организације и истакнути истраживачи су пласирали различите **индексе квалитета живота** (табела 83). Они уобичајено обухватају и *објективне* (квантитативне), али и *субјективне* (квалитативне) показатеље (Cummins, 1996, 1997; Cummins et al., 1994).

Табела 83. Преглед важнијих стандардизованих индекса квалитета живота

Индекс	Година	Тип индикатора
Јединствени индекс напретка (GPI)	1950	економски
Индекс поверења потрошача (CCI)	1967	економски
Немачки систем социјалних показатеља	1970	комплексни
Еуробарометар	1973	комплексни
Холандски индекс животних услова (LCI)	1974	комплексни
Шведски УЛФ систем	1974	комплексни
Естесов индекс друштвеног напретка (ISP)	1984	комплексни
Међународни индекс живљења (ILI)	1984	комплексни
Индекс економског благостања (IEWB)	1985	економски
Индекс квалитета живота повезаним са здрављем (HRQOL)	1993	здравствени
Индекс људског развоја (HDI)	1993	комплексни
Свеобухватна скала квалитета живота (ComQol)	1995	комплексни
Индекс здравља Светске здравствене организације (WHOQOL)	1998	здравствени
Индекс квалитета живота Европске Уније (EUROSTAT)	2009	комплексни
Индекс Европског центра за квалитет живота (EurLIFE)	2016	комплексни

Извор: Сопствена елаборација на основу различитих извора

Најзначајнији индекси који су нашли своју примену у оквиру јавних политика су:

1. *Индекс квалитета живота Центра за контролу болести и превенцију* (енг. *Health-Related Quality of Life/HRQOL*) – први амерички индекс са субјективном компонентом који је обухватио здравствене параметре подељене у четири групе (у примени од 1993. г.) (<https://www.cdc.gov>; Weinberg, Bennett, & Cummins, 2016);

2. *Индекс квалитета живота Светске здравствене организације* (енг. *World Health Organization Quality of Life/WHOQOL-BREF*) – овај универзални мерни инструмент (1998) као скраћен облик WHOQOL – 100 обухватио је 26 питања распоређених у четири домена за мерење укупног квалитета живота и општег здравља (WHOQOL Group, 1994a, 1996a,b);

3. *Индекс поверења потрошача* (енг. *Consumer Confidence Index/CCI*) – овај економски индикатор се односи на постојеће услове и будућа очекивања у економији (штедња и потрошња), а иницијално је пласиран 1967. г. у САД;

4. *Индекс економског благостања* (енг. *Index of Economic-Wellbeing/IEWB*) – овај индекс заснован на четири димензије (просечни токови потрошње, укупне производне залихе, неједнакост у расподели дохотка, економска несигурност у погледу будућих прихода) пласирао је канадски истраживач Ларс Осберг (Lars Osberg) 1985. г. (Osberg & Sharpe, 2002);

5. *Јединствени индекс напретка* (енг. *Genuine Progress Index/GPI*) – овај индекс представља меру економског благостања, а у примени је у САД од 1950. г., узимајући у обзир више од 20 аспеката економског живота који нису обухваћени БДП-ом (Fox & Erickson, 2020);

6. *Еуробарометар* (енг. *Eurobarometer*) – пласиран од стране Генералног секретаријата (директората) Европске комисије, овај инструмент служи за истраживање јавног мњења од 1973. г. у земљама чланицама ЕУ (*Eurobarometer*, 2018);

7. *Међународни индекс живљења* (енг. *International Living Index/ILI*) – овај показатељ детаљно описује путовања, начин живота, запослење, инвестиције, образовне могућности и пензионисање у многим земљама коришћењем седам домена (атрибута) обједињујући их у општи индекс. У употреби је од 1984. године (<https://internationalliving.com>);

8. *Индекс људског развоја* (енг. *Human Development Index/HDI*) – развијен у оквиру УН-овог програма за развој (UNDP). Овај алат обухвата три показатеља: очекивани животни век при рођењу, стопа писмености одраслих и приход по глави становника, и користи за процену квалитета живота у бројним земљама (UNDP, 2020);

9. *Холандски индекс животних услова* (енг. *Living Conditions Index/LCI*) – овај индекс формулисан од стране Одсека за социјално и културно планирање 1974. г. обухватио је осам подручја (становање, здравље, слободне активности, власништво некретнина, спортска активност, одмор, друштвена партиципација и мобилност) (Boelhouwer & Stoor, 1999; Boelhouwer, 2002);

9. *Шведски УЛФ систем* (енг. *Living Condition Survey/ULF*) – овај индекс у виду стандардизованих анкета и коришћења јавних регистара обухватио је 10 кључних домена (становање, економија, здравље, слободно време, грађанске активности, социјални односи, запошљавање и радно окружење, сигурност и безбедност), са преко 120 социјалних показатеља. У примени је од 1974. године (Statistics Sweden, 2020);

10. *Немачки систем социјалних показатеља* – овај систем у примени од средине 70-их обухвата 13 животних домена (становништво, социјално-економски статус и субјективна идентификација класа, тржиште рада и радног живота, расподела дохотка и прихода, снабдевање и потрошња добара и услуга, превоз, становање, образовање, здравље, учешће, животна средина, јавна безбедност и криминал, и слободно време и потрошња) (Noll, 2014b);

11. *Естесов индекс друштвеног напретка* (енг. *Estes' Weighted Index of Social Progress/ISP*) – овај индекс намењен истраживањима на националном нивоу датира из средине 80-их (1984) и обухвата 10 подручја: образовање, здравље, положај жена, одбрана, економија, демографија, животна средина, друштвени хаос, културна кохезија и напор за добробит) (Estes, 2014; ISP, 2020);

12. *Свеобухватна скала квалитета живота* (енг. *Comprehensive Quality of Life Scale/ComQoL*) – ова скала укључује седам домена: материјално благостање, здравље, продуктивност, интимност, сигурност, друштвена заједница и емоционално благостање, при чему сваки домен има три објективне и две субјективне мере (степен задовољства и важности) (Cummins, 1995, 1996, 1997, 1999);

13. *Индекс квалитета живота Европске Уније* (енг. *Quality of Life Indicators*) – обухвата девет димензија (материјални животни услови, продуктивна активност, здравље, слободно време и социјалне интеракције, економска сигурност и физичка безбедност, владавина и основна права, природно и животно окружење и свеукупно искуство живота) (EUROSTAT, 2020) и *Индекс Европског центра за квалитет живота* (енг. *Eurofound*) са 160 индикатора разврстаних у 12 група добијених на основу европског истраживања квалитета живота.

Поред наведених, своју примену имају други индекси међу којима се издвајају: *Индекс друштвеног здравља* (енг. *Index of Social Health*), *Индекс квалитета живота* (енг. *Ferrans and Powers Quality of Life Index*), *Индекс бољег живота* (енг. *OECD Better Life Index*), *Џуни индекс* (енг. *The World Bank Gini Index*), *Индекс одрживе нето користи* (енг. *Sustainable Net Benefit Index*), *Национални индекс среће* (енг. *National Happiness Index*), *Индекс друштвеног напретка* (енг. *Index of Social Progress*), *Индекс задовољства животом* (енг. *Satisfaction with Life Index*), *Амерички демографски индекс благостања* (енг. *American Demographics Index of Well-Being*), *Келверт-Хендерсонов индекс* (енг. *Calvert-Henderson QOL*) и слични.

## XI УТИЦАЈИ ТУРИЗМА У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

### 11.1. Дефинисање односа локалних заједница према развоју туризма

**Развој туризма** као једне од најдинамичнијих делатности данашњице не одвија се у изолацији, већ у различитим окружењима са специфичним карактеристикама. Он је често видљив као чиста и готово идеална алтернатива регионалног економског развоја. **Туризам** је у основи друштвени феномен дефинисан „последицама кретања људи и привременог боравка на местима удаљеним од уобичајеног пребивалишта, односно чињенице да људи комуницирају с другим местима и њиховим становницима, пролазе кроз искуства која могу утицати на ставове, очекивања, мишљења домаћина или њихове заједнице и на крају, стил живота“ (Sharpley, 2008: 1–2). Дакле, основни за туризам су такозвани „домаћинско-гостински“ односи (V. Smith, 1989). Њихова природа може одредити, с једне стране у којој мери туристи имају задовољавајуће искуство (Reisinger & Turner, 2002) и с друге стране, степен утицаја (позитиван или негативан) који доживљавају локалне заједнице у целини или становници у дестинацијском подручју. Туризам као феномен и туристичке дестинације су јединствени по томе што садрже више заинтересованих страна које су међусобно зависне од свог успеха. Предузећа која пружају смештај, превоз, забаву, атракције, као и услуге хране и пића чине „укупни пакет“ (пакет аранжман) који представља туристичку индустрију (Harrill & Potts, 2003)<sup>184</sup>. Ипак, Пирс, Москардо и Рос (P. Pearce, Moscardo & Ross, 1996) указују да је од широке „палете“ актера, разумевање перцепције/ставова домицилне заједнице пресудно за развој туризма.

**Становници локалних заједница**<sup>185</sup> снажно доживљавају утицаје јер се интеракција догађа између њих и туриста што их ставља на туристичку страну. Стога Ален и сарадници (Allen, P. T. Long, Perdue & Kieselbach, 1988: 16) предлажу **концепт перцепције и ставова становника о интеракцији туризма са животом у заједници** чијим континуираним оцењивањем би се обезбедило правовремено предузимање радњи, где би кроз такве акције становници могу постати вољни партнери у процесу развоја. Познавање перцепције становника о трошковима и предностима развоја туризма може помоћи планерима и доносиоцима одлука у спровођењу одговарајућих политика за минимизирање негативних утицаја (Abdollahzadeh & Sharifzadeh, 2014) и постизање благостања становника. Сходно томе, многа истраживања су све више усвајала приступ „**перцепције туризма**“ за које Мекге и Андерек (McGehee & Andereck, 2004: 132) тврде да је из перспективе планирања, „**разумевање перцепције становника о утицајима туризма једнако важно, ако не и више него разумевање самих утицаја**“. Овде треба напоменути да се у литератури појам „**перцепције**“ нашироко користи, иако се многи аутори позивају на „**ставове**“ (нпр. Gursoy et al., 2002; Lindberg & Johnson, 1997; Ryan & Montgomery, 1994; M. D. Smith & Krannich, 1998), „**реакције**“ (Fredline & Faulkner, 2000) или „**мишљења**“ (J. Williams & Lawson, 2001). Оваква разлика у терминолошком значењу ставова/перцепција допринела је даљој дебати. На то су указали и Ајзен и Фишбејн (Ajzen & Fishbein, 2005) који су **ставове** дефинисали као „**вербалне**

<sup>184</sup> Заинтереоване стране (енг. *stakeholders*) у туристичкој делатности се дефинишу као „особе или групе које могу утицати или бити под утицајем туристичког пословања унутар одређеног тржишта или заједнице и које имају интересе у планирању, процесима, испоруци и исходима овог бизниса“ (Yoon, 2002: 14). То могу бити: привредне коморе, органи управе, туристичке агенције, невладине организације, медији, удружења и конгресни бирои, просторно-планерска тела, предузећа повезана са туризмом (нпр. превозници), образовне установе, професионална удружења и туристичко-информациони центри (Yoon, 2002).

<sup>185</sup> Појам локалне заједнице означава „мале просторне јединице, хомогене скупине појединаца са заједничким нормама и интересима који су у интеракцији унутар своје непосредне околине“. Типична локална заједница се састоји од институција (тела која доносе одлуке), пословних субјеката и становника, као и њихове интеракције које могу укључивати дељење ресурса, информације и помоћ, као и успостављање пословних односа између локалних предузетника и потрошача (Sablić, 2016: 28).



реакције на симболичке подражаје који пружају увид у то како се људи понашају у стварном свету“ (стр. 174).

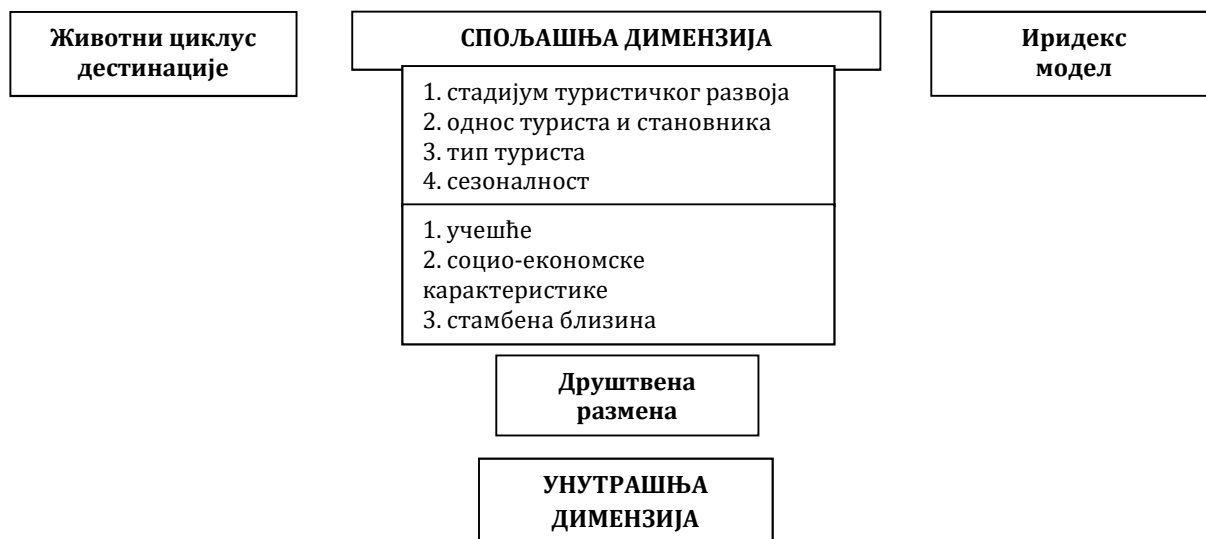
Уједно, Мекдугал и Манро (McDoughall & Munro, 1987: 87) објашњавају ставове као „трајну предиспозицију према одређеном аспекту нечијег окружења“, односно према местима, људима, понашању и другим аспектима окружења (H. Gu & Ryan, 2008). За разлику од мишљења која се мењају брзо и често, ставови су појачани веровањима стварности, али су пак повезани са дубоким вредностима, па чак и са личношћу (Getz, 1994). Они су структурирани на основу три димензије: а) когнитивне (веровања, знања, опажања,); б) афективне (свиђање или несвиђање) и в) бихевиоралне (предузете или изражене акције и нагони) (Carmichael, 2000). Са друге стране, Еп (Ap, 1992) је користио термин **перцепција** дефинишући перцепције као „значање које се приписује неком предмету“. Дакле, перцепције описују човеково искуство света тј. окружења (Andereck et al., 2005; Dyer, Gursoy, Sharma, & Cater, 2007; Kayat, 2002; Ross, 1992). Може се закључити да је у питању семантика, имајући у виду да су различита истраживања користила исте врсте мера, а у већини је перцепција утицаја или ставова мерена коришћењем скала слагања (махом Ликертова скала).

Многа истраживања су се фокусирали на **перцепцију становника о развоју туризма и њиховим ставовима према туристима** (Akis et al., 1996; Allen et al., 1988; Almeida-García, Peláez-Fernández, Balbuena-Vázquez, & Cortés-Macias, 2016; Alrwajfah, Almeida-García, & Cortés-Macias, 2019; Andereck & Vogt, 2000; Ap, 1992; Ap & Crompton, 1993; Belisle & Hoy, 1980; Brougham & Butler, 1981; Brunt & Courtney, 1999; Cardoso & Silva, 2018; J. Chen, 2000; Cooke, 1982; Eusébio, Vieira, & Lima, 2018; Franzidis & Yau, 2018; Getz, 1994; Gursoy, Ouyang, Nunkoo, & Wei, 2019; Johnson, Snepenger, & Akis, 1994; Jurowski, Uysal, & D. Williams, 1997; King et al., 1993; Lankford & Howard 1994a; Liu & Var 1986; Liu et al., 1987; P. T. Long, Perdue, & Allen, 1990; López, Virto, Manzano, & Miranda, 2018; McCool & S. Martin, 1994; Milman & Pizam, 1988; Murphy, 1981; Perdue, P. T. Long, & Allen, 1987; Pizam, 1978; Ribeiro, Pinto, Silva, & Woosnam, 2017; Rothman, 1978; Sheldon & Abenoja, 2001; Sheldon & Var, 1984; Sinclair-Maragh, Gursoy, & Vieregge, 2015; Tosun, 2001; Woosnam, Draper, Jiang, Aleshinloye, & Erul, 2018). Од 60-их година XX в., истраживање ставова према туризму истакло се као једно од најкомплекснијих и најзначајнијих подручја туристичких истраживања (McGehee & Andereck, 2004). Оно је вођено првенствено уверењем да је разумевање перцепција и односа становника важно за успешан и одржив развој туризма.

Већина првобитних истраживања 70-их и 80-их година била су **дескриптивне природе** (Allen et al., 1988; Belisle & Hoy, 1980; Brougham & Butler, 1981; Liu, Sheldon, & Var 1987; J. Liu & Var, 1986; Milman & Pizam, 1988; Murphy, 1983; Perdue et al., 1987, 1990; Pizam, 1978; Rothman, 1978; Sethna & Richmond 1978; Sheldon & Var, 1984; Thomason, Crompton, & Kamp, 1979; Tyrell & Spaulding, 1984; Var et al., 1985), без постојања концептуалних модела који би омогућили разумевање перцепције према утицајима туризма. Јафари и сарадници (Jafari, Pizam, & Przeclawski, 1986) су истицали да су се туристичка истраживања фокусирали на позитивне аспекте утицаја туризма у 1960-им, негативне аспекте у 1970-им, уз уравнотеженији и систематични приступ у 1980-им, што је настављено и у наредним деценијама (нпр. Andereck & Vogt, 2000; Ap & Crompton, 1998; Lankford & Howard, 1994a; Snaith & Haley, 1999). Начелно, издвајају се два разлога већег интересовања за питање утицаја туризма на ставове становника: а) *негативни ставови становника могу бити хендикеп у развоју и одрживости туристичких дестинација* (Ap, 1992; Belisle & Hoy, 1980; Diedrich & García-Buades, 2009; Harrill, 2004; Sirakaya, Teye, & Sönmez, 2002) и б) *успех туристичке индустрије пресудно зависи од локалних атракција и гостољубивости домицилних становника* (Gursoy et al., 2002). Средином осамдесетих, Лиу и Вар (J. Liu & Var, 1986: 196) сумирали су стање истраживања утицаја туризма на заједницу позивајући се на „непостојање свеобухватне теорије туризма у виду драгоцене методологије за мерење неекономских утицаја и недостатак снажне емпиријске основе на којој би се засновале одлуке политике“.

Као следећи корак обједињавања различитих перспектива (дестинациони и појединачни фактори) идентификоване су две кључне димензије: **1) спољна димензија** – односи се на карактеристике локације с обзиром на њену улогу туристичке дестинације

(фаза развоја туризма, врста туризма, сезоналност и др.) и **2) унутрашња димензија** – односи се на карактеристике чланова локалне заједнице које условљавају варијације у утицајима туризма унутар заједнице (зависност од туризма, везаност за заједницу, удаљеност од туристичке зоне, интеракција са туристима, личне вредности и демографске карактеристике – пол, старост, образовање и др.) (Faulkner & Tideswell, 1997).



Слика 38. Утицај туристичких фактора на ставове локалне заједнице  
Извор: Прилагођено на основу Faulkner & Tideswell (1997)

Претходно наведено је у складу са другом фазом истраживања иницираном Доксијевим (Doxey, 1975) „Иридекс моделом“ (енг. *Iridex model*), али и Батлеровом (Butler, 1980) „теоријом животног циклуса“ (енг. *tourist area life cycle*). Према Доксијевом **Иридекс моделу**, постоји четири нивоа односа између ставова локалног становништва, туриста и доносилаца одлука у вези са развојем туризма (пре свега инвеститора) означених као: **еуфорија** (туристичка индустрија, гости и нови инвеститори су добродошли), **апатија** (присуство туриста очекивано, контакти са њима постају формалнији), **иритација** (становници сумњају у „исправност и наивност“ туризма) и **антагонизам и ксенофобија** (туристички развој представља лични и друштвени проблем) (Doxey, 1975). Овај модел указује да се ставови становника могу временом мењати, при чему се по правилу домаћини осећају „еуфорично“ на почетку нових туристичких подухвата. Почетна еуфорија лако може прећи у апатију, нелагодност (иритацију), па чак и антагонизам (одбијање) како негативна искуства и утицаји постану очигледни и доминантнији у односу на позитивне аспекте (J. Zhang, Inbakaran, & Jackson, 2006). Такав притисак је посебно видљив током врхунца (шпица) сезоне, што условљава општи поремећај дотадашњег свакодневног живота.

У уској вези са Иридекс моделом је и **модел животног циклуса (TALC)**. Наиме, према Батлеру, свака дестинације (туристичко подручје) током свог еволутивног развоја пролази кроз неколико фаза: *истраживање, укљученост, развој, консолидација и стагнација*, а што је накнадно у зависности од предузетих активности праћено падом или подмлађивањем (табела 84). Поменуте фазе паралелне су са општим животним циклусом производа, а у зависности од *туристичког односа* (број туриста vs број становника), током времена очекује се повећање његовог утицаја на живот становника у зависности од друштвене носивости конкретне дестинације (Allen et al., 1988; Liu et al., 1987; Pizam, 1978)<sup>186</sup>. За разлику од почетних етапа (*истраживање и ангажовање*), у **фази развоја** локални природни и културни ресурси су добро развијени, а становници пружају софистицираније садржаје и услуге (Diedrich & García-Buades, 2009). Позитивни ставови су везани за

<sup>186</sup> Прекомерни туризам или танатофобија се дефинише као неконтролисани раст броја посетилаца током шпица сезоне који доводи до пренасељености, узрокујући трајне промене у начину живота и свеукупном благостању, ускраћујући становништву приступ садржајима (Milano, Novelli, & Cheer, 2019).

економске користи, а број становника је готово једнак броју туриста (Diedrich & García-Buades, 2009; Lepp, 2007). Такође, јављају се и први негативни социо-културни и утицаји на животну средину, али су они прихватљиви (Kang, Lee, Yoon, & P. T. Long, 2008). Са континуираним порастом броја посетилаца, у **фазама консолидације и стагнације**, притисак може превазићи граничну вредност (праг носивости)<sup>187</sup> и изазвати бројне, пре свега еколошке, социјалне, али и прве економске проблеме. То ће допринети незадовољству домицилног становништва (Butler, 1980). На крају се долази до фазе у којем је потребно донети одлуку о иновирању производа дестинације (**подмлађивање**) или ће доћи до стагнације (мањи број посетилаца) и пада подршке становника даљем развоју (**пропадање**).

Табела 84. Фазе животног циклуса туристичке дестинације

Фаза развоја	Друге карактеристике
<b>Истраживање</b> („откриће места“)	мали број посетилаца који долазе кроз индивидуалне аранжмане; нема посебних туристичких објеката, али ни пратеће инфраструктуре; снажан контакт са „локалцима“, уз незнатан утицај туризма на дестинацију
<b>Укључивање</b> (место почиње да размишља о туристима као извору зараде)	обимнији и редовнији доласци туриста; чести контакти између туриста и становништва; социјалне импликације, пре свега за оне који раде у туризму; притисак на локалну самоуправу за нову инфраструктуру, док утицаји туризма постају уочљивији
<b>Развој</b> (формирано је добро дефинисано туристичко тржиште)	јасно дефинисано тржиште уз јаку рекламу; мања контрола и укључивање становника; јачање улоге страних инвеститора; развијене атракције; висока стопа раста броја посетилаца, нови тип тзв. институционализованих (организованих) туриста; већа потражња за увезеном радном снагом; први знаци деградације средине, уз могуће конфликте туриста са мештанима
<b>Консолидација</b> (предфаза до зреле дестинације)	успоравање стопе раста; број посетилаца надмашује број становника; маркетиншки напори за продужење сезоне уз укључивање разноврсних садржаја; везаност локалне економије за туризам, противљење и незадовољство становника
<b>Стагнација</b> (носећи капацитет је досигнут)	потреба заштите животне средине; социјални и економски проблеми нису у првом плану; ослањање на поновне посетиоце; ниже стопе заузетости, уз повећање промене власништва; дестинација има јасно изграђен имиџ, али неће више бити у „тренду“
<b>Подмлађивање</b> (нова оријентација и „поновно рођење“ дестинације)	крупне промене кроз улагања у нову туристичку инфраструктуру (смештај, атракције), али и активирање неискоришћених природних ресурса
<b>Пропадање или опадање</b> (смањење дестинација где друге делатности могу заузети место туризма)	услед опадања броја туриста туристичка инфраструктура је деградирана и трансформисана, што доводи до напуштања поменути делатности

Извор: Приглагођено према Butler, 1980; Novinen, 2006; Toh et al., 2001

Као природни наставак претходних истраживања, Доган (Doğan, 1989) идентификује однос (прилагођавање) становника према туризму који се огледа кроз: **отпор и повлачење** (јавља се када се прекоричи праг одрживог туристичког развоја), **одржавање граница** (балансирање односа гостију и становника, са жељом да ће растући негативни утицаји бити анулирани економским користима), **ревитализацију** (културни аспекти су у седишту туризма) и **усвајање** (тенденција да се туризам користи као средство за измену постојећих друштвених структура или пак асимилацију западне културе). Основна

<sup>187</sup> Носећи капацитет је динамички, а не статички концепт који је условљен са више елемената: дужина боравка, карактеристике туриста/домаћина, географска концентрација туриста и степен сезоналности. Горњи праг толеранције домицилног становништва у дестинацијама је различит и зависи од више фактора: 1. културне и економске диспропорције између посетилаца и домаћина; 2. способности дестинација и њихових становника да физички и психички апсорбују доласке туриста, без нарушавања/потискивања жељених локалних активности; 3. динамике и интензитета туристичког развоја и 4. степена укључености локалног становништва у испоруку туристичких услуга (Д. Јовичић, 2013: 609).

специфичност овог модела је да се сви облици прилагођавања могу истовремено појавити у малим заједницама, а почетни одговор углавном хомоген. Међутим, са развојем туризма реакције ће бити хетерогеније што је у супротности са моделима који су пласирали Докси и Батлер, а који претпостављају јединствен одговор<sup>188</sup>. Такође, Еп и Кромптон (Ар & Crompton, 1993) су у зависности од фазе развоја туризма у мањим руралним заједницама (Тексас, САД), предложили модел који је реакције становника означио кроз четвороструки континуум: **загрљај** (туризам је добродошао), **толеранција** (прихватање негативних последица туризма због препознавање економских доприноса заједници), **прилагођавање** (активности који омогућавају избегавање туриста) и **повлачење** (привремено удаљавање од заједнице). Заједничко за све поменуте моделе јесте **концепт носећег капацитета**, као оквира за процену социјалних утицаја туризма на одређену заједницу. Процена носећег капацитета подразумева утврђивање, праћење и реевалуацију граничног капацитета туристичког подручја или центра, узимајући у обзир **еколошку, социокултурну, економску и психолошку димензију**<sup>189</sup>. Носећи капацитет у великој мери зависи и од *карактеристика туриста* (нпр. социо-економске и психолошке одлике, сезоналност, врста активности и ниво задовољства), *карактеристика дестинације* (планинске, приморске дестинације, летња и зимска сезона) и *њеног становништва* (нпр. природно-географске одлике, економска и социјална структура, политичка организованост, ниво и тип туристичког развоја), али и *обима и врсте утицаја туризма на животну средину* (нпр. врста и степен атрактивности туристичких мотива, врста саобраћаја, квалитет управљања туризмом, понашање туриста и зависност привреде од туризма) (Д. Јовичић, 2011). На основу свега наведеног, може се закључити да је носивости дестинације од пресудног значаја за планирање развоја туризма на локалном нивоу. Само препознавањем ограничења у туризму могуће је предузети одговарајуће кораке ради спречавања прекорачења лимита са једне или пак повећања границе са друге стране.

Међутим, поменути модели су показали одређене мањкавости које се пре свега односе на претпоставку хомогености и једносмерности у реакцијама унутар заједнице која је теоретски могућа, али практично тешко изводљива. Значајан квалитативан допринос постојећим дала је **теорија друштвене (социјалне) размене** (енг. *Social Exchange Theory*). Полазећи од социологије, социјалне психологије и економије она представља крвну основу за разумевање перцепције становника о развоју туризма. Како Еп (Ар, 1992: 667–668) констатује, у питању је „општа социолошка теорија која се бави разумевањем размене ресурса између појединаца и група у ситуацији интеракције, а која може објаснити постојање позитивних и негативних перцепција, како на индивидуалном, тако и на колективном нивоу“. Сугерише се да ће локални становници највероватније учествовати у размени тј. подржавати развој туризма све док перципиране користи надмашују предвиђене трошкове туризма (Allen, Hafer, P. T. Long, & Perdue, 1993; Ар, 1992; Dyer et al., 2007; Getz, 1994; Gursoy et al., 2002; Gursoy, Chi, & Dyer, 2009; Jurowski et al., 1997; Kayat, 2002; Ko & Stewart, 2002; T. Lee, 2013; Madrigal, 1993; McGehee & Andereck, 2004; Nunkoo & Ramkissoon, 2011a,b; Stylidis, Biran, Sit, & Szivas, 2014). Дакле, становници који размену сматрају корисном за њихово благостање склонији су туристичком развоју, док супротно томе, становници који размену сматрају конфликтном успротивиће се туристичком расту. Могуће је идентификовати три главна елемента процеса размене: *економски, еколошки и*

---

<sup>188</sup> Управо је једноставност и претпоставка хомогености група главни недостатак јер не могу објаснити различите реакције становника које се дешавају у различитим фазама развоја или постојање кластера идентификованих у већем броју студија (Davis et al., 1988; Faulkner&Tidesvell, 1997; Weaver & Lawton, 2001; Pérez & Nadal, 2005; J. Williams & Lawson, 2001)

<sup>189</sup> Као комплексан показатељ подразумева четири нивоа процене: 1) *еколошки капацитет* тј. максималан степен туристичког коришћења простора без његове еколошке деградације; 2) *социокултурни капацитет* – максималан обим туристичких садржаја и концентрације туриста који не нарушавају начин живота, традиционалну културу и идентитет локалне заједнице; 3) *економски капацитет* – минимално прихватљив обим туризма који обезбеђује економски ефикасан развој и 4) *психолошки капацитет* – максимални капацитет туристичког коришћења простора, а да притом не дође до пада туристичког доживљаја (Јовичић, 2011; Maksin, Pucar, Korać, & Milijić, 2009).

социокултурни. Са **економског становишта**, теорија друштвене размене може бити повезана са теоријом машинеријског раста, што сугерише да становници који могу економски профитирати од туризма (нпр. власници земљишта и инвеститори) имају повољнији однос према туристима и даљем расту туризма (Madrigal 1995). Са друге стране, поједини истраживачи сугеришу да становници предност дају **факторима животне средине** (нпр. J. Liu & Var, 1986). Најзад, иако је запошљавање кроз туризам један од приоритета становника, они такође виде туризам као средство које им омогућава да науче више о својој локалној култури и очувању традиционалних вредности (**социокултурни аспект**) (Besculides et al., 2002). Заправо, коначни циљ развоја туризма у свим туристичким дестинацијама огледа се кроз постизање резултата који ће омогућити најбољу равнотежу трошкова и користи за све учеснике (Byrd et al., 2009). Поменут модел је коришћен у већем броју истраживања (H. C. Choi & Murray, 2010; Deery et al., 2012; T. Lee, 2013; T. Lee, Kang, P. T. Long, & Reisinger, 2010; Nunkoo & Gursoy, 2012; Nunkoo & Ramkisoon, 2011a,b; Nunkoo, S. Smith, & Ramkissoon, 2013; Nunkoo & So, 2016; Rasoolimanesh, Jaafar, Kock, & Ramayah, 2015; Sharpley, 2014; Styliadis, 2015; Vargas-Sánchez, Oom do Valle, da Costa Mendes, & Albino Silva, 2015; Y. Wang & Pfister, 2008; S. Wang & J. Chen, 2015; Ward & Berno, 2011; Zuo, Gusoy, & Wall, 2017).

Осим поменуте теорије, готово паралелно коришћени су и неки **други модели**: *теорија заинтересованих страна (стејколдера)* (Freeman, 1984), *социјална (друштвена) репрезентација* (Andriotis & Vaughan, 2003; Fredline & Faulkner, 2000; Moscardo, 2011), *теорија социјалне дистанце* (Sinkovics & Penz, 2009), *интегративна теорија међукултуралне адаптације* (L. Brown, 2009), *теорија привржености заједници* (Harrill & Potts, 2003; Jurowski et al., 1997; McCool & S. Martin, 1994; Um & Crompton, 1987), *теорија поверења* (Nunkoo & Ramkissoon, 2012), *теорија аргументованог деловања* (Dyer et al., 2007), али и *Веберова теорија рационалности и оснаживања* (Boley, McGehee, Perdue, & P. Long, 2014). У новије време, своје место је пронашла и *теорија емоционалне солидарности* (Boley et al., 2014; Woosnam & Norman, 2010; Woosnam, 2012).

Најстарија **теорија заинтересованих страна** (енг. *Stakeholder Theory*) указује да становници нису хомогени, односно да у оквиру заједница може постојати више интресених група<sup>190</sup>. У контексту туризма, поменут модел се користи за поређење перцепције утицаја туризма различитих група (становници, предузетници, званичници локалне управе, туристи) (Andriotis, 2005; Byrd et al., 2009; Easterling, 2004, 2005; Keogh, 1990; Lankford, 1994). У случају сукоба интереса између различитих учесника, потребно је тражити оптималну равнотежу између њих током процеса доношења одлука. Без обзира на наведено, тешкоће у одлучивању и одабиру заинтересованих страна и даље су главни недостаци примене ове теорије у туризму. Са друге стране, како објашњавају Фредлајн и Фолкнер (Fredline & Faulkner, 2000: 767), **репрезентације** су „механизми које људи користе да би разумели предмете и догађаје у свету око себе. Склоне су претварању непознатог у познато на основу претходних искустава, а претходно знање служи као референтна тачка нових сусрета“. То је у складу са сугестијама Пирса и сарадника (P. Pearce, Moscardo, & Ross, 1997: 39) да се **друштвене репрезентације** (енг. *Social representation*) користе за „објашњење социјалног сукоба или реакција на видљива питања у заједници, односно фокусира се на разумевање заједништва у перцепцијама и ставовима становника уместо на њихове разлике“<sup>191</sup>. То се посебно односи на питања нових туристичких атракција које могу изменити хомеостазу постојећих односа моћи. Њихови резултати указују да ће различита друштвена представљања вероватно заступати различите групе (нпр. туристички радници и корисници, већинска заједница и посебне групације са снажно идентификованим моралним и етничким традицијама (стр. 138).

Супротно, у основи **теорији оснаживања** (енг. *Empowerment theory*) налази се

<sup>190</sup> Учесник у организацији је „свака група или појединац који може утицати на достизање циљева организације или на њих утицати“ (Freeman, 1984: 46).

<sup>191</sup> Уколико су присутне друштвене репрезентације, вероватно је да у групи или подгрупи може постојати једнообразност у начину на који људи перципирају и реагују на туристичке утицаје.

укључивање мештана у планирање туризма и везаност за заједницу (Т. Lee, 2013; Nicholas, Thapa, & Ko, 2009; Sebele, 2010; Woo et al., 2015), што омогућава заједницама да профитирају и искористе могућности туристичког развоја (Moscardo 2011; Scheuyvens, 1999). Управо је оснаживање кроз учешће кључна компонента одрживог туризма јер тиме становници обликују будући развој у складу са својим потребама, што осигурава њихову подршку и реализацију нових туристичких пројеката (Cole, 2006). Ништа мање битна није ни **емоционална солидарност** (енг. *Emotional Solidarity*) као користан алат за анализу односа између домаћина и гостију који не обухватају „обичну“ економску размену, већ и степен њихове емоционалне повезаности (Woosnam, Aleshinloye, & Maruyama, 2016). У контексту односа између становника и туриста у различитим дестинацијама, Вуснам и Норман (Woosnam & Norman, 2010) су формулисали лествицу емоционалне солидарности (енг. *Emotional solidarity scale*). Она обухвата три фактора: а) *природа добродошлице* (осећај поноса због посете и доприноса локалној економији); б) *емоционална блискост* (блискост и пријатељство са посетиоцима) и в) *симпатично разумевање* (наклоност и идентификација са посетиоцима) који указују како степен интеракције између ове две групе може објаснити ставове према туристичком развоју. Ипак, и поред свега наведеног, теорија друштвене размене је до данас најпопуларнија доктрина које се користи за разумевање ставова становника према туризму тј. његовом развоју у различитим типовима дестинација.

## 11.2. Диференцирање туристичких утицаја

У туристичкој литератури су евидентирани и позитивни и негативни утицаји настали као резултат развоја туризма на локалном нивоу (Ko & Stewart, 2002). **Туристичка делатност** се генерално сматра позитивним агентом промена у многим заједницама због њеног економског потенцијала, унапређења инфраструктуре и других садржаја који последично могу побољшати квалитет живота (Andriotis & Vaughan, 2003). Значајније интересовање за утицаје туризма започиње 60-их година XX века. Првобитна истраживања фокусирали су се најпре на *економске користи, док су еколошка, социјална и културна компонента* биле занемарене (табела 85). Међутим, време је убрзо показало да туристички развој има своје користи (предности), али и трошкове који могу настати (нпр. Jugowski et al., 1997; P. T. Long, Perdue, & Allen, 1990; Sheldon & Var 1984).

Најистакнутији, па и у раној фази развоја су **економски утицаји**. У економског погледу, туризам се истиче као снажно оруђе за јачање и развој локалних економија и подстицање даљег економског раста (Andereck & Vogt, 2000; Gursoy & Rutherford, 2004; Ko & Stewart, 2002; Teye et al., 2002), што се сматра основом компаративном предношћу развоја туризма у односу на друге делатности (Gursoy, Chi, & Dyer, 2010). Стога, већина држава је склона да развија туристичку индустрију из више економских разлога: 1. *туризам је метода диверзификације државне економије*; 2. *туризам ствара доста радних места (квалификована и неквалификована радна места), постајући један од значајнијих извора запослености*; 3. *будући да приходи потичу изван локалног подручја, туристички расходи представљају увећану пореску основицу за државу домаћина* и 4. *приходи од туризма индиректно утичу на пословање бројних предузећа (мултипликативни ефекат)* (McIntosh & Goeldner, 1986: 361).

У погледу **позитивних економских ефеката**, већина студија истиче: *могућност запошљавања у туризму и сродним делатностима* (Andereck & Nyaupane, 2011a; Andriotis & Vaughan, 2003; Belisle & Hoy 1980; Boley et al., 2018; D. Davis, Allen, & Cosenza, 1988; Diedrich & García-Buades, 2009; Dyer et al., 2007; H. Gu & Ryan, 2008; Kwan and McCartney, 2005; D. Lee, Li, & H-K. Kim, 2007; Lindberg & R. Johnson, 1997; Sharma & Dyer, 2009a,b; Sheldon & Var, 1984; Tosun 2002; Tyrrell & Spaulding, 1984)<sup>192</sup>, *побољшање животног стандарда* (Almeida-García et al., 2016; Gilbert & Clark, 1997; Johnson et al., 1994; Lankford, 1994; J. Liu & Var, 1986; McCool

<sup>192</sup> Директно запошљавање подразумева радна места створена у делатностима уско повезаним са туризмом (смештај, угоститељство, туристичке агенције), док се индиректно запошљавање ствара у другим, комплементарним индустријама (грађевинарство, пољопривреда, саобраћај и др.).



& S. Martin 1994; McGehee & Andereck, 2004; Perdue et al., 1990; Tosun 2002), *повећање прихода од туристичке и пратећих делатности* (издавање смештаја, таксе, ванпансионска потрошња, продаја аутентичних производа) (Cardoso & Silva, 2018; Davis et al., 1988; Jurowski et al., 1997; T. Lee, 2013; Lepp, 2007; Milman & Pizam, 1988; Tyrrell & Spaulding, 1984), *увећање пореских и девизних прихода* (Andereck et al., 2005; Brida, Disegna, & Osti, 2011; Cavus & Tanrisevdi, 2003; M. Gu & Wong, 2006; Haralambopoulos & Pizam, 1996), *подстицање инвестиција* (Andriotis & Vaughan, 2003; Davis et al., 1988; Dyer et al., 2007; Gursoy & Rutherford, 2004; Kwan & McCartney, 2005; J. Liu & Var, 1986; McDowall & Y. Choi, 2010; Sethna & Richmond, 1978; Sharma & Dyer, 2009a,b), *подстицање предузетништва* (Gursoy & Rutherford, 2004; Madrigal 1993; Wilson, D. R. Fesenmaier, J. Fesenmaier, & Van Es, 2001; K. Kim, Uysal & Sirgy, 2013), *развој инфраструктуре* (Akis et al., 1996; Ap & Crompton, 1998; Cavus & Tanrisevdi, 2003; Gu and Wong, 2006; Ko & Stewart, 2002; Terzidou, Stylidis, & Szivas, 2008); и *привлачење додатне (стране) радне снаге* (E. Cohen, 1984).

Табела 85. Хронолошки преглед важнијих истраживања туристичких утицаја

Врста утицаја	Истраживање
Економски утицаји	Belisle & Hoy, 1980; Sheldon & Var, 1984; J. Liu & Var, 1986; Liu et al., 1987; Milman & Pizam, 1988; Perdue et al., 1990; King et al., 1993; Madrigal, 1993; Johnson et al., 1994; Lankford, 1994; Akis et al., 1996; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Korca, 1996; Lindberg & Johnson, 1997; Yoon et al., 1999; Andereck & Vogt, 2000; J. Chen, 2000; Mason & Cheyne, 2000; Saveriades, 2000; Besculides et al., 2002; Gursoy et al., 2002; Horn & Simmons, 2002; Andriotis & Vaughan, 2003; Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005; McGehee & Andereck, 2004; Andereck et al., 2005; Dyer et al., 2007; Bujosa & Rosselló-Nadal, 2007; Pappas, 2008; Diedrich & García-Buades, 2009; McDowall, & Y. Choi, 2010; S. Wang, Bickle, & Harrill, 2010; Andereck & Nyaupane, 2011; Brida, Osti, & Faccioli, 2011; Nunkoo & Gursoy, 2012; Vareiro, Remoaldo, & Cadima Ribeiro, 2013; Almeida et al., 2015; Boley, Strzelecka, & Woosnam, 2018; Franzidis & Yau, 2018; Martín, Sánchez, & Herrero, 2018; Kuščer, & Mihalič, 2019; T. Lee & Jan, 2019
Социо-културни утицаји	Belisle & Hoy, 1980; Sheldon & Var, 1984; Var et al., 1985; J. Liu & Var, 1986; Liu et al., 1987; Perdue, P. T. Long, & Allen, 1987; Milman & Pizam, 1988; Perdue et al., 1990; King et al., 1993; Johnson et al., 1994; Lankford, 1994; Akis et al., 1996; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Korca, 1996; Lindberg & R. Johnson, 1997; Brunt & Courtney, 1999; Snaith & Haley, 1999; Yoon et al., 1999; Andereck & Vogt, 2000; J. Chen, 2000; Mason & Cheyne, 2000; Sheldon & Abenoja, 2001; Besculides et al., 2002; Gursoy et al., 2002; Andriotis & Vaughan, 2003; McGehee & Andereck, 2004; Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005; Andereck et al., 2005; Gjerard, 2005; Dyer et al., 2007; Bujosa & Rosselló-Nadal, 2007; Oviedo-Garcia et al., 2008; Pappas, 2008; Diedrich & García-Buades, 2009; McDowall, & Y. Choi, 2010; S. Wang, Bickle, & Harrill, 2010; Andereck & Nyaupane, 2011; Brida, Osti, & Faccioli, 2011; Nunkoo & Gursoy, 2012; Vareiro, Remoaldo, & Cadima Ribeiro, 2013; Almeida et al., 2015; Franzidis & Yau, 2018; Martín, Sánchez, & Herrero, 2018; Kuščer, & Mihalič, 2019; T. Lee & Jan, 2019;
Утицаји на животну средину	J. Liu & Var, 1986; Liu et al., 1987; Perdue et al., 1987; Johnson et al., 1994; Lankford, 1994; Akis et al., 1996; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Korca, 1996; Brunt & Courtney, 1999; Snaith & Haley, 1999; Yoon et al., 1999; Mason & Cheyne, 2000; Sheldon & Abenoja, 2001; Ko & Stewart, 2002; Teye et al., 2002; Jurowski & Gursoy, 2004; McGehee & Andereck, 2004; Andereck et al., 2005; Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005; Kuvan & Akan, 2005; Nyaupane, & Thapa, 2006; Bujosa & Rosselló-Nadal, 2007; Dyer et al., 2007; Oviedo et al., 2008; Pappas, 2008; Amuquandoh, 2010; McDowall, & Y. Choi, 2010; S. Wang, Bickle, & Harrill, 2010; Andereck & Nyaupane, 2011; Brida, Osti, & Faccioli, 2011; Vareiro, Remoaldo, & Cadima Ribeiro, 2013; Almeida et al., 2015; Franzidis & Yau, 2018; Martín, Sánchez, & Herrero, 2018; Kuščer, & Mihalič, 2019; T. Lee & Jan, 2019

Извор: Сопствена елаборација на основу различитих радова

Иако је значајан део студија указао да већина становника верује да туризам пружа велике економске користи (Andriotis & Vaughan, 2004; Gursoy & Rutherford, 2004; Gursoy et al., 2009; Ko & Stewart, 2002; Tosun, 2002; Weaver & Lawton, 2001 и др.), то ипак не значи да не постоје негативне економске последице туристичког развоја (Sirakaya-Turk & Gursoy, 2013). Међу главним *негативних ефектима* наводе се: *повећање трошкова живота* (Cardoso & Silva, 2018; Eusébio et al., 2018; Kwan & McCartney, 2005; J. Liu & Var, 1986; Perdue et al., 1990), *пораст и флукуација цена роба и услуга* (Brunt & Courtney, 1999; Gu & Wong, 2006; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Husbands, 1989; Mason, 2008), *повећање цена*

земљишта и некретнина, укључујући и трошкове становања (Belisle & Hoy, 1980; Lord, Greenidge, & Devonish, 2011; McDowall & Y. Choi, 2010; Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005; Pizam, 1978; Tovar & Lockwood, 2008; Terzidou et al., 2008; Var et al., 1985)<sup>193</sup>, повећање локалних пореза (McCool & S. Martin 1994), одлив економских средстава (J. Chen, 2000; Iroegbu & Chen, 2001; Kuvan & Akan, 2005; Pratt, 2015; Ribeiro et al., 2017)<sup>194</sup>, диспаритет у расподели финансијских средстава (Akis et al., 1996; Alam & Paramati, 2016; Johnson et al., 1994; Kuvan & Akan, 2005; Mbaiwa, 2003), али и превелика финансијска зависност од туризма (Mason, 2008)<sup>195</sup>. Питање запошљавања услед масовног развоја туризма осим позитивне (нпр. веће запошљавање жена и маргинализованих друштвених група) има и своју негативну страну (Tomis, Gajic, & Bugar, 2012). Привлачећи нову, сезонску, спољну радну снагу, смањује се могућност запошљавања припадника домицилне заједнице. Такође, долази до акумулације нискоквалификованих и слабо плаћених радних места, док највише, менаџерске позиције углавном заузимају досељеници (Akis et al., 1996; Davidson & Sahli, 2015; Iroegbu & Chen, 2001; Wall & Mathieson, 2006).

За разлику од економских утицаја које већина становника доживљава позитивно, присутна су сасвим контрадикторна сазнања у погледу **социо-културних и еколошких ефеката туристичког развоја**. Постоје три типа односа између туризма и животне средине (Budowski, 1976: 27): 1. туризам и очување животне средине могу бити у сукобу када туризам изазове штетне утицаје на животну средину; 2. туризам и очување животне средине могу постојати у ситуацији када обе сфере промовишу своје позиције, остају у изолацији и успостављају ограничен контакт једни са другима и 3. туризам и окружење су у симбиотском односу користећи бенефите из ове везе.

Са аспекта **утицаја на животну средину**, највећи део истраживања указује на **негативне импликације**. Међу главним последицама наводе се: загађење воде, ваздуха и ерозију (испуштање отпадних вода, уља, паљење депонија и др.) (Alrwajfah et al., 2015; Andereck et al., 2005; Ap & Crompton, 1998; Dyer et al., 2007; Faulkner & Tideswell, 1997; Huttasin, 2008; Iroegbu & Chen, 2001; Ko & Stewart 2002; Kuvan & Akan 2005; Lee et al., 2007; Liu et al., 1987; McGehee & Andereck, 2004; Snaith & Haley, 1999; Terzidou et al., 2008), бука (Amukuandoh, 2010; Andereck et al., 2005; Dyer et al., 2007; H. Gu & Ryan, 2008; M. Gu & Wong, 2006; Johnson et al., 1994; Keogh, 1990; Kvan & McCartney, 2005; Lavson et al., 1998; Weaver & Lawton, 2001), деградација природних и културних ресурса (уништавање станишта биљних и животињских врста, крчење шума, шумски пожари, угрожавање различитих културно-историјских локалитета) (Bowers, 2016; Brida, Osti, & Barquet, 2010; H-S. Choi & Sirakaya, 2005; Nepal, 2008), саобраћајни проблеми (проблеми са паркингом, неадекватан капацитет путне инфраструктуре и пешачких зона) (Amukuandoh, 2010; Andereck et al., 2005; Brunt & Courtney, 1999; Byrd et al., 2009; Carmichael, 2000; Dyer et al., 2007; H. Gu & Ryan, 2008; Haley et al., 2005; Johnson et al., 1994; King, Pizam, & Milman 1993; Látková, & Vogt, 2012; Lindberg & Johnson 1997; Lee et al., 2007; Liu et al., 1987; McCool & S. Martin, 1994; Perdue et al., 1990; Sharma & Dyer, 2009a,b; Sheldon & Abenoja, 2001; Terzidou et al., 2008;), пренатрпаност јавних површина (Amukuandoh, 2010; Dyer et al., 2007; Easterling, 2005; Lindberg & R. Johnson, 1997; McCool & S. Martin, 1994; Tatoglu et al., 2002), повећање комуналног отпада (Andereck et al., 2005; Brunt & Courtney, 1999; Gilbert & Clark, 1997; Lankford, 1994; Nunkoo &

---

<sup>193</sup> Поједини истраживачи (нпр. Belisle & Hoy, 1980; Byrd et al., 2009; Gilbert & Clark, 1997) наводе неутралан утицај туризма на цене роба/услуга, земљишта и становања, док Апчрч и Тејване (Upchurch & Teivane, 2000) на примеру истраживања у Риги су чак навели да цене производа и услуга опадају због развоја туризма у њиховој заједници.

<sup>194</sup> До одлива капитала може доћи у више ситуација: а) трошкови увезене робе и услуга које туристи користе; б) репатријација профита оствареног од страних инвестиција и в) када се плаћање путовања/одмора врши у емитивној, а не рецептивној земљи (Page & Connell, 2006).

<sup>195</sup> Често се дешава да се финансијска средства улажу искључиво у туризам када се он посматра као најадекватнији алат за развој. Међутим, проблем настаје у случају нагле промене (смањења) туристичке тражње, што резултира великом економском кризом (Mason, 2008: 46).

Ramkissoon, 2012) и мање могућности за рекреацију (Johnson et al., 1994; Lindberg & R. Johnson, 1997; McCool & S. Martin, 1994).

Ипак, други аутори истичу **позитивне импликације**, тј. да туризам доприноси унапређењу рекреационих могућности и сличних садржаја (нпр. отварање нових објеката, уређење зелених површина, бициклических, планинарских и пешачких стаза) (Belisle & Hoy, 1980; Byrd et al., 2009; Davis et al., 1988; Dyer et al., 2007; Getz, 1994; Iroegbu & Chen, 2001; Lee et al., 2007; J. Liu & Var, 1986; McCool & S. Martin 1994; McDowall & Y. Choi, 2010; Perdue et al., 1990), побољшању инфраструктурних погодности заједнице (Akis et al., 1996; Dyer et al., 2007; Johnson et al., 1994; Perdue et al., 1990; Nunkoo & Ramkissoon, 2011)), механизму за смањење коришћења ресурса и загађења животне средине (Dwyer, Edwards, Mistilis, Roman, & Scott, 2009; H. Gu & Ryan, 2008; McCool, 1992 цитирано у M. D. Smith & Kranninch, 1998), очувању културно-историјских садржаја (споменици, археолошка налазишта, амбијенталне целине и др.) (Andereck et al., 2005; Akis et al., 1996; Lee et al., 2007; Liu et al., 1987; Oviedo-Garcia, Castellanos-Verdugo, & Martin-Ruiz, 2008; Yoon, Gursoy, & Chen, 2001) и на крају побољшању квалитета живота (Andereck & Nyaupane, 2011; Byrd et al., 2009; Chen, 2000; M. Gu & Wong, 2006; Kim et al., 2013; McCool & S. Martin, 1994; Milman & Pizam, 1978; Tovar & Lockwood, 2008; Woo et al., 2015). На основу наведеног, може се рећи да је присутна директна негативна веза између екоцентричних ставова и опажених користи и позитивна веза између екоцентричних ставова и опажених трошкова (Nunkoo & Ramkissoon, 2010a,b).

Са друге стране, **социо-културни утицаји** се испитују као јединствени ентитет јер постоји искључива „вештачка“ разлика између социјалних и културних утицаја туризма, узимајући у обзир чињеницу да се социјални и културни ефекти у великој мери преклапају (Wall & Mathieson, 2006)<sup>196</sup>. За разлику од економских и еколошких ефеката, последице социо-културних утицаја туризма се спорије препознају, при чему је веома тешко измерити њихове позитивне или негативне импликације. Још је и Доган (Doğan, 1989) говорећи о последицама међународног туризма закључио да су се у многим „туристичким земљама“ социокултурне структуре знатно промениле под утицајем туризма. Како наводе Пизам и Милман (Pizam & Milman, 1984, цитирано у Haralambopoulos & Pizam, 1996: 503), **социо-културни утицаји туризма** су „начини на који туризам доприноси променама система вредности, понашању појединаца и моралу, породичним односима и колективном начину живота, креативним изразима, традиционалним активностима и организацији заједнице“. Исти аутори наводе шест категорија друштвеног утицаја туризма: *демографски* (бројност становништва, старост), *занимање* (промена занимања, подела занимања), *културни* (промене традиције, религије, језика), *трансформација норми* (вредности, морал, родне улоге), *измена образаца потрошње* (инфраструктура, роба). Такође, Пирс (D. Pearce, 1989: 218) издваја следеће категорије друштвених и културних утицаја: *утицај на структуру становништва, трансформација облика и врста занимања, трансформација вредности, утицај на традиционални начин живота, модификација обрасца потрошње и користи туристима*. Истовремено, Тсартас (Tsartas, 1992) идентификује значајан *утицај туризма на моду, забаву, морал и сексуалне слободе* стварајући притисак на свакодневни живот становништва у дестинацијским заједницама. Већина студија открива да становници негативно оцењују социјалне и културне утицаје туризма (Ap & Crompton, 1998; Jurowski et al., 1997; Perdue et al., 1987; Sinclair-Maragh & Gursoy, 2016). Дакле, туризам са собом носи одређене социокултурне користи, али и трошкове.

Међу најзначајнијим **друштвено-културним предностима** истичу се *културни развој* (очување јединствене културе заједнице) и *размена* (Andereck et al., 2005; Besculides et al., 2002; Brunt & Courtney, 1999; Dyer et al., 2007; Gilbert & Clark, 1997; K. Kim, 2002; J. Liu &

---

<sup>196</sup> Брунт и Куртни (Brunt & Courtney, 1999) верују да је разлика између социјалних и културних утицаја та што се на прве гледа као на промене које утичу на становнике у кратком року, а на друге као на дугорочне промене које утичу на веровања и културне праксе локалног становништва. Веровања и културне праксе могу се променити у кратком року услед екстремних догађаја али за трајно преусмеравање веровања становника потребно је знатно дуже време, често и више деценија.

Var, 1986; Oviedo-Garcia et al., 2008; Sharma & Dyer, 2009a,b; Stronza & Gordillo, 2008; Nunkoo & So, 2015; Sinclair-Maragh, Gursoy, & Vieregge, 2015; Tatoglu et al., 2002)<sup>197</sup>, очување идентитета и културног поноса становника (Andereck et al., 2005; Besculides et al., 2002; Diedrich & Garcia-Buades, 2009; Easterling, 2005; McDowall & Y. Choi, 2010; Stronza & Gordillo, 2008; Tovar & Lockwood, 2008), побољшање духа/поноса заједнице (узајамно поверење мештана) (Haralambopoulos & Pizam, 1996; Milman & Pizam, 2008; Upchurch & Teivanen, 2000), побољшање слике заједнице домаћина, позитивна културна размена (Besculides et al., 2002; Haralambopoulos & Pizam, 1996; McCool & Martin 1994), оживљавање традиционалних уметничких облика (занати, сувенири) (Andereck et al., 2005; Brunt & Courtney 1999; Kim et al., 2013), обogaћивање културне понуде (Andereck et al., 2005; Chen, 2000; Faulkner & Tideswell, 1997; Tatoglu et al., 2002), унапређивање трговачких садржаја (Andereck et al., 2005; Byrd et al., 2009; Jurowski & Brown, 2001; McGehee & Andereck, 2004; Tatoglu et al., 2002; Tovar & Lockwood, 2008), али не и мање битно побољшање рада јавних служби (локална управа, безбедносни органи, комунална предузећа, превоз, образовне установе) (Brunt & Courtney, 1999; M. Gu & Wong, 2006; Huttasin, 2008; Kuvan & Akan, 2005; McGehee & Andereck, 2004; Milman & Pizam, 1988; Pizam, 1978)<sup>198</sup>. На тај начин се остварује културна инволуција, где туризам спречава изумирање традиције, доводи до јачања културног идентитета и обезбеђује њихово трајање.

Са друге стране, **доминантни трошкови тј. негативни аспекти** се односе на уништавање културе домаћина (Akis et al., 1996; E. Cohen, 1988; Dyer et al., 2007; H-S. Choi & Sirakaya, 2005; Ko & Stewart, 2002; McGehee & Andereck 2004; Tomljenovic & Faulkner, 2000)<sup>199</sup>, социјалну нестабилност и сукобе између чланова заједнице (Ap & Crompton, 1998; Diedrich & Garcia-Buades, 2009; Huang & Stewart, 1996; Korça, 1998) и сукобе између домаћина и гостију (Das & Sharma, 2009; Doxey, 1975; Tosun, 2002), конзумеризам (масовни, лажни, репродуковани, неаутентични облици) (Wall & Mathieson, 2006), измене закона и друштвеног уређења, комерцијализоване односе домаћина и посетилаца (Doğan, 1989; Tosun 2002), промене традиционалних вредности (Andereck et al., 2005; Ap & Crompton, 1998; Besculides et al., 2002; K. Kim, 2002; Mbaiwa, 2003; Nunkoo & Ramkissoon, 2007), пропадање нематеријалне културе (нпр. староседелачки језици) (Besculides et al., 2002; Butler, 1980; Tsartas, 1992). То све у крајности доводи до неповратног процеса акултурације<sup>200</sup> и асимилације услед различите културне позадине и услова у којима они делују<sup>201</sup>.

Такође, услед повећаног притиска може доћи до погоршања квалитета јавних услуга (Dyer et al., 2007; Oviedo-Garcia et al., 2008; Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005; Sharma & Dyer, 2009a; Tomljenovic & Faulkner, 2000). По мишљењу Андерека (Andereck et al., 2005; Andereck & Vogt, 2000), туризам подстиче различите облике неморалног понашања који су изражени кроз криминалну активност (Andereck et al., 2005; Ap, 1992; Brunt & Courtney, 1999; Diedrich & Garcia-Buades, 2009; Gursoy & Rutherford, 2004; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Iroegbu & Chen, 2001; King et al., 1993; Lankford, 1994; Lindberg & Johnson 1997; Milman & Pizam, 1988; Mok, Slater, & Cheung, 1991; Nunkoo and Ramkissoon, 2010; Pizam, 1978; Rothman, 1978, Tosun, 2002), проституцију и трговину људима (Belisle & Hoy, 1980; Deery et al., 2012; Ko & Stewart, 2002; Lankford, 1994; Lindberg & R. Johnson, 1997; Liu et al., 1987; Mok

<sup>197</sup> Туризам пружа могућност упознавања и интеракције са људима из бројних културних миљеа омогућавајући разумевање различитих култура.

<sup>198</sup> Рад јавних служби је од пресудног значаја за ефикасно функционисање свих активности у дестинацији. Кеог (Keogh, 1990) тврди да постоји значајан однос између задовољства резидената са локалним јавним службама и развојем туризма.

<sup>199</sup> На примеру Тонге, Урбановиц (Urbanowicz, 1989) наводи да становници уместо аутентичне, представљају лажну, лако продајну културу доприносећи туристичкој комодитизацији. У питању је један од најчешћих модела којим се локална култура и обичаји модификују, углавном под утицајем западне цивилизације, прилагођавајући производ потражњи глобалног туристичког тржишта (Weaver & Lawton, 2001).

<sup>200</sup> Акултурација се дефинише као „процес мешања двеју култура, што се у туризму испољава додиром између културе туриста и њихових домаћина у дестинацијама“ (Nunjes, 1973, цитирано у Јовичић, 2011: 61).

<sup>201</sup> Постоје три категорије таквих контаката: а) туристи купују робу и услуге од домаћина; б) домаћини и туристи деле објекат попут плаже, превоза, ресторана, трговачког центра и др. и в) туристи и домаћини се састају ради културне размене (de Kadt, 1979).

et al., 1991; Pizam, 1978), *коришћење дрога, прекомерну конзумацију алкохола* (Deery et al., 2012; Diedrich & García-Buades, 2009; Haralambopoulos & Pizam, 1996; King et al., 1993; Ko & Stewart, 2002; Mok et al., 1991; Tosun, 2002) и *игре на срећу* (C. Lee & Back, 2006; Wall & Mathieson, 2006; Pizam & Pokela, 1985).

Сезонска природа туризма, атрактивност и профитабилност послова повезаних са туризмом условљава напуштање дотадашњих занимања (прим. аут. пољопривреда) и измене традиционалних образаца рада и слободног времена (Tsartas, 1992; Wall & Mathieson, 2006). Наиме, туризам *негативно утиче на дистрибуцију занимања по секторима* што често доприноси противљењу овој делатности као стратегији економског развоја (Haralambopoulos & Pizam, 1996; Petrzalka, Kranninck, & Brehm, 2006). То је повезано са *професионалним идентитетом* јер ослањање становника на индустрије засноване на ресурсима ствара отпор према туризму (Johnson et al., 1994; Mason & Cheyne, 2000), јер се сматра претњом локалним културама смањењем учешћа традиционалних сектора (Lindberg & R. Johnson, 1997). Стога, можемо закључити да и после више деценија важи правило које су изнели Вар и сарадници (Var et al., 1985: 654) и Андерек и Вогт (Andereck & Vogt, 2000) да су становници свесни негативног потенцијала туристичког развоја, али су спремни да се „*помире са неким непријатностима у замену за туристички новац*“.

### 11.3. Предиктори односа локалних заједница према развоју туризма

У глобалу, фактори који утичу на ставове становника према туризму се могу поделити у три велике групе: **демографски, лични, и социјални фактори** за које се често користе слични појмови означени као *социокономски, просторни*<sup>202</sup> и *фактори економске зависности* (Harrill, 2004; Jackson & Inbakaran, 2006; Vargas-Sánchez, Plaza-Mejía, & Porrás-Bueno, 2009). Са друге стране, поједини истраживачи (нпр. Deery et al., 2012) уместо поменутих, издвајају *макро, микро* (интерни и екстерни) и *факторе на нивоу заједнице* или једноставно широк спектар *унутрашњих и спољашњих фактора* (Sharpley, 2014). Велики део истраживања се бавио, а и данас се бави идентификовањем, мерењем и упоређивањем променљивих које могу, директно или индиректно утицати на начин на који се туризам и његови утицаји доживљавају, с циљем да се објасне и потенцијално предвиде реакције становника на туризам. Међу различитим елементима који утичу на перцепцију/ставове становника издвајају се (табела 86):

**Ниво контакта** – Сусрети између становника и туриста централна су компонента туристичког искуства (Luo, Brown, & Huang, 2015) и представљају предмет многих истраживања (нпр. Andereck et al., 2005; Deery et al., 2012; Eusébio & Carneiro, 2012; Eusébio, Carneiro, & Caldeira, 2016; Kastenholtz, Carneiro, & Eusébio, 2018). Према теорији Рејзингера и Тарнера (Reisinger & Turner, 2003: 37), социјални контакт у туризму се може објаснити као „*лични сусрет који се одвија између туриста и домаћина*“. Имајући то у виду, ставови становника према туризму су повезани са интензитетом контакта са туристима, при чему могу имати *позитиван* (Akis et al., 1996; Andereck et al., 2005; Brougham & Butler, 1981; Rothman, 1978; Weaver & Lawton, 2001), *негативан* (Pizam, 1978) или пак *неутралан утицај* (Lankford & Howard, 1994a). Батлер (Butler, 1975) истиче више карактеристика посетилаца који су важни за ниво комуникације са становницима: *број и дужина боравка посетилаца, њихове етничке карактеристике, економске одлике и активности*. У већем броју туристичких дестинација социјални контакт између становника и посетилаца је често кратак, површан, привремен, и неасиметричан, у смислу вредности и значења за обе групе (Eusébio & Carneiro, 2012; Kastenholtz et al., 2018; Reisinger & Turner, 2003). Међуљудска културна сличност и мотивација за интеракцијом су два важна фактора у овом друштвеном контакту (Reisinger, 2003; Sinkovics & Penz, 2009). Правилно успостављени односи између становника и туриста од пресудног су значаја за задовољство оба актера.

<sup>202</sup> Просторна дистрибуција је један од кључних фактора у одређивању односа између развоја туризма, туристичких утицаја и ставова становника и њиховог квалитета живота (Harrill & Potts, 2003).

Управо, задовољавајући, дужи и чешћи контакти са туристима позитивно утичу на протуристички став становника (Akis et al., 1996; Lindberg & R. Johnson, 1997; Sinkovics & Penz, 2009; Weaver & Lawton, 2001). О томе је писао и чувени теоретичар туризма Јост Крипендорф (Krippendorf, 1986) који је издвојио пет типова становника у зависности од нивоа пословног контакта са туристима: 1. у директним пословима који имају стални контакт са туристима (угоститељи, превозници, трговци, водичи, аниматори и др.); 2. у нередовним контактима и индиректно повезаним пословима (нпр. власници грађевинских компанија); 3. у редовним контактима, али само делимично остварују приход од туризма (нпр. пољопривредници); 4. немају контакта са туристима и 5. органи јавне власти (креатори јавног мњења, често имају лични интерес).

**Удаљеност од туристичке зоне** – Овај показатељ може имати двоструко дејство. Наиме, поједина истраживања указују да мања удаљеност стамбене зоне од зоне интензивних туристичких активности позитивно делује на перцепцију становника што се може објаснити раном фазом развоја туризма у дестинацији (Belisle & Hoy, 1980; Haley, Snaith, & Miller, 2005; Lee et al., 2007; Mansfeld, 1992; Sharma & Dyer, 2009a,b; Sheldon & Var, 1984). Локално становништво у овој фази углавном цени већу могућност запошљавања и уређеност јавних објеката. Супротно, друга истраживања истичу мање негативних ефеката туризма у периферним стамбеним локацијама (Deery et al., 2012; Harrill & Potts, 2003; Jugowski & Gursoy, 2004; Keogh, 1990; Korça, 1998; P. T. Long et al., 1990; Madrigal, 1993; Pizam, 1978; J. Williams & Lawson, 2001). Претходно наведено је у складу са моделом језгро-периферија (енг. *core-periphery*) јер језгро привлачи инвестиције и представља покретачку снагу, док подручје периферије добија мање економске користи које су преусмерене на подршку језгра (Chancellor et al., 2011). Поједина истраживања упућују да удаљеност нема утицај на ставове мештана према туризму (Andereck et al., 2005; McCool & S. Martin, 1994). У објашњавању овог феномена коришћена је и теорија социјалне размене. Резултати су показали да становници који живе у непосредној близини туристичке атракције, а који је чешће користе, имају мање негативних ставова од оних који живе даље (Jugowski & Gursoy, 2004).

**Густина туристичке изградње** – Овај параметар често служи за дефинисање различитих ставова према туризму. Већина становника се слаже да се живот у областима високе густине изградње огледа у негативним ставовима (Pizam, 1978), док неки с друге стране наводе и позитивне ставове (Sheldon & Var, 1984). Ипак, део аутора износи да становници имају повољан однос према туризму али су пак забринути због присуства различитих објеката, пре свега саобраћајне гужве и веће количине отпада (Tyrell & Spaulding, 1984). Томе можемо придодати и чињеницу да често становници који подржавају туристички развој (нпр. Анталија, Турска) не живе у близини главних туристичких области (Korça, 1998).

**Дужина боравка (пребивалишта)** – Реакције становника зависе од историје и фазе развоја дестинације, као и година проведених у заједници. У складу са тим, могуће је више опција (Jugowski et al., 1997; McCool & S. Martin, 1994; McGehee & Andereck, 2004). Када је реч о домицилном становништву, показало се да што дуже живе у заједници, они испољавају негативнији став према туризму (Allen et al., 1988; Haralambopoulos & Pizam, 1996) J. Liu & Var, 1986; Madrigal, 1993; Snaith & Haley, 1999; Um & Crompton, 1987), односно свеснији су негативних ефеката туризма (Bujosa, & Rosselló-Nadal, 2007; Haley et al., 2005; McGehee & Andereck, 2004). Ипак, постоје извесне варијације у ставовима, па су стога повољнији у етаблираним дестинацијама, док исказују мање повољан став у новонасталним тј. дестинацијама у развоју (Brougham & Butler, 1981; J. Liu & Var, 1986; Ryan & Montgomery, 1994). Са друге стране, група досељених становника је мање оптимистична и ентузијастична према туризму јер су по правилу имигрирали да би уживали у новом, „мирном и релеаксираном“ животу (Rotham 1978; Brougham & Butler, 1981). Супротан осећај имају новопридошли становници који у туризму виде могућност запослења или пак имају



претходно искуство са дестинацијом кроз власништво секундарних кућа<sup>203</sup> (Brougham & Butler, 1981; Stimpson & Minnery, 1998). Неке студије, попут оних спроведених на Хавајима (J. Liu & Var, 1986) и у руралним заједницама Колорада (Allen et al., 1993), нису пронашле значајне разлике у ставовима засноване на дужини боравка у заједници.

**Знање о туризму** – Ниво знања о туристичкој делатности показује позитиван карактер јер су истраживања открила да уколико становници поседују више знања о туризму, то ће њихова перцепција о користима туризма бити позитивна (Andereck et al., 2005; Davis et al., 1988; Lankford & Howard, 1994), док је само Нунко (Nunkoo, 2015) искључиво говорио о односу између знања и опаженог негативног утицаја. Супротно овим налазима, Латкова и Вогт (Látková & Vogt, 2012) установили су да је знање безначајан предиктор позитивних и негативних утицаја туризма.

**Чланство у локалним организацијама** – Укљученост заједнице описује у којој мери су становници инкорпорирани у разматрање питања о сопственом животу у различитим просторним оквирима. Неопходна је сарадња свих чланова заједнице у испуњењу заједничких циљева добробити (Jaafar, Md Noor, & Rasoolimanesh, 2015). Више студија се бавило проценом подршке становника са фокусом на укљученост становника у туристичко планирање (нпр. Besculides et al., 2002; Fredline & Faulkner, 2000; Gursoy et al., 2002; Gursoy & Rutherford, 2004; T. Lee, 2013; Nicholas et al., 2009). Учешће становника се може сматрати критичним факторима развоја туризма у заједници (Lepp, 2007). Степен укључености у рад одређених удружења на локалном нивоу има велики утицај на друштвену интеракцију и позитиван однос према туристичком развоју (T. Lee, 2013; Nicholas et al., 2009; Teye et al., 2002). Више аутора (нпр. Horn & Simons, 2002; Lankford & Howard, 1994a; Madrigal, 1993; Teye et al., 2002) је потврдило да учешће резидената у одлучивање о туристичком планирању и могућност контроле утиче на ниво подршке. Такође, Себеле (Sebele, 2010) и Јафар са сарадницима (Jaafar et al., 2015) су нагостили да укључивање чланова заједнице омогућава да њени становници имају контролу над активностима свакодневног живота и више користи од развоја туризма, а притом повољно утичу на економске ефекте (Liu et al., 2014).

**Фаза развоја дестинације** – Разлике у перцепцији туризма су уској вези са стадијумом његовог развоја. У том контексту меродаван је *концепт носећег капацитета* (носивост) у погледу максималног броја посетилаца (B. Martin & Uysal, 1990)<sup>204</sup>. Већина аутора истиче да становници подржавају нижи, умерени ниво развоја туризма (почетне етапе), док са интензивним развојем, перцепција туризма има тенденцију пада (више трошкова и негативних утицаја) (Allen et al., 1988; Ap & Crompton, 1993; Belisle & Hoy, 1980; Butler, 1980; Dietrich & Garcia-Buades, 2008; Doğan, 1989; Doxey, 1975; Gilbert & Clark, 1997; Johnson et al., 1994; Kim et al., 2013; P. T. Long et al., 1990; Madrigal, 1993; Yoon et al., 1999). На поменуто упућују и Смит и Кранич (Smith & Krannich, 1998) који сугеришу да су највиши нивои развоја туризма повезани са најнижим нивоима задовољства у погледу друштвених услова, иако признају да и други фактори могу умањити њихово задовољство. Постоје и извесни изузеци на које упућује студија Дајера са сарадницима (Dyer et al., 2006) где у веома развијеној дестинацији локално становништво има позитиван став према туризму и подржава даљи развој туризма и поред присутних утицаја на животну средину. Поменуто стајалиште се објашњава све већом финансијском и професионалном зависношћу од туристичке делатности (Bujosa-Bestard & Roselló-Nadal, 2007).

<sup>203</sup> Секундарни домови (куће за одмор/рекреацију, колибе и викендице) су саставни део савременог туризма и мобилности. Мулер (Müller, 2002: 182–183) разликује три категорије власника секундарних дома: 1. *циркулант* – имају приступ месту које се може редовно посећивати током викенда (обично лоцирани у природи); 2. *сезонци* – искључиво користе секундарни дом једном или два пута годишње ослањајући се на понуду дестинација; и 3. *стални* – са почетним намерама истим као и остале групе, али са одлучношћу да се трајно преселе у њега након пензионисања или једноставно одмах започну „нови живот“.

<sup>204</sup> У поменутом контексту реч је о истовременом присуству максималног броја људи на истој локацији, без промене физичког окружења и пада квалитета искуства које посетиоци доживљавају.

**Тип и бројност туриста** – Врста и обим туриста утичу на ставове становништва према утицајима туризма. Вивер и Лавтон (Weaver & Lawton, 2001) су истакли да је међународни туризам пре свега позитивна, а не негативна утицајна варијабла на ставове становника. Део истраживања (Е. Cohen, 1979; Doğan, 1989; Sharpley, 2014; Ward & Berno, 2011) сугерише да ће независни путници и истраживачи мање, па самим тим позитивно утицати на заједницу у поређењу са масовним путницима из тзв. „пакет аранжмана“. Томе доприноси чињеница да независни путници присније доживљавају локалну културу и стил живота аутохтоног становништва. У погледу обима, неколико истраживача (нпр. Brougham & Butler, 1981; Doğan, 1989; Horn & Simons, 2002) је подржало идеју да мањи број туриста резултира мањим утицајем, а тиме и приснијом интеракцијом посетилаца и мештана, али када се тај обим повећава, тада се позитивна перцепција заједнице о туризму значајно смањује.

**Учешће у рекреативним активностима** – Учешће домицилног становништва у рекреативним активностима у значајној мери утиче на подршку развоју туризма. Наиме, перцепција може бити позитивна уколико становници имају слику да туризма побољшава рекреативне садржаје и могућности, или негативна ако перципира да може изгубити приступ поменути садржајима у слободно време (Allen et al., 1993; Gursoy et al., 2002; O’Leary, 1976). Јуровски и сарадници (Jurowski et al., 1997) су такође потврдили да могућност коришћења ресурса од стране домицилног становништва има значајан утицај на подршку развоју туризма. Поједина истраживања (нпр. Gursoy & Rutherford, 2004; McCool & S. Martin, 1994; Perdue et al., 1987) наглашавају да уколико становници осећају негативни утицај на њихове рекреативне могућности, жеља за развојем туризма се смањује.

**Задовољство локалном управом** – Постоје докази да рад органа локалне самоуправе има утицај на перцепиране ефекте туризма. У том погледу, важна је моћ утицаја становника на рад локалних институција, што последично утиче на њихово задовољство (појединачни домени и свеукупно) и подршку будућем развоју (Grzeskowiak et al., 2003; Kim et al., 2013; Madrigal, 1993).

**Сезоналност** – представља веома користан фактор за оцену понашања становника (Deery et al., 2012; Fredline & Faulkner, 2000; H. Gu & Ryan, 2008). Многе туристичке дестинације суочавају се са сезонским флукуацијама туриста (Gursoy et al., 2002). Нека ранија (нпр. Tosun 2002; J. Williams & Lawson, 2001), али и новија истраживања (нпр. Deery et al., 2012) су испитивала однос сезоналности и њених утицаја. Преовладало је мишљење да сезоналност ствара негативан став код већине становника и узрокује „трење“ између становника и туриста (Sheldon & Var, 1984) изазивајући социјалне и економске ефекте у виду повећаног броја лица, стопе криминала, али и притиска по природне и културне ресурсе (Gursoy et al., 2002; McCool & S. Martin, 1994). То потврђује тезу да већа сезоналност доводи до перципирања више социјалних трошкова, мање одрживости животне средине и економске користи од туризма (Jeon et al., 2016). Поједини аутори (нпр. Rothman, 1978) описују да се заједнице са дугогодишњим присуством изражене сезоналности могу прилагодити околностима и тако умањити непријатности и наставити даљи развој. Међутим, недостатак истраживања улоге сезоналности у формирању перцепције становника о туризму отежава закључке, па самим тим у будућности овом питању треба дати већу пажњу.

**Туристичке таксе** – Додатно увођење финансијских издатака у виду посебних туристичких намета локалном становништву, показало је негативну везу са развојем туризма доводећи у питање даљу тј. будућу подршку (Perdue et al., 1990).

**Понашање домицилног становништва** – Постоје ограничене студије које користе искуства становника са претходних путовања за предвиђање ставова према развоју туризма. Наиме истраживања које су спровели Драпер и сарадници (Draper et al., 2011) и Дел Чиапа са сарадницима (Del Chiappa, Meleddu, & Pulina, 2013) поредила су број реализованих путовања и посећених дестинација (нпр. наутичка крстарења) да би одредили став становника о одговорности различитих актера за развој туризма.

**Културне разлике између туриста и становника** – Разлике у вредностима, искуствима, потребама, уверењима, нормама и понашању имају утицај на перцепцију

туризма у локалној заједници. Запажено је да што је већа разлика у културном пореклу, већа је вероватноћа да ће се туристи и становници погрешно разумети, што ће у коначници узроковати да резиденти негативно доживљају туризам у својој заједници (Fredline & Faulkner, 2000; Reisinger & Turner, 2002, 2003).

**Приврженост заједници** – Приврженост заједници је била предмет интересовање већег броја студија (Besculides et al., 2002; C. Chen & P. Chen, 2010; Davis et al., 1988; Látková & Vogt, 2012; McCool & S. Martin, 1994; Nicholas, Thapa, & Ko, 2009; Pennington-Gray, 2005; Sheldon & Abenoja, 2001; Woosnam, 2012). Она се може посматрати као учешће и интегрисаност појединца у животу заједнице, а исказује се као афективна или емоционална веза између појединца и заједнице (McCool & Martin, 1994). Поистовећивање са заједницом указује на то да постоје заједничке вредности које становницима дају осећај припадности (Haller & Hadler, 2006). Често се као синоними за приврженост користе и термини *осећај заједнице* (нпр. Van Vinkle & Woosnam, 2014) и *идентитет места* (нпр. S. Wang & J. Chen, 2015)<sup>205</sup>. Поједини аутори (нпр. Eusebio et al., 2018; Gursoy & Rutherford, 2004; Nicholas et al., 2009) су указали да везаност директно и значајно утиче на подршку за развој туризма, при чему је она била повезана са перципираним користима и квалитетом живота (Jurowski et al., 1997; T. Lee, 2013; Vargas-Sánchez et al., 2015). Везаност за заједницу условљена је пре свега дужином боравка (Jurowski et al., 1997; McGehee & Andereck, 2004), поседовањем сопствене имовине (Sharples, 2014) и нивоом друштвеног учешћа (McCool & S. Martin, 1994).

Постоје различити контексти привржености. Поједина истраживања упућују да јача везаност за заједницу доприноси негативној перцепцији туризма (Harrill & Potts, 2003; Lankford & Howard, 1994a; Um & Crompton, 1987; Vargas-Sánchez, Poggas-Bueno, & Plaza-Mejía, 2011), мада постоје и студије које нису тако искључиве (Andereck et al., 2005; Deccio & Baloglu, 2002; Gursoy et al., 2002; McGehee & Andereck, 2004). Сасвим супротно, други аутори (нпр. Davis et al., 1988; Hao et al., 2011) дужи боравак у заједници повезују са вишим нивоом подршке туризму (староседеоци имају повољнији однос у односу на имигранте). Неколико студија истиче мешовите резултате у којима становници перципирају позитивне економске и социјалне утицаје, док утицаје на животну средину доживљавају као негативне (Gursoy et al., 2010; Jurowski et al., 1997). Истина, поједини аутори (H. C. Choi & Murray, 2010; Gursoy et al., 2002; Lankford & Howard, 1994a) су истакли да нема значајне везе између везаности за заједницу и перцепције о туризму.

**Пословна повезаност са туристичком делатношћу** – Економска зависност од туристичке индустрије је значајан предиктор ставова. Алан са сарадницима (Allen et al., 1993) је испитао овај однос и нашао да су *становници у заједницама са недовољно развијеним туризмом и укупном ниском економском активношћу, и они у заједницама са високоразвијеним туризмом и високом економском активношћу, позитивније одређени према туризму него становници у заједницама са недовољно развијеним туризмом и високом економском активношћу или високоразвијеним туризмом и ниском економском активношћу*. Препознато је да становници који су пословно везани за туризам имају позитивнији став према туризму препознајући његове користи, а потенцијално мање негативних социјалних и утицаја на животну средину у односу на остале (Akis et al., 1996; Andriotis & Vaughan, 2003; Andereck et al., 2005; Besculides et al., 2002; Boley et al., 2014; Deccio & Baloglu, 2002; Deery et al., 2012; Draper et al., 2011; Faulkner & Tideswell, 1997; Getz, 1994; Husbands, 1989; K. Kim, 2002; Kuvan & Akan, 2005; C. Lee & Back, 2006; Lindberg & R. Johnson, 1997; J. Liu & Var, 1986; McGehee & Andereck, 2004; Nunkoo & So, 2016; Snaith & Haley, 1999; Teye et al., 2002; Vargas-Sánchez et al., 2015; Y. Wang and Pfister, 2008; Ward & Berno, 2011; Zhou & Ap, 2009). Запосленост, могућност веће зараде, подизање животног стандарда и професионални статус у туристичком сектору су кључни елементи за овакав однос

---

<sup>205</sup> У објашњењу става становника према туризму и везаности за место, користи се теорија идентитета места која се огледа кроз две димензије: идентитет места (афективна везаност за место) и зависност од места (нпр. функционалност места за рекреативне активности) (Dyer et al., 2007; T. Lee, 2013; Ramkissoon et al., 2013).

(Johnson et al., 1994; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Weaver & Lawton, 2001). Истовремено, то не значи да они нису свесни негативних утицаја (McGehee & Andereck 2004; Pearce, Moscardo & Ross, 1997; Snepenger, O'Connell, & Snepenger, 2001). Поједини аутори (нпр. Pizam, 1978; Styliadis & Terzidou, 2014; Vargas-Sánchez, Plaza-Mejia, & Porrás-Bueno, 2008) наводе да економска зависност носи негативни став према туризму. Као главни разлог за такво стање, наводи се изразита флукуација запослености, али и изражене друштвено-економске разлике између посетилаца и домицилног становништва (Pizam, 1978; Tosun, 2002).

**Табела 86.** Фактори коју утичу на ставове становника према развоју туризма

<b>Унутрашњи фактори</b>	<b>Истраживања</b>
Дужина боравка	Brougham & Butler, 1981; J. Liu & Var, 1986; McCool & S. Martin, 1994; Jurovski et al., 1997; McGehee & Andereck, 2004
Лична корист (запосленост) / економска зависност од туристичке индустрије	Brougham & Butler, 1981; Um & Crompton, 1987; King et al., 1993; Haralambopoulos & Pizam, 1996; M. D. Smith & Krannich, 1998; Snaith & Haley, 1999; Ko & Stewart, 2002; H. Gu & Ryan, 2008; Y. Wang & Pfister, 2008; C. Chen & P. Chen, 2010; Vargas-Sánchez et al., 2011; Vargas-Sánchez et al., 2015
Партиципација (укљученост) у заједници	Gursoy & Rutherford, 2004; Nicholas et al., 2009; H. C. Choi & Murray, 2010; T. Lee, 2013; Jaafar et al., 2015
Приврженост (везаност) заједници	Sheldon & Var, 1984; Ross, 1992; McCool & S. Martin, 1994; Jurovski et al., 1997; Mason & Cheyne, 2000; Gursoy et al., 2002; Harrill & Potts, 2003; Gursoy & Rutherford, 2004; Andereck et al., 2005; H. Gu & Ryan, 2008; Nepal, 2008; Nicholas et al., 2009; C. Chen & P. Chen, 2010; H. C. Choi & Murray, 2010; Hao et al., 2011; Látková & Vogt, 2012; T. Lee, 2013; S. Wang & J. Chen, 2015; Almeida-García et al., 2016
Удаљеност од туристичке зоне	Belisle & Hoy, 1980; P. T. Long et al., 1990; Harrill & Potts, 2003; Jurovski & Gursoy, 2004; Andereck et al., 2005; H. Gu & Ryan, 2008; Sharma & Dyer, 2009a; Deery et al., 2012
Интеракција (комуникација) са туристима	Pizam, 1978; Brougham & Butler, 1981; Akis et al., 1996; Lindberg & R. Johnson, 1997; Lawson et al., 1998; Weaver and Lawton, 2001; Teye et al., 2002; Andereck et al., 2005; Luo et al., 2015; Eusébio et al., 2016; Kastenholtz et al., 2018
Социодемографске карактеристике (старост, пол, образовање и др.)	Brougham & Butler, 1981; Davis et al., 1988; Ryan & Montgomery 1994; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Snaith & Haley, 1999; Fredline & Faulkner, 2000; Mason & Cheyne, 2000; Tosun, 2002; Cavus & Tanrisevdi, 2003; McGehee & Andereck, 2004; Petrzalka et al., 2006; Huh & Vogt, 2008; Sharma & Dyer, 2009a,b; Almeida-García et al., 2016 и други.
Емоционална солидарност са туристима	Woosnam & Norman, 2010; Woosnam, 2011; Woosnam, 2012; Aleshinloye et al., 2020
Социјални статус/идентитет	Husbands, 1989; Nunkoo & Gursoy, 2012
Личне вредности	H. C. Choi & Murray, 2010; Woosnam, 2012
<b>Спољашњи фактори</b>	<b>Истраживања</b>
Ниво туристичког развоја у заједници	Doxey, 1975; Butler, 1980; Doğan, 1989; Johnson et al., 1994; H. Gu & Ryan, 2008; Dietrich & Garcia-Buades, 2008; Nunkoo & Ramkissoon, 2010a,b; Vargas-Sánchez et al., 2011; Kim et al., 2013; Vargas-Sánchez et al., 2015
Стање локалне економије	Gursoy et al., 2002; Nunkoo & Ramkissoon, 2010a,b
Сезоналност	Sheldon & Var, 1984; J. Williams & Lawson, 2001; Tosun 2002; H. Gu & Ryan, 2008; Deery et al., 2012
Тип туризма/туриста	E. Cohen, 1979; Doğan, 1989; Ward & Berno, 2011; Vargas-Sanchez et al., 2015; Sharpley, 2014

Извор: Eusébio, Vieira, & Lima (2018); Sharpley (2014) и сопствена елаборација

**Социоекономске и демографске карактеристике** – бројне студије (нпр. J. Chen, 2000; Davis et al., 1988; M. Gu & Wong, 2006; Hernandez et al., 1996; Huh & Vogt, 2008; J. Liu & Var, 1986; Madrigal, 1995; McGehee & Andereck, 2004; Pizam, 1978; Terzidou et al., 2008; Teye et al., 2002; Tosun, 2002) су анализирале однос појединих социо-демографских аспеката (пол, старост, језик, брачни статус, ниво образовања) на перцепцију развоја туризма.

*а) Пол* – игра битну улогу у разумевању ставова (нпр. J. Chen, 2000; Huh & Vogt, 2008; Milman & Pizam, 1988; Pizam & Pokela, 1985), при чему Мејсон и Чејне (Mason & Cheyne,

2000), Херил и Потс (Harill & Potts, 2003), као и Петрзелка са сарадницима (Petrzelka et al., 2006) истичу да се мушкарци вишеprotиве новим инвестицијама и развоју туризма него жене, али накнадно доживљавају више позитивних утицаја него супротан пол (Nunkoo & Gursoy, 2012). Аутори су сугерисали да се та разлика може приписати традиционалним разликама у платама и занимањима. Ипак, поједина истраживања закључују да пол не утиче на ставове становника према туризму (Davis et al. 1988; Ryan & Montgomery 1994), да постоји значајан број заједничких елемената (Ritchie, 1988) и да разлике у родним ставовима требало додатно истражити (Mason & Cheyne, 2000);

б) *Старост* – у питању је веома истраживана, променљива категорија (нпр. Bastias-Perez & Var, 1995; Brougham & Butler, 1981; J. Chen, 2000; Doğan, 1989; Fredline & Faulkner, 2000; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Husbands, 1989; Teye et al., 2002; Tomljenovic & Faulkner, 2000; Weaver & Lawton, 2001), при чему већина студија говори да су млађи чланови заједнице оптимистичнији према туристичком развоју, пре свега подстакнути економским користима (Almeida García et al., 2015; Ritchie, 1988), док су перцепције старијих мање позитивне (Almeida-García et al., 2016; Cavus & Tanrisevdi, 2003, 2002; Huh & Vogt, 2008). Постоје извесни изузеци који упућују да и старији имају позитиван став према утицајима туризма (McGehee & Andereck, 2004; Tomljenovic & Faulkner, 2000), док са друге стране и млађи могу бити незадовољни политиком развоја туризма (Sheldon & Abenoja, 2001). Ипак, поједине студије (у мањини) указују да овај фактор не представља значајну варијаблу (Kuvan & Akan, 2005);

в) *Ниво образовања* – поменути показатељ се користи за предвиђање перцепције становника (Andereck et al., 2005; Andriotis & Vaughan 2003; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Husbands, 1989; Sharma & Dyer, 2009a; Teye et al. 2002; Weaver & Lawton, 2001). Присутна је извесна дихотомија према којој високообразовани становници позитивније посматрају туризам и његове економске и социокултурне утицаје (Almeida-García et al., 2016; Hernández et al., 1996; Iroegbu & J. Chen, 2001; Koçça, 1998; Teye et al., 2002), док мање образовани становници виде мање користи од развоја туризма (Hernández, Cohen, & García, 1996). Могућност критичнијег става становника нижег степена образовања последица је мање могућности запослења или стицања користи од туризма (Kuvan & Akan, 2005);

г) *Ниво прихода* – пронађена је веза између позитивног става и већих доходака при чему ће богатији становници вероватније више подржавати туристички развој, а они са нижим примањима пружати мању подршку (Haralambopoulos & Pizam, 1996; Lee et al., 2007).

На крају, испитивани су и други фактори, а неки од њих су идентификовани као предиктори променљиве перцепције становника о утицају туризма: *величина домаћинства и/или број деце млађе од 18 година у породици* (Haralambopoulos & Pizam, 1996), *политички погледи* (Snepenger & Johnson, 1991), *верска припадности* (Terzidou et al., 2008) и *место пребивалишта* (рурално-урбано) (Cui & Ryan, 2010; Hernandez et al., 1996; Madrigal, 1993; Rothman, 1978). Међутим, бројне студије су изнеле закључак да није јасно видљив однос између социо-економских и демографских одлика и ставова према туризму (Allen et al., 1993; Andereck et al., 2005; Belisle & Hoy, 1980; Brunt & Courtney, 1999; Husbands, 1989; Liu & Var, 1996; Lankford & Howard, 1994a; Milman & Pizam, 1988; Nepal, 2008; Ryan & Montgomery, 1994; Tomljenovic & Faulkner, 2000), па стога одређено правило њиховог утицаја на перцепције становника још увек није јасно дефинисано.

#### **11.4. Класификација становника у односу на ставове према развоју туризма**

Све поменуте студије указују да не постоје универзалне групе издвојене на основу перцепције становника о туристичком развоју. Више аутора се бавило овом тематиком и предложило различите **класификације хомогених група** (хронолошки: Fredline & Faulkner, 2000; J. Williams & Lawson, 2001; Andriotis & Vaughan, 2003; Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005; Hang, Fang, & Huang, 2011).

Први су Фредлајн и Фолкнер (Fredline & Faulkner, 2000: 774–777) на простору Западне обале (југоисточна обала, Квинсленд), на принципу образаца одговора идентификовали пет група становника: 1. *амбивалентне присталице* (опрезни романтичари) – највећа група, умерене и веома неодлучна у својим одговорима; 2. *мрзитељи* – нису са се слагали са позитивним, али су постигли сагласност око негативних утицаја; 3. *реалисти* – истичу значај стварне ситуације, догађаји по њима имају и позитивне и негативне утицаје; 4. *љубавници* – у потпуној супротности „мрзителима“, истицали су позитивне, а занемаривали негативне утицаје и 5. *забринуте са разлогом* – најмања група, били су нарочито забринути због специфичних утицаја туризма, али нису имали потпуно негативне перцепције.

Слично њима, Вилијамс и Лавсон (J. Williams & Lawson, 2001: 282–284) су на интернационалном узорку евидентирали четири хомогене групе становника у 10 новозеландских градова: 1. *љубавници* – највећа група, снажно подржава туристички развој; 2. *циници* – најмања група, ошто су критиковали и најмање одобравали развој туризма, чиме су више били усмерени ка заједници; 3. *порески обвезници* – бринула су их углавном економска питања (порези), а мало су пажње посвећивали другим питањима и 4. *невини* – „пропуштају“ позитивне утицаје и добробит развоја туризма јер имају најмање непосредног контакта са туристима и уопште туристичком привредом.

Треће, обимно истраживање су спровели Андриотис и Вогхан (Andriotis & Vaughan, 2003: 180–181) где су на примеру Крита (Грчка) праћењем ставова издвојили три групе становника: 1. *заговорници* – највећа група, снажно подржавају туристички развој; 2. *социјално и еколошки забринути* (одговорни) – имају најнегативније ставове о поменутих аспектима развоја туризма и 3. *економски скептици* – најмања група, највише се негативно изражавају према економским утицајима.

Нешто касније, Агило и Росело (Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005: 933–938) су испитивали ставове становника према моделу реструктурирања туристичке индустрије Балеарских острва (Шпанија), при чему су истакли пет група (кластера): 1. *присталице развоја* – најмања група, првенствено орјентисани ка економским користима при чему не препознају (одбијају) негативне утицаје туризма; 2. *опрезни планери* – највећа група, подржава економски развој, али су веома свесни негативних утицаја туризма; 3. *амбивалентни и опрезни* – ова група има уравнотеженији став истичући и позитивне и негативне утицаје; 4. *протекционисти* – представници ове групе су искључиво истицали негативне утицаје занемарујући у потпуности могуће позитивне утицаје и 5. *алтернативни планери* – фаворизовали су економске користи туризма уз мањи осврт на негативне утицаје туризма.

На крају Ханг и сарадници (Hang, Fang, & Huang, 2011: 2011–2012) током изучавања кинеског сценског подручја Тиантанг (провинција Анхуи, Кина) идентификовали су четири категорије испитаника у погледу перцепције туристичког развоја: 1. *наивни оптимистичари* – подржавају развој туризма, имају велика економска очекивања али нису превише оптерећени економским користима; 2. *економски орјентисана група* – бавили су се питањем задовољства заједнице, а посебно економским користима; 3. *опрезни заговорници* – подржавали су туристички развој али су били забринути због социјалних трошкова; 4. *песимистички противници* – нису благонаклоно гледали на потенцијалне користи туризма, нити могућности решавања бројних проблема заједнице, уз велику забринутост за социјалне трошкове. Сви налази указују на проблематику издвајања хомогених група и дефинисање адекватних туристичких политика које би задовољиле све укључене стране.

## 11.5. Географска димензија односа локалних заједница према развоју туризма

Треба напоменути да су истраживања односа локалних заједница према туризму неравномерно **географски дистрибуирана**, јер доминирају студије са простора **Северне Америке** (САД), **Океаније** (Аустралија и Нови Зеланд), као и **Европе** (пре свега Велика Британија и Шпанија) (табела 87). Овакву појаву су приметили и Нункоо и Гурсој (Nunkoo &



Gursoy, 2012) указујући да се знатно већа пажња посвећује развијеним земљама, а не земљама у развоју (поготову земље исламског света). Занимљива је и чињеница да је мало пажње усмерено ка туристички најразвијенијим подручјима масовног туризма попут *Карипских острва или Средоземља* (Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005).

**Табела 87.** Преглед истраживања повезаности локалних заједница и развоја туризма у различитим географским подручјима

Подручје	Истраживање
САД	J. Pearce, 1980; Pizam & Pokela, 1985; Perdue et al., 1987; Allen et al., 1988; Davis et al., 1988; Milman & Pizam, 1988; P. T. Long et al., 1990; Perdue et al., 1990; Madrigal, 1993; Johnson et al., 1994; Lankford, 1994; Lankford & Howard, 1994a; McCool & S. Martin, 1994; Lindberg & R. Johnson, 1997; M. D. Smith & Krannich, 1998; Andereck & Vogt, 2000; J. Chen, 2000; Yoon et al., 2001; Besculides et al., 2002; Gursoy et al., 2002; Gursoy & Rutherford, 2004; Jurowski & Gursoy, 2004; McGehee & Andereck, 2004; Andereck et al., 2005; Y. Wang & Pfister, 2008; Andereck & Nyaupane, 2011; Yu, Cole, & Chancellor, 2019
Аљаска*	Huh & Vogt, 2008
Хаваји*	J. Liu & Var, 1986; Sheldon & Abenoja, 2001
Кипар	Akis et al., 1996
Канада	Ritchie, 1988
Аустралија	Tomljenovic & Faulkner, 2000; Weaver & Lawton, 2001; Lawton, 2005; Dyer et al., 2007
Нови Зеланд	Lawson, J. Williams, Young, & Cossens, 1998; Mason & Cheyne, 2000; J. Williams & Lawson, 2001; Horn & Simmons, 2002
Уједињено Краљевство	Brougham & Butler, 1981; Murphy, 1981; Sheldon & Var, 1984; Brunt & Courtney, 1999; Snaith & Haley, 1999; Haley et al., 2005
Грчка	Haralambopoulos & Pizam, 1996; Andriotis & Vaughan, 2003; Andriotis, 2005; Styliadis, Biran, Sit, & Szivas, 2014
Италија	Canosa, Brown, & Bassan, 2001; Gabriel Brida, Osti, & Faccioli, 2011; Brida, Chiappa, Meleddu, & Pulina, 2014; Platania & Santisi, 2016
Шпанија	Bujosa & Rosselló, 2007; Oviedo et al., 2008; Royo & Ruíz, 2009; Huet, 2010; Vargas-Sánchez et al., 2009; Vargas-Sánchez et al., 2011; Almeida-García et al., 2016
Канарска острва	Marrero, 2006; Marrero & Rodríguez, 2006; Díaz & Gutiérrez, 2010
Португал	Vareiro, Remoaldo, & Cadima Ribeiro, 2013
Турска	Var et al. 1985; Korca, 1996; Tosun, 2002; Tatoglu et al., 2002; Kuvan & Akan, 2005
Хрватска	Marković & Klarić, 2015
Аустрија	Peters, Chan, & Legerer, 2019
Литванија	Upchurch & Teivane, 2000
Пољска	Strzelecka, Boley, & Strzelecka, 2016
Словенија	Kuščer & Mihalič, 2019
Србија	Blešić et al., 2014; M. Petrović et al., 2016; M. Petrović et al., 2017a,b; Brankov et al., 2019
Колумбија	Belisle & Hoy, 1980
Порторико	Hernández et al., 1996
Перу	López et al., 2018
Мексико	Mendoza Ontiveros & Monterubio Cordero, 2012; Monterubio Cordero et al., 2012
Бахами	LaFlamme, 1979
Египат	Eraqi, 2007
Белизе	Alexander, 2000; Diedrich & García-Buades, 2009
Гана	Teye et al., 2002; Amuquandoh, 2010
Уганда	Lepp, 2007
Зеленортска острва	Castillo, Osuna, & López, 2012; Ribeiro, Valle, & Silva, 2013; Eusébio et al., 2018
Маурицијус	Nunkoo & Ramkissoon, 2011; Nunkoo & Gursoy, 2012
Кина	Zhou & Ap, 2009; Liang & Hui, 2016
Макао	S. Chen, 2011; Li, & Wan, 2013; Lai, & Hitchcock, 2017
Фиџи	King, et al., 1993
Јапан	Boley, Maruyama, & Woosnam, 2015
Кореја	Ko & Stewart, 2002
Вијетнам	P-H. Long & Kayat, 2011; P-H. Long, Huong, & Lam, 2021
Тајланд	Green, 2005
Малезија	Nejadi, Mohamed, & Omar, 2014
Иран	Rastegar, 2010; Zamani-Farahani & Musa, 2012; Zamani-Farahani & Henderson, 2014
Јордан	Alrwajfah, Almeida-García, & Cortés-Macías, 2019

Извор: Сопствена елаборација на основу различитих радова; \* савезна америчка држава

Такође, на основу података из табеле 87, истраживање ставова становника према туристичком развоју је вршено у различитим **тематским контекстима**, од **руралних** (нпр. McGehee & Andereck, 2004; Y. Wang & Pfister, 2008) до **урбаних заједница** (нпр. Iroegbu & J. Chen, 2001; Harrill & Potts, 2003), **планинских региона** (нпр. Nepal, 2008) до **приморских/острвских дестинација** (нпр. Aguiló Pérez & Rosselló Nadal, 2005; Andriotis & Vaughan, 2003). Такође, истраживања су обухватила и контекст **специфичних врста туризма** (казино, сајмови, спортски догађаји, екотуризам) (нпр. Carmichael et al., 1996; Decio & Baloglu, 2002; Gurung, & Seeland, 2008; Lee et al., 2010; Zhou & Ap, 2009), као и развојне контексте од **локалног одрживог приступа** (нпр. Sirakaya-Turk, Ekinci, & Kaya, 2008) до **масовног туризма** (нпр. Gursoy et al., 2010). У наредном периоду, на темељу претходних сазнања треба радити у правцу ширег обухвата простора Србије, на првом месту афирмисаних туристичких места у којима је ова делатност у великој мери утицала на трансформацију простора и квалитет живота на различитим пољима.

## XII ПОВЕЗАНОСТ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА И ТУРИЗМА

### 12.1. Основе повезаности туристичке делатности и квалитета живота

**Туристичка привреда** се често види као потенцијална делатност која може допринети квалитету живота становника различитим садржајима (нпр. бројни услужни објекти, унапређење услуга, побољшање природних и културних садржаја, могућност рекреације на отвореном и др.). **Утицаји туризма на квалитет живота** добијају на значају, а као једно од истраживачких подручја се истиче веза „*између туристичких активности, његових последица и квалитета живота оних који су укључени у производњу или потрошњу туристичких производа и услуга*“ (Uysal et al., 2016: 1). Односу развоја туризма и квалитета живота локалних заједница посвећује се све већа пажња од почетка 90-их, а главна тема постаје у последњим годинама (Andereck & Nyaupane, 2011; Andereck et al., 2007; Kim et al., 2013; Meng, Li, & Uysal, 2010; Nawijn & Mitas, 2012; Uysal et al., 2012; Uysal et al., 2016; Woo et al., 2018). Првобитни концептуални оквири обухватили су туризам у целини, а касније су се усмерили на специфичне облике туристичког развоја. Поједина истраживања су третирали *дестинације културног наслеђа* (Jeon et al., 2016), друга, *посебне догађаје* (Fredline & Faulkner, 2000; Fredline et al., 2013; Liu, 2015), трећа, *специфичне активности* попут казино туризма (Chhabra & Gursoy, 2009; Roehl, 1999), док се мањи број студија и поред доминације масовног туризма односи на *приморске туристичке дестинације* (Eusébio & Carneiro, 2019; Lundberg, 2015; Nawijn & Mitas, 2012; Usher and Kerstetter, 2014).

Према Ујсалу и сарадницима (Uysal et al., 2016), **квалитет живота становника локалних заједница** заснива се на њиховим искуствима. Као таква, перцепција о квалитету живота становника представља предуслов подршке развоју туризма у заједници (Liang & Hui, 2016; Suess, Baloglu, & Busser, 2018; Woo et al., 2015). У складу са наведеним, важно је анализирати перцепцију становника о утицају туризма на њихов квалитет живота (Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Andereck et al., 2007; Aref, 2011; Jeon et al., 2016) подржавајући тезу о одрживости дестинација (нпр. Aref, 2011; Jeon et al., 2016; Uysal, Sirgy, Woo, & Kim, 2016). Да би се остварио одрживи развој туризма надлежни органи морају имати у виду да туризам има значајан утицај на квалитет живота становника (Latkova & Vogt, 2012; Suess et al., 2018; Woo et al., 2015). Ипак, и поред свега, још увек је релативно ограничено истраживање директних ефеката туризма на квалитет живота локалне заједнице.



Слика 39. Домени и утицајни фактори квалитета живота  
Извор: Прилагођено на основу Allen (1990)

Важност познавања перцепција туризма и квалитета живота је трострука: 1. помаже да се идентификују ставови становника и перцепције о утицају туризма на QOL; 2. помаже истраживачима да испитају подршку становника за додатни развој туризма и специфичне развојне политике и 3. идентификује најзначајније аспекте утицаја QOL-а од туризма на становнике заједнице (Perdue, P. T. Long, & Allen, 1990). Разлика између QOL-а и истраживања ставова/утицаја се огледа у следећим чињеницама. Најпре, студије става/утицаја се углавном усредсређују на начин доживљаја утицај туризма на заједницу и

животну средину. Супротно, студије квалитета живота се уобичајено односе на начин на који ти утицаји делују на појединачно или породично задовољство животом, укључујући задовољство заједницом, суседством и личним околностима (Allen, 1990). Студије става и утицаја углавном траже од становника да се сложе/не сложе са изјавама перцепцијама утицаја туризма на њихову заједницу. Међутим, не постоје посебна питања која повезују те утицаје са перципираним утицајима на задовољство људи или њихов квалитет живота.

Доступна литература сугерише да на **перцепцију становника о утицају туризма на њихов квалитет живота** могу деловати фактори као што су *профил становника, ниво развијености дестинације, сезоналност, економска зависност становника од туристичке активности и контакти који настају између становника и туриста* (Andereck & Nyaupane, 2011a; Vimonte & Faralla, 2016; Kim et al., 2013; Uysal et al., 2016). Истраживање повезаности квалитета живота и туризма се генерално одвија у три правца: **1. идентификовање посредника између утицаја туризма и QOL-а; 2. упоређивање различитих типова становника у заједници и 3. истраживање квалитета живота становника у зависности од нивоа развоја туризма током времена.** У првом контексту, откривена је значајна повезаност између утицаја туризма и квалитета живота становника (нпр. Andereck & Vogt, 2000; Aref, 2011; Chancellor, Yu & Cole, 2011; Gjerald, 2005; Khizindar, 2012; Matarrita-Cascante, 2010; Nawijn & Mitas, 2012; Urtasun & Gutierrez, 2006; Vargas-Sanchez et al., 2009; Woo et al., Yu, Chancellor & Cole, 2011). У другом контексту, уочена је различита перцепција о утицају туризма на квалитет живота у зависности од карактеристика становника (нпр. демографске одлике, партиципација, професионална позиција) (нпр. Andereck et al., 2007; Jurowski & Brown, 2001; Woo, 2013). Са треће стране, откривена је веза између фазе развоја туризма и различитог квалитета живота становника (нпр. Cecil, Fu, S. Wang & Avgoustis, 2008; Kim et al., 2013; Meng et al., 2010; Uysal, Woo, & Signal, 2012). О томе је још крајем 70-их писао Ротхман (Rothman, 1978) чињеницом да локалне заједнице у почетку посматрају туризам као економски покретач, а каснијим фазама доживљавају разочарење и нижи квалитет живота. Касније је о томе писао и Гурсој (Gursoy et al., 2002) говорећи да непоштовање, нарочито негативних утицаја, може имати деструктивне ефекте на квалитет живота становника. То ће резултирати појавом негативних перцепција о туризму и довести у питање његов допринос заједници. То би било у потпуној супротности, јер један од основних циљева развоја туризма у дестинацији је управо побољшање квалитета живота локалне заједнице (McCool & S. Martin, 1994; Yu et al., 2016).

**Претходна истраживања** сугеришу да економски, социјални и еколошки фактори утичу на процену утицаја туризма од стране становника. Треба ипак напоменути да *економске користи нису исте као квалитет живота*. Када економске користи узрокују погоршање друштвеног или физичког окружења, квалитет живота становника може опадати (Jurowski & Gursoy, 2004; Roehl, 1999). Резултат тога може бити значајна промена у друштвеном карактеру заједнице. Становници туристичке дестинације могу бити присиљени да мењају своје навике, свакодневну рутину, друштвена уверења и вредности што може довести до психолошке напетости (Andereck & Jurowski, 2006) и последично до нижег квалитета живота. У том смислу, студија о квалитету живота становника треба директно да истражи животна искуства становника у заједници и како туризам утиче на показатеље квалитета живота. Кармишел (Carmichael, 2006) предлаже **концептуални модел који повезује туристичко искуство<sup>206</sup> и квалитет животног искуства становника**. Овај модел сугерише да туристички утицаји имају директан ефекат на квалитет живота становника и њихов однос према туризму и туристима. Он је указивао да на квалитет живота становника, али и квалитет искуства туриста могу утицати и динамички фактори: *1) врста и број туриста; 2) врста и број становника; 3) односи у друштвеној размени; 4) социјална заступљеност и 5) врста туристичког развоја*. Иако туристички утицаји мењају квалитет живота становника, они могу само представљати

---

<sup>206</sup> Главну компоненту туристичког искуства представља интеракција коју посетилац има са домицилним становништвом.

перцепцију становника о утицајима туризма, али не и за њихова искуства<sup>207</sup>. Управо, једна од потешкоћа јесте што становници понекад тешко могу разликовати ефекте туризма од других реформаторских процеса које се јављају у заједници (Wall, 1996). Друго питање се односи на проблем процене различитих утицаја (па и туристичких) на појединце и/или групе становника, као и процену њихове важности у простору и времену (Hernandez et al., 1996). Дакле, ефекти туризма на квалитет живота становника варирају од становника до становника. Андерек и сарадници (Andereck et al., 2007: 487) наводе „*док туристички развој може побољшати квалитет живота неких припадника одређене популације, не треба претпоставити да ће позитиван ефекат на квалитет живота већинске групе нужно имати сличан резултат за мањинске групе*“. Ово сугерише потребу сегментисања становника у складу са перцепцијом утицаја туризма на њихов квалитет живота.

## 12.2. Историјски контекст истраживања утицаја туризма на квалитет живота

Многе студије у претходним деценијама су само имплицитно схватиле да туризам утиче на квалитет живота али нису јасно испитале њихов однос (Andereck & Nyaupane, 2011b). Ране студије су говориле о перцепцији становника о задовољству животом у различитим фазама туристичког развоја (табела 88). Међу првима се издвајају **резултати Алена и сарадника** (Allen et al., 1988) који су користили скалу живота у 20 заједница која је обухватила 33 индикатора груписаних у седам димензија (јавни сервис, формално образовање, окружење, могућности рекреације, економија, укључивање грађана и социјалне прилике и медицинске услуге). Коришћењем овог инструмента, они су истраживали перцепцију становника о њиховој важности и задовољству. Открили су да уочено задовољство животом варира у зависности од нивоа развоја туризма тј. нижи и умерени ниво туристичког развоја су били корисни за заједнице, али даљи развој туризма је утицао на опадање перцепције квалитета живота.

Касније, **Перду и др.** (Perdue et al., 1991) су испитали однос између развоја туризма и издвојених објективних показатеља квалитета живота (становништво, економија, образовање, здравље, благостање и криминал) у 100 округа Северне Каролине (САД), групишући их у пет група на основу прихода по глави становника. Резултати су показали да су параметри квалитета живота побољшани са развојем туризма у заједници, превенствено економске користи (приход по глави ст., издаци за образовање, доступност здравствених установа), док се паралелно смањивао број кривичних дела по глави становника. Исти аутори су истраживали утицај казино туризма (енг. *gaming tourism*) на квалитет живота становника у различитим дестинацијама. Они су дошли до закључка да ће у складу са теоријом социјалног поремећаја, квалитет живота становника у почетку опадати, али ће се у каснијим фазама побољшавати прилагођавањем чланова заједнице новонасталим условима (Perdue et al., 1999). Накнадна **Рохелова студија** (Roehl, 1999) спроведена у Невади (САД) открила је везу између карактеристика становника, перцепираног утицаја коцкања и пратећег квалитета живота. Оба рада истичу туристички утицај на квалитет живота (социјални трошкови негативно повезани са QOL-ом, раст и нова радна места позитивно повезани са QOL-ом). Другим речима, ако се економска корист за заједницу и лична корист становника сматра високим, а социјални трошкови се сматрају ниским, квалитет живота се сматра високим. Ако су испитаници веровали да су коцкарнице повезане са релативно већим социјалним трошковима и мањим бројем бенефиција, онда је квалитет био на ниском нивоу.

---

<sup>207</sup> На пример становници могу приметити саобраћајна загушења али они постају битан трансформациони фактор када мења њихов квалитет живота и подстиче незадовољство. Супротно, туризам доприноси наплати боравишних такси и повећању пореза, али тај новац доприноси животном искуству становника тек када се употребљава за побољшање јавних услуга (нпр. здравствена заштита, рад безбедносних служби, рекреативне и транспортне услуге и др.).

**Табела 88.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (1988–1999)

Аутор(и)	Истраживање	Резултати
Allen et al. (1988)	Истраживање перцепције становништва о задовољству животом у заједници у зависности од фазе развоја туризма. Обухваћен је 721 испитаник из 20 руралних заједница Колорада	Развој туризма заиста користи локалним заједницама, али сматра се да квалитет живот заједнице опада са развојем туризма.
Perdue et al. (1991)	Анализа односа између развоја туризма и неколико објективних показатеља QOL-а (становништво, економија, образовање, здравство, благостање и криминал).	Економске користи од развоја туризма (приход по глави ст., издаци за образовање студената и квалитет доступних здравствених установа) повећавају се са повећањем нивоа развоја туризма.
Carmichael et al. (1996)	Истражити перцепцију становника о ефектима коцкарница и пратећег развоја у градовима. Анкетирање је вршено у неколико наврата (1992., 1993. и 1995.), а за мерење QOL-а користе се четири субјективна питања.	Становници примећују да је квалитет живота у њиховим градовима значајно смањен у трогодишњем периоду.
Roehl (1999)	Испитивање односа између одлика становника, перцепције утицаја коцкања и перципираног квалитета живота. Коришћењем субјективних индикатора у електронској анкети учествује 151 становник Неваде.	Перципирани социјални трошкови негативно су повезани са QOL-ом, док је перципирани раст послова позитивно повезан са QOL-ом. Демографске одлике становника нису везане за квалитет живота.

Извор: Uysal et al., 2015; Hartwell et al., 2018 и сопствена елаборација других радова

На темељу претходних истраживања, *Ко и Стјуарт* (Ko & Stewart, 2002) су тестирали модел који је обухватио поставку задовољства животом у заједници и четири додатне варијабле (личне користи од развоја туризма, позитивни и негативни перципирани утицаји туризма и ставови према додатном развоју туризма). Постоји повезаност између задовољства и перципираних утицаја туризма, али је одбачена веза задовољства и личних користи. Исте године, *Ким* (K. Kim, 2002) је доказао да перцепција туризма утиче на благостање становника у различитим животним областима (материјална, емоционална, друштвена и здравствена и безбедносна добробит), а у крајности утиче на укупни квалитет живота.

Примена објективних показатеља квалитета живота локалних заједница била је усмерена ка обиму туристичких утицаја у агломерацијама у Шпанији. Обухваћено је 13 објективних индикатора (12 парцијалних и један укупни индикатор). Резултати су указали на три аспекта туризма који имају значајан утицај на благостање заједнице (размера туризма по глави ст., неједнака дистрибуција туризма по локалитетима, ниво економске развијености у осталим делатностима). Додатно, утицаји туризма на квалитет живота варирају у зависности од димензија тј. различитих животних области (позитиван утицај на медицинске услуге и запошљавање, негативан утицај на квалитет животне средине и неутралан утицај на квалитет запослености, образовног нивоа и стамбених услова) (Urtasun & Gutierrez, 2006). У *Дајеровој студији* (Dyer et al., 2007) спроведеној у округу Оранж (САД) издвојено је пет фактора туристичких утицаја који утичу на подршку становника за развој ове делатности (позитивни економски, културни и друштвени утицај, негативни социјално-економски и негативни друштвени утицај). Утврдили су да перципиране економске користи и културне добробити имају позитиван утицај на подршку локалног становништва.

У културном контексту, *Сесил са сарадницима* (Cecil et al., 2008, 2010) је анализирао утицај културне туристичке иницијативе у Индијанаполису (САД) на квалитет живота становника. Коришћене су три субјективне димензије за мерење квалитета живота: „*биће*“ (физичке карактеристике), „*припадност*“ (карактеристике животне средине) и „*постајање*“ (емоционалне, менталне и духовне карактеристике). Резултати су сугерисали да је развој туризма позитивно утицао на све три компоненте. У поменутом домену, *Јамада и сарадници* (Yamada, Neo, King, & Fu, 2009) на примеру средњезападне дестинације САД, истражили су како културни туризам утиче на задовољство становника. Открили су да је културни туризам и његове димензије (здравље, богатство, сигурност и понос у заједници) позитивно повезан са укупним животним задовољством становника. На бази постојећег



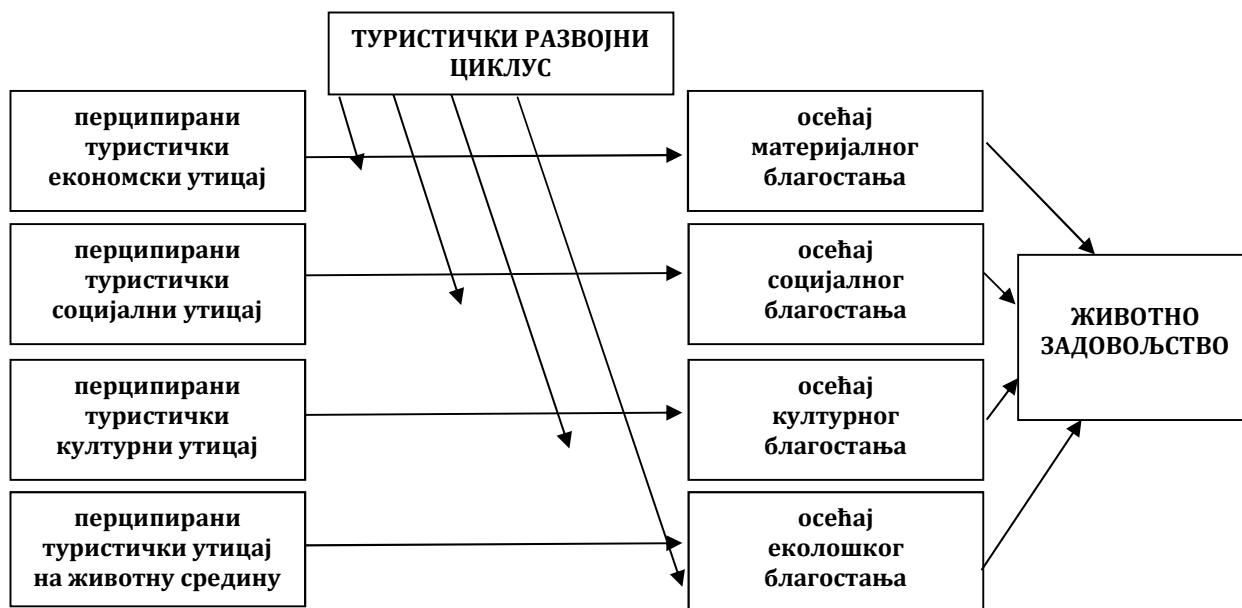
модела (Ko & Stewart, 2002), *Варгас са сарадницима* (Vargas-Sanchez et al., 2009) су спровели истраживање у Минас де Риотинто-у, Шпанија. Генерално, позитивни и/или негативни утицаји туризма повезани су са квалитетом живота односно задовољством у заједници. У погледу позитивних утицаја ситуација је јасна, међутим постоје супротстављени резултати у погледу негативних утицаја на QOL што указује на потребу даљих истраживања (табела 89).

**Табела 89.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (2001–2009)

Аутор(и)	Истраживање	Резултати
Jurowski & Brown (2001)	Испитивање односа између партиципације грађана у заједници и њихове перцепције квалитета живота везаног за туризам. Обављено је 400 телефонских интервјуа у Лексингтону, Кентаки. Користи се 13 субјективних индикатора квалитета живота, усвојених из претходних истраживања.	Ангажовани становници процењују њихов квалитет живота вишим него они који нису укључени.
Urtasun & Gutierrez (2006)	Истраживање утицаја туризма неколико објективних димензија QOL-а локалне заједнице. Коришћени су званични статистички извори, а за мерење QOL-а заједнице користи се 13 индикатора.	Утицаји туризма на QOL становника варирају у зависности од димензије квалитета живота.
Andereck et al. (2007)	Истраживање разлике између Англосаксонаца и Латинамериканаца у погледу перцепције туризма и квалитета живота. У анкети путем електронске поште учествовало је 695 становника са пребивалиштем у Аризони. Из претходних студија QOL-а, усвојено је 38 индикатора који се односе на туризам.	Нема значајнијих разлика економских параметара између две групе. Латини опажају позитивнији ефекат туризма у погледу еколошких, социјалних и културних варијабли квалитета живота.
Cecil et al. (2008)	Истраживањем спроведеном у Индијанополису је обухваћено 760 (2004) и 960 (2006) анкета. Тродимензионални модел који су развили Рафаел и др. (1999) коришћен је за мерење QOL-а.	Схватање становника о важности развоја културног туризма позитивно утиче на њихову перцепцију квалитета живота у двогодишњем периоду.
Vargas-Sanchez et al. (2009)	Разумевање веза између ставова, задовољства и даљег развоја туризма. У истраживању учествује 359 становника који живе у Минас Де Риотинто, дестинацији у раној фази развоја туризма. За мерење укупног задовољства заједнице користи се шест субјективних индикатора.	Позитивни туристички ефекти утичу на целокупно задовољство заједнице, али не и на перцепцију негативних туристичких утицаја нити личне користи од развоја туризма
Yamada et al. (2009)	Испитивање утицаја културног туризма и четири животна домена (здравље, богатство, сигурност и понос заједнице) на задовољство животом. У истраживању учествује 364 становника који живе у Индијанаполису.	Здравље, културни туризам, богатство, сигурност и понос у заједници су позитивно повезани са животним задовољством.

Извор: Uysal et al., 2015; Hartwell et al., 2018 и сопствена елаборација других радова

У наставку, *Менг и сарадници* (Meng et al., 2010) су применом објективних мера пратили постојање разлика у квалитету живота у подручјима различитог нивоа развоја туризма у Кини. Резултати су открили да у областима са најразвијенијим туризмом становници пријављују виши ниво квалитета живота. У исто време, *Нунко и Рамкисон* (Nunkoo & Ramkissoon, 2010a,b) су указали да целокупно задовољство заједнице, задовољство условима (нпр. услови у суседству) и задовољство услугама предвиђају подршку становника за додатни развој туризма у будућем периоду. Значајан квалитативни допринос дали су *Андерек и Њаупане* (Andereck & Nuaurane, 2011a) са својим концептуалним моделом за мерење квалитета живота повезаног са туризмом коришћењем осам животних домена (добробит заједнице, урбана питања, начин живота, понос и свест заједнице, очување природе и културе, економска снага, рекреација и криминал и злоупотреба психоактивних супстанци). Испитаници су субјективном проценом и поређењем тренутне и идеалне ситуације анализирали карактеристике заједнице у којој су живели. Резултати су показали да задовољство појединачним доменима утиче на опште задовољство, а виши нивои квалитета живота могу бити последица развоја туризма.



Слика 40. Перципирани туристички утицаји и типови благостања  
Извор: Прилагођено на основу Kim et al. (2013) & Sirgy (2019)

У наставку, *Навињин и Митас* (Nawijn & Mitas, 2012) су користили концепт субјективног благостања (когнитивни и афективни показатељи) у Палма де Мајорци (Шпанија) са циљем схватања задовољства животом и његовом повезаношћу са туризмом. Закључци су показали да туризам утиче на широк спектар домена (животне области), а посебно на когнитивну компоненту задовољства животом. Током 2013. г., *Ким и сарадници* (Kim et al., 2013) су користили више домена (материјални живот, живот у заједници, емоционални живот, здравље и безбедност) за разумевање утицаја туризма на благостање (добробит) (табела 90). Туризам доприноси позитивним или негативним ефектима у појединачним животним областима (нпр. друштвени и породични живот, слободно време), а заузврат долази до промена у укупном задовољству животом (слика 41).

Истовремено, веза између перципираног утицаја туризма и домена благостања варира у зависности од фазе развоја туризма. Тако је друштвени утицај туризма и осећај благостања највећи у фази зрелости и најнижи у почетној, а супротно, утицај туризма на животну средину и осећај здравља и безбедности је најјачи у фази опадања, а најслабији у иницијалној фази. У истраживању *Липовчана, Брајше и Пољанец-Борић* (Lipovčan, Brajša-Žganec, & Poljanec-Borić, 2014), анализиран је однос између квалитета туристичких дестинација у Хрватској и субјективног благостања становника (табела 90). Откривено је да већи туристички квалитет утиче на виши ниво среће и задовољства (нпр. материјални статус, здравље, породични односи, физичка сигурност, достигнућа и сл.). Такође, истиче се да је квалитет туристичке дестинације повезан и са афективном (срећа) и когнитивном компонентом субјективног благостања (појединачно задовољство, животно задовољство).

**Табела 90.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (2010–2014)

Аутор(и)	Истраживање	Резултати
Meng et al. (2010)	Истраживање разлика између три групе покрајина са различитим нивоима развоја туризма у односу према квалитету живота. Обухваћена је 31 провинција, општина и аутономних региона Кине. Коришћено је 10 објективних индикатора QOL-а на основу званичне статистике 1990–2006. године.	Становници покрајина са највишим степеном развоја туризма воде значајно „бољи живот“ од оних који живе у регионима са средњим или ниским нивоом развоја туризма
Yu et al. (2011)	Истраживање утицаја туризма на квалитет живота који перципирају становници. У истраживању је учествовало 649 становника из округа Оранж, Индијана. Скала одрживих туристичких ставова (СУС-ТАС) користи се за испитивање економских, социјалних и утицаја животне средине на перципиран квалитет живота.	Димензија социјалних трошкова нема утицај на квалитет живота становника, међутим одрживост животне средине и перципиране економске користи утичу на квалитет живота становника.
Aref (2011)	Истраживање утицаја туризма на квалитет живота. У истраживању је учествовало 200 становника у Ширазу, Иран. Користе се субјективни показатељи преузети од Сиргија (2001) и Кима (2002).	Туризам има позитиван утицај на квалитет живота становника.
Nawijn & Mitas (2012)	Испитивање односа између перципираних утицаја туризма и благостања становника. У истраживању је учествовало 373 становника Палме де Мајорке, Шпанија. Усвојено је 10 специфичних животних домена преузетих од Гилберт-а и Абдулан-а (2004).	Утицаји туризма повезани су са когнитивним елементом субјективног благостања, задовољством животом, али не и афективном компонентом.
Khizindar (2012)	Анализирање директних ефекта туризма на перцепцију квалитета живота становника и односа између туристичких утицаја и демографских података. У истраживању је учествовало 775 становника из области Мека, познате по муслиманским ходочасницима. Усвојена су три субјективна индикатора преузета од Ким-а (2002) за мерење укупног квалитета живота	Социјални, културни и еколошки утицаји имају ефекат на квалитет живота становника, док демографске карактеристике имају учинак на њихову перцепцију туристичких домена.
Kim et al. (2013)	Истраживање односа између утицаја туризма и задовољства одређеним животним доменима у зависности од фазе развоја туризма. У истраживању је учествовало 321 становник из заједница различитог нивоа развоја. Четири животна домена и укупно задовољство животом мере се кроз неколико субјективних индикатора	Становници доживљавају туристичке утицаје и они условљавају њихов осећај благостања у различитим животним областима што заузврат утиче на укупни квалитет живота.
Woo (2013)	Утврђивање односа перцепције утицаја туризма и квалитета живота заинтересованих страна у заједници. У online истраживању је учествовало 407 лица из одабраних туристичких дестинација (Хаваји, Невада, Флорида, Вирџинија). Како би се одредио општи квалитет живота, усвојено је шест субјективних ставки из претходних истраживања.	Задовољство различитим животним околностима, позитивно утиче на њихов свеукупни квалитет живота (материјално и нематеријално).
Lipovčan et al. (2014)	Испитивање односа између квалитета туристичких дестинација и субјективног благостања људи који живе у дестинацији. Обухваћено је 171 лица из 41 дестинације са различитим туристичким квалитетом. Као мере субјективног благостања анкета је обухватала: срећу, задовољство животом и задовољство са више животних домена.	Квалитет туристичке дестинације био је повезан са животним задовољством и срећом становника, као и задовољством личним животним доменом.

Извор: Uysal et al., 2015; Hartwell et al., 2018 и сопствена елаборација других радова

Најновија истраживања која је спровео већи број аутора (Woo et al., 2015; Woo et al., 2018 и други), већином у западним земљама (САД, Канада, УК, Аустралија) говоре да перципирани туристички развој позитивно утиче на благостање (материјално и нематеријално), а последично и целокупни квалитет живота и задовољство. Истовремено, недвосмислено је утврђено да становници који су повезани са туризмом на различите начине позитивније схватају туризам. Стога, постоји већа вероватноћа да ће бити задовољнији својим животом. На крају, може се закључити да је свеобухватан квалитет живота значајан предиктор подршке будућег развоја туризма (табела 91).

**Табела 91.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (2015–2019)

<b>Аутор(и)</b>	<b>Истраживање</b>	<b>Резултати</b>
Woo et al. (2015)	Разумевање подршке популације за развој туризма кроз перцепцију туристичког развоја, животно задовољство (материјално и нематеријално), и укупног квалитета живота у њиховој заједници. Обухваћено је 407 становника из пет туристичких дестинација. Из претходних истраживања је усвојено шест субјективних индикатора.	Опажена вредност туристичког развоја позитивно утиче на нематеријално и материјално животно задовољство доприносећи општем квалитету живота. Коначно, укупан квалитета живота је ефикасан предиктор подршке за даљи развој туризма.
Jeon et al. (2016)	Анализирање утицаја сезонских активности на перцепцију туристичких утицаја и пратећег квалитета живота у дестинацији културног туризма. У анкетном истраживању у Масачусетсу, САД учествовало је 750 испитаника.	Резултати су потврдили да економске користи позитивно, а социјални трошкови негативно утичу на перцепцију квалитета живота. Такође, перцепција одрживости животне средине позитивно утиче на квалитет живота становника.
Geng-qing Chi, Cai, & Li (2017)	Истраживање утицаја фактора на субјективно благостање становника на локалитетима Светске културне баштине. Ова студија је обухватила пет кругова прикупљања података у двогодишњем периоду. Идентификовано је шест фактора који утичу на субјективно благостање становника (SWB).	Становници са вишом перцепцијом економског статуса, осећаја за заједницу и друштвеним окружењем углавном имају веће SWB. Они високог економског статуса и повољних друштвених односа јачају њихову подршку туризму преко субјективног благостања.
Woo et al. (2018)	Испитивање везе становника са туризмом и његов утицај на задовољство животом. У анкети је учествовало 407 испитаника из четири дестинације из САД (Вирџинија, Лас Вегас, Орландо и Хаваји)	Резултати су показали да перцепција туристичких утицаја и задовољство животом зависи од степена укључености становника у туристички развој.

Извор: Uysal et al., 2015; Hartwell et al., 2018 и сопствена елаборација других радова

## XIII МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА УСЛОВЉЕНОГ РАЗВОЈЕМ ТУРИЗМА

### 13.1. Развој инструмената за процену утицаја туризма на локалну заједницу

Дуго времена је било неопходно не би ли се дошло до одговарајућег **мерног инструмента за квантификовање утицаја туризма на локалну заједницу**. Прву скалу за процену туристичких утицаја увео је Пизам (Pizam, 1978) и применио на становништво и локалне предузетнике у Кејпкоду, Масачусетс (САД). Имајући у виду да су се дотадашња истраживања фокусирали на економску анализу и користи од туризма, аутор је развио инструмент који је служио за оцену перцепције утицаја туризма у различитим доменама (економски, еколошки, социјални и културни). То је омогућило процену негативних туристичких утицаја у дестинацијама у којима се одвија слична делатност. У наредном периоду и други аутори су примењивале сличне инструменте у *Санта Марти, Колумбија* (Belisle & Ноу, 1980), *Северном Велсу, УК* (Sheldon & Var, 1984), *Хавајима, САД* (J. Liu & Var, 1986), *Централној Флориди, САД* (Milaman & Pizam, 1988), *Колораду, САД* (P. T. Long, Perdue, & Allen, 1990). За разлику од претходних, поменути истраживања су осим економских узела у обзир и еколошке и социо-културне аспекте туризма који су детерминисали подршку од стране локалне заједнице. Управо Лиу и Вар (J. Liu & Var, 1986) напомињу да ране студије ставова становника према туризму имају фокус „туризма“, а дизајниране су користећи серију упитника који су покривали неколико врста туристичких утицаја или пак посебно усмерене друштвене или утицаје на животну средину (Ap 1990; Liu et al., 1987; Milman & Pizam, 1988; Um & Crompton, 1987).

Почетком 90-их година, амерички теоретичари туризма Перду, Лонг и Ален (1990) и Џон Еп (Ap, 1992) по први пут уводе модел који се заснива на **теорији друштвене размене** (енг. *Social exchange process model*). Он је био неопходан за разумевање чињенице зашто становници перципирају позитивне или негативне утицаје туризма. Ипак и поред тога, велики проблем представљало је непостојање стандардизоване скале за мерење утицаја туризма на живот домицилног становништва. На то су се осврнули Тајрел и Сполдинг (Tyrrell & Spaulding, 1984) указавши да је неопходно спровести допунска истраживања у том правцу. Истраживачи су почели да користе све софистицираније психометријске методе за формулисање (дизајн) инструмента за прикупљање података.

Студије које прате утицај туризма су најчешће користиле скале слагања како би одредиле перцепцију становника о утицају туризма на заједницу или њихову подршку туристичком развоју (Andereck & Vogt, 2000; Ap & Crompton, 1998; H-S. Choi & Sirakaya, 2005; Lankford & Howard, 1994a; Y. Wang & Pfister, 2008). Тај „јаз“ је коначно превазиђен 1994. г. када су Семјуел Ленкфорд и Денис Хауард (Lankford & Howard, 1994a) пласирали скалу за мерење утицаја туристичког развоја на ставове локалног становништва познату под називом **TIAS скала** (енг. *Tourism Impact Attitude Scale*). За оцену независних и зависних варијабли употребљена је петостепена Ликертова скала помоћу које су испитаници исказала свој степен слагања/неслагања са констатацијама.

У наставку, аутори Еп и Кромптон (1998) су на основу препорука Черчила (Churchil, 1979) и Де Валиса (DeVellis, 1991) радили на развоју **скале перцепираних утицаја туризма**. Скала је формирана на основу 38 личних интервјуа са кључним актерима (становници, туристичке компаније и владини службеници) у четири тексашке заједнице које су под великим утицајем туризма. Пошто је неколико студија показало да групе у заједници имају различит став према туризму (Murphy, 1983; Pizam, 1978; Thomason, Crompton, and Kamp 1979; Tyrrell & Spaulding 1984), од свих се тражило мишљење. На основу првобитних 147 предмета (променљиве или варијабле), применом процедура за процену нивоа поузданости коначно је издвојено 35 варијабли. На основу анализе издвојено је седам домена: *социјални и културни, економски, бука и загушење, животна средина, јавне услуге, порези (таксе) и ставови локалне заједнице*. Тиме се одмакло од

приступа који је преовлађивао у литератури где се од испитаника обично тражи да оцене ниво сагласности са позитивно или негативно изреченом изјавом о туристичком развоју (Lankford & Howard, 1994a; Kim, 1992; Madrigal, 1993).

Почетком 2000-их, Чен (J. Chen, 2000) је користећи скалу коју су применили Мекул и Мартин (McCool & S. Martin, 1994) на примеру перцепције градских становника о туризму, закључио да тродимензионална факторска структура боље одражава ставове градских становника о развоју туризма у односу на четвороструку структуру (утицај, користи, правичност и обим). Посматрајући активност коцкања у казинима као значајан сегмент туристичке индустрије (Eadington, 1986; Carmichael et al., 1996; Perdue, P. T. Long & Soon Kang 1995; Pizam & Pokela, 1985), овај аутор покушава да идентификује перцепције становника и власника предузећа о ефектима развоја казина (економски и друштвени утицаји) применом теорије друштвене размене<sup>208</sup>.

Нажалост, дошло се до закључка да једна скала не одговара свим условима, стога су Чој и Сиракаја (H-S. Choi & Sirakaya, 2005) увели **скалу за одређивање ставова становника према одрживом туризму** (енг. *SUS-TAS*), засновану на теорији друштвене размене (енг. *SET – Social Exchange Theory*) (Ap, 1992) и новој парадигми заштите животне средине (енг. *NEP – New Environmental Paradigm*) (Dunlap, Van Liere, Mertig, & R. Jones, 2000). Тиме су дали огроман допринос разумевању подршке туризму од стране заједнице. Овај инструмент, који је иницијално обухватио 51 променљиву (варијаблу), садржао је и информације о социодемографским карактеристикама испитаника (старост, пол, образовање, занимање и годишњи приход). Циљ ове скале је био да интегрисањем шест индикатора одрживости (економска корист, социокултурни утицај, користи у заједници, задовољство посетилаца, заштита животне средине и учешће заједнице) детерминише ставове становника према туристичком развоју (H-S. Choi & Sirakaya, 2005). У формирању стандардизованог инструмента коришћени су поступци и фазе као и код сличних скала (Churchill, 1979; Ap, 1992; Lankford & Howard, 1994; Ap & Cromton, 1998).

### 13.2. Развој туристичког индекса квалитета живота

На темељу претходних студија, а нарочито на основу стандардизованих скала Ленкфорда и Хауарда (Lankford & Howard, 1994a), Епа и Кромптона (Ap & Crompton, 1998) и напослетку Чоја и Сиракаје (H-S. Choi & Sirakaya, 2005) и Андерека са сарадницима (Andereck et al., 2005), предложен је нови модел оцене повезаности туризма и квалитета живота заснован на теорији субјективног благостања (енг. *Subjective wellbeing* или *SWB*). **Индекс квалитета живота условљен туризмом** (енг. *Tourism-related Quality of Life Index/TQOL* или *Tourism-related Community Quality of Life/TCQOL*) тежи да одговори на питање у којој мери становници осећају да туризам побољшава или погоршава њихов квалитет живота. За разлику од претходних скала које су обухватале степен слагања о утицају туризма, поменути инструмент је обухватио три аспекта: 1) процену становника о важности показатеља (индикатора) квалитета живота; 2) процену становника о задовољству показатељима; и 3) процену становника о утицају туризма на наведене показатеље.

Стога, током 2006. г., Андерек и Јуровски (Andereck & Jurovski, 2006) су на простору Аризоне (САД) спровели истраживање које је анализирано однос између туристичких искустава и квалитета живота издвајајући факторе који имају највећи утицај на квалитет живота и обим утицаја туризма на њих. За те потребе коришћен је упитник који је обухватио 38 економских, социо-културних и параметара животне средине (зависне

---

<sup>208</sup> Према овој теорији, људи који перципирају корист од туризма већу од трошкова, вероватно учествовати у размени ресурса са туристима и пружити потпуну подршку развоју туризма (Allen et al 1994; Getz 1992; Jurovski, Uysal, & D. Williams 1997; Turner 1986). Могућ је и супротан процес уколико становници уоче да одрживи развој туризма у заједници ствара више негативних него позитивних утицаја и тада ће се супротставити таквом развоју (Ap, 1992; H-S. Choi & Sirakaya, 2005; Gursoy, Jurovski, & Uysal, 2002; Jurovski et al., 1997; Nunkoo & Ramkissoon, 2011).



променљиве). Упитник је подразумевао три одељка. Први део је обухватио субјективну оцену **важности** сваке од наведених ставки (1 = у потпуности неважно; 5 = у потпуности важно), други, **задовољство** (1 = у потпуности незадовољан/на, 5 = у потпуности задовољан/на), док је трећи део обухватио **утицај туризма** (позитиван, негативан и неутралан) на сваку од наведених карактеристика (1 = значајно погоршава; 5 = значајно унапређује). За њихову оцену, као и у бројним претходним студијама (нпр. Lankford & Howard, 1994a; McCool & S. Martin, 1994; Ross, 1992 и многе друге) коришћена је петостепена Ликертова скала. У односу на друга истраживања, испитаници су одговарали на питања у контексту сопствених заједница, а не туризма у целини. Осим наведених зависних варијабли, један део се односио на обавезне **социо-економске и демографске елементе** (пол, старост, место становања, национална припадност, степен образовања, радни статус и висина месечних примања), као и **везе и ставове према туризму**. Ставови према туризму су дефинисани на основу више показатеља (запосленост и знање о туризму, интеракција са туристима, улога туризма у економији, економска зависност од туризма и партиципација у одлучивању<sup>209</sup>).

Табела 92. Израчунавање нове вредности квалитета живота (new QOL score)

Важност	Задовољство	Brown et al. QOL	Нова вредност QOL
5	5	+10	20
	4	+5	10
	3	0	15
	2	-5	5
	1	-10	1
4	5	+8	18
	4	+4	14
	3	0	10
	2	-4	6
	1	-8	2
3	5	+6	16
	4	+3	13
	3	0	10
	2	-3	7
	1	-6	4
2	5	+4	14
	4	+2	12
	3	0	10
	2	-2	8
	1	-4	6
1	5	+2	12
	4	+1	11
	3	0	10
	2	-1	9
	1	-2	8

Извор: Модификовано из Andereck & Nyaupane, 2011a, на основу Massam, 2002, стр. 191

<sup>209</sup> Независне променљиве: 1. *запосленост у туристичком сектору* – а) нисам запослен/а у овом сектору, б) индиректно запослен/а, в) директно запослен/а; 2. *знање о функционисању туристичког сектора* – а) нисам упознат, б) упознат у одређеној мери, в) добро упознат; 3. *комуникација са туристима* – а) не комуницирам, б) повремено комуницирам, в) свакодневно комуницирам; 4. *улога туризма у локалној економији* – а) без учешћа, б) делимично учешће, в) доминатно учешће; 5. *лична корист од развоја туризма* – а) никаква, б) незнатна, в) делимична, г) у великом обиму, д) у потпуности; 6. *укљученост у процес доношења одлука у вези са развојем туризма* – а) никаква, б) незнатна, в) делимична, г) у великом обиму, д) у потпуности (Andereck & Jurgowski, 2006; Andereck & Nyaupane, 2011a; Suntikul et al., 2016).

На основу оцене важности и задовољства, за сваког испитаника је израчунат **коэффициент** (вредност) **квалитета живота** (енг. *QOL score*) у распону од -10 до +10. Користећи методу коју су развили Браун и сарадници (Brown, Raphael, & Renwick, 1998), а потом унапредио Масам (Massam, 2002: 192), добија се нова вредност квалитета живота (енг. *new QOL score*) у распону 1–20. На пример, ставка која је оцењена као изузетно важна и са којим је испитаник изузетно задовољан добија оцену +10 (нова вредност 1). Ако је ставка изузетно важна и испитаник није нимало задовољан, варијабла ће добити оцену -10 (нова вредност 20). Ако су и важност и задовољство оцењени са 3, оцена квалитета живота је 0 (нова вредност 10) (Andereck & Nyaupane, 2011a,b).

**Табела 93.** Хронолошки приказ примене индекса квалитета живота условљеног туризмом (ТQOL)

Аутор/и	Истраживање	Резултати
Andereck & Jurowski (2006)	Испитивање ефеката туристичких искустава на квалитет живота сагледавајући ефекат важности, задовољства и утицаја туризма на 38 економских, социо-културних и параметара животне средине. Сprovedено је телефонско и e-mail истраживање у Аризони, САД. Репрезентативност узорка је обезбеђена стратификацијом популације на основу података Пописа.	Квалитет живота је позитивно и негативно условљен туристичким искуствима. У погледу квалитета живота, становници Аризоне су вредновали не само економске користи туризма, већ и добробит заједнице, као и очување природног и културног наслеђа.
Andereck et al. (2007)	Истраживање међукултурних различитости перцепција туризма и квалитета живота две етничке групе. Обављено је телефонско (2.844) и e-mail (1.003) испитивање у Аризони, САД.	У погледу важности, Латинoамериканци истичу економске и социокултурне варијабле, док у погледу задовољства туристичким индикаторима QOL-a не постоје значајне разлике. Не постоје битнији ефекти туризма на економске варијабле, док Латинoамериканци наводе позитивне ефекте на социокултурне и факторе животне средине.
Andereck & Nyaupane (2011b)	Анализирање квалитета живота повезаног са туризмом (ТQOL). Обухваћени су становници Аризоне, САД. Свима који су задовољили све предуслове (1.222), анкета је прослеђена поштом.	Становници перципирају позитиван утицај на квалитет живота (економија, очување природних и културних ресурса, добробит заједнице) и негативан утицај на др. поља (криминал, урбана питања).
Yu et al. (2016)	Истраживање квалитета живота повезаног са туризмом (ТCQOL), уз основни модел који су развили Sirgy & Cornell (2001). Учествовало је 3.000 испитаника из округа Оранж, Индијана. Подаци су прикупљени помоћу упитника прослеђених електронским путем.	Развој туризма доприноси разлици у квалитету живота становника у заједници. Идентификовано је више елемената који доприносе условима и услугама у заједници, где испитаници перципирају различит ниво туристичких ефеката на њих.
Suntikul et al. (2016)	Испитивање утицаја туризма на квалитет живота, ставова становника према различитим доменима квалитета живота и туристичко-развојним питањима (запосленост, знање и лична корист од туризма). Извршено је интервјуисање 480 становника из Хуа, Вијетнам.	Налази истичу да туризам пружа осећај добробити и поноса заједнице. Са друге стране, иако туризам доприноси новим радним местима, постоји незадовољство квалитетом запослења, креирањем и применом развојних политика.
Jordan et al. (2020)	Истраживање перцепције туристичких активности на квалитет живота у развијеној дестинацији. У анкетној студији током 2019. г. је учествовало 995 острва Сан Мигел у Азорском архипелагу.	Резултати су открили да туризам доноси највише проблема за урбана питања (саобраћај, гужве) и да је позитиван утицај крстарења на заједницу најмање видљив у осталим варијаблама ТQOL-a.

Извор: Наведени радови

Суштина **индекса туризма и квалитета живота (TQOL)** је да процењује субјективне погледе становника о њиховим животним околностима (искуствима) и комбинује перцепцију чланова заједнице о туризму са факторима квалитета живота како би концептуализовао однос између туризма, задовољства животом појединаца и карактеристика заједнице (Andereck & Nyaupane, 2011b). Када се TQOL индекс користи у комбинацији са објективним показатељима, пружа јасан поглед утицаја туризма на квалитет живота становника. Његова основна улога је способност да идентификује неједнакости у дистрибуцији трошкова и користи туризма за разне сегменте у заједници.

Конечан циљ анализе јесте израчунавање **вредности индекса туризма и квалитета живота** (енг. *TQOL score*) на основу познавања **нове вредности квалитета живота** (енг. *new QOL score*) и **ефекта туризма на 38 варијабли** (кодификација: 5 = + 3; 4 = + 2; 3 = 1; 2 = - 2; 1 = - 3). Финална вредност је добијена множењем наведених параметара ( $TQOL\ score = QOL\ score \times tourism\ effects$ ) и креће се у распону - 60 до 60. Уколико становници осећају да туризам побољшава аспекте заједнице, TQOL индекс је позитиван број, а ако становници осећају да туризам погоршава показатеље квалитета живота, TQOL је негативан. Што је виша вредност TQOL-а, позитивнији су утицаји које туризам доноси квалитету живота становника и обрнуто (Andereck & Nyaupane, 2011a; Suntikul et al., 2016).

Поменуто методологија је након иницијалног пласмана (2006) примењена у већем броју дестинација. Највећи део истраживања је спроведен на територији САД – Аризона и Индијана (Andereck & Jurovski, 2006; Andereck et al., 2007; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Yu et al., 2016), а знатно мањи на простору Европе – Азорска острва (Jordan, Vieira, Santos, & Huang, 2020) и Азије – Вијетнам (Suntikul et al., 2016).

### 13.3. Формулисање мерног инструмената

Као инструмент за прикупљање података коришћен је **стандардизовани анкетни упитник** (енг. *Tourism Quality of Life Scale/TQOL*). Сачињен је од три целине:

- први део се односи на **информације о социо-економским и демографским карактеристикама испитаника**<sup>210</sup>;
- други део упитника је укључио шест питања (независне варијабле) везаних за **повезаност испитаника са туристичким сектором**;
- трећи део је употпуњен **оценом важности и задовољства појединачним показатељима** (индикаторима) квалитета живота, као и **утицајем туризма на сваки од њих**. За те потребе коришћена је одговарајућа петостепена Ликертова скала.

Првобитна скала је обухватила 38 зависних варијабли коришћених у претходним студијама (Andereck & Jurovski, 2006; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Suntikul et al., 2016) и додатне четири варијабле („доступност образовних институција“, „доступност здравствених служби“, „доступност установа социјалне заштите“ и „доступност осталих јавних служби“) из накнадне студије коју се реализовали Ју, Кол и Ченслор (Yu, Cole, & Chancellor, 2016). Након спроведене експлораторске факторске анализе, услед ниских вредности факторских оптерећења (< 0,30) из упитника су изостављене четири ставке: „свест о природном и културном наслеђу“ (0,29), „осећај сигурности“ (0,25), „понос припадности локалној заједници“ (0,22) и „лепота моје заједнице“ (0,20)<sup>211</sup>. Напоследку,

<sup>210</sup> Национална припадност је изостављена јер се с једне стране може перципирати као осетљиво питање, док је истовремено ирелевантно за простор истраживања (општина Чајетина, за разлику од САД и Азије), као и за тему истраживања. Такође, у односу на слична истраживања уврштена је ставка „удаљеност од туристичке зоне“ јер се показало да значајно утиче на ставове становника према туристичком развоју (нпр. Belisle & Hoy, 1980; Deery et al., 2012; Jurovski & Gursoy, 2004; Keogh, 1990; Lee et al., 2007; Mansfeld, 1992; Sharma & Dyer, 2009a,b; Williams & Lawson, 2001).

<sup>211</sup> Слично као у ранијим истраживањима, дошло је до изостављања одређених променљивих. Тако су Андерк и Ниаупен (Andereck & Nyaupane, 2011b) елиминисали девет компоненти: „одговарајуће цене производа и услуга“, „стабилно политичко окружење“, „добар јавни превоз“, „квалитет инфраструктуре“, „учешће у раду локалне самоуправе“, „туристи који поштују мој начин живота“, „свест о природном и културном наслеђу“,

финални мерни инструмент је обухватио 12 независних варијабли (по шест социо-економских и демографских параметара и показатеље повезаности са туризмом), као и 36 зависних варијабли (различити аспекти квалитета живота) (анкетни лист у прилогу).

Ради провере поузданости и валидности упитника, у два наврата током 2020. г. обављено је пилот истраживања међу домицилним становништвом у 24 насељених места општине Чајетина (укупно 105 испитаника).

#### 13.4. Фазе у обради података

Подаци добијени анкетним упитником су анализирани у статистичком пакету SPSS 21.0. Након провере поузданости скале коришћењем *Кронбаховог алфа коефицијента* (енг. *Cronbach's Alpha*), даљи ток анализе података обухватио је пет фаза:

Прва фаза је заснована на **анализи и прегледу различитих извора података** (литература, подаци институција, теренски рад и др.) у циљу сагледавања објективних индикатора квалитета живота на Златибору (зависне варијабле).

У другој фази, **дескриптивном статистиком** (број и % удео) су обрађене социо-економске и демографске карактеристике испитаника, као и њихова повезаност са туризмом. Такође, истим поступком су обухваћене и варијабле из другог дела упитника уз рачунање аритметичке средине (енг. *Mean*) и стандардног одступања (енг. *Standard deviation*).

Трећа фаза је подразумевала сагледавање структуре испитаника кроз **унакрсно табелирање** (енг. *Crosstabs*) социо-демографских и економских показатеља односно веза испитаника са туристичком привредом.

У четвртој фази, на темељу утицаја туризма на показатеље квалитета живота извршено је издвајање (груписање) зависних варијабли у **факторе** (енг. *Exploratory factor analysis*). То је у наставку омогућило тестирање статистички значајних разлика између средњих вредности две групе (енг. *t-test for independence*) или више група (енг. *One-Way ANOVA*). Истовремено, однос између фактора и појединачних зависних варијабли је интерпретиран помоћу **корелационе анализе** (енг. *Correlations*).

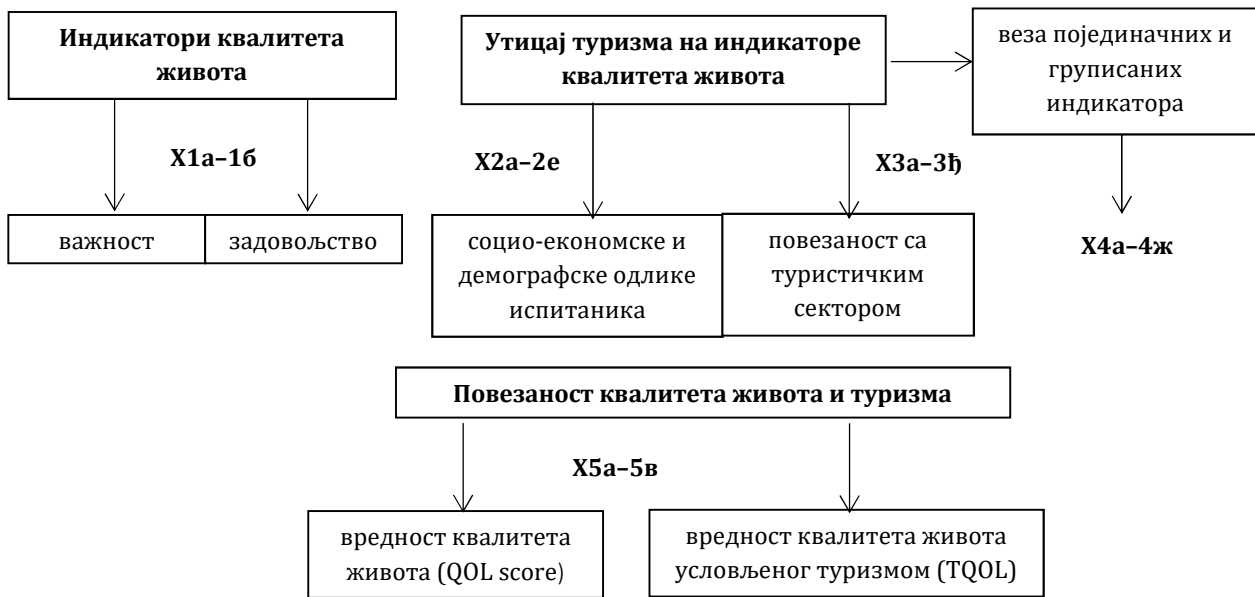
Последња фаза истраживања је на бази постављеног модела одредила **вредност индекса квалитета живота** (енг. *QOL score*) и **квалитета живота повезаног са туризмом** (енг. *TQOL score*).

#### 13.5. Дефинисање хипотеза истраживања

На основу предмета и циља истраживања, као и досадашњих сазнања о појединачним доменима квалитета живота, основна претпоставка истраживања јесте да *развој туризма на територији општине Чајетина представља важан фактор који утиче на квалитет свакодневног живота домицилног становништва*. У складу са овом главном претпоставком која представља полазиште истраживања, формулисано је пет (главних) хипотеза. Свака од њих (тих пет хипотеза) састоји се од већег броја помоћних хипотеза (тзв. подхипотеза), чија је сврха да омогуће детаљну и прецизну проверу тачности исказа. На темељу презентованих резултата, хипотезе се потврђују или прихватају (+), делимично потврђују или прихватају (+/-) или пак одбацују (-).

---

„рекреациони потенцијали“ и „могућност присуствовања спортским догађајима“; Ју са сарадницима (Yu et al., 2016) шест компоненти („стање културно-историјских локалитета“, „видљивост у заједници“, „банкарске/поштанске услуге“, „образовне институције“, „услуге социјалне заштите“ и „услуге јавног превоза“); Санतिकл са сарадницима (Suntikul et al., 2016) четири компоненте („стабилно политичко окружење“, „управљање отпадом“, „одговарајуће цене производа и услуга“ и разумевање другачијих култура“); Андерек и Јуровски (Andereck & Jurowski, 2006) две компоненте („квалитет инфраструктуре“ и „порески приходи“), док су Андерек и Ниаупен (Andereck & Nyaupane, 2011a) изоставили једну компоненту („порески приходи/намети“).



**Слика 41.** Шема постављених хипотеза  
Извор: Сопствена елаборација

**X1:** Испитаници исказују различити ниво важности и задовољства (појединим) индикаторима квалитета живота.

**Образложење:** Прва хипотеза је постављена на темељу претпоставке да већина становника општине Чајетина сматра да различити аспекти утичу на задовољство квалитетом свакодневног живота. Поменута хипотеза је проверена анализом резултата анкетног упитика коришћењем дескриптивне статистике.

*X1a: Испитаници исказују висок степен важности (појединих) индикатора квалитета живота;*

*X1б: Испитаници исказују умерен степен задовољства (појединим) индикаторима квалитета живота.*

**X2:** Утицај туризма на индикаторе квалитета живота зависи од социо-економских и демографских карактеристика испитаника.

**Образложење:** Друга хипотеза је настала на темељу тврдње да се ставови становника према утицају туризма на показатеље квалитета живота (груписани по факторима и појединачно), статистички значајно разликују у односу на њихов пол, старосну доб, степен образовања, радни статус, месечна примања, место пребивалишта и удаљеност од туристичке зоне. За проверу поменуте хипотезе коришћен је t-тест за независне узорке и једнофакторска анализа варијансе (ANOVA).

*X2a: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на њихов пол;*

*X2б: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на њихово место пребивалишта;*

*X2в: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на њихову старосну доб;*

*X2г: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на степен њиховог стеченог образовања;*

*X2д: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на њихов радни статус;*

*X2ђ: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на њихова месечна примања;*

*X2е: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на удаљеност од туристичког центра.*

**X3:** Став о утицају туризма на индикаторе квалитета живота зависи од степена повезаности са туристичким сектором.

**Образложење:** Трећа хипотеза је установљена на темељу процене да се шест тестираних варијабли који показују утицај повезаности са туризмом и показатеља квалитета живота (груписани по факторима и појединачно) обухваћених TQOL скалом скалом, статистички значајно разликују. Хипотеза је испитана применом t-теста и једнофакторске анализе варијансе (ANOVA).

*X3a: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на знање о функционисању туристичке привреде;*

*X3б: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на ниво комуникације са туристима;*

*X3в: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на радну ангажованост у туристичкој привреди;*

*X3г: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на схватање улоге туризма у локалној привреди;*

*X3д: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на ниво личне користи од развоја туризма;*

*X3ђ: Став испитаника према утицају туризма на показатеље квалитета живота се статистички значајно разликује у односу на степен укључености у процес доношења одлука.*

**X4:** Однос варијабли груписаних у факторе који детерминишу ниво утицаја туристичког развоја на ставове испитаника открива позитивну вредност корелације.

**Образложење:** Четврта хипотеза је заснована на претпоставки да зависне варијабле тј. показатељи квалитета живота (груписани по факторима и појединачно) међусобно позитивно корелирају. Наведена хипотеза је анализирана помоћу коефицијента Пирсонове линеарне корелације.

*X4a: Однос варијабли груписаних као „питања урбаног развоја“ и „рад јавних служби“ указује на позитивну вредност корелације;*

*X4б: Однос варијабли груписаних као „питања урбаног развоја“ и „начин живота“ указује на позитивну вредност корелације;*

*X4в: Однос варијабли груписаних као „рад јавних служби“ и „начин живота“ указује на позитивну вредност корелације;*

*X4г: Однос варијабли груписаних као „добробит заједнице“ и „политичка снага заједнице“ указује на позитивну вредност корелације;*

*X4д: Однос варијабли груписаних као „политичка снага заједнице“ и „остала друштвено питања“ указује на позитивну вредност корелације;*

*X4ђ: Однос варијабли груписаних као „добробит заједнице“ и „остала друштвена питања“ указује на позитивну вредност корелације;*

*X4ж: Однос појединачних варијабли који одређују ниво утицаја туристичког развоја на ставове испитаника указује на различите величине корелације.*

**X5:** Квалитет живота на територији општине Чајетина је анализиран одређивањем вредности квалитета живота (QOL score) и вредности квалитета живота повезаног са туризмом (TQOL score).

**Образложење:** Имајући у виду достинути ниво туристичког развоја на Златибору, пета хипотеза полази од премисе да већина становника општине Чајетина сматра да ова делатност има повољан ефекат на показатеље квалитета свакодневног живота. За њену оцену извршена је анализа TQOL скале.

*X5a: Испитаници исказују позитиван утицај туризма на већину индикатора квалитета живота;*

*X5б: Индекс квалитета живота (QOL score) формулисан кроз однос важности и задовољства појединим показатељима показује позитивну вредност;*

*X5в: Индекс квалитета живота повезаног са туризмом (TQOL score) формулисан кроз однос квалитета живота (QOL score) и развоја туризма показује позитивну вредност.*



## XIV РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА – ПРЕГЛЕД ОБЈЕКТИВНИХ ПОКАЗАТЕЉА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У ОПШТИНИ ЧАЈЕТИНА

У наставку је дат детаљан преглед **индикатора квалитета живота** који се односе на територију општине Чајетина. Они су настали као резултат анализе доступне литературе, података надлежних републичких институција и органа јединице локалне самоуправе, као и спроведеног теренског истраживања. У табели 94, представљени су показатељи (36 зависних варијабли) из стандардизованих упитника коришћених у претходним истраживањима.

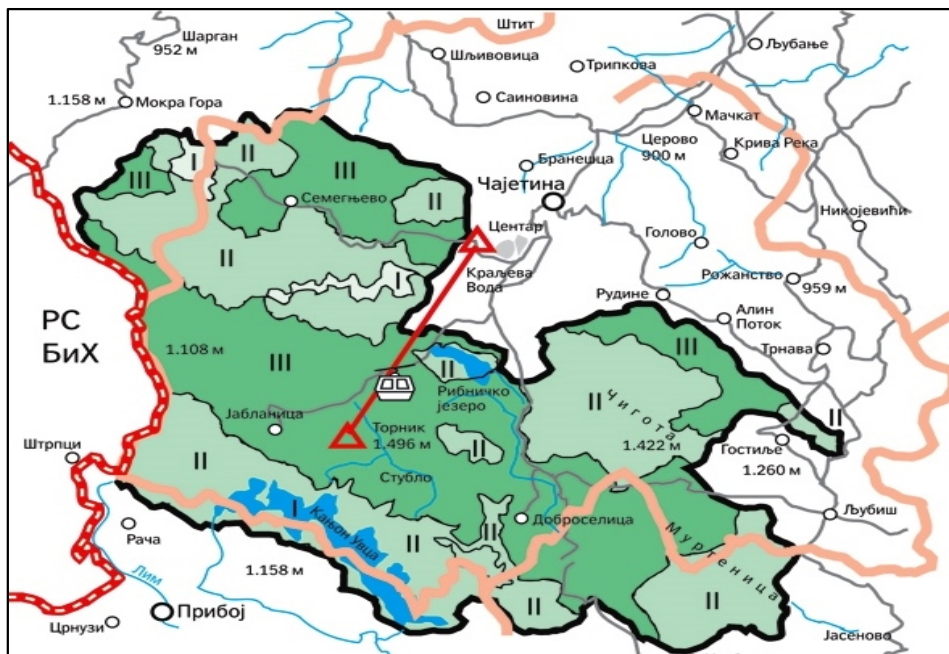
**Табела 94.** Показатељи квалитета живота обухваћени анкетним упитником

Индикатор
1. Очување природног окружења (заштићена подручја)
2. Очување станишта дивљих животиња
3. Очување културно-историјских локалитета
4. Постојање културно-уметничких и историјских институција
5. Могућност учествовања у локалној култури
6. Разумевање другачијих културних образаца (култура госта)
7. Слика коју други имају о мојој заједници
8. Могућност рекреације (спортски терени, игралишта, базени и др.)
9. Могућност присуствовања спортским догађајима
10. Правилно зонирање и адекватно коришћење земљишта
11. Новчана вредност земљишта и некретнина
12. Контролисана урбанизација (градња нових објеката)
13. Уређен саобраћај и одговарајућа саобраћајна решења
14. Инфраструктурна опремљеност и квалитет инфраструктуре
15. Квалитетна животна средина
16. Управљање отпадом
17. Очување мира и тишине
18. Доступан и квалитетан јавни превоз
19. Доступност образовних институција
20. Доступност здравствених служби
21. Доступност установа социјалне заштите
22. Доступност осталих јавних служби
23. Доступност трговинских радњи и угоститељских објеката
24. Рад безбедносних органа у контексту опште сигурности
25. Снажна и диверзификована привреда
26. Могућност запошљавања
27. Трговински и угоститељски објекти у локалном власништву
28. Одговарајуће цене производа и услуга јавних служби
29. Локалне јавне финансије (приходи и расходи)
30. Стабилност политичког окружења на локалном нивоу
31. Учешће становништва у управљачким органима
32. Превенција друштвено непожељног понашања
33. Превенција злоупотребе психоактивних супстанци и алкохола
34. Мој (лични) квалитет живота (живљења)
35. Поштовање мог животног стила од стране других (посетилаца)
36. Осећај припадности локалној заједници

Извор: Andereck & Jurowski, 2006; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Suntikul et al., 2016; Yu, Cole, & Chancellor, 2016

**1. Очување природног окружења** – На широком платоу Златиборске висоравни и његовом непосредном окриљу, забележено је 37 објеката геонасељења и то: 17 геоморфолошких, девет спелеолошких, осам геолошких, шест хидролошких објеката и три архитектонско-петролошка објекта. Међу најрепрезентативнијим се истичу бројни: **геоморфолошки објекти**: Златиборска површ, клисуре (Увац под Златибором, Крвавац, Скакавац са укљештеним меандрима, укљештени меандри Ђетиње и Сушице), делови висоровани (гребен Чиготе), акумулације (акумулација бигра на Врелском потоку у Гостиљу) и камени мостови (прераст у Доброселици звана „Шупљица“); **спелеолошки објекти** (Јамина, Стопића, Ршумова, Дрежник, Говеђа, Чикина и Пипалска пећина,

Леденица и Грлић, јама на Шеварици); **хидролошки објекти** попут *водних резервата* (Црни Рзав), *извора* (Змајевац у клисури Приштевице, некаптирано крашко врело, Љубишница), *водопада и слапова* (Гостиље, Скакавац) и *тресава* (Бијеле воде); **геолошко** (тријаска платформа Златибора и златиборски ултрамафити са метаморфним офиолитским меланжом) и **петролошко наслеђе** (коре распадања на перидотитима у Кокином Броду, појава магнезитских жица у Чајетини и изданци пило лаве у Доњој Белој Реци односно Љубишу, Гудурићи, Говеђача, Владаје, Клисура, Стамати, Илица 1 и 2, Кршеви, Велики врх, Градина и Стража) (Ђуровић & Мијовић, 2006; ЗЗПС, 2021; Новковић, 2008).



Слика 42. Границе и режими заштите Парка природе „Златибор“  
 Фото: Б. Кнежевић (2017)

Најважнија заштићена целина, **Парк природе „Златибор“**, представља природно добро I категорије заштите (међународног/националног тј. изузетног значаја) формирано 2017. године. Захвата површину од 41.923,3 ха на територији три општине: Чајетина (32.946 ха/78,6%) – 11 КО, једну целу (Стубло) и делове КО Алин Поток, Бранешци, Гостиље, Доброселица, Дренова, Јабланица, Љубиш, Чајетина и Шљивовица); Нове Вароши (5.169 ха/12,3%) – делове КО Бела Река, Негбина, Драглица и Сеништа; Ужица (2.311 ха/5,5%) – део КО Мокра Гора и Прибоја (1.497 ха/3,6%) – део КО Бања, Кратово и Рача (Уредба о проглашењу ПП „Златибор“, 2017). Његове природне границе иду са јужних падина Муртенице и долина Увца, док се западна граница поклапа са граничном линијом Републике Српске. Падине Мокре Горе, Семегњевске Горе и Груде чине северни део, заобилазећи насеље Златибор и преко Смиљанског закоса и падина Чиготе иду ка реци Катушници (источна граница). На овом простору је присутан тростепени режим заштите следећих локалитета: 1) *I степен* (1.968,9 ха/4,7%): Виогор (250,0 ха) – КО Семегњево и Мокра Гора; Црни Рзав (375,0 ха) – КО Јабланица и Бранешци; Клисура Увца (1.121,0 ха) – КО Јабланица, Стубло, Кратово и Рача; Клисура Гриже (223,0 ха) – КО Стубло и Доброселица; 2) *II степен* (19.255,6 ха/45,9%): Семегњевска гора–Црни Рзав–Чавловац (5.859,0 ха) – КО Семегњево, Јабланица, Бранешци и Мокра Гора); Бијеле воде (524,0 ха) – КО Шљивовица и Бранешци); Рибничко језеро (283,0 ха) – КО Јабланица и Чајетина); Равни Торник (294,0 ха) – КО Доброселица); Чигота (3.910,0 ха) – КО Доброселица, Алин поток, Гостиље, Љубиш, Чајетина и КО Драглица); Клисура Катушнице (220,0 ха) – КО Дренова и Гостиље; Муртеница (2.466,0 ха) – КО Љубиш, Негбина, Драглица и Бела река) и подручје око клисуре Увца (5.689,0 ха) – КО Јабланица, Стубло Доброселица, Драглица, Сеништа, Кратово, Рача и Бања), док је *III степен* заштите присутан на 20.475,4 ха тј. 48,9% подручја (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Управљање Парка природе „Златибор“ је поверено

ЈП „Србијашуме“ односно Шумским газдинствима „Ужице“ и „Пријепоље“. Са друге стране, планском подручју припада и *део Парка природе „Шарган–Мокра Гора“* (предео изузетних одлика 2005–2008. г.) укупне површине 10.813 (део КО Семегњево – 150 или 1,5% III режима заштите) (ППППН ПП „Шарган–Мокра Гора“, 2019). Заједно са НП „Тара“, ПП „Шарган–Мокра Гора“ (Србија) и НП „Дрина“ (БиХ), у ближој будућности предвиђено је формирање прекограничног *резервата биосфере „Дрина“*, као природног добра међународног значаја у склопу UNESCO-вог програма „Човек и биосефера“.

Табела 95. Заштићена природна добра на територији општине Чајетина

Назив	Врста	Територија / локација	Површ. (ha)	Година заштите	Управљач
Златибор	ПП	Чајетина, Ужице, Нова Варош, Прибој	41.923,26	2017	ЈП „Србијашуме“
Шарган–Мокра Гора	ПП	Ужице, Чајетина, Бајина Башта	10.813,73	2005; 2008	ДОО „ПП Мокра Гора“
Старо село	прир. простор	Сирогојно	25,24	1985	Музеј „Старо село“
Парк шума	резерват	Рибница	12,54	1957	ЈП „Србијашуме“
Стопића пећина	СП	Трнава	65,82	1976; 2005	ТО „Златибор“
Три стабла црног бора	СП	Доброселица	8,82	1960; 1992; 2015	ЈП „Србијашуме“
Клисура реке Ђетиње	ПИО	Ужице, Чајетина	11.379,78	у поступку	–

Извор: Завод за заштиту природе Србије

Међу *споменицима природе* (геоморфолошко наслеђе) посебно се издваја *Стопића пећина са понором Трнавског потока и Пећиницом* која је заштићена као природно добро од изузетног значаја I категорије (Уредба „Стопића пећина“, 2005). Од осталих непокретних природних добара, одређени степен заштите уживају „Парк шума“ на Рибници сачињена од стогодишњих састојина белог бора (*Pinus Silvestris*), као и *природни простор око споменичког комплекса, музеја „Старо село“ у Сирогојну*. У преосталим случајевима, ради се о споменицима природе ботаничког карактера као што су *три стабла црног бора (Pinus nigra Arn.) у Доброселици* (висине 19,5–25 m, старости око 350 година). Због биолошког и биогеографског богатства у току је процес проглашења *простора клисуре реке Ђетиње* као предела изузетних одлика. У будућем периоду успоставиће се одређена заштита и на другим, појединачним локалитетима.

**2. Очување станишта дивљих животиња** – Специфичност вегетације серпентинске подлоге условила је да се на овом подручју налазе **станишта ретких и угрожених врста**. Од 1.044 врста на простору ПП „Златибор“, 226 таксона има национални и међународни значај (34 строго заштићених и 112 заштићених врста).

На прелиминарној Црвеној листи флоре Србије се налази 80 таксона, а на читавом поднебљу је констатовано 76 ендемичних таксона. Међу њима, најзаступљеније су аутохтоне мешовите шуме црног и белог бора (*Pinetum nigrae silvestris*) које се убрајају у еколошку мрежу „Natura 2000“. Истовремено, на међународном плану, три врсте биљака су обухваћене Директивом о стаништима (Natura 2000): црвена лисичина (*Echium russicum*), висибоба (*Galanthus nivalis*) и линцура (*Gentiana lutea*), а 29 таксона је на листи CITES-а (златиборске орхидеје и висибоба) (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Уколико придодамо 6,2% ендемичних и субендемичних таксона Мокре Горе, још боље се види карактер флористичког богатства (7,0% заштићених врста Србије).



Слика 43. Типична златиборска станишта  
 Фото: С. Денда (2017, 2019)

Такође, овде егзистирају многобројни представници фауне. Међу **ихтиофауном** посебну вредност имају младица (*Hucho hucho*), поточна пастрмка (*Salmo trutta*) и бркица (*Barbatula barbatula*), као и строго заштићена вијуница (*Cobitis elongata*) и поточни рак (*Austropotamobius torrentium*) у Рибници и Црном Рзаву. Присутно је око 18 врста представника **херпетофауне** (30,3% од укупног броја врста у Србији), али и 154 врста **птица** (42,0% од забележених у Србији), од чега 27 заштићених и 127 строго заштићених. Забележено је преко 38 врста стално односно 44 врста привремено присутних **сисара** (преко 40,0% од укупног броја присутних у Србији) (Уредба о проглашењу ПП „Златибор“, 2017; LAP за biodiverzitet opštine Čajetina, 2011). Близина Мокре Горе, Таре, Златара и кањона Увца је условила присуство многих заштићених врста попут правца (*Crex crex*) и белоглавог супа (*Gyps fulvus*), сурога орла (*Aquila chrysaetos*), орла змијара (*Circaetus gallicus*) и сивога сокала (*Falco peregrinus*), али и вука (*Canis lupus*), мрког медведа (*Ursus arctos*), видре (*Lutra lutra*) и дивље мачке (*Felis silvestris*). Стога, због израженог флористичког и фаунистичког богатства, у складу са Уредбом о еколошкој мрежи (Сл. гласник РС, бр. 102/10), овде су успостављена *Emerald подручје „Шарган–Мокра Гора RS0000018“ и „Златибор RS0000034“, међународно значајно подручје за биљке (IPA) „Мокра Гора и Шарган“ и „Златибор“, као и одабрано подручје за дневне лептире (РВА) „Златибор 30“*. Уједно, Парк природе „Златибор“ представља и *подручје за птице од изузетног националног значаја – IBAnc-68*. (ППППН ПП „Шарган–Мокра Гора“, 2019; ППППН ПП „Златибор“, 2020; Стратегија биолошке разноврсности РС, 2011).

**3. Очување културно-историјских локалитета** – На простору општине Чајетина се налазе следећа евидентирана **непокретна културна добра** у надлежности Завода за заштиту споменика културе из Краљева: црква Св. пророка Илије, зграда „Дворац“ и зграда основне школе (Мачкат); капела са гробљем (Трипкова); црква св. Константина и Јелене, Селиште, Црквине и Грчко гробље (Љубиш); бронзанодопска градина и некропола, црква рођења Пресвете Богородице (Шљивовица); стара школа и кафана, црква Св. Архангела Гаврила (Чајетина); манастир Дубрава (Доброселица); грчко и сеоско гробље, центар села са црквом брвнарором и старом школом (Семегњево); црква рођења Пресвете Богородице са старим гробљем (Шљивовица); црква Св. цара Константина и царице Јелене (Љубиш); локалитет Ватриште–Букалиште и Тузурска ливада, центар села, комплекс воденица на реци Катушници и остатака воденица на водопаду Катушнице (Гостиље); две воденице и стругара на реци Приштевици и Голо брдо – Црквине (Сирогојно); летњи чобански станови (Чигота и Царево поље); Коичинско брдо – Црквине (Жељине); деоница турске калдрме и градина (Трнава); црквина поред гробља Радибратовића (Рожанство); Шанац (остаци утврђења) и заселак Цигра, као и сточарски станови (Јабланица); целина Краљеве воде и Палисад са вилама (Златибор) (Пр. пл. општине Чајетина, 2010; ППППН ПП „Златибор“, 2020).

Посебну вредности имају заштићена непокретна културна добра, а међу њима изражену уметничку вредност, бројни **објекти типа брвнара** као аутентично



градитељско обележје динарске шумовите области<sup>212</sup>. Међу најважнијим стамбеним објектима овог типа, истичу се *родне кућа Димитрија Туцовића*, челника социјалистичког покрета у Гостиљу (1855) и *народног хероја Саве Јовановића Сирогојна* (друга половина XIX в.). Од осталих стамбених објеката народног градитељства, сачуване су куће Петра Николића (Алин Поток, XIX в.), Гвоздена Жиловића и Миливоја Ћировића (Голово), Сретена Новаковића (Гостиље, 1877), Видоја Мићића (Рожанство, 1870), Пере Мићића (Рожанство, 1899) и Радојице Поповића (Семегњево) (Крстановић и др., 2015). Репрезентативан пример оваквог начина градње представља етно насеље *Музеј „Старо село“ у Сирогојну*.



Слика 44. Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну  
Извор: Музеј „Старо село“ (2021)

Велики значај имају и **цркве брвнаре** подизане током турске окупације у беспутним селима, као традиционални објекти типични за ово подручје. Међу њима се истичу цркве брвнаре у Доброселици, Јабланици и Кућанима<sup>213</sup>. *Црква брвнара посвећена пророку Илију у Доброселици* се убраја у најмање црквене објекте на Златибору. Настала је на темељу старе цркве која је служила читав XVIII век. Подигнута је 1821. године о чему сведочи сачувани натпис. Грађена је од црног бора (масивне борове талпе) и прекривена шиндром (у новије време ради заштите прекривена црепом). Царске двери (1830) и иконостас од обојених дасака са доста икона су рад чувених Јована Михаиловића Молера и Алексија Лазовића (Крстановић и др., 2015; Оторанов, 1996). Поред цркве се налази звоник урађен у дрвету и прекривен шиндром. Такође, *црква брвнара Покрова Пресвете Богородице у Доњој Јабланици* саграђена је 1838. г. од стране локалних мајстора. У питању је гробљанска црква услед борове шуме, окружена мањим дрвеним грађевинама истакнутих породица из села тзв. „собрашицама“ (шатрама)<sup>214</sup>. Иконопис је 1851. г. израдио Димитрије Посниковић (Кићовић, 2016; Оторанов, 1996). Од осталих брвнара, издваја се *црква у Семегњеву*, посвећена Св. Јовану Крститељу. Као и код сличних, кров је дрвен и покривен лимом. Поред цркве се налази звоник. У питању је објекат мањих димензија и скромније опремљен (ћилими и производи народне уметности). За разлику од сличних објеката, новије је градње (1927. год.) (С. Павловић & Михајловић, 2009).

<sup>212</sup> Међу најстаријим стамбеним објектима овог типа градње био је конак сердара Мићића у Чајетини из 1819. г., који данас не постоје („Шарени конак“, „Мали конак“ и Госпођин конак“) (Љ. Ђенић, 1979).

<sup>213</sup> Најстарија и најмања је црква брвнара Христовог Вазнесења у Пети, засеоку Кућана у подножју Муртенице (општина Нова Варош). Саграђена је од борових брвана, са темељом од необрађеног камена и кровом од шиндре 1780. г., док је припрага дограђена 1838. године. У порти се налазе царске двери, рад Симеона Лазовића (икона Богородице са Христом из 1870. год (Ивановић, 2013). Постоје докази да је црква постојала током читавог XVIII века (Милосављевић, 2002). У цркви су постављене плоче са именима 235 изгинулих ратника из Сирогојна, Жељина, Дренове, Трнавe и Алиног Потока (Фридрих, 1999). Заштита објекта је вршена у више наврата (1953. и 1981.). Због удаљеност саобраћајница је ређе посећена (С. Павловић & Михајловић, 2009).

<sup>214</sup> Припадају типу родовских трпеза које су организоване по крвном сродству и потичу из XIX века. У њима су власници примали госте приликом посете гробљу и цркви, а нарочито током приређивања даћа (Крстановић, 2002). Због своје аутентичности и специфичног изгледа, извршена је њихова конзервација 1987. године (С. Павловић & Михајловић, 2009).



**Слика 45.** Верски објекти на територији општине Чајетина  
 а) црква Св. цара Константина и царице Јелене, Љубиш; б) црква Св. Архангела Гаврила, Чајетина; в) црква Св. Преображења, Златибор; г) црква Св. пророка Илије, Мачкат  
 Извор: С. Денда (2019)

У другој половини XIX в., граде се **верска здања** у већем броју златиборских села. Црква је у дугом раздобљу била темељ државност, духовности, културног и образовног напретка становништва златиборског краја. Међу најстаријим активним центрима издвајају се *манастири Увац* из XV в. посвећен рођењу Пресвете Богородице (обнављан у XVI, XVII и XX в.), и *Дубрава* из XVI в., страдао током XVII и XVIII века. Обновљен је у савремено доба (2002), обухватајући једнобродну цркву Св. Василија Острошког (Милосављевић, 1998; 2002). Са друге стране, међу истакнутим верским грађевинама је *црква Св. Апостола Петра и Павла* у склопу споменичког комплекса музеј „Старо село“ у Сирогојну. Ова једнобродна грађевина са дрвеним кровом саграђена је 1764. године. Исте године је урађен и иконостас као дело Симеона Лазовића (С. Ђенић и сар., 2009), док током 1833. г. добија звона. Црква је обновљена током XIX века (Ђалдовић & Мандић, 2015).

**Табела 48.** Заштићена културна добра на територији општине Чајетина

Назив	Локација	Категорија	Период	Заштита
Музеј „Старо село“	Сирогојно	просторна целина	др. пол. XX в.	1985.
Црква Св. Петра и Павла	Сирогојно	споменик културе од изузетног значаја	др. пол. XVIII в.	1980.
Родна кућа Димитрија Туцовића	Гостиље		др. пол. XIX в.	1950.
Црква брвнара са старим гробљем иобрашицама	Д. Јабланица	споменик културе од великог значаја	прва пол. XIX в.	1948.
Црква брвнара	Доброселица	споменик културе	прва пол. XIX в.	1948.
Родна кућа Саве Јовановића Сирогојна	Трнава		др. пол. XIX в.	1982.
Вила Председништва Владе на Палисаду	Златибор		прва пол. XX в.	1949.
Манастирски комплекс Увац	Стубло		XV в.	1997.
Спомен чесма краља Александра	Златибор		крај XIX в.	2019.
Споменик са спомен гробницом стрељаних ратника	Златибор		др. пол. XX в.	2019.

Извор: РЗЗЗСК – Регистар непокретних културних добара (<https://nasledje.gov.rs/>) и Завод за заштиту споменика културе Краљево (<http://zzskv.rs>)

Поред наведених светиња, на Златибору се налази мноштво других храмова, мање или веће уметничке вредности. Међу значајнијима издваја се *црква Преображења Христовог у Доњој Белој Реци* (по предању из XII в. или 1810. г.). Унутрашњост је скромног изгледа (камени под, зид од сиге). Од старијих грађевина, вреди споменути цркве *Св. Илије у Мачкату* (1859), *Св. Недеље у Трипови* (1861), *Св. Архангела Гаврила у Чајетини* (1890), *Св. Вазнесења Христовог у Кршању* (1892), *Св. апостола Петра и Павла у Биосци* (1898), *Св. Цара Константина и царице Јелене у Љубишу* (1924), *Рођења Пресвете Богородице у Шљивовици* (1938) и *Св. Великомученика Георгија у Кремнима* (1939), *Рођења Св. Јована Крститеља у Негбини* (1940) и *цркву брвнара Св. Пророка Илије у Мокрој Гори* (1945) (Ивановић, 2013; М. Ђенић, 1987, 1990; Мисаиловић, 1992, 2015; Оторанов, 1996; С. Ђенић и



сар., 2009). Већина поменутих објеката је током свог постојања претрпела извесне конзерваторско-рестаураторске радове<sup>215</sup>.

Посебну особеност овом простору дају помало заборављена **архитектонска здања Златибора**. У међуратном периоду, на простору Краљевих вода и Палисада подигнут је већи број вила (летњиковаца) названих „Клариса“, „Вера“, „Блед“, „Јеље“, „БИП“ „Титова вила“, *виле Радомира Милаћевића – Милаћа и Николе Ђурића*, директора железница Краљевине Југославије. Незнатан број је и сачуван у неизмењеном облику. Међутим, само је *вила Председништва Владе на Палисаду* (тзв. „Титова вила“) заштићена као споменик културе. Она је саграђена 30-их година прошлог века (1937) за потребе београдског адвоката Александра Павловића. Архитектонски припада типичном планинском, алпском типу, док је унутрашњост у духу рационалног модернизма. Након рата, 1945. г. је национализована за државне потребе, а 1967. г. предата на коришћење телевизији „Београд“. Тек 2012. г. је у поступку реституције враћена првобитним власницима (Грујовић Брковић, & Алексић Чеврљаковић, 2016). У савременим условима занемаривања овог типа наслеђа, већина објеката је запуштена, док се некадашња „Титова вила“ нашла у средишту новог апартманског комплекса.



**Слика 46.** Спомен обележја на територији општине Чајетина

а) мост на Црном Рзаву, Водице; б) споменик на Шуматном брду, Златибор; в) крајпуташ, Доња Бела Река; г) споменик обележја, Алин Поток; д) споменик Крсти Смиљанићу; ђ) споменик Миладину Пећинару, Златибор  
Фото: С. Денда (2019)

Почетак XX в. се везује и за бројна **споменик обележја** – *споменик чесму краља Александра I на Кулашевцу (Златибор) 1893. г.* и *споменик чесму у Чајетини (1910)*, насталу у част спасења краља Милана у Ивандањском атентату. Из истог периода датира и откривање *споменик чесми на Оку (1930)* и *Поповој води (1935)*, југозападно од Ужица на раскрсници путева Ужице–Златибор и Дријетањ–Љубање. Обе су посвећене ратницима из Криве Реке, Трипкове, Качера, Дријетња, Љубање, Мачката, Драглице, Бранежаца и Семегњева палим за ослобођење и уједињење (Стефановић, 2013). Завршетак рата означио је етапу градње споменик обележја палим борцима народноослободилачке борбе 1941–1945. г. у форми обелиска или споменик плоча. Међу најимпозантнијим обележјима је *споменик обелиск*

<sup>215</sup> Од новијих световних објеката, пажњу привлаче и цркве Св. Великогученице Недеље у Трипкови (2003. на темељу капеле из 1861. г.), Св. Јована Крститеља у Мокрој Гори (2011), Преображења Господњег на Златибору (2013), Св. Марине у Кривој Реци (2014) и Св. Марије Магдалене у Шљивовици и Преноса моштију Св. оца Николаја у Алином Потоку (2018).

стреланим ратницима из 1941. г. на Шуматном брду (Краљеве воде), посвећен народном хероју Сави Јовановићу и првоборцу Александру Јовановићу Отрову. Овај споменик из 1967. г., висок готово 10 m препознатљив је по рељефним фигурама и стиховима песника Васка Попе „Не дам ово сунца у очима, не дам ово хлеба на длану“ (РЗЗСК, 2021). На Палисаду се налазе још два спомен обележја посвећена победи Златибораца над бугарским окупационим снагама 24–26.08.1944. године.

**4. Постојање културно-уметничких и историјских институција** – Ово поднебље се може похвалити традицијом *културних установа*. Једна од њих је Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“, настала као „Златиборска читаоница“ са седиштем у Чајетини 1904. године. Ова установа је доживела свој пун процват након Другог светског рата, када је њено стручно уређење 1949. г. извршио Љубиша Ђенић (Пујо) чије име она данас и носи. Све до 1995. г. је била у саставу Културно-спортског центра када је издвојена као самостална установа. Данас је смештена у једној од најрепрезентативнијих зграда у вароши (1910) саграђене за потребе основне школе. На простору од 600 m<sup>2</sup> налази се књижни фонд са преко 50.000 књига. На крају 2017. г. је имала 1.315 активних чланова. У свом саставу има и *музејску збирку* основану 1951. г. са преко 1.200 предмета историјског, етнографског, нумизматичког и природњачког карактера, као и архивску грађу са 2.000 докумената из XIX и XX века<sup>216</sup>. У његовом окриљу се налази и спомен збирка ђенерала Крсте Смиљанића из Љубиша, прослављеног војсковође из Првог светског рата. Овде се често организују многобројни културно-уметнички и едукативни програми. Због свог значаја добитник је највишег признања „Капетан Миша Анастасијевић“ за 2013. годину („Најбоља установа у области културе Златиборског округа“). (Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“, 2021).

Истовремено, *Музеј „Старо село“ у Сирогојну* је једна од најзначајнијих културних институција у Србији. Формиран је средином 1980. г., а као музејска установа конституисан је 1992. године. Иницијатива за оснивање је потекла од организације домаће радиности и ангажовањем Добриле Васиљевић-Смиљанић и етнолога Босе Росић, као и одговарајућих републичких институција (С. Павловић & Михајловић, 2009). На челу радне групе се налазио архитекта Ранко Финдрик, који је у 28 златиборских села извршио преглед преко 300 грађевина из периода XIX–XX века. Одабране су најстарије грађевине које су расклопљене и пренете на простор величине 4,5 ha<sup>217</sup>. Састоји се од 50 објеката различите намене (Ивановић, 2007).

Централно место у овој целини има златиборска кућа (старовлашка брвнара), где највећи туристички значај имају два домаћинства са окућницама. Поред куће као седишта стамбеног простора и привредног живота, налазе се зграде за спавање. Другу целину чини привредни део са помоћним објектима (качара са казаном за печење ракије, мишана за сушење шљива, стаја, јагњичар и свињарац са обором) и чобански (сточарски) стан.

Посебан део чине занатске радионице (качарска, грнчарска, коларска, дрворезбарска, корпарска, грнчарска, опанчарска, ковачка и др.), али и традиционална учионица из периода турске владавине. Као засебан део издваја се крчма за припремање традиционалних јела, коначи за смештај гостију, продавница и образовна радионица за одржавање различитих програма. Преко 1.000 предмета покућства (аутентично посуђе), уређаја, справа, оруђа и алата је изложено у музеју. У склопу дворане, и на летњој позорници се одвијају различити културно-уметнички програми. (Ивановић-Баришић, 2010; Павловић, 2007; Тодоровић & Бјељац, 2007; Тодоровић & С. Павловић, 2010).

<sup>216</sup> Овде су представљени делови покућства златиборске брвнаре, примерци градске и народне ношње, оружје из Првог и Другог српског устанка и Првог светског рата, збирка минерала са златиборског подручја, као и стари српски и европски новац XVII–XIX века.

<sup>217</sup> Према плану, први задатак етнопарка је била културно-историјска улога (музејска поставка), друго производња (занатске радионице), трећи комерцијална продаја и четврти туристичко-угоститељске услуге кроз смештајно-угоститељске објекте (Росић, 1992).



**Слика 47.** Културне установе на територији општине Чајетина  
 а) Дом културе, Чајетина; б) Музеј плетиља, Сирогојно; в) Библиотека „Љубиша Р. Бенић“, Чајетина;  
 г) Културни центар, Златибор  
 Фото: С. Денда (2019)

Носиоци уметничких активности су и сликарска галерија „Борова глава“ и галерије Миладина Лекића и Владимира Митровића. *Сликарска галерија „Борова глава“* смештена је уз магистралну саобраћајницу, 14 km од Златибора. Њен оснивач је академски сликар Божидар Ковачевић, који је 1981. г. на површини од 900 m<sup>2</sup> подигао омањи уметнички град који 1993. г. прераста у легат. У њему се организује велики број сликарских колонија и еко кампова са циљем развоја и унапређења ликовног стваралаштва (<http://skr.rs/z4V7>). *Атеље „Транава“* се налази у Трнави, 24 km од Златибора. У њему је својевремено стварао самоуки сликар и вајар Владимир Митровић. Препознатљив је по осликовању златиборских мотива и израде (клесанја) окамењених бића. У њему се традиционално одржава ликовна колонија (<https://palisad.rs/>). *Галерија Миладина Лекића* се налази у Шљивовици, поред магистралног пута ка БиХ. Овај уметник, вајар и дрворезбар ради у дрвету и камену бројне фигуре и предмете од којих многе кресе етно села у Сирогојну, Злакуси, Кремнима и Мокрој Гори. Једна од најистакнутијих скулптура је чувени „Златиборски брзи воз“ који се налази на главном златиборском тргу.

„Музеј плетиља“ у Сирогојну представља једну од новијих културних институција која баштини дугу традицију. У њему је представљено сећање на рад модне креаторке Добриле Васиљевић Смиљанић и јединствену организацију плетиља са почетка 60-их година. Основан је 2008. г., са циљем да кроз аутентичне снимке модних ревија, модне фотографије из 70-их и 80-их, чланке и писма представи прича о одећи којој су се дивиле Ненси Реган, Лив Улман, британска краљица Елизабета II, Јованка Броз и многе друге (<https://www.sirogojno-style.com>). Организатор бројних културно-спортских дешавања је и *Спортски центар у Чајетини* основан 1990. године (некадашњи Културно-спортски центар, до 2016.). Све програмске активности се реализују у оквиру спортске дворане у Чајетини, спортског центра Швајцарија са припадајућим теренима, као и Дома културе са биоскопом у Чајетини (од 2007.)<sup>218</sup> (<https://www.zlatiborpress.rs/>). Савремена културна понуда је обухваћена кроз оснивање *Културног центра на Златибору* јуна 2019. године<sup>219</sup>. Овај мултифункционални центар површине 1.925 m<sup>2</sup> располаже сценом за позоришне и филмске пројекције са 300 места, галеријом, библиотеком (120 m<sup>2</sup>) са преко 3.500 књига, као и конференцијским салама, уз пратећи смештајни део.

**5. Могућност учествовања у локалној култури** – На територији општине, у склопу непрофитног сектора, током 2020. г. било је 115 активних удружења са 57 запослених. У раздобљу 2017–2020. г., основано је 25, а угашено пет удружења (АПР, 2021). У питању су удружења из различитих области која су усмерена на очување традиције и духа активизма

<sup>218</sup> У биоскопској сали је у петогодишњем периоду (2015–2019) просечно одржавано 42 пројекције годишње (51 у 2015., 30 у 2019.), са око 1.260 посетилаца (Општине и региони у РС, 2016–2020). Средином 2021. г. завршен је пројекат реконструкције дворане Дома културе који је подразумевао дигитализацију сале и извесне структурне промене. Трошкове је делимично финансирао „Филмски центар Србије“. Добијена је нова, функционална сала капацитета 240 седишта (Златиборске вести, фебруар, 2021).

<sup>219</sup> Вредност инвестиције је износила 227 мил. динара, при чему је Министарство трговине, туризма и телекомуникација определило 45 мил. динара (Златиборске вести, јун, 2019).



на бројним пољима. На **афирмацији и развоју пољопривредне делатности**, акције спроводе Удружења одгајивача свиња и одгајивача коза и оваца „Златиборка“ из Чајетине, удружења „Златиборски млекари“ и „Златиборски плодови“ (Крива Река), удружења произвођача ракије (Шљивовица) и произвођача сухомеснатих производа Златиборског округа, као и представници Пчеларског друштва „Златибор“. Истовремено, у функцији **подршке туристичког развоја** постоји више туристичких друштава (удружења): „Гостиље“, „Јабланица“, „Змајевац“ (Рожанство), „Сирогојно-Буквица“, „Грабовица“ (Голово), „Жигале“ (Трипкова), „Мушвете“ и „Љубиш“<sup>220</sup>. Такву улогу имају и Удружење туристичке привреде „Златибор“ и Удружење за развој Рибнице и златиборских села „Златиборска Рибница“, оба из Чајетине. Из **области екологије, образовања, социјалне и здравствене заштите и омладинског активизма** запажене су акције Еколошког удружења „Златни бор“ (Чајетина), Омладинског удружења за развој туризма и екологије „Сердар“ (Чајетина), Удружења грађана „Златиборски круг“, Удружења „е Зона“ (сви из Чајетине) и Омладинског удружења „Виогор-Златибор“.



Слика 48. Лого активних удружења и спортских клубова на територији општине Чајетина  
Извор: Интернет странице удружења и Спортског савеза „Чајетина“

Као допунски садржај етаблирале су се **активности културних и спортских удружења**. Својом традицијом и успешним радом се истиче и Културно-уметничко друштво „Златибор“ из Чајетине (1996) и КУД „Јелек“ (Златибор). На неговању народне традиције ради и удружење „Ветерани Златибора“ (Чајетина) и изворна певачка група „Распевани Златибор“ (Рожанство). Са друге стране, Спортски савез општине Чајетина основан 2003. г. окупља 24 чланова. Између осталих, то су следећи клубови: Фудбалски клубови „Златибор“ и „Чајетина“, Кошаркашки клуб „Златибор“, Атлетски клуб „Чајетина“, Одбојкашки клуб „Златибор“, Биатлон клуб „Златибор“, Смучарски клуб „Златибор“, Стреличарски клуб „Златиборац“, Карате клубови „Рујно“ и „Златибор“, Клуб борилачких вештина „Фама Златибор“, Шаховски клуб „Чајетина“, Планинарски клуб „Торник“, Коњички клуб „Златиборски пастув“, Аутомато картинг клуб „Златибор“, Тениски клуб „Zlatibor Springs“ и други. На овом пољу активни су и Планинарско друштво „Александар Џавовић“, Ловачко удружење „Златибор“ и Удружење спортских риболоваца „Златибор“. Од осталих актера, битан допринос дају и Удружење особа са инвалидитетом „Чајетина“ (Златибор), као и удружења пензионера и бораца народноослободилачког рата из Чајетине. Резултате својих активности многобројна удружења презентују на преко 13 традиционалних манифестација („Пршутџада“, „Деца међу нарцисима“, „Сеоски вишебој“, „Петровдански дани“, „Летњи улични ерски кабаре“, Сабор народне песме „Без извора нема воде“, „Илиндански спортски сусрети“, „Шљивовички сајам ракије“, „Дани пастрмке“ и др.). На њима, осим мештана, своје активно учешће узимају и посетиоци Златибора.

**6/7. Разумевање другачијих културних образаца и слика коју други имају о мојој заједници** – Разумевање специфичних културних и социјалних образаца, начина живота,

<sup>220</sup> Једно од активнијих је Туристичко удружење „Гостиље“ основано 1998. године. Бази се туристичким уређењем и другим развојним активностима. У његовој надлежности се налази управљање Гостиљским водопадом и базеном у истоименом насељу (Митровић и др., 2007).

свакодневних ритуала и поштовање слободног времена других представља велики изазов савременог туризма. Питање међукултурне размене је једно од кључних. У том контексту се чешће говори о утицају туриста на домицилно становништво (тзв. „акултурација“). Међутим, пружаоци услуга (домаћини) морају бити упознати са специфичним културним идентитетом и социјалним интегритетом посетилаца. Морају се поштовати њихова начела, а понекад и супротна схватања с обзиром да су економски разлози туристичког привређивања често доминантни. Од првог сусрета са локалном заједницом, њиховог опхођења и квалитета пружене услуге зависи формирање позитивне/негативне слике о самој заједници. Од стечених искустава посетилаца и створеног имиџа зависи будућа посета и даља препорука. Због тога је познавање културне свести обе стране веома битно у разумевању овог процеса.

**8. Могућност рекреације на отвореном** – У урбаном подручју општине постоје добри *услови за рекреацију на отвореном простору*. Осим *пешачке стазе „Споменик“ на Златибору*, постоји још 50 пешачких стаза, највећим делом на јавним зеленим површинама (парк у центру Чајетине, централни парк „Краљеве воде“, паркови „Споменик“, „Гранд“, „Златни бор“, „Палисад“, парк уз дечје одмаралиште, изнад цркве и уз издвојени објекат школе „Димитрије Туцовић“), као и Парку природе Златибор<sup>221</sup> (ПГР за насељено место Чајетина и Златибор, 2013). Становницима, али и другим корисницима на располагању стоје бројни спортско-рекреативни садржаји: око 10 кошаркашких терена, четири фубалска са помоћним тереном (два са вештачком травом), пет терена са тартан подлогом, четири терена за мале спортове и стазе за скијање на Обудојевици са ски лифтом типа „сидро“. Додатно, у комерцијалне сврхе се користе и спортска инфраструктура *Студентског одмаралишта „Ратко Митровић“* (два тениска терена и један кошаркашки, одбојкашки, рукометни, и фудбалски терен) и *предузећа „Спорт трим“* (терен за мали фудбал, кошаркашки и терен за мали тенис, трим стаза и теретана у природи). У Чајетини, у склопу *Спортског центра „Рајевац“* постоје два фудбалска терена димензија 40×30 m и 50×40 m. Посебну пажњу привлачи *тениски центар „Zlatibor Springs“* на површини преко 4 ha, са седам шљакастих терена и додатним садржајима (тениски клуб, апартмани и угоститељски објекат).

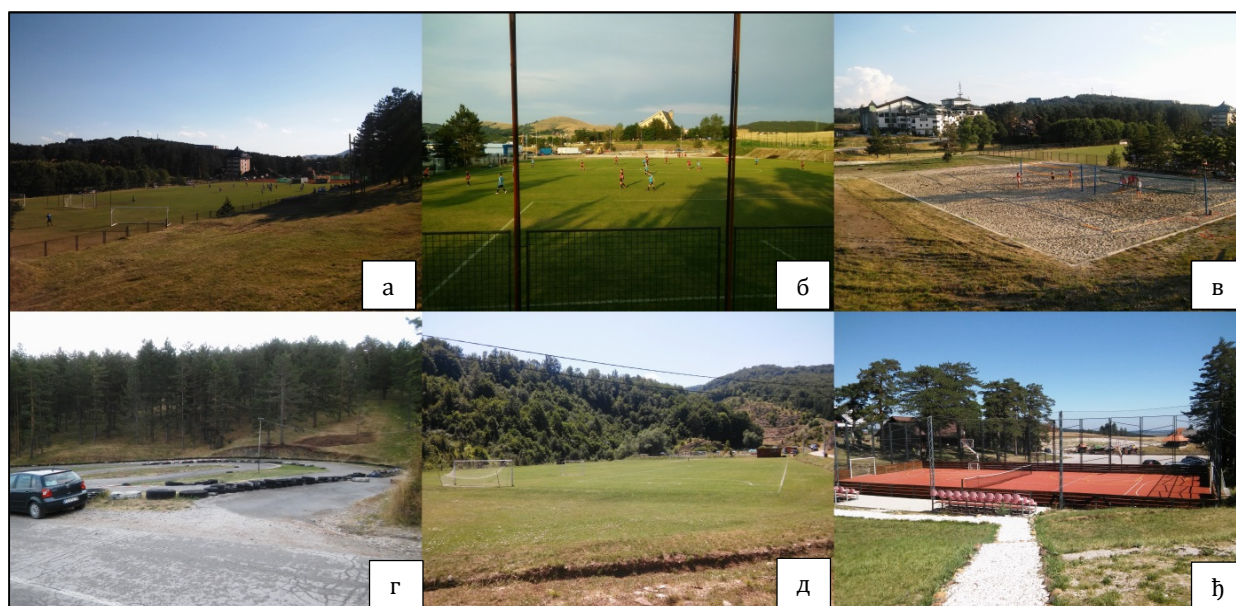
У руралном подручју, спортска инфраструктура је углавном присутна у сеоским центрима (школска дворишта, домови културе). Теретане на отвореном, као и игралишта за децу се налазе на више локација на Златибору (код хотела „Палисад“, код одмаралишта „Сунчани брег“, насељу Палисад, као и пешачкој стази „Споменик“ ка Шуматном брду). Са друге стране, вежбалишта за децу су присутна у склопу *Ски центра „Торник“*, у *градском парку у Чајетини*, *Сирогојну* и *комплексу Гостиљских водопада*. Током пролећа и лета 2020. г. активности КЈП „Златибор“ су биле усмерене ка уређењу зелених површина и постављању парковског мобилијара и справа за вежбање (теретане на отвореном) у Чајетини и Златибору. Из средстава Европске уније, на улазу у Златибор (прекопута хотела „Олимп“), направљен је спортски парк са игралиштима за одбојку на песку, кошарку, уз различите справе за децу и одрасле. Додатно, урађена је и нова *трим стаза изнад хотела „Ирис“* (290 m) ка дечјем вртићу, поред већ постојеће *стазе на Караули* (740 m). **Водени спортови** се могу упражњавати на више локалитета у приватном власништву: *купалишта „Трчинога“*, *„Код комша“* и *Златиборска језера* (Семегњево), *„Јокино врело“* (Бранешци), *„Бошкова вода“* (Љубиш), *„Бозовића воденица“* (Мушвете) и *базен хотела „Олимп“*, док у *Голову* и *Гостиљу* постоје уређена јавна купалишта (базени). Од **адrenalинских активности** се издвајају *параглајдинг површине на Чиготи* („Чукер“) и *Торнику* („Градина“), *картинг стаза* (око 350 m) и *стазе за планински бициклизам* (око 160 km).

---

<sup>221</sup> У сарадњи са КЈП „Златибор“ и планинарским удружењима, надлежни из Парка природе „Златибор“ су извршили обележавање спољних граница и зона заштите у дужини од 40 km. Постављен је и пратећи мобилијар (информативне табле, клупе) и извршена маркација око 300 m планинарских стаза, укључујући и едукативну стазу Торник–Рибница, као део пројекта прекограничне сарадње са Националним парком „Сутјеска“ (Златиборске вести, април, 2021).



Мултифункционални простор „Авантура парка“ и коњички садржаји на ранчевима „Фарма“ и „Зова“ на Златибору нуде различите садржаје.



**Слика 49.** Спортско-рекреативни садржаји на територији општине Чајетина  
а) и б) лавни и помоћни фудбалски терен „Швајцарија“, Златибор; в) одбојкашки терен на песку, Златибор;  
г) картинг стаза, Златибор; д) фудбалски терен, Гостиље; ђ) тениски терен на шљаци, Торник  
Фото: С. Денда (2017)

**9. Могућност присуствовања спортским догађајима** – Осим наведене спортске инфраструктуре на отвореном простору, *ЈП Спортски центар „Чајетина“* у оквиру своје делатности располаже затвореним спортским садржајима. Ова установа је почетком јануара 2019. г. за 1,6 мил. евра преузела *Спортско-туристички центар „Златибор“* укупне површине 9.200 m<sup>2</sup> (7.500 m<sup>2</sup> корисног простора), са спортском двораном, смештајним капацитетима и припадајућим земљиштем. Њена хала површине 1.500 m<sup>2</sup>, капацитета 700 места на главним трибинама и додатним телескопским може примити 2.500 гледалаца. Има техничке могућности за „формирање“ три стандардна кошаркашка терена, ВИП ложу, као и простор за теретану и фитнес програме. Својом опремљеношћу пружа услове за припреме спортских екипа и одржавање домаћих и међународних такмичења у различитим дисциплинама (Златиборске вести, јануар, 2019). Располаже и модерним *фудбалским стадионом „Швајцарија“* (од 2004.), израђеним по међународним стандардима, као и помоћним тереном и трим стазом у боровој шуми на Златибору.



**Слика 50.** Спортско-рекреативни центар на Златибору  
Извор: Туристичко-рекреативни комплекс (2022)

Значајна средства (око 40 мил. дин.) су уложена и у пратеће садржаје између фудбалских терена (Швајцарија) и спортске хале, као и унапређење енергетске ефикасности тог објекта кроз уградњу соларних панела (око 10 мил. дин.) (Златиборске



вести, децембар, 2019). Истовремено, општина Чајетина је издвојила 132 милиона дин. за реконструкцију спортске дворане у Чајетини. Након завршене обнове добијена је потпуно нова дворана капацитета око 1.000 места (Подаци о Културно-спортском центру Златибор и сајт ТО Златибор). Повољни услови омогућавају квалитетне спортске припреме за водеће спортске клубове из земље и иностранства. У таквим околностима организује пријатељски сусрети, али и званичне утакмице у оквиру различитих лига.

**10. Правилно зонирање и адекватно коришћење земљишта - Коришћење земљишта** – Према подацима Републичког геодетског завода, од укупне површине општине Чајетина (64.700 ha), под шумским земљиштем се налази око 21.313 ha, пољопривредним 37.363 ha, док се под водним и осталим земљиштем налази приближно 3.537 ha. Највећа површина под шумским земљиштем се налази у КО Семегњево (2.618,3), а најмања у КО Жељине (156,6), док је највеће учешће шума у КО Јабланица (45,6%), а најмање у КО Доброселица (15,5%). У погледу власничке структуре доминира приватно власништво (70,1%). Највећи удео шума у државном власништву је у КО Гостиље (51,2%) и КО Љубиш (44,5%). Са друге стране, пољопривредним земљиштем је заузето 57,7% укупне површине највише у КО Чајетина (6.167,6), а најмање у КО Чичкова (286,4). Највећи удео ових површина у укупном је у КО Алин Поток (75,9%), КО Крива Река (73,8%), КО Чајетина (73,6%) и КО Бранешци (73,0%), док је најмања у КО Јабланица (32,8%). Пошто је у питању сточарски рејон, преовладавају површине под пашњацима и ливадама (32.516 или 86%).

Табела 97. Начини коришћења земљишта на територији општине Чајетина

Катастарска општина	Пољопривредно		Шумско		Грађевинско*
	ha	%	ha	%	ha
Алин Поток	1.875,5	75,9	535,8	21,7	7,0
Бранешци	2.548,7	73,0	743,2	21,3	299,6
Гостиље	2.413,2	62,9	1.068,9	27,9	18,5
Доброселица	3.234,1	56,9	884,5	15,5	256,1
Дренова	372,9	61,0	177,90	29,1	–
Жељине	353,0	58,6	156,6	26,0	–
Јабланица	3.329,8	32,8	5.391,6	53,1	204,2
Крива Река	994,36	73,8	307,9	22,9	–
Љубиш	3.457,3	64,2	1.770,9	32,9	12,0
Мачкат	815,4	75,9	182,4	17,0	184,1
Мешник	858,2	70,7	324,40	26,7	–
Рожанство	910,6	49,4	837	45,4	25,0
Семегњево	2.535,2	42,8	2.618,3	44,2	159,1
Сирогојно	1.046,8	73,2	326,5	22,8	18,2
Стубло	1.289,0	41,8	865,6	28,1	–
Трипкова	1087,1	64,0	506,5	29,8	–
Трнава	514,9	60,7	278,9	32,9	–
Чајетина	6.167,6	73,6	1.752,7	20,9	1.603,7
Чичкова	286,4	59,4	186,5	38,7	–
Шљивица	3.272,5	63,8	1.530,6	29,8	87,0

Извор: Просторни план општине Чајетина (2010)

\* односи се на планирана грађевинска подручја

Информације о грађевинском земљишту се морају узети са резервом, јер изузев насеља Златибор, није прецизно утврђено грађевинско подручје за остатак општине. У склопу обухвата туристичког центра (насељеног места) Златибор се издвајају четири целине грађевинског земљишта површине 1.354 ha. Прва целина, Краљеве воде (око 437 ha) са наглашеном концентрацијом садржаја и великим бројем корисника (угрожени еколошки капацитет), што захтева додатни опрез у планирању и уређењу. Друга целина, Златибор у ширем смислу (око 427 ha), која са аутентичним пределом чини јединствену област са првом целином. Трећа целина, Караула-Зова (око 433 ha) са својим природним обележјима, еколошким и функционалним капацитетом растеређује централни део насеља. Представља везу железничке станице, аеродрома „Поникве“ и Чајетине. На крају, шире подручје целине

Потоци (171 ha) одликује ређе изграђени простор са зонама продуктивног земљишта и очуваног еколошког капацитета (Пр. пл. општине Чајетина, 2010).

**Грађевинско земљиште** са претежно централним и стамбено-привредним функцијама се везује за насеља *Мачкат, Сирогојно, Јабланица, Гостиље, Љубиш, Шљивовица, Доброселица, Рожанство, Семегњево и Алин Поток*. Ту се мисли на месне канцеларије, саобраћај и везе, основно образовање, здравствену заштиту, туристичко-услугне делатности, ветеринарско-пољопривредну службу, земљорадничке задруге, комерцијалне и културно-уметничке садржаје и индустријско-производне капацитете (прерађивачка индустрија). У КО Чајетина је предвиђено грађевинско подручје површине 151,8 ha на подручју насеља Чајетина, насеља Златибор, као и викенд насеља Велански гај (63,1 ha) и Гајеви (34,8 ha). На простору КО Доброселица обухвата се центар насеља (3,0 ha), али и викенд насеља Смиљански закоси (26,3 ha), Шаиновци (64,6 ha), Царево поље (3,7 ha), Водице (100 ha) и Борова глава (58,5 ha). Центри насеља као грађевинско подручје су планирани у катастарским општинама Шљивовица (26,6 ha), Рожанство (25,0 ha), Гостиље (18,5 ha), Сирогојно (18,2 ha), Мачкат (18,0ha), Љубиш (12,0 ha), Алин Поток (7,0 ha), Јабланица (5,0 ha) и Семегњево (4,3 ha). У КО Мачкат (162,2 ha) и КО Шљивовица (60,4 ha) утврђено је проширење грађевинског подручја на индустријске зоне. Површина од 154,8 ha на четири локације је планирана за зону туристичко-комерцијалних и спортско-рекреативних садржаја у КО Семегњево, док се на простору КО Јабланица исти садржаји лоцирају на површини од 124,7 ha, укључујући и викенд зоне Рибница (59,3 ha) и Кобиља глава (15,2 ha). Посебан акценат је одређен за КО Бранешци у погледу намене основних садржаја у центру насеља, као и додатних садржаја у близини магистралне саобраћајнице (нпр. туристичко-комерцијални и спортско-рекреативни садржаји на 35,6 ha). У делу индустријске зоне, планирано је грађевинско подручје површине око 264 ha. Грађевинско земљиште би требало да обухвати око 2.874 ha (постојеће и прекатегорисано земљиште) (Пр. пл. општине Чајетина, 2010). Треба напоменути да се по проценама општинских органа свега 1,6% укупног земљишта тренутно налази под грађевинским објектима.

**Табела 98.** Промена начина коришћења земљишта (ниво општине и туристичког подручја)

СЛС	Општина					Туристичко подручје				
	2000		2006		СА	2000		2006		СА
КОД	СА	PLAND	СА	PLAND	2006-2020	СА	PLAND	СА	PLAND	2006-2020
112	179	0,28	347	0,54	168,00	179	2,12	347	4,11	93,85
121	54	0,08	53	0,08	-1,00	-	-	-	-	-
131	28	0,04	29	0,05	1,00	-	-	-	-	-
141	67	0,10	85	0,13	18,00	67	0,79	85	1,01	26,87
231	1.485	2,31	1.356	2,11	-129,00	-	-	-	-	-
242	363	0,57	401	0,63	38,00	-	-	-	-	-
243	6.099	9,51	5.985	9,33	-114,00	749	8,87	542	6,42	-27,64
311	12.563	19,58	12.583	19,61	20,00	457	5,41	457	5,41	0,00
312	8.119	12,66	8.115	12,65	-4,00	1.041	12,33	1.046	12,39	0,48
313	7.932	12,36	7.840	12,22	-92,00	562	6,66	5.64	6,68	0,36
321	13.802	21,51	13.860	21,60	58,00	3.926	46,51	3.942	46,70	0,41
324	12.112	18,88	12.180	18,99	68,00	1.401	16,60	1.390	16,47	-0,79
333	1.316	2,05	1.277	1,99	-39,00	24	0,28	25	0,30	4,17
512	36	0,06	44	0,07	8,00	36	0,43	44	0,52	22,22
<b>Укуп.</b>	<b>64.155</b>	<b>100,0</b>	<b>6.415</b>	<b>100,0</b>	<b>-</b>	<b>8.442</b>	<b>100,00</b>	<b>8.442</b>	<b>100,00</b>	<b>-</b>

Легенда: 112 (нецеловита градска подручја); 121 (индустријске или комерцијалне јединице); 131 (места експлоатације минералних сировина); 141 (градске/урбане зелене површине); 231 (пашњаци); 242 (комплекс култивисаних парцела); 243 (претежно пољопривредна земљишта са већим подручјима природне вегетације); 311 (листопадне шуме); 312 (четинарске шуме); 313 (мешовите шуме); 321 (природни травњаки); 324 (прелазно подручје шуме и макије); 333 (подручја са оскудном вегетацијом) и 512 (водне површине).

О променама начина коришћења земљишта на територији општине Чајетина сведоче подаци добијени применом програма Corine Land Cover (2000. и 2006. г.). Обухваћене су 44 класе коришћења земљишта разврстаних у три хијерархијска нивоа и

више категорија: а) *вештачке површине*; б) *пољопривредне површине*; в) *шуме и полуприродна подручја*; г) *мочварна подручја* и д) *водна тела*. Подаци из табеле 98 су се односили на **класу подручја** (СА) тј. удео појединих класа у пејзажу и **састав пејзажа** (PLAND) тј. удео појединачних врста у пејзажу. На територији општине свега 758 ha (1,2%) класа је било захваћено неком променом, док су у туристичком подручју (13,2% општине), промене захватиле 436 ha (5,2%). Највеће промене СА су забележене у непрекидном порасту градских зона, урбаних зелених површина, водних тела и површинама са оскудном вегетацијом у склопу туристичког подручја, док је на нивоу општине реч о култивисаним површинама. Са друге стране, највећи пад СА је забележен у погледу пашњачких површина, а у туристичкој зони у подручјима са претежно пољопривредним земљиштима, са већим просторствима природне вегетације. Анализирајући учешће класа (PLAND), највећу заступљеност на општинском нивоу имају травнати екосистеми (21,6%), листопадне шуме (19,6%), прелазно подручје шуме и макије (19,0%), четинарске шуме (12,6%), мешовите шуме (12,2%) и површине намењене пољопривреди са значајним учешћем природне вегетације (9,3%). Остале класе имају удео мањи од 3%. Исте класе су присутне и у туристичком подручју, са доминацијом травнатих површина (46,7%), прелазног подручја шуме и макије (16,5%) и четинарских шума (12,4%). Резултати су указали да се израженије промене у начину коришћења земљишта између два периода везују за туристичку зону. Генерално, долази до пораста нецеловитих градских подручја (са 2,1% на 4,1%), на штету пољопривредних површина и површина са природном вегетацијом (Stankov, Klaučo, Dragičević, Vujčić, & Solarević, 2016).

**11. Адекватна новчана вредност земљишта и некретнина** – Захваљујући тржишним кретањима у претходној и почетком ове деценије, дошло је до драстичног раста цена земљишта и непокретности, о чему нам говори утврђена просечна цена по зонама. У поступку одређивања пореза на имовину за 2020. г., одређена је **просечна цена непокретности по зонама** територије општине Чајетина (по m<sup>2</sup>) на следећи начин (Закључак о просечној цени непокретности, 2020):

**Табела 99.** Просечна цена непокретности по зонама на територији општине Чајетина (у дин. по m<sup>2</sup>)

Непокретност	Екстра зона	Зона 1	Зона 2	Зона 3	Зона 4	Зона 5
Грађевинско земљиште	40.000,00	35.000,00	25.000,00	5.000,00	4.000,00	500,00
Пољопривредно земљиште	350,00	280,00	210,00	160,00	90,00	6,00
Шумско земљиште	–	–	–	–	60,00	5,00
Станови	180.000,00	140.000,00	120.000,00	80.000,00	40.000,00	17.000,00
Куће за становање	70.000,00	50.000,00	40.000,00	35.000,00	35.000,00	17.000,00
Пословне зграде и др. објекти за обављање делатности	300.000,00	150.000,00	100.000,00	50.000,00	80.000,00	23.000,00
Гараже и гаражна места	58.300,00	40.000,00	30.000,00	20.000,00	20.000,00	11.000,00

Извор: Општина Чајетина, Закључак о просечној цени непокретности (2020)

Посматрано по категоријама земљишта, у раздобљу 2017–2020. г. реализован је следећи број **купнопродајних уговора земљишта**: *грађевинско земљиште* (1.008), *пољопривредно земљиште* (166), *шумско земљиште* (101) и *остало земљиште* (115). У 2019. г. је обављено 185 продаја грађевинског земљишта (40–50.030 €/ar) тј. 315 продаја у 2020. г. (48–18.750 €/ar) (Број регистрованих промета земљишта, 2020). О високој вредности земљишта сведочи податак да је јавном лицитацијом парцеле од 70 ar у близини центра Златибора, општина приходовала чак 75.000 евра по ару. Наведени износ представља досадашњи рекорд на тржишту.

Истовремено, у периоду 2018–2020. г. је евидентирано 4.687 **купнопродаја објеката различите намене**. Од тога броја, 330 су били стамбени објекти, једна гаража, 23 пословна објекта, четири индустријска објекта и складишта, два објекта посебне намене, 14 помоћних објеката и остали објекти (3). У *категорији посебних делова објеката* продато је 3.303 станова, 545 гаража, 73 пословних простора и 32 других објеката. Код *купнопродаје станова*, 1.000 објеката је чинила староградња, а 1.982 новоградња. Такође, током 2019. г.

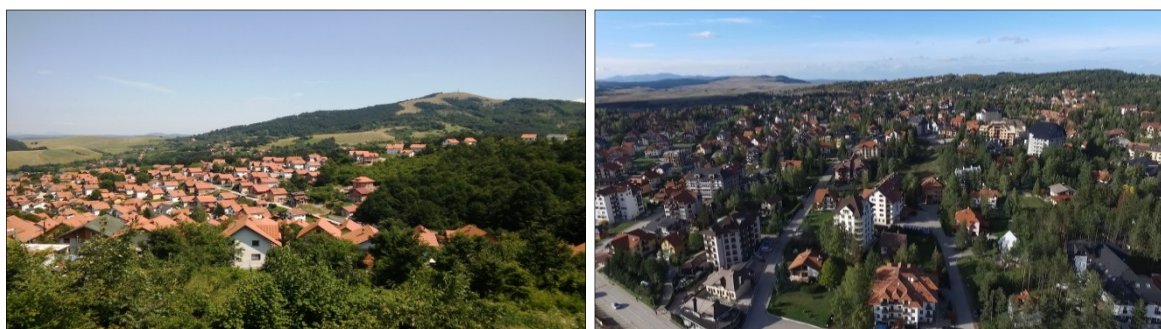
реализовано је 166 купопродаја апартмана на Златибору (просечна цена 1.130 €/m<sup>2</sup>: 500–2.000 €/m<sup>2</sup> у староградњи тј. 1.201€/m<sup>2</sup>–1.937 €/m<sup>2</sup> у новоградњи). У 2020. г. достигнут је број од 205 купопродаја. Просечна вредност апартмана је порасла (1.181 €/m<sup>2</sup>: 555–1.671 €/m<sup>2</sup> у староградњи односно 1.340 €/m<sup>2</sup>: 705–2.268 €/m<sup>2</sup> у новоградњи). Истовремено, *цена гаражних места* се кретала у распону од 2.500 до 12.000 евра. Током 2020. г. забележена је изражена активност *прометовања викендица* (33). У *промету кућа* (са парцелом и др. објектима и окућницом) дошло је до раста цена 2020/2019. г. са 5.000–8.250 евра (мин.) до 135.000–190.000 евра (макс.).



Слика 51. Апартаманска насеља на Златибору  
а) ап. насеље „Обудовица“; б) ап. насеље „Green Hill“; в) ап. насеље „Краљеви коначи“  
Извор: С. Денда (2017, 2019)

На основу реализованих послова, општина Чајетина са прометом од 87 мил. евра (2019) и чак 105 мил. евра (2020) се нашла у врху са највећим обимом остварених новчаних средстава. Трендови из 2020. г. са 1.974 регистрованих уговора говоре о све већем тржишту некретнина, који ће по свим приликама расти и у наредним годинама (Извештај о стању тржишта непокретности за 2019. и 2020. годину).

**12. Контролисана урбанизација** – Највећи део *стамбеног простора* на територији општине чине *индивидуални стамбени објекти* (куће), док је *колективно становање* везано за туристички центар Златибор и општинско седиште. Поред стално настањених објеката, велику заступљеност имају и *простори за повремено становање* (викенд куће, станови и апартмани за одмор). Према подацима Пописа 2011. г., евидентирано је 7.229 стално и привремено настањених станова укупне површине 637.182 m<sup>2</sup>.



Слика 52. Панорама Чајетине и Златибора  
Фото: С. Денда (2019); zlatibor.net (2015)

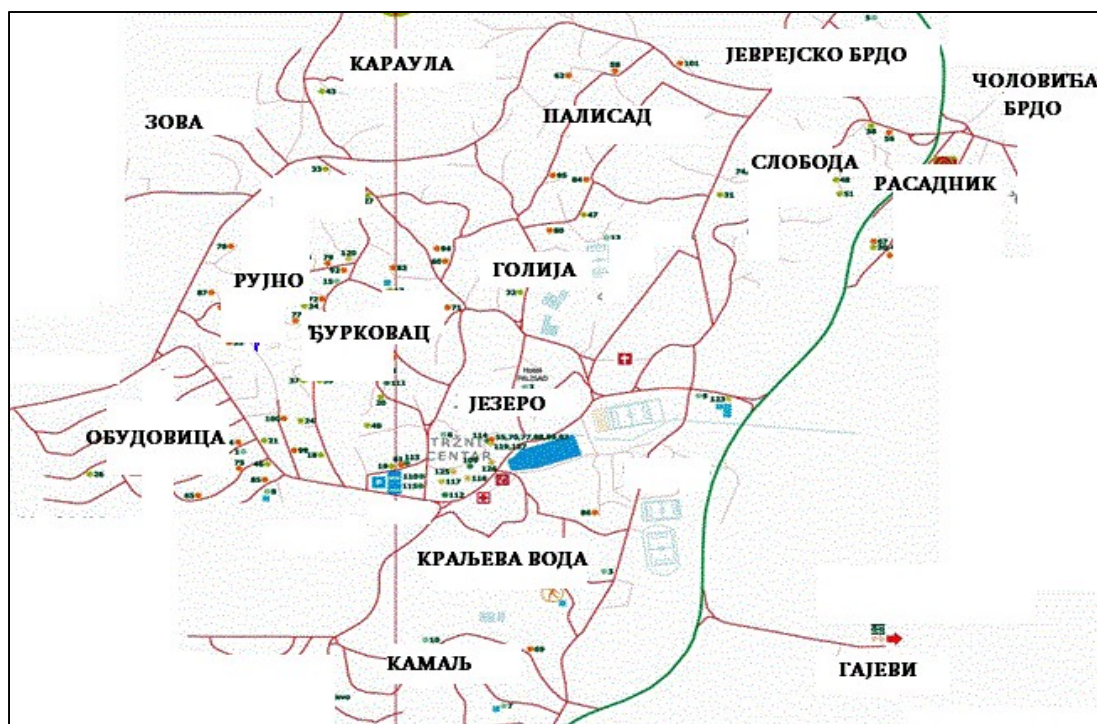
Постоји више услова који карактеришу *секундарно становање*.<sup>222</sup> За овакав тип објеката карактеристично је да власници секундарних кућа као туристи у првој (почетној) фази, трајном миграцијом (последња фаза) могу потенцијално вршити дугорочне измене демографског састава и имати својеврсан ефекат „тројанског коња“ за локалну заједницу.

<sup>222</sup> Основни услови које ови објекти морају да испуне су: а) по функцији одмаралишног карактера; б) по власништву секундарни (други) боравишни простори; в) током године „насељени“ повремено (сезонски), али и периодично у одређене дане (најчешће викендом); г) посредством власника на неки начин везани за друга (суседна или удаљена), најчешће урбана (емитивна) подручја (Ив. Поповић, 2001).



Међутим, додатни проблем представља чињеница да су ови објекти често „пребачени“ из секундарних боравишта у категорију објеката за издавање. На тај начин они постају саставни део туристичке инфраструктуре.

Према плану детаљне регулације насељеног места Чајетина и Златибор (2012), овај простор обухвата **10 просторно-амбијенталних целина**. То су: *Златибор (0), Чајетина (I), Рудине (II), Гајеви (III), Смиљански закос (IV), Водице (V), Шаиновци (VI), Торник (VII), Кобиља глава (VIII) и Семегњево (IX)*. На наведеном подручју, у окриљу стамбених садржаја могуће је: *насељско становање* (породично, вишепородично, мешовито и викенд становање); *традиционално становање* (еко, етно и рурално становање); *профитабилно становање* (рентално, тајм-шеринг и за закуп); *специфично становање* (уметничко, бањско, здравствено-рехабилитационо, спортско-рекреативно) и *резиденцијално становање* (бизнис, еколошко и ексклузивно становање).



Слика 53. Просторна организација туристичког центра Златибор  
Извор: Прилагођено на основу [apartmanizlatibor.org](http://apartmanizlatibor.org)

**Просторна целина Чајетина** ће и даље бити носилац развоја као седиште јавних служби, са јачањем производних капацитета (радне зоне уз магистрални пут) и функционално повезивање са туристички афирмисаним Златибором.

У **Рудинама** ће ослонац бити на постојеће традиционалне вредности и културно наслеђе, уз подршку развоја одрживе пољопривреде и туризма (еко и етно становање, занатство и народна радиност). Као део подручја Златибора, **Гајеви** ће задржати карактер сезонског и викенд становања, уз адекватну инфраструктурну опремљеност и боље укључивање у туристичку понуду.

У **Смиљанском закосу, Водицама и Шаиновцима**, због доброг положаја предвиђено је формирање новог туристичко-пословног одредишта локалног карактера, уз потпуно поштовање природних вредности кроз активности пасивне рекреације, излетничког, ловног и риболовног туризма и екстремних спортова.

У свом даљем развоју, **Торник** ће тежити ексклузивности понуде специјализованог скијашког центра, уз поштовање правила градње и очување заштитиних зона, а поготову Рибничког језера.

Перспективну целину чини **Кобиља глава** са очуваним и одрживим облицима пољопривреде, становања и туризма, уз могућност стварања ограничених ексклузивних садржаја. На крају, целина **Семегњевске горе** ће задржати рурални карактер, уз

осавремењавање насеља и бољу повезаност (Златибор и Мокра Гора). Главни акценат ће бити на традицији и народном наслеђу, уз увођење етно и еко становања и одрживих облика туризма (ПГР за насељено место Чајетина и Златибор, 2013).

У различите сврхе, у последњих пет година (2015–2019) издато је 717 **грађевинских дозвола** (приближно 18,4% од укупног броја у округу), од тога највише 85,9% за новоградњу, 4,7% за доградњу, 3,9% за реконструкцију, а знатно мање за адаптацију и одржавање (1,4%), адаптацију нестамбених у стамбене зграде (1,3%), увођење инсталација (1,0%) и санацију (0,4%). Анализирајући број дозвола према врсти грађевина (табела 100), највећи део чине *стамбене зграде са једним или више станова* (454), *нестамбене зграде* (92), *хотели и сличне зграде* (38), док преостале грађевине чине мањи удео. С обзиром да се све више средстава улаже у стамбену изградњу (око 1,7 млрд. дин), вредност изведених радова креће се просечно 0,5% на републичком и 20,1% на окружном нивоу (уз тенденцију раста). Од укупне вредности, 44,0% одлази на стамбене и 27,0% на нестамбене зграде, док 28,7% чине остале грађевине.

**Табела 100.** Број издатих грађевинских дозвола на територији општине Чајетина (2015–2019)

Тип	2015	2016	2017	2018	2019
Новоградња	69	87	137	152	171
Доградња	2	2	12	10	8
Реконструкција	0	4	8	6	10
Адаптација	0	4	3	3	0
Адаптација нестамбеног у стамбено	1	5	2	1	0
Санација	0	0	2	1	0
Увођење инсталација	0	0	1	1	5
Одржавање	0	2	2	2	4
<b>Укупно</b>	<b>72</b>	<b>104</b>	<b>167</b>	<b>176</b>	<b>198</b>

Извор: РЗС, Број издатих грађевинских дозвола (2021)

Годишње се просечно на територији општине изгради око 654 станова (нпр. 2015. – 314, а 2019. – 1.428) укупне површине 33.714 m<sup>2</sup> (просечна величина 51,6 m<sup>2</sup>). Стога, због интензивне **стамбене изградње**, од 2015. г. константно се повећава број изграђених станова на 1.000 становника (22,0 у 2015., 28,3 у 2017., 44,5 у 2018.), достигавши максимум од 97,8 станова по ст. током 2019. године (Општине и региони у РС, 2016–2020). Према извештају Локалне пореске администрације општине Чајетина (2021), у периоду од 2016–2020. г., дошло је до драстичног увећања фонда (стамбеног и пословног) обухваћеног опорезивањем. То најбоље илуструје податак да је у поменутом раздобљу стамбени фонд увећан за 65,4%, док се број пословних простора и пратећих објеката мултиплицирао.

**Табела 101.** Број објеката по категоријама обухваћеним опорезивањем имовине у 2016. и 2020. г.

Тип објекта	Година		Промена %
	2016	2020	
Станови и куће за становање	11.715	19.376	+65,4
Пословни простори	634	3.034	+378,5
Гараже	187	617	+229,9

Извор: Општинска управа Чајетина – Локална пореска администрација (2021)

Познато је такође да обимна, непланирана, и нерегулисана градња узрокују значајну **антропопресују простора**. Грађевинска инспекција је током 2020. г. извршила 250 надзора (179 по захтеву грађана и 71 по службеној дужности). Било је 237 уредних налаза (94,8%), за четири објекта је донета одлука обуставе радова, док је за девет наложено уклањање објеката (Извештај о раду за 2020. годину и показатељи делотворности инспекцијског надзора, 2021). Наведени подаци, изградња већих апартманских комплекса („Јелена Анжујска“, „Краљеви конаци“, „Златиборски конаци“, „Златибор 1000“, Апартманска насеље „Марић“, „Монix“, „Тајна“, „Калман“ и друга), као и сама панорама Златибора говори у прилог растуће, како планске, тако и непланске градње. Стога, у



будућем периоду треба тежити дисперзији садржаја, свеобухватнијој контроли и доследном спровођењу поступка легализације.

**13. Уређен саобраћај и одређена саобраћајна решења – Интензивна изградња нових и рехабилитације постојећих праваца** је условљена захтевима мештана и потребама туристичког развоја читавог краја. Само главним магистралним правцем од Ужица ка Златибору (деоница Сушица–Златибор), просечан годишњи дневни саобраћај износи око 10.000 возила (око 9.000 путничких аутомобила, 150 аутобуса и лаких и средње тешких теретних возила) (ЈП „Путеви Србије“, 2020). Такође, са повећањем животног стандарда локалне заједнице, повећан је **степен моторизације**, па је у 2019. г. регистровано 5.462 друмских возила (81,3% путнички аутомобили, 11,3% камиони, 5,8% прикључна возила и 1,6% преостала средства). На тај начин, број регистрованих путничких аутомобила је достигао 314 на 1.000 становника (Општине и региони у РС, 2020).



Слика 54. Механизација зимског одржавања путева на територији општине Чајетина  
Извор: КЈП „Златибор“ (2022)

Битан сегмент представља **одржавање путних праваца**, нарочито у зимским месецима. У надлежности КЈП „Златибор“ је 300 km локалних путева у насељеним местима Чајетина и Златибор, као и сеоским заједницама (85 km првог приоритета). Повремена проходност се обезбеђује за 140 km пута, али и 15.000 m<sup>2</sup> паркинг простора и 15 km пешачких стаза (тротоара). Зимска служба са 35 запослених је у приправности 24 часа. Располаже за 18 радних машина (пет камиона, пет комбинованих машина и седам трактора). Већина путних праваца током зимског периода је проходна, уз краткотрајне прекиде у саобраћају. Најкритичније су релације *Рудине – Алин Поток* и *Рудине–Весовићи*, као и правци у *Шљивовици* и *Стублу*. Током сезоне (15.11–15.04.), за поменуте намене утроши око 4.100 t ризле, 600 t соли и 15 t калцијум-хлорида (Златиборске вести, фебруар, 2017; јануар, 2019; новембар, 2020).

**Одвијање саобраћаја** у ареалу туристичког центра је често отежано. Велики проблем представља ограничени капацитет градских и сабирних саобраћајница, посебно у шпицу сезоне. Многи јавни сервиси (дом здравља, полиција, аутобуска станица апотеке и др. садржаји) су лоцирани у седишту насеља што повећава густину саобраћаја, буку, загађеност ваздуха и могућност незгода. Додатни проблем се односи на нерегулисано кретање пешака и бициклиста чије се путање често преплићу. Имајући у виду притисак посетилаца, хроничан је **недостатак паркинг простора**. Стога, значајни напори су усмерени на решавање питања стационарног саобраћаја. Тренутно, КЈП „Златибор“ се бави контролом и наплатом паркирања на 201 паркинг месту. На простору туристичког центра постоји шест јавних паркиралишта у три зоне (плава, црвена и екстра). У *плавој зони* се налазе паркиралишта испод цркве (депаданс хотела „Палисад“) и у улици Миладина Пећинара (други изнад пијаце). *Црвену зону* чине паркинзи у Миладина Пећинара и код ресторана „Златни бор“. У склопу реконструкције Краљевог трга, направљено је 53 места између зграде поште и амбуланте, као и додатних 30 места код почетне станице „Голд гондоле“ (ТО „Златибор“, 2021; КЈП „Златибор“, 2021). Поред јавних паркинга, на главној аутобуској станици и на почетку пешачке зоне, између тениских терена и језера (100 места) се налазе већи паркинг простори са наплатним рампама. У наредном периоду у плану је изградња јавне гараже са 600 паркинг места, док инвеститори на простору данашње аутобуске

станице граде подземне гараже на два нивоа. На крају свих инвестиција, у ужем простору туристичког центра ће постојати око 2.000 паркинг места, чиме ће се уз увођење „паук сервиса“ значајно растеретити и унапредити саобраћај (Златиборске вести, фебруар, 2021).



Слика 55. Стање саобраћаја у туристичком центру Златибор  
 а) аутобуска станица, Златибор; б) тржни центар, Златибор; в) паркинг „Краљев трг“, Златибор  
 Фото: С. Денда (2017, 2019)

Имајући у виду да Златибор представља туристички центар I категорије, неоподно је решити **проблем неадекватне опремљеност постојеће аутобуске станице код Тржног центра „Златибор“**. Ту се пре свега мисли на саобраћајну неприступачност и атрактивност садашњег простора за комерцијално-стамбене садржаје. Стога, у блиској будућности је планирана градња нове станице. Њена локација ће бити у зони кружне раскрснице пута М-23, у непосредној близини улаза у туристички центар. Осим станичне зграде, прилазних саобраћајница и паркиралишта, на површини око 1,1 ha ће се подићи и други додатни комерцијални садржаји (Измена и допуна ПГР за насељено место Чајетина и Златибор, 2017).

У саобраћајном погледу главну **улогу интеграције и повезивања** (укључујући трансгранично) ће и даље имати **путни правци Iв реда тј. М-23** (Ужице – Чајетина – Нова Варош – Пријепоље – Црна Гора) и **М-28** (Чачак – Ужице – Мокра Гора – БиХ) и **IIа реда односно Р-195** (Бела Земља – Љубиш – Нова Варош), али и **железничка пруга Београд–Бар** (деоница Ужице–Пријепоље). На тај начин се посредно омогућава формирање развојних осовина националног и трансграничног значаја: **западноморавска** (Краљево–Чачак–Ужице са краковима према Крагујевцу, Вишеграду и Подгорици), **моравичка** (Пожега–Ариље–Ивањица са краком према Црној Гори), као и **дринска** (Пријепоље – Прибој – Бајина Башта – Зворник – Лозница – Сремска Митровица са краковима према БиХ).

На нижим нивоима тј. **региону Шумадија и Западна Србија** предвиђена је веза на релацији Ужице–Бајина Башта (ка БиХ). (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Као капитални инфраструктурни пројекти **унапређења саобраћаја на локалном нивоу**, наводе се градња пута **Крнда–Росићи тј. Сушица–Трипкова–језеро Врутци**, као најкраће везе Златибора и аеродрома Поникве и **изградња обилазнице око Златибора**. Траса обилазнице би ишла од фудбалских терена хотела „Палисад“, поред Постројења за прераду отпадних вода, потом ободним делом насеља Обудојевица III до Семегњевског пута (прва фаза). Друга фаза би обухватила потез од Семегњевског пута преко насеља Око до Бранежаца тј. Шљивовице и петље будућег аутопута који ће водити ка БиХ (Златиборске вести, јун, 2021). Тиме би дошло до растерећење постојећих саобраћајница које би се користиле за локални, али не и транзитни саобраћај. Додатно, на пољу безбедности саобраћаја, ангажовањем Комуналног јавног предузећа извршиће се постављање дигиталних паноа за мерење брзине кретања возила у близини школа, дечјих игралишта и фреквентних саобраћајница у сарадњи са општинским Саветом за безбедност саобраћаја.

**14. Инфраструктурна опремљеност и квалитет инфраструктуре** – Важан показатељ квалитетног живота јесте **обезбеђивање адекватних инфраструктурних услова**. Стога, највећи финансијски, техничко-технолошки, људски, па и правни напори су усмерени на инфраструктурну опремљеност и побољшања квалитета исте. Све активности

на овом пољу су у надлежности општинске управе и јавних предузећа у њеном систему (Комунално јавно предузеће „Златибор“, ЈКП „Водовод Златибор“ и Спортски центар „Чајетина“).

**Путна инфраструктура** – Последњих година све већа средства се улажу у путну инфраструктуру и пратеће садржаје. Подаци из 2019. г. показују да је на овом простору постојало 619 km путне мреже (77,4% савремени коловоз), од чега 43 km магистралних путева I реда, 67 km регионалних II реда, 509 km општинских III реда, као и десетине километара некатегорисаних и макадамских (засеочких) путева (Општине и региони у РС, 2020). *Густина путне мреже* (km/km<sup>2</sup>) општине Чајетина износи 0,95 и може се рећи да је задовољавајућа с обзиром да се ради о планинском подручју. По насељима, највећа густина путева I реда је забележена у Чајетини, Мачкату, Бранешцима, Златибору, Шљивовици, Доброселици и Саиновници. У погледу путева II реда, највећа густина је у Трнави, Гостиљу, Рожанству, Љубишу и Мачкату, а III реда у Рудинама, Мачкату, Златибору, Рожанству, Бранешцима, Дренови, Сирогојну, Голову, Семегњевоу, Јабланици и Алином Поток. Густину путне мреже значајно испод општинског нивоа имају Раковица, Трипкова, Мушвете, Жељине и Стубло.

Само у периоду 2005–2015. г., општина је урадила преко 300 km асфалтних путева, а у последње четири године изграђено више од 80 km. (Златиборске вести, јул, 2019). Од 2015. г. на **Златибору** су асфалтиране бројне улице у насељу Слобода, Чоловића брду, Палисаду, у центру Златибора (од старе Управе ка Влаовини, око Конгресног центра „Србија“ тј. прилазни пут између амбуланте и поште, од хотела „Олимп“ до аутобуске станице, где је урађен и кружни ток). Обављени су радови на путу ка насељу Гајеви, где је изведена пешачка и бициклистичка стаза. У **седишту општине** спроводе се исте активности у насељима Шиповик и Калдрма. Током 2021. г. обављена је градња нових улица од насеља Калман до почетне станице гондоле, хотела „Торник“ до магистрале односно Постројења за прераду отпадне воде са друге стране. Планирана је обнова постојећих улица у насељу Чоловића брдо, од насеља Калман до раскрснице за Семегњево, и од хотела „Олимп“ до Студентског одмаралишта „Ратко Митровић“.



Слика 56. Улична мрежа у насељима Златибор и Чајетина  
Фото: С. Денда (2019)

Ништа мање интензивне активности се изводе у **сеоском подручју**, од Рибнице до центра Јабланице, путева ка манастирима Увац у Стублу и Дубрава у Доброселици, путни правац Рудине – Алин Поток – Сирогојно, Рудине – Крива Река, Чајетина–Мушвете, Голово – Крива Река, Алин Поток – Владаје, Мачкат – Крива Река, Сушица–Трипкова, деоница Семегњево – Мокра Гора (1,6 km), главни пут кроз Доброселицу (3 km), Водице–Љубиш, путни правац према Шљивовици и пут Ђуровића гробље – Стубло. Реализовани су и планови асфалтирања праваца у склопу појединих *заселака сеоских месних заједница* (засеок Вујошевић и Чичкова у Сирогојну, путеви за Ристановиће у Трипкови; према Кнежевићима и Вукомановићима у Мушветама; Чумићи, Савичићи и Милаћевићи у Алином Поток; Сушица–Ничићи и Поповина–Бјелиш у Бранешцима; Новаковићи, Баре–Туцовићи и засеок Раковица у Гостиљу; Бонцулићи–Ивићи у Шљивовици; путни правци до Гавовића, Бућића, Кнежевића, Вукомановића и Јаблана у Мушветама, пут за Бакиће и Јанковиће, као и



ка железничкој станици у Јабланици; пут Дедићи–Власоњићи, Рудине–Катушница, путеви за Кутлешиће, Јеремиће, Глишовиће у Рудинама; Центар–Божовићи, Трчинога, Црни Рзав – Скакавци, Луке–Џамбаси у Семегњевоу; пут за Головшу и Тошиће у Трнави; Чункови – Цветићи, пут за Сокиће у Трипкови; Грабовица – Крива Река, Словићи–Јеремићи, путеви за Петронијевиће, Жиловиће и Аћимовиће у Голову; пут за Јанковиће у Рожанству; пут од Јечменске пресе до засеока Точовице и Градца, Доње село – центар села, Борова глава – Чемериковач, Борова глава –Љубетића поток, Шаиновци, путни правац од цркве брвнаре до Прерасти у Доброселици; пут ка засеоку Митрићи и Туцовићи у Сирогојну; путеви за Зечевиће, Гукиће, Златиће, Пејовиће, Церовиће у Кривој Реци; пут Вршчић–Барице и правац ка Пашићима и Јолетићима у Даутовцу (Златиборске вести, 2021).



Слика 57. Путни правци у сеоском подручју општине Чајетина  
а) пут Златибор – Нова Варош; б) пут Златибор – Семегњево; в) пут Љубиш – Бела Река – Јасеново  
Фото: С. Денда (2017)

**Водоснабдевање** – Изградња водовода као савремене тековине везује се 1863. г. када је Чајетина поново постала седиште Златиборског среза. У питању је један од првих система у тадашњој Србији<sup>223</sup>. Са друге стране, у сеоским насељима, тек 20-их и 30-их година ХХ в. се спроводе активности постављања јавних чесама са пројектованим водоводима<sup>224</sup>. Ипак, највећи **инфраструктурни радови** на овом пољу спроведени су 60-их и 70-их година. Прва реконструкција предратног водовода на Краљевим (Партизанским) водама извршена је 1963. г. када су ископана три нова бунара која би подмирила потребе овог, али и насеља Палисад и Чајетина. Због интензивног привредног и туристичког развоја нису се могле подмирити потребе, па се приступило тражењу алтернативног решења. У **златиборским селима** формирају се локални водоводи доводећи воду са локалних извора (врела) и бунара у Алином Потоку, Шљивовици и Саиновини (1965), Мачкату и Кривој Реци (1967–1973), Рожанству (1972– 1975), Сирогојну (1974), Жељинама (1975), а сличне активности су спроведене и у осталим насељима (Грујичић, 1998; Жиловић, 2008; Мићић, 1987; М. Ђенић, 1987; С. Ђенић и сар., 2009; Ојданић, 2009; Познановић, 2013; Поповић, 1982).

Данас, за водоснабдевање становништва општине Чајетина и рад индустријских постројења, користе се воде из *јавног* (насеље Чајетина и Златибор), *сеоских водовода* и *индивидуалних бунара*. *Постројење за прераду воде „Рибница“ на Златибору* годишње произведе око 3,0 милиона m<sup>3</sup> воде, а ка потрошачима дистрибуира око 2,7 милиона m<sup>3</sup>. Са водозахвата, вода се гравитационо одводи до постројења за пречишћавање воде, које се налази непосредно испод акумулације (пројектовани капацитет Q= 150 l/s). Потом се из резервоара чисте воде запремине 1.800 m<sup>3</sup>, цевоводом Ø 600 mm, дугим 7,12 km

<sup>223</sup> На извору Бањидол, направљен је резервоар до којег је вода дрвеним цевима доведена до чесме у центру насеља. Прва реконструкција и проширење водовода извршена је 1925. г. када су дрвене цеви замењене металним (Kuzović, 2018). Међутим, до Другог светског рата, ни у једном приватном објекту, седишту општине и другим објектима (нпр. кафане) није била уведена водоводна мрежа.

<sup>224</sup> Јавне чесме су у 20-им и 30-им годинама подигнуте у Алином Потоку (1925), Сирогојну (1937), Кривој Реци, Поповој води и Јабланици (Ђалдовић & Мандић, 2015).

дистрибуира до резервоара на Караули<sup>225</sup>, а потом природним падом у Чајетину, Палисад и Партизанске Воде. (М. Ђенић, 1972, 2003). На основу анализе планираног броја становника и процењене потрошње воде од 1.000 l/тур/дан и 450 l/ст/дан, потребна количина воде за пиће на конзумном подручју акумулације „Рибница“ (Златибор и Чајетина) ће износити  $Q_{дн} = 226 \text{ l/s}$  (ПГР за насељено место Чајетина и Златибор, 2013).



Слика 58. Рибничко језеро са постројењем за прераду воде  
Фото: С. Денда (2017); ЈКП „Водовод Златибор“ (2022)

**Сеоски водовод** са изворишта Змајевац, Стаматско и Панића врело, као и Зечевића поток снабдева 90% становништа *Сирогојна*, *Трнаве*, *Дренове* и *Жељина*. У категорији насеља са незадовољавајућим системом водоснабдевања, делимичним централизованим и индивидуалним водоснабдевањем налазе се МЗ Голово, Алин Поток, Гостиље, Љубиш и Доброселица.

У *Доброселици* 220 домаћинстава се снабдева са више локалних водовода (изворишта Врело, Царева вода, Пољане, Чигота и Попов колац), *Љубишу* око 90% домаћинстава (изворишта Ђоково врело, Водица и Студењак) и *Гостиљу* (изворишта Врело и Туцовића вода). Они су хигијенски исправни за пиће, физички заштићени, међутим њихова количина и квалитет је променљив. У *Рожанству* око 60-ак домаћинстава је повезано на два локална водовода (изворишта Главица и Змајевац), док се у *Алином Поток*у снабдевају са изворишта Бабино врело. Становници *Трипкове* се снабдевају са изворишта Плоче. *Месне заједнице Мачкат*, *Даптовац* и део *месне заједнице Крива Река* (око 220 домаћинстава) се снабдевају водом са извора „Боровац“ у Мачкату (7–8 l/s) (Ђуровић, 2013).

Већи број насеља (територија МЗ Шљивовица, Бранешци, Мушвете, Рудине, Семегњево, Јабланица и Стубло) нема решено питање водоснабдевања, јер се користи „примитивни“ систем довођења воде до домаћинстава. У *Стублу* око 30 домаћинстава има прикључке са локалних водовода (изворишта Корита, Дуњића врело и Врело), 250 домаћинстава у *Шљивовици* са прикључцима на око 20 водовода (изворишта Савине воде, Дохоши и Мићићево врело), у *Рудинама* око 60 домаћинстава (Хајдучко врело), 64 домаћинства у *Мушветама* (изворишта Бошовића чесма, Грабовица и Стублина) и 180 домаћинстава са 10 локалних водовода у *Бранешцима* (изворишта Божовића, Боглуг и Џамбића врело).

Најлошије стање је у насељу *Семегњево* где се мештани снабдевају преко локалних водовода са запуштених изворишта Мало поље, Виогор, Благојевића стублина и Песковито врело. Међутим, иако је количина воде у већини сеоских изворишта задовољавајућа, питање квалитета вода и њихова заштита је променљивог карактера (низак ниво) (ППППН ПП „Златибор“, 2020; Пр. пл. општине Чајетина, 2010).

<sup>225</sup> Резервоар Караула има запремину од 800 m<sup>3</sup> (500 m<sup>3</sup> за Златибор и 300 m<sup>3</sup> за Чајетину). Поред наведеног, постоје још три резервоара: Ћетен (300 m<sup>3</sup>) и два мања, Јеврејско брдо и Бањидол (по 30 m<sup>3</sup>) (ЈКП „Водовод“ Златибор, 2021).



Слика 59. Изградња водоводне мреже у Горњој Шљивовици  
Извор: ЈКП „Водовод Златибор“ (2020)

**Укупна дужина примарне мреже** износи око 85 km, и у њој доминирају полиетилен (50%), челик (34%), а у знатно мањој мери бетон и азбест (по 8%). Од 2012–2020. г., изграђено је око 110 km секундарне водоводне мреже. На **Златибору** се извршило прикључење насеља Зова, успостављена нова мрежа у Тржном центру, али и реконструисано неколико кракова водовода у насељима Ђурковац, Фарма, Обудојевица, Слобода и 25. мај. Током 2017. г. урађен је и крак цевовода са магистралног вода од хотела „Торник“ до Тић поља. У 2019. г. је проширена мрежа, од доње Зове ка Оку, али и завршетак главног цевовода Ø 400 mm ка будућем резервоару Врањевина. Реконструисани су стари цевоводи у Рујанској улици, али и водоводна мрежа у Чајетини (у Бадњем долу и код „Металопластике“), као и насељима Калдрма и Ћетен. Почетком 2021. г. су завршени радови на повезивању цевовода за водоснабдевање насеља Гајеви, а у плану је и замена магистралног водовода од Фарме ка Обудојевици.

У **сеоским насељима** је изграђена водоводна мрежа у центру Гостиља, Бранешцима, појединим деловима Шљивовице, Љубиша Голова, Трипкове и Горњих Бранешаца, доведена градска вода у Алином Поточку (поједници засеоци), Рибници, Даутовцу, као и Кривој Реци. Нове водоводне мреже изграђене су у Сирогојну, Мачкату и Кривој Реци. Проширена је и водоводна мрежа Рибница ка Ски-центру „Торник“. Ангажовањем и бушењем бунара, решено је водоснабдевање Рудина, док се Сирогојно, Жељине, Рожанство, Трнава и Гостиље снабдевају са водовода Змајевац. У Горњој Шљивовици је изведена бушотина капацитета 1,6 l/s, са мрежом дужине 5,0 km и резервоаром капацитета 30 m<sup>3</sup>. У циљу унапређења водоснабдевања, испитан је режим подземних вода Љубишког врела, чије резерве су процењене на 9,5 l/s, што омогућава активирање изворишта и ширење мреже на околна села. Такође, извориште Доброселичка река (процена 56,7 l/s) је у плану бољег снабдевања пијаћом водом становника Рибнице, Водица, Доброселице и Смиљанских закоса. Комунално предузеће континуирано ради на довођењу воде до важних туристичких локалитета (Стопића пећина, црква Св. апостола Петра и Павла). Након свих спроведених активности, на крају 2020. г. „Водовод Златибор“ је на управљању имао 15.924 прикључака (Златиборске вести, 2020, 2021).



Слика 60. Седиште „Водовода Златибор“ у Чајетини  
Фото: С. Денда (2017)



Велики проблем и даље представљају **губици у водоводној мрежи** (око 47%) који су смањени заменом дотрајалних цеви на магистралном цевоводу и реконструкцијом цевовода на Златибору и Чајетини. Циљ је у наредном периоду да се губици умање на 20–30% (Златиборске вести, новембар, 2017). Водоснабдевање ће се у дужем временском периоду значајно побољшати реконструкцијом магистралног цевовода од Рибнице до насеља Камал, али и изградњом новог резервоара од 2.000 m<sup>3</sup> на локацији Тић поље. Такође, убрзано се ради на обезбеђивању алтернативних извора водоснабдевања, пре свега са *Сушичког водовода* (три врела капацитета 200 l/s, 150 l/s и понорница променљивог карактера). Стога, у плану је издавање дозволе за изградњу цевовода од изворишта до црпне станице, као и резервоара на Жигалском вису у дужини 4,2 km. Тиме би се најпре обезбедило снабдевање Трипкове, Шљивовице и Бранешког поља. Довођењем воде до Чајетине и Златибора, *Рибничко језеро* се може ставити у комерцијалне сврхе (пројекат здравственог и спортско-рекреативног туризма под називом „Златни град“ на површини од 200 ha).

**Електроенергетско снабдевање – Процес електрификације** је текао спорије, иако је у суседном Ужицу изграђена прва хидроцентрала у Србији (1899). Као што је напоменуто, почетком 30-их година XX в. се најпре уводи примитивно електрично *осветљење у појединим објектима на Краљевим водама и Дечјем одмаралишту на Оку*. Тек изградњом далековода Краљеве воде–Чајетина (1937) и Ткачке радионице Ужице (1938), седиште среза и стамбени објекти добијају осветљење (М. Ђенић, 1990). Бројне реформе у послератном периоду, уз увођење обавезног месног самодоприноса омогућавају градњу нове напонске мреже. Захваљујући Сељачкој радној задрузи, у *Рудинама* је 1949. г. инсталирана електрична мрежа (Жиловић, 2008). Крајем 50-их и почетком 60-их настављена је електрификација *Шљивовице* (1950–1975), *Мачката* (1954), *Голова* (1954–1957), *Кремне* (1956–1978), *Алиног Потока* (1959–1965), *Сирогојна* (1961), *Рожанства* (1962–1965), *Драглице* (1967), *Дренова и Жељина* (1967–1970), *Јасенова* и других сеоских насеља (Грујичић, 1998; Мићић, 1987; Мисаиловић, 2015; М. Ђенић, 1987; С. Ђенић и сар., 2009; Ојданић, 2009; Познановић, 2013; Поповић, 1982; Росић, 2018; Шуљагић, 2012. Она се одвијала по фазама, при чему осму деценију XX в. карактерише интензивна реконструкција, ширење и унапређење квалитета мреже.

**Дистрибуција електричне енергије** се одвија преко две трафостанице 110/35/10 kV (Сушица и Златибор) и четири 35/10 kV напајане 35 kV далеководима дужине око 50 km (Сирогојно, Бранешко поље, Чајетина, Златибор 1). Дужина 10 kV мреже је око 354 km, док има укупно 286 трафостаница 10/0.4 kV/kV. Напајање крајњих потрошача је могуће из правца Ужица (око 8 MVA), а као резервно и Нове Вароши (око 0,5 MVA) (Пр. пл. општине Чајетина, 2010). У претходном периоду је реконструисано око 90% целокупне електромреже, па је снабдевање електричном енергијом на високом нивоу. У складу са све већим бројем корисника, изграђена је и нова *трафостаница ТС 110/35/10KV „Златибор 2“*, инсталисане снаге 63 MVA, максималним протоком снаге 31,06 MW и протока активне електричне енергије од 77.153 MWh (Енергетски подаци, 2020). Тиме је потпуности решена поузданост напајања конзумног подручја Златибора и Чајетине. Планирана су средства за измештање трафо станице и далековода у близини хале у Чајетини, чиме би се омогућио и развој овог дела насеља (Златиборске вести, октобар, 2021). Ради осигураног електроснабдевања, у будућности је предвиђена изградња нове 400 kV интерконекције између Србије, БиХ и Црне Горе, увођење ДВ 400 kV ТС „Бајина Башта – ТС Вишеград“ у будуће РП 400 kV „Пожега“ по траси ДВ 220 kV и изградња нове ТС 220/110 kV „Бистрица“ са расплетом водова чиме је предвиђено увођење ДВ 110 kV ка ТС „Златибор“ (ППППН ПП „Златибор“, 2021).

**Јавна расвета** – Према подацима Локалног енергетског плана (2014), у јавном осветљењу на територији општине Чајетина користи се преко 2.000 сијалица, са утрошком 1.090.762 kWh електричне енергије. Укупни трошкови за јавну расвету у 2013. г. били су око 8,2 милиона динара (ел. енергија 6,8 мил. дин., одржавање 1,3 мил. дин.) (Lokalni energetski plan opštine Čajetina, 2014). На пољу увођења јавне расвете, извршена је замена светилки у центру Златибора, али и њено успостављање у сеоским месним заједницама

(Крива Река, Мачкат, Јабланица, Рожанство, Рудине, Даутовац<sup>226</sup>, Бранешци, Гостиље, Шљивовица, Љубиш, Доброселица). Извршена је и значајна уштеда енергије заменом живиних сијалица натријумовим (уштеда од 40%). Ради унапређења енергетске ефикасности у јавном осветљењу, до 2014. г. је уложено преко 10 милиона динара у урбаном подручју. Такође, у претходном периоду су уложена средства за ЛЕД расвету и у преосталом делу општине, са циљем стабилности и веће ефикасности јавне расвете.

**Одвођење отпадних вода – Прикупљање, одвођење и пречишћавање отпадних вода** је неадекватно. Наиме, насеља **Златибор и Чајетина** имају канализациону мрежу тј. одвојени сепарациони канализациони систем од 1976. године. *Основну инфраструктуру* чине армирано-бетонски колектор за употребљене воде ( $\varnothing 500$  mm) дужине 1,5 km и кишни колектор ( $\varnothing 1.000$  mm) дужине 1,4 km. *Секундарну мрежу* ( $\varnothing 250$ –400 mm) чини 32,6 km канализације за употребљене воде (бетонске, керамичке, ливено-гвоздене и ПВЦ цеви) и 1.140 m кишне канализације (бетонске и ПВЦ цеви). Знатно мање (нешто више од 20 km) канализационе мреже је урађено у последњих 10-ак година. Радило се на ширењу канализационе мреже у насељу Златибор укључујући и апартманско насеље „Јелена Анжујска“. У 2017. г. мрежа је рађена на Тић пољу и Потоцима, код хотела „Пековић“ и одмаралишта „Голија“, због чега је на потезу од језера у центру Златибора до хотела „Олимп“ одрађен канализациони колектор  $\varnothing$ -800. Рађено је на измештању и градњи новог канализационог крака ка Улици Проте Смиљанића, у улици Беле Воде, као и насељу Зова ка „Хемелу“ (Златиборске вести 2018, 2019, 2021).

У *сеоском подручју*, радови ограниченог обима су спроведени у МЗ Мачкат и Сирогојно (Златиборске вести, децембар, 2017). *Укупна дужина канализационе мреже* износи 67,5 km, са око 11.959 канализационих прикључака. Просечно се годишње испусти око 2,0 милиона m<sup>3</sup> отпадних вода од чега 1,7 милиона m<sup>3</sup> у систем за одвођење. Оне се тренутно испуштају у токове Балашице и Обудовице, које се без претходног третмана уливају у Црни Рзав. Део санитарних отпадних вода одводи колектор  $\varnothing$  300 mm, који се излива без пречишћавања у Честарски поток. У деловима где нема фекалне канализације, отпадне воде се уводе у појединачне или заједничке септичке јаме (око 5.000 објеката тог типа) (Измене и допуне ППР за насељено место Златибор и Чајетина, 2017), док се отпадне воде пољопривредних капацитета слободно изливају (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Локална самоуправа је у ранијем периоду (2008) одредила две локације за испуштање отпадних вода из септичких јама, на територији МЗ Чајетина (локација на раскрсници за Мушвете и 100 m од моста, обе на потоку Балашица). Међутим, отпадне воде се често испуштају у на другим локацијама (нпр. локалитет код моста у Мачкату у реку Кривају, 500 m узводно од резервоара за водоснабдевање) (Ђурговић et al., 2013). Стога, активности треба усмерити на изградњу главних колектора, водонепропусних септичких јама, укључујући и јаме за пољопривредна добра где не постоје услови за прикључење на фекалну канализацију.



Слика 61. Изградња канализационе мреже на Златибору  
Извор: ЈКП „Водовод Златибор“ (2020)

<sup>226</sup> Месна заједница Даутовац је формирана 2008. г. на иницијативу мештана, а уз сагласност савета МЗ Крива Река и Мачкат.

**Индустријске отпадне воде** представљају изазов, јер већина привредних субјеката нема адекватан систем за одвођење вода. Условно, издвајају се већи и мањи пољопривредни произвођачи (ПИК „Златибор“, млекара „Биљана Крин“ у Рожанству, „Златибор К+“ у Шљивовици, кланице и прерађивачи меса у Мачкату, Кривој Реци и Мешнику, три рибњака и мање фарме), чије воде се инфилтрирају у земљиште, скупљају у септичке јаме или директно испуштају у реципијенте. Друга производна предузећа на одређен начин регулишу одвођење отпадних вода: „Металопластика“ (резервоар за рецикулацију), *Погон за сепарацију магnezита* (застарела таложница), *Фабрика воде „Симекс“* (скупљање вода и пражњење у канализациони колектор на Златибору) Ипак, такав систем није на задовољавајућем нивоу. На Сушици ради и *предузеће „Ера пак“* које нема регулисан третман отпадних вода (Локални еколошки акциони план општине Чајетина, 2012). У циљу даљег комуналног уређења насеља Чајетина, планирано је зацељење речице Балашица, од насеља Шипоквик до Кланице, праћеног изградњом фекалног колектора, чиме би се отпадне воде одвеле изван насеља. Томе би допринела и изградња Постојење за отпадне воде на локацији Сушица. Тиме би се створили предуслови за ширење насеља ка Шиповику, Мушветама и Сушици (Златиборске вести, октобар, 2020).



Слика 62. Постојење за прераду отпадних вода на Златибору  
Фото: М. Ђокић (2020)

Међутим, крајњи предуслов решавања ових питања је покретање **Постројења за пречишћавање отпадних вода на Златибору**. У 2016. г. је потписан уговор о његовој изградњи, у којој поред надлежног предузећа „Водовод Златибор“ учествују и конзорцијум фирми Јединство–Хидроинжењеринг–Беохидро. Изградња започета 2017. г., уз средства локалне самоуправе и донацију Владе Словеније (1,5 мил. еура) завршена је 2021. године. Све отпадне воде ће бити доведене на једну локацију и после обраде испуштати безбедне у Обудојевицу, па се стога неће загађивати Дрински слив (Златиборске вести, јун, 2021). У плану је *градња мањих постојења* исте намене за гушће насељена места (Чајетина, Мачкат и Сирогојно). За преостала насеља планирана је изградња септичких резервоара чије пречишћене санитарне воде би се испуштале водотокове или инфилтрирале у земљиште (ПППН ПП „Златибор“, 2020).

**Топлификација** – Велики недостатак представља непостојање **централизованог система даљинског грејања**. Од 14.110 станова (настањени и ненастањени, за одмор/ рекреацију и обављање делатности), укупно 6.431 (45,6%) поседује етажно грејање. Међу њима претежно, настањени (2.237 или 44,0%) и повремено настањени станови (1.818/35,4%) имају разведен систем централног грејања. Истовремено, од стално настањених станова, 76,6% користи дрво као енергент, 22,2% угљ, а само 1,2% мазут и лож уље. Сходно томе, Монтажно-производно предузеће „Јединство“ из Севојна је 2008. г. основало компанију „Златибор-гас“ са основном делатношћу дистрибуције гаса финалним потрошачима. Њен основни циљ била је *градња примарног гасовода од Ужица до Чајетине*, као и *изградња дистрибутивне (секундарне) мреже у Чајетини и на Златибору*. Његова градња је започета 2007. г. на траси дугој 30 km. У потпуности је изграђен разводни гасовод РГ 08–19 од челичних цеви, радног притиска до 50 bar, и израђене мерно регулационе станице Мачкат, Чајетина и Златибор укупног капацитета 14.000 m<sup>3</sup>/h (ПДР за насељено



место Чајетина и Златибор, 2013). У функцији је део гасовода на радном притиску до 4 bar у централној зони Златибора (део Карауле, део код хотела „Ирис“ и цркве укључујући зону око већих објеката – хотели „Палисад“, „Мона“, „Букет“, „Олимп“, „Монс“, хала „Wai Tai“, дечја одмаралишта „Голија“, „Сунчев брег“, Студентско одмаралиште „Ратко Митровић“). Према првобитном пројекту, предвиђено је око 6.000 конзумента, међутим с обзиром на изградњу апартманских насеља на местима индивидуалних стамбених објеката постоји потреба проширења капацитета. Тренутно су у фази припремни радови за другу и трећу фазу гасоводне мреже намењене домаћинствима. Са друге стране, за разлику од Златибора, у Чајетини постоји мерно-регулациона станица, али у поменутом насељу нема гаса. У наставку се планира изградња транспортног гасовода од ГМРС „Златибор Рудине“ ка Прибоју у оквиру магистралне трасе Чачак–Ужице–Златибор–Прибој.



Слика 63. Примарна гасоводна мрежа на Златибору  
Извор: Радио „Луна“ (2020)

**Телекомуникације** – Подручје плана припада АТЦ „Златибор“ повезану са централом у Ужицу дигиталним системом преноса преко оптичког кабла Ужице–Подгорица (Измене и допуне ПГР за насељено место Златибор и Чајетина, 2017). Као део јавне телекомуникационе мреже, подручје општине Чајетина припада мрежној групи 031 Ужице. **Телекомуникациона инфраструктура** је на високом нивоу, па се осим услуга фиксне и мобилне телефоније пружају и услуге преноса података (интернет). *Телефонски саобраћај* се остварује преко јавних телефонских централа и базних станица за за VLL (фиксни-бежични) приступ: ЧН Чајетина, ЧН Златибор, IS-EWSD/RDLU Златибор, ЧН Рожанство (чворне), КН Мачкат, КН Гостиље, КН Љубиш, КН Семегњево, КН Доброселица, КА Јабланица, КА Шљивовица и КА Сирогојно (крајње), са припадајућом приступном мрежом и CDMA Торник, караула, Мачкат, Сирогојно (VLL приступ). Телефонске централе су дигиталног типа, инсталисаног капацитета са 12.729 прикључка (POTS). Такође, присутне су и аналогне ТЦ Јабланица, Шљивовица и Сирогојно (Пр. пл. општине Чајетина, 2010). Ранији период је одликовало знатно веће учешће фиксне телефоније. Укупан број телефонских линија је незнатно смањен од 2015. г. (са 56 на 47 линија на 100 ст.), слично као и број претплатника фиксне телефоније (са 7.860 на 6.790). Остварен је стопроцентан степен дигитализације у приступној мрежи, а број двојника је сведен на мање од 5,0%.

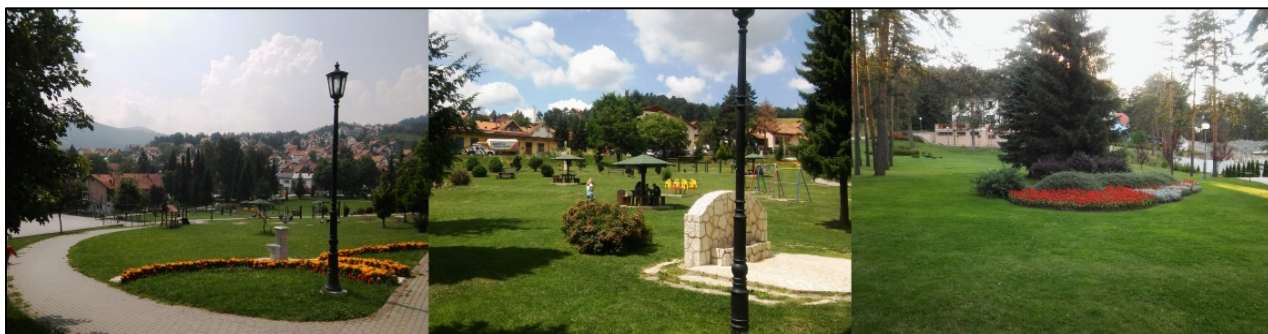


Слика 64. Телекомуникациона инфраструктура на Торнику  
Фото: С. Денда (2017)

На овом подручју су активна сва три *оператера мобилне телефоније*. Национални мобилни оператер „Телеком Србије“ је изградио 27 базних станица (нпр. „Торник“, „Водице“, „Караула“, „Борковац“, Видића брдо (Сирогојно), „Градина“ (Чајетина), „Шљивовица“, „Церово“ (Мачкат), „Љубиш“ и „Шанац“ (Рудине, Голово, Алин Поток, Рожанство и др.), „Теленор“ 27, а „ВИП“ (А1) 13 станица. Подручја регионалних праваца првог приоритета (Чајетина–Ужице, Чајетина–Кремна и Чајетина – Нова Варош), као и већи део општине је покривен добрим сигналом за неометано коришћење мобилне телефоније. Делимично ограничење постоји у вишим деловима Горње Јабланице, Семегњева, Доброселице и Стубла (Пр. пл. општине Чајетина, 2010; ППППН ПП „Златибор“, 2020).

На овом подручју и његовом ближем опсегу се налазе *главне станице за ТВ и ФМ радио пренос* (Торник, Мокра Гора, Цвијетњак, Пања Глава, Бић, Чајетина, Бела Река, Сирогојно, Забучје и Битовик) (ППППН ПП „Златибор“, 2020). Читав златиборски крај је од 2015. г. ушао у нову фазу пуштањем у функцију дигиталног сигнала са обновљене емисионе станице „Овчар“. Поред програма са националном покривеношћу, емитују се и 13 локалних и регионалних ТВ станица у зони расподеле „Торник–Овчар“. Такође, на простору општине функционише већи број кабловских оператера: „Телеком Србија“ (IPTV), „SBB“, „Radijus Vector“, „City“ и „Supernova“ (бивши „Корперникус“) која је припојила SAT TV Meteor.

**Остало инфраструктурно уређење – Служба зеленила КЈП „Златибор“** одржава преко 320.000 m<sup>2</sup> јавних зелених површина, 1.800 m<sup>2</sup> цветних површина и 400 украсних жардињера дуж саобраћајница, испред јавних установа и пешачким зонама. За те потребе су уведени и аутоматски заливни системи на осам јавних површина на Златибору (Златиборске вести, мај, 2021). Крајем 2020. г. је завршено *уређење централног трга* постављањем новог бехатона. Урађен је оптични канал како би се уредило језеро и заштитило од површинских и бујичних вода. На тај начин, биће остварено и пречишћавање језерске воде захваљујући бушотинама којима ће се пунити изворском водом. Уређен је простор од ресторана „Златни бор“ до хотела „Палисад“, површине испред зграде Поште, амбуланте и станице полиције, до хотела „Дунав“, као и потез ка конгресном центру „Србија“. Такође, на пешачком простору од кружног тока до језера, и локацији пијаце ка хотелу „Торник“, постављено је 60 типских локала. Истовремено, уведено је и подно грејање на простору Краљевог трга до хотела „Торник“ (Златиборске вести, мај, 2020).



Слика 65. Уређење зелених површина у Чајетини и Златибору  
Фото: С. Денда (2019)

Поред изградње инфраструктуре, врши се и **реконструкција и изградња објеката јавне намене**. Извршени су радови на објектима *Дома културе у Јабланици и Кривој Реци*, а обновљени и објекти *месних заједница у Сирогојну, Гостиљу, Рожанству, Љубишу, Алином Поток, Трнави и Рудинама*. Такође, уз помоћ мештана уређене су капеле на сеоским гробљима (нпр. Рудине 2,3 мил. дин.). На простору *МЗ Сирогојно* је урађен паркинг у центру села намењен туристичким аутобусима. У *Голову* је изграђено купалиште (инвестиција око 4 мил. дин.), док је за адаптацију школе уложено 3,5 мил. динара. У *Рудинама* је током 2016. г. завршено игралиште на Металци, а од 2018. г. се континуирано изводе активности на вишенаменском објекту у порти чајетинске цркве (Златиборске вести, 2017, 2021).

**15. Квалитетна животна средина: доступна и квалитетна пијаћа вода, чист ваздух и друго** – Подручје општине Чајетина се одликује **релативно очуваном**

**животној средини.** Међутим, као последица неадекватног уређења, измена намена површина (висок коефицијент изграђености), неадекватне спратности зграда, саобраћајне и комуналне опремљености, долази до раубовања простора. Тај процес последично доводи до структуралних промена услова живљења (потрошачки обраци и квалитет живота). Управо, највећи изазов представља градња туристичко-угоститељских капацитета (укључујући апартманска насеља и викендице) и пратећих садржаја. Наглашена је потреба рационалног коришћења простора и употребе аутентичног грађевинског материјала (дрво и камен), као одређеног стила. Међутим, ситуација је другачија, па преовладавају раскош, неукус и нефункционалност. На тај начин су потенцијално угрожени сви медијуми животне средине (ваздух, вода, земљиште и живи свет).

На територији општине не постоји редован **мониторинг ваздуха**, већ повремени мерења спроводи Завод за јавно здравље из Ужица. Географски положај и непостојање великих индустријских загађивача условило је релативно ниске концентрације загађујућих материја у ваздуху. О томе нам говоре подаци мерења 2005–2010. г. када није забележено прекорачење граничних вредности (табела 102). Као одређени извори загађења наводе се све *гушћи саобраћај* (државни путеви I реда бр 23. и 28) и II реда (бр. 195), *котларнице за централно грејање пословно-стамбених објеката*, као и *индивидуална ложишта домаћинства*. Они најчешће користе дрво и угаљ као гориво, а само поједини (Специјална болница „Чигота“) и мазут као енергент (Локални еколошки акциони план општине Чајетина, 2012). Због опасности од пожара, потенцијалну опасност представља *загађено и напуштено земљиште депонија „Ћетен“* (у функцији 1980–2002. г.) и *„Брегови“*, која се и данас у мањој мери користи. Ипак, може се закључити да је ваздух на овом подручју I категорије (чист или незнатно загађен ваздух).

**Табела 102.** Квалитет ваздуха на Златибору 2005–2010. г.

Вредност у $\text{mg}/\text{m}^3/24 \text{ h}$	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сумпор-диоксид ( $\text{SO}_2$ )	12	14	17	14	12	25
Азот-диоксид ( $\text{NO}_x$ )	6	5	5	5	6	7
Дим (чађ)	4	7	5	4	2	4

Извор: Локални еколошки акциони план општине Чајетина (2012)

У складу са праћењем **„поленског загађења“** (полинација), на станици Златибор мери се концентрација 26 алергених биљка од 2012. године (15. април – 04. новембар). У периоду 2012–2018. г., број дана са присутном полинацијом се кретао од 21–58 дана (бреза), 25–76 дана (амброзија) до 21–135 дана (траве) (табела 103). Максималне концентрације поленових зрна по  $\text{m}^3$  ваздуха са 135 зрна амброзије, 300 зрна трава и 290 зрна брезе су знатно ниже од урбаних станица на којима се врши мониторинг. Стога, број дана са прекорачењем граничних вредности за амброзију (2–15 дана), траве (4–22 дана) и брезе (1–13 дана) указују да је Златибор погодан за особе алергичне на различите врсте полена (Извештај о стању животне средине у РС, 2013–2019. г.).

**Табела 103.** Концентрација полена на станици Златибор 2012–2018. г.

Година	Број дана са присутном полинацијом			Максимална концент. поленових зрна			Број дана са прекорач. граничне вредности		
	амброзија	траве	бреза	амброзија	траве	бреза	амброзија	траве	бреза
2012	76	107	58	109	99	178	15	14	13
2013	40	58	21	18	180	20	2	7	1
2014	39	116	39	85	230	78	1	22	5
2015	43	135	37	135	70	100	2	22	8
2016	25	105	45	98	300	184	2	18	9
2017	45	112	36	45	180	90	7	4	11
2018	58	107	21	105	30	290	2	18	9

Извор: Извештај о стању животне средине у РС 2013–2019. г.

Говорећи о **квалитету воде**, посебна пажња се обраћа на *водозахват Рибница*. Испитивање квалитета вода реке Рибнице на профилу Рибница (мост), врши Агенција за



заштиту животне средине у оквиру државног оперативног и надзорног мониторинга. Сапробни индекс износи 2,02, према рН припада I-IV класи квалитета, према суспендовани честицама I-II класи квалитета, БПК (II класа), нитрати и фосфор (I класа), а по садржају гвожђа у IV класи квалитета (ППППН ПП „Златибор“, 2020).

Такође, анализом *индекса загађености вода* (енг. *Water pollution index*) у осмогодишњем периоду (2004–2011), Рибничко језеро је имало добар статус квалитета воде (табела 104). Индекс указује да је вода на свим анализираним профилима припадала II класи (чисте воде), што се може оценити изузетно повољним за акумулацију. Одступање од II класе забележено је на профилима А3 (на дубини 22 m) 2005. и 2008. г. и В2 (1 m), када је вода по WPI индексу припадала III класи (умерено загађена). Разлог у оба случаја су повећане концентрације метала (никла, бакра и кадмијума). На квалитет воде у акумулацији са примарном наменом водоснабдевања утиче и присуство неодговарајућих врста риба. То се првенствено мисли на бентофагне врсте (нпр. шаран) (План управљања ПП „Златибор“, 2017). Стога, имајући наведено у виду, „*Водовод Златибор*“ континуирано спроводи мере на унапређењу техничко-технолошке прераде воде на Постројењу за прераду воде „Рибница“. Хигијенску исправност воде за пиће испитује Завод за јавно здравље Ужице, а по потреби и Градски завод за јавно здравље из Београда.

**Табела 104.** Вредности WPI индекса на профилима акумулације у периоду 2004–2011. г.

Профил	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
A1	0,42	0,83	0,46	0,37	0,42	0,45	0,36	0,32
A2	0,44	0,40	0,49	0,99	0,43	0,41	0,57	0,41
A3	0,65	1,09	0,48	0,34	1,64	0,53	0,39	0,56
B1	0,45	0,95	0,31	0,35	0,47	0,53	0,43	0,38
B2	0,49	0,50	0,45	0,42	0,41	0,47	0,47	0,43
B3	0,48	0,78	0,48	0,35	0,46	0,56	0,56	0,48
V1	0,46	0,82	0,53	0,51	0,42	0,38	0,39	0,38
V2	0,45	1,04	0,70	0,47	0,44	0,41	0,48	0,42
V3	0,43	0,63	0,57	0,54	0,44	0,40	0,49	0,46

Извор: прорачун на основу РХМЗ – Хидролошки годишњак: 3. Квалитет вода (2005–2012)

Подаци из табеле 105 показују да је вода из објекта јавног водоснабдевања углавном исправна. У одређеним контролама, бактериолошким прегледом је установљено присуство колиформних и мезофилних бактерија (присуство *E. Coli* и стрептокока) односно мутноћа, резидуални хлор и утрошак калијум перманганата ( $KMnO_4$ ) (Локални еколошки акциони пл. опш. Чајетина, 2012). У више наврата од 2015. г., одлукама надлежном инспектора је била забрањена употреба воде за пиће услед повећане концентрације никла (0,025–0,028mg/l). Међутим, услед карактеристика самог терена и постојећег третмана воде, немогуће је остварити вредности мање од 0,02 mg/l. С обзиром да је поменута вредност незнатно већа од дозвољене Правилником о хигијенској исправности воде за пиће, не представља никакву опасност за здравље.

**Табела 105.** Удео неисправних узорка воде за пиће из водовода „Рибница“, Златибор

Година	Физичко-хемијска исправност	Микробиолошка исправност
2014	–	19,7
2015	22,1	15,1
2016	32,1	12,2
2017	-	7,1
2018	26,8	6,9

Извор: ЗЗЈЗ „Ужице“ – Хигијенска исправност воде за пиће (2015–2019)

Са друге стране, *квалитет земљишта* у односу на присуство загађујућих и штетних материја је на задовољавајућем нивоу (безбедно коришћење). На основу Извештаја о квалитету земљишта Централне Србије (2009), откривен је просечан садржај никла око 58 mg/kg (половина узорка >100 mg/kg). Због одлика терена, највеће концентрације су

забележене у планинском земљишту на серпентинитима (Златибор, Мокра Гора, Маљен и др.) (Обрадовић-Арсич, 2014). Испитивањем степена угрожености земљишта од хемијског загађења у РС, једна од локација је била и Чајетина. Тако су прекорачења ГВ за олово (85mg/kg) евидентирана на локалитетима у близини прометних саобраћајница (11,11% узорака), као и у близини индустријске зоне, прекорачења ГВ за кадмијум (0,8 mg/kg) на локалитетима који су у близини прометних саобраћајница (5,56% узорака) и СП „Стопића пећина”, док је већа вредност цинка (140 mg/kg) забележена у склопу индустријске зоне (5,56% узорака). Истовремено, присутна прекорачења ГВ хрома (100mg/kg) и никла (35 mg/kg) су последица геохемијског порекла стена (94,4% узорака) Извештај о стању животне средине у РС, 2011/12).

На основу категоризације и главних извора загађивања, могуће је издвојити следеће **степене загађености (угрожености)** на овом простору: *I виши степен загађености* (подручје загађене и деградиране животне средине) – постојећи и планирани државни путеви I и II реда и железничка пруга Београд–Бар; *II средњи степен загађености* (подручје угрожене животне средине) – централна зона туристичког насеља Златибор и центар Чајетине, зоне интензивне пољопривреде, шира зона државних путева I и II реда, зоне јаке ерозије, локације бесправне градње, сеоска и викенд насеља, као и локације дивљих депонија; *III мали степен загађености* (подручје претежно квалитетне животне средине) – већи део сеоског подручја са решеним комуналним и саобраћајним питањима, али и туристичке целине са недовољно контролисаним бројем посетилаца; и *IV незагађена подручја* (подручја квалитетне животне средине) – готово неизмењена средина у заштићеном подручју (Виогор, Црни Рзав, Клисуре Увца, Клисуре Гриже, Семегњевска гора – Црни Рзав – Чавловац, Бијеле воде, Рибничко језеро, Равни Торник, Чигота, Клисуре Катуннице, Муртеница, Подручје око клисуре Увца) (ППППН ПП „Златибор“, 2020; Пр. пл. општине Чајетина, 2010).

**16. Управљање отпадом – Послове прикупљања, депоновања и третмана отпада** обавља КЈП „Златибор“ које располаже адекватним превозним средствима и различитом динамиком прикупља исти (комунални, индустријски и комерцијални отпад) са територије свих месних заједница. Депоновање се врши у контејнере запремине 1,1 m<sup>3</sup> и 5,0 m<sup>3</sup>. У наредној табели дат је приказ услуге одвожења смећа са територије месних заједница општине Чајетина (табела 106):

**Табела 106.** Комунална опремљеност сеоских локација и учесталост одношења отпада

Локација	Број контејнера	Број одвожења	Локација	Број контејнера	Број одвожења
Сирогојно (центар)	2	2	Трипкова	1	2
Сирогојно (засеоци)	4	1	Трипкова (Вермезовићи)	1	1
Сирогојно	32	8	Алин Поток	1	2
Љубиш	2	2	Крива Река	3	4
Љубиш (Г. Љубиш)	1	1	Мушвете	1	2
Мачкат (центар)	2	10	Мушвете (Весовић гај)	1	1
Мачкат (стари пут)	1	1	Рудине	1	4
Гостиље	1	2	Голово	1	2
Семегњево	1	2	Раковица	1	2
Дренова	1	2	Шљивовица 1	3	4
Жељине	1	2	Шљивовица (школа)	1	1
Јабланица	2	3	Шљивовица (Лекићи)	1	1
Стубло	1	2	Шљивовица (жел. ст.)	1	1
Доброселица	2	2	Шљивовица 2	14	8
Рожанство 1	2	4	Рибница 1	1	2
Рожанство 2	5	8	Рибница 2	7	4
Даутовац	1	4	Трнава	1	2
Горњи Бранешци	1	2	Водице	29+8 прстенова	8
Доњи Бранешци	2	15	Торник	10 канти	8

Извор: Локални план управљања отпадом на територији општине Чајетина (2014)

Прикупљени отпад од правних лица се одвози до претоварног места (станице) капацитета око 12 t, а потом прпреузима и превози на Регионални центар за управљање отпадом „Дубоко“ на територији града Ужица. Са друге стране, отпад из домаћинства, комерцијални, неопасни индустријски и грађевински отпад се сакупља без претходног третмана у кантама од 240 l и контејнерима од 0,9 и 1,1 m<sup>3</sup>.

Иако не постоје званични *подаци о количини прикупљеног отпада*, на основу Пописа становништва и броја регистрованих туристичких лежаја, количина отпада (по становнику) се креће 0,9–1,1 kg у градским односно 0,5–0,6 kg у сеоским насељима. На годишњем нивоу 2013–2017. г., количина прикупљеног отпада је константно расла (514,5 t у 2013., 4.546,7 t у 2015. до 5.892,4 t у 2017.). На месечном нивоу, највећа количина се прикупи током месеца августа (108,3–609,4 t), а најмање у јануару и фебруару (до 280 t) (Извештај о пословању ЈКП „Дубоко“ 2011–2017. г., План и програм пословања ЈКО „Дубоко“ 2011–2018. г.). У току 2020. г., на депонују „Дубоко“ је предато око 8.025 t (668 t на месечном нивоу), док је на локалну депонију „Брегови“ повремено одвожен кабасти и грађевински отпад са површина јавне намене (КЈП „Златибор“, 2021)<sup>227</sup>. Узимајући све параметре, процењене количине отпада у општини Чајетина се крећу од 3.200 m<sup>3</sup> у сабијеном стању односно 10.000 m<sup>3</sup> (домаћинства) и 5.000 m<sup>3</sup> кабастог и грађевинског отпада и грађа поред контејнера (табела 107).

**Табела 107.** Постојећа и пројектована количина отпада у одређеним насељима општине Чајетина (у kg)

Катастарска општина	Насеље	2011	2019	2029
Стубло	Стубло	28.032	10.950	5.475
Алин Поток	Алин Поток	41.610	30.660	17.520
Бранешци	Бранешци	161.403	159.870	158.775
Гостиље	Гостиље	52.998	32.850	8.760
	Раковица	13.140	3.285	1.752
Доброселица	Доброселица	80.373	73.365	63.510
Дренова	Дренова	21.024	13.140	4.380
Јабланица	Јабланица	155.271	113.880	61.320
Љубиш	Љубиш	112.785	75.555	29.565
Семегњево	Семегњево	40.077	17.520	8.760
Чајетина	Голово	37.011	28.470	18.515
	Златибор	617.799	710.655	826.725
	Мушвете	52.998	45.990	37.230
	Рудине	31.536	28.470	25.185
	Чајетина	730.534	764.310	807.015
Шљивовица	Шљивовица	103.368	83.220	70.080
	Саиновина	141.474	109.500	9.855

Извор: ППППН ПП „Златибор“ (2020)

Посебан проблем представља *одлагање пепела* пошто на територији општине није развијен централизован (даљински) систем грејања. На тај начин долази до формирања дивљих депонија или уништавања инвентара комуналног предузећа, нарочито у сеоским месним заједницама. У питању је био већи број несанитарних сметлишта од којих су поједина (3 депоније у КО Шљивовица и КО Чајетина, уз пут Ib реда бр. 23) била обухваћена Мапом дивљих и старих депонија Агенције за заштиту животне средине. Увођењем организованог одношења отпада од стране КЈП, општина Чајетина је успела да санира поменути депоније.

<sup>227</sup> Пре успостављања регионалног центра за управљање отпадом „Дубоко“, на депонију „Брегови“ површине 2,16 ha одлагано је око 70.000 m<sup>3</sup> отпада годишње (<https://duboko.rs/>).



Слика 66. Привремене депоније грађевинског материјала на Златибору  
Фото: С. Дења (2017; 2021)

Већи проблем представља *одлагање отпада животињског порекла* због постојања већег броја произвођача (кланице, занатске радње, фарме), највише на територији Мачката, Криве Реке, Мешника и Чајетине. Већи прерађивачи (нпр. „Златиборац“ и ПИК „Златибор“) имају склопљене уговоре са Фабриком анималних беланчевина и масти „Напредак“ у Ђуприји. Међутим, код мањих постројења овај начин одлагања није организован, па се стога јавља проблем дивљих депонија, а самим тим и загађења воде, земљишта и могућности изазивања заразних болести. Такође, изванредан изазов представљају привремене *депоније грађевинског отпада* које настају приликом изградње објеката (Златибор). У највећем обиму оне се након завршетка градње, у складу са обавезама инвеститора елеминишу.

Табела 108. Локације нелегалних депонија у месним заједницама на територији општине Чајетина

Локација	Кол. (m <sup>3</sup> )
МЗ Алин Поток (Дабска превија)	20,0
МЗ Бранешци (засеок Росићи Око; пут ка Нинчићима)	20,0
МЗ Голово (засеок Веланци)	70,0
МЗ Гостиље (од Љубиша према Гостиљу; Осоје, према војној кући (Чигота)	80,0
МЗ Доброселица (пут ка Доњем селу)	50,0
МЗ Јабланица (Ђуровић гробље, у близини трафостанице)	150,0
МЗ Крива река (пут Крива Река-Голово)	50,0
МЗ Љубиш (Љубишка превија; Кукањици; Смиљанско гробље; према Чубрацима Мајдан)	150,0
МЗ Мачкат (депонија Мачкат; Лазино брдо)	80,0
МЗ Мушвете (испод кланице; пут Мушвете-Чајетина)	30,0
МЗ Рожанство (гробље код капеле у Рожанству; пут кроз Тић-поље)	200,0
МЗ Рудине (Осоје; после трафостанице, испод кућица за противградну заштиту)	200,0
МЗ Трипкова (Радишића кос; Рид према Ристановићима; Товарница, Танасијевића гај)	250,0
МЗ Трнава (засеок Дедовићи)	100,0
МЗ Шљивовица (изнад кафане „Пинтор“, Каљевићи; Горња Шљивовица; депонија Костадиновићи; депонија Луковићи; засеок Локва; пут ка засеку Станићи)	450,0
МЗ Семегњиво (код водопада Скакавац; пут од железничке станице ка центру села)	60,0

Извор: Локални план управљања отпадом на територији општине Чајетина (2014)

Из потребе *примарне селекције сувог и мокрог отпада*, на три локације на Златибору су постављена рециклажна острва (код хотела „Дунав“, одмаралишта „Нарцис“ и кружног тока на Краљевим водама). У том правцу је формирано и *рециклажно двориште у Семегњевоу*. Комунално предузеће је набавило и 250 контејнера (100 пластичних) за отпад запремине 1,1 m<sup>3</sup> вредности преко 2,3 милиона динара. Они су углавном распоређени на територијама МЗ Златибор и Чајетина (Златиборске вести, август, 2020). У предстојећем периоду треба више радити на примарној и секундарној рециклажи отпада који се може искористити као секундарна сировина, али и у процесу компостирања и коминуција.



Слика 67. Капацитети за пријем и превоз отпада на територији општине Чајетина  
 Фото: С. Денда (2017); КЈП „Златибор“ (2022)

**17. Очување мира и тишине** – За подручје општине Чајетина је донета Одлука о мерама за заштиту од буке. **Бука** настаје у саобраћају, индустријским постројењима (стругаре, прерада камена, бетонска база) и поједним угоститељским објектима. Извршеним **акустичким зонирањем** издвојено је пет зона: *I зона* (дворишта објеката са статусом лечилишта), *II зона* (дворишта образовних установа, црквена дворишта, део туристичког центра Златибор и сеоска насеља), *III зона* (градско насеље Чајетина и градски центар Златибора), *IV зона* (појас уз магистрални пут Ужице–Подгорица, центар варошице Чајетина, ужи градски центар Златибора) и *V зона* (подручје планираног занатско-пословног комплекса уз магистрални пут Ужице–Вишеград). Гранични нивои буке се крећу од дневних 50 dBA (I и II), 55 dBA (III), 60–65 dBA (IV и V), односно 40 dBA (I), преко 45 dBA (II и III) тј. 50–55 dBA (IV и V). Најугроженији је градски центар Златибора (Краљев трг, привремена аутобуска станица и околни простор), где често долази до прекорачења дозвољених вредности (Одлука о мерама за заштиту од буке, 2007). Као све чешћи извор буке наводи се извођење радова везаних за интензивну грађевинску активност. Међутим, подаци инспекције за заштиту животне средине указују да је током 2020. г. било само осам представки везаних за прекорачење буке (Извештај о раду за 2020. годину и показатељи делотворности инспекцијског надзора, 2021).

**18. Доступан и квалитетан јавни превоз – Функционисање система јавног масовног путничког превоза** је значајно са аспекта дневних миграција (одлазак на посао и у школу), као и туристичких кретања. Доминантан вид јавног путничког превоза представља **аутобуски саобраћај**. На Златибору функционише већи број међумесних линија (транзитне и директне), али и одређене локалне линије (28 полазака ка Ужицу). Током шпица сезоне кроз аутобуску станицу дневно прође 65 међуградских, 25 локалних и 30 транзитних аутобуса. Свакодневни **превоз ученика** се обавља на већем броју релација: *Златибор–Ужице* (Златибор – Чајетина – Сушица – Мачкат – Бела земља – Попова вода – Ужице); *Горња Шљивовица* (црква) – *Чајетина–Златибор*; *Бела Земља – Рожанство – Трнава – Сирогојно – Љубиш; Владаје – Алин Поток – Чајетина; Јабланица–Златибор–Чајетина; Алин Поток – Златибор; Чајетина –Трипкова* (Танасијевића раскрсница); *Алин Поток – Голово – Чајетина; Локва–Сушица; Бела Земља – Поњавићи – Крива Река – Мачкат* (школа); *Мушвете–Сушица–Чајетина; Доњи Љубиш –Љубиш – Горњи Љубиш – Школа* (центар); *Доњи Љубиш – Терзићи – Школа* (центар); *Горњи Љубиш – Терзићи – Школа* (центар); *Горњи Љубиш – Гостиље – Алин Поток – Чајетина; Водице – Златибор* (школа) – *Чајетина – Златибор – Водице и Бранешци – Зарића кућа – Чајетина* (документација општине Чајетина).

Осим ученика, право на повлашћену возњу (бесплатна годишња карта) остварују инвалидна лица по различитим основама, добровољни даваоци крви, чланови удружења оболелих од различитих болести, пратиоци слепих лица, лица у стању социјалне потребе и лица старија од 80 година. Такође, лица старија од 65 година имају право на годишњу карту уз учешће од 30% (Одлука о повлашћеном превозу за 2020. г., 2019). Тренутно стање аутобуске станице (неодговарајућа локација, непостојање станичког објекта и додатних техничко-технолошких садржаја) не омогућава квалитетно пружање услуге превоза. У циљу бољег међуопштинске (међунасељенске) повезаности предлаже се успостављање



**јавног аутобуског превоза** на линијама *Нова Варош – Бурађа – Ојковица – Јасеново – Љубиш – Ариље, Бајина Башта – Калуђерске Баре – Шљивовица – Митровац – Перућац – Бајина Башта и Калуђерске Баре – Кремна – Семегњево* (железничка станица Златибор). Активирање ове линије ће бити могуће након успостављања везе са туристичким центром Златибор (Пр. пл. општине Чајетина, 2010). Грађанима Чајетине осим аутобуског на располагању стоји и **ауто-такси превоз** (Alex taxi“, „Махи такси“, „Taxi Zlatibor“), међу којима поједини обављају и услуге линијског превоза.

**19. Доступност образовних институција** – Организација васпитно-образовног процеса на територији општине се одвија на више новона. У саставу матичне **предшколске установе** осим објекта „Радост“ у Чајетини налазе се следећа издвојена одељења (радне јединице): „Нарцис“, Златибор (750 m<sup>2</sup>), „Маслачак“, Крива Река (80 m<sup>2</sup>); „Пахуљица“, Сирогојно (60 m<sup>2</sup>); „Пчелица“, Мачкат (160 m<sup>2</sup>); „Невен“, Шљивовица (150 m<sup>2</sup>); „Пачија школа“, Рожанство (90 m<sup>2</sup>) и „Љубичица“, Љубиш (45 m<sup>2</sup>) (Мрежа јавних предшколских установа, 2019). У раздобљу 2008–2021. г., на територији општине је отворено чак шест издвојених одељења у сеоским месним заједницама: *Крива Река* (2008), *Сирогојно* (2009), *Мачкат* (2012), *Шљивовица* (2014), *Рожанство* (2017), *Љубиш* (2021), адаптирано приземље вртића на Златибору у фебруару и дограђен и реконструисан вртић у Чајетини у септембру 2017. године (Златиборске вести, 2020, 2021).

Број деце до 6 година старости се креће од 769 (2015), 778 (2017) до 877 (2019) (Профил општине Чајетина, 2021). Предшколске програме на територији општине Чајетина похађа око 500 деце – 428 (2015), 516 (2017), 561 (2019) тј. око 200 у Чајетини, 125 на Златибору, 60 у Мачкату, 28 у Кривој Реци, 23 у Шљивовици, 22 у Сирогојну и пет у Рожанству. У току 2019. г., уписано је око 48-оро деце преко капацитета (24 градска и 24 остала насеља). Обухват деце предшколским образовањем је веома висок и прелази 83% (Чајетина 96,8%, Златибор 84,7%, Сирогојно 69%, Крива Река 50%, Шљивовица 55,6%, Мачкат 80,3%) (Златиборске вести, фебруар, 2019; децембар, 2020; Предшколска установа „Радост“, 2021). Према *старосним категоријама*, предшколским образовањем 2015–2019. г., просечно је обухваћено 42,1% деце узраста 0–3 године (тренд раста 104–190 деце), 85,2% деце од 3 године до поласка у припремни програм (201–266 деце), док је обухват деце припремним предшколским програмом око 106,5% (учествују и деца из других насеља са територије града Ужица и општине Нова Варош). (Профил општине Чајетина, 2021).

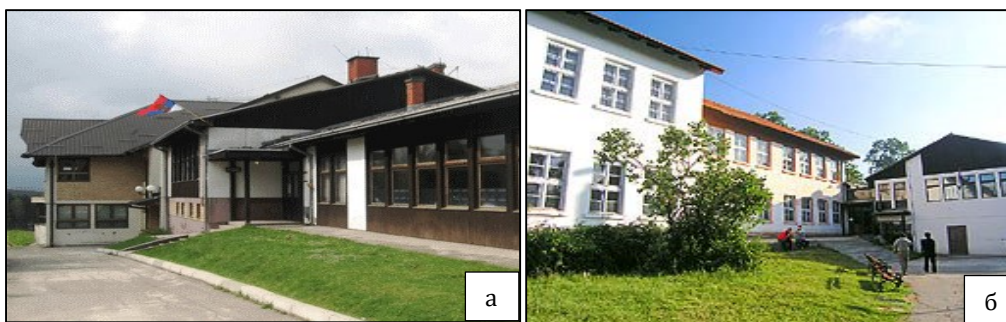


**Слика 68.** Објекти предшколске установе на територији општине Чајетина  
а) објекат „Радост“, Чајетина; б) објекат „Невен“, Шљивовица; в) објекат „Пчелица“, Мачкат  
Извор: Предшколска установа „Радост“, Чајетина (2022)

Такође, постоје три матичне **осморазредне установе**: *ОШ „Димитрије Туцовић“ у Чајетини са издвојеним објектима на Златибору и Јабланици, ОШ „Миливоје Боровић“ у Мачкату* (осморазредно одељење у Шљивовици и четвороразредна одељења у Горњој Шљивовици и Кривој Реци) и *ОШ „Саво Јовановић Сирогојно“ у Сирогојну* (осмогодишња у Љубишу и четворогодишња одељења у Рожанству и Жељинама), као и **средња школа у Чајетини**. Целокупан образовни процес обавља 164 наставника (126 у основним и 38 у средњој школи). Током школске 2019/20. г., највећу основну школу у Чајетини је похађало 686 ученика, у Мачкату 87 и Сирогојну 244 ученика распоређених у 72 одељења. У школској популацији (7–14), незнатно се смањује број деце – 1.071 (2015), 1.062 (2017) до 1.022

(2019). Од 2015/16–2019/20. г., одржава се број ученика уписаних у матичне школе (просечно 623), као и тренд смањења у подручним одељењима (око 446 ученика) са 473 (2015) на 410 (2019). Нето стопа обухвата основним образовањем се кретала око 100,4%<sup>228</sup>. Број ученика који завршава осмогодишње образовање осцилира (171 – 2015., 121 – 2017., 136 – 2019.), са просечном стопом завршавања школе од 101,0%. Само незнатан број ђака одустаје од основношколског образовања (0,1–0,3%).

Континуирано се повећава број средњошколске популације (15–18) са 483 деце (2015), 548 (2017) до 559 деце (2019). У општинском центру Чајетина функционише средња *Угоститељско-туристичка школа*. Поменућа установа уписује ученике из више подручја рада: трговина (комерцијалиста, финансијски администратор, економски техничар), угоститељство (кулинарски и угоститељски техничар) и туризам (туристички и туристичко-хотелијерски техничар). За извођење практичне наставе, школа од 2010. г. поседује ресторан на Златибору. У раздобљу 2015/16–2019/20. г. ову школу је похађало у просеку 287 ученика у 13 одељења (најмање 2016. – 265, највише 2019. – 319) (подаци установа; Министарство просвете, 2021; Профил општине Чајетина, 2021). Број ученика који завршава средњошколско образовање се мења из године у годину и креће се између 60–88 ученика, док је стопа одустајања од школе нешто већа него у претходном образовном циклусу (1,6–3,9%).



**Слика 69.** Објекти образовних институција на територији општине Чајетина  
а) објекат основне школе на Златибору; б) објекат средње школе у Чајетини  
Извор: ОШ „Димитрије Туцовић“ (2022); Угоститељско-туристичка школа (2022)

У циљу унапређења образовног процеса, улаже се у инфраструктурну опремљеност објеката. Најпре је обављена реконструкција ОШ „Миливоје Боровић“ (издвојено одељењу Шљивовици). Током 2019. г. завршена је реконструкција ОШ „Димитрије Туцовић“ у Чајетини. Извршена је замена крова, електроинсталација, подова, мокрих чворова, изолације и столарије укупне вредности 55 милиона динара, чиме је обезбеђена енергетска ефикасност. На листи приоритета у будућем периоду је завршетак физкултурне сале на Златибору и адаптација школе у Сиргојну (Златиборске вести, 2021).

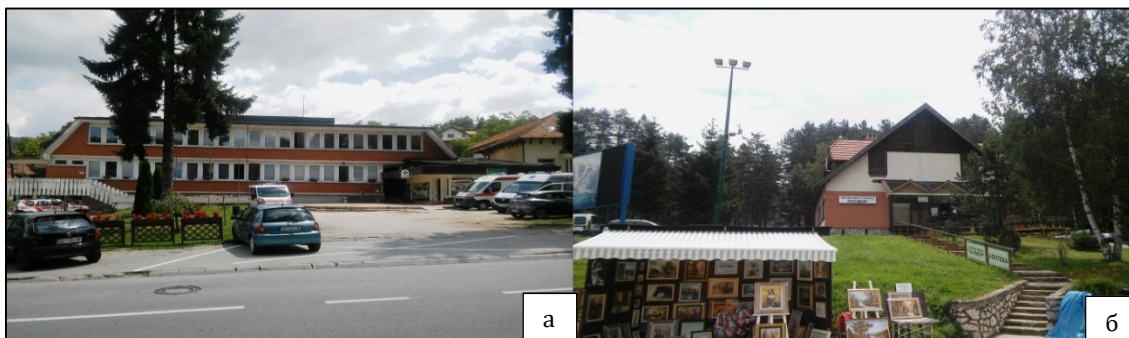
**20. Доступност здравствене службе** – Према Уредби о плану мреже здравствених установа у Србији, на територији општине Чајетина **примарна здравствена заштита** се обавља у **Дому здравља у Чајетини**, у надлежности Здравственог центра „Ужице“<sup>229</sup>. У његовом окриљу се налази и **здравствена станица на Златибору, као и здравствене амбуланте у Сирогојну, Гостиљу, Љубишу, Јабланици и Шљивовици** (<http://www.zcue.rs/>). Од

<sup>228</sup> Већи обухват образовањем (> 100%) је условљен чињеницом да ове основне школе похађају и деца из сеоских заједница са територије града Ужица и општине Нова Варош.

<sup>229</sup> Почетак рада се везује за 1946. г. када је Окружно грађевинско предузеће „Ужограп“ завршило градњу амбуланте. Народна амбуланта је располагала са 15 кревета и стоматолошком ординацијом, која је 1961. г. прерасла у Дом здравља (А. Савић, 2013). У међуратном периоду саграђена је и амбуланта у Сирогојну, а њено коришћење се везује за период 50-их година (Ђалдовић & Мандић, 2015). У наредним годинама, на иницијативу мештана су отворене амбуланте у Мачкату 1971. г. (користили су је грађани Криве Реке, Трипкове, Мушвете и Качера) и Шљивовици (1981) (М. Ђенић, 1987; Познановић, 2013; И. Поповић, 1972).

објекта *секундарне здравствене заштите* постоји *Специјална болница за болести штитасте жлезде и болести метаболизма „Чигота“ на Златибору* са 72 постеље. У сеоским заједницама које немају организовану здравствену заштиту (Јабланица, Доброселица, Семегњево, Трипкова), спроводе се периодични превентивни здравствени прегледи. У плану мреже је и *државна апотекарска установа „Ужице“* са три апотеке (Чајетина, Златибор и Златибор – центар) и већи број приватних апотека и дрогерија („Кршенковић“, „Ива 1 и 2“, „Lilly“, „DM“ и „Vegafarma“ у Сирогојну). Лабораторијске услуге се осим СБ „Чигота“ могу још обавити у „AS Medica“ и пословници „Aqualab-a“ на Златибору. На располагању стоји још шест стоматолошких и једна педијатријска ординација.

У *сектору здравственог осигурања* (РФЗО), у 2021. г. је евидентирано 15.285 активних осигураника по следећим категоријама осигурања: запослена лица (5.644/36,9%), незапослена лица (652/4,3%), корисници пензије и других накнада (3.805/24,9%), лица која обављају самосталну делатност (587/3,8%), пољопривредници (207/1,3%), осигураници на терет буџета (287/1,9%) и остали (77/0,5%). Чланови породица осигураника чине 26,3% (4.026 лица) (РФЗО, 2021). Са укупно 64 запослених радника у Дому здравља, од чега 14 лекара (општа медицина – 4; специјализација – 3; остали специјалисти – 7), два стоматолога и једног фармацеута и 37 здравствених радника, може се констатовати да садашњи број не задовољава потребе грађана. О томе нам говори чињеница да је од 2015. г. на 1 лекара долазило просечно 594 становника (1,6–1,7 лекара на 1.000 ст.), што представља благу регресију у односу на претходни период (609 ст. у 2019. г.). Најлошија ситуација је у сектору здравствене заштите жена (0,1–0,2 лекара на 1.000 ст.), омладине (0,6 лекара на 1.000 ст.) и одраслог становништва (0,8–0,9 лекара на 1.000 ст.), док је нешто бољи положај на пољу здравствене заштите деце (2,4–2,6 лекара на 1.000 ст.) (Општине и региони у РС, 2016–2020).



Слика 70. Објекти здравствених установа на територији општине Чајетина  
 а) Дом здравља, Чајетина; б) здравствена станица, Златибор  
 Фото: С. Денда (2019)

*Подаци о здрављу становништва* добијени од Дома здравља у Чајетини и редовних публикација Института јавног здравља показују да због наглашене старости популације доминирају масовне, незаразне болести. Према извештају Завода за јавно здравље из Ужица, у амбулантно-диспанзерским службама Дома здравља Чајетина 2015–2019. г. регистровано је 139.684 обољења (најмање 25.260 или 1.763,7 на 1.000 ст. у 2015. и највише 32.164 или 2.208,5 на 1.000 ст. у 2019.). У погледу морбидитета, доминирају *болести система за дисање, система крвотока, урогениталног система, мишићно-коштаног система и везивног ткива, тумори и болести услед повреда, тровања и деловања спољних фактора*. У већем порасту су и *урођене деформације и обољења зуба* (ЗЗЈЗ Ужице, 2016–2020). Такво стање потврђују и *подаци о главним узроцима леталитета* међу којима прво место заузимају *кардиоваскуларне болести* (60,3%), *тумори тј. неоплазме* (16,6%), *повреде и други спољни фактори* (4,6%), *дигестивне болести* (4,0%), *болести метаболизма* (3,9%), *плућна обољења* (3,2%), *болести нервног система и чула* (3,0%), *патолошки симптоми и налази лабораторијских анализа* (2,1%) и *обољења мокраћно-полног система* (1,9%) (Општине и региони у РС, 2016– 2020). Имајући у виду све већи број повремених



становника у туристичком центру Златибор, услуга примарне здравствене заштите у објекту од 390 m<sup>2</sup>, на површини од 0,8 ha, није на задовољавајућем нивоу. Стога, у будућности се планира пренамена постојећег и изградња новог на површини 0,7 ha, на локацији Голија – Чоловића брдо, у склопу других објеката јавне намене (ПГР Чајетина и Златибор, 2013; Златиборске вести, новембар, 2020).

**21. Доступност установа социјалне заштите – О социјалном стању становника** на територији општине говори степен економске неједнакости (тзв. „дини коефицијент“) чија вредност је у распону 0–100 поена. Ова општина је током 2013. г. имала вредност коефицијента 34,3 поена, нешто повољније од републичког просека (38,0 поена). Карактерише је низак релативни јаз од сиромаштва (8,8%), са стопом ризика од сиромаштва од 26,5%.

**Носиоци социјалне заштите** у општини су Центар за социјални рад „Чајетина“ и служба Црвеног крста. Укупно је ангажовано седморо лица, а за потребе грађана на располагању је двоје стручних сарадника. У периоду 2015–2019. г., укупан **број корисника социјалне заштите** је стално увећаван (просечно 1.022 корисника) са 980 (2015), 1.014 (2017) до 1.065 (2019). Њихов удео у укупној популацији је око 7,1%. Стога, присутан је неповољан однос броја сарадника и корисника социјалне заштите (245 – 2015., 507 – 2017., 533 – 2019), као и броја сарадника и становништва општине (3.586 – 2015., 7.255 – 2017., 7.363 – 2019). У контексту одређених категорија корисника, посебну важност има најмлађа и најстарија популација. Број деце у једницама смештаја (0–17), као и број деце у хранитељским породицама (2–5 породица) је на ниском нивоу (око 5 корисника). Број деце у резиденцијалним установама је забележен само 2019. г. (0,4%), док у читавом периоду нису евидентирана деца са инвалидитетом. Уједно, услуге Дневног центра за децу ометену у развоју користи 14 корисника. Са друге стране, мали је просечан број корисника државних домова за старе (око 8) са уделом од 0,1%, док је број корисника услуга геронтослужбе годинама приближан (око 70)<sup>230</sup>. У евиденције ЦСР „Чајетина“ присутан је и одређен број деце (6–17) у сукобу са законом (> 8 лица), са просечном стопом од 5,3%. Забрињава податак о узлазном тренду пријављених случајева породичног насиља према деци и женама (ЦСР, 2016–2020) (табела 109).

**Табела 109.** Број корисника социјалних услуга по категоријама на територији општине Чајетина 2015–2019. г.

Индикатор	2015	2016	2017	2018	2019
Број деце која користе услуге смештаја (0–17)	5	5	5	5	6
Број деце у хранитељским породицама	5	5	5	5	5
Број деце у резиденцијалним установама	–	–	–	–	1
Број деце са инвалидитетом у резиденцијалним установама	–	–	–	–	1
Број деце у Дневном боравку за ометене у развоју	14	14	14	14	14
Број корисника државних домова (65 и више година)	7	7	9	10	5
Број корисника услуга геронтослужбе	–	70	67	68	67
Број деце у сукобу са законом	7	8	9	8	10
Број пријављених случајева породичног насиља према деци	22	10	33	41	42
Број пријављених случајева породичног насиља према женама	35	32	81	102	95

Извор: Центар за социјални рад Чајетина, 2020; Профил општине Чајетина, 2021

На основу доступних података, преко 2/3 корисника су чинила пунолетна лица. Према узрасту (2011–2014), највећи удео су чинили одрасли (55,7%), деца (20,5%), остарели (17,6%) и млади (6,2%). По категоријама, међу малолетним лицима доминирају особе угрожене породичном ситуацијом (65,4%), лица са поремећајима у понашању (16,2%) и ометени у психофизичком развоју (8,1%), док преостали део (10,9%) чине преостале групације. Супротно, међу пунолетним лицима најзаступљенија су физички и психички ометена лица (26,3%), остали корисници социјалне заштите (27,8%) и остарела лица

<sup>230</sup> У систему пензијско-инвалидског осигурања филијале Чајетина, 2020. г. евидентирано је 3.636 корисника пензија из категорија запослених (2.676/73,6%), пољопривредника (751/20,6%) и самосталних делатности (209/5,7%). Просечна висина пензија је износила 22.482 дин. (макс. 25.392 за запослене и мин. 11.962 за пољопривреднике) (ПИО фонд, 2021).

(19,5%), док мањи део (26,6%) заузимају остали (са поремећајима у понашању, материјално необезбеђена и незбринута лица) (Општине и региони у РС, 2012–2015).

**Новчана средства општине** издвојена за социјалну заштиту су значајна (103,9 мил. дин. у 2020. г.). Тако је за услугу „помоћ у кући за стара лица“ определила 11,2 мил. динара. За друге услуге, Дневни боравак „Зрачак“ за децу са сметњама у развоју (5,5 мил. дин.) и њихове личне пратиоце (7,0 мил. дин.)<sup>231</sup>, помоћ у кући деци са инвалидитетом (1,9 мил. дин.), вантелесну оплодњу (1,5 мил. дин.), родитељски додаток (18,3 мил. дин.)<sup>232</sup> и смештај деце у домове (700.000 дин.), док је за функционисање СОС телефона за жртве насиља у породици планирано 250.000 динара. Истовремено, за субвенционисање комуналних услуга за најсиромашније грађане одвојено је 2,0 мил. дин., једнократну новчану помоћ 10,5 милиона и лица са пензијама испод 30.000 дин. око 7,0 мил. дин. Подршка најмлађима се огледа у повлашћеном превозу (29,0 мил. дин.) и студентским стипендијама у износу од 7,5 милиона динара (Златиборске вести, септембар, 2020). Посматрајући новчана давања, долази до благог увећања броја корисника новчане социјалне помоћи, уз блажи тренд опадања корисника основног и увећаног додатка за негу и помоћ другог лица. Истовремено, охрабрује податак о континуираном опадању броја корисника дечјег додатка, што потврђује боље породичне финансијске прилике.

**Табела 110.** Број корисника новчане помоћи по категоријама на територији општине Чајетина 2015–2019. г.

Индикатор	2015	2016	2017	2018	2019
Број корисника новчане социјалне помоћи (породице)	67	73	69	62	89
Број корисника основног додатка за негу и помоћ другог лица	49	44	37	34	32
Број корисника увећаног додатка за негу и помоћ другог лица	82	88	82	75	79
Број корисника једнократне социјалне помоћи	–	331	400	369	268
Број корисника дечјег додатка (0–17)	572	540	531	520	514
Број корисника увећаног дечијег додатка (0–17 година)	102	104	97	99	88
Број корисника помоћи за оспособљавање за рад	1	1	1	1	1

Извор: Профил општине Чајетина, 2021

**22. Доступност осталих јавних служби** – У погледу доступности садржаја осталих јавних служби и сервиса, они су у великој мери заступљени у **општинском центру и насељу Златибор**, а у одређеној мери у **сеоским заједницама**<sup>233</sup>. Осим образовних и културних потреба, здравствене и социјалне заштите, комуналних делатности и јавног информисања, постоји низ услуга у оквиру **општинске управе**. Ту се првенствено мисли на *локалну пореску администрацију, одсек за општу управу и урбанизам, матичну службу и одељење за инспекцијске послове*. У општинском центру се налазе и *испоставе Републичког фонда за здравствено осигурање (РФЗО) и Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање (ПИО), као и филијале Националне службе за запошљавање (НСЗ) и катастра непокретности Републичког геодетског завода (РГЗ)*.

Са друге стране, важан сегмент представља могућност финансијских и поштанских трансакција. Стога, у већим насељима функционише **поштански саобраћај**. Према

<sup>231</sup> Пионирски подухват представља Дневни боравак за децу ометену у развоју покренут од стране Центра за социјални рад 2009. године. Од 2014. г., пружалац ове социјалне услуге у просторијама ОШ „Димитрије Туцовић“ у Чајетини је Удружења грађана „Златиборски круг“. Корисници ове услуге су деца и млади са сметњама у развоју (5–26 година). Према последњим подацима, укупно 13 лица похађа програм (<http://www.zlatiborskikrug.org.rs>).

<sup>232</sup> Право на родитељски додаток за прворођено дете износи 85.000,00 динара, за другорођено 110.000,00 динара, за трећорођено и свако наредно дете 160.000,00 динара (Одлука о родитељском додатку, 2019).

<sup>233</sup> Организација јавне управе има дугу предисторију. Наиме, још 1882. г., прекопута кафане Сретена Мићића подигнута је мања дрвена зграда у којој се налазио суд чајетинске општине. Од осталих управних органа, у варошици се налазило седиште среза златиборског, које је из Мићићевог конака премештено у његову адаптирану механу у чијем приземљу се налазио и затвор. Знатно касније, почетком тридесетих година XX в., оснива се срески суд у згради чајетинске општине (1931) и катастарска управа (1938) (Kuzović, 2018; М. Ђенић, 1990).



подацима Јавног предузећа „Поште Србије“ на територији општине Чајетина, у оквиру Радне јединице Ужице, постоји осам поштанских јединица (Чајетина, Златибор, Сирогојно, Гостиље, Саиновина, Рожанство, Љубиш, Мачкат) (ЈП Пошта Србије, 2021). Савременим променама, ПТТ и информационо-комуникациона мрежа је ушла у нову развојну фазу прилагођавајући се промена на тржишту.



**Слика 71.** Остали објекти ојавне намене на простору општине Чајетина  
 а) објекат општинске управе; б) служба за катастар непокретности; в) вишефункционални објекат  
 Фото: С. Денда (2019)

Међутим, велики недостатак се огледа у немогућности остваривања права у оквиру **правосудних институција**. Реформом правосудног система од 2008. и 2013. г., општина Чајетина је остала без самосталне организације Основног суда са 22 радника (5 судија). Уместо *Основног суда*, формирана је пријемна канцеларија Основног суда из Ужица. Сличну судбину је доживео и *Прекршајни суд* који је успео да задржи судску јединицу. О неадекватној правосудној реформи говоре статистички **подаци о правоснажно осуђеним пунолетним и малолетним лицима** према месту извршења кривичног дела. У периоду 2015–2019. г., правоснажно је осуђено 121 пунолетно лице (највише 35 у 2017. г.). Највећи удео су чиниле *пресуде против имовине* (23,1%), *против здравља људи* (14,9%) и *против безбедности јавног саобраћаја* (13,2%). Занемарљив је број пресуда *против јавног саобраћаја тј. службене дужности* (0,8%). Несумњиво, на широк опсег преосталих кривичних дела (46) отпада 38,0% пресуда. Знатно мањи број пресуда (15) се везује за малолетна лица од тога 60,0% на *пресуде против имовине*, 13,3% *против имовине и тела*, док све остале чине 26,7% пресуда (Општине и региони у РС, 2016–2020). Неопходно је тежити другачијој организацији, имајући у виду територијални обухват општине и постојање Златибора као најпосећенијег туристичког центра (већи број кривичних дела и саобраћајних прекршаја). Томе треба придодати и све већи број закључених купопродајних уговора, с обзиром на интензивну стамбену изградњу.

**23. Доступност малопродајних трговинских радњи и угоститељских објеката** – Због све растућих туристичких потреба и великог броја сезонских становника, присутан је све већи број продавница, самоуслуга и трговинских објеката различите намене (табела 111). На територији општине Чајетина, у **сектору трговине на велико и мало**, званично је регистровано 162 објеката, највише у склопу Тржног центра на Златибору и општинском центру. Појединачно, доминантну заступљеност имају **специјализоване продавнице различите намене** (37,6%). Међу њима највећи удео имају *продавнице одеће* (17) и *остале трговине на мало новим производима* (12). У већем броју присутне су још и *продавнице текстилних производа* (8), *меса и месних прерађевина* (5), *метала, боја и лакова* (4), *намештаја, опреме за осветљење и осталим предметима за домаћинство*, као и *продавнице књига* (3). Међу **неспецијализованим продавницама**, преовлађује *трговина животним намирницама* (36 или 22,2%) и *осталим производима* (43 или 26,5%) у Чајетини, Златибору, Сирогојну, Мачкату, Кривој Реци, Гостиљу, Шљивовици и Трнави. Знатно мање учешће имају *трговине на пијацама и тезгама* (укупно 9), које се баве продајом животних намирница (храна, пиће и дуван), текстила, одеће и обуће, као и остале робе. Трговину изван продавница, тезги и пијаца чини 12 објеката у Чајетини и на Златибору (<https://www.bifidex.com/>).

**Табела 111.** Број објеката у сектору трговине по делатности на територији општине Чајетина

Делатност	Бројно стање	Удео (%)
Трговина на мало у неспецијализованим продавницама, претежно храном, пићима и дуваном	36	22,2
Остала трговина у неспецијализованим продавницама	43	26,5
Трговина на мало у специјализованим продавницама	61	37,6
Трговина на мало на тезгама и пијацама	9	5,5
Трговина на мало изван продавница, тезги и пијаца	12	7,4
Трговина на мало посредством поште и интернета	1	0,6

Извор: <https://www.bifidex.com/>

Са намером проширења и оптимизације понуде, од 01. јула 2016. г. започиње са радом **нова златиборска пијаца**, инвестиција вредна 12 милиона динара. На овом простору је постављено 89 типских објеката (62 кућице за продају сувенира, воћа, поврћа, меда и шумских плодова, као и производа домаће радиности и 17 кућица за сухомеснате и млечне производе). Она је у потпуности инфраструктурно опремљена (ограда, решен одвод атмосферских вода и санитарни чвор) (Златиборске вести, јул, 2016). Тенденција је да са ширењем Златибора дође до измештања постојеће локације пијаце и градње нове отвореног типа на површини око 2.690 m<sup>2</sup>. Осим мешовите пијаце на Златибору, у Кривој Реци функционише и *сточна пијаца*.

**Табела 112.** Број објеката у сектору услуга смештаја и исхране по делатности на територији општине Чајетина

Делатност	Бројно стање	Удео (%)
Ресторани и покретни угоститељски објекти	165	82,1
Кетеринг	4	2,0
Услуге припремања и послуживања пића	32	15,9

Извор: <https://www.bifidex.com/>

Од осталих услужних објеката, најбројније су **радње из сектора смештаја и исхране** (табела 112). На читавој територији је евидентиран 201 објекат који припадају угоститељској делатности (ресторани, кетеринг и припремање и услуживање пића). Међу њима *81,1% припада категорији ресторана и покретних објеката, док 15,9% чине објекти за припремање и послуживање пића*. Преко 83,0% ових објеката се налази у урбаном подручју (71,1% на Златибору), а потом у Мачкату (9), Бранешцима (6), Шљивовици (5), Сирогојну (4), Љубишу (3), Семегњеву и Доброселици (2) и по један објекат у Гостиљу и Рожанству (<https://www.bifidex.com/>).



**Слика 72.** Трговинско-услужни објекти на територији општине Чајетина

а) ресторан „Петица“, Златибор; б) објекат „Златиборске пијаце“; в) национални ресторан „Бајо“, Мачкат  
 Фото: С. Денда (2017)

У питању су углавном објекти *традиционалне кухиње* („Златни бор“, „Перун“, „Гостиљска врела“, „Пећинар“, „Бошкова вода“, „Пастир“, „Златиборски пастув“, „Рујно“, Национална кућа „Бајо“, „Код Лоја“, „Петица“, „Колиба код Милунке“, „Крчма гај“, „Стари Бајо“, „Бели бор“, „Под бором“, „Гурман“, „Гозба“, „Беган“, „Мачкат“, „Код Илије“, „Мој завичај“, „Крчма на брегу“, „Лесковац“, „Пего“, „Огњиште“) и у мањем броју *интернационалне кухиње* („Бајка“, „Central inn“, „Kaiserhof“, „Grand“, „Златиборска коноба“ и други. Такође присутно је више *барова, кафеа*,

посластичарница, пицерија и сличних објеката („Феникс“, „Vendome“, „Grand Irish Pub“, „Фама“, „Актер“, „Adagio“, „Краљев трг“, „Нови Аполо“, „Вукадин“, „Лидеро“, „Златиборска пивница“, „Пако“, „Ритуал“, „La casa della bomboniera“ и многи други).

**24. Рад безбедносних органа** – Безбедност на територији општине спроводе припадници Министарства унутрашњих послова из полицијске станице Чајетина, као и испоставе Златибор (Полицијска управа у Ужицу). Због широког опсега делатности, разуђености насеља и све већег броја привремених становника и посетилаца, обезбеђивање безбедносних услова је веома отежано. У периоду 2016–2020. г. (табела 113), регистровано је **732 прекршаја регулисаних различитим законима** (просечно 150 годишње). Највећи део (48,5%) чине прекршаји обухваћени *Законом о јавном реду и миру*, а међу њима 212 лица (29,0%) кажњених због вређања, вршења насиља, претње и туче (члан 9). Истим законом обухваћена су и лица због непристојног, дрског и безобзирног понашања – 62 лица/8,5% (члан 8.) и вређање службеног лица у вршењу службене дужности – 52 лица/7,1% (члан 22). На следећем месту се налазе санкционисани за кршење *Закона о личној карти* (33,2%), највише због непоседовања или непријављивања нестанка личног документа (25,5% или 187 лица). Одређен број лица (по 2,9% или 21 лице) је пријављен по основу *Закона о спречавању насиља у породици* (члан 36) и *Закона о заштити државне границе* (члан 65). Нешто мањи број (20 лица или 2,7%) је обухваћено *Законом о оружју и муницији* (члан 48). По преосталим правним основама, кажњено је још 101 лице (13,8%). Услед епидемије болести COVID-19, у више наврата током 2020. г., додатно је санкционисано 31 лице (чл. 1 и 4д – забрана кретања) (документација МУП-а).

Табела 113. Број прекршаја према правном основу на територији општине Чајетина 2016–2020. г.

Основ	2016	2017	2018	2019	2020
Закон о заштити од пожара			2		
Закон о спречавању насеља и недоличног понашања на спортским приредбама		1			
Закон о личној карти	32	99	40	52	20
Закон о странцима	11	12	12		
Закон о заштити државне границе	4	17			
Закон о јавном реду и миру (стари и нови)	118	89	84	46	34
Закон о приватном обезбеђењу				19	
Закон о јавном окупљању		2			
Закон о оружју и муницији	3	4	4	8	6
Закон о спречавању насиља у породици		5	5	6	5
Закон о граничној контроли			3		7
Закон о странцима			2		
<b>Укупно</b>	<b>168</b>	<b>229</b>	<b>152</b>	<b>131</b>	<b>72</b>

Извор: Интерна документација Министарства унутрашњих послова

По **кривичном основу** (табела 114), 2016–2020. г. је третирано 934 лица, од тога највише *Кривичним закоником* (95,2%), а незнатно *Законом о јавном реду и миру* (4,6%) и *Законом о пореском поступку и пореској администрацији* (0,2%). Преко 67,0% је санкционисано на темељу 10 одредби Кривичног законика: чл. 204 – тешка крађа (135 лица/14,5%), чл. 246а – неовлашћено држање опојних дрога (115 лица/12,3%), чл. 203 – крађа (95 лица/10,2%), чл. 289 – угрожавање јавног саобраћаја (83 лица/8,9%), чл. 194 – насиље у породици (61 лице/6,5%), чл. 138 – угрожавање сигурности (40 лица/4,3%), чл. 297 – тешка дела против безбедности јавног саобраћаја (33 лица/3,5%), чл. 122 – лака телесна повреда и чл. 208 – превара (по 24 лица/2,6%), чл. 121 – тешка телесна повреда (22 лица/2,4%). Са друге стране, 43 лица (4,3%) је кажњено на темељу *Закона о јавном реду и миру* (чл. 23 – ометање службеног лица у вршењу службене дужности). На крају, *Законом о пореском поступку и пореској администрацији* су третирана само два лица (чл. 176 и 176а – недозвољен промет акцизних производа и недозвољено складиштење робе) (документација МУП-а).

**Табела 114.** Број кривичних дела према правном основу на територији општине Чајетина 2016–2020 г.

Оснoв	2016	2017	2018	2019	2020
Закон о јавном реду и миру	6	8	12	10	7
Закон о пореском поступку и пореској администрацији					2
Кривични законик	155	191	171	205	167
<b>Укупно</b>	<b>161</b>	<b>199</b>	<b>183</b>	<b>215</b>	<b>176</b>

Извор: Интерна документација Министарства унутрашњих послова

Посебан изазов у раду представља **регулисање саобраћаја и спровођењу превентивних и санкционих мера** у складу са позитивним прописима. У петогодишњем периоду (2016–2020), на територији општине Чајетина догодило се **483 саобраћајних незгода** (213 са настрадалим лицима). У незгодама је **погинуло 23 лица**, док је **326 лакше и теже поврђено**. Присутан је осцилирајући тренд броја повређених/погинулих лица. У категорији путничких аутомобила, погинуло је 16 возача и путника (70,0% од укупног броја), а повређено чак 236 лица. Забележена су три страдња пешака (17,0%) и 31 повреда, као и по два настрадала лица на мотоциклима и тракторима (9,0%). Најмање погинулих (два лица) било је у несрећама где су учествовала теретна возила (4,0%). Ипак знатно је већи број повређених мотоциклиста (15) и возача/путника у теретним возилима (13). У овом периоду, није било погинулих бициклиста у саобраћајним несрећама. Забрињава податак да је повређено 21 дете старости до 14 г. (73,0% у својству путника), док је једно дете изгубило живот. Такође, погинуло је петоро младих (15–30 г.) који чине 22,0% од укупног броја погинулих у овим незгодама (48,0% у својству возача). Међу најстаријима (65+), живот је изгубило четворо лица (17,0%) у путничким аутомобилима, који подједнако страдају као путници и возачи (50,0%). Због услова саобраћаја, највише страдалих је у летњим месецима, као и октобру. Као главни утицајни фактори настанка несрећа наводе се непромишљене радње, погрешно извођење радњи, лоше психофизичко стање, непажња и неискуство возача, утицај путне инфраструктуре, као и пропусти пешака. На основу свега наведеног, јавно пондерисани ризик за општину Чајетина припада **класи високе вредности ризика** (Извештај о основним показатељима стања безбедности у периоду 2017–2021. г.). Стога, и у будућем периоду треба радити на превентивним мерама (ауто школе, образовне установе), побољшању инфраструктуре, али и спровођењу чешћих контрола.



**Слика 73.** Објекат новоотворене полицијске испоставе на Златибору  
Извор: МУП РС (2022)

Истовремено, због географских, привредних и других карактеристике општине Чајетина присутне су следеће **врсте елементарних непогода**: **земљотреси, поплаве и ерозиони процеси, временске неприлике** (снежне падавине, ветар, суша и град), **пожари и експлозије, као и саобраћајне несреће**. У таквој констелацији односа, најмања опасност прети од **сеизмолошке активности и поплава**. Наиме, област Златибора на основу природних предуслова би само потенцијално могла бити угрожена. Имајући у виду да због тектонског склопа нема сеизмоактивних раседа, на највећем делу Златибора јављају се земљотреси јачине 6,0° MSK (изузетно до 7,5° MSK) (мања сеизмолошка угроженост) (Komatina, 2002; Сикошек, 1996). Такође, и поред присуства мањих речних токова (Увац, Црни Рзав, Сушица, Љубишница, Катушница, Приштавица, Рибница и сл.) који примају већи број потока, не



постоји већа **угроженост од поплава**. Постоји мања опасност од плављења нижих терена (нпр. Бранешко поље, МЗ Шљивовица) тј. раскрснице магистралних праваца ка Црној Гори и БиХ, као и пољопривредног земљишта (МЗ Љубиш, Гостиље, Рожанство, Сирогојно и др.). Евентуалну опасност представља потенцијално пуцање бране на акумулацији Рибница који би узроковало поплавне талас дужини од 5 km низводно, али и неконтролисана бујичне поплаве мањих потока и речица (Шуљагић, 2018). Знатно већа угроженост прети од временских услова и људског деловања.

У одређеним случајевима, због положаја, конфигурације терена и других карактеристика долази до **временских неприлика**. Углавном се ради о снежним падавинама које онемогућавају нормално одвијање саобраћаја и свакодневно функционисање (снабдевање, приступ јавним сервисима, кварови на инфраструктурним мрежама). У летњем периоду због доминатних ветрова ЈЗ и СЗ праваца, веома су честе олује са јаким ветром и већом количином падавина, грмљавином, али и појавом града. Повремено, летњи месеци доносе сушне периоде, са чак преко 50 дана без кише и температуром преко 30°C (2012. г.). Ипак, највећи изазов представљају све чешћи пожари и саобраћајне несреће. Услед све већег броја објеката различите намене и присуства посетилаца расте **опасност од пожара на отвореном простору, стамбеним и комерцијалним објектима** (пумпна постојења, постројења за прераду пластике и метала, објекти за прераду меса и млека, стругаре и слични). Такође, постојање два магистрална пута високе фреквенције саобраћаја (ка ЦГ и БиХ), међународне железничке пруге (путнички и теретни саобраћај) и пратећих објеката (тунел „Палисад“, више надвожњака и мостова) условљава **саобраћајне незгоде** (Шуљагић, 2018).

**Табела 115.** Број и врста интервенција ватрогасне службе и настала материјална штета на територији општине Чајетина 2016–2020. г.

Категорија	2016	2017	2018	2019	2020
Број догађаја	97	157	79	103	112
Пожар	64	125	58	88	98
Техничке интервенције	10	13	11	6	8
Техничке интервенције са опасним материјама				6	
Техничке интервенције у саобраћају	7	8	4	3	3
Остале интервенције	16	11	6	6	3
Материјална штета (у хиљ. РСД)	2.200	7.410	2.870	18.290	11.640

Извор: Интерна документација Министарства унутрашњих послова

**Активности заштите и спасавања** обавља **ватрогасно-спасилачка јединица** Одељења за ванредне ситуације у Ужицу. Од 2016–2020. г., на територији општине Чајетина забележено је 548 ванредних догађаја (просечно 110 годишње), од којих је већина захтевала интервенцију (табела 115). Међу врстама догађаја, доминирали су пожари (78,2%), док различите техничке и остале интервенције (саобраћај, опасне материје итд.) заузимају 21,8%. Највећи број пожара је на отвореном простору (шуме и пољопривредно земљиште). Шумски пожари су најопаснији, са дугорочном штетом (еколошка и економска), чему доприноси старост шума и неадекватно третирање (недозвољена кретања, излетништво, одлагање отпада, спаљивање стрњике у близини шума и др.). Укупно је повређено 48 лица (највише 17 у 2017. г., најмање 2020. г. – 5), док је спасено 36 лица (94,4% из техничких интервенција). Нажалост, смртно је страдало 11 лица. У материјалном смислу, преко 99% интервенција је било без штете, док је пет било са штетом. Вредност материјалне штете је достигла 42.410 хиљ. РСД (документација МУП-а).

**25. Снажна и диверзификована привреда** – Према Уредби о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе (Сл. гласник РС, 104/14) и вредности БДП-а по глави становника, општина Чајетина се убраја у **групу средње развијених општина** (80–100% републичког просека). Свој прогрес темељи, пре свега на *развоју туризма и пољопривреде, али и лакој индустрији* (дрвопрерађивачка и индустрија пластике и метала). Према последње доступним подацима из 2005. г., *остварени друштвени производ* је износио 1,58 млрд. дин. (135.591 дин./ст.). Паралелно



остварен је *народни доходак* у износу 1,4 млрд. дин. или 90.088 дин./ст. (5,6% у Златиборском округу тј. 0,15% у Србији) односно 73,0% од просека Србије и 111,0% у односу на ниво округа. У *својинском погледу*, највећи удео припада приватном сектору (82% дохотка). У *структури дохотка по делатностима* преовладавају пољопривреда, лов, шумарство и водопривреда (26,1%), туризам и угоститељство (19,7%), трговина (17,8%), прерађивачка индустрија (16,8%) и грађевинарство (12,0%), док остале имају занемрљиву улогу (Општине у Србији, 2006).

У *инвестиционом погледу*, 2015–2019. г., у нова средства је уложено 8,35 млрд. динара. Појединачно, највише средстава (2,4 млрд. дин.) је издвојено 2018., а најмање 2016. г. (1,3 млрд. дин.). Остварене *брutto инвестиције* чиниле су 0,16% (2019) до 0,31% (2015. и 2017.) на нивоу Србије, односно 12,3% (2019) до 22,2% (2015) инвестиција у Златиборском округу. У периоду 2015–2018. г. расте износ *остварених инвестиција по становнику* (са 41.804 на 164.264 дин.), док се током 2019. г. бележи већи пад (103.599 дин.). Према *карактеру изградње*, највећи удео чине средстава уложена у *нове капацитете* (49,7–74,7%), *реконструкцију, модернизацију, доградњу и проширење* (18,5–24,5%), као и *одржавање нивоа постојећих капацитета* (0,8–15,9%). Према *техничкој структури*, највише средстава је издвојено за *грађевинске радове* (60,2–87,5%), *опрему са монтажом* (12,3–43,4%) и *незнатно у остале садржаје* (0,2–1,0%). Анализом *остварених инвестиција у нова средства по делатностима*, преовладава улагање у *туризам и угоститељство* (око 24,8%), *прерађивачку индустрију* (око 17,9%), *снабдевање водом и управљање отпадним водама* (око 7,4%), а знатно мање у *пољопривреду, шумарство и рибарство* (око 4,4%), *трговину на велико и мало* (око 0,6%) и *грађевинарство* (око 0,3%) (Општине и региони у РС, 2016–2020).



Слика 74. Жиг гаранције квалитета „Добро са Златибора“  
Извор: Привредно друштво за развој пољопривреде „Златиборски Еко Аграр“ (2022)

Развој туризма са просторним, техничко-технолошким, организационим, комуналним и потребама захтева адекватан ниво комплементарних делатности. *Пољопривреда* односно сточарство и производња млека, меса и њихових прерађевина је заступљена у већини насеља. Значајно мањи број газдинстава се бави ратарском и воћарском производњом. Главни носиоци су ПИК „Златибор“, „Златиборац“, око 40 мањих прерађивачких капацитета, више кланица и низ индивидуалних газдинстава. Посредством Привредног друштва „Златиборски еко аграр“, општина Чајетина пружа финансијску подршку пољопривредним произвођачима. Важан допринос представља субвенционисана набавка прикључних пољопривредних машина. У марту 2021. г., ово предузеће је у Заводу за интелектуалну својину РС регистровало жиг гаранције под називом „Добро са Златибора“. Главни циљ је бреднирање производа, повећање пласмана и потрошње локалних производа у туристичкој понуди, подизање нивоа квалитета, уз очување аутентичности и традиције (Златиборске вести, март, 2021). Велики подстрек пољопривредног развоја представља иницијатива за оснивање *Агробизнис центра на Златибору* са циљем обједињавања локалних произвођача, информисања, едукације и новог пословног амбијента ради заједничког наступа на домаћем и међународном тржишту.

Такође, на простору Бранешког поља након више деценија оживљава економска активност. Привредници имају могућност лоцирања својих погона на површини од 264 ha. Поседује инфраструктуру за *производне* (пластичне масе и грађевински материјал), *прерађивачке* (дрвопрерађивачка, машинска и текстилна индустрија) и *сличне погоне*. Тренутно на простору од 64 ha (24%) егзистира око 30 предузећа са око 400 запослених. На пољу **прерађивачке индустрије** присутни су мањи капацитети дрвопрерађивачке индустрије, с обзиром на ограничену сировинску базу која се углавном увози из Босне и Херцеговине. Последњих година подиже се већи број *погона за израду производа од пластике и метала* („Диви“, „Металопластика“, „Бел-пласт“, „Ера пак“, „Метал техник систем“, „Феропласт“, „Болеро“, „Академик Голд“, „ЛДС“, „Медиа монт“, „Бохор“ и др.) који су оријентисани ка изради репроматеријала, ПВЦ/АЛУ столарије и других врста материјала (Златиборске вести, 2021).

Некадашња **текстилна индустрија** која је чинила бренд Златибора је у лошем стању (нпр. пропало предузеће „Оникс“). Ипак, своју препознатљивост је задржала ручна израда производа од вуне, данас предузеће „Sirigoyno Style“ и предионица „Алемпијевић“.

**Трговинска делатност** је развијена и огледа се у постојању већег броја самосталних радњи и објеката већих трговинских ланаца („Delhaize“, „Idea“, „Aroma“, „Volim dobro u ljudima“). Нажалост, Трговинско предузеће „Палисад“ као некадашњи носилац овог сектора данас је у стечају.

Свој допринос даје и **грађевинска оператива** кроз импозантну стамбену изградњу и инфраструктурне радове. Највећи део актера припада делатности изградње стамбених и нестамбених објеката, постављања водоводних, канализационих, грејних и климатизационих система, постављање електричних инсталација, разраде пројеката, припремних радова и рушења објеката, као и осталих завршних и специфичних грађевинских радова. У питању су лица различитих правних форми (друштва са ограниченом одговорношћу, акционарска друштва, задруге и предузетници), углавном регистрована у Чајетини и Златибору. Водеће грађевинско предузеће, *Привредно друштво „Транскоп“* обавља услуге ископа, превоза, нискоградње и високоградње. У његовом власништву се између осталог налази и стовариште, каменолом, асфалтна и бетонска база. Нажалост, већина водећих грађевинских компанија је регистрована изван територије општине Чајетина. Стога, у циљу даљег подстицања предузетништва, општина Чајетина је уз подршку Владе Србије у јулу 2021. г. отворила *Иновациони бизнис центар „Златибор“* у оквиру Културног центра. Он ће донети подршку правним и физичким лицима из ове самоуправе за конкурисање на бројним домаћим и међународним конкурсима (Златиборске вести, август, 2021).

**26. Могућност запошљавања – У структури локалне привреде** континуирано расте број предузетничких радњи и привредних друштава. Говорећи о **предузетницима**, њихов број се увећао са 806 (2017) на 1.016 (2021). Такође, у периоду 2017–2021. г., основано је 519 предузетничких радњи, док је из регистра брисано 308 предузетника. Од 408 предузетника (1.113 запослених) у 2020. г., 340 је остварило нето добит у износу 241,0 мил. дин., а 44 је пословало са губитком (52,0 мил. дин.), сви са висином изнад вредности капитала (АПР, 2021). Већина предузетничких радњи тј. услужних објеката и сервиса је лоцирана у *општинском центру и насељу Златибор*. Према доступним подацима (<https://www.bifidex.com>), највише их је из *области хотелијерства и угоститељства* (услуге смештаја и исхране), *трговине на велико и мало, комуналних и личних услужних делатности* (самосталне занатске радње), *саобраћаја и складиштења, грађевинарства* (различите делатности), *стручних, научних, иновационих и научних делатности и пословања некретнинама*. Одређени број објеката се налази и у другим насељима (Бранешци, Мачкат, Љубиш, Шљивовица, Сирогојно и др.).

**Табела 116.** Промена броја активних привредних друштава и предузетника на територији општине Чајетина 2017–2021. г.

Категорија	2017	2018	2019	2020	2021
Привредна друштва	178	228	232	240	256
Предузетници	806	858	905	964	1.016

Извор: Агенција за привредне регистре, 2021

Број **активних привредних друштава** је увећан за 12,3% са 178 (2017) на 256 (2021). Највише новооснованих предузећа је било 2018. (24) и 2019. г. (25), када је и престало са радом више друштава (49). У 2020. г., од 188 привредних друштава са 1.841 запослених, 104 је остварило нето добит 125,6 мил. дин., док је 41 друштво пословало са губитком у износу 933,8 мил. дин. Највећи удео привредних друштава је био у сектору *услуга смештаја и исхране (25,4%), прерађивачке индустрије (19,3%), трговине на велико и мало и грађевинарства (по 15,3%), стручних, научних и иновационих делатности (9,2%) и пољопривреде, шумарства и рибарства (4,8%)* (на основу <https://www.bifidex.com/>).

Анализом укупних **подстицаја регионалног развоја према намени**, од 2017 до 2020. г. уложено је укупно 502,2 мил. дин., највише за *потребе запошљавања (171,1 мил. дин.), пољопривреде (102,2 мил. дин.) и друге намене (145,3 мил. дин.)*. Најмање средстава је издвојено за *научно истраживачки развој (36.000 дин), образовање, науку, културу и спорт (550.000 хиљ. дин.) и подстицање извоза (1,1 мил. дин.)*. Према **врсти корисника**, у 2020. г. (укупно 2.061) издвојено је 91,6 мил. дин., највише за *пољопривредна газдинства (38,9 мил. дин. за 2.021 газдинство), јединицу локалне самоуправе (18,0 мил. дин.) и микро, мала и средња предузећа (15,1 мил. дин.)*. Најмање средстава је пласирано за *институције из области образовања и науке (163.000 дин.), културе (243.000 дин.), удружења (300.000 дин.) и друга правна лица (399.000 дин.)*. Главни финансијери програма били су Министарство финансија (42,4%), Министарство трговине, туризма и телекомуникације (18,0%), Национална служба за запошљавање (10,4%), Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања (9,4%) и Развојна агенција Србије (8,8%). У највећем делу, у питању су бесповратне субвенције (54,8 мил. дин. Или 59,8%) (АПР, 2021).

**Табела 117.** Број запослених, незапослених и просечна зарада на територији општине Чајетина 2016–2020. г.

Категорија	2016	2017	2018	2019	2020
Запослени (место пребивалишта)	4.004	4.159	4.330	4.468	4.564
Запослени (место рада)	4.659	5.017	5.449	6.095	5.979
Просечна зарада (РСД)	34.647	38.381	39.020	42.620	46.617
Незапослени	647	535	480	411	459

Извор: Општине и региони у РС, 2017. и 2018; Агенција за привредне регистре, 2021

Захваљујући структурним и привредним кретањима дошло је до **промена на тржишту рада** (табела 117). Број запослених лица у општини Чајетина према месту пребивалишта 2016–2020. г. је умерено увећан са 4.004 (2016) на 4.564 лица или за 14,0% (2020). Подаци указују на већи број запослених на 1.000 ст. у односу на просек Златиборског округа (нпр. 306:293 у 2019.), а нешто нижи број у односу на републички просек (306:313). С друге стране, *регистрована запосленост према месту рада* показује променљив тренд – 4.659 (2016), 5.017 (2017), 6.095 (2019) до 5.979 лица (2020). Од укупног броја запослених, 70,0–72,8% чине ангажовани код правних лица, 24,1–26,4% индивидуални предузетници (приватна својина), а само 2,6–4,4% регистровани индивидуални пољопривредници. Од тога броја, жене чине преко 46,0% запослених. Према подацима из 2019. г., у *структури запослених лица* (према општини рада), преко 69,0% чине ангажовани у привредним делатностима, док нешто више од 30,0% чине ангажовани у ванпривредним делатностима (државна управа, образовање, здравствена и социјална заштита и сл.). *Густина запослених* (однос броја запослених и површине општине) је била на високом нивоу (9,42). Највећи удео чине лица у сектору туризма и угоститељства (1.468 или 24,1%), индустрији и рударству (пре свега прерађивачка) са 1.356 лица (22,2%), трговини (697 лица или 11,4%) и грађевинарству (454 лица или 7,4%). У складу са општим

трендовима, најмањи број чине лица запослена у сектору пољопривреде (81 или 1,3%) и саобраћаја (132 или 2,2%) (Општине и региони у РС, 2016–2020; АПР, 2021).

Посматрајући тржишне промене, **број незапослених** у петогодишњем периоду је варирао од 647 лица (2016), 480 (2018) до 459 лица (2020). Број регистрованих незапослених у односу на 1.000 становника је био изнад 50 до 2015. г., а затим се смањивао (45 у 2016.) на 30 лица (33 у 2018. и 28 у 2019. г.). У погледу *незапослених лица по старосним групама*, преовлађују лица у категорији 30–54 г. (63,7% код жена и 52,7% код мушкараца), а потом категорије 15–29 г. (24,2–25,6%) и преко 55 г. (10,8– 24,2%) (Профил општина – Чајетина, 2021). С друге стране, у *структури незапослених лица према квалификацији*, у 2020. г. доминирају особе са средњом стручном спремом (27,9%), квалификовани (23,1%) и неквалификовани радници (22,6%). Најмањи удео чине висококвалификовани (0,9%), са вишом (4,1%) и нижом стручном спремом, као и полуквалификовани (4,3%) (АПР, 2021). Додатно, *број лица која први пут траже запослење* опада у односу на укупан број незапослених и просечно је износио око 111 лица. Међу њима, учешће особа женског пола се кретало 45,4–50,5% (51 на 1000 ст. – 2015., 28 на 1.000 ст. – 2019.), док је без квалификација било 25,5–29,2% лица.

**Табела 118.** Просечне зараде без пореза и доприноса по секторима делатности на територије општине Чајетина 2013–2017. г.

Сектори делатности	2013	2014	2015	2016	2017
Пољопривреда, шумарство и рибарство	35.108	32.564	27.903	36.880	38.362
Рударство	21.180	21.299	23.989	25.922	—
Прерађивачка индустрија	27.922	27.447	32.750	31.151	38.071
Снабдевање ел. енергијом, гасом, паром и климатизација	72.600	74.841	74.388	73.052	79.147
Снабдевање водом, управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сл. активности	40.067	40.564	41.372	41.205	44.603
Грађевинарство	10.058	25.173	24.393	25.039	29.466
Трговина, поправка моторних возила и мотоцикала	21.614	21.384	22.057	23.496	23.689
Саобраћај и складиштење	22.319	22.762	22.169	22.851	22.851
Услуге смештаја и исхране	26.901	28.020	30.592	32.908	36.119
Информисање и комуникације	17.214	18.417	18.060	17.445	28.448
Финансијске делатности и делатност осигурања	16.390	16.533	16.634	16.787	16.787
Стручне, научне и техничке делатности	24.048	23.752	23.414	20.615	20.615
Административне и помоћне услужне делатности	18.875	32.963	37.430	33.757	35.888
Државна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање	41.685	44.851	41.141	40.002	39.770
Образовање	38.466	40.378	36.967	35.508	38.119
Здравствена и социјална заштита	40.137	38.082	35.286	35.952	38.559
Уметност, забава и рекреација	42.343	40.306	39.118	41.485	41.641
Остале услужне делатности	16.681	18.217	17.831	—	—

Извор: Општине и региони у РС, 2014–2018. г.

Истовремено, међу радно ангажованим, у периоду 2016–2020. г. је дошло до увећања **просечне нето зараде** (без пореза и доприноса) за 34,5% са 34.647 (2016) на преко 46.417 дин. током 2020. године<sup>234</sup>. Ипак, узимајући у обзир привредну структуру, она је нижа од регионалног и републичког просека. У последње две године, долази до смањења разлика на нивоу региона (91,2% зараде на нивоу Златиборске области), док је у односу на ниво земље та диспропорција израженије (77,3–77,6%) (Општине и региони у РС, 2017; АПР, 2021). На основу раније методологије РЗС-а и обрачуна *просечне висине зарада по делатностима према месту рада*, извршена је анализа зарада (без пореза и доприноса) у периоду 2013–2017. године (табела 118).

Увидом у расположиве податке, највиша просечна зарада је остварена у сектору *снабдевања електричном енергијом и гасом* (74.805 дин), док се најнижа зарада бележи у секторима *финансијске делатности и делатности осигурања* (16.626 дин.) и *осталих услужних делатности* (17.576 дин.). Просечне зараде до 23.000 динара су евидентирани у

<sup>234</sup> Од 2018. г. просечне зараде се не односе на општину рада, него на општину пребивалишта запослених.

више сектора (рударство, грађевинарство, трговина, саобраћај, стручне и научне делатности), док зараду 30.000–40.000 дин. имају запослени у секторима пољопривреде, прерађивачке индустрије, туризма и угоститељства, административне делатности, као и здравства тј. социјалне заштите и образовање. Незнатно надпросечне зараде (> 40.000 дин.) се односе на секторе снабдевања водом, државне управе и социјалног осигурања и уметничког сектора. Анализом 2017/2013. г., у већини сектора је забележено **увечање зарада**, највише у *грађевинарству* (193,0%), *административној делатности* (90,1%), *информисању* (65,3%), *прерађивачкој индустрији* (36,3%) и *хотелијерско-угоститељском сектору* (34,3%). Ипак, у појединим је запажен **тренд смањења зарада**, а то су: *стручно-научне делатности* (-14,3%), *државна управа* (-4,6%), *здравствена и социјална заштита* (-3,9%), *уметност* (-1,7%) и *образовање* (-0,9%). Главни разлози за овакво стање леже у чињеници да су од 2014 до 2019. г. у примени били прописи о привременом умањењу зарада у јавном сектору (Закон о умањењу нето прихода лица у јавном сектору, Сл. гласник РС, 108/13 и Закон о привременом уређивању основица за обрачун и исплату плата тј. зарада и других сталних примања код корисника јавних средстава, Сл. гласник РС, 116/14 и 95/18).

**27. Трговински и угоститељски објекти у локалном власништву** – Посебно питање представља **власништво над трговинским и угоститељским објектима**. У условима глобализације тржишта, велики изазов представља уплив страног капитала. Са једне стране, *унос вишка средстава* (нарочито девизни прилив) доприноси подизању вредности и квалитета производа и услуга. Са друге стране, *доминација „страног капитала“* може довести до потискивања локалног власништва кроз нелојалну конкуренцију. Истина је да се на оба начина генерише стопа локалног привредног раста, кроз повећано запошљавање, интензивнији обим спољнотрговинске размене и раст малопродаје. Истовремено, на тај начин може доћи и до пласмана локалних производа, пре свега из пољопривредног сектора и прерађивачке индустрије. Међутим, често се одвија супротан процес чиме локална заједница може испољавати негативан однос према услужном сектору, пре свега трговинским и угоститељским радњама.

Динамичан туристички развој на Златибору, нарочито током претходне две деценије донео је и бројне *промене власничке трансформације*. Дошло је отварања већег броја објеката (укључујући и франшизних), појављивања међународних брендова и већих трговинских ланаца (нпр. „Макси“, „Идеа“, „Арома“, „Аман“). То је условило „реалније“ цене производа и услуга, већу доступност, а у појединим случајевима и пласман домаћих производа (углавном месне прерађевине и млечни продукти). Такође, одређени део локалних роба се пласира путем матичних продавница произвођача (нпр. ПИК „Златибор“ и више објеката у склопу пијаце и тржног центра). Томе доприносе и многобројни *угоститељски објекти* који у своју понуду укључују и домаће производе. Ипак, за очекивати је да са развојем туристичке дестинације дође и до даљег прилива инвестиција које могу пореметити успостављену равнотежу и изазвати већи притисак на локалну заједницу. У суштини, треба тежити одговарајућем нивоу комерцијализације, уз истицање аутентичног и традиционалног, са циљем смањења туристичке акултурације на најмању могућу меру.

**28. Одговарајуће цене производа и услуга јавних служби** – Живот у туристички афирмисаном подручју носи са собом и ризик од нешто већих трошкова живота. Не улазећи у анализу цена услуга у приватном сектору, извршена је оцена обавезних трошкова комуналних услуга на подручју општине Чајетина. У питању су *издвајања за пружене услуге* ЈП „Водовод Златибор“, КЈП „Златибор“, али и *накнада за уређење грађевинског земљишта и пореских намета* (порез на имовину).

**Јавно комунално предузеће „Водовод Златибор“** обавља *делатност сакупљања, прераде, контроле квалитета и дистрибуције воде, одржавање објеката и уређаја водоводног система, као и уклањање отпадних и атмосферских вода канализационим системом*. Грађани Чајетине и Златибора, Сирогојна, Мачката и Криве Реке плаћају накнаде за испоручену воду, док се у урбаном подручју где постоји канализациона мрежа, наплаћује и одвођење отпадних вода. Најнижу *накнаду за испоручену воду* плаћају власници



индивидуалних стамбених објеката и кућа за одмор (46,7 дин. по  $m^3$ ), а највишу власници пословног простора (77,4 дин. по  $m^3$ ). Одређен „попуст“ имају републичке установе (школе, домови здравља, социјална служба) и општински органи. Сви корисници плаћају и *накнаду за погонску спремност тј. одржавање водоводних инсталација* (168–5.090 дин. у зависности од категорије) и *хидрантске мреже* (50–70 дин.). Слична ситуација је и са *накнадом за одвођење отпадних вода* (мин. 13,7 дин. по  $m^3$  и макс. 20,4 дин. по  $m^3$ ). Накнада за испоручену воду на подручју локалних водовода у надлежности јавног предузећа је виша у односу на водоснабдевање из система „Рибница“, и обрачунава се паушално (табела 119). (ЈКП „Водовод Златибор, 2021).

**Табела 119.** Ценовник комуналних услуга (без ПДВ-а) за различите категорије корисника на територији општине Чајетина

Категорија	Цена
<b>Накнада за испоручену воду</b>	
Домаћинства и власници зграда за одмор	46,70 дин./ $m^3$
Школе, дом здравља и социјалне установе и општинске установе	42,50 дин./ $m^3$
Предузећа и власници пословних простора	77,40 дин./ $m^3$
Делатност болница и спец. здравствених установа	67,00 дин./ $m^3$
<b>Накнада за одвођење отпадних вода</b>	
Домаћинства и власници зграда за одмор	13,70 дин./ $m^3$
Школе, дом здравља и социјалне установе и општинске установе	12,50 дин./ $m^3$
Предузећа и власници пословних простора	20,40 дин./ $m^3$
Делатност болница и специјалних здравствених установа	18,50 дин./ $m^3$
<b>Накнада за одржавање водоводних инсталација</b>	
Домаћинства и власници зграда за одмор, школе, дом здравља и социјалне установе и општинске установе	168,30– 5.090,00 дин.
Остали корисници	564,00–3.908,00 дин.
Одржавање хидрантске мреже (по кориснику)	50,00–70,00 дин.
<b>Накнада за испоручену воду (водовод Сирогојно)</b>	
Домаћинства и власници зграда за одмор	49,00 дин./ $m^3$
Школа и дом здравља	49,00 дин./ $m^3$
Предузећа и власници пословних простора	68,00 дин./ $m^3$
<b>Накнада за испоручену воду (водовод Мачкат и Крива Река)</b>	
Вода за пиће (сви корисници)	68,00 дин./ $m^3$
Техничка вода (сви корисници)	55,00 дин./ $m^3$

Извор: ЈКП „Водовод Златибор“, 2021

Са друге стране, **КЈП „Златибор“** обавља широк опсег комуналних делатности. Првенствено се бави *управљањем комуналним отпадом, одржавањем хигијене на површинама јавне намене и јавних зелених површина, као и управљањем јавним паркиралиштима и пијацом*. У табели 119 се налази *ценовник комуналних услуга* који је у примени од 2014. године. Наплата се врши по категоријама обрачунских површина и то једном месечно за физичка и правна лица односно годишње у случају власника зграда за одмор. У сеоским заједницама услуга одвожења отпада се наплаћује паушално у износу од 500 динара месечно (Златиборске вести, фебруар, 2021). Најнижи износ (укупно 5,5 дин./ $m^2$ ) плаћају физичка лица, власници стамбених зграда (домаћинства и станови за одмор), док највиши износ издвајају правна лица (власници пословних простора преко 100  $m^2$  – 15,5 дин./ $m^2$ ). Фиксни износ (680 дин./месечно) плаћају власници малих простора који се баве различитим трговинским и услужним пословима (табела 120).

У *надлежности службе за управљање јавним паркиралиштима и пијацом* налази се 201 паркинг место у три зоне (плава, црвена и екстра зона). Висина паркинг карте по сату се креће од 40 дин. (плава), 50 дин. (црвена) до 100 дин. (екстра зона). Истовремено, у оквиру плаве и црвене зоне могуће је плаћање и дневне карте (500 дин.), као и месечних карата у износу од 1.300 дин. (плава зона) и 1.600 дин. (црвена зона). У екстра зони, поменута услуга кошта 3.200 динара (КЈП „Златибор“, 2021). Са друге стране, у погледу *пијачних услуга*, утврђена је месечна закупнина у распону 6.000–18.000 дин., без могућности

дневне пијачнине. Такође, предузеће управља и *градским гробљем у Чајетини* за чије одржавање грађани плаћају годишњу накнаду у износу од 1.000 динара (по гробном месту).

**Табела 120.** Ценовник изношења и депоновања кућног отпада из стамбеног и пословног простора на територији општине Чајетина

Категорија	Цена изношења	Цена депоновања
Домаћинства и власници зграда за одмор	5,50 дин/м <sup>2</sup>	3,0 дин/ м <sup>2</sup>
Школе, дом здравља и соц. установе и општинске установе	5,50 дин/ м <sup>2</sup>	3,0 дин/м <sup>2</sup>
Предузећа и власници пословних простора преко 100 м <sup>2</sup>	12,00 дин/ м <sup>2</sup>	3,50 дин/м <sup>2</sup>
Предузећа и власници пословних простора 50–100 м <sup>2</sup>	1.200,00 дин.	350,00 дин.
Предузећа и власници пословних простора 30–50 м <sup>2</sup>	720,00 дин.	240,00 дин.
Предузећа и власници малих пословних простора: трафике, агенције, занатске радионице (до 30 м <sup>2</sup> )	500,00 дин.	180,00 дин.
Делатност болница и специјалне здравствених установа	9,00 дин/м <sup>2</sup>	3,00 дин/м <sup>2</sup>
Делатност хотела, мотела и одмаралишта	9,70 дин/м <sup>2</sup>	3,0 дин/м <sup>2</sup>

Извор: КЈП „Златибор“, 2021

Обавезан издатак представља **накнада за коришћење грађевинског земљишта по м<sup>2</sup> нето површине изграђеног простора** у поступцима легализације објеката. Основица за формирање свих накнада је 21.937,00 динара (+/- 5,0%), уз умањење накнаде од 20% за плаћање у целости. Уколико на појединим местима нема услова за инфраструктурне мреже, ова накнада се умањује за 10% (за воду) и 20% (за канализацију). Предвиђено је и умањење за породичне стамбене објекте до 200 м<sup>2</sup> са максимално четири стамбене јединице (до 100 м<sup>2</sup>– 50%; до 150 м<sup>2</sup>– 40% и 200 м<sup>2</sup> – 30%). Наведена умањења важе за све изузев за екстра зону. Истовремено, уколико се породични објекти (не више од четири стамбене јединице) граде „ван зоне“ и служе за решавање стамбеног питања, предвиђено је ослобађање плаћања накнаде. У питању су углавном објекти на сеоском подручју, који немају услове за прикључење на градску водоводну и канализациону мрежу. Уколико постоји оправдан разлог, у појединим случајевима постоји могућност умањења и за веће инвестиционе објекте (нпр. хотели, спортски комплекси, одмаралишта и сл.). Средства остварена по овом основу се користе за инфраструктурно уређење (изградња улица, путева, канализационе и водоводне мреже, опремање васпитно-образовних установа и сл.). У табели 121 је дат преглед накнада за различите типове објеката (подаци општинске управе Чајетина, 2021).

**Табела 121.** Преглед накнаде коришћења грађевинског земљишта у насељеним местима Чајетина и Златибор по зонама и наменама (по м<sup>2</sup>)

ЗЛАТИБОР							
Намена	Екстра	Зона 1	Зона 2	Зона 3	Зона 4	Зона 5	Ван зоне
Остали објекти (стамбени и пословни)	42.794,00	21.397,00	17.118,00	12.838,00	5.991,00	4.493,00	1.498,00
Хотели, мотели и слични објекти	25.676,00	12.838,00	10.271,00	7.703,00	3.595,00	2.696,00	899,00
Спортски терени	2.139,00	1.070,00	856,00	642,00	120,00	225,00	75,00
Јавне гараже	4.279,00	2.140,00	1.711,00	1.284,00	599,00	449,00	150,00
Производни објекти	12.839,00	6.419,00	5.135,00	3.851,00	1.797,00	1.348,00	449,00
ЧАЈЕТИНА							
Намена	Екстра	Зона 1	Зона 2	Зона 3	Зона 4	Зона 5	Ван зоне
Остали објекти (стамбени и пословни)	–	3.424,00	2.739,00	2.054,00	–	–	–
Хотели, мотели и слични објекти	–	2.054,00	1.643,00	1.232,00	–	–	–
Спортски терени	–	171,00	137,00	103,00	–	–	–
Јавне гараже	–	342,00	274,00	205,00	–	–	–
Производни објекти	–	1.027,00	822,00	616,00	–	–	–

\* исказане цене у четвртој и петој зони, као и ван зоне су без воде и канализације

**29. Локалне јавне финансије – Укупан буџетски приход општине** обухвата *текуће приходе* (пореске и непореске приходе), *примања од продаје нефинансијске имовине и примања од задуживања и продаје финансијске имовине* (табела 122). Од 2015–2019. г., планирани буџет општине је у просеку био преко 1,82 млрд. дин., са најмањим износом 2016. г. (1,4 млрд. дин.) тј. највећим 2018. г. (преко 2,0 млрд. дин.). **Укупан буџет** чини 0,6% републичког односно 18,1% окружног буџета. То је утицало на висок **износ буџетских прихода по глави становника**. Он је знатно већи у односу на просек земље (310,5%) односно Златиборског округа (339,5%). Такође, буџет за 2020. г. са 2,2 млрд. дин. чини га једним од највећих у односу на величину популације. Највеће учешће чине текући приходи (око 93,7%), а знатно мање примања од задуживања и продаје финансијске (око 6,3%) и продаје нефинансијске имовине тј. капиталних добара (грађевински објекти, залихе и земљишта у власништву државе, трансфери од невладиних институција) – свега 0,02%.

**Табела 122.** Буџетски приходи општине Чајетина 2015–2019. г. (у хиљ. динара)

Категорија	2015	2016	2017	2018	2019
Буџетски приходи	1.908.438	1.425.367	1.794.694	2.003.228	1.981.337
Буџетски приходи по становнику (у дин.)	133.057	98.956	123.695	137.547	135.652
Текући приходи	1.333.438	1.424.878	1.794.694	2.002.742	1.980.914
Приходи од продаје нефинанс. имовине	-	489	-	486	423
Приходи од задуживања и продаје финансијске имовине	575.000	-	-	-	-

Извор: Одлука о завршном рачуну општине Чајетина (2016–2020)

Са друге стране, **буџетски расходи** (изузев 2016. г.) показују тенденцију раста са просечним износом од 1,79 млрд. дин. (табела 123). **Укупни расходи** општине чине око 0,3% расхода у буџету Србије тј. 11,7% округа. Стога, највећи део буџетских расхода и представљају текући расходи (око 58,7%), издаци за набавку нефинансијске имовине (37,4%), док издаци за отплату кредита и набавку финансијске имовине учествују са 3,9%. Добро пословање је допринело остварењу позитивних финансијских резултата у 2015., 2017., и 2018. години (табела 123).

**Табела 123.** Буџетски расходи општине Чајетина 2015–2019. г. (у хиљ. динара)

Категорија	2015	2016	2017	2018	2019
Буџетски расходи	1.820.421	1.499.114	1.775.048	1.783.143	2.085.687
Буџетски расходи по становнику (у дин.)	126.921	104.076	122.341	122.435	142.797
Текући расходи	875.261	1.022.407	1.122.225	1.137.319	1.103.647
Издаци за набавку нефинанс. имовине	945.103	366.426	569.055	569.846	899.156
Издаци за отплату кредита и набавку финансијске имовине	57	110.281	83.768	75.978	82.884
Разлика – суфицит или дефицит	88.017	-73.747	19.646	220.085	-104.350

Извор: Одлука о завршном рачуну општине Чајетина (2016–2020)

**Текућим приходима** се финансирају редовни пословни расходи буџетских корисника (табела 124). У раздобљу 2015–2019. г., укупно је издвојено нешто више од 6,9 млрд. дин. за кориснике буџетских средстава. Процентуално, највећи део средстава усмерен је на *рад државне управе* (38,2%), *здравствену и социјалну заштиту* (31,3%) и *образовање* (19,4%), а знатно мање за *културно-забавне* (7,2%) и *остале делатности* (3,9%).

**Табела 124.** Расходи корисника буџетских средстава општине Чајетина 2015–2019. г. (у хиљ. дин.)

Категорија	2015	2016	2017	2018	2019
Расходи (укупно)	934.471	1.066.821	1.293.665	1.223.883	2.612.414
Образовање	213.787	307.110	307.110	250.971	262.694
Здравствена и социјална заштита	422.306	351.844	351.844	526.424	507.799
Државна управа	238.156	346.132	346.132	193.219	1.514.815
Уметност, забава и рекреација	60.222	61.735	61.735	106.714	207.395
Друге делатности	-	-	-	146.555	119.711

Извор: Одлука о завршном рачуну општине Чајетина (2016–2020)

У извештају о новчаним токовима (01–31.12.2020. г.), евидентирани су новчани приливи у износу 2,38 млрд. дин., док је укупан одлив био нешто већи од 2,0 млрд. дин. Са овим вишком средстава и салдом са почетка године (157,1 мил. дин.), остварен је рекордан суфицит (533,9 мил. дин.). Јединица локалне самоуправе остварује изворне приходе по више основа<sup>235</sup>. Појединачно, **највећи део прилива** је остварен од различитих пореза (30,8%), *донација, помоћи и трансфера* (7,2%) и *широке категорије других прихода* (приходи од имовине, приходи од продаје добара и услуга, новчане казне и одузета имовинска корист, добровољни трансфери од физичких и правних лица и мешовити и неодређени приходи), са учешћем од 61,8%. Незнатну заступљеност имају *меморандумске ставке за рефундацију расхода* (0,1%), *приходи од продаје основних средстава и продаје залиха*. Међу **пореским приходима**, највише средстава се остварује од *пореза на зараде* (22,0%), *преноса апсолутних права на непокретности* (21,6%), *пореза на имовину физичких* (17,7%) и *правних лица* (15,8%), *боравишне таксе* (7,3%)<sup>236</sup>, *различитих комуналних такси* (3,2%) и *пореза на приходе од самосталних делатности* (1,4%). Од других прихода, убедљиво доминирају *накнаде за уређивање грађевинског земљишта* (93,3%).

Истовремено, највећи удео **новчаног одлива** односи се на *коришћење роба и услуга* (стални трошкови, трошкови путовања, услуге по уговору, специјализоване услуге, текуће поправке и одржавање и материјал) – 31,3%, *основна средства* (зграде и грађевински објекти, машине и опрема, нематеријална имовина) – 30,9%, *расходи за запослене* (плате, доприноси, превоз, социјална давања, награде) – 11,1%, *субвенције* (јавна нефинансијска и приватна предузећа) – 7,8%, *остали расходи* (дотације НВО, обавезне таксе, новчане казне, штета од елементарних непогода и др.) – 5,2%, *отплата главница* – 4,1%, *социјално осигурање и социјална заштита* – 4,0%, *дотације донације и трансфери* – 3,4%, *природна имовина* (земљиште) – 1,5%, *отплате камата и трошкови задуживања* – 0,6%, *залихе и набавка финансијске имовине*.

Посматрано по **програмским активностима** (табела 125), буџетом за 2020. г., највећа средства (око 66,0%) су утрошена за четири сектора: 1) *комунална делатност* (473.766 хиљ. дин./23,6%); 2) *органазацију саобраћаја и путну инфраструктуру* (336.028 хиљ. дин./16,7%); 3) *опште услуге локалне самоуправе* (303.877/15,1%) и 4) *развој туризма* (221.668/11,0%)<sup>237</sup>. У образовни сектор је издвојено 155.076 хиљ. дин. (7,7%), *пољопривреду* (91.993 хиљ. дин./ 4,6%), *социјалну и дечју заштиту* 72.470 хиљ. дин. (3,6%) и *развој културе и информисања* (70.215 хиљ. дин. / 3,5%). Нешто више од 170.308 хиљ. дин. (8,5%) је уложено у *развој спорта и омладине*, док је најмање средстава (појединачно испод 1%) пласирано за *локални економски развој, заштиту животне средине, здравствену заштиту и енергетску ефикасност* (без улагања).

<sup>235</sup> То су: 1) порез на имовину; 2) локалне административне таксе; 3) локалне комуналне таксе; 4) боравишна такса; 5) накнаде за коришћење јавних добара; 6) концесиона накнада; 7) приходи од новчаних казни изречених у прекршајном поступку за прекршаје прописане актом ЈЛС, као и одузета имовинска корист у том поступку; 8) приходи од давања у закуп, односно на коришћење непокретности и покретних ствари у својини РС, које користи ЈЛС, тј. органи и организације ЈЛС и индиректни корисници њеног буџета; 9) приходи од давања у закуп, тј. коришћење непокретности и покретних ствари у својини ЈЛС; 10) приходи настали продајом услуга корисника средстава буџета ЈЛС чије је пружање уговорено са физичким и правним лицима; 11) приходи од камата на средства буџета јединице локалне самоуправе; 12) приходи по основу донација ЈЛС; 13) приходи по основу самодоприноса (Закон о финансирању локалне самоуправе, 62/06; 47/11; 93/12; 83/16; 104/16; 95/18 и др. закон).

<sup>236</sup> По основу наплаћене боравишне таксе за правна и физичка лица (по лежају) у износу од 120 дин./дан, у периоду 2015–2019. г. приходовано је око 293 мил. дин. (2015. – 48,4 мил. дин., 2016. – 52,0 мил. дин., 2017. – 59,2 мил. дин., 2018. – 65,2 мил. дин., 2019. – 68,2 мил. дин.) (Општина Чајетина, 2021). Током 2020. г., услед ванредног стања условљеног епидемијом COVID-19, остварен је мањи износ таксе (53,7 мил. дин.).

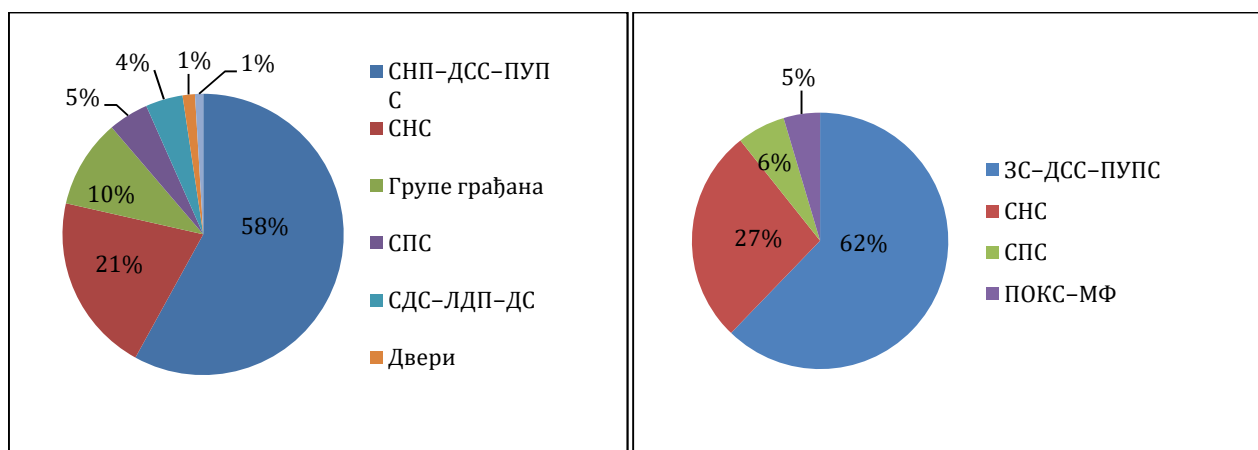
<sup>237</sup> Локална самоуправа одваја око 80% буџетских средстава за инфраструктурне радове чиме тежи равномерном развоју читаве општине. На годишњем нивоу, вредност радова у путној инфраструктури се креће 175–200 милиона дин. (око 25 мил. дин. за макадамске путеве) (Златиборске вести, октобар, 2017). У улагању учествују и грађани кроз месни самодопринос (око 20%). Истовремено, у јавну расвету се улаже око 15 мил. динара (Златиборске вести, јул, 2019).

**Табела 125.** Буџетске програмске активности општине Чајетина за 2020. г. (у хиљ. динара)

Назив програма	Износ	%
Урбанизам и просторно планирање	60.763	3,0
Комунална делатност	473.766	23,6
Локални економски развој	8.703	0,4
Развој туризма	221.668	11,0
Развој пољопривреде	91.993	4,6
Заштита животне средине	1.224	0,1
Организација саобраћаја и саобраћајна инфраструктура	336.028	16,7
Предшколско васпитање и образовање	116.678	5,8
Основно образовање и васпитање	30.843	1,5
Средње образовање и васпитање	7.555	0,4
Социјална и дечја заштита	72.470	3,6
Здравствена заштита	10.246	0,5
Развој културе и информисање	70.215	3,5
Развој спорта и омладине	170.308	8,5
Опште услуге локалне самоуправе	303.877	15,1
Политички систем локалне самоуправе	31.052	1,5
Енергетска ефикасност	-	0,0
<b>Укупно</b>	<b>2.007.390</b>	<b>100,0</b>

Извор: Одлука о завршном рачуну општине Чајетина за 2020. г. (2021)

**30. Стабилно политичко окружење - Политичка стабилност** игра битну улогу у свакодневном животу грађана. Она утиче на доношење одређених одлука и усмеравање будућег правца развоја. На територији општине Чајетина, од демократских промена 2000. г., у управљачким органима није било већих промена. Од 2001. г., руководећи кадар чине чланови *Демократске странке Србије* (до 2014. г.), односно *Српске народне партије* (до 2017. г.) тј. *Групе грађана „Заједно за Србију“*. На челу општине од 2004. г. се налази господин Милан Стаматовић. У сваком изборном процесу излазност је била велика (преко 72,0% са изузетком 2004. г. – 52,7%). Од локалних избора 2008. г., странка са њим на челу има довољно одборника за самостално формирање власти.



**Графикон 12.** Резултати локалних избора у општини Чајетина 2016. и 2020. г.

Извор: РЗС, Локални избори: Република Србија 2016. и 2020. г.

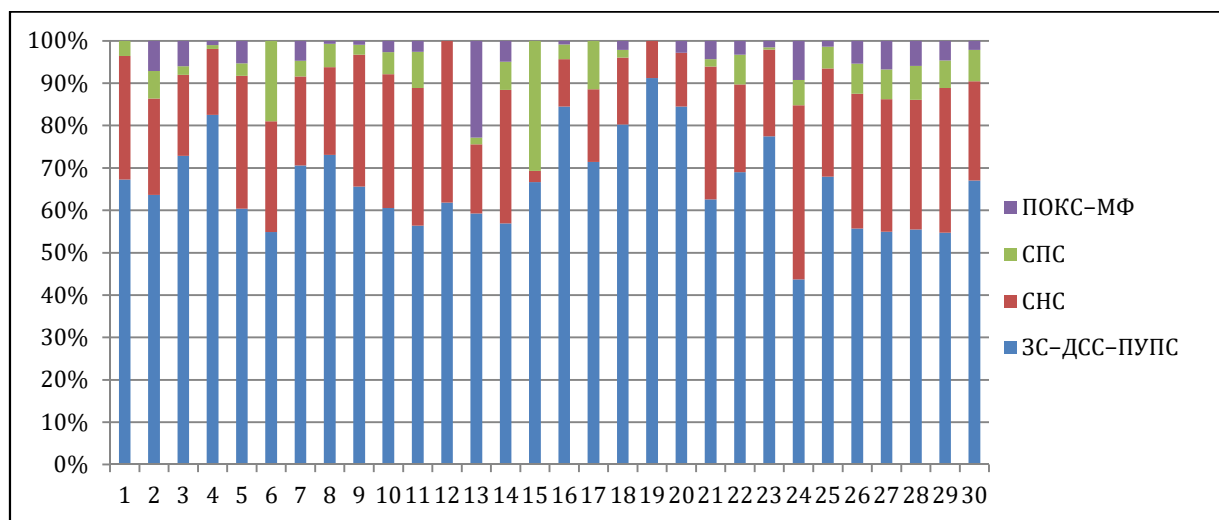
На изборима 2016. г. је учествовало седам изборних листа (СНП-ДСС-ПУПС, СНС, СПС, Листа за бољу Чајетину, Двери, СРС и Група грађана „Златиборски поглед“). За 31 одборничко место борило се 177 кандидата (графикон 12). Од укупног броја уписаних бирача (12.851), на 30 бирачких места<sup>238</sup> изашло је 77,6% (9.968 бирача), при чему је било

<sup>238</sup> То су: 1. Алин Поток, 2. Горњи Бранешци, 3. Доњи Бранешци, 4. Голово, 5. Гостиље, 6. Доброселица, 7. Мачкат, 8. Мушвете, 9. Рожанство, 10. Рудине, 11. Семегњево, 12. Стубло, 13. Трипкова, 14. Јабланица, 15. Доњи Љубиш, 16. Љубиш Центар, 17. Горњи Љубиш, 18. Сирогојно, 19. Дренова, 20. Жељине, 21. Трнава, 22. Крива Река, 23. Горња Шљивиовица, 24. Росуље, 25. Саиновина, 26. Златибор I, 27. Златибор II, 28. Чајетина I, 29. Чајетина II и 30. Даутовац.



290 неважећих листића (2,9%). Цензус од 484 гласа су прешле само три листе: *СНП-ДСС-ПУПС* (21 мандат), *СНС* (7 мандата) и *Група грађана „Златиборски поглед“* (3 мандата). Најмања излазност је била на БМ Алин Поток (50,0%) и Златибор I (52,5%), а највећа на БМ Дренова (89,9%) и Мушвете (85,8%). На свим бирачким местима победу је однела прва коалиција.

У *последњем изборном циклусу 2020. г.*, евидентирано је 12.921 бирача, при чему је гласању приступило 8.646 лица (неупотребљено 4.275 гласачких листића). Мањи број (240) су чинили неважећи листићи. Укупна излазност је износила 66,9%. Том приликом нису учествовале поједине опозиционе партије, а *коалиција Здрава Србија-ДСС-ПУПС* је освојила 5.231 глас (20 одборника). Још три изборне листе су прешле цензус – *СНС* (2.278 гласова или 8 одборника), *СПС* (509 гласова или 3 одборника) и *ПОКС-Монархистички фронт* (388 гласова или 1 одборник) (Резултати избора за одборнике Скупштине општине Чајетина, 2020) (графико 12). На четири бирачка места владајућа странка је освојила преко 80,0% (Голово, Дренова, Жељине и Љубиш 2) и 70,0% гласова (Шљивовица, Сирогојно, Мушвете, Доњи Бранешци), на 12 (> 60,0%), на 10 (> 50,0%), и једном испод 50,0% (Росуље, насеље Шљивовица) На истом бирачком месту, другопласирана странка је освојила 40,0% гласова, док је само на још седам имала преко 30,0% гласова (графикон 13). Са оваком констелацијом односа, у питању је једна од ретких локалних самоуправа у којима су опозиционе партије са републичког нивоа у локалној власти. О специфичности изборних резултата говори и податак да је председник општине као кандидат на председничким изборима 2017. г. освојио 60,4% гласова на територији ове локалне самоуправе. На овај начин, још једном је потврђен континуитет политичких прилика у овој локалној заједници (документација изборне комисије општине Чајетина, 2020).



Графикон 13. Резултати локалних избора по бирачким местима у општини Чајетина 2020. г.  
Извор: Општинска изборна комисија Чајетина – резултати локалних избора (2020)

**31. Учешће локалног становништва у управљачким органима** – На основу партиципације локалне заједнице, Тосун (Tosun, 2006), као и Јамал и Геџ (Jamal & Getz, 1995) разликују *спонтано*, *индуковано* и *принудно учешће*. *Спонтано учешће* („одоздо према горе“) је процес у коме чланови заједнице кроз учешће у одлучивању преузимају пуну надлежност у планирању туризма. *Индуковани учешће* се огледа у искључивању заједнице из стварног одлучивања иако званични, државни органи „консултују“ становништво у вези са туристичким развојем. Истовремено, *принудно мишљење* обухвата административна (управна) тела (консултације, манипулација и контрола грађана) и локалне заједнице (спонтане или пасивне). У питању је својеврстан „манипулативни приступ“ у коме се носиоци власти (моћи) служе сопственим интересима, а не интересима локалних заједница, које могу или не морају имати уживати предности туризма.

На првом нивоу (спонтано учешће), грађани своја права непосредно остварују изласком на изборе (изабрани одборници) и посредно преко својих представника у саветима месних заједница. На територији општине месне канцеларије се налазе у 21 месној заједници. Одређено консултативно мишљење се реализује кроз рад одређених тела формираних од стране локалне самоуправе (Савет за безбедност саобраћаја, Савет за родну равноправност, општински Савет родитеља и др.) или многобројних удружења и невладиних организација.

**32. Превенција друштвено непожељног понашања** – У складу са прокламованом политиком, *превенција и сузбијање друштвено непожељног понашања* се спроводи међу предшколском децом и омладином, с обзиром да представљају најосетљивију категорију. Активности на овом плану се реализују дужи низ година у образовним установама на територији општине Чајетина, у сарадњи педагошко-психолошких служби, Центра за социјални рад и одређених удружења из ове области (нпр. Удружење грађана „Златиборски круг“). Од 2018. г., *превенција антисоцијалног понашања* је подржана и од стране надлежног Министарства доношњем Правилника о обављању друштвено-корисног тј. хуманитарног рада. Она се огледа у укључивању ученика у различите секције (еколошка, заштита животне средине и сл.) и спровођење бројних активности (хуманитарне акције, уређење простора, посета установама социјалне заштите и сл.). Ове мере, осим проактивног имају и реактивно дејство, у случају лакше и теже повреде обавеза или повреде забране прописане законом. Досадашња пракса је показала висок проценат успешности кампање овог типа међу дечјом и омладинском популацијом о чему говори занемарљив удео деце у сукобу са законом.

**33. Превенција злоупотребе психоактивних супстанци** – У складу са претходним, у сарадњи Министарства просвете, науке и технолошког развоја и удружења „Еуро хоризонт“, у склопу превентивног пројекта, *„Школа без дроге – сигурно место за ученике“*, од 2005. г. се спроводи програм континуиране едукације. У току 2018. г. он је реализован међу ученицима ОШ „Димитрије Туцовић“ у Чајетини. Он је обухватио три фазе: провера школског простора и присуства наркотика, форензичка провера трагова наркотика, и на крају разговор са стручним лицима ради подизања свести о овом проблему. У сарадњи са здравственим центром, Центром за социјални рад и Полицијском станицом Чајетина се организују предавања о болестима зависности са нагласком на вршњачко насиље као саставним делом овог проблема. О успеху овог пројекта сведочи податак да није било регистрованих случајева наркоманије, а при поновном тестирању број школа у којима су детектовани наркотици је значајно смањен.

**34. Мој (лични) квалитет живота** – **Питање оцене субјективног благостања** је једно од најкомплекснијих. Имајући у виду на да ниво квалитета живљења зависи од низа чинилаца (објективни фактори, тренутне околности, психолошко стање и др.) на које је могуће утицати у ограниченој мери, овај параметар одликује највиши степен „индивидуалности“. Додатан проблем може представљати чињеница да *„стање личног квалитета живота“* може негативно утицати на „нереално схватање“ и процену осталих аспеката свакодневног живота.

**35. Поштовање мог начина живота од стране посетилаца** – Често се дешава да посетиоци неспремно учествују у туристичким кретањима, без довољно емпатије према локалној заједници. Управо, неадекватан однос на релације посетиоци–становници може довести до конфликта. Стога, неопходно је *поштовање културних разлика*. Оне се могу умањити претходним упознавањем културе домаћина и низом активности који се односе на *заштиту средине, коришћење локалних производа и услуга и комуникацију са мештанима*. На тај начин, туристи кроз поштовање „локалних прилика“ директно и индиректно пружају подршку локалним заједницама.

**36. Осећај припадности локалној заједници** – Психолошки, **осећај припадности** подразумева друштвену, просторну, културну или пак професионалну повезаност са читавом или делом заједнице. Заједнички идеали, веровања, вредности и солидарност са другима чини основу овог процеса. *Имиџ* игра велику улогу у разумевању осећаја припадности локалној заједници. Схватање заједнице може бити *активно* (становници

упоређују сопствене слике са сликама туриста) и *пасивно* (Gallarza et al., 2002). У ери типизације и униформности целокупног садржаја, неопходно је истицање уникалности културног и етничког идентитета. *Локални идентитет* се односи на скуп друштвених, географских, историјских, етничких, природних карактеристика, које омогућавају идентификацију посебности територије (или заједнице). Такође, *идентитет места* не одређују само физичке компоненте, већ и осећај и повезаност који су се развили између људи и места (Truong, Lenglet, & Mothe, 2017).

Сви наведени параметри чине темељ квалитета живота на одређеном простору. Они су анализирани са објективног аспекта, на основу квалитативних и квантитативних информација. С обзиром на одређене недостатке објективних мера о којима је раније било више речи, неопходно је увести и „ноту“ субјективног приступа. Иако бројни нумерички подаци указују на одређено стање и будуће трендове, без мишљења чланова локалне заједнице, не може се говорити о квалитету живота. Стога, питање квалитета живота, као и утицај туризма ће бити посебно размотрен на основу резултата анкетног истраживања представљеног у наредном поглављу.

## XV РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

### 15.1. Дескриптивна статистичка анализа анкетног узорка

**Анкетно испитивање** на случајном узорку међу испитаницима старијим од 15 година је спроведено на територији општине Чајетина у периоду од децембра 2020. до септембра 2021. године. Укупно је дистрибуирано 550 анкетних листова од чега је враћено адекватно попуњено 423 примерка (стопа одговора 76,9%). Од укупног броја анализираних, 325 (76,8%) су чинили упитници у папирној, док су остатак (98/23,2%) били упитници прослеђени у електронској форми<sup>239</sup>. У складу са претходним истраживањима (Andereck & Jugowski, 2006; Andereck et al., 2007; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Liao, So, & Lam, 2016; Sontikul et al., 2016) и удела броја испитаника у популацији наведене старости (3,30%), узорак је у потпуности репрезентативан. Према схватањима Дилмана са сарадницима (Dillman, Smyth, & Christian, 2014), остварена стопа одговора указује на потпуну верификацију и подршку наведеном мерном инструменту. На основу добијених резултата о социо-економским и демографским карактеристикама испитаника дошло се до више закључака.

У погледу **полне структуре**, заступљеније су особе женског пола (53,0%) у односу на мушкарце који сачињавају 47,0% узорка. Посматрано по **месту пребивалишта** (резиденцијални статус), подаци из табеле 126 указују да нешто већи удео чине лица са сеоског подручја (51,3%) у односу на градска насеља (48,7%). Појединачно, највећи део долази са Златибора (111/26,2%) и Чајетине (95/22,5%), Мачката (23/5,4%), Криве Реке (21/5,0%), Саиновине (19/4,5%), Бранежаца (18/4,3%), Сирогојна (17/4,0%), Љубиша (13/3,1%), Доброселице и Рожанства (по 11/2,6%), Гостиља и Јабланице (по 10/2,4%), а потом и Трипкове (9/2,1%), Алиног Потока (8/1,9%), Мушвета, Трнаве и Семегњева (по 6/1,4%), Голова, Рудина, Стубла и Шљивовице (по 5/1,2%), Жељина (4/0,9%), Дренове (3/0,7%) и Раковице (2/0,5%). Учешће испитаника по насељима је приближно уделу становника у укупној популацији општине (Попис 2011. г.).

Унакрсно табелирање (кростабулација) показује да највећа разлика **заступљености особа женског пола** у односу на мушкарце постоји у насељима Златибор (30,4:21,6%), Крива Река (6,3:3,5%), Чајетина (24,6:20,1%), Рожанство (3,6:1,5%) и Љубиш (4,0:2,0%), док је **веће присуство мушкараца** забележено у Бранешцима (6,0:2,7%), Семегњеви (3,0:0,0%), Саиновини (5,5:3,6%) и Доброселици (3,5:1,8%). Према **заступљености старосних категорија** у односу на место пребивалишта, лица до 24 г. старости чине највећи део узорка у насељима Дренова, Жељине, Голово и Рудине, 25–34. г. (Златибор, Бранешци, Рудине, Љубиш, Саиновина, Трнава, Чајетина и Шљивовица), 35–44 г. (Алин Поток, Жељине, Златибор, Крива Река, Љубиш, Мачкат, Мушвете, Рожанство, Саиновина, Сирогојно и Чајетина), 45–54. г. (Алин Поток, Голово, Доброселица, Крива Река, Рожанство, Саиновина и Сирогојно), 55–64. г. (Трнава, Трипкова, Раковица, Дренова, Јабланица и Бранешци), док је удео лица старијих од 65. г. највећи у Стублу, Семегњеви, Раковици, Мушветама и Жељинама. У односу на **завршени степен образовања**, индивидуално, највећи део анкетног узорка са завршеном основном школом је евидентиран у Жељинама, Јабланици и Стублу (преко 20,0%), средњом школом у Раковици, Семегњеви, Голови, Рожанству, Кривој Реци, Дренови, Алином Потоку, Шљивовици, Саиновини, Трипкови, Мачкату и Трнави, док је

<sup>239</sup> Различити модалитети прикупљања узорка су примењени у претходним студијама. Највећи део (Andereck & Jugowski, 2006; Andereck et al., 2007; Andereck & Nyaupane, 2011a,b) се заснива на насумичном телефонском одабиру испитаника који након давања сагласности приступају даљем истраживању. Упитник и пратеће писмо су прослеђени поштом, а попуњени упитници су враћени на исти начин. Са друге стране, Лиао са сарадницима (Liao et al., 2015) су користили директно интервјуисање, а Ју са сарадницима (Yu et al., 2016) су одговоре испитаника прикупили слањем традиционалних упитника електронским путем. Супротно, Сунтикул и колеге (Sontikul et al., 2016) су у исту сврху употребили комбинован метод.

највећи удео са академским образовањем у Мушветата, Златибору, Доброселици, Бранешцима, Гостиљу, Рудинама, Јабланици и Трнави (преко 50,0%).

**Табела 126.** Социо-економске и демографске карактеристике испитаника

Варијабла	Укупно	Удео (%)
<b>1. Пол</b>		
а) мушки	199	47,0
б) женски	224	53,0
<b>2. Пребивалиште</b>		
а) градска насеља	206	48,7
б) сеоска насеља	217	51,3
<b>3. Удаљеност од туристичког центра</b>		
а) туристички центар	111	26,2
б) до 10 km	106	25,1
в) 10–15 km	79	18,7
г) 15–20 km	50	11,8
д) 20–25 km	55	13,0
ђ) 26 km и више	22	5,2
<b>4. Старост</b>		
а) 15–24	27	6,4
б) 25–34	64	15,2
в) 35–44	125	29,5
г) 45–54	97	22,9
д) 55–64	72	17,0
ђ) 65 и више	38	9,0
<b>5. Степен образовања</b>		
а) основна школа	17	4,0
б) средња школа	167	39,5
в) виша тј. висока школа	79	18,7
г) основне академске студије (факултет)	111	26,2
д) мастер и магистарске студије	47	11,1
ђ) докторске студије	2	0,5
<b>6. Радни статус</b>		
а) ученик или студент	27	6,4
б) у сталном радном односу	227	53,7
в) у привременом радном односу	100	23,6
г) у пензији	40	9,5
д) незапослен	29	6,9
<b>7. Месечна примања (у дин.)</b>		
а) < 20.000	37	8,7
б) 20.001–50.000	180	42,6
в) 50.001–75.000	138	32,6
г) 75.001–100.000	31	7,3
д) 100.001 и више	19	4,5
ђ) без примања	18	4,3

Извор: Сопствена елаборација коришћењем програма SPSS 21.0

Анализом *радног статуса испитаника*, највеће учешће групе ученика и студената у узорку по насељима је у Дренови, Жељинама, Голову, Гостиљу, Стублу, Шљивовици и Рудинама (преко 20,0%), особа у сталном радном односу у Бранешцима, Трнави, Кривој Реци, Љубишу, Саиновини, Трипкови, Рожанству, Златибору, Мачкату и Гостиљу (преко 50,0%) и привременом радном односу у Алином Потоку, Јабланици, Раковици, Доброселици и Шљивовици (преко 40,0%). Са друге стране, Семеђево, Стубло и Раковица имају највеће учешће пензионисаних (преко 50,0%), а Сирогојно, Саиновина, Шљивовица и Љубиш незапослених лица у свом узорку (преко 15,0%). Разматрајући *износ просечних примања* према месту пребивалишта, мање од 20.000 дин. у највећем обиму примају испитаници из Стубла, Рудина, Жељина, Мачката, Шљивовице и Голова (преко 20,0%); 20.001–50.000 дин. у Семеђевоу, Рожанству, Голову, Јабланици, Доброселици, Кривој Реци и Трнави (преко 50,0%); 50.001–75.000 дин. у Бранешцима, Мушветата, Доброселици, Рудинама, Чајетини,



Кривој Реци и Златибору (преко 35,0%), а 75.001–100.000 дин. у Гостиљу, Златибору и Бранешцима (преко 10,0%). Истовремено, највећи удео испитаника у категорији са приходима преко 100.000 дин. је евидентиран у Дренови, Трипкови, Рожанству, Златибору, Чајетини и Саиновини, док је у појединачним узорцима без примања највећи удео у Дренови, Жељинама, Голову, Гостиљу, Шљивовици и Мушветама.

**Просечна удаљеност испитаника** од туристичког центра (Златибор) је 17,1 km (табела 126). Највећи број (Стубло, Трнава, Гостиље, Јабланица, Сирогојно, Жељине и Дренова) се налази у четвртој (20–25 km) и другој зони на удаљености 10–15 km (Бранешци, Голово, Мачкат, Алин Поток, Саиновина и Семегњево). У трећој зони (15–20 km) се налази пет насеља (Раковица, Крива Река, Доброселица, Рожанство и Шљивовица), три насеља у зони удаљеној до 10 km (Чајетина, Рудине и Мушвете) и два (Љубиш и Трипкова) на удаљености већој од 25 km.

Са друге стране, **просечна старост** анкетираних је 45 година (најмлађи 17, најстарији 76 година), док стандардно одступање од средње вредности износи 13,1 година. На основу налаза из табеле 126, највећи део се налази у старосним категоријама 35–44 г. (29,5%), 45–54 г. (22,9%), 55–64 г. (17,0%) и 25–34 г. (15,2%), а нешто мањи број у групи старијих 65 година (9,0%) и 15–24 г. (6,4%). Женска популација је заступљенија у следећим категоријама: 15–24 г. (7,1:5,5%), 25–34 г. (18,8:11,1%), 35–44 г. (31,7:27,1%), 45–54 г. (24,1:21,6%), док је мушка популација у већем броју присутнија у две преостале категорије: 55–64 г. (20,6:13,8%) и 65+ (14,1:4,5%).

**Образовна структура испитаника** приказана у табели 126, указује да је највећи удео лица стеченог средњошколског (39,5%) и академског образовања – основне студије (26,2%). У следећој групи су лица са стручним високим образовањем (18,7%), мастер и магистарским студијама (11,1%), док је најмањи удео са завршеном основном школом (4,0%) и докторским студијама (0,5%). Евидентна је већа заступљеност особа женског пола вишег степена образовања (63,4:48,7%) у односу на мушкарце са већим уделом нижег степена образовања (51,2:36,6%). Према *годинама старости*, највећи удео лица са завршеном осмогодишњом школом се „природно“ налази у групи старијих од 65 г. (13,2%), док у групи 15–24 г. нема лица овог степена образовања. Највећи удео у свим старосним групама чине лица за завршеним средњим образовањем, а потом лица са факултетским образовањем (незнатан изузетак група 45–54. г. у корист вишег – струковног образовања). У категорији лица са завршеним мастер (магистарским) студијама преовладавају групе 25–34 г. и 35–44 г., док завршене докторске студије поседује само 4,7% лица у подгрупи 30–34 година.

У погледу **радног ангажовања**, доминирају лица у сталном (53,7%) и привременом радном односу (23,6%), док остатак чине лица у пензији (9,5%), незапослени (6,9%) или лица у процесу школовања (6,4%). Приближно је исти *удео жена и мушкараца* – ученика или студената (преко 6,0%) и особа у сталном радном односу (преко 50,0%), док је знатно већи удео жена у привременом радном односу (28,6:18,1%), а мушкараца у групи пензионисаних (15,6:4,0%) и незапослених (7,5:6,3%). Посматрајући *однос завршеног степена образовања и радног ангажовања*, запажа се да је највећи удео лица са сталним запослењем свих школских спрема (најмање 43,1% са средњом школом и највише 68,5% са факултетом). У привременом радном односу преовлађују лица са завршеним мастер студијама (38,3%), преко 20,0% чине они са дипломом средње и више школе, као и факултета (основне студије), док најмањи удео чине они са основном школом (5,9%). Међу пензионисаним лицима највећи удео је са завршеном основном школом (29,4%), средњом и високом струковном (око 13,8%), док нема лица са завршеним мастером (магистратура) и докторатом. На крају, међу незапосленим лицима најприсутнији су они са завршеном основном школом (17,6%), средњом школом (9,0%), вишом школом (5,1%), а потом и основним и мастер академским студијама (4,5% тј. 4,3%). Нису заступљена незапослена лица са завршеним докторским студијама.

На крају, у **економском смислу**, према подацима из табеле 126, највећу заступљеност има групација лица са личним месечним примањима 20.001–50.000 дин. (42,6%) и 50.001–75.000 дин. (32,6%). У следећим категоријама су они са приходима мањим од 20.000 дин.

(8,7%) и 75.001–100.000 дин. (7,3%), док је најмањи број лица са приходима преко 100.000 дин. (4,5%) или пак без примања (4,3%). Истовремено, *мушкарци* су доминантнији у категоријама лица са зарадом испод 20.000 дин. (9,5:8,0%), 20.0001–50.000 дин. (44,2:41,1%), 75.001–100.000 (7,5:7,1%) у односу на *жене* присутније у категоријама лица без примања (5,4:3,0%) и примањима 50.001–75.000 дин. (35,7:29,1%). У односу на *старосну доб*, највећи удео лица без примања је са разлогом у групи 15–24 г. (55,6% у подгрупи 15–19 г. и 38,9% у подгрупи 20–24 г.), исто као и оних са мање од 20.000 дин. месечно (11,1% у подгрупи 15–19 г. и 27,8% у подгрупи 20–24 г.). Супротно, највећи удео са зарадама преко 100.000 дин. примају лица старости 35–44 г. (11,6% у подгрупи 35–39 г.) и 55–64. г. (7,7% у подгрупи 55–59 г.). Ипак, међу лицима обухваћеним примањима 20.001–50.000 дин. доминирају она у категорији изнад 65 година (71,1%) и категорији 25–34. г. (57,1% у подгрупи 25–29 г. и 55,8% у подгрупи 30–34 г.).

У односу на *завршени степен образовања*, износ мањи од 20.000 дин. приходује 4,3% лица са завршеним мастер студијама до 23,5% са основном школом. У категорији са примањима 20.001–50.000 дин. најзаступљенија су лица са средњошколским (58,7%) и високим (струковним) образовањем (49,4%), 35,3% са основном школом до 20,3% са завршеним основним академским образовањем. Са друге стране, примања 50.001–75.000 дин. се везују за факултетски образоване (100% за особе са докторатом, 49,5% са основним и 44,7% са мастер студијама). Истовремено, 15,3% са завршеним основним академским студијама се налази у групи са приходима 50.001–75.000 дин., 8,5% са мастер студијама, 11,8% са основном школом и свега 3,0% тј. 3,8% са средњом односно високом струковном школом. Такође, износ већи од 100.000 дин. највише приходују лица са завршеним мастер студијама (12,8%), док је 9,6% испитаника са средњом школом без примања. На крају, анализирајући *однос радног статуса и просечних месечних примања*, запажа се да износ мањи од 20.000 дин. има категорија незапослених (37,9%), пензионисаних (27,5%) и школско-студентске популације (25,9%). У следећој групи (20.001–50.000 дин.) доминирају лица у привременом радном односу (77,0%) и пензији (72,5%), док најмањи удео чини школско-студентска популација (7,4%). Износ 50.001–75.000 дин. у највећем обиму примају особе у сталном радном односу (51,5%), док у поменутој групи нису заступљена пензионисана лица. У категоријама 75.001–100.000 дин. и преко 100.000 дин. преовладавају лица у сталном радном односу са 11,5% односно 7,5%, док најмању заступљеност имају пензионисана и незапослена лица, као и она у привременом радном односу.

Ради оптималног тестирања модела утицаја туризма на квалитет живота становника, анализирани су подаци о **повезаности испитаника са туристичким активностима** на локалном нивоу. У контексту **запослености у туристичкој привреди**, на основу резултата из табеле 127, утврђено је највећи део испитаника није запослен (58,6%), мањи део је индиректно ангажован (27,4%), док је најмањи број директно ангажован (13,9%). У погледу *полних разлика*, већи је удео жена директно запослених у туристичком сектору (16,5:11,1%), док је код мушкараца већи удео индиректно запослених (29,1:25,9%) и запослених изван овог сектора (59,8:57,6%). По *месту пребивалишта* анкетираних, највећи удео запослених (директно и индиректно) је у Гостиљу (80,0%), Доброселици (63,7%), Рудинама (60,0%), Златибору (55,8%) и Трнави (50,0%), док је изван овог сектора највећи удео испитаника у Жељинама, Мушветама, Раковици, Семегњеви, Стублу, Сирогојну, Рожанству, Алином Потоку и Јабланици. Изузев лица који уживају статус пензионера, изван овог сектора у највећем обиму су особе 15–24. г. старости (88,9% у подгрупи 15–19. г. и 72,2% у подгрупи 20–24. г.). Истовремено, највиши ниво запослености (директна ангажованост) се везује за групе 25–34. г. (28,6% у подгрупи 25–29. г.) и 35–44. г. (44,9% у подгрупи 35–39. г.). У складу са *окончаним образовањем*, изван туристичког сектора је највећи број лица за завршеним основним (70,6%) и средњошколским образовањем (68,9%), док су лица са завршеним факултетским образовањем – основне (18,0%) и мастер студије (25,5%) у највећем обиму директно ангажована. Узимајући у обзир *индивидуална месечна примања*, око 75,7% са примањима мањим од 20.000 дин. није било запослено у овом сектору, док је примања 75.001–100.000 дин. приходovalo 51,6% индиректно

запослених. Међу лицима са приходима већим од 100.000 дин., 26,3% је припадало групи директно запослених.

Табела 127. Повезаност испитаника са туристичком делатношћу

Варијабла	Укупно	Удео (%)
<b>1. Запосленост у туристичком сектору</b>		
а) нисам запослен	248	58,6
б) индиректно запослен	116	27,4
в) директно запослен	59	13,9
<b>2. Знање о функционисању туристичког сектора</b>		
а) нисам упознат	112	26,5
б) упознат у одређеној мери	213	50,4
в) добро упознат	98	23,2
<b>3. Комуникација са туристима</b>		
а) не комуницирам	86	20,3
б) повремено комуницирам	245	57,9
в) свакодневно комуницирам	92	21,7
<b>4. Улога туризма у локалној привреди</b>		
а) без учешћа	48	11,3
б) делимично учешће	179	42,3
в) доминантно учешће	196	46,3
<b>5. Лична корист од развоја туризма</b>		
а) никаква	145	34,3
б) незнатна	75	17,7
в) делимична	113	26,7
г) у великом обиму	66	15,6
д) у потпуности	24	5,7
<b>6. Укљученост у процес доношења одлука</b>		
а) никаква	244	57,7
б) незнатна	87	20,6
в) делимична	73	17,3
г) у великом обиму	14	3,3
д) у потпуности	5	1,2

Извор: Сопствена елаборација коришћењем програма SPSS 21.0

Ипак, надполовична већина (50,4%) делимично познаје **рад туристичког сектора**, део није упознат (26,5%), али је чак 23,2% добро упознато са овим начином привређивања (табела 127). Међу њима, *жене* у мањем обиму не познају рад у туристичкој привреди (24,6:28,6%), а притом су и боље упознате (26,8:19,1%), док *мушкарци* у већем обиму делимично познају рад у овој делатности (52,3:48,7%). Најбољи познаваоци овог сектора су са Златибора (37,8%), Доброселице и Рожанства (36,4%), док најмање знања поседују испитаници из Раковице, Жељина, Семегњева, Алиног Потока, Стубла и Јабланице. Најнижи степен знања поседују испитаници из категорије 15–24. г. старости (77,8% у подгрупи 15–19 г.), док се супротно стање бележи у категорији 35–44. г. (44,9% у подгрупи 35–39. г.). Најмање информација о његовом раду поседују лица са завршеним основним образовањем (41,2%) при чему је његово функционисање у највећем проценту делимично познато лицима са основним академским образовањем (55,0%). Најбољи познаваоци прилика су лица највишег ступња образовања (завршене мастер и докторске студије). У складу са претходно наведеним, не чуди што најмање информација поседују пензинисана лица (60,0%) и особе у статусу ученика/студената (44,4%). Запослени у привременом радном односу пак делимично познају (59,0%), а стално запослени су у највећој мери упознати са овим сектором (29,5%). Непознаница функционисања овог сектора је била највећа у групи лица без примања (66,7%). Са друге стране, у групи са приходима 50.001–75.000 дин. евидентирано је 55,1% делимично упознатих, а најбољи познаваоци (57,9%) су била лица са приходима већим од 100.000 динара.

Таквом стању доприноси и **ниво комуникације са туристима** (табела 127). Наиме више од половине испитаника (57,9%) комуницира повремено, а преко 20% и свакодневно (21,7%). Такође, постоји и изванредан удео лица који не контактирају са туристима (20,3%).

На основу анализе, *особе женског пола* више контактирају са посетиоцима и тај однос следећи: не комуницирам (15,6:25,6%), повремено комуницирам (58,9:56,8%) и свакодневно комуницирам (25,4:17,6%). Најмањи ниво комуникације је забележен код испитаника из Раковице, Семегњева, Стубла и Жељина, а сасвим супротно код лица из Доброселице, Златибора, Гостиља, Алиног Потока, Љубиша, Криве Реке, Трнаве итд. Занимљиво је да осим лица старијих од 65 година који у највећем обухвату не контактирају са посетиоцима (55,3%), слично стање се бележи и код групе 15–24. г. (44,4% у подгрупи 20–24. г.). Повремену комуникацију обавља 88,9% испитаника старости 15–19. г., као и 67,3% из подгрупе 50–54. г. Сталну комуникацију у највећој мери имају испитаници старосних група 35–39. г. (39,1%) и 25–29. г. (38,1%). У смислу *образовног статуса*, најнижи ниво комуникације имају особе са завршеном осмогодишњом школом (26,9%) за разлику од „средњошколаца“ који најчешће повремено комуницирају са гостима (76,5%). Ипак, највиши ниво контакта се везује са особе са највишим степеном образовања (мастер и докторске студије). Такође, у односу на њихов *радни статус*, око 55,0% пензионисаних лица не комуницира, 59,3% ученика/студената повремено, а 26,9% лица у сталном радном односу свакодневно комуницира. Видљиво је да се међу незапосленима (50,0%) и испитаницима са примањима мањим од 20.000 дин. (48,6%) налази највећи део лица који не контактира са посетиоцима. Додатно, око 61,3% са приходима 75.001–100.000 дин. повремено, а 42,1% испитаника из категорије са више 100.000 дин. свакодневно контактира са посетиоцима.

Туризам је препознат као **кључна привредна активност** с обзиром да 46,3% анкетираних упућује на доминантно учешће, док 42,3% сматра да туризам има делимично учешће у локалној привреди. Ипак, за 11,3% испитаних није видљива улога туризма (табела 127). Наиме, такав став исказује већи број *жена* (12,5:10,1%). Иста ситуација је и контексту доминанте улоге туризма (48,7:43,7%), док пак већи удео *мушкараца* сматра да туризам има само делимично учешће (46,2:38,8%). Према *пребивалишту*, лица из Чајетине, Златибора, Доброселице, Рожанства и Трнаве указују на највећи значај туризма. О значају туризма у локалној економији негативно мишљење у већем проценту изражавају *најмлађи* (22,2%) и *најстарији* (21,1%), док је његова позитивна улога највидљивија код подгрупе 35–39. г. старости (65,2%). О *доприносу туризма локалној привреди*, особе са завршеном осмогодишњим образовањем имају негативно мишљење (без учешћа: 17,6%), али се везује и одређени степен доприноса (64,7%) као и за лица са докторатима. Напослетку, на доминантно учешће туризма упућују лица са основним академским (64,0%) и струковним студијама (58,2%). Према *радном статусу*, о улози туризма најнижи ступањ (без учешћа) изражавају пензионисана (25,0%) и незапослена лица (17,2%). Слична ситуација се односи на делимично учешће (55,0% пензионера и 51,9% ученика/студената), док на доминантан карактер туризма највише указују стално запослена лица (54,2%). Лица без примања (38,9%) и они са примањим мањим од 20.000 дин. (29,7%) у највећем омеру сматрају да туризам нема учешћа у локалној економији. О одређеној улози туризма говори 53,3% испитаника из категорије са приходима 20.001–50.000 дин., док 73,7% са приходима већим од 100.000 дин. сматра да туризам има пресудну улогу.

Претходно наведено се може објаснити анализом **индивидуалне користи од туристичког развоја** ( $M = 2,41$ ;  $SD = 1,258$ ) датој у табели 127. Највећи део испитаника нема никакве користи (34,3%), док 26,7% има делимичну корист. Незнатну корист има 17,7% испитаних, док 21,3% ужива значајан ниво добробити од туризма (углавном економски ефекти). Међу њима *жене* исказују виши ниво користи у односу на *мушкарце* (51,8:43,7%). Највећи ниво користи остварују испитаници из Гостиља (90,0%), Рудина (80,0%), Златибора (68,4%), Дренове (66,6%) и Доброселице (63,7%). Позитивне ефекте углавном доживљавају испитаници старосне групе 35–44. г. (66,7% у подгрупи 35–39. г. и 57,1% у подгрупи 40–44. г.), али и подгрупи 30–34. г. (58,1%). Разумљиво, најмање ефеката се везује за најстарије (76,3%; без користи: 60,5%) и најмлађе (66,7%; без користи: 55,6%). Приметно, најмањи бенефит имају лица за окончаним осмогодишњим образовањем (76,5%; никаква корист: 58,8%), док лица са докторским и мастер студијама уживају највише користи (72,3%; у потпуности: 12,8%). Постоје извесне користи у зависности од

радног ангажовања испитаника. Наиме, најмање личне користи уживају особе у пензионерском статусу (75,0%; без: 60,0%), док највише користи имају запослени – у сталном (50,7%) и привременом радном односу (54,0%; у потпуности: 7,0%). Стога, у зависности од *месечних примања*, најмању добробит имају особе без прихода (55,6%, без користи – 50,0%) или са приходима мањим од 20.000 дин. (67,6%; без користи: 45,9%). Међутим, највећу добробит уживају они са примањима већим од 100.000 дин. (73,7%; делимична: 10,5%; значајна: 57,9%; потпуна: 5,3%) и 75.001–100.000 дин. (58,1%; делимична: 25,8%; значајна: 19,4%; потпуна: 12,9%).

У односу на остале параметре, „најгоре стање“ је у сектору **ангажованости у процесу доношења одлука** ( $M = 1,70$ ;  $SD = 0,948$ ). Свега 4,5% испитаника учествује у доношењу одлука на највишем нивоу, 17,3% је делимично ангажовано, док је огромна већина (78,3%) готово у потпуности искључена из овог процеса (табела 127). Забележено је незнатно веће учешће жена са аспекта доношења одлука (22,8:20,6%). Одређени степен укључености у доношењу одлука имају лица настањена у Голову, Гостиљу, Рудинама, Трипкови и Мачкату. Највећи степен укључености у рад управљачких органа уживају лица у старосној подгрупи 35–39 г. (33,2%). Осим најмлађих (до 19. г. – 100%), готово никакав утицај на доношење одлука имају лица у подгрупама 45–49. г. (84,5%), 40–44. г. (82,1%) и 20–24. г. (77,8%). Због свог степена образовања, најмањи допринос имају лица за окончаним осмогодишњим образовањем (88,2%; без улоге: 64,7%), док лица са завршеним мастер (магистарским) студијама (36,2%; у потпуности: 4,3%) имају велики утицај на доношење одлука. Сасвим оправдано, готово никакву партиципацију у управљачком процесу имају пензионерска (95,0%) и ученичка/студентска популација (85,2%), а најважнију улогу незапослена (31,0%)<sup>240</sup> и стално запослена лица (24,2; делимична: 19,4%; значајна: 3,5%; потпуна: 1,3%). У наставку, запажа се да испитаници са приходима мањим од 20.000 дин. (89,2%; без учешћа: 75,7%) и без примања (72,2%; без учешћа: 55,6%) имају занемарљиву партиципацију у доношењу одлука. Ипак, испитаници из групе са преко 100.000 дин. месечних прихода „играју“ најважнију улогу у управљачком процесу (31,6%; делимична: 26,3%; потпуна: 5,3%).

## 15.2. Индикатори квалитета живота – оцена важности и задовољства

На основу анализе **субјективних показатеља** (ставови испитаника) могуће је изнети више закључака. Сагледавањем резултата, дескриптивна статистика показује *релативно просечне високе оцене* у категорији важности (4,24) и утицаја туризма (4,08), као и *средње оцене задовољства* показатељима квалитета живота (3,42). Прво, просечне **вредности важности** веће од 4,20 су забележене код 22 исказа (табела 128). **Највеће вредности важности** су присутне код категорија: „доступна и квалитетна вода и чист ваздух“ (4,61), „квалитет инфраструктуре“ (4,53), „очување природног окружења“ и „доступност здравствене службе“ (4,47), „могућност запошљавања“ (4,46), „доступност малопродајних и угоститељских објеката“ (4,45), „очување културно-историјских локалитета“ и „персонални квалитета живота“ (4,44). Супротно, **најниже вредности** се односе на „стабилност политичког амбијента/окружења“ (3,83), „могућност партиципације у локалној култури“ (3,88), „схватање другачијих култура“ и „могућност присуствовања спортским догађајима“ (3,99).

Додатно, неподно је сагледати **заступљеност одговора по питању важности**. Заступљеност **негативних одговора** у погледу важности се у највећем проценту бележи у категоријама: „стабилност политичког окружења“ (10,2%), „имиџ моје заједнице“ (9,7%), „очување станишта дивљих животиња“ и „учешће житеља у управљачким телима“ (8,8%),

<sup>240</sup> Иако на први поглед изгледа парадоксално, улога незапослених лица у доношењу одлука је на високом нивоу. Незапослена лица су често чланови бројних удружења на територији општине Чајетина, у чији су рад и одлуке укључени, тако да (преко удружења) утичу на доношење одлука о туризму. Такође, треба напоменути да од поменутог процента, 27,6% има ограничену (делимичну) функцију у доношењу одлука.



„могућност учествовања у локалној култури, „доступност установа социјалне заштите“ (8,5%) и „разумевање другачијих културних образаца“ (8,3%). Са друге стране, највеће учешће **позитивних одговора** се бележи код „квалитетне животне средине“ (90,8%), „доступности трговинских и угоститељских објеката“ (90,3%), „инфраструктурне опремљености“ (89,3%), „очувања природне средине“ (88,9%), „доступности медицинских служби“ (88,7%) и „мој начин живота“ (88,0%). **Неутралан став** је највише испољен код „могућности учествовања у локалној култури“ (28,6%), „стабилности политичког окружења“ (25,5%), „управљања отпадом“ (24,1%), „буџетских средстава самоуправе“ (22,7%), „поштовања мог животног стила“ (22,5%), „учешћа у управљачким телима“ и „могућности присуствовања спортским догађајима“ (21,5%) На тај начин је **потврђена потхипотеза Х1а (+)** према којој испитаници указују на висок степен важности већине индикатора квалитета живота.

Табела 128. Важност индикатора квалитета живота

Назив варијабле (индикатора)	Просечна оцена	Стандардно одступање	Оцена (%)				
			1	2	3	4	5
1. Очување природног окружења	4,47	0,892	2,8	0,9	7,3	23,9	65,0
2. Очување станишта дивљих животиња	4,16	1,132	6,4	2,4	11,8	27,9	51,5
3. Очување културно-историјских локалитета	4,44	0,806	1,2	0,7	10,9	27,0	60,3
4. Постојање културно-уметничких установа	4,27	0,918	1,2	4,0	13,0	30,3	51,5
5. Могућност учествовања у локалној култури	3,88	1,045	2,4	6,1	28,6	27,0	35,9
6. Разумевање другачијих културних образаца	3,99	1,034	2,6	5,7	21,0	31,2	39,5
7. Слика коју други имају о мојој заједници	4,07	1,065	2,4	7,3	17,3	27,2	45,9
8. Могућност рекреације (спортски терени, базени)	4,17	0,981	1,7	4,7	17,0	28,6	48,0
9. Могућност присуствовања спортским догађајима	3,99	1,011	2,4	5,2	21,5	32,6	38,3
10. Зонирање и коришћење земљишта	4,36	0,971	3,3	1,4	11,3	23,6	60,3
11. Новчана вредност земљишта и некретнина	4,28	0,886	2,4	0,7	12,8	35,0	49,2
12. Контролисана урбанизација	4,27	1,003	3,1	3,1	12,8	26,2	54,8
13. Уређен саобраћај и саобраћајна решења	4,36	0,970	3,3	1,7	10,6	24,6	59,8
14. Квалитет инфраструктуре и опремљеност	4,53	0,848	1,9	1,7	7,1	20,3	69,0
15. Квалитетна животна средина	4,61	0,827	2,1	1,2	5,9	14,9	75,9
16. Управљање отпадом	4,02	1,062	1,9	6,6	24,1	22,5	44,9
17. Очување мира и тишине	4,24	0,974	1,9	4,3	14,2	27,7	52,0
18. Доступан и квалитетан јавни превоз	4,35	0,814	0,7	1,4	13,2	31,7	53,0
19. Доступност образовних институција	4,37	0,863	1,7	0,9	12,8	28,4	56,3
20. Доступност здравствених служби	4,47	0,831	1,2	2,4	7,8	25,3	63,4
21. Доступност установа социјалне заштите	4,20	0,977	2,8	2,4	15,6	30,7	48,5
22. Доступност осталих јавних служби	4,10	0,953	1,9	4,3	16,5	36,2	41,1
23. Доступност трговинско-угоститељских објеката	4,45	0,804	1,2	2,1	6,4	31,0	59,3
24. Рад безбедносних органа (надлежности МУП-а)	4,36	0,843	1,4	0,5	13,9	28,8	55,3
25. Снажна и диверзификована привреда	4,32	0,874	1,9	1,7	10,9	33,3	52,2
26. Могућност запошљавања	4,46	0,910	2,6	1,7	8,3	21,7	65,7
27. Власништво трговинско-услугних објеката	4,07	1,004	2,6	1,7	8,3	21,7	65,7
28. Одговарајуће цене производа и услуга	4,31	0,937	3,1	2,1	8,3	33,6	53,0
29. Локалне јавне финансије (приходи и расходи)	4,00	0,970	2,8	2,4	22,7	35,9	36,2
30. Стабилност политичког окружења	3,83	1,112	5,2	5,0	25,5	30,3	34,0
31. Учешће у управљачким органима	3,99	1,082	3,8	5,0	21,5	28,4	41,4
32. Превенција непожељног понашања	4,29	0,960	2,4	1,7	16,5	23,6	55,8
33. Превенција злоупотребе психоакт. супстанци	4,21	0,982	2,1	3,1	17,7	25,5	51,5
34. Мој (лични) квалитет живота (живљења)	4,44	0,798	1,2	0,7	10,2	28,4	59,6
35. Поштовање мог животног стила	4,09	0,919	1,2	2,8	22,5	32,9	40,7
36. Осећај припадности локалној заједници	4,05	1,000	1,9	4,7	22,0	29,3	42,1

Извор: Сопствена елаборација коришћењем програма SPSS 21.0; М – аритметичка средина; SD – ст. девијација  
 Легенда: 1 = у потпуности неважно, 2 = неважно, 3 = нити важно нити неважно, 4 = важно, 5 = у потпуности важно

Слично стање је установљено у свим досадашњим истраживањима. Највећа просечна вредност важности наведених елемената била је код „чистог ваздуха и воде“ (4,48–4,75), „превенције криминала и вандализма“ (4,31–4,71), „осећаја сигурности“ (4,19–4,70), „личног

квалитета живота“ (4,07–4,70), „очување природних и културних подручја“ (4,16–4,41) и „превенција злоупотребе дрога и алкохола“ (4,41–4,54), „рад безбедносних служби“ (4,56) и „доступност медицинских услуга“ (4,60). Са друге стране, најмања вредност је уочена код „могућности присуства спортским догађајима“ (3,17–3,59), „могућност учествовања у локалној култури“ (3,36–3,87), „радње у власништву мештана“ (3,58–3,74) и „партиципација у локалној власти“ (3,73–3,80) (Andereck & Jurowski, 2006; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Sontikul et al., 2016; Yu et al., 2016).

Табела 129. Задовољство индикаторима квалитета живота

Назив варијабле (индикатора)	Просечна оцена	Стандардно одступање	Оцена (%)				
			1	2	3	4	5
1. Очување природног окружења	3,20	1,113	7,6	19,6	30,0	31,2	11,6
2. Очување станишта дивљих животиња	3,27	1,041	4,0	18,9	36,4	27,4	13,2
3. Очување културно-историјских локалитета	3,72	1,005	2,8	8,7	24,8	40,4	23,2
4. Постојање културно-уметничких установа	3,85	0,943	1,7	6,4	23,9	41,4	26,7
5. Могућност учествовања у локалној култури	3,52	1,000	3,5	8,3	39,7	30,0	18,4
6. Разумевање другачијих културних образаца	3,61	0,972	2,4	8,3	35,5	34,0	19,9
7. Слика коју други имају о мојој заједници	3,53	1,090	5,7	9,0	32,4	32,2	20,8
8. Могућност рекреације (спортски терени, базени)	3,61	1,132	3,8	14,7	24,6	31,0	26,0
9. Могућност присуствовања спорт. догађајима	3,73	1,046	3,1	8,3	28,6	32,9	27,2
10. Зонирање и коришћење земљишта	2,87	1,268	18,2	21,3	27,9	20,8	11,8
11. Новчана вредност земљишта и некретнина	3,35	1,163	9,2	11,3	31,4	31,0	17,0
12. Контролисана урбанизација	2,59	1,310	27,2	22,7	23,6	16,5	9,9
13. Уређен саобраћај и саобраћајна решења	3,00	1,237	14,7	19,1	31,0	22,0	13,2
14. Квалитет инфраструктуре и опремљеност	3,14	1,200	12,1	15,6	32,4	26,0	13,9
15. Квалитетна животна средина	3,70	1,145	5,0	10,6	23,4	31,7	29,3
16. Управљање отпадом	3,25	1,111	6,4	17,5	36,6	23,9	15,6
17. Очување мира и тишине	3,25	1,261	12,8	14,9	23,6	31,9	16,8
18. Доступан и квалитетан јавни превоз	3,33	1,159	7,1	16,5	31,2	27,0	18,2
19. Доступност образовних институција	3,83	0,993	1,9	8,7	21,5	40,2	27,7
20. Доступност здравствених служби	3,43	1,142	5,4	14,7	32,6	25,5	21,7
21. Доступност установа социјалне заштите	3,61	1,085	5,2	8,7	28,4	35,2	22,5
22. Доступност осталих јавних служби	3,57	0,961	1,2	11,1	36,9	31,7	19,1
23. Доступност трговинско-угоститељских објекат.	3,99	0,949	8,0	21,5	0,0	34,3	36,2
24. Рад безбедносних органа (надлежности МУП-а)	3,99	0,877	1,4	2,8	22,0	43,0	30,7
25. Снажна и диверзификована привреда	3,20	1,120	8,0	16,3	37,6	23,9	14,2
26. Могућност запошљавања	2,98	1,186	13,2	19,1	36,2	19,1	12,3
27. Власништво трговинско-услугних објеката	3,54	1,008	3,5	9,2	35,2	33,6	18,4
28. Одговарајуће цене производа и услуга	3,03	1,154	10,4	22,9	31,0	24,8	10,9
29. Локалне јавне финансије (приходи и расходи)	3,23	1,087	7,6	13,5	41,6	23,4	13,9
30. Стабилност политичког окружења	3,41	1,198	10,2	8,7	31,7	29,1	20,3
31. Учешће у управљачким органима	3,19	1,157	10,4	15,1	32,4	29,3	12,8
32. Превенција непожељног понашања	3,35	1,112	7,3	12,1	35,7	28,6	16,3
33. Превенција злоупотребе психоакт. супстанци	3,19	1,147	9,2	15,1	38,3	22,2	15,1
34. Мој (лични) квалитет живота (живљења)	3,67	1,005	3,5	7,6	28,6	39,2	21,0
35. Поштовање мог животног стила	3,60	0,953	3,3	6,6	33,3	40,0	16,8
36. Осећај припадности локалној заједници	3,77	1,016	4,3	4,3	27,7	38,3	25,5

Извор: Сопствена елаборација коришћењем програма SPSS 21.0; М – аритметичка средина; SD – ст. девијација  
 Легенда: 1 = у потпуности незадовољан/на, 2 = незадовољан/на, 3 = нити задовољан/на нити незадовољан/на, 4 = задовољан/на, 5 = у потпуности задовољан/на

Знатно меродавнију слику пружа информација о **осећају задовољства** (табела 129). Видљива је знатно *нижа просечна оцена* која бележи минималне вредности у сегменту „урбаног ширења“ (2,59), „зонирања и адекватног коришћења земљишта“ (2,87), „могућности запошљавања“ (2,98), „решених саобраћајних питања“ (3,00) и „цена производа и услуга“ (3,03). Са друге стране, *највише* вредности су у сегменту „доступности трговинско-угоститељских објеката и „раду безбедносних служби“ (3,99), „постојању културних установа“ (3,85) и „доступности образовних институција“ (3,83).

Важно је сагледати **заступљеност негативних, позитивних и неутралних одговора у смислу задовољства**. **Највеће незадовољство** је присутно код „урбаног ширења“ (49,9%), „зонирања и коришћења земљишта“ (39,5%), „саобраћајних питања“ (33,8%), „цена производа и услуга јавних служби“ (33,3%), „могућности запошљавања“ (32,3%), „инфраструктурне опремљености и „очувања мира и тишине“ (27,7%) и „очувања природног окружења“ (27,2%). На **другом полу задовољства** издвајају се категорије „рад безбедносних органа“ (73,7% позитивних одговора), „доступност трговинско-угоститељских радњи“ (70,5%), „постојање културно-уметничких установа“ (68,1%), „доступност образовних институција“ (67,9%), „припадност локалној заједници“ (63,8%), „очување културно-историјских локалитета“ (63,6%), „лични квалитет живота“ (60,2%) и „могућност присуствовања спортским догађајима“ (60,1%).

Ипак, **индиферентан став** се у највећем обиму везује за „приходе и расходе самоуправе“ (41,6%), „могућност учествовања у локалној култури“ (39,7%), „превенцију злоупотреба психоактивних супстанци и алкохола“ (38,3%), „снажну и диверзификовану економију“ (37,6%), „доступност осталих јавних служби“ (36,9%) и „управљање отпадом“ (36,6%), „очување станишта дивљих животиња“ (36,4%) и „могућност запошљавања“ (36,2%). Добијене вредности *оцене важности* (све варијабле са просеком већим од 3,83 тј.  $31 > 4,00$ ) и *задовољства* (16 варијабли са просеком  $>$  од 3,50) указују на релативно високу важност и ниже задовољство индикаторима квалитета живота. Тиме је **у потпуности потврђена хипотеза Х16 (+)**, што указује да испитаници изражавају умерено задовољство већином индикатора квалитета живота.

Такво стање је потврђено у пређашњим испитивањима. У овом домену, просечна вредност је најнижа у контексту „квалитета јавног превоза“ (2,41–3,34), „контроле урбанизације“ (2,56–3,42), „саобраћајних услова“ (2,70–3,33), „превенције буке и загушења“ (2,70–3,43), „адекватног коришћење/зонирање земљишта“ (2,85) и „управљање отпадом“ (2,90–3,16). Супротно, највише оцене су остварене на пољу „вредност некретнина/земљишта“ (3,35–3,70), „рад безбедносних служби“ (3,38–3,80), „лични квалитет живота“ (3,46–3,83), „доступност трговинско-угоститељских објеката“ (3,49–3,60) и „лепота заједнице“ (3,42–3,88) (Andereck & Jurowski, 2006; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Suntikul et al., 2016; Yu et al., 2016).

### 15.3. Експлораторска факторска анализа утицаја туризма

Подаци добијени анкетним истраживањем, коришћењем софтвера SPSS 21.0 су употребљени за **сагледавање утицаја туризма на поједине аспекте квалитета живота**. Најпре је извршена провера унутрашње поузданости мерне скале коришћењем Кронбаховог коефицијента (енг. *Cronbach's Alpha -  $\alpha$* )<sup>241</sup>, при чему су одбачене варијабле са вредношћу нижом од 0,50 (Cronbach, 1951). Добијена вредност Кронбаховог коефицијента алфа за наведену скалу (36 ставки/варијабли) износи  $\alpha = 0,963$ , што указује на поузданост инструмента и могућност спровођења додатних анализа.

Имајући у виду број ставки (зависне променљиве) било је неопходно извршити њихово смањење и груписање (енг. *data reduction*). За ту намену употребљена је **експлораторска (истраживачка) факторска анализа** (енг. *Exploratory Factor Analysis*) која је коришћена у већем броју сличних истраживања (нпр. Andereck & Vogt, 2000; Choi & Sirayaka, 2005; Dyer et al., 2007; Jeon et al., 2016; Khizindar, 2012; Lankford & Howard, 1994a; McCool & Martin, 1994; Nawijn & Mitas, 2012; Woo et al., 2015; Yoon et al., 2001). Током самог поступка, примењена је техника анализе главних компонената (енг. *Principal Component Analysis*) чиме се променљиве (36 ставки) трансформишу у мањи скуп линеарних комбинација уз коришћење свих варијанси у променљивама (Pallant, 2011: 184). Задовољена су два неопходна критеријума: *величина узорка* ( $N = 423$ ) и *јачина корелације*

<sup>241</sup> Иако идеална вредност Кронбаховог коефицијента треба да буде већа од 0,7, у зависности од броја ставки, она може бити и значајно нижа (испод 0,5). У таквим ситуацијама, меродавнија је средња вредност корелације између ставки (енг. *Mean inter-item correlation*) са препорученим вредностима 0,2–0,4 (Pallant, 2011: 101).

између променљивих ( $> 0,30$ ). Такође, неопходно је да Бартлетов тест сферичности (енг. *Bartlett's Test of Sphericity*) буде статистички значајан ( $p < 0,05$ ), а Кајзер-Мејер-Олкинов показатељ (енг. *KMO Measure of Sampling Adequacy*) има адекватну вредност ( $\geq 0,60$ ) (Field, 2013; Hair, Black, Babin, & Anderson, 2010; McCormick & Salcedo, 2015). С обзиром на изузетно високу вредност Кајзеровог критеријума ( $KMO = 0,956$ ) уз високу значајност ( $p = 0,000$ ), у потпуности је оправдана примена факторске анализе. Битну ставку представља значајност факторског оптерећења тј. веза између варијабле и фактора. Утврђено је правило да факторска оптерећења у распону  $0,30-0,40$  задовољавају минималне, преко  $0,50$  значајне, док оптерећења преко  $0,70$  идеалне критеријуме за тумачење структуре података (Hair et al., 2010). Стога, у складу са схватањима Гуадагнолија и Велисера (Guadagnoli & Velicer, 1988), Табакника и Фидела (Tabachnick & Fidell, 2007) и Филда (Field, 2013), неопходно је одбацили све варијабле из инструмента са оптерећењем испод  $0,30$ .

Табела 130. Експлораторска факторска анализа – издвојени фактори (Ф1–Ф6)

Фактори и припадајуће компоненте	М	$\sigma$	Факторско оптерећење	Вредност	% варијансе
<b>Ф1: Питања урбаног развоја (<math>\alpha = 0,93</math>)</b>	<b>4,07</b>	<b>1,133</b>		15,961	44,336
Ф1а: Зонирање и коришћење земљишта	4,08	1,198	,751		
Ф1б: Очување природног окружења	4,15	1,129	,727		
Ф1в: Квалитет инфраструктуре и опремљеност	4,33	1,011	,690		
Ф1г: Контролисана урбанизација	3,99	1,267	,684		
Ф1д: Цене производа и услуга јавних служби	4,06	1,159	,658		
Ф1ђ: Очување мира и тишине	3,93	1,148	,657		
Ф1е: Уређен саобраћај и саобраћајна решења	4,20	1,090	,642		
Ф1ж: Очување станишта дивљих животиња	3,77	1,316	,614		
Ф1з: Превенција непожељног понашања	4,07	1,105	,564		
Ф1и: Превенција злоупотребе психоакт. супстанци	3,95	1,137	,539		
Ф1ј: Очување културно-историјских локалитета	4,28	0,903	,537		
<b>Ф2: Рад јавних служби (<math>\alpha = 0,91</math>)</b>	<b>4,12</b>	<b>0,994</b>		2,668	7,410
Ф2а: Управљање отпадом	3,84	1,066	,738		
Ф2б: Доступност образовних институција	4,13	0,983	,702		
Ф2в: Рад безбедносних органа (надлежности МУП-а)	4,14	0,979	,689		
Ф2г: Доступност здравствених служби	4,26	0,957	,649		
Ф2д: Доступност осталих јавних служби	4,03	0,943	,633		
Ф2ђ: Квалитетна животна средина	4,39	1,026	,564		
Ф2е: Доступност установа социјалне заштите	4,04	1,054	,536		
Ф2ж: Доступан и квалитетан јавни превоз	4,16	0,945	,526		
<b>Ф3: Добробит заједнице (<math>\alpha = 0,89</math>)</b>	<b>4,05</b>	<b>0,993</b>		1,594	4,429
Ф3а: Могућност рекреације	4,13	0,976	,784		
Ф3б: Разумевање другачијих културних образаца	4,00	0,986	,763		
Ф3в: Постојање културно-уметничких установа	4,24	0,913	,751		
Ф3г: Слика коју други имају о мојој заједници	4,08	1,054	,733		
Ф3д: Могућност учествовања у локалној култури	3,90	1,001	,701		
Ф3ђ: Могућност присуствовања спортским догађајима	4,03	0,953	,686		
Ф3е: Трговинско-услужни објекти (локална својина)	3,97	1,066	,521		
<b>Ф4: Начин живота (<math>\alpha = 0,84</math>)</b>	<b>4,10</b>	<b>0,999</b>		1,313	3,646
Ф4а: Поштовање мог животног стила	3,95	0,958	,629		
Ф4б: Снажна и диверзификована привреда	4,14	0,985	,577		
Ф4в: Осећај припадности локалној заједници	3,94	1,068	,574		
Ф4г: Мој (лични) квалитет живота (живљења)	4,19	0,969	,556		
Ф4д: Могућност запошљавања	4,27	1,013	,553		
<b>Ф5: Политичка снага заједнице (<math>\alpha = 0,74</math>)</b>	<b>3,83</b>	<b>1,089</b>		1,176	3,268
Ф5а: Локални уцетски приходи и расходи	3,89	1,022	,713		
Ф5б: Стабилност политичког окружења	3,74	1,123	,610		
Ф5в: Учешће у управљачким органима	3,86	1,121	,518		
<b>Ф6: Остала друштвена питања (<math>\alpha = 0,51</math>)</b>	<b>4,30</b>	<b>0,888</b>		1,024	2,845
Ф6а: Новчана вредност земљишта и некретнина	4,19	0,953	,752		
Ф6б: Доступност трговинско-угоститељских објеката	4,40	0,823	,383		

Напомена: М (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање)

Применом методе главних компонената, овим истраживањем утврђено је постојање шест фактора који по Кајезровом критеријуму имају вредности веће од 1 (табела 130). Називи фактора у највећем делу одговарају називима из пређашњих истраживања – *урбана питања*, *добробит заједнице*, *начин живота* (Andereck & Jurowski, 2006; Andereck & Nyaurane, 2011a,b; Sunitikul et al., 2016) и *рад јавних служби* (Yu et al., 2016), док су у складу са груписањем варијабли именована два нова фактора – *политичка снага* и *друштвена питања*. Они укупно објашњавају 65,93% варијансе: Ф1 („питања урбаног развоја“) – 44,34%; Ф2 („рад јавних служби“) – 7,41%; Ф3 („добробит заједнице“) – 4,43%; Ф4 („начин живота“) – 3,65%; Ф5 („политичка снага заједнице“) – 3,27% и Ф6 („остала друштвена питања“) – 2,84% варијансе. Вредност алфа коефицијента за првих пет фактора је знатно изнад препоручене вредности (Ф1 = 0,928; Ф2 = 0,912; Ф3 = 0,892; Ф4 = 0,844; Ф5 = 0,743), док је код шестог фактора нижа узимајући у обзир мањи број компоненти тј. варијабли (Ф6 = 0,510). Стога је узета средња вредност корелације између ставки (0,35) што одговара оптималном распону (Briggs & Cheek, 1986).

Након издвајања фактора приступило се њиховој „ротацији“ применом технике „Варимакс“ (енг. *Varimax rotation*) ради добијања једноставне структуре смањењем броја променљивих са високим апсолутним вредностима факторских тежина (табела 130). На поменути начин, резултати се лакше сагледавају јер се мења перспектива посматрања података (Tabachnick & Fidell, 2007).

**Фактор 1** (M = 4,07;  $\sigma$  = 1,133) обухвата 11 варијабли са факторским оптерећењима у распону од 0,537 (минимум) – „очување културно-историјских локалитета“ до 0,751 (максимум) који се односи на „зонирање и адекватно коришћење земљишта“. Он је означен као јединствени фактор под називом „урбана питања“ ( $\lambda$  = 15,96; 44,37% варијансе) са вредношћу аритметичке средине појединачних варијабли 3,77–4,39 и стандардним одступањем 0,903–1,316.

**Фактор 2** (M = 4,12;  $\sigma$  = 0,994) под називом „рад јавних служби“ ( $\lambda$  = 2,66; 7,41% варијансе) обухвата осам фактора са факторским тежинама од 0,526 („доступан и квалитетан јавни превоз“) до 0,738 („управљање отпадом“). Вредност аритметичких средина се креће од 3,84 до 4,33 са стандардним одступањем 0,943–1,066.

**Фактор 3** (M = 4,05;  $\sigma$  = 0,993) дефинисан као „добробит заједнице“ ( $\lambda$  = 1,59; 4,42% варијансе) обухвата седам варијабли са оптерећењем од 0,521 („локално власништво трговинских и угоститељских објеката“) до 0,784 („могућност рекреације“). Средња вредност индивидуалних ставки се креће од 3,90 до 4,24, док је стандардна девијација у опсегу 0,913 до 1,066.

**Фактор 4** (M = 4,10;  $\sigma$  = 0,999) означен је заједничким термином „начин живота“ ( $\lambda$  = 1,31; 3,65% варијансе) са пет ставки – минимум 0,553 („могућност запошљавања“) до максималних 0,629 („поштовање мог животног стила од стране других“). Средња вредност је у распону од 3,94–4,27, а средње одступање 0,958–1,068.

**Фактор 5** (M = 3,83;  $\sigma$  = 1,089) и његове три варијабле су обједињене као „политичка снага“ ( $\lambda$  = 1,18; 3,27% варијансе). Вредност факторског оптерећења се креће од 0,518 („учешће становиштва у управљачким органима“) до 0,713 („буџетски приходи и расходи“). Истовремено вредност аритметичке средине је прилично уједначена (3,74–3,86), а слично је и са стандардном девијацијом (1,022–1,123).

На крају, **фактор 6** (M = 4,30;  $\sigma$  = 0,888) обухвата две варијабле са факторским тежинама 0,383 („досупност трговинско-угоститељских објеката“) и 0,752 („новчана вредност земљишта и некретнина“) означене као „остала друштвена питања“<sup>242</sup>. Утврђено

<sup>242</sup> На основу постављене доње границе факторских тежина за елиминисање појединачних компоненти (< 0,30), фактор 6 је обухватио две варијабле („новчана вредност земљишта и некретнина“ и „доступност трговинско-угоститељских објеката“). Очигледно је да ова два сегмента представљају неизоставне аспекте квалитета живота, па иако на први поглед изгледају „неповезано“, чине основу свакодневног функционисања. Наиме, „доступност трговинских и угоститељских објеката“ није могла припасти фактору 2 означеном као „рад јавних служби“ у којем се налазе услуге локалних и државних органа управе. Такође, „новчана вредност земљишта и некретнина“ представља посебан елемент и није препознат као део фактора 3 „добробит



је постојање вредности аритметичких средина факторских група у опсегу 3,83 (Ф5 – „политичка снага“) до 4,30 (Ф6 – „остала друштвена питања“) са факторским оптерећењима појединачних варијабли: 0,383 (Ф6б – „доступност трговинско-угоститељских објеката“) до 0,784 (Ф3а – „могућност рекреације“). Истовремено, стандардна девијација као средња мера одступања од појединачних оцена од аритметичке средине се креће од 0,823 (Ф6б – „доступност трговинско-угоститељских објеката“) до 1,316 (Ф1ж – „очување станишта дивљих животиња“), при чему код 21 компоненте прелази вредност 1.

Резултати факторске анализе у овом истраживању показали су се различитим у односу на налазе других, претходних студија. У односу на пређашња истраживања, највећа одступања факторских оптерећења код Ф1 су забележена код карактеристика Ф1а и Ф1в (већа вредност), Ф1г, Ф1ж, Ф1и и Ф1ј (нижа вредност). Највеће разлике су присутне код „инфраструктурне опремљености“ (Ф1в = 0,293) и „очување станишта дивљих животиња“ (Ф1ж = 0,244). Код другог фактора, највеће разлике у смислу увећања се бележе код „управљања отпадом“ (Ф2а = 0,152), а умањење код „доступности социјалне заштите“ (Ф1е = 0,277). У случају трећег фактора, увећане су вредности свих варијабли, при чему је највећа разлика евидентирана код „могућности рекреације“ (Ф3а = 0,389). У четвртој и петој факторској групи нема значајнијих одступања, док је код шестог фактора забележено увећање „новчане вредности земљишта и некретнина“ (Ф6а = 0,229) и умањење код „доступности трговинско-угоститељских објеката“ (Ф5б = 0,405).

У претходним истраживањима издвојен је сличан број фактора. У иницијалним анализама, Андерек и Јуровски (2006) су идентификовали осам фактора који објашњавају 33,56% варијансе. Они су били означени као: 1) *културна свест и погодности* (седам варијабли везаних за културне аспекте заједнице,  $\alpha = 0,71$ ); 2) *урбана питања* (пет варијабли са истакнутим негативним утицајима туризма, често повезане са урбаним подручјима,  $\alpha = 0,75$ ); 3) *очување природе/културе* (три варијабле оријентисана на очување,  $\alpha = 0,82$ ); 4) *благостање у заједници* (пет варијабли повезаних са сигурношћу и чистоћом,  $\alpha = 0,66$ ); 5) *лични начин живота* (пет варијабли повезаних са политичким и друштвеним околностима, као и животним окружењем,  $\alpha = 0,61$ ); 6) *економска снага* (пет варијабли повезаних са економским утицајима,  $\alpha = 0,59$ ); 7) *криминалитет и злоупотреба психоактивних супстанци* (две варијабле оријентисане према криминалу,  $\alpha = 0,56$ ); и 8) *повезаност са заједницом* (три варијабле везане за припадност заједници,  $\alpha = 0,68$ ). Појединачно, највећа вредност алфа коефицијента је забележена код „очувања природних подручја“ ( $\alpha = 0,86$ ), а најмања – „објекти у власништву локалних становника“ ( $\alpha = 0,37$ ). Ради повећања поузданости уклоњене су ставке „доступан и квалитетан јавни превоз“ и „адекватне цене роба и услуга“, а накнадном анализом и преостале две („квалитетни путеви, мостови и комуналне услуге“, као и „порески приход/приходи од такси“) јер се нису оптеретили ни са једним фактором (Andereck & Jurowski, 2006).

Исти број фактора су издвојили Андерек и Нјаупане (2011а) који су објашњавали 55,0% варијансе. Ови фактори су означени као: 1) *благостање у заједници* (осам ставки везаних за безбедност и чистоћу,  $\alpha = 0,79$ ); 2) *урбана питања* (пет ставки негативно повезаних са урбаним подручјима,  $\alpha = 0,77$ ); 3) *начин живота* (пет ставки у вези субјективним начином живота,  $\alpha = 0,73$ ); 4) *понос и свест у заједници* (пет ставки који се односе на имиџ и понос заједнице и културну свест,  $\alpha = 0,75$ ); 5) *очување природе/културе* (три ставке,  $\alpha = 0,87$ ); 6) *економска снага* (шест ставки повезаних са економским утицајима,  $\alpha = 0,66$ ); 7) *рекреативни садржаји* (три ставке повезане са рекреацијом, спортом и културним погодностима,  $\alpha = 0,59$ ) и 8) *криминал и злоупотреба супстанци* (две ставке оријентисане ка криминалним делима,  $\alpha = 0,66$ ) (Andereck & Nyaupane, 2011а). У наставку истраживања, поменути аутори су извршили груписање варијабли у седам фактора (55,88% варијансе) (Andereck & Nyaupane, 2011б).

Накнадно, Сунтикул са сарадницима (Suntikul et al., 2016) и Ју са сарадницима (Yu et al., 2016) су издвојили по шест фактора (44,28% односно 134,14% варијансе). У поменутој

---

заједнице“ (културно-идентитетска и спортска питања и локално власништво). Стога, као посебан, веома битан ентитет они су означени као „остала друштвена питања“.

студији (Suntikul et al., 2016) дефинисани су следећи фактори: 1) понос заједнице као начин живота (11 компоненти,  $\alpha = 0,86$ ); 2) очување природног/културног окружења (шест компоненти,  $\alpha = 0,83$ ); 3) рекреационе активности (четири компоненте,  $\alpha = 0,73$ ); 4) квалитет инфраструктуре (пет компоненти,  $\alpha = 0,68$ ); 5) урбана питања (четири компоненте,  $\alpha = 0,69$ ) и 6) мир и безбедност (две компоненте,  $\alpha = 0,59$ )<sup>243</sup>.

#### 15.4. Анализа утицаја туризма применом t-теста за независне узорке

Узимајући у обзир разноврсност узорка (бројни социо-економски и демографски параметри), неопходно је утврдити постојање разлика између различитих сегмената (група) испитаника према утицајима туризма на показатеље квалитета живота. Као једна од параметарских техника, употребљен је **t-тест независних узорака** (енг. *Independent-samples t-test*). Њиме је извршено поређење средњих вредности две независне групе узорака, исте зависне променљиве непрекидног типа (Petz, 1985; Larson-Hall, 2010). У конкретном случају, проверено је постојање статистички значајних разлика између независних варијабли: „пол испитаника“, „место пребивалишта“, „знање о функционисању туристичког сектора“ и „комуникација са посетиоцима“ и утицаја туризма на показатеље квалитета живота (шест фактора са 36 зависних варијабли).

Пре спровођења саме анализе, неопходно је указати на разумевање одређених излазних параметара. Први део се односи на Левенов тест једнакости (енг. *Levene's Test for Equality of Variances*) који процењује претпоставку хомогености варијанси између група. У зависности од значајности (енг. *Sig.*), одређујемо које ћемо податке употребити. Наиме, уколико је  $p > 0,05$  користимо тзв. први ред излазне табеле (енг. *Equal variance assumed*) израчунат за случај једнаких варијанси, док вредности  $p \leq 0,05$  упућују на неједнакост варијансе па стога користимо тзв. други ред табеле (енг. *Equal variance not assumed*). Међутим, да би доказали постојање статистички значајних разлика између две групе, користимо *Sig. (2-tailed)* у делу под називом t-тест једнакости варијанси (енг. *T-test for Equality of Means*). У зависности од једнакости варијанси, бирамо одговарајућу вредност тј. уколико је *Sig (2-tailed)  $\leq 0,05$*  утврђено је постојање значајних разлика између средњих вредности зависне променљиве у обе групе, док вредност већа од 0,05 упућује да разлика није значајна већ случајна (Field, 2009; McCormick & Salcedo, 2015; Pallant, 2011).

У контексту **полних разлика**, подаци из табеле 131 говоре да је код већине фактора (Ф1–Ф5) забележена статистички значајна разлика средњих вредности међу припадницима различитог пола. Забележена је изузетно висока значајност (0,000) код Ф1–Ф3, док једино код Ф6 она није откривена. Вредност стандардног одступања се креће у распону 0,721–0,915 (жене) и 0,764–0,931 (мушкарци). Иако су испитаници потврдили висок степен позитивног утицаја туризма, нижа средња вредност одговора код статистички значајних фактора је забележена код особа мушког пола (3,73–4,05) у односу на женски пол (3,93–4,28). Уједно, сличан став испитаника је присутан код Ф6 („остала друштвено питања“) о чему сугерише готово иста просечна вредност. Анализом разлика између средњих вредности обележја по групама, утврђена је веома мала величина утицаја код већине фактора 0,01–0,03 (умерен утицај код Ф3 – 5,7% варијансе).

---

<sup>243</sup> Пожељно је да обезбедити минимум три варијабле (компоненте) за представљање сваког фактора (Hair et al., 2010; MacCallum, Widaman, Zhang, & Hong, 1999; Raubenheimer, 2004), међутим одређене скале у психолошкој литератури садрже само две варијабле у фактору (Gosling, Rentfrow, & Swann, 2003). У том контексту, када истражујемо факторе у експлораторској анализи (енг. *EFA*) у потпуности је реду имати две ставке (варијабле) јер „немамо контролу“ над њиховим бројем. Међутим, у конфирматорској анализи (енг. *CFA*) пожељно је да имамо најмање три варијабле по фактору, иначе може доћи до проблема идентификације.

Табела 131. Резултати t-теста у односу на пол испитаника

Фактор	Пол	N	M	$\sigma$	t	Sig. (2-tailed)
Ф1	женски	224	4,28	,915	3,639	,000
	мушки	199	3,95	,931		
Ф2	женски	224	4,33	,803	3,655	,000
	мушки	199	4,05	,824		
Ф3	женски	224	4,23	,750	5,045	,000
	мушки	199	3,82	,897		
Ф4	женски	224	4,25	,798	3,400	,001
	мушки	199	3,98	,835		
Ф5	женски	224	3,93	,918	2,217	,027
	мушки	199	3,73	,929		
Ф6	женски	224	4,49	,721	-0,506	,613
	мушки	199	4,53	,764		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); t (вредност t теста); Sig. ( $p \leq 0,05$ ); \* негативан предзнак t теста указује да је друга средња вредност већа од прве

Посматрајући појединачне варијабле груписане у факторе, присутна је значајна разлика у 28 случајева (табела 132). Највеће разлике у средњим оценама су уочене код варијабли које припадају Ф2 („управљање отпадом“ и „социјална заштита“) и Ф3 („локално власништво“ и „културно-уметничке институције“). Добијени резултати одговарају ставовима који су изнели поједини аутори (Harill & Potts, 2003; Mason & Cheyne, 2000; Petrzela et al., 2006) о постојању разлика о утицајима туризма у односу на пол испитаника. На овај начин је **потврђена потхипотеза Х2а** (77,8% варијабли), изузев у погледу Ф6 („остала друштвена питања“).

Табела 132. Резултати t-теста у односу на пол испитаника (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	t	Sig. (2-tailed)	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	2,128	,034
		Ф1д	2,559	,011
		Ф1ђ	3,076	,002
		Ф1е	2,840	,005
		Ф1з	3,268	,001
		Ф1и	3,021	,003
		Ф1ј	3,101	,002
Ф2	„Рад јавних служби“	Ф2а	4,284	,000
		Ф2б	3,193	,002
		Ф2в	2,881	,004
		Ф2д	2,246	,025
		Ф2е	4,587	,000
		Ф2ж	2,487	,013
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	2,397	,017
		Ф3б	3,970	,000
		Ф3в	5,217	,000
		Ф3г	4,239	,000
		Ф3д	3,929	,000
		Ф3ђ	3,482	,001
		Ф3е	4,368	,000
Ф4	„Начин живота“	Ф4а	3,250	,001
		Ф4б	2,578	,010
		Ф4в	3,732	,000
		Ф4г	2,179	,030
		Ф4д	2,202	,028
Ф5	„Политичка снага“	Ф5а	3,002	,003
		Ф5в	3,749	,000
Ф6	„Друштвена питања“	Ф6б	1,997	,046

Напомена: t (вредност t теста); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

У односу на *место пребивалишта*, из табеле 133 утврђено је постојање статистички значајних разлика између средњих вредности ставова обе групе (урбано и рурално подручје). Највиши ниво значајности се бележи код Ф2 и Ф3 (0,000), али и Ф1 (0,019). Истовремено, значајне разлике нису видљиве код преосталих фактора. Код поменутих фактора стандардна девијација је 0,695–0,876 (мештани из руралног подручја) и 0,789–0,985 (мештани из урбаног подручја). Обе групе показују позитивне користи туристичког развоја на различите аспекте свакодневног живота. Ипак, међу статистички значајним факторима, позитивнији ефекат туризма је забележен код испитаника у урбаном подручју (4,23–4,37) него код житеља из сеоског подручја (3,84–4,04). Најниже оцене се бележе код грађана Раковице, Стубла, Трипкове, Семегњева и Доброселице. Занимљиво је да међу градским насељима драстично више оцене се бележе на Златибору него у Чајетини. Међу преосталим факторима (Ф4–Ф6) не постоје битније разлике просечних оцена. Величина утицаја сагледана кроз ета квадрат указује да код већине фактора не пролази 0,04 (мали утицај), док једино код „опште добробити заједнице“ (Ф3 = 0,06) показује умерени утицај.

Табела 133. Резултати t-теста у односу на место пребивалишта испитаника

Фактор	Подручје	N	M	$\sigma$	t	Sig. (2-tailed)
Ф1	урбано	206	4,23	,985	2,363	,019
	рурално	217	4,02	,876		
Ф2	урбано	206	4,37	,867	4,203	,000
	рурално	217	4,04	,751		
Ф3	урбано	206	4,24	,808	5,046	,000
	рурално	217	3,84	,837		
Ф4	урбано	206	4,17	,904	1,252*	,211
	рурално	217	4,07	,742		
Ф5	урбано	206	3,92	,982	1,694	,091
	рурално	217	3,76	,869		
Ф6	урбано	206	4,50	,789	-0,092	,926
	рурално	217	4,51	,695		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); t (вредност t теста); Sig. ( $p \leq 0,05$ ); \* негативан предзнак t теста указује да је друга средња вредност већа од прве

У склопу факторских група, статистички значајне разлике су присутне код 20 варијабли (55,5%) (табела 134). Највеће разлике међу групама су идентификоване код варијабли које припадају Ф3 („разумевање различитих културних образаца“, „имиџ заједнице“ и „могућност присуствовања спортским догађајима“), али и Ф2 („управљање отпадом“ и „квалитетан и доступан јавни превоз“) и Ф1 („очување мира и тишине“ и „превенција друштвено неприхватљивог понашања“). На основу претходних искустава (нпр. Cui & Ryan, 2010; Hernandez et al., 1996; Madrigal, 1993) и анализе ових резултата можемо закључити да је *делимично потврђена потхипотеза Х2б (+/-)*.

Табела 134. Резултати t-теста у односу на место пребивалишта испитаника (ниво варијабли)

Факторска	Варијабла	t	Sig. (2-tailed)
Ф1	Ф1б	2,235	,026
	Ф1ђ	4,200	,000
	Ф1е	2,160	,031
	Ф1з	4,209	,000
	Ф1и	2,689	,007
Ф2	Ф2а	5,283	,000
	Ф2в	5,148	,000
	Ф2г	3,439	,001
	Ф2д	1,974	,049
	Ф2е	3,431	,001
	Ф2ж	4,735	,000

Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	4,083	,000
		Ф3б	4,461	,000
		Ф3в	3,103	,002
		Ф3г	4,329	,000
		Ф3д	3,138	,002
		Ф3ђ	4,943	,000
Ф5	„Политичка снага заједнице“	Ф3е	3,689	,000
		Ф5а	2,044	,042
		Ф5в	2,733	,007

Напомена: t (вредност t теста); Sig. (p ≤ 0,05)

Са друге стране, у табели 135 су приказани резултати статистички значајних разлика између просечних вредности у контексту **знања о функционисању туристичког сектора**. Видљиво је постојање значајних разлика код свих факторских група, при чему се средње одступање у распону 0,778–0,919 (нису упознати) и 0,711–0,947 (упознати). Особе које познају „принцип рада“ у туризму у већој мери указују на позитивне ефекте туризма (3,92–4,56) у односу на другу страну (3,72–4,38). Најмање разлике (уједначени одговори) су забележене у категорији „остала друштвена питања“. Квантитативне анализе показују да „реалнију слику“ имају лица која су изван тј. која не познају рад сектора, док они који су делимично или добро упознати имају готово идентичну сагласност по овом питању. Истовремено, величина утицаја између група је мала (0,01–0,05), с тим да Ф1 („урбана питања“), Ф3 („добробит заједнице“) и Ф4 („начин живота“) бележе преко 4,0% заједничке варијансе.

Табела 135. Резултати t-теста у односу на познавање туристичког сектора

Фактор	Знање	N	M	σ	t	Sig. (2-tailed)
Ф1	упознат	311	4,24	,917	4,298	,000
	нисам упознат	112	3,80	,919		
Ф2	упознат	311	4,26	,828	2,778	,006
	нисам упознат	112	4,02	,794		
Ф3	упознат	311	4,15	,825	4,663	,000
	нисам упознат	112	3,72	,830		
Ф4	упознат	311	4,23	,820	4,329	,000
	нисам упознат	112	3,84	,778		
Ф5	упознат	311	3,92	,947	3,120	,002
	нисам упознат	112	3,61	,831		
Ф6	упознат	311	4,56	,711	2,102*	,037
	нисам упознат	112	4,38	,807		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност); σ (стандардно одступање); t (вредност t теста); Sig. (p ≤ 0,05)

Посматрано по факторима (табела 136), значајне разлике су присутне код 32 варијабле (88,9%). Највећа одступања у процени утицаја туризма на појединачне компоненте је у окриљу Ф1 („очување природе“, „зонирање простора“ и „превенција друштвено непожељног понашања“), Ф3 („схватање другачијих култура“ и „имиц локалне заједнице“), али и Ф4 („осећај припадности заједници“) и Ф5 („партиципација у раду локалне самоуправе“). Све напред наведено је у складу са претходним истраживањима (нпр. Andereck et al., 2005; Davis et al., 1988; Lankford & Howard, 1994) која су открила да ће поседовање више знања и информација о туризму утицати на позитивнију перцепцију. Управо из поменутог разлога можемо констатовати да је **потхипотеза Х3а у потпуности потврђена (+)**.



Табела 136. Резултати t-теста у односу на познавање туристичког сектора (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	t	Sig. (2-tailed)	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	3,794	,000
		Ф1б	3,922	,000
		Ф1в	2,948	,003
		Ф1г	3,317	,001
		Ф1д	2,477	,014
		Ф1ђ	3,010	,003
		Ф1е	2,776	,006
		Ф1ж	2,106	,036
		Ф1з	3,924	,000
		Ф1и	3,426	,001
Ф2	„Рад јавних служби“	Ф2а	2,235	,026
		Ф2б	2,089	,037
		Ф2в	2,166	,031
		Ф2г	2,620	,009
		Ф2е	2,203	,028
		Ф2ж	3,182	,002
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	3,123	,002
		Ф3б	4,108	,000
		Ф3в	3,456	,001
		Ф3г	4,017	,000
		Ф3д	3,818	,000
		Ф3ђ	2,344	,020
		Ф3е	2,886	,004
Ф4	„Начин живота“	Ф4а	4,188	,000
		Ф4б	3,618	,000
		Ф4в	3,974	,000
		Ф4г	3,068	,002
		Ф4д	2,723	,007
Ф5	„Политичка снага“	Ф5а	2,475	,014
Ф5в	4,069	,000		
Ф6	„Остала питања“	Ф6а	2,613	,009

Напомена: t (вредност t теста); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Такође, са истим циљем је извршена евалуација разлика просечних вредности одговора испитаника у контексту нивоа **комуникације са посетиоцима** (табела 137).

Табела 137. Резултати t-теста у односу на комуникацију са туристима

Фактор	Комуникација	N	M	$\sigma$	t	Sig. (2-tailed)
Ф1	комуницирам	337	4,21	,948	4,281	,000
	не комуницирам	86	3,78	,803		
Ф2	комуницирам	337	4,24	,837	2,194	,030
	не комуницирам	86	4,03	,758		
Ф3	комуницирам	337	4,13	,818	4,840	,000
	не комуницирам	86	3,65	,851		
Ф4	комуницирам	337	4,18	,846	2,880*	,005
	не комуницирам	86	3,92	,707		
Ф5	комуницирам	337	3,88	,962	1,589	,113
	не комуницирам	86	3,70	,768		
Ф6	комуницирам	337	4,51	,752	-0,047	,963
	не комуницирам	86	4,51	,699		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); t (вредност t теста); Sig. ( $p \leq 0,05$ ); \* негативан предзнак t теста указује да је друга средња вредност већа од прве

Утврђено је постојање статистички значајних разлика код четири фактора (Ф1–Ф4;  $p \leq 0,05$ ). Позитивнији утицај развоја туризма је идентификован код групе која има контакте са посетиоцима ( $M = 3,88-4,24$ ;  $SD = 0,818-0,962$ ), у односу на остале ( $M = 3,65-4,03$ ;  $SD = 0,707-$

0,851). Једино је код фактора Ф6 забележено исто мишљење по поменутиим питањима (без статистичке значајности). Тиме се сугерише да комуникација су туристима у већој мери доприноси афирмативној спознаји утицаја туризма на решавање урбаних питања, побољшања рада јавних служби уз видљиву добробит по заједницу и лични квалитет живота. Величина утицаја је мала и само код Ф3 („добробит заједнице“) објашњава 5,3% варијансе.

Сагледано по факторима, најупечатљивије разлике у сагледавању утицаја туризма се издвајају код Ф3 („постојање културних установа“, „разумевање другачијих културних образаца“, „имиц заједнице“ и „могућност рекреације“), Ф1 („очување мира и тишин“ и „превенција друштвено неприхватљивог понашања“), а незнатно и Ф4 („осећај припадност заједници“) (табела 138).

Табела 138. Резултати t-теста у односу на комуникацију са туристима (ниво варијабли)

Факторска група		Фактор	t	Sig. (2-tailed)
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	2,900	,004
		Ф1б	2,695	,007
		Ф1г	2,009	,045
		Ф1ђ	4,737	,000
		Ф1ж	2,407	,017
		Ф1з	3,308	,001
		Ф1и	3,038	,003
		Ф1ј	3,862	,000
Ф2	„Рад јавних служби“	Ф2а	2,925	,004
		Ф2б	1,996	,047
		Ф2г	2,794	,005
		Ф2ж	2,681	,008
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	4,113	,000
		Ф3б	3,929	,000
		Ф3в	4,505	,000
		Ф3г	4,420	,000
		Ф3д	5,505	,001
		Ф3ђ	2,091	,037
Ф4	„Начин живота“	Ф3е	2,689	,007
		Ф4а	2,660	,008
		Ф4в	3,497	,001

Напомена: t (вредност t теста); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Познато је и да су пређашња истраживања упућивала на тројак карактер комуникације (позитиван, негативан и неутралан) у односу на интензитет контакта са туристима (нпр. Andereck et al., 2005; Brougham & Butler, 1981; Lankford & Howard, 1994a; Pizam, 1978; Sinkovics & Penz, 2009; Weaver & Lawton, 2001). Имајући у виду добијене резултате и постојање статистички значајних разлика по предметном питању (четири фактора и 21 варијабла / 58,3%), можемо рећи да је почетна потхипотеза **ХЗб делимично потврђена (+/-)**.

### 15.5. Анализа утицаја туризма применом једнофакторске анализе варијансе (ANOVA)

Поред t-теста независних узорака, за поређење статистички значајних разлика између просечних вредности у више од две групе коришћена је **једнофакторска анализа варијансе тј. ANOVA** (енг. *Analysis of Variance*). Овом методом се анализира дејство једне или више независних променљивих (фактори утицаја) на једну зависну променљиву (Hair et al., 2010; Howell, 2011). Дакле, циљ је испитати однос варијабилности података између узорака са варијабилности података унутар узорка (група). Она се заснива на тзв. Фишеровој (F) расподели количника две случајне променљиве које имају хи квадрат расподелу, независне су међусобно, а свака је подељена својим бројем степена слободе (Field, 2009; Tabachnick & Fidell, 2007). Што је већа вредност добијеног количника, већа је променљивост између група него унутар сваке групе. Статистичка значајност показатеља F указује да треба одбацити нулту хипотезу односно став да су средње вредности обележја у

популацији једнаке. Имајући у виду да количник не показује које се две групе разликују, неопходно је спровести допунске тестове (Pallant, 2011).

У овом истраживању тестирано је постојање статистички значајних разлика између више независних варијабли: „старосни узраст“, „образовни профил“, „месечни приходи“, „удаљеност од туристичког центра“, „радна ангажованост у туризму“, „улога туризма у локалној привреди“, „корист од туристичког развоја“ и „ангажованост у процесу доношења одлика“ и шест груписаних фактора са 36 зависних варијабли. Сам поступак најпре нуди податке о броју испитаника у свакој групи (по варијабли), просечне вредности, стандардно одступање, као и минимум и максимум. У наставку анализа показује једнакост варијанси у резултатима у свакој од група (енг. *Test of Homogeneity of Variances*). Ипак, најважнија је вредност у табели ANOVA која указује на статистичку значајност ( $p \leq 0,05$ ) између средњих вредности зависне променљиве у три или више група. Накнадним пост-хок Tukey HSD тестом (енг. *Multiple Comparisons*) видљиво је где су разлике између група (колона енг. *Mean Difference*), док је величина утицаја представљена одређивањем ета квадрата (Pallant, 2011).

**Старост** представља значајан предиктор који детерминише ставове испитаника, па је стога анализирана вредност статистичке значајности издвојених фактора у односу на поменуто социо-демографску категорију.

**Табела 139.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на старосну доб испитаника

Фактор	Старост	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	15-24	27	4,41	,636	2,053	,070
	25-34	64	4,08	1,059		
	35-44	125	4,24	,919		
	45-54	97	4,15	,950		
	55-64	72	3,94	,977		
	65+	38	3,87	,741		
Ф2	15-24	27	4,52	,580	3,323	,006
	25-34	64	4,39	,769		
	35-44	125	4,26	,824		
	45-54	97	4,10	,860		
	55-64	72	4,08	,868		
	65+	38	3,89	,764		
Ф3	15-24	27	4,33	,620	5,352	,000
	25-34	64	4,14	,814		
	35-44	125	4,15	,804		
	45-54	97	4,00	,878		
	55-64	72	3,99	,880		
	65+	38	3,45	,795		
Ф4	15-24	27	4,52	,643	3,440	,005
	25-34	64	4,30	,790		
	35-44	125	4,18	,853		
	45-54	97	4,01	,848		
	55-64	72	4,03	,855		
	65+	38	3,84	,638		
Ф5	15-24	27	4,11	,892	4,637	,000
	25-34	64	3,84	,996		
	35-44	125	4,02	,911		
	45-54	97	3,72	,838		
	55-64	72	3,86	,954		
	65+	38	3,29	,835		
Ф6	15-24	27	4,74	,447	1,200	,308
	25-34	64	4,42	,813		
	35-44	125	4,46	,713		
	45-54	97	4,54	,817		
	55-64	72	4,46	,768		
	65+	38	4,66	,582		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Резултати представљени у табели 139 упућују на постојање изузетно значајних разлика ( $p \leq 0,05$ ) код четири фактора: Ф3 и Ф5 (0,000), Ф4 (0,005) и Ф2 (0,006). О утицају старости на став према туристичком развоју говорила су и ранија истраживања (нпр. Almeida-García et al., 2016; Bastias-Perez & Var, 1995; Fredline & Faulkner, 2000; Huh & Vogt, 2008; J. Chen, 20000; Teye et al., 2002 и др.) која су констатовала ентузијазам млађих становника у односу на старије. На основу анализе старосних група у погледу оцена ефекта туризма на Ф1 (3,88–4,41), Ф2 (3,89–4,52), Ф3 (3,45–4,33), Ф4 (3,84–4,52), Ф5 (3,29–4,11) и Ф6 (4,66–4,74), закључујемо да млађе старосне групе изражавају „повољнији“ став. Једино у случају Ф6 („остала друштвена питања“), најстарији износе позитивно становиште (без статистичке значајности). Ради прецизног увида у постојање значајних разлика између старосних група, спроведен је пост-хок тест (енг. *Post-hock test*). Запажа се да су највеће разлике (енг. *Mean Difference*) у одговорима анкетираних забележене у: Ф2 између група 15–24 г. и старијих од 65 година (0,62) и 25–34 г. и 65+ (0,50); Ф3 између најмлађих и најстаријих (0,89), 25–34. г. и 65+ (0,69), 35–44 г. и 65+ (0,70), 45–54. г. и 65+ (0,55), 55–64. г. и 65+ (0,54); Ф4 између 15–24 г. и 45–54. г. (0,51) и 65+ (0,68) и Ф5 између најмлађих и најстаријих (0,82), 25–34. г. и 65+ (0,55), 35–44 г. и 65+ (0,73) и 55–64. г. и 65+ (0,57). Може се рећи да се мишљење најстарије популације статистички значајно разликује у поменуте четири групе фактора (Ф2, Ф3, Ф4 и Ф5). Они изражавају одређену „опрезност“ поводом туристичких утицаја на рад јавних служби, питања опште добробити, личног квалитета живота и политичких питања.

Међу појединачним варијаблама (табела 140), највеће разлике постоје између старосних група 15–24. г. и 65+ код „могућности рекреације“ (1,04), „осећаја припадности“ (1,00), „локалног власништва“ (0,99), „имица заједнице“ (0,96), „учествовања у локалној култури“ (–0,94), „управљања отпадом“ (0,92), „превенције непожељног понашања“ (0,89), „доступности образовних институција“ (–0,88), „стабилности политичког окружења“ (0,86) и „поштовања животног стила“ (0,85). Такође, разлика између групе најстаријих и 35–44. г. је видљива код „стабилности политичког окружења“ (1,06) и 25–34. г. (0,91). Међутим, и поред исказане значајности, стварна разлика средњих вредности је мала ( $\eta^2 = 0,01–0,05$ ) изузев Ф3 ( $\eta^2 = 0,06$ ) где је испољен средњи утицај. Резултати овог истраживања сугеришу да је потхипотеза ***X2в делимично потврђена (+/-)*** јер су у погледу утицаја туризма на ставове локалног становништва значајне разлике остварене код четири фактора и 20 појединачних компоненти (55,5%).

**Табела 140.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на старосну доб испитаника (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	F	Sig.	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	2,463	,032
		Ф1б	3,450	,005
		Ф1з	3,003	,011
Ф2	„Рад јавних служби“	Ф2а	5,100	,000
		Ф2б	5,317	,000
		Ф2в	4,357	,001
		Ф2д	2,225	,051
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	5,632	,000
		Ф3б	3,096	,009
		Ф3в	3,695	,003
		Ф3г	4,841	,000
		Ф3д	3,888	,002
		Ф3ђ	2,860	,015
Ф4	„Начин живота“	Ф4е	4,294	,001
		Ф4а	5,103	,000
		Ф4в	4,545	,000
Ф5	„Политичка снага“	Ф4г	2,943	,013
		Ф5а	3,316	,006
		Ф5б	6,307	,000
		Ф5в	2,293	,045

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

**Образовни статус** становника може представљати битан предиктор односа према утицајима туризма. Таква аргумент износе и претходна истраживања (нпр. Almeida-García et al., 2016; Andriotis & Vaughan 2003; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Hernández et al, 1996; Iroegbu & Chen, 2001; Sharma & Dyer, 2009a) указујући на дистинкцију између високообразованих и испитаника нижег степена образовања. Према једнима, виши степен образовања значи повољнији став према туристичким ефектима, док се према другима он везује за особе нижег степена образовања.

Стога су у табели 141 дати подаци о статистичкој значајности ( $p \leq 0,05$ ) између завршеног нивоа образовања и мишљења о туристичким утицајима на индикаторе квалитета живота. Резултати показују значајне разлике између средњих оцена само код два фактора: Ф4 – „начин живота“ (0,016) и Ф5 – „политичка снага заједнице“ (0,013). Анализом је утврђена релативно висока оцена ( $> 4,0$ ) у погледу утицаја туризма по издвојеним факторима (макс. Ф6: 4,57; мин. Ф3: 4,03 и Ф5: 4,07). Код високообразованих, снажан и позитиван ефекат ( $> 4,50$ ) идентификован код свих фактора, изузев Ф3 (4,10) и Ф5 (4,37)<sup>244</sup>.

**Табела 141.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на образовни статус испитаника

Фактор	Завршено образовање	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	основна школа	17	3,88	,993	1,853	,102
	средња школа	167	4,01	,898		
	виша/висока школа	79	4,10	,942		
	основне студије	111	4,24	,927		
	магистарске/мастер студије	47	4,32	1,024		
	докторске студије	2	5,00	,000		
Ф2	основна школа	17	4,18	,951	2,068	,068
	средња школа	167	4,09	,798		
	виша/висока школа	79	4,13	,838		
	основне студије	111	4,35	,759		
	магистарске/мастер студије	47	4,32	,958		
	докторске студије	2	5,00	,000		
Ф3	основна школа	17	4,00	,866	1,447	,206
	средња школа	167	3,95	,884		
	виша/висока школа	79	3,95	,861		
	основне студије	111	4,21	,728		
	магистарске/мастер студије	47	4,09	,929		
	докторске студије	2	4,00	,000		
Ф4	основна школа	17	4,12	1,054	2,813	,016
	средња школа	167	4,02	,891		
	виша/висока школа	79	3,97	,733		
	основне студије	111	4,29	,706		
	магистарске/мастер студије	47	4,30	,832		
	докторске студије	2	5,00	,000		
Ф5	основна школа	17	3,88	1,054	3,012	,011
	средња школа	167	3,71	,990		
	виша/висока школа	79	3,72	,767		
	основне студије	111	3,97	,814		
	магистарске/мастер студије	47	4,13	1,055		
	докторске студије	2	5,00	,000		
Ф6	основна школа	17	4,47	,800	0,859	,509
	средња школа	167	4,49	,783		
	виша/висока школа	79	4,49	,732		
	основне студије	111	4,60	,561		
	магистарске/мастер студије	47	4,38	,945		
	докторске студије	2	5,00	,000		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

<sup>244</sup> Треба напоменути да су у укупном узорку само два лица имала завршене докторске студије.

Поређењем образовних група на нивоу појединачни компоненти, видљива је виша вредност код група вишег образовног статуса (4,41), 4,22 (основне и мастер академске студије) до 4,81 (докторске студије). Вредност мања од 4,0 (3,97) је забележена код лица за завршеном основном и средњом школом. Релативна уједначеност просечних оцена сведочи да су све групе на високом ступњу свесне позитивних ефеката туристичког развоја. Ради даље, „прецизне“ евалуације између којих образовних група постоје наведене разлике, примењен је пост-хок Tukey HSD тест. Статистички значајна разлика између њихових одговора није откривена ни код једног фактора што још једном потврђује претходан став. Такође, посматрајући статистичку значајност код појединачни варијабли (табела 142), највеће разлике су остварене између факултетски образованих (основне студије) и лица са завршеном основном школом (0,92) по питању „уређења саобраћаја“, као и лица са завршеним мастер студијама и средњом школом (0,67) по питању „учешћа у раду локалне самоуправе“ и „превенције друштвено неприхватљивог понашања“. У складу са издвојеним, статистички значајним факторима и појединачним варијаблама, можемо навести да је **одбачена потхипотеза  $H_{2g} (-)$**  у погледу ставова становништва према утицајима туризма на квалитет живота.

Табела 142. Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на образовни статус испитаника (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	F	Sig.
Ф1	Ф1ђ	3,060	,010
	Ф1е	2,821	,016
	Ф1з	4,176	,001
	Ф1ј	2,616	,024
Ф2	Ф2а	2,498	,030
	Ф2в	2,330	,042
	Ф2е	3,114	,009
	Ф2ж	4,203	,001
Ф3	Ф3б	2,466	,032
	Ф3в	2,403	,036
	Ф3г	3,273	,007
	Ф3е	2,878	,014
Ф4	Ф4д	2,304	,044
Ф5	Ф5в	4,540	,000
Ф6	Ф6а	2,811	,016

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Анализирајући однос **радног статуса** испитаника и туристичког утицаја на показатеље квалитета живота, информације дате у табели 143, потврђују постојање статистичке значајности ( $p \leq 0,05$ ) код пет фактора: Ф2 (0,038), Ф3 (0,000), Ф4 (0,016), Ф5 (0,019) и Ф6 (0,013). Увидом у просечне вредности појединачних фактора, највише оцене су забележе код Ф6 (4,56), уједначене код Ф1–Ф4 (4,03–4,24), док су најниже вредности присутне код Ф5 (3,80). У светлу занимања испитаника, а узимајући у обзир све компоненте квалитета живота, најпозитивнији однос према утицају туризма исказује ученичка/студентска популација (4,37), док одређену „опрезност“ исказује популација трећег доба (3,84).

Табела 143. Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на занимање испитаника

Фактор	Радни статус	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	ученик/студент	27	4,41	,636	2,189	,069
	у сталном радном односу	227	4,20	,942		
	у привременом радном односу	100	3,98	1,015		
	у пензији	40	3,95	,749		
	незапослен/а	29	3,97	,981		
Ф2	ученик/студент	27	4,56	,506	2,568	,038
	у сталном радном односу	227	4,21	,834		
	у привременом радном односу	100	4,14	,876		



	у пензији	40	3,95	,783		
	незапослен/а	29	4,34	,769		
<b>Ф3</b>	ученик/студент	27	4,37	,565	5,908	,000
	у сталном радном односу	227	4,09	,858		
	у привременом радном односу	100	3,99	,859		
	у пензији	40	3,50	,816		
	незапослен/а	29	4,21	,675		
<b>Ф4</b>	ученик/студент	27	4,52	,700	3,101	,016
	у сталном радном односу	227	4,18	,839		
	у привременом радном односу	100	3,99	,870		
	у пензији	40	3,93	,656		
	незапослен/а	29	4,07	,753		
<b>Ф5</b>	ученик/студент	27	3,96	1,055	2,973	,019
	у сталном радном односу	227	3,92	,899		
	у привременом радном односу	100	3,75	,947		
	у пензији	40	3,43	,903		
	незапослен/а	29	3,97	,865		
<b>Ф6</b>	ученик/студент	27	4,81	,396	3,195	,013
	у сталном радном односу	227	4,51	,737		
	у привременом радном односу	100	4,36	,859		
	у пензији	40	4,73	,554		
	незапослен/а	29	4,41	,682		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Утврђивање значајних разлика између група извршено је помоћу Tukey-евог HSD теста. У оквиру Ф1 не постоје значајне разлике између наведених група што говори да сви имају уједначен став према питањима урбаног развоја (највише оцене код ученика/студената – 4,41, а најниже код пензионера – 3,95). Уједно, највеће статистички значајне варијације су видљиве у ставовима између ученичке/студентске групације и пензионерске групације код Ф3 (0,87) и Ф2 (0,61). Из наведеног произилази да „најмлађи“ перципирају позитивније утицаје туризма на рад јавних служби и опште добробити по заједницу. Сличан однос (мање разлике) између истих група је присутан и код осталих фактора (нпр. 0,59 код Ф4). Тиме популација трећег доба сагледава мање позитивних туристичких ефеката на њихов начин живота. Ипак, стварни ефекат разлика је мали/незнатан ( $\eta^2$  квадрат = 0,02–0,05).

**Табела 144.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на занимање испитаника (ниво варијабли)

	Фактор	Варијабла	F	Sig.
<b>Ф1</b>	„Урбана питања“	Ф1а	3,761	,005
		Ф1е	2,780	,027
		Ф1ж	4,020	,003
		Ф1з	4,998	,001
		Ф1и	4,455	,002
<b>Ф2</b>	„Рад јавних служби“	Ф2а	4,180	,002
		Ф2б	3,022	,018
		Ф2г	2,694	,031
		Ф2д	2,977	,019
<b>Ф3</b>	„Добробит заједнице“	Ф3а	6,540	,000
		Ф3б	2,508	,042
		Ф3в	3,867	,004
		Ф3г	6,520	,000
		Ф3д	4,238	,002
		Ф3е	5,015	,001
<b>Ф4</b>	„Начин живота“	Ф4а	3,676	,006
		Ф4б	3,622	,006
		Ф4г	2,642	,033
<b>Ф5</b>	„Политичка снага“	Ф5а	2,697	,030
		Ф5б	3,101	0,16
<b>Ф6</b>	„Остала друштвена питања“	Ф6а	3,835	,004

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

На пољу индивидуалних домена (табела 144), најизраженије разлике су детектоване између ученика/студената и пензионера (1,15) код „локалног власништва трговинско-угоститељских радњи“, „могућности за рекреацију“ (1,08), „управљања отпадом“ (0,97), „превенције друштвено непожељног понашања“ (0,94), „осећаја припадности“ (0,92), као и ученика/студената и незапослених (1,37) код „очувања дивљих станишта“ и „имица заједнице (-1,07). Сви наведени подаци изражени кроз статистичку значајност разлика у мишљењу становника према утицају туризма (пет фактора и 21 компонента) у односу на њихово занимање упућују да је *прихваћена потхипотеза  $H_{2d} (+)$* , са изузетком  $\Phi 1$  („питања урбаног развоја“).

Бројне студије су разматрале питање утицаја *висине месечног дохотка* на ставове становника према туристичком развоју. Присутна је поларизација, па су тако поједине студије (нпр. Nagalamboroulos & Pizam, 1996; Lee et al., 2007) потврдиле позитиван однос по овом питању (виша примања – већа подршка), док друге нису пронашла недвосмислену узрочно-последичну везу (нпр. Andereck et al., 2005; Belisle & Hoy, 1980; Brunt & Courtney, 1999; Lankford & Howard, 1994a; Tomljenovic & Faulkner, 2000). Такво стање је захтевало анализу поменуте дилеме у циљу изналажења статистичке значајности по одређеним приходовним категоријама.

**Табела 145.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на месечна примања испитаника

Фактор	Месечна примања (дин.)	N	M	$\sigma$	F	Sig.
$\Phi 1$	< 20.000	37	3,95	,780	2,344	,041
	20.001-50.000	180	3,99	,969		
	50.001-75.000	138	4,22	,959		
	75.001-100.000	31	4,39	,882		
	100.001 и више	19	4,42	,692		
	без примања	18	4,28	,826		
$\Phi 2$	< 20.000	37	4,16	,800	1,146	,335
	20.001-50.000	180	4,11	,797		
	50.001-75.000	138	4,24	,892		
	75.001-100.000	31	4,42	,807		
	100.001 и више	19	4,26	,806		
	без примања	18	4,39	,608		
$\Phi 3$	< 20.000	37	3,78	,672	7,549	,000
	20.001-50.000	180	3,84	,864		
	50.001-75.000	138	4,12	,867		
	75.001-100.000	31	4,45	,624		
	100.001 и више	19	4,63	,496		
	без примања	18	4,44	,705		
$\Phi 4$	< 20.000	37	4,03	,687	3,869	,002
	20.001-50.000	180	3,95	,847		
	50.001-75.000	138	4,25	,827		
	75.001-100.000	31	4,45	,768		
	100.001 и више	19	4,37	,597		
	без примања	18	4,28	,826		
$\Phi 5$	< 20.000	37	3,59	1,066	2,983	,012
	20.001-50.000	180	3,71	,863		
	50.001-75.000	138	3,95	,999		
	75.001-100.000	31	4,19	,792		
	100.001 и више	19	4,11	,737		
	без примања	18	3,94	,802		
$\Phi 6$	< 20.000	37	4,62	,545	1,995	,078
	20.001-50.000	180	4,42	,784		
	50.001-75.000	138	4,49	,794		
	75.001-100.000	31	4,81	,402		
	100.001 и више	19	4,68	,582		
	без примања	18	4,61	,698		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Извештај из табеле 145 упућује на постојање статистичке значајности ( $p \leq 0,05$ ) код више фактора: Ф1 (0,041), Ф3 (0,000), Ф4 (0,002) и Ф5 (0,012). О дејству прихода на ефекте туристичког развоја на нивоу фактора говоре просечне вредности. Она се креће од  $M = 3,92$  (Ф5) до  $M = 4,61$  (Ф6), док је код осталих она уједначена (4,21–4,26). Евидентно је да лица у нижим приходовним категоријама имају незнатно неповољнији однос према туристичким ефектима (са одређеним изузетком на Ф5 и Ф6). Увидом у пост-хок HSD тест, прецизно су утврђене значајне разлике између група у односу на примања испитаника. Укупно је забележено осам парова у склопу фактора Ф3 и Ф4. Највеће разлике су евидентирани у оквиру Ф3: између лица са примањима мањим од 20.000 и 100.000 дин. (0,85), 20.000 и 50.001–75.000 дин. (0,67), 20.001–50.000 дин. и без примања (0,61), 20.001–50.000 и 75.001–100.00 дин. (0,61) и 20.001–50.000 и преко 100.000 дин. (0,79) и Ф4: 20.001–50.000 и 75.001–100.00 дин. (0,50). На основу наведеног, највеће разлике постоје између испитаника у доходној групи 20.001–50.000 дин. који изражавају највећу „резервисаност“ у погледу утицаја туризма на општу добробит заједнице и (лични) начин живота. О томе говори и најнижа просечна оцена утицаја туризма у овој категорији (3,94).

Сагледавајући појединачне компоненте (табела 146), најизраженије разлике се појављују између група са примањима мањим од 20.000 и више од 100.000 дин. (0,90), < 20.000 и 75.001–100.000 дин. (0,89) у оквиру „постојања културно-уметничких институција“, 20.001–50.000 и > 100.000 дин. (0,91) и без примања (0,78) код „имица заједнице“, мање од 20.000 и више од 100.000 дин. (0,93) код „могућности присуствовања спортским догађајима“, као и 20.001–50.000 и 75.001–100.000 дин. (0,74) у склопу „превенције друштвено неприхватљивог понашања“. Ипак, реална разлика средњих вредности је мала (Ф1–Ф2 и Ф4–Ф6 = 0,01–0,04), док је код Ф3 („добробит заједнице“) остварен умерен утицај (0,08). С обзиром да је резултати показују да су статистички значајне разлике присутне код четири фактора и 19 индивидуалних компонената (52,8%) закључујемо да је потхипотеза **X2ђ делимично прихваћена (+/-)**.

**Табела 146.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на месечна примања испитаника (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	F	Sig.	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	2,235	,050
		Ф1е	2,933	,013
		Ф1з	4,608	,000
		Ф1и	2,997	,011
		Ф1ј	2,959	,012
Ф2	„Рад јавних служби“	F2ж	2,750	,019
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	4,866	,000
		Ф3б	4,377	,001
		Ф3в	5,330	,000
		Ф3г	5,933	,000
		Ф3д	2,857	,015
		Ф3ђ	3,980	,002
		Ф3е	3,580	,004
Ф4	„Начин живота“	Ф4а	2,969	,012
		Ф4г	3,587	,003
		Ф4д	2,400	,037
Ф5	„Политичка снага“	Ф5а	2,533	,028
		Ф5б	2,819	,016
		Ф5в	2,827	,016

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Подаци из табеле 147 сведоче о постојању статистички значајних веза ( $p \leq 0,05$ ) у погледу **удаљености испитаника од туристичког центра**. У поменутом контексту, присутан је дихотоман однос. Са једне стране, одређени аутори (нпр. Belisle & Ноу, 1980; Haley, Snaith, & Miller, 2005; Lee et al., 2007; Sharma & Dyer, 2009a,b) тврде да мања удаљеност стамбених подручја од зоне прогресивног и масовног туризма позитивно делује на ставове становника, пре свега услед економских ефеката по заједницу. Са друге стране,

већа удаљеност стамбених подручја од туристичких зона има афирмативну улогу с обзиром на мање изражене негативне ефекте у периферним подручјима (нпр. Deery et al., 2012; Harrill & Potts, 2003; Jurowski & Gursoy, 2004; Korça, 1998; Williams & Lawson, 2001).

У конкретном истраживању на простору Златибора (табела 147), значајне разлике су забележене код свих фактора: Ф1, Ф2, Ф3 и Ф4 (0,000), Ф5 (0,030) и Ф5 (0,027). Посматрајући овај однос на нивоу појединачних фактора, највише просечне оцене су забележене код Ф6 (4,51), док се приближне вредности бележе код Ф1–Ф2 и Ф4 (4,07–4,13). Истовремено, најнижа оцена је остварена код Ф5 (3,79) и Ф3 (3,97). Најповољнији однос према развоју туризма изражавају лица која живе у туристичком центру (4,47), док је код осталих категорија готово уравнотежен (3,90–4,04). Резултати Tukey HSD теста упућују да су највеће разлике остварене у ставовима између испитаника у Ф1 и Ф2 тј. лица која живе у туристичком центру бележе у односу на лица на удаљености 25 km од туристичке зоне (0,78 тј. 0,72), као и лица са местом пребивалишта у центру и оних који живе на мање од 10 km од центра (Ф1: 0,76). Све наведено сугерише да особе које живе у „епицентру“ туризма подстицајно доживљавају његово дејство на домене квалитета живота у односу на особе које живе на највећој удаљености од зоне туристичких активности.

**Табела 147.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на удаљеност од туристичког центра

Фактор	Удаљеност од туристичког центра	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	туристички центар	111	4,60	,664	10,156	,000
	мања од 10 km	106	3,84	1,088		
	10–15 km	79	3,91	,880		
	15–20 km	50	4,06	1,058		
	20–25 km	55	4,18	,696		
	26 km и више	22	3,82	,853		
Ф2	туристички центар	111	4,63	,660	9,695	,000
	мања од 10 km	106	4,07	,949		
	10–15 km	79	3,95	,714		
	15–20 km	50	4,12	,799		
	20–25 km	55	4,13	,771		
	26 km и више	22	3,91	,750		
Ф3	туристички центар	111	4,39	,716	6,799	,000
	мања од 10 km	106	4,07	,876		
	10–15 km	79	3,81	,818		
	15–20 km	50	3,86	,904		
	20–25 km	55	3,80	,869		
	26 km и више	22	3,91	,684		
Ф4	туристички центар	111	4,45	,710	5,901	,000
	мања од 10 km	106	3,90	,975		
	10–15 km	79	4,00	,734		
	15–20 km	50	4,04	,781		
	20–25 km	55	4,16	,764		
	26 km и више	22	4,09	,684		
Ф5	туристички центар	111	4,10	,934	2,502	,030
	мања од 10 km	106	3,74	,989		
	10–15 km	79	3,78	,811		
	15–20 km	50	3,74	,944		
	20–25 km	55	3,76	,902		
	26 km и више	22	3,64	,848		
Ф6	туристички центар	111	4,67	,593	2,558	,027
	мања од 10 km	106	4,35	,905		
	10–15 km	79	4,43	,654		
	15–20 km	50	4,48	,789		
	20–25 km	55	4,64	,677		
	26 km и више	22	4,50	,740		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Међу појединачним компонентама које сачињавају факторску структуру (табела 148), највеће разлике су забележене између лица које живе у туристичком центру и удаљености мањој од 10 km (1,16) у склопу „адекватног зонирања и коришћења земљишта, туристичком центру и удаљености мањој од 10 km од центра (1,01) и туристичког центра и удаљености 15–20 km (0,91) у окриљу „очувања природног окружења“, туристичког центра и удаљености преко 25 km (0,98) код „доступности социјалне заштите“, туристичком центру и удаљености мањој од 10 km од центра (0,97) код „одговарајућих цена производа и услуга“ и центра и удаљености 10–15 km (0,97) код „превенције друштвено непожељног понашања“, туристичког центра и удаљености преко 25 km (0,96) код „питања урбанизације“, туристичког центра и удаљености 10–15 km (0,89) код „управљања отпадом“, туристичког центра и удаљености 15–20 km (0,88) код „очувања мира и тишине“. Величина разлика између факторских група изражена кроз ета квадрат показује умерени утицај (0,07–0,11) код Ф1–Ф4, док је код Ф5 и Ф5 утврђена мала разлика (0,03). Сви налази (статистичка значајност ставова становника код свих фактора и 35 појединачних варијабли) указују да је **потхипотеза Х2е у потпуности потврђена** (једини изузетак варијабла означена као „стабилност политичког окружења“).

**Табела 148.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на удаљеност од туристичког центра (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	F	Sig.	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	12,441	,000
		Ф1б	11,981	,000
		Ф1в	6,336	,000
		Ф1г	6,484	,000
		Ф1д	10,130	,000
		Ф1ђ	8,392	,000
		Ф1е	6,629	,000
		Ф1ж	2,455	,033
		Ф1з	11,223	,000
		Ф1и	7,332	,000
Ф2	„Рад јавних служби“	Ф1ј	7,810	,000
		Ф2а	8,415	,000
		Ф2б	5,866	,000
		Ф2в	10,451	,000
		Ф2г	6,4854	,000
		Ф2д	5,634	,000
		Ф2ђ	7,320	,000
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф2е	6,956	,000
		Ф2ж	8,151	,000
		Ф3а	3,560	,004
		Ф3б	5,479	,000
		Ф3в	4,113	,001
		Ф3г	5,889	,000
		Ф3д	4,510	,001
Ф4	„Начин живота“	Ф3ђ	5,178	,000
		Ф3е	7,055	,000
		Ф4а	3,523	,004
		Ф4б	3,532	,004
		Ф4в	2,666	,022
Ф5	„Политичка снага“	Ф4г	6,532	,000
		Ф4д	6,462	,000
		Ф5а	2,339	,041
		Ф5б	6,778	,000
Ф6	„Остала друштвена питања“	Ф6а	2,388	,037
		Ф6б	2,903	,014

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

**Запосленост у туризму** представља битан предиктор односа према овој делатности. У многим ранијим радовима (нпр. Andereck et al., 2005; Draper et al., 2011; Johnson et al., 1994; Haralambopoulos & Pizam, 1996; Stylidis & Terzidou, 2014; Vargas-Sánchez et al., 2015; Wang & Pfister, 2008; Zhou & Ap, 2009), указивано је на постојање диспропорције између ове две групе (запослени с једне стране, а незапослени с друге стране) у контексту сагледавања туристичког утицаја на сегменте свакодневног живота.

По одређеном правилу, економска зависност од туризма се везује за „оптимистичнији“ став, међутим, по другима, често може довести и до веће друштвено-економске неједнакости. У том смислу, у табели 149 су приказани статистички значајни резултати ( $p \leq 0,05$ ) у односу на становиште испитаника према утицају туризма у светлу радне анагажованости у туристичкој привреди. Увидом, једино је у случају Ф3 – „добробит заједнице“ (0,000) забележена значајна разлика у просечним оценама. Међу факторима, највећа средња вредност је идентификована код Ф6 – „остала друштвена питања“ (4,50), а најнижа код Ф5 – „политичка снага заједнице“ (3,90), док је код осталих приметан равноправан однос (4,14–4,19). Видљиво је да директно ангажована лица „најафирмативније“ сагледавају утицај туризма (4,23), у односу на оне које се налазе изван овог сектора (4,03). Пост-хок тест је утврдио разлике у Ф3 између директно ангажованих и лица изван туристичке привреде (0,49), али и директно и индиректно ангажованих (0,37).

**Табела 149.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на запосленост

Фактор	Запосленост у туристичком сектору	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	нисам запослен/а	248	4,04	,862	2,699	,068
	индиректно запослен/а	116	4,20	1,006		
	директно запослен/а	59	4,32	1,058		
Ф2	нисам запослен/а	248	4,16	,788	0,699	,498
	индиректно запослен/а	116	4,23	,848		
	директно запослен/а	59	4,29	,929		
Ф3	нисам запослен/а	248	3,94	,792	8,228	,000
	индиректно запослен/а	116	4,05	,922		
	директно запослен/а	59	4,42	,814		
Ф4	нисам запослен/а	248	4,10	,775	1,108	,331
	индиректно запослен/а	116	4,09	,942		
	директно запослен/а	59	4,27	,784		
Ф5	нисам запослен/а	248	3,78	,864	2,554	,079
	индиректно запослен/а	116	3,84	,978		
	директно запослен/а	59	4,08	1,055		
Ф6	нисам запослен/а	248	4,52	,667	0,075	,928
	индиректно запослен/а	116	4,51	,763		
	директно запослен/а	59	4,47	,971		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

**Табела 150.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на запосленост (ниво варијабла)

Фактор	Варијабла	F	Sig.	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	2,985	,052
		Ф3а	3,515	,031
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3в	6,925	,001
		Ф3г	3,303	,038
		Ф3д	3,821	,023
Ф5	„Политичка снага“	Ф5в	4,503	,012

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Детаљније (табела 150), само у оквиру фактора Ф3 су присутне значајне разлике између група код појединачних домена: између директно запослених и особа запослених у другим делатностима – „постојање културних установа“ (0,48), „могућност учешћа у локалној култури“ (0,40), „имиц заједнице“ (0,39) и „рекреационих могућности“ (0,37), али



и између директно и индиректно запослених код „постојања културних установа“ (0,43). Додатно, и ефекат разлике просечних вредности група је врло мали (ета квадрат  $\leq 0,04$ ). Имајући у виду да је статистичка значајност евидентирана само код једне факторске групе и 6/36 индивидуалних варијабли, можемо рећи да је *потхипотеза ХЗв одбачена (-)*.

Посебно питање представља разматрање мишљења испитаника у односу на *улогу туризма у локалној економији*. То је детерминисано са више објективних и субјективних чинилаца (нпр. пословна повезаност, чланство у организацијама и удружењима, знање о туристичкој делатности, фаза развоја дестинације, бројност туриста и сезоналност привређивања, приврженост заједници, социо-економска и демографска обележја, итд.). Сходно томе, у табели 151 су презентовани резултати статистичке значајности ( $p \leq 0,05$ ) ставова испитаника у контексту учешће туризма у локалној привреди. Назначени подаци потврђују постојање значајних разлика код четири фактора: Ф2 (0,042), Ф3 (0,003), Ф4 (0,032) и Ф6 (0,007). Највиша средња вредност је постигнута код Ф6 – „остала друштвена питања“ (4,44), а најнижа код Ф5 – „политичка снага заједнице“ (3,80) и Ф3 – „добробит заједнице“ (3,96). Код преосталих фактора вредност је уједначена (4,05–4,13). Особе које перципирају доминантно учешће туризма у локалној економији износе најпозитивнији став према његовом ефекту на компоненте квалитета живота (4,14), у односу на лица која не виде његову улогу чиме, исказују реалнији став (3,94). Коришћењем Тукеу-евог теста, утврђене су међусобно значајне разлике између група односно фактора ( $p \leq 0,05$ ). Највеће разлике су пронађене између група које сагледавају доминантно учешће туризма у привреди и оних који не виде његову улогу код Ф2 (0,33), Ф3 (0,43), Ф4 (0,34) и Ф6 (0,30), као и између делимичног учешћа и без учешћа код последњег фактора (0,38).

**Табела 151.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на положај туризма у локалној економији

Фактор	Улога туризма у локалној привреди	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	без учешћа	48	3,90	,928	1,919	,148
	делимично учешће	179	4,11	,905		
	доминантно учешће	196	4,19	,961		
Ф2	без учешћа	48	3,94	,810	3,188	,042
	делимично учешће	179	4,19	,813		
	доминантно учешће	196	4,27	,831		
Ф3	без учешћа	48	3,73	,792	5,927	,003
	делимично учешће	179	3,98	,893		
	доминантно учешће	196	4,16	,793		
Ф4	без учешћа	48	3,83	,753	3,476	,032
	делимично учешће	179	4,14	,819		
	доминантно учешће	196	4,18	,837		
Ф5	без учешћа	48	3,67	,834	1,046	,352
	делимично учешће	179	3,84	,943		
	доминантно учешће	196	3,88	,935		
Ф6	без учешћа	48	4,21	,824	5,027	,007
	делимично учешће	179	4,59	,685		
	доминантно учешће	196	4,51	,754		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

У оквиру факторских структура (табела 152), највећа статистичка значајност је показана између лица која опажају доминантно учешће и лица која не виде његово учешће код „доступности медицинских установа и услуга“ (0,53), „инфраструктурне опремљености“ и „управљања отпадом“ (0,47), „рекреационих могућности“ (0,45), али и између делимичног учешћа и непостојања улоге туризма код „локалног власништва трговинско-угоститељских радњи“ (0,52) и „квалитета инфраструктуре“ (0,50). Такође, ефекат разлике средњих вредности група је веома мали (ета квадрат  $\leq 0,03$ ). Из свега описаног (ниво статистичке значајности код факторских група и припадајућих варијабли), можемо констатовати да је потхипотеза *ХЗг делимично прихваћена (+/-)*.

**Табела 152.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на положај туризма у локалној економији (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	F	Sig.	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1в	5,114	,006
		Ф2а	4,532	,011
Ф2	„Рад јавних служби“	Ф2б	3,771	,024
		Ф2в	4,212	,015
		Ф2г	6,391	,002
		Ф3а	4,675	,010
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3в	4,099	,017
		Ф3г	3,738	,025
		Ф3ђ	4,715	,009
		Ф3е	4,503	,012
Ф4	„Начин живота“	Ф4а	2,960	,053
		Ф4д	3,686	,026
Ф6	„Остала друштвена питања“	Ф6а	4,034	,018

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

У табели 153 су представљени резултати који се тичу ставова испитаника у контексту *личне користи од туристичког развоја*. Већина досадашњих студија (нпр. Andriotis & Vaughan, 2003; Boley et al., 2014; Faulkner & Tideswell, 1997; Kim, 2002; Lee & Back, 2006; Liu & Var, 1986; McGehee & Andereck, 2004; Nunkoo & So, 2016; Ward & Berno, 2011) имплицира да директна и индиректна пословна повезаност становника са туристичком делатношћу подразумева позитивнији став у односу на економске, али и социјалне ефекте. Ипак, схватање не значи да они не препознају и могуће негативне импликације.

**Табела 153.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на корист од туристичког развоја

Фактор	Лична корист	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	никаква	145	3,94	,934	4,213	,002
	незнатна	75	3,97	,972		
	делимична	113	4,24	,889		
	у великом обиму	66	4,36	,939		
	у потпуности	24	4,46	,779		
Ф2	никаква	145	4,08	,834	2,396	,050
	незнатна	75	4,13	,759		
	делимична	113	4,25	,774		
	у великом обиму	66	4,35	,920		
	у потпуности	24	4,50	,834		
Ф3	никаква	145	3,83	,833	7,044	,000
	незнатна	75	3,88	,821		
	делимична	113	4,12	,803		
	у великом обиму	66	4,38	,799		
	у потпуности	24	4,38	,924		
Ф4	никаква	145	4,01	,862	1,822	,124
	незнатна	75	4,09	,774		
	делимична	113	4,15	,826		
	у великом обиму	66	4,30	,784		
	у потпуности	24	4,29	,806		
Ф5	никаква	145	3,66	,907	2,571	,037
	незнатна	75	3,83	,935		
	делимична	113	3,96	,839		
	у великом обиму	66	3,94	1,036		
	у потпуности	24	4,13	,992		
Ф6	никаква	145	4,49	,746	0,433	,785
	незнатна	75	4,55	,643		
	делимична	113	4,50	,733		
	у великом обиму	66	4,45	,807		
	у потпуности	24	4,67	,868		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Подаци из табеле 153 сугеришу постојање статистичке значајности ( $p \leq 0,05$ ) код четири фактора: висока – Ф1 (0,002) и Ф3 (0,000) и ниска – Ф2 (0,050) и Ф5 (0,037), указујући на значајну разлику између средњих оцена испитаника. По факторима, највећа просечна вредност је остварена код Ф6 (4,53), док је најнижа код Ф5 (3,90). Код осталих, просечна вредност је прилично равномерна (4,12–4,26). Анализа средњих оцена појединачних варијабли указује да „најстимулативнији“ утицај туризма видљив код лица која у највећем обиму уживају извесне персоналне користи (4,34), док лица која немају никаву корист имају умеренији став (3,93). Применом HSD теста ( $p \leq 0,05$ ) одређене су „прецизне“ разлике у факторима у односу на корист од туристичког развоја. Показатељи откривају највеће разлике у оквиру Ф3 и Ф1 између испитаника који уживају велики обим користи и лица која немају никаву добробит (0,54 односно 0,42) и у Ф3 између лица која имају апсолутну корист и оних који не уживају бенефите (0,54). Стога, са већом личном користи, више се вреднују ефекти туризма на домене квалитета живота. Истовремено, код преосталих фактора нису забележене статистички значајне разлике у ставовима испитаника, иако су у факторима Ф2 и Ф6 приметне високе просечне оцене код особа која су на различите начине у потпуности инкорпорирани у туристички сектор.

На подручју појединачних домена (табела 154), највеће (значајне) разлике су идентификоване између лица која уживају апсолутне бенефите развоја туризма и лица која немају никакве користи (0,84) код „зонирања и коришћења земљишта“, „учешћа у раду локалних органа/удружења“ (0,70), „могућности учествовања у локалној култури“ (0,64), као и између лица са великим обимом користи и оних који немају никакве бенефите код „могућности рекреације“ (0,60), „очувања природног амбијента“ (0,59), „зонирања и коришћења земљишта“ и „доступности медицинских служби/услуга“ (0,58). Треба напоменути да је реални утицај разлике мали, са изузетком Ф3 (умерени утицај – 0,06). Због свега изнетог, можемо рећи да нивои статистичке значајности ставова испитаника у односу на њихову личну корист од туристичког развоја указују да је потхипотеза **X3d делимично потврђена (+/-)**.

**Табела 154.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на корист од туристичког развоја (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	F	Sig.	
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	6,028	,000
		Ф1б	5,366	,000
		Ф1г	2,411	,049
		Ф1д	2,491	,043
		Ф1з	3,929	,004
		Ф1ј	2,857	,023
Ф2	„Рад јавних служби“	Ф2г	2,367	,052
		Ф2е	2,458	,042
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	5,483	,000
		Ф3в	5,479	,000
		Ф3г	3,425	,009
		Ф3д	3,437	,009
		Ф3ђ	4,107	,003
		Ф3е	3,733	,005
Ф4	„Начин живота“	Ф4б	2,612	,035
		Ф4в	3,229	,013
		Ф4г	1,767	,051
Ф5	„Политичка снага“	Ф5б	4,030	,003
		Ф5в	3,778	,005

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

**Укљученост чланова заједнице у рад локалних организација и задовољство локалном управом** игра велику улогу у степену подршке туристичком развоју (нпр. Grzeskowiak et al., 2003; Kim et al., 2013). Досадашња истраживања (нпр. Horn & Simons, 2002; Lee, 2013; Liu et al., 2014; Nicholas et al., 2009; Teue et al., 2002) су констатовала да учешће грађана у доношењу одлука везаних за туристичко планирање и контролу овог

сектора има позитиван утицај на њихов став. Са тим циљем, извршена је анализа ставова испитаника према ефектима туризма на аспекте квалитета живота у зависности од њихове укључености у процес доношења одлука у вези са развојем туризма.

Резултати из табеле 155 су обелоданили присуство високе статистичке значајности ( $p \leq 0,05$ ) код само једног фактора односно Ф3 – „добробит заједнице“ (0,000). На нивоу појединачних фактора, највиша просечна оцена је постигута код Ф6 (4,54), односно код Ф5 – 3,97 (најнижа оцена). У примерима преосталих фактора, просечна вредност је практично линеарна (4,19–4,27). Из податка о аритметичким срединама индивидуалних варијабли, „најповољније“ дејство туризма изражавају особе које у великом обиму (4,34) или у потпуности укључени у доношење одлука о унапређењу поменуте делатности (4,24). Притом, „неутралнији“ однос исказују особе које немају никакве функције у управљачком процесу (4,01). О постојању значајних разлика између група сведоче резултати из пост-хок HSD теста. Утврђено је присуство статистичке значајности у Ф3 између лица која у великој мери партиципирају и оних који немају никакво учешће у формулисању одлука (0,63), као и оних који незнатно/делимично партиципирају и других који немају никакву улогу (0,38).

**Табела 155.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на укљученост испитаника у рад управљачких органа

Фактор	Улога у доношењу одлука	N	M	$\sigma$	F	Sig.
Ф1	никаква	244	4,05	,917	0,907	,460
	незнатна	87	4,25	,892		
	делимична	73	4,16	1,014		
	у великом обиму	14	4,29	,994		
	у потпуности	5	4,20	1,304		
Ф2	никаква	244	4,18	,798	0,837	,503
	незнатна	87	4,28	,802		
	делимична	73	4,10	,945		
	у великом обиму	14	4,43	,756		
	у потпуности	5	4,40	,894		
Ф3	никаква	244	3,86	,803	6,510	,000
	незнатна	87	4,24	,806		
	делимична	73	4,25	,940		
	у великом обиму	14	4,50	,650		
	у потпуности	5	4,40	,894		
Ф4	никаква	244	4,08	,810	0,947	,437
	незнатна	87	4,16	,847		
	делимична	73	4,15	,861		
	у великом обиму	14	4,36	,745		
	у потпуности	5	4,60	,894		
Ф5	никаква	244	3,75	,921	2,217	,066
	незнатна	87	4,03	,895		
	делимична	73	3,84	,986		
	у великом обиму	14	4,21	,699		
	у потпуности	5	4,00	1,000		
Ф6	никаква	244	4,51	,670	0,827	,509
	незнатна	87	4,57	,693		
	делимична	73	4,38	,995		
	у великом обиму	14	4,64	,633		
	у потпуности	5	4,60	,894		

Напомена: N (број испитаника); M (средња вредност);  $\sigma$  (стандардно одступање); F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

Претходно наведено потврђују и подаци о значајности разлика између група на пољу индивидуалних домена квалитета живота (табела 156). Највеће разлике су остварене између лица која имају велику улогу и лица која немају функцију у усвајању одлука (0,78) код „могућности учествовања у локалној култури“, лица са делимичном улогом и без улоге (0,47) код „могућности рекреације“ и „могућности присуствовања спортским догађајима“ (0,42). С обзиром на напред поменуто, не треба чудити што је умерени утицај разлике

забележен само код Ф3 (ета квадрат = 0,06). Стога, из свега наведеног, а у зависности од утврђене статистичке значајности у односу на постављено питање, можемо констатовати да је потхипотеза ***X3ђ одбачена тј. оповргнута (-)***.

**Табела 156.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на укљученост испитаника у рад управљачких органа (ниво варијабли)

Фактор	Варијабла	F	Sig.
Ф1	„Урбана питања“	Ф1а	,028
		Ф1б	,015
Ф3	„Добробит заједнице“	Ф3а	,002
		Ф3б	,030
		Ф3в	,041
		Ф3г	,011
		Ф3д	,000
		Ф3ђ	,004
		Ф3з	,000
Ф4	„Начин живота“	Ф4а	,028
		Ф4в	,050
Ф5	„Политичка снага“	Ф5а	,003
		Ф5в	,019

Напомена: F (количник варијансе); Sig. ( $p \leq 0,05$ )

## 15.6. Анализа резултата утицаја туризма применом статистичких корелација

За одређивање веза између две променљиве користи се **корелациона анализа**. Она представља међусобни однос између различитих појава које су репрезентоване вредностима у две или више случајних варијабли, при чему је на основу познавања једне могуће прогноzirати вредност друге варијабле. Степен у којем су оне подударне се детерминише помоћу коефицијента корелације (Heiman, 2011; McCormick & Salcedo, 2015). Он дефинише смер и јачину линеарне везе између променљивих. У те сврхе се употребљавају Пирсонов коефицијент (енг. *Pearson product-moment correlation coefficient* – *r*) и коефицијент Спирманове корелације ранга (енг. *Spearman's rank correlation coefficient* – *rho*). Овом приликом је коришћен коефицијент Пирсонове корелације које има вредност од +1 до -1, чиме указује на карактер везе (позитиван или негативан линеарни однос) (Pallant, 2011). Извршена је анализа 36 непрекидних односно интервалних променљивих варијабли обухваћеним анкетним истраживањем. У зависности од коефицијента (*r*), утврђује се јачина везе означена као мала (0,10–0,29), средња (0,30–0,49) или велика (0,50–1,0) (J. Cohen, 1988). Његова вредност служи за одређивање коефицијента детерминације тј. информације колики је део варијансе две променљиве заједнички.

Иницијална анализа је потврдила задовољење претпоставки о нормалности, линеарности и хомогености варијансе. Затим, на основу коефицијента корелације, веза између издвојених фактора (Ф1–Ф6) је указала на позитивну корелацију, средњих и високих вредности. С обзиром на наведено стање, у разматрање ће бити узете највише и најниже вредности. Добијена корелациона матрица из табеле 157 верификује позитивну корелацију велике јачине (0,69) са нивоом значајности ( $p < 0,01$ ) између Ф2 и Ф1. Највећи степен корелације је између фактора који се односе на утицај туризма на „урбана питања“ и „рад јавних служби“ (***потврђена потхипотеза X4а***). Незнатно нижа вредност (0,68) присутна је у корелацији Ф3 и Ф2 („добробит заједнице“ и „рад јавних служби“), а слично је и у вези Ф4 и Ф1 (0,67) односно „начина живота“ и „урбано-руралних питања“ (***потврђене потхипотезе X4б и X4в***).

Истовремено, међу факторима (групама) најнижа (средња) корелација (0,41) је забележена између Ф6 и Ф3 („остала друштвена питања“ и „добробит заједнице“), Ф6 и Ф5 – „остала друштвена питања“ и „политичка снага заједнице“ (0,43), као и Ф5 и Ф3 – „политичка снага“ и „добробит заједнице“ (0,47) чиме су ***потврђене потхипотезе X4г, X4д и X4ђ (+)***. Две променљиве (групе) у овим околностима чине од 16,8% до 46,2% заједничке варијансе.

Табела 157. Просечне вредности коефицијента Пирсонове корелације на нивоу Ф1–Ф6

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Фактор 1	1					
Фактор 2	,693	1				
Фактор 3	,509	,556	1			
Фактор 4	,667	,677	,506	1		
Фактор 5	,580	,599	,472	,580	1	
Фактор 6	,508	,521	,409	,533	,426	1

Напомена: Sig. ( $p \leq 0,01$ ); светло сива указује на средње, а тамно сива на високе вредности корелације

Међутим, преглед релација између појединачних варијабли нам пружа свеобухватнију представу (прилог 30). Наиме, од укупно 630 могућих комбинација, јака корелације је евидентирана у 143 случајева (22,7%), од чега 37/25,9% ( $> 0,60$ ), средња у 415 (65,9%) од чега 228/54,9% ( $> 0,40$ ), а мала корелација у 72 случаја (11,4%). Убедљиво највиша вредност корелације је присутна између Ф1з и Ф1и (0,74) која говори о повезаности „превенције злоупотребе психоактивних супстанци“ и „превенције друштвено непожељног понашања“. Оне чине чак 54,8% заједничке варијансе. Слични резултати су постигнути и између Ф1а и Ф1б („зонирање/коришћење земљишта“ и „очување природног амбијента“), Ф1в и Ф1е („инфраструктурна опремљеност“ и „уређен саобраћај“) – 0,70, као и Ф2а и Ф2в („управљање отпадом“ и „рад безбедносних органа“) (0,69) и Ф1а и Ф1д („зонирање/коришћење земљишта“ и „цене производа и услуга јавних служби“) (0,68). Са друге стране, мале корелације ( $< 0,20$ ) су „очитане“ у седам комбинација. Најнижа вредност (0,12) је остварена између Ф1д и Ф5а („очување станишта дивљих животиња“ и „буџетски приходи и расходи“), али и „очувања станишта“ и „могућности учествовања у локалној култури“ (Ф1ж и Ф3д) и „очувања станишта“ и „могућности присуствовања спортским догађајима“ (Ф1ж и Ф3ђ) (0,14). С обзиром да поменуте променљиве чине свега 4,0% заједничке варијансе можемо закључити да немају много везе. У складу са претходно наведеним у потпуности је **потврђена потхипотеза Х4ж (+)** имајући у виду да су заступљене корелације различитих јачина (сва три типа) између појединачних варијабли. Треба напоменути да је доминацију јаких и средњих корелација условила незнатна заступљеност веза ниског интензитета (свега 1,1% испод 0,20).

### 15.7. Анализа вредности квалитета живота (QOL score) и квалитета живота условљеног туризмом (TQOL score)

На основу напред изнетог, **утицај туризма** на наведене параметре груписане у факторе има мешовити карактер. Преовладава мишљење да туристички развој побољшава различите аспекте квалитета живота. По сегментима, **најснажнији бенефит** се осећа на пољу „осталих друштвено-економских питања“ (Ф6: 4,30), а **најслабији** код „политичке снаге заједнице (Ф5: 3,83). Истоходно, код преосталих фактора (Ф1–Ф4) се уочава умерени ефекат. **Позитиван утицај туризма** се нарочито огледа у категорији „доступности трговинско-угоститељских садржаја“ (Ф6б: 4,40), „квалитетне животне средине“ (Ф2ђ: 4,39), „инфраструктурне опремљености“ (Ф1в: 4,33), „очувању културно-историјских локалитета“ (4,28), „могућности запошљавања“ (Ф1ј: 4,27), „доступности здравствених служби“ (Ф2г: 4,26) и „постојање културних установа“ (Ф3в: 4,24). Ипак, **умерени утицај** је видљив у сегменту „стабилност политичког окружења“ (Ф5б: 3,74), „очување станишта дивљих животиња“ (Ф1ж: 3,77), „учешће становништва у управљачким телима“ (Ф5в: 3,86) и „буџетски прорачун“ (Ф5а: 3,89).

О позитивном дејству туризма у претходним истраживањима испитаници су се у највећем обиму изјаснили у категоријама „рекреационе могућности“ (3,86), „саобраћајна питања“ (3,89), „могућност запошљавања“ (3,98), „доступности културних садржаја“ (4,00) и „доступности трговинско-угоститељских објеката“ (4,10), док је најнегативнији утицај изражен код „адекватних цена производа и услуга“ (0,90) и „власништва трговинских и



угоститељских објеката“ (1,50), „имица заједнице“ (1,80), „поштовања мог начина живота“ (3,00) и „очувања мира и тишине“ (3,1) (Andereck & Jurowski, 2006; Yu et al., 2016).

Табела 158. Оцена утицаја туризма на индикаторе квалитета живота (% удео) и изведени индекси

Назив варијабле (индикатора)	Утицај туризма					Индекси	
	1	2	3	4	5	QOL	TQOL
<b>Ф1 – „Питања урбаног развоја“</b>	<b>4,8</b>	<b>6,4</b>	<b>14,8</b>	<b>25,1</b>	<b>49,1</b>	<b>10,76</b>	<b>21,50</b>
Ф1а: Зонирање и коришћење земљишта	6,4	5,4	13,5	23,6	51,1	9,62	19,54
Ф1б: Очување природног окружења (заштићена)	4,3	6,9	11,1	25,1	52,7	11,01	23,00
Ф1в: Инфраструктурна опремљеност и квалитет исте	3,3	3,3	10,2	23,6	59,6	10,67	24,45
Ф1г: Контролисана урбанизација	7,6	7,6	12,5	23,2	49,2	8,39	15,16
Ф1д: Цене производа и услуга јавних служби	6,1	5,7	10,2	31,9	46,1	10,30	20,80
Ф1ђ: Очување мира и тишине	3,5	9,5	19,9	24,8	42,3	10,97	18,52
Ф1е: Уређен саобраћај и саобраћајна решења	4,5	4,0	12,3	25,5	53,7	10,12	21,88
Ф1ж: Очување станишта дивљих животиња	9,0	9,7	17,7	22,7	40,9	11,39	18,88
Ф1з: Превенција друштвено непожељног понашања	3,1	6,4	20,1	21,5	48,9	11,63	23,23
Ф1и: Превенција злоупотребе психоактивних супстанци	3,5	8,7	19,9	25,3	42,6	10,97	20,44
Ф1ј: Очување културно-историјских локалитета	1,2	2,8	14,9	28,6	52,5	13,32	30,63
<b>Ф2 – „Рад јавних служби“</b>	<b>2,3</b>	<b>3,9</b>	<b>19,9</b>	<b>27,2</b>	<b>46,8</b>	<b>12,74</b>	<b>27,54</b>
Ф2а: Управљање отпадом	2,1	6,6	33,1	21,0	37,1	11,24	20,54
Ф2б: Доступност образовних институција	2,4	2,4	21,3	27,9	46,1	13,81	30,21
Ф2в: Рад безбедносних органа (надлежности МУП-а)	2,1	2,8	20,3	27,9	46,8	14,49	31,88
Ф2г: Доступност здравствених служби	1,4	4,0	15,6	25,5	53,4	12,10	27,64
Ф2д: Доступност осталих јавних служби	1,9	3,3	21,7	36,2	36,9	12,57	26,27
Ф2ђ: Квалитетна животна средина	2,8	4,5	10,2	16,3	66,2	13,30	31,25
Ф2е: Доступност установа социјалне заштите	4,0	3,8	18,2	32,6	41,4	12,79	26,52
Ф2ж: Доступан и квалитетан јавни превоз	1,4	3,5	18,7	30,3	46,1	11,65	25,97
<b>Ф3 – „Добробит заједнице“</b>	<b>1,8</b>	<b>5,3</b>	<b>20,9</b>	<b>30,2</b>	<b>41,9</b>	<b>12,87</b>	<b>26,94</b>
Ф3а: Могућност рекреације (спортски терени, базени)	1,7	4,0	19,9	28,6	45,9	12,97	29,01
Ф3б: Разумевање другачијих културних образаца	1,9	5,4	20,6	34,5	37,6	12,61	25,30
Ф3в: Постојање културно-уметничких установа	0,7	4,3	15,4	29,3	50,4	13,86	31,50
Ф3г: Слика коју други имају о мојој заједници	2,6	5,9	18,4	27,2	45,9	12,47	26,12
Ф3д: Могућност учествовања у локалној култури	1,7	5,7	28,4	29,3	35,0	12,44	24,32
Ф3ђ: Могућност присуствовања спортским догађајима	1,4	4,0	23,4	32,6	38,5	13,30	28,00
Ф3е: Трговинско-услужни објекти (локално власништво)	2,6	7,6	19,9	30,0	40,0	12,41	24,31
<b>Ф4 – „Начин живота“</b>	<b>2,4</b>	<b>3,9</b>	<b>20,3</b>	<b>28,4</b>	<b>45,1</b>	<b>12,03</b>	<b>25,11</b>
Ф4а: Поштовање мог животног стила од стране других	1,2	4,3	28,4	30,5	35,7	12,58	24,39
Ф4б: Снажна и диверзификована привреда	2,6	3,5	16,1	32,6	45,2	10,99	23,08
Ф4в: Осећај припадности локалној заједници	3,1	5,9	24,1	28,1	38,8	13,41	26,55
Ф4г: Мој (лични) квалитет живота (живљења)	2,1	3,3	16,3	29,6	48,7	13,12	29,21
Ф4д: Могућност запошљавања	2,8	2,6	16,5	21,0	57,0	10,04	22,30
<b>Ф5 – „Политичка снага заједнице“</b>	<b>4,4</b>	<b>5,1</b>	<b>27,3</b>	<b>29,0</b>	<b>34,1</b>	<b>11,36</b>	<b>21,04</b>
Ф5а: Локалне јавне финансије (приходи и расходи)	3,1	4,5	26,2	32,6	33,6	11,12	21,17
Ф5б: Стабилност политичког окружења (локални ниво)	5,7	5,0	30,0	27,9	31,4	11,91	21,55
Ф5в: Учешће становништва у управљачким органима	4,5	5,9	25,8	26,5	37,4	11,04	20,40
<b>Ф6 – „Остала друштвена питања“</b>	<b>1,9</b>	<b>2,3</b>	<b>11,6</b>	<b>32,9</b>	<b>51,5</b>	<b>13,16</b>	<b>31,04</b>
Ф6а – Новчана вредност земљишта и некретнина	2,8	2,4	13,5	35,5	45,9	11,74	26,25
Ф6б – Доступност трговинско-угоститељских објеката	0,9	2,1	9,7	30,3	57,0	14,58	35,82

Легенда: 1 = значајно погоршава, 2 = погоршава, 3 = не утиче/не прави разлику, 4 = унапређује/стимулише, 5 = значајно унапређује/стимулише

Према мишљењу становника, у погледу **заступљености, негативно дејство туризма** се у већем обиму испољава у оквиру Ф1 – „питања урбаног развоја (11,2%) и Ф5 – „политичких питања у заједници“ (9,5%). Посматрано по сегментима, то су пре свега „очување станишта дивљих животиња“ (Ф1ж: 18,7%), „контролисана градња“ (Ф1г: 15,2%), „превенција злоупотребе психоактивних супстанци и алкохола“ (Ф1и: 12,2%), „зонирање и начин коришћења земљишта“ и „цене услуга јавних служби“ (Ф1а,д: 11,8%), „очување природног окружења“ (Ф1б: 11,2%), „стабилност политичког окружења“ (Ф5б: 10,7%), „учешће у управљачким органима“ (Ф5в: 10,4%) и „локално власништво трговинско-угоститељских објеката“ (Ф3е: 10,2%). Ипак, неупоредиво више испитаника **позитивно**

оцењује утицај ове делатности са преко 70,0% афирмативних одговора код свих фактора изузев Ф5 – „политичка снага“ (63,1%). Највећи удео оваквих аргумената се везује за Ф6 – „остала друштвена питања“ (84,4%). Међу индивидуалним индикаторима, највеће учешће „повољних“ утицаја туризма се истиче код „доступности трговинско-угоститељских садржаја“ (Ф6б: 87,3%), „инфраструктурне опремљености“ (Ф1в: 83,2%), „квалитета животне средине“ (Ф2ђ: 82,5%), „новчане вредности земљишта и некретнина“ (Ф6а: 81,4%), „очувања културно-историјских садржаја“ (Ф1ј: 81,1%), „постојања културно-историјских институција“ (Ф3в: 79,7%), „саобраћајне уређености“ (Ф1е: 79,2%) и „личног квалитета живота“ (Ф4г: 78,3%).

Наравно, велики број анкетираних не може јасно дефинисати дејство туризма. Стога, они исказују **неутралан став** тј. да туризам не утиче (позитивно/негативно) на наведене факторе. Највећа стопа индиферентних одговора се дотиче „политичке снаге“ (Ф5: 27,3%), „опште добробити заједнице“ (Ф3: 20,9%) и „начина живота“ (Ф4: 20,3%). То се конкретно односи на „управљање отпадом“ (Ф2а: 33,1%), „стабилност политичког окружења“ (Ф5б: 30,0%), „могућност учествовања у локалној култури“ и „поштовање мог животног стила“ (Ф3д и Ф4а: 28,4%), „учешће становништва у управљачким органима“ (Ф5в: 25,8%) и „могућност присуствовања спортским догађајима“ (Ф3ђ: 23,4%). Стога, са сигурношћу можемо констатовати да исказан релативно позитиван утицај туризма на наведене варијабле (средња вредност: 4,08) у потпуности **потврђује хипотезу Х5а (+)**.

У коначници, **просечна вредност квалитета живота (QOL score)** на нивоу факторских група износи 12,15 бодова и креће од минималних 10,76 (Ф1: „урбана питања“), преко 11,36 (Ф3: „политичка снага заједнице“), 12,74 (Ф2: „рад јавних служби“) до максималних 13,16 бодова (Ф6: „остала друштвена питања“). Истовремено, у сегменту индивидуалних компоненти слика је прилично уједначена (11,97). Вредност је распону од 8,39 бодова (Ф1г: „питање урбанизације тј. градња нових објеката“) и 9,62 (Ф1а: „зонирање и коришћење земљишта“) до 14,49 (Ф2в: „функционисање безбедносних органа“) и 14,58 бодова (Ф6б: „доступност трговинско-угоститељских објеката“). Умерена вредност индекса се везује за Ф1е – „саобраћајна питања“ (10,12), Ф1в – „инфраструктурна опремљеност“ (10,67), Ф1и – „превенција злоупотребе психоактивних супстанци“, Ф1ђ – „очување мира и тишине“ (10,97) и Ф6а – „новчана вредност земљишта и некретнина“ (11,74). Виши индекси су забележени код Ф2г – „доступност здравствених служби“ (12,10), Ф3а – „трговински и угоститељски објекти у локалном власништву“ (12,41), Ф3а – „могућност рекреације“ (12,97), Ф1ј – „очување културно-историјских локалитета“ (13,32) и Ф2б – „доступност образовних институција“ (13,81). Имајући у виду достигнуту вредност индекса ( $M = 12,15/20,0$ ), можемо констатовати да је **потврђена потхипотеза Х5б (+)** која показује показује однос важности и задовољства.

Претходно наведено је у складу са резултатима других студија (нпр. Andereck & Нуаурне, 2011а,б; Suntikul et al., 2016). Њихове вредности су се кретале у дијапазону од 7,74 бодова („квалитет јавног превоза“), 8,01 („контролисано урбано ширење“), 8,65 („контролисан саобраћај“), 8,75 („превенција загушења/гужве“) до 13,90–14,00 бодова („понос припадања заједници“, „лични квалитет живота“ и „лепота заједнице“) и 14,42 („стабилно политичко окружење“). Са друге стране, за највећи део параметара су резервисане умерене вредности: од 9,79 бодова („контрола отпада“), 10,54–10,74 („могућност запошљавања“), 10,71–11,31 („могућност квалитетне рекреације“) до 11,74–13,11 („вредност земљишта и некретнина“) и 11,94–13,72 бодова („рад безбедносних служби“),

На основу вредности квалитета живота (QOL score) и трансформисаних оцена утицаја туризма на појединачне домене квалитета живота, у наставку је израчуната **вредност квалитета живота условљеног туризмом (TQOL score)**. О **повољном ефекту туристичког развоја** сведочи чињеница да није било негативних вредности. У поменутој категорији (0–60 бодова), најмању вредност – 21,04 бодова је имала факторска група Ф5 („политичка снага заједнице“), потом Ф2 („рад јавних служби“) – 27,54 до групе Ф6 („остала друштвена питања“) са 31,04 бодова. **Неповољнији утицај** на индивидуалне компоненте се највише огледа код „урбаног ширења“ (Ф1г: 15,16), преко 18,88 бодова (Ф1ж: „очување станишта дивљих животиња“), 20,80 (Ф1д: „цене производа и услуга“), **умерени утицај** код

„диверзификоване економије“ (Ф4б: 23,32 бодова), „разумевања другачијих културних образаца“ (Ф3б: 25,30), „могућности присуствовања спортским догађајима“ (Ф3ђ: 28,00), док се **најафирмативније дејство** огледа код квалитета животне средине“ (Ф2ђ: 31,25), „постојања културних установа“ (Ф3в: 31,50) и „доступности трговинско-угоститељских објеката“ (Ф6б: 35,82 бодова). ). У складу са позитивним вредностима индекса посматраним кроз однос квалитета живота (QOL score) и утицаја туризма (M = 25,53/60,00), **потхипотеза Х5в је делимично верификована (+/-).**

За разлику од ове студије случаја, вредност квалитета живота повезаног са туризмом (TQOL) је имала негативан предзнак у истраживањима који су спровели Андерек и Њаупен (Andereck & Nyaupane, 2011a,b). Према њиховој студији најнеповољнији ефекат је остварен у сегментима „уређен саобраћај“ (-11,30), „превенција гужве/загушења“ (-8,62), „контрола отпада“ (-5,56), „превенција криминала и вандализма“ (-4,04) и „контролисано урбано ширење“ (-3,98). Истовремено, слично стање (позитиван предзнак) је забележено код „адекватног зонирања и коришћења земљишта“ (0,05), „превенције употребе дрога и алкохола“ (1,46), „очување мира и тишине“ (4,79), „квалитетна вода и ваздух“ (7,39) и „одговарајуће цене производа и услуга“ (11,08). Са друге стране, највише оцене су реализоване на пољу „постојање културних садржаја“ (22,86), „доступност ресторана и трговинских објеката“ (24,44), „понос заједнице“ (26,84), „лепота заједнице“ (27,70) и „очување културних историјских локалитета“ (28,63) (Andereck & Nyaupane, 2011a; Sontikul et al., 2016).

Разматрајући овај модел, могуће је констатовати више чињеница. **Најниже вредности** оба индекса (QOL и TQOL) су везане за **политику урбанизације** и **адекватно коришћење простора**. Према званичним подацима, под објектима се налази свега 1,4% територије општине Чајетина. Ипак, досадашњи развој је био заснован на масовној, по одређеним начелима и непланској градњи, пре свега на територији насеља Златибор. Наиме, на овом простору је видљива централизована градња објеката, углавном стамбених, чији изглед, али и „габарит“ одудара од планинског амбијента. Томе посебно доприносе индивидуални објекти апартманског типа чији број је из године у годину све већи. Осим естетике, овакав вид градње објеката секундарног становања изазива додатни притисак на већ оптерећену инфраструктуру узимајући у обзир број становника и посетилаца. Наравно, надлежни из локалне самоуправе теже афирмацији и других локалитета (нпр. Рудине, Чајетина, Смиљанића закос, Водице, Гајеви и др.) чиме би полицентризовали развој. То из објективних и субјективних разлога није изводљиво у краћем року, али одређени кораци на том плану се већ спроведе.

Иако се на овом и ширем простору налази већи број заштићених целина и појединачних добара, акценат је био на „раубовању“ и „занемаривању“ својеврсног блага. Близина НП „Тара“, ПП „Шарган-Мокра Гора“, реке Дрине није валоризована на адекватан начин. У последње време тежи се афирмацији и овог вредног и још увек квалитетног крајолика. Опасност да дође „девастације“ преосталих, изворно неизмењених делова Златибора је предупређена оснивањем истоименог парка природе. Овим, али и другим законским решењима свака додатна интервенција у простору захтева низ решења и дозвола одговарајућих републичких институција (нпр. Завод за заштиту природе, ЈП „Србијашуме“ и др.).

У уској вези са претходним је **превенција настанка буке и загушења** у простору. Видљиво је да се главнина проблема везује за урбане зоне Златибора и Чајетине, као и непосредну зону уз магистралне саобраћајнице ка Црној Гори и БиХ. Таквом стању доприносе многобројне привредне, туристичке, саобраћајне и друге активности. То се одражава и на **очување станишта дивљих животиња**. Ширење људских активности и пратећих садржаја угрожава живи свет, нарочито у ареалу туристичког центра. Присуство заштићених врста захтева додатне напоре у њиховој заштити, а посебно у светлу смањења њиховог фонда. Ипак, теренски рад је показао да је у поменутом контексту остатак руралног простора у доброј мери очуван, уз могућност активирања заштићених површина (акције пошумљавања, повећање фонда дивљачи итд.).

Са друге стране, **одређено незадовољство** постоји на плану **инфраструктурног уређења**. У том погледу постоје евидентне разлике у опремљености урбаног и руралног дела општине Чајетина. На почетку, треба рећи да планински карактер општине није био препрека градње путне мреже у свим насељима (категорисани, макадамски и др.). Такође, покривеност електроенергетском и телекомуникационом мрежом је задовољавајућа, укључујући и доступност интернета. Истовремено, док је у туристичком центру, Чајетини и приградским насељима квалитет инфраструктуре на завидном нивоу, дотле се остала насеља сусрећу са одређеним комуналним проблемима. Ту се првенствено мисли на стабилност водоснабдевања (локални извори), недостатак канализационе мреже и одлагање отпада (дивље депоније). Дугогодишњи проблем паркирања на Златибору и даљинског грејања се полако решава реконструкцијом централне зоне и довођењем гаса из правца Ужица. Иако постоји још нерешених проблема, развој туризма је подстакao инфраструктурни напредак (нпр. градња Постројење за прераду отпадне воде на Златибору, водовод Сушица, нова аутобуска станица), који ће према постојећим плановима бити настављен и у будућем периоду.

У директној вези са инфраструктурном опремљеношћу је и раст **цена услуга јавних служби**. Наиме, све већи притисак „од споља“ повећава атрактивност општине Чајетина, како за стално, још више и секундарно становања. То неминовно „поскупљује живот“ који се одражава у ценама комуналних услуга, накнади на коришћење грађевинског земљишта и пореза на имовину. Тиме су посебно погођени мештани из руралног подручја којима је примарна пољопривредна делатност, као и они који немају „економског додира“ са туризмом. Такође, у одређеним случајевима је упитан однос цене и квалитета услуга (одношење отпада, водоснабдевање, паркинг и пијачне услуге и сл.).

Дугогодишњи развој туризма умногоме је утицао на **диверзификацију економије**. У поменутом правцу, ово питање можемо посматрати дихотомно. Несумњиво, туризам је поспешио развој комплементарних делатности. На првом месту пољопривреде (производња млека/млечних производа и месних прерађевина) и пратеће прерађивачке индустрије. Ту се пре свега мисли на производњу пластичних и металних амбалажа. Индиректно, стимулативни ефекат се огледа у јачању грађевинске оперативе и саобраћајних предузећа. Са друге стране, јачање туризма је довело до постепеног „гашења“ некада веома профитабилних сектора (текстилна и дрвнопрерађивачка индустрија). То се неминовно одразило на **могућност запошљавања**. Укидање радних места у „реалној привреди“ се одразило на веће ангажовање у услужним делатностима (угоститељство, хотелијерство и пратећи садржаји). Посебно питање представља однос стручног образовања и висине зарада с обзиром да послови у туризму и даље не заузимају „атрактивну“ позицију на хијерархији занимања.

Имајући и виду убрзан развој (раст популације и економски напредак), неминовно долази до појаве **друштвено непожељних активности** (крађе, провале, коришћење дрога и алкохола итд.). У питању је средина која се претходних деценија није сусретала у већој мери са поменутиим облицима. Међутим, новонастале околности и првобитно „несналажење“ су допринеле порасту броја криминалних дела. Осим урбаног центра, и рурални простор доживљава овај вид „транзиције“. На локалном плану у сарадњи са МУП-ом и Центром за социјални рад се улажу напори са циљем превентивних активности.

Битан сегмент представља и **партиципација грађана у различитим управљачким телима**. Локалну управу општине Чајетина карактерише дугогодишња политичка „монолитност“. Апсолутну власт врши странка „Здрава Србија“ са својим коалиционим партнерима. Стабилно политичко окружење је допринело континуитету бројних пројеката од 2000. године. Међутим, то не значи да су сви задовољни „стањем на терену“. То је посебно видљиво на нижем нивоу (јавна предузећа, месне заједнице, управни/надзорни одбори, удружења, савети и сл.). Управо неконсултовање грађана о важнијим развојним питањима често представља изазов и препреку у адекватном спровођењу инфраструктурних радова. У одређеним тренуцима, изабрани носиоци власти имплементирају сопствену замисао која може бити у колизији са јавним интересом. Наравно, вишак финансијских средстава, директно/индиректно остварен туристичким

прогресом и њихово усмеравање представља тему у коју морају бити укључени сви (власт и опозиција). У том правцу, локална управа спроводи низ активности (нпр. испитивање задовољства корисника комуналним услугама) којима стимулише ангажовање заинтересоване јавности у даљем планирању.

Супротно, знатно већи број домена карактеришу **умерене и високе вредности индекса квалитета живота**. Међу најбоље оцењеним елементима, издвајају се *очување културно-историјске баштине (укључујући и рад културних установа), доступност одређених институција и услуга, као и квалитет појединих категорија животне средине*. Као заједница са израженим вредностима динарских крајева, она поседује традицију неговања аутентичне културе. Многобројна културна добра у виду изворне, динарске архитектуре (брвнаре), археолошки локалитети, верски објекти и споменичко наслеђе представљају срж идентитета и својеврстан имиџ у јавности. Валоризација ових садржаја се обавља кроз **рад културних установа** којих има неколико на тлу општине Чајетина. Носилац већине дешавања су библиотека (и културни центар) „Љубиша Р. Ђенић“ и Музеј „Старо село“ (Сирогојно), али и галерије Миладина Лекића (Шљивовица), Владимира Митровића (Трнава) и Божидара Ковачевића (Доброселица). У њиховој надлежности је организације различитих културних дешавања (изложбе, фестивали, уметничке колоније, песничке вечери, занатске радионице, концерти и сл.). Огромна средства се улажу и очување материјалне и нематеријалне баштине и њихову афирмацију. Томе је у великој мери допринело и интензиван туристички развој који је омогућио презентацију културно-историјског стваралаштва широј јавности. Током читаве година (нарочито у летњој сезони) мештанима и бројним посетиоцима на располагању стоји садржајан програм уз могућност њихове партиципације. Тиме се врши својеврсна културна размена тј. интеракција између аутохтоног становништва и гостију.

За опстанак становника и даљи напредак насеља, веома важну улогу има постојање установа јавног карактера попут школа, здравствених институција, социјалних и других служби (правосудни органи, поштански објекти и др.). Општина Чајетина се може похвалити развијеном **мрежом образовних институција** (предшколска установа са седам издвојених одељења, три матичне основне школе са осам издвојених одељења и средња школа у Чајетини). Задовољење образовних потреба деце у свим месним заједницама је на високом ступњу. О томе сведоче и континуирана улагања у осавремењивање инфраструктуре и наставних средстава. Такође, важан део система чини **здравствена заштита** која се остварује на примарном (Дом здравља, Чајетина и пет здравствених амбуланти) и секундарном нивоу (СБ „Чигота“, Златибор). Последњих година, а у складу са растом броја гостију отворен је низ приватних установа (апотеке, лабораторије, ординације и др.), углавном у урбаном подручју. Међутим, уколико се има у виду све старија популација и број привремених становника, неопходно је радити на унапређењу овог система у наредном раздобљу. Део средстава остварен туристичким развојем треба уложити у изградњу новог здравственог објекта на Златибору, али и активирање некадашњих здравствених станица у сеоском подручју. Од осталих капацитета истакнуто место заузимају и **друге службе у јавној управи** (општински органи, здравствено и пензионо осигурање, поштански и финансијски пружаоци услуга итд.). Истовремено, бројни **друштвени изазови** захтевају кадровско, просторно и програмско побољшање Центра за социјални рад. Томе могу допринети и многе невладине организације (нпр. удружење грађана „Златиборски круг“).

Битан моменат свакодневног функционисања јесте **развијена малопродајна мрежа и други услужни објекти** на територији општине. Захваљујући развоју туризма и оживљавању већег броја села, долази до јачања трговинског сектора. Осим већих ланаца у Чајетини и Златибору и мешовите пијаце на Златибору, продаја роба се обавља и путем мањих објеката у већем броју насеља. Посебну вредност има заступљеност локалних производа у понуди. У првом реду, мисли се на месне и млечне прерађевине, производе од вуне и дрвене грађе по којима је овај крај препознатљив. Део гастрономских производа пласира се посредством бројних угоститељских и хотелијерских објеката. У поменутом контексту, Златибор има много да понуди јер располаже са снажном базом чиме се налази у

самом врху наше земље. Осим туристичког центра, слични капацитети су присутни у Мачкату, Бранешцима, Шљивовици, Сирогојну, Љубишу, Доброселици и Рожанству. С обзиром на њихов „традиционални карактер“, може се очекивати да ће у будућем периоду ова сарадња бити на још већем ступњу. Евентуални изазов може представљати „уплив“ нових, често јефтинијих алохтоних артикала који могу потиснути домаћу производњу.

С обзиром на карактер туристичког привређивања, **безбедности услови** чине кључни основ даљег прогреса. Узимајући у обзир садашње стање (број кривичних и прекршајних дела, саобраћајних незгода и пожара) стиче се утисак да меродавни органи (у првом реду МУП) одржавају оптимално стање на терену. О њиховом раду повољно се изјашњавају грађани из свих месних заједница. Међутим, површина територије, планинске одлике терена, разуђеност насеља и све већи број туриста захтевају организационо, кадровско, техничко јачање и инфраструктурне измене.

Основни предуслов свих активности јесте обезбеђење **квалитетне животне средине**. Иако на први поглед може изгледати да је угрожена, овај простор ипак и даље располаже очуваним медијумима животне средине. Најпре, већина водотока и акумулација Рибница припада II класи. То омогућава како водоснабдевање, тако и пољопривредне (рибњаци и гајење одређених култура) и туристичке активности (Рибничко језеро као купалишна зона). Специфичност земљишта условљава већу заступљеност никла у пијаћој води са водозахвата Рибница, па се стога приступило довођењу воде из Сушичких врела. Реализација овог пројекта је у току и његовим завршетком ће се обезбедити алтернативни извори воде за Трипкову, Бранешце, Чајетину и Златибор. Истовремено, у плану је подизање акумулација на Катушници и Доброселичкој реци чиме би се решило питање водоснабдевања овог дела општине. На другој страни, шире подручје Златибора са сигурношћу и даље може задржати епитет ваздушне бање. Највећи извори загађења су индивидуална ложишта, а у мањој мери и саобраћај. Оно је највидљивије у самом туристичком центру и седишту општине, мада не представља већи проблем (огревно дрво као преовлађујући енергент). Ипак, савремено туристичко привређивање захтева здраву животну средину, па ће се у скоријем периоду и ово питање наћи у средишту пажње (изградња магистралног гасовода).

Високо место у друштвеном животу заузима начин провођења слободног времена. Као омиљени садржај се наводе **рекреационе активности и суделовање у спортским догађајима**. Природне предиспозиције стварају идеалне услове за спортско-рекреативне садржаје. Општина је на том темељу уложила значајна средства у подизање и опремање спортских објеката на Златибору и Чајетини, али и пратећих садржаја на отвореном (трим и пешачке стазе, парковске површине, теретане и сл.). Осим у урбаној зони, инфраструктура се шири и у низу сеоских месних заједница (Бранешци, Љубиш, Мушвете, Гостиље, Голово, Сирогојно и др.). Због природних и логистичких капацитета, овај простор је предиспониран за развој спортског туризма. Томе ће посебно допринети јавно-приватно партнерство и активирање простора око Рибничког језера као зоне луксузног здравствено-спортског туризма.

Све наведене премисе имају огроман утицај на осећај **припадности локалној заједници**. Приврженост тј. везаност за ово подручје, суживот са околином и неговање типичног „ерског менталитета“ су основа локалног идентитета. Његова потврда се огледа у препознатљивости и поштовању од стране шире популације. У крајности, испуњење различитих циљева и ниво задовољства се одражавају на **субјективни квалитет живота**. Несумљиво је његово унапређење на свим пољима, уз дејство многих чинилаца, а у првом реду туризма. Стога, данашњи квалитет живота на простору Златибора потврђује снагу туризма као доминантне делатности и његову улогу у свакодневној егзистенцији.



## XVI ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Планински простор Златибора као регионално-географска целина био је предмет многих истраживања. У зависности од прокламованих циљева истраживања, на различите начине се приступало проблемским питањима. Углавном, највећи део се односио на историјске, географске, културолошке, еколошке, планерске, а мањим делом и социолошке аспекте истраживања. Она су углавном дескриптивне природе, уз наглашен једнодимензионални приступ. Његов вишевековни погранични положај, аутентичан природни амбијент, низ историјских околности и специфичан менталитет, пресудно су окупирали пажњу истраживача. Најпре, у питању је једна од највећих серпентинских (ултрамафитских) маса у Европи. Таква геолошка грађа је утицала на комплексност физичко-географских одлика тј. геоморфолошких облика, хидрографских објеката, климатских прилика, као и специфичног биљног и животињског света. Истовремено, тешки животни услови у суровом, планинском подручју, одредили су правац друштвених процеса на Златибору. У томе су пресудну улогу имали начин привређивања (екстензивно сточарство), економски разлози (немаштина), демографске прилике (природни прираштај и миграције), историјски изазови (ратови, хајдучија), али и „ерски“, патријархални начин живота. Ипак, и поред свих препрека, овај простор је успео да задржи снагу и виталност.

Кључна прекретница у развоју започиње у другој половини XX века. У ери индустријског напретка, и Златибор доживљава своју трансформацију. На традицији развијеног занатства и пољопривредне производње, покрећу се погони прерађивачке индустрије (прерада меса и млека, дрвна, текстилна, лака хемијска индустрија, производња пластичних маса и сл.). Близином важног индустријског центра као што је Ужице, окружење је остало по страни од потенцијалног загађења. Квалитетна животна средина уз очување природних и антропогених садржаја, омогућила је да Златибор свој даљи напредак темељи на развоју туризма. На том пољу, период 70-их и 80-их година карактеришу интензивна изградња и уређење праћено растом броја посетилаца. У питању је била планска, организационо најкомплекснија фаза туристичког развоја која је свој замах задржала до почетка 90-их година прошлог века. Наступајућа криза условила је „запуштеност“ у свим сегментима и дисконтинуитет у планирању. Ипак, захваљујући наслеђеној бази, Златибор је до данашњих дана успео да задржи лидерску позицију у туристичком сектору.

Квалитет живота је условљен низом објективних параметара који детерминишу субјективно благостање припадника локалне заједнице. Ради се о широкој лепези еколошких, економских, социо-културних, инфраструктурних, политичких, здравствених, образовних, безбедносних и рекреативних компонената. Синергетско дејство напред наведених чинилаца се огледа у измењеним животним околностима на простору Златибора. Услови живота су драстично измењени, од некадашњег „беспутног“ краја, до дестинације масовног туризма са могућностима даље диверзификације понуде. Популарност Златибора условљава све већи притисак на локалну заједницу. Са једне стране, такво стање доноси наглашене користи, а са друге стране доводи у питање природну, инфраструктурну и кадровску оптерећеност дестинације (носећи капацитет). Тиме се нарушава темељ једне заједнице, а то су грађани као носиоци свих процеса у различитим фазама и временима.

На истом трагу, у дужем временском периоду, на различите начине је доживљаван утицај туризма на учеснике туристичког процеса. Међу њима, помало „запостављени“ су били чланови локалне заједнице као најважнија карика у том ланцу. Ради превазилажења тог дисбаланса, већи број аутора (нпр. Lankford & Howard, 1994a; Ap & Crompton, 1998; J. Chen, 2000; H-S. Choi & Sirakaya, 2005) се бавио развојем модалитета који одмеравају ставове становника према туристичком развоју у односу на дотадашње преовлађајуће квалитативне студије. Имајући у виду обиље материјала и потребу иновативности, изабран је **модел утицаја туризма на квалитет живота становника** (енг. *Tourism-related*

*Community Quality of Life*). Он је развијен на принципу наведених студија уз извесни „еволутивни“ допринос. Поменута скала је примењена у многим истраживањима (нпр. Andereck & Jurowski, 2006; Andereck et al., 2007; Andereck & Nyaupane, 2011a,b; Liao et al., 2015; Yu et al., 2016; Suntikul et al., 2016). У односу на претежно већинске анкете које су обухватале степен слагања са одређеним исказима, ова је разматрала предметна питања на три нивоа (оцена важности, задовољства и утицаја туризма). Са циљем одређивања доприноса туристичког развоја на показатеље квалитета живота на територији општине Чајетина (основна хипотеза), постављен је низ помоћних хипотеза у складу са социо-економским и демографским одликама испитаника и степеном повезаности са туристичком привредом. На основу презентованих резултата може се закључити следеће:

**Прва хипотеза** засновна на тврдњи да већина становника општине указује на висок степен важности и умерен степен задовољства индикаторима квалитета живота је потврђена (+). То доказују релативно високе оцене важности ( $M = 4,24$ ) и ниже оцене задовољства ( $M = 3,42$ ) свим сегментима свакодневног живота. По групама, највиши ниво важности се придаје „питањима урбаног развоја“ („инфраструктурна опремљеност“: 4,57) и „осталим друштвеним питањима“ („доступност трговинско-угоститељских радњи“: 4,45), као и „раду јавних служби“ („квалитетна животна средина“: 4,61). Аналогно, највеће задовољство се осећа код „добробити заједнице“ („постојање културно-уметничких институција: 3,85), „рада јавних служби“ („рад безбедносних органа: 3,99) и „осталих друштвених питања“ („доступност трговинско-угоститељских радњи: 3,99).

**Друга хипотеза** полази са становишта да мишљење становника о утицајима туризма на показатеље квалитета живота зависи од њихових социо-економских и демографских карактеристика. На основу исказаних ставова, ова хипотеза је делимично прихваћена (+/-). Наиме, одговарајуће потхипотезе су потврђене у два случаја (пол и радни статус), делимично потврђене у три (место пребивалишта, старосна доб и месечна примања), а оповргнуте у једном случају (степен образовања). Детаљније, особе женског пола и ученичка/студентска групација исказују „најафирмативнији“ дискурс ка туристичким утицајима. Иако имају одређену резерву по том питању, незнатно повољнији однос исказују лица која живе у урбаном подручју, млађи (до 44 година старости) и они са вишим примањима. На крају, показало се да лица различитих нивоа образовања имају подједнако позитиван став према туристичким утицајима.

**Трећа хипотеза** почива на схватању да су ставови становника према утицајима туризма на показатеље квалитета живота условљени њиховом повезаношћу са туристичким сектором. Излазни параметри сугеришу да је поменута хипотеза делимично прихваћена (+/-). Потврђена је потхипотеза у случају поседовања знања о функционисању туристичке привреде, делимично потврђена у три случаја (ниво комуникације, учешће туризма у локалној економији и ниво личне користи од туризма), док су две потхипотезе одбачене (ангажованост у туристичкој привреди и ниво укључености у доношењу одлука). Подробнија анализа указује да познаваоци туристичког пословања имају најпозитивнији однос према његовим ефектима на квалитет живота. У зависности од издвојених фактора, одређена одступања постоје код одређених потхипотеза. Ипак, боље мишљење према туристичким утицајима испољавају лица која перципирају доминантно учешће туризма у локалној привреди, контактирају са посетиоцима и уживају висок ниво користи од његовог развоја. Међутим, без обзира на радни статус у туристичком сектору и партиципације у доношењу одлука, нису видљиве разлике у погледу конструктивног доприноса туризма квалитету живота.

**Четврта хипотеза** се заснива на претпоставки да међусобни однос груписаних и појединачних варијабли који одређују ниво утицаја туризма на ставове становника показује позитивну корелацију. Тумачењем вредности Пирсоновог коефицијента закључујемо да је ова хипотеза потврђена (+). Сагледавањем свих седам потхипотеза, можемо извести неколико закључака. Прво, постоји изузетно јака веза између компоненти груписаних као „урбана питања“ и „рад јавних служби“. Истовремено, сасвим очекивано постоји јака повезаност између варијабли генерисаних као „урбани развој“ односно „рад јавних служби“ и „начин живота“. Друго, нижи (средњи) степен корелације је

идентификован између „политичке снаге заједнице“ и „добробити заједнице“ односно „осталих друштвених питања“. Такође, сличан карактер везе је присутан између „остварене добробити заједнице“ и „осталих друштвених питања“. Треће, однос појединачних варијабли у контексту утицаја туризма указује на сва три типа корелације (мала, умерена и јака).

**Пета хипотеза** разматра ефекат туристичког развоја на показатеље квалитета живота. У потпуности је потврђено (+) да за већину становника туризам има повољно дејство (просечна оцена: 4,08). У складу са добијеним резултатима, највише вредности по овом питању се бележе у следећим областима: „рад јавних служби“ („квалитетна животна средина: 4,39), „начин живота“ („могућност запошљавања“: 4,27), „урбани развој“ („инфраструктурна уређеност“: 4,33) и „остала друштвена питања“ („доступност трговинских и угоститељских објеката“: 4,40).

У наставку, сагледавањем вредности квалитета живота (QOL score) и квалитета живота условљеног туризмом (TQOL score), доказано је да су обе потхипотезе изражене кроз износ наведених параметра потврђене (+) односно делимично потврђене (+/-). По том питању, остварен је висок просечан резултат у погледу квалитета живота (12,15/20,0) односно утицаја туризма (25,53/60,00). Највише вредности су присутне на пољу „рада јавних служби“ („рад безбедносних органа“: 14,49 тј. 31,90), „добробити заједнице“ („постојање културно-уметничких институција“: 13,86 тј. 31,50) и „осталих друштвених питања“ („доступност трговинско-угоститељских радњи“: 14,58 тј. 35,82).

На основу изнетог, могу се истаћи следећи кључни закључци о утицају туризма на ставове становништва о квалитету живота на Златибору:

- туризам са комплементарним делатностима је значајан агенс промена (просторних, еколошких, економских, социо-културолошких, идентитетских и сл.);
- без обзира на добре/лоше и повољне/неповољне објективне животне услове, квалитет живота је пре свега субјективна категорија;
- наглашена је важност појединачних објективних индикатора у погледу утицаја на општи квалитет живота;
- степен задовољства на нивоу појединачних индикатора квалитета живота указује на субјективан доживљај;
- утицај туризма на квалитет живота становника има доминантно позитивну конотацију, без обзира на њихове социо-економске и демографске разлике, као и повезаност са туристичким сектором.

## 16.1. Ограничења и правци будућих истраживања

Свако истраживање са собом носи одређене **изазове**. Најпре, одабир мерног инструмента је захтевао детаљну анализу доступне литературе. Наведени модел није коришћен на европском простору, па самим тим и простору Србије што је представљало додатни подстрек. Потом, формулисање инструмента и прецизно дефинисање питања је означило другу фазу истраживања. На основу релевантних сазнања, извршена је евалуација предметних варијабли уз њихово уобличавање у духу нашег језика. Дистрибуција финалног упитника је представљала следећу фазу који је пратило више препрека. Прво, с обзиром да је поменути испитивањем обухваћена искључиво популација општине Чајетина, неопходно је било обухватити адекватан анкетни узорак. Чињеница да је истраживање спроведено током пандемије COVID-19, захтевало је извесно прилагођавање. Крајем 2020. г. започета је дистрибуција упитника у папирној форми на преко 100 адреса (јавна предузећа и установе, председници месних заједница, правна лица, предузетници, издаваоци смештаја итд.). Такође, извршено је и анкетање коришћењем тзв. Google упитника на више фејсбук група (енг. *Facebook*) која третирају проблематику са територије општине Чајетина и Златибора. Ипак, највећи део узорка је прикупљен класичним (теренским) анкетањем током 2021. године. На тај начин су покривена два урбана и преостала рурална насеља. Напослетку, прикупљено је укупно 423 адекватно попуњених анкетних листова.

Прибављени материјал је указао на неколико чињеница. Прво, и поред спроведеног пилот тестирања и додатног појашњења, испитаници су имали недоумице око појединих питања. То се посебно односило на тврдње које су имале сличну конотацију. Тако је дошло до мешања између констатација „осећај припадности“ и „понос због припадања локалној заједници“, „лепота заједнице“ и „имиџ заједнице код других“, „свест о природном/културном наслеђу“ и „очување природног и културног наслеђа“, као и „осећај сигурности“ и „рад безбедносних служби“. Такође, постојале су одређене недоумице поводом ставке „порески приходи/расходи“, али и одвојености „превенције друштвено непожељног понашања“ и „превенције злоупотребе психоактивних супстанци“. Такве ставове су износили припадници најстарије животне доби, али и најмлађи. Друго, поједини испитаници су указивали на обим упитника. Наиме, он је поред обавезних социоекономских варијабли и повезаности са туристичким сектором, обухватио сет од 36 ставки које су сагледани са три различита аспекта. Треће, иако је у питању стандардизовани инструмент, поједина питања имају знатно шири контекст од других. Типичан пример је „квалитет инфраструктуре и опремљеност“ (путна, железничка, водоводна, канализациона, телекомуникациона, електроенергетска и др.) и „снажна и диверзификована привреда“ (туризам, пољопривреда, прерађивачка индустрија, трговина, саобраћај и др.). Њихова анализа и „раздвајање“ је извршена кроз стање на терену и отворени (необавезни) део упитника. Са друге стране, код одређених питања оптимално би било њихово обједињавање. Ту се посебно мисли на „превенцију друштвено непожељног понашања и злоупотребе психоактивних супстанци“, доступност трговинско-угоститељских објеката и њиховог власништва“, и „осећај поноса и припадност локалној заједници“.

Поред извесних недостатака, овај модел се показао веома **ефикасан у сагледавању квалитета живота** становника у туристичким подручјима. Ради се о пионирском истраживању овог типа на простору наше земље. Наиме, добијени резултати сугеришу да овај истраживачки механизам може има двоструку улогу – научну и практичну. Са једне стране, он ће пружити основу за даља, мултидисциплинарна истраживања у другим просторним целинама на територији наше земље. Одређена истраживања (нпр. употреба TIAS скале) су реализована у руралним дестинацијама Војводине и појединим локалитетима централне Србије (Драгачево) (Blešić et al., 2014; M. Petrović et al., 2016; M. Petrović et al., 2017a; M. Petrović et al., 2017b). Могућност примене овог инструмента у дестинацијама различитог нивоа развијености представља значајан квалитативан допринос досадашњим истраживањима. Акцент треба дати афирмисаним бањским и планинским центрима, и дестинацијама градског туризма (главни административни центри). Наравно, у зависности од географских, етничких, језичких, демографских, економских и социолошких одлика истраживаног простора, неопходно је извршити прилагођавање анкетног модела. Са друге стране, он ће дати смернице креаторима јавних политика на националном (Влада и надлежна министарства, Туристичка организација Србије, други управни органи) и локалном нивоу (општине, туристичке организације, јавна предузећа и др.). Тиме би се остварила координација и кооперација свих интересних група (локална заједница, туристи, стејхолдери из државног и приватног сектора). Одговарајућа сазнања се могу искористити за дефинисање конкретних решења на терену. Прецизније, напори се могу усмерити на решавање инфраструктурних, социјалних и демографских проблема, што би напослетку довело до побољшања квалитета живота. То је значајно имајући у виду да је мишљење домицилног становништва изузимано из досадашњих стратегија и планова. У том контексту, овај рад ће несумњиво дати квалитативан допринос научно-стручној јавности и извршним органима која се баве питањима квалитета живота на свим нивоима.

## ЛИТЕРАТУРА

- Белиј, М., Милосављевић, Ј., Белиј, Ј., & Перак, К. (2014). Показатељи туристичке развијености бањских места у Србији. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 62, 175–196.
- Белиј, С. (2003). Развој аутентичног еко-руралног туризма у Србији као модел за правилно позиционирање у процесу транзиције. *Заштита природе*, 54(1/2), 55–61.
- Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“, 2021, <http://www.bibliotekacajetina.org.rs/>
- Борчић, Д., Вујовић, Р., Дедић, М., & Јевтић, М. (2017). *Рожанство, запис о поколењима*. Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“.
- Брокић, Ј., & Чикић, Ј. (2014). Квалитет живота у сеоским насељима. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 147, 235–249.
- Бјељац, Ж. (2001). Географски критеријуми туристичке регионализације. У П. Томић, С. Станковић & М. Тодоровић (Ур.), *Зборник радова 14. Конгреса географа Југославије* (стр. 301–306). Београд: Српско географско друштво, Географски факултет у Београду, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ и Нови Сад: Институт за географију – ПМФ.
- Бјељац, Ж. (2010). *Туристичке манифестације у Србији* (Посебна издања, књ. 82). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Васовић, М. (1965). Још један покушај регионализације СР Србије. *Зборник радова Географског завода ПМФ-а*, 12, 111–128.
- Васовић, М. (1997). Регија и регионализација у географији. У М. Оцокољић (Ур.), *Географска структура и регионализација Србије I* (Посебна издања, књ. 51, стр. 5–16). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Владисављевић, С. (1983). О производњи луча и катрана. *Ужички зборник*, 12, 409–428.
- Вујић, Ј. (1901). *Путештвије по Србији*. Београд: Српска књижевна задруга, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Вукадин, О., & Ивковић, З. (1987). Духовни и материјалниостацирујанскогманастира. *Ужички зборник*, 16, 81–89.
- Вукашиновић, С. (1978). Геолошка грађа и рудно перспективни терени Ужичког региона у светлу аеромагнетских испитивања. *Ужички зборник*, 7, 65–77.
- Гавриловић, Д., & Гавриловић, Љ. (2008). Природни камени мост у Доброселици на Златибору. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 56, 33–40.
- Гавриловић, Љ., Белиј, С., & Симић, С. (2009). Хидролошко наслеђе Србије – прелиминарна листа. *Заштита природе*, 60(1–2), 387–396.
- Гавриловић, Љ., & Дукић, Д. (2014). *Реке Србије*. Београд: Завод за уџбенике.
- Гајић, Ж. М. (2014). *Демографске промене у насељима општине Ражањ* (мастер рад). Преузето са <https://sn.rs/lccsf>
- Глушчевић, М. (2009). Сто година од изградње и 38 година од укидања пруге узаног колосека. *Историјска баштина*, 21, 149–173.
- Грубић, А., & Тимотијевић, С. (1996). Кредни златиборски боксити на Мачкату. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 87–96). Београд: Геоинститут.
- Грујичић, Ж. (1998). *Алин Поток село под Чиготом*. Чајетина: Живорад Грујичић.
- Грујовић Брковић, К. & Алексић Чеврљаковић, М. (2016). *Поглед кроз наслеђе: 1965–2015*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе.
- Грчић, М. (1999). Функционална класификација насеља Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине. *Гласник СГД*, 79(1), 259–270.
- Денда, С. (2013). Модел конкурентности општине Чајетина као туристичке дестинације. *ХиТ менаџмент*, 2(2), 95–105.
- Докић, М. (1975). *Економско-саобраћајни значај пруге Београд–Бар: Непосредни и посредни економски ефекти*. Београд: Институт економских наука.

- Драгићевић, В., Плавша, Ј., Штетић, С., & Станков, У. (2009). Дестинације конгресног туризма у свету и у Србији. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 57, 199–214.
- Драговић, Р., Филиповић, И., & Николић, Ј. (2009). Искористивост природно-географских услова Златибора и Златара за развој екотуризма и здравственог туризма. *Гласник СГД*, 89(1), 115–128.
- Дробњаковић, М. (2012). *Пријеполје – фактор регионалне интеграције југозападне Србије* (Посебња издања, књига 84). Београд: Географски институт „Јован Цвијић” САНУ.
- Дукић, Д. (1977). *Воде СР Србије* (Посебна издања, књ. 44). Београд: СГД.
- Дукић, Д. (1998). *Климатологија*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Дуцић, В., & Радовановић, М. (2005). *Клима Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђенић, Љ. Р. (1938). *Туризам и планинарство*. Чајетина: Друштво за унапређење туризма „Златибор“.
- Ђенић, Љ. (1968а). *Златибор – кратак планинарско-туристички водич*. Чајетина: Планинарско друштво „Вијогор“.
- Ђенић, Љ. Р. (1968б). *Кириџије и катранџије са Златибора, прилог грађи за етнографско проучавање Златибора*. Чајетина: Народна библиотека „Димитрије Туцовић“.
- Ђенић, Љ. Р. (1970а). *Златиборске школе, прилог грађи за историју златиборских школа у 1859–1969*. Чајетина: Народна библиотека „Димитрије Туцовић“.
- Ђенић, Љ. (1970б). *Златиборски летопис* (ауторизован рукопис). Чајетина.
- Ђенић, Љ. Р. (1971). *Златиборске брвнаре*. Чајетина: Народна библиотека „Димитрије Туцовић“.
- Ђенић, Љ. (1980). Мрежа караванских и кирџијских путева преко Златибора. *Ужички зборник*, 9, 133–141.
- Ђенић, Љ. Р. (1987). Дрводеље – градитељи брвнара на Златибору. *Гласник Етнографског музеја*, 57, 231–236.
- Ђенић, Љ. (2011). *Цртежи и записи*. Београд: Службени гласник и Чајетина: Библиотека „Љубиша Ђенић“.
- Ђенић, М. Р. (1970). *Златибор*. Титово Ужице: Димитрије Туцовић“.
- Ђенић, М. Р. (1972). *Златибор – туристичка панорама*. Титово Ужице: „Димитрије Туцовић“.
- Ђенић, М. Р. (1985а). *Златибор, 1912–1918*. Титово Ужице: Димитрије Туцовић“.
- Ђенић, М. Р. (1985б). Епидемија тифуса и шпанске грознице на Златибору у време Првог светског рата. *Ужички зборник*, 14, 151–158.
- Ђенић, М. Р. (1987). *Златиборско село Шљивовица*. Шљивовица: Месна заједница.
- Ђенић, М. Р. (1990). *Чајетина до 1945. године*. Чајетина: Месна заједница „Партизанске воде“.
- Ђенић Ајданић, С. (1994). *Златибор из старог албума*. Златибор: Специјални завод „Златибор“.
- Ђенић, М. Р. (2002). *Сто година ловства златиборског краја*. Чајетина: Ловачко удружење „Златибор“.
- Ђенић, М. Р. (2003). *Златиборски туризам кроз векове*. Златибор: Туристичка организација „Златибор“.
- Ђенић, М. Р., & Жиловић, Б. С. (2012). *Чајетина које више нема*. Чајетина: М. Р. Ђенић, Б. С. Жиловић.
- Ђенић, С. (2006). Долазак краља Александра Обреновића у округ ужички 1893. године. *Историјска баштина*, 15, 79–92.
- Ђенић, С., Новаковић Атанасијадис, Б., & Симић, М. (2009). *Златибор, културна и историјска баштина од праисторије до данас*. Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“.
- Ђенић, С., & Ђенић, М. Р. (2013). *Светлописом кроз прву српску ваздушну бању, Златибор на старим фотографијама*. Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“.
- Ђерчан, Б. (2014). *Системи насеља у Срему* (докторска дисертација). Преузето са <https://nardus.mpn.gov.rs/>



- Боковић, И. (1996). Палеозојске стене шире области Златибора. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 7–12). Београд: Геоинститут.
- Ђукановић, Д. (2000). *Клима Ваљевог краја*. Ваљево: Скупштина општине.
- Ђурић, А., & Ђуровић, Д. (2010). *Спорт и рекреација*. Чајетина: Туристичка организација „Златибор“.
- Ђуровић, П. (Ур.). (1998). *Спелеолошки атлас Србије* (Посебна издања, књ. 52). Београд: Географски институт „Јован Цвијић САНУ“.
- Ђуровић, П., & Мијовић, Д. (2006). Геонаслеђе Србије – репрезент њеног укупног геодиверзитета. *Зборник радова – Географски факултет УБ*, 54, 5–18.
- Живановић, К., Тодоровић, М., Стојанов, Д., & Кукић, Т. (2012). *Стање и перспективе развоја типичних производа у Златиборском округу*. Ужице: Регионална развојна агенција „Златибор“.
- Жиловић, Д., & Жиловић, С. (2011). *Рудине и Голово, од Чиготе до Глизе, хроника*. Златибор: С. Жиловић.
- Жиловић, С. (2008). *Жиловићи од Златибора, монографија*. Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“.
- Жујовић, Ј. (1893). *Геологија Србије (део први) – топографска геологија*. Београд: Српска краљевска државна штампарија.
- Зеремски, М. (1954). Креманска котлина (прилог морфологији Западне Србије). *Гласник СГД*, 34(1), 3–21.
- Зеремски, М. (1984). Типови морфоструктура у рељефу Западне Србије. *Гласник СГД*, 64(1), 9–22.
- Зотовић, М. (1973). Југозападна Србија у доба Римљана. *Ужички зборник*, 2, 5–40.
- Ивановић, М. (2007). Савремене карактеристике туризма на Златибору. *Туризам*, 11, 167–170.
- Ивановић-Баришић, М. (2010). Народна архитектура у туристичкој понуди. У С. Ђ. Стаменковић (Ур.), *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља, међународни научни скуп* (стр. 441–446). Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Ивановић, М. (2013). *Стање и могућности развоја културног туризма у Западној Србији* (докторска дисертација). Преузето са <https://nardus.mppn.gov.rs/>
- Игњић, С. (1961). *Ужичка нахија*. Београд: Туристичка штампа.
- Игњић, С. (1983). Становништво Златибора: миграције и демографске промене крајем 19. и почетком 20. века. *Ужички зборник*, 12, 233–260.
- Игњић, С., & Познановић, Р. В. (2002). *Становништво Златибора*. Чајетина: Културно-спортски центар.
- Игњић, С. (2011). *Ужице и околина 1842–1914*. Београд. Службени гласник и Ужице: Народна библиотека.
- Јовановић, В., Срећковић-Батоћанин, Д., & Царевић, И. (2007). Геотектонска реонизација Србије. У М. Тодоровић (Ур.), *Први конгрес српских географа – зборник радова* (стр. 177–184). Београд: СГД, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Универзитет у Београду – Географски факултет; Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Департман за географију, туризам и хотелијерство ПМФ-а.
- Јовичић, Ж. (2002). *Туризам Србије*. Београд: НИП „Туристичка штампа“.
- Јовичић, Д. (2009). *Туристичка географија Србије*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Јовичић, Д., & Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. *Гласник СГД*, 90(1), 277–305.
- Јовичић, Д. (2011). *Менаџмент туристичких дестинација*. Београд: Географски факултет.
- Јовичић, А., Берић, Д., & Гагић, С. (2012). Евалуација попуњености и искоришћености одабраних смештајних капацитета на Златибору. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 41, 174–191.
- Јовичић, Д., Мирковић, А., & Сибиновић, М. (2012). Значај и изазови туристичке политике у савременом свету. *Гласник СГД*, 92(3), 69–94.
- Каниц, Ф. (1986). *Србија земља и становништво: од римског доба до краја XIX века* (књ. 1). Београд: Српска књижевна задруга.

- Карамата, С., & Попевић, А. (1996). Ултрамафити Златибора. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 31–36). Београд: Геоинститут.
- Карамата, С., Кнежевић, В., Пушкаров, Ј., & Цветковић, В. (1996). Гранити Страже. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 49–50). Београд: Геоинститут.
- Карић, В. (1887). *Србија – опис земље, народа и државе*. Београд: Краљевско-српска државна штампарија.
- Кићковић, Д. (2016). *Валоризација и регионализација туристичко-географских потенцијала Старог Влаха и Рашке* (докторска дисертација). Преузето са <https://nardus.mpp.gov.rs/>
- Којић, Б. (1966). Систематизација насеља у Србији – прилог методици категоризације савремених насеља. *Глас ССLXVIII САНУ, Одељење друштвених наука*, 13, 175–220.
- Којић, Б. (1969). Структура сеоских насеља у Србији. *Глас САНУ, ССLXXIII, Одељење друштвених наука*, 14, 113–128.
- Којић, Б. (1977). Архитектонско-урбанистички преображај села у Србији ван покрајина од 1945. до 1975. године. *Гласник СГД*, 57(1), 15–30.
- Коматина, М. & Чубриловић, П. (1996). Хидрогеолошке особине Златибора. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 113–120). Београд: Геоинститут.
- Костић, М. (1983). О објектима социјалног термализма на шумадијским и другим бањским водама Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 35, 125–159.
- Крстановић, Б. (2002). Шатре у Доњој Јабланици. *Ужички зборник*, 28, 411–417.
- Крстановић, Б., Радоњић Живков, Е., Драгишић, М., & Кесић Ристић, С. (2015). *Народно градитељство општина Чајетина и Ужице*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Крунић, Ј. (1983). Динарска дводелна кућа – њен значај и развој. *Ужички зборник*, 12, 353–408.
- Лазаревић, Р. (1994). *Стопића пећина: Златибор*. Чајетина: Скупштина општине и Београд: Желнид.
- Лазаревић, Р. (2008). Катастри спелеолошких објеката. *Гласник СГД*, 88(1), 21–28.
- Лазаревић, Р. (2012). Стопића пећина – Златибор. Београд: Желнид и Златибор: Туристичка организација.
- Лазовић, В. (2007). Ваздушна бања „Златибор“ – Партизанске воде 1953–1962. *Историјска баштина*, 16, 83–93.
- Лапчевић, Д. (1922). Четири жупе, прилози за испитивање. *Гласник СГД*, (7–8), 179–197.
- Мандић, Љ., Ђалдић, С., & Домановић, З. (2016). *Вишовина – Крива река, некропола бронзаног и гвозденог дела*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“.
- Марковић, В. (2009). Туристички ефекти Сабора ловаца на Златибору. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 37, 146–152.
- Марковић, Ж. (1988). Ужички крај 1918–1921. године. *Ужички зборник*, 17, 5–54.
- Марковић, Ј. Ђ. (1963). *Физичка географија*. Београд: Научна књига.
- Марковић, Ј. Ђ. (1970). *Географске области Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- Маћејка, М. (1977). Водопади Југославије. *Глобус*, 9, 296–313.
- Менковић, Љ., & Кошћал, М. (1996). Геоморфолошке одлике Златибора. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 149–142). Београд: Геоинститут.
- Милентијевић, Н., Кићковић, М. Д., & Драгојловић, Ј. (2015). Рецентне климатске промене на Златибору и њихов утицај на развој туризма. У С. М. Станковић, Д. Филиповић, & С. Ђурђић (Ур.), *4. српски конгрес географа са међународним учешћем „Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе, поводом 150 година рођења Јована Цвијића*, зборник радова (стр. 351–355). Београд, Универзитет у Београду – Географски факултет и Српско географско друштво.
- Миливојевић, М. (1995). Појаве термалних вода у подручју Златибора: индикатори његовог дубинског геолошког састава и геотермалне потенцијалности. *Геолошки анали Балканског полуострва*, 59(1), 419–440.

- Милијашевић, Д. (2010). *Хидрогеографска студија реке Бетиње* (Посебна издања, књ. 76). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Милијић, С. (2015). *Одрживи развој планинских подручја Србије* (Посебна издања, књ. 77). Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Милићевић, Ђ. М. (1876). *Кнежевина Србија*. Београд: Државна штампарија.
- Миловановић, Д. (2006). Геологија Таре и Златибора и туризам. У В. Јовић & И. Мисаиловић (Ур.), *Туристичка валоризација Таре* (стр. 57–66). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ и Бајина Башта: Спортско-туристички центар.
- Милојевић, Д. М. (1975). *Западна Србија – аграрно-географска проучавања* (Посебна издања, књ. 26). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Милојевић, М. (1977). *Послератни развој сточарства у Западној Србији – аграрногеографска проучавања* (Посебна издања, књ. 30). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Милосављевић, Д. (1998). Манастир Увац и одсјај рашког градитељства у Полимљу – прилог познавању сакралне архитектуре XIV и XVII века. *Ужички зборник*, 27, 28–70.
- Милосављевић, Д. (2002). Судбина неких црква и манастира у Полимље и Старом Влаху после Велике сеобе Срба 1690. године. *Ужички зборник*, 28, 5–58.
- Милошевић, Г. З. (2016). *Нодални центри – детерминанта одрживог развоја система насеља златиборског округа* (докторска дисертација). Преузето са <https://nardus.mpp.gov.rs/>
- Мисаиловић, И. (1992). *Школа у Мокрој Гори: 120 година школе: Ужице*: Културно-просветна заједница.
- Мисаиловић, Л. И., & Глибетић, Р. (2010). *Шарганска осмица – железничка пруга Ужице-Варадиште*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ и Ужице: Народни музеј.
- Мисаиловић, И. (2015). *Кремна — село на путу Ужице-Вишеград*. Ужице: Народна библиотека.
- Митровић, А., Новаковић, Д., & Ђеновић, М. (2007). *Гостиље*. Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“.
- Мићић, В. (1987). *Рожанство, јуче, данас, сутра*. Рожанство: Месна заједница.
- Мићић, Ј. (2005). *Матица здравља, 40 година Лечилишта – Завода – Института за штитасту жлезду и метаболизам Златибор, 1964–2004*. Београд: Београдска књига.
- Мићић, Љ.Ж. (1925). *Златибор, антропогеографска испитивања* (Српски етнографски зборник књ. XXXIV, Насеља и порекло становништва књ. 19). Београд: Српска краљевска академија.
- Мудреновић, В. (1996). Булошки амонити околине Сирогојна. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 29–30). Београд: Геоинститут.
- Новаковић-Костић, Р. (2015). *Национална туристичка географија*. Ужице: Висока пословно-техничка школа струковних студија.
- Новковић, И. (2008). Геонаслеђе Златиборског округа. *Заштита природе*, 58(1–2), 37–52.
- Обрадовић, Д. Ђ., & Симић, М. (2004). Туристичке вредности Шаргана и Мокре Горе. *Заштита природе*, 56(1), 93–109.
- Обрадовић, Д. (2006). Климатска места Србије – постојеће стање и перспективе развоја. У С. Станковић & Б. Лукић (Ур.), *Бањска и климатска места Србије, планирање, уређење, заштита, зборник радова* (стр. 231–246). Београд: Асоцијација просторних планера Србије и Географски факултет Универзитета у Београду.
- Обрадовић-Арсид, Д., & Гледовић З. (2012). *Медицинска географија*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- Обрадовић-Арсид, Д. (2014). *Медицинско-географски фактори у планирању и заштити простора*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- Обрадовић, С. (1858). Описаније окружја ужичког. *Гласник Друштва србске словесности*, 10, 296–339.
- Ојданић, П. (2009). *Жељине, природа, људи и обичаји*. Ужице: П. Ојданић.
- Остојић, Д., Јовановић, Б., & Кисин, Б. (2009). Стање и карактеристике шумских екосистема у режиму I (првог) степена заштите у будућем парку природе „Златибор“. *Заштита природе*, 60(1/2), 169–179.

- Остојић, Д., & Крвавац, М. (Ур.) (2017). *Шарган – Мокра Гора: парк природе*. Београд: Завод за заштиту природе Србије.
- Оторанов, П. (1996). *Манастир, цркве и капеле Православног Архијерејског намесништва ужичког*. Ужице: Ужичко Архијерејско намесништво.
- Павићевић, М. (1990). *Саобраћајна географија Југославије*. Београд: Научна књига.
- Павловић, З. (1950). Преглед ливада и пашњака Златибора. *Зборник радова Института за екологију и биогеографију САН*, 2(1), 61–65.
- Павловић, З. (1961). Вегетација планине Златибора. *Зборник радова Института за екологију и биогеографију САН*, 11(2), 115–182.
- Павловић, Ј. (2010). *Здравствени туризам*. Чајетина: Туристичка организација „Златибор“.
- Павловић, Ј. & Тошић, Ј. (2010). *Стопића пећина*. Чајетина: Туристичка организација Златибор.
- Павловић, Љ. (1925). *Ужичка Црна Гора* (Српски етнографски зборник, књ. XXXIV, Насеља и порекло становништва, књ. 19). Београд: Српска краљевска академија.
- Павловић, М., & Живковић, Д. (2002/03). Географске основе привредног развоја Старог Влаха. *Зборник радова Географског факултета УБ*, 50, 87–98.
- Павловић, М. (2018). *Географија Србије 1*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Павловић, М. (2019). *Географске регије 2: планинско-котлинско-долинска макрорегија*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Поповић, С. А. (1908). *На мирисноме Златибору*. Београд: Штампарија „Доситеј Обрадовић“.
- Павловић, С. (2007). Етнографске туристичке вредности Србије. У М. Тодоровић (Ур.), *Први конгрес српских географа*, зборник радова (књ. 2, стр. 683–690). Београд: СГД.
- Павловић, С., & Михајловић, Б. (2009). Комлементарност еко и етно туризма на примеру златиборских села. *Зборник радова – Географски факултет УБ*, 57, 165–180.
- Петковић, К. (Ур.). (1976а). *Геологија Србије. IV, Тектоника*. Београд: Завод за регионалну геологију и палеонтологију Рударско-геолошког факултета.
- Петковић, К. (Ур.). (1976б). *Геологија Србије. VIII-1, Хидрогеологија*. Београд: Завод за регионалну геологију и палеонтологију Рударско-геолошког факултета.
- Петковић, К. (Ур.). (1977б). *Геологија Србије 2. Стратиграфија 2: Кенозоик*. Београд: Завод за регионалну геологију и палеонтологију Рударско-геолошког факултета.
- Петковић, К. (Ур.). (1978). *Геологија Србије. VIII-2, Инжењерска геологија*. Београд: Завод за регионалну геологију и палеонтологију Рударско-геолошког факултета.
- Петровић, М. Д. (2014). *Квалитет агротуризма Војводине и његов утицај на ставове локалног становништва* (докторска дисертација). Преузето са <https://nardus.mpn.gov.rs/>
- Пецељ, М., Пецељ-Пурковић, Ј., & Пецељ, Р. М. (2012). Биоклиматски индекс – топлотно оптерећење у функцији здравственог туризма на примеру Златибора и Београда. У М. Грчић & М. А. Милинчић (Ур.), *Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе* (стр.621–626). Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Плавша, Ј., & Пешта, Г. (2006). Екстремни спортови у туризму Србије. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 35, 89–105.
- Познановић, Г. (1984). Прилог проучавању развоја путне мреже у ужичком крају до Другог светског рата. *Ужички зборник*, 13, 257–277.
- Познановић, Р. (1979). Административно-територијалне промене у региону Титово Ужице 1815–1974. *Ужички зборник*, 8, 79–130.
- Познановић, Р. В. (1983). Становништво ужичког краја у пописима 1866–1981. *Ужички зборник*, 12, 261–316.
- Познановић, Р. В. (2000). *Рожанство: запис о наслеђу*. Ужице: Арт.
- Познановић, Р. В. (2013). *Мачкат, праг Златибора*. Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“.
- Попевић, А., & Карамата, С. (1996). Хромити Златибора. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 65–68). Београд: Геоинститут.
- Попевић, А., Јоксимовић, Г., & Карамата, С. (1996). Магнетити Златибора. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 69–74). Београд: Геоинститут.

- Поповић, З. (1968). *Титово Ужице и Златибор, некад и сад – људи и догађаји*. Београд: Космос.
- Поповић, И. (1979). Социогеографске карактеристике Мокре Горе. *Ужички зборник*, 8, 475–497.
- Поповић, И. (1982). Социогеографске карактеристике месне заједнице Јасеново. *Ужички зборник*, 11, 247–270.
- Поповић, И. (1984). Социогеографске карактеристике Семегњева. *Ужички зборник*, 13, 453–470.
- Поповић, И. (2001). Фундаменталне црте иностраних изучавања насебина за одмор и рекреацију. У П. Томић, С. Станковић, & М. Тодоровић (Ур.), *XIV конгрес географа Југославије*, зборник радова (стр. 319–324). Београд: Српско географско друштво и Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ и Нови Сад: Институт за географију.
- Поповић, М. (1914). Проматрања у Стопића пећини. *Гласник СГД*, (3/4), 224–225.
- Пуцар, М., & Спасић, Н. (Ур.). (2009). *Неки аспекти одрживог просторног развоја Србије* (Посебна издања, књ. 58). Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Радовановић, М., & Николић, С. (1973). Дисперзија као квантитативни параметар просторног размештаја и организације географских елемената и неке методе за њено изучавање у системима сеоских насеља. *Зборник радова Географског факултета*, 20, 99–114.
- Ракићевић, Т. (1963). Климатске и хидролошке особине Златибора. *Гласник СГД*, 43(1), 17–34.
- Ракићевић, Т. (1980). Климатско рејонирање СР Србије. *Зборник радова Географског завода ПМФ*, 27, 29–42.
- Ристић, М. (1963). *Стари Влах до ослобођења од Турака*. Београд: Туристичка штампа.
- Родић, Д., & Павловић, М. А. (1998). *Географија Југославије II*. Београд: Савремена администрација.
- Ромелић, Ј., Плавша, Ј., & Ђуровић, Д. (2009). Вредновање туристичких манифестација на Златибору. *Зборник радова Департамента за географију, туризам и хотелијерство*, 38, 158–183.
- Росић, Б. (1991). Сеоски занати и делатности на Златибору у прошлости и данас. *Ужички зборник*, 20, 231–252.
- Росић, Б. (1992). Култура златиборског села кроз поставку Старо село у Сирогојну. *Ужички зборник*, 21, 233–254.
- Росић, Б. (2005). Цвијићева типологија старовлашког села и куће са освртом на данашње стање. *Ужички зборник*, 29, 91–108.
- Рудић, В., & Поповић, И. (1983). Социогеографске карактеристике Сирогојна. *Ужички зборник*, 12, 437–469.
- Рудић, В., & Поповић, И. (1985). Социогеографске карактеристике Јабланице на Златибору. *Ужички зборник*, 14, 305–329.
- Томић, С. (2017). Традиционални прехранбени производи златиборског краја – од елементарног до ексклузивног. У С. Рудић & С. Ђалдовић-Шијаковић (Ур.), *Село Балкана: континуитети и промене кроз историју* (стр. 279–298). Београд: Историјски институт и Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“.
- Ршумовић, Р. Љ. (1956). Рељеф слива Љубишке реке – положај, границе и ранија проучавања. *Зборник радова САН*, 12, 97–141.
- Ршумовић, Р. Љ. (1957). Стопића пећина. *Зборник радова САН*, 13, 31–75.
- Ршумовић, Р. (1961). Морфолошка граница мачкатске површи према златиборском масиву. *Гласник СГД*, 41(1), 53–58.
- Ршумовић, Р. (1973). Друштвеногеографске промене Златиборског Старог влаха од почетка прошлог века до данас. *Гласник СГД*, 53(1), 99–116.
- Ршумовић, Р. (1978). Флувиоденудациони пинеПЛЕН – основа рељефа Западне Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“*, 30, 31–91.
- Ршумовић, Р. (1981). Шуме Златибора некад и данас. *Гласник СГД*, 61(1), 97–100.
- Ршумовић, Р., Милојевић, М., & Лазаревић, М. (1991). *Златибор – географска студија* (Посебна издања књ. DCVII, Одељење друштвених наука, књ. 100). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Савић, А. (2005). „Српске новине“ о посети краља Петра I Карађорђевића Ужицу и ужичком крају 1905. године. *Историјска баштина*, 14, 55–67.

- Савић, А. (2013). *Друштвено-економски развој и промене у ужичком округу од 1947. до 1963. године* (докторска дисертација). Преузето са <https://nardus.mpn.gov.rs/>
- Савић, К. (1925). *Саобраћајне прилике ужичког краја*. Београд: Удружење Ужичана.
- Савић, М. М. (1934). *Привредне прилике и подизање индустрије земаљске одбране у сливу река Дрине и Западне Мораве: у округу ужичком и суседним окрузима*. Београд: Привредни преглед.
- Савић, М. М. (1930). *Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда: њине основице, стање, односи, важност, путеви, прошлост и будућност* (књ. 9, део 1), привредни програм. Сарајево: Министарство трговине и индустрије.
- Савић, О. (1987). Територијални развој градских насеља западне Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 39, 7–102.
- Савић, О. (1989). *Географске одлике Ужичког подручја. Историја Титовог Ужица*. Титово Ужице: Народни музеј и Београд: Историјски институт САНУ.
- Светска туристичка организација УН. (2011). Мастер план одрживог развоја руралног туризма у Србији. Преузето са <https://sn.rs/7axf1>
- Селаковић, Д. (2014). *Рурални туризам, између теорије и праксе*. Београд: СГД.
- Сикошек, Б. (1996). Сеизмолошка обележја области Златибора. У М. Д. Димитријевић (Ур.), *Геологија Златибора* (Посебна издања, књ. 18, стр. 133–142). Београд: Геоинститут.
- Симић, С., Гавриловић, Љ., & Белиј, С. (2010). Хидролошко наслеђе – нови правац у хидрологији и геонаслеђу. *Гласник СГД*, 90(4), 83–102.
- Спасовски, М. (1981). Бројно кретање становништва Западне Србије у периоду 1834–1981. године. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“*, 33, 59–86.
- Спасовски, М. (1982/83). Типови старосног састава становништва западне Србије. *Зборник радова Географског института ПМФ Универзитета у Београду*, 29/30, 77–92.
- Спасовски, М. (2003). Депопулација и популациона експанзија – резултат демографске транзиције и основа регионализације). У М. Спасовски (ур.), *Демографске основе регионализације Србије* (Посебна издања, књ. 54, стр. 11–72). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Стаменковић, С. Ђ., & Бачевић, М. (1992). *Географија насеља*. Београд: Географски факултет.
- Станковић, С. М. (1975). *Туристичка валоризација вештачких језера Србије*. Београд: СГД.
- Станковић, С. М. (1991). Туристичке вредности наших планина. *Гласник СГД*, 71(1), 59–72.
- Станковић, С., Јовичић, Ж., & Поповић, И. (1998). *Регионализација Србије, просторне структуре туризма*. Београд: Српско географско друштво.
- Станковић, С. М. (2001). *Путевима Југославије, туристичко-географске екскурзије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станковић, С. М. (2002). Потенцијали планина у функцији туризма. *Гласник СГД*, 82(2), 67–86.
- Станковић, С., & Ћирковић, С. (2002). Неке особености промета туриста на Златибору. *Гласник СГД*, 82(1), 31–44.
- Станковић, С. (2003). Животна средина, туризам и просторно планирање. *Гласник СГД*, 83(2), 19–30.
- Станковић, С. М. (2005). *Језера Србије, лимнолошка монографија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станковић, С. М., & Павловић, С. (2005). Бањски и планински туризам Србије. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 53, 75–90.
- Станковић, С. М. (2008а). *Туристичка географија*. Београд: Завод за уџбенике.
- Станковић, С. М. (2012). *Туристичке дестинације, путовањем до знања*. Београд: Завод за уџбенике.
- Станковић, С. М. (2013). Планирање простора и развој туризма. У Р. Ђато (Ур.), *Трећи конгрес српских географа са међународним учешћем*, зборник радова (стр. 749–758). Бања Лука, Географско друштво Републике Српске и Природноматематички факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Станојевић, Д. (2013). *Становништво Златибора у XVIII и првој половини XIX века*. Ужице: Народни музеј.



- Стефановић, С. (2013). Споменици и спомен обележја ослободилачких ратова 1912–1918. Из Ужичког краја. *Ужички зборник*, 37, 173–230.
- Стојановић, Б. (2003). Размештај и густина становништва као основа регионализације. У М. Спасовски (ур.), *Демографске основе регионализације Србије* (Посебна издања, књ. 54, стр. 73–114). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Стојићевић, Г. (2016). *Биоклиматска слика Западне Србије у функцији туризма* (докторска дисертација). Преузето са <https://www.cris.uns.ac.rs/searchDissertations.jsf>
- Тимотијевић, С., & Протић, Д. (1998). Геохемијске карактеристике боксита Мачката (Златибор, Србија). *Геолошки анали Балканског полуострва*, 62, 329–341.
- Тодорић, Ј. (2011). Квалитативно вредновање стамбеног простора као фактор реурбанизације Београда. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 59, 25–38.
- Тодорић, Ј. (2013). *Анализа стамбених преференција у контексту реурбанизације Београда* (Посебна издања, књ. 86). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Тодоровић, Б. Ч. (2015). *Улога планинских дестинација у развоју туризма златиборског округа* (докторска дисертација). Преузето са <https://nardus.mprn.gov.rs/>
- Тодоровић, М., & Бјељац, Ж. (2007). Основе развоја руралног туризма у Србији. *Гласник СГД*, 87(1), 135–148.
- Тодоровић, М., & Штетић, С. (2009). *Рурални туризам*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Тодоровић, М., & Павловић, С. (2010). Етно паркови (музеји на отвореном) у функцији развоја туризма и локалног, регионалног и националног идентитета. У С. Ђ. Стаменковић (Ур.), *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља*, међународни научни скуп (стр. 409–416). Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Томић-Јоковић, С., & Вујовић, Р. (2008). *Производи абаџијског заната*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“.
- Томић, С. (2014). *Народна ношња Златибора*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“.
- Томић-Јоковић, С., Ивановић Баришић, М., & Скорковић, Б. (2013). *Чауш у селима златиборског краја*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“.
- Томовић, Г. (1989). Средњи век. У *Историја Титовог Ужица I* (стр. 117–188). Титово Ужице: Народни музеј.
- Тошић, Б. (1998). Процес урбанизације у Србији у периоду после другог светског рата. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 47/48, 141–156.
- Тошић, Д., Крунић, Н., & Петрић, Ј. (2009). Дневни урбани систем у функцији просторне организације Србије. *Архитектура и урбанизам*, 27, 35–45.
- Ђалдовић, С. (2004). *Сирогојно, постанак и трајање*. Ужице: Sirogojno Co.
- Ђалдовић, С., & Мандић, Љ. (2015). *Сирогојно и људи у слици и речи*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“.
- Ђалић, Ј., Милошевић, М., Миливојевић, М., & Гаудењи, Т. (2017). Рељеф Србије. У М. Радовановић (Ур.), *Географија Србије* (Посебна издања књ. 91, стр. 22–93). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Ђирковић, Љ. (1977). Климатске особине Западне Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“*, 29, 105–133.
- Урошевић, К. (1914). Простирање четинара у југозападној Србији. *Гласник СГД*, (3–4), 82–97.
- Урошевић, К. (1949). *Златибор, биљно-географска и флористичка студија*. Београд: Научна књига.
- Финдрић, Р. (1999). *Динарска брвнара*. Сирогојно: Музеј „Старо село“.
- Цвијић, Ј. (1914). Стопића пећина у Рожанству и понор у Трнави (проматрања 1909. и 1913. године). *Гласник СГД*, (3/4), 222–224.
- Цвијић, Ј. (1921). Абразионе и флувијалне површи. *Гласник Географског друштва*, 6, 1–61.
- Цвијић, Ј. (1922). *Балканско Полуострво и јужнословенске земље: основе антропогеографије*. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

- Цвијић, Ј. (2000а). Балканско полуострво. У В. Чубриловић и др. (Ур.), *Сабрана дела Јована Цвијића* (књ. 2). Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Цвијић, Ј. (2000б). Геоморфологија I. У П. Стевановић (Ур.), *Сабрана дела Јована Цвијића* (књ. 6). Београд: Српска академија наука и уметности и Завод за уџбенике и наставна средства.
- Црнчевић, М., & Божовић, Г. (Ур.). (2014). *50 година Специјалне болнице за болести штитасте жлезде и болести метаболизма Златибор*. Златибор: Специјална болница за болести штитасте жлезде и болести метаболизма „Златибор“.
- Чворо, Ј., & Голубовић, П. (2001). *Географија Југославије*. Ниш: Универзитет у Нишу. Природно-математички факултет.
- Росић, Б. (2018). Сирогојно – од земљорадничке задруге до Музеја „Старо село“. У Д. Шкорић (Ур.), *Етно-села и сеоске амбијенталне целине у Републици Србији и Републици Српској* (Научни скупови, књ. CLXIX, Одељење хемијских и биолошких наука, књ. 11, стр. 41–66). Београд: САНУ.
- Шошкић, Б. М. (2009). Својства дрвета белог бора (*Pinus sylvestris L.*) – Физичка и механичка својства дрвета белог бора са локалитета Златибор – Република Србија. *Шумарство*, 3-4, 15–27.
- Шуљагић, Ј. (2010). Допринос туризма развоју региона Златибор. *Политичка ревија*, 23(1), 249–272.
- Шуљагић, В. Љ. (2012). *Драглица: испод Муртенице*. Београд: Културно просветна заједница Србије.

\*\*\*

- Abas, S. A., & Hanafiah, M. H. M. (2014). Local community attitudes towards tourism development in Tioman Island. *Tourism, Leisure and Global Change*, 1(ТОС), 135–147.
- Abdollahzadeh, G., & Sharifzadeh, A. (2014). Rural Residents' Perceptions Toward Tourism Development: A Study from Iran: Rural Residents' Perceptions Toward Tourism Development. *International Journal of Tourism Research*, 16(2), 126–136.
- Abrams, M. (1973). Subjective social indicators. In M. Nissel (Ed.), *Social trends* (Vol. 4, pp. 35–50). London: HMSO.
- Aguiló Pérez, E. A., & Rosselló Nadal, J. R. (2005). Host community perceptions a cluster analysis. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 925–941.
- Aguiló Pérez, E., & Rosselló Nadal, J. (2015). Host community perceptions a cluster analysis. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 925–941.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behaviour. In D. Albarracín, B. Johnson, & M. Zanna (Eds.), *The handbook of attitudes* (pp. 173–222). Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publisher.
- Akis, S., Peristianis, N., & Warner, J. (1996). Residents' attitudes to tourism development: The case of Cyprus. *Tourism Management*, 17(7), 481–494.
- Albrecht, D. E., & Geertsen, H. R. (1982). Population Growth in Rural Communities: Residents' Perceptions of its Consequences. *Journal of the Community Development Society*, 13(2), 75–90.
- Alam, Md. S., & Paramati, S. R. (2016). The impact of tourism on income inequality in developing economies: Does Kuznets curve hypothesis exist? *Annals of Tourism Research*, 61, 111–126.
- Allardt, E., & Uusitalo, H. (1972). Dimensions of Welfare in a Comparative Study of the Scandinavian Societies. *Scandinavian Political Studies*, 7, 9–27.
- Allardt, E. (1976). Dimensions of welfare in a Comparative Scandinavian Study. *Acta Sociologica*, 19(3), 227–239.
- Aleshinloye, K. D., Fu, X., Ribeiro, M. A., Woosnam, K. M., & Tasci, A. D. A. (2020). The Influence of Place Attachment on Social Distance: Examining Mediating Effects of Emotional Solidarity and the Moderating Role of Interaction. *Journal of Travel Research*, 59(5), 828–849.
- Allen, L., & Gibson, R. (1987). Perceptions of Community Life and Services: A Comparison between Leaders and Community Residents. *Journal of the Community Development Society*, 18(1), 89–103.

- Allen, L. R., Long, P. T., Perdue, R. R., & Kieselbach, S. (1988). The Impact Of Tourism Development On Residents' Perceptions Of Community Life. *Journal of Travel Research*, 27(1), 16–21.
- Allen, L. R. (1990). Benefits of Leisure Attributes to Community Satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 22(2), 183–196.
- Allen, L. R., Hafer, H. R., Long, P. T., & Perdue, R. R. (1993). Rural Residents' Attitudes Toward Recreation and Tourism Development. *Journal of Travel Research*, 31(4), 27–33.
- Alexander, S. E. (2000). Resident attitudes towards conservation and black howler monkeys in Belize: The Community Baboon Sanctuary. *Environmental Conservation*, 27(4), 341–350.
- Almeida García, F., Balbuena Vázquez, A., & Cortés Macías, R. (2015). Resident's attitudes towards the impacts of tourism. *Tourism Management Perspectives*, 13, 33–40.
- Almeida-García, F., Peláez-Fernández, M. Á., Balbuena-Vázquez, A., & Cortés-Macias, R. (2016). Residents' perceptions of tourism development in Benalmádena (Spain). *Tourism Management*, 54, 259–274.
- Alrwajfah, M. M., Almeida-García, F., & Cortés-Macías, R. (2019). Residents' Perceptions and Satisfaction toward Tourism Development: A Case Study of Petra Region, Jordan. *Sustainability*, 11(7), 1907.
- Amuquandoh, F. E. (2010). Residents' perceptions of the environmental impacts of tourism in the Lake Bosomtwe Basin, Ghana. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2), 223–238.
- Andereck, K. L., & Vogt, C. A. (2000). The Relationship between Residents' Attitudes toward Tourism and Tourism Development Options. *Journal of Travel Research*, 39(1), 27–36.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C., & Vogt, C. A. (2005). Residents' perceptions of community tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056–1076.
- Andereck, K., & Jurovski, C. (2006). Tourism and Quality of Life. In G. Jennings & N. P. Nickerson (Eds.), *Quality Tourism Experiences* (pp. 136–154). Burlington, USA: Butterworth-Heinemann.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Vogt, C. A., & Knopf, R. C. (2007). A cross-cultural analysis of tourism and quality of life perceptions. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(5), 483–502.
- Andereck, K. L., & Nyaupane, G. P. (2011a). Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents. *Journal of Travel Research*, 50(3), 248–260.
- Andereck, K. L., & Nyaupane, G. (2011b). Development of a Tourism and Quality-of-Life Instrument. In M. Budruk & R. Phillips (Eds.), *Quality-of-Life Community Indicators for Parks, Recreation and Tourism Management* (pp. 95–113). Dordrecht: Springer.
- Andráško, I. (2009). The role and status of geography in the quality of life research. In V. Poštolka, Z. Lipský, K. Popková & J. Šmída (Eds.), *GEODAYS LIBEREC 2008: book of proceedings*. Liberec: Technical University of Liberec. Available at <https://sn.rs/51fyc>
- Andriotis, K., & Vaughan, R. D. (2003). Urban Residents' Attitudes toward Tourism Development: The Case of Crete. *Journal of Travel Research*, 42(2), 172–185.
- Andriotis, K., & Vaughan, R. D. (2004) The Tourism Workforce and Policy: Exploring the Assumptions using Crete as the Case Study, *Current Issues in Tourism*, 7(1), 66–87.
- Andriotis, K. (2005). The perceived impact of tourism development by Cretan residents. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 1(2), 123–144.
- Andrews, F. M. (1974). Social Indicators of Perceived Life Quality. *Social Indicators Research*, 1(3), 279–299.
- Andrews, F. M., & Withey, S. B. (1974). Developing measures of perceived life quality: Results from several national surveys. *Social Indicators Research*, 1(1), 1–26
- Andrews, F. M., & Withey, S. B. (1976). *Social Indicators of Well-Being: Americans' Perceptions of Life Quality*. New York: Plenum Press.
- Anđelković, G., Pavlović, S., Đurđić, S., Belij, M., & Stojković, S. (2016). Tourism climate comfort index (TCCI) – an attempt to evaluate the climate comfort for tourism purposes, The example of Serbia. *Global NEST Journal*, 18(3), 482–493.
- Ap, J. (1992). Residents' perception on tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 19(4), 665–690.
- Ap, J., & Crompton, J. L. (1993). Residents' Strategies for Responding to Tourism Impacts. *Journal of Travel Research*, 32(1), 47–50.
- Ap, J., & Crompton, J. L. (1998). Developing and Testing a Tourism Impact Scale. *Journal of Travel Research*, 37(2), 120–130.

- Aref, F., Redzuan, M., & Gill, S. S. (2009). Community Perceptions toward Economic and Environmental Impacts of Tourism on Local Communities. *Asian Social Science*, 5(7), 130–137.
- Aref, F., & Redzuan, M. (2010). Community Leaders' Perceptions towards Socio-cultural Impacts of Tourism on Local Communities. *Journal of Human Ecology*, 29(2), 87–91.
- Aref, F. (2011). The Effects of Tourism on Quality of Life: A Case Study of Shiraz, Iran. *Life Science Journal*, 8(2), 26–30.
- Armas, R. J. D., & Taño, D. G. (2010). La actitud del residente en el destino turístico de Tenerife: Evaluación y tendencia. *Pasos: Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 8(4), 431–444.
- Archer, B. H., & Fletcher, J. (1996). The Economic Impact of Tourism in the Seychelles. *Annals of Tourism Research*, 23(1), 32–47.
- Arifwidodo, S. D., & Perera, R. (2011). Quality of life and compact development policies in Bandung, Indonesia. *Applied Research in Quality of Life*, 6(2), 159–179.
- Auh, S., & Cook, C. C. (2009). Quality of Community Life Among Rural Residents: An Integrated Model. *Social Indicators Research*, 94(3), 377–389 (2009).
- Ayres, J. S., & Potter, H. R. (1989). Attitudes Toward Community Change: A Comparison Between Rural Leaders and Residents. *Journal of the Community Development Society*, 20(1), 1–18.
- Bachleitner, R., & Zins, A. H. (1999). *Cultural Tourism in Rural Communities: The Residents' Perspective*. *Journal of Business Research*, 44(3), 199–209.
- Baker, D. A., & Palmer, R. J. (2006). Examining the effects of perceptions of community and recreation participation on quality of life. *Social Indicators Research*, 75(3), 395–418.
- Barquet, A., Osti, L., & Brida, J. G. (2010). Residents' Attitudes and Perceptions of Tourism Impacts and Their Policy Implications. *SSRN Electronic Journal*, 1–14.
- Basarin, B., Lukić, T., Bjelajac, D., Micić, T., Stojićević, G., Stamenković, I., ... Matzarakis, A. (2018). Bioclimatic and climatic tourism conditions at Zlatibor Mountain (Western Serbia). *Időjárás*, 122(3), 321–343.
- Bastias-Perez, P., & Var, T. (1995). Perceived impacts of tourism by residents. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 208–210.
- Belisle, F. J., & Hoy, D. R. (1980). The perceived impact of tourism by residents a case study in Santa Marta, Colombia. *Annals of Tourism Research*, 7(1), 83–101.
- Besculides, A., Lee, M. E., & McCormick, P. J. (2002). Residents' perceptions of the cultural benefits of tourism. *Annals of Tourism Research*, 29(2), 303–319.
- Biagi, B., Ladu, M. G., Meleddu, M., & Royuela, V. (2020). Tourism and the city: The impact on residents' quality of life. *International Journal of Tourism Research*, 22(2), 168–181.
- Briggs, S. R., & Cheek, J. M. (1986). The role of factor analysis in the development and evaluation of personality scales. *Journal of Personality*, 54(1), 106–148.
- Bimonte, S., & Faralla, V. (2016). Does residents' perceived life satisfaction vary with tourist season? A two-step survey in a Mediterranean destination. *Tourism Management*, 55, 199–208.
- Blanchflower, D. G., & Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science & Medicine*, 66(8), 1733–1749.
- Blešić, I., Pivac, T., Besermenji, S., Ivkov-Džigurski, A., & Košić, K. (2014). Residents' Attitudes and Perception towards Tourism Development: A Case Study of Rural Tourism in Dragacevo, Serbia. *Eastern European Countryside*, 20(1), 151–165.
- Boelhouwer, J., & Stoop, I. (1999). Measuring well-being in the Netherlands: The SCP index from 1974 to 1997. *Social Indicators Research*, 48(1), 51–75.
- Boelhouwer, J. (2002). Quality of Life and Living Conditions in the Netherlands. *Social Indicators Research*, 58(1), 113–138.
- Bognar, A. (2008). Basic geomorphological characteristics of the Dinarides Mountain System. *ACTA GGM DEBRECINA – Geology, Geomorphology, Physical Geography Series*, 3, 121–125.
- Boley, B. B., & McGehee, N. G. (2014). Measuring empowerment: Developing and validating the Resident Empowerment through Tourism Scale (RETS). *Tourism Management*, 45, 85–94.
- Boley, B. B., McGehee, N. G., Perdue, R. R., & Long, P. (2014). Empowerment and resident attitudes toward tourism: Strengthening the theoretical foundation through a Weberian lens. *Annals of Tourism Research*, 49, 33–50.

- Boley, B. B., Maruyama, N., & Woosnam, K. M. (2015). Measuring empowerment in an eastern context: Findings from Japan. *Tourism Management*, 50, 112–122.
- Boley, B. B., Strzelecka, M., & Woosnam, K. M. (2018). Resident Perceptions of the Economic Benefits of Tourism: Toward a Common Measure. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42(8), 1295–1314.
- Bonaiuto, M., Fornara, F., & Bonnes, M. (2003). Indexes of perceived residential environment quality and neighborhood attachment in urban environments: a confirmation study on the city of Rome. *Landscape and Urban Planning* 65(1–2), 41–52.
- Bonnes, M., Bonaiuto, M., & Ercolani, A. P. (1991). Crowding and Residential Satisfaction in the Urban Environment: A Contextual Approach. *Environment and Behavior*, 23(5), 531–552.
- Bowers, J. (2016). Developing sustainable tourism through ecomuseology: A case study in the Rupununi region of Guyana. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(5), 758–782.
- Boyd, S. W., & Singh, S. (2003). Destination Communities: Structures, Resources and Types. In S. Singh, D. J. Timothy., R.K. Dowling (Eds.), *Tourism in Destination Communities* (pp. 19–35). United Kingdom: CABI Publishing.
- Brankov, J., Glavonjić, T. J., Pešić, A. M., Petrović, M. D., & Tretiakova, T. N. (2019). Residents' Perceptions of Tourism Impact on Community in National Parks in Serbia. *European Countryside*, 11(1), 124–142.
- Brougham, E. J., & Butler R.W. (1981). A Segmentation Analysis of Resident Attitudes to the Social Impact of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 8(4), 569–589.
- Brida, J. G., Disegna, M., & Osti, L. (2011). Residents' perceptions of tourism impacts and attitudes towards tourism policies in a small mountain community. *Benchmarking: An International Journal*, 18(3), 359–385.
- Brida, J. G., Chiappa, G. D., Meleddu, M., & Pulina, M. (2014). A Comparison of Residents' Perceptions in Two Cruise Ports in the Mediterranean Sea: Cruise Tourism Development in Mediterranean Ports of Call. *International Journal of Tourism Research*, 16(2), 180–190.
- Brown, R. B. (1993). Rural community satisfaction and attachment in mass consumer society. *Rural Sociology*, 58(3), 387–400.
- Brown, I., Raphael, D., & Renwick, R. (1998). *Quality of Life Profile*. Toronto: Center for Health Promotion, University of Toronto.
- Brown, L. (2009). The transformative power of the international sojourn: An ethnographic study of the international student experience. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 502–521.
- Brunt, P., & Courtney, P. (1999). Host perceptions of sociocultural impacts. *Annals of Tourism Research*, 26(3), 493–515.
- Bruin, M. J., & Cook, C. C. (1997). Understanding Constraints and Residential Satisfaction Among Low-Income Single-Parent Families. *Environment and Behavior*, 29(4), 532–553.
- Budowski, G. (1976). Tourism and Environmental Conservation: Conflict, Coexistence, or Symbiosis? *Environmental Conservation*, 3(1), 27–31.
- Bujosa, A., & Rosselló-Nadal, J. (2007). Modelling environmental attitudes toward tourism. *Tourism Management*, 28(3), 688–695.
- Butler, R. (1980). The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *Canadian Geographer*, 24(1), 5–12.
- Byrd, E. T., Bosley, H. E., & Dronberger, M. G. (2009). Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina. *Tourism Management*, 30(5), 693–703.
- Campbell, A., & Converse, P. E. (Eds.). (1972). *The human meaning of social change*. New York: Russell Sage Foundation. Retrieved from <http://skr.rs/59y>
- Campbell, A., Converse, P. E., & Rodgers, W. L. (1976). *The Quality of American Life – Perceptions, Evaluations, and Satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation.
- Campón-Cerro A. M., Hernández-Mogollón J. M., Folgado-Fernández J. A., & Di-Clemente E. (2019). Quality of Life (QOL) in Hospitality and Tourism Marketing and Management: An Approach to the Research Published in High Impact Journals. In A. Campón-Cerro, J. Hernández-Mogollón, & J. Folgado-Fernández (Eds.). *Best Practices in Hospitality and Tourism Marketing and Management. Applying Quality of Life Research* (pp. 3– 22). Springer: Cham.

- Canosa, A., Brown, G., & Bassan, H. (2001). Examining social relations between adolescent residents and tourists in an Italian coastal resort. *Journal of Tourism Studies*, 12(1), 50–59.
- Cardoso, C., & Silva, M. (2018). Residents' perceptions and attitudes towards future tourism development: A challenge for tourism planners. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 10(6), 688–697.
- Carmichael, B. A., Peppard, D. M., & Boudreau, F. A. (1996). Megaresort on My Doorstep: Local Resident Attitudes toward Foxwoods Casino and Casino Gambling on Nearby Indian Reservation Land. *Journal of Travel Research*, 34(3), 9–16.
- Carmichael, B. A. (2000). A matrix model for resident attitudes and behaviours in a rapidly changing tourist area. *Tourism Management*, 21(6), 601–611.
- Cavus, S., & Tanrisevdi, A. (2003). Residents' Attitudes Toward Tourism Development: A Case Study in Kusadasi, Turkey. *Tourism Analysis*, 7(3), 259–269.
- Cecil, A. K., Fu, Y. Y., Wang, S. S., & Avgoustis, S. H. (2008). Exploring resident awareness of cultural tourism and its impact on quality of life. *European Journal of Tourism Research*, 1(1), 39–52.
- Cecil, A. K., Fu, Y. Y., Wang, S. S., & Avgoustis, S. H. (2010). Cultural tourism and quality of life: Results of a longitudinal study. *European Journal of Tourism Research*, 3(1), 54–66.
- Chambers, M. (1994). *Quality Indicators for Progress: A guide to community quality of life assessments*. Retrieved from <https://sn.rs/ovtc4>
- Chancellor, C., Yu, C-P., Cole, T. S. (2011). Exploring quality of life perceptions in rural Midwestern (USA) communities: an application of the core-periphery concept in a tourism development context. *International Journal of Tourism Research*, 13(5), 496–507.
- Chhabra, D., & Gursoy, D. (2009). Life Dynamism Explorations on Perceived Quality of Life and Social Exchange Paradigms in Casino Settings. *Leisure Sciences*, 31(2), 136–157.
- Chen, J. S. (2000). An Investigation of Urban Residents' Loyalty to Tourism. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 24(1), 5–19.
- Chen, J. S., & Hsu, C. H. C. (2001). Developing and validating a riverboat gaming impact scale. *Annals of Tourism Research*, 28(2), 459–476.
- Chen, C. F., & Chen, P. C. (2010). Resident attitudes toward heritage tourism development. *Tourism Geographies*, 12(4), 525–545.
- Chen, S. C. (2011). Residents' Perceptions of the Impact of Major Annual Tourism Events in Macao: Cluster Analysis. *Journal of Convention & Event Tourism*, 12(2), 106–128.
- Cheung, C.-K. & Leung, K. (2008). Ways by which comparable income affects life satisfaction in Hong Kong. *Social Indicators Research*, 87(1), 169–187.
- Chi, C. G., Cai, R., & Li, Y. (2017). Factors influencing residents' subjective well-being at World Heritage Sites. *Tourism Management*, 63, 209–222.
- Choi, H.-S. C., & Sirakaya, E. (2005). Measuring Residents' Attitude toward Sustainable Tourism: Development of Sustainable Tourism Attitude Scale. *Journal of Travel Research*, 43(4), 380–394.
- Choi, H. C., & Murray, I. (2010). Resident attitudes toward sustainable community tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(4), 575–594.
- Christakopoulou, S., Dawson, J., & Gari, A. (2001). The community well-being questionnaire: Theoretical context and initial assessment of its reliability and validity. *Social Indicators Research*, 56(3), 321–345.
- Churchill, G. A. (1979). A Paradigm for Developing Better Measures of Marketing Constructs. *Journal of Marketing Research*, 16(1), 64–73.
- Ciupa, T. & Suligowski, R. (2017). The importance of the Brusko-Zdrój and Solec Zdrój spas for tourist accommodation in Świętokrzyskie Voivodeship. *Economics Problems of Tourism*, 4(40), 7–18.
- Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experiences. *Sociology*, 13(2), 179–201.
- Cohen, E. (1984). The Sociology of Tourism: Approaches, Issues, and Findings. *Annual Review of Sociology*, 10, 373–392.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2<sup>nd</sup> Edition). Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and Commoditization in Tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–387.



- Cole, S. (2006). Information and empowerment: The keys to achieving sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(6), 629–644.
- Clark, A. E. (2003). Unemployment as a social norm: Psychological evidence from panel data. *Journal of Labor Economics*, 21(2), 323–351.
- Consanza, R., Fisher, B., Ali, S., Beer, C., .... Snapp, R. (2007). Quality of life: An approach integrating opportunities, human needs, and subjective well-being. *Ecological Economics*, 61(2–3), 267–276.
- Cooke, K. (1982). Guidelines for Socially Appropriate Tourism Development in British Columbia. *Journal of Travel Research*, 21(1), 22–28.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297–334.
- Cui, X., & Ryan, C. (2011). Perceptions of place, modernity and the impacts of tourism – Differences among rural and urban residents of Ankang, China: A likelihood ratio analysis. *Tourism Management*, 32(3), 604–615.
- Cummins, R. A. (1995). On the trail of the gold standard for subjective well-being. *Social Indicators Research*, 35(2), 179–200.
- Cummins, R. A. (1996). The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, 38(3), 303–332.
- Cummins, R. A. (1997). *Comprehensive Quality of Life Scale – Adult Manual* (5<sup>th</sup> Edition). Melbourne: School of Psychology, Deakin University. Available at <https://sn.rs/a502q>
- Cummins, R. A. (1999). Beyond Rural Health to Well-Being: An Appraisal of the Comprehensive Quality of Life Scale. In *Proceedings of 5<sup>th</sup> National Rural Health Conference* (pp. 1–6). Adelaide: South Australia. Retrieved from [https://www.ruralhealth.org.au/PAPERS/5\\_fifth.pdf](https://www.ruralhealth.org.au/PAPERS/5_fifth.pdf)
- Cummins, R. A. (1999). A psychometric evaluation of the comprehensive Quality of Life Scale (Fifth Edition). In L. L. Yuan, B. Yuen & C. Low (Eds.), *Urban Quality of Life: Critical Issues and Options* (pp. 20–33). Singapore: University Press.
- Cummins, R. A. (2000). Objective and subjective quality of life: An interactive model. *Social Indicators Research*, 52(1), 55–72.
- Cummins, R. A., Eckersley, R., Pallant, J., van Vugt, J., & Misajon, R-A. (2003). Developing a National Index of Subjective Wellbeing: The Australian Unity Wellbeing Index. *Social Indicators Research*, 64(2), 159–190.
- Cutter, S. L. (1985). *Rating Places: A Geographer's View on Quality of Life*. Washington DC: Resource Publications in Geography, the Association of American Geographers.
- Čelebija, E. (1957). *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama II*. Sarajevo: Svjetlost.
- Dahmann, D. C. (1985). Assessments of Neighborhood Quality in Metropolitan America. *Urban Affairs Quarterly*, 20(4), 511–535.
- Dale, B. (1987). Level of living or quality of life: different approaches to planning. *Norwegian Journal of Geography*, 41(3), 143–149.
- Das, D. (2008). Urban Quality of Life: A Case Study of Guwahati. *Social Indicators Research*, 88(2), 297–310.
- Das, D., & Sharma, S. K. (2009). An assessment of the impact of tourism development at Varanasi: Perspectives of local tourism businesses. *International Journal of Tourism Policy*, 2(3), 167–186.
- Davidson, L., & Sahli, M. (2015). Foreign direct investment in tourism, poverty alleviation, and sustainable development: a review of the Gambian hotel sector. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(2), 167–187.
- Davis, D., Allen, J., & Cosenza, R. M. (1988). Segmenting Local Residents By Their Attitudes, Interests, and Opinions Toward Tourism. *Journal of Travel Research*, 27(2), 2–8.
- Davis, E. E., & Fine-Davis, M. (1991). Social indicators of living conditions in Ireland with European comparisons. *Social Indicators Research*, 25(2–4), 103–364.
- Deccio, C., & Baloglu, S. (2002). Nonhost Community Resident Reactions to the 2002 Winter Olympics: The Spillover Impacts. *Journal of Travel Research*, 41(1), 46–56.
- Deery, M., & Jago, L. (2010). Social impacts of events and the role of anti-social behavior. *International Journal of Event and Festival Management*, 1(1), 8–28.
- Deery, M., Jago, L., & Fredline, L. (2012). Rethinking social impacts of tourism research: A new research agenda. *Tourism Management*, 33(1), 64–73.

- de Kadt, E. (1979). *Tourism: Passport to Development? Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries*. UK: Oxford University Press. Retrieved from <https://sn.rs/g6lew>
- Del Chiappa, G., Meleddu, M., & Pulina, M. (2013). Cruise tourism development: A community perspective. In N. Kozak, & M. Kozak (Eds.), *Tourism research: An interdisciplinary perspective* (pp. 108–123). Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- DeLongis, A., Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1988). The impact of daily stress on health and mood: Psychological and social resources as mediators. *Journal of Personality and Social Psychology*, *54*(3), 486–495.
- Demirović, D., Petrović, M. D., Neto Monteiro, L-C., & Stjepanović, S. (2016). An examination of competitiveness of rural destinations from the supply side perspective. *J. Geogr. Inst. Jovan Cvijić SASA*, *66*(3), 387–400.
- Dempster, M., & Donnelly, M. (2000). How well do elderly people complete individualised quality of life measures: An exploratory study. *Quality of Life Research*, *9*(4), 369–375.
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and application (Fourth Ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, *95*(3), 542–575.
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., & Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute? *Social Indicators Research*, *28*(3), 195–223.
- Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. *Social Indicators Research*, *31*(2), 103–157.
- Diener, E. (1995). A value-based index for measuring national quality of life. *Social Indicators Research*, *36*(2), 107–127.
- Diener, E., & Suh, E. (1997). Measuring Quality of Life: Economic, Social, and Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, *40*(1-2), 189–216.
- Diener, E., & Lucas, R. (1999). Personality and subjective well-being. In D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (Eds.), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology* (pp. 213–229). New York: Russell Sage Foundation.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, *125*(2), 276–302.
- Diener, E., & Lucas, R. (2000). Subjective emotional well-being. In M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions* (2<sup>nd</sup> ed., pp. 325–337). New York: The Guilford Press.
- Diener, E., Tay, L., & Myers, D. G. (2011). The religion paradox: If religion makes people happy, why are so many dropping out? *Journal of Personality and Social Psychology*, *101*(6), 1278–1290.
- Dillman, D. A., Smyth, J. D., & Christian, L. M. (2014). *Internet, phone, mail, and mixed mode surveys: The tailored design method* (4<sup>th</sup> ed.). United States: John Wiley & Sons Inc.
- Dissart, J.C., & Deller, S. C. (2000). Quality of Life in the Planning Literature. *Journal of Planning Literature*, *15*(1), 135–161.
- Di Tella, R., MacCulloch, R., & Oswald, A. (2003). The macroeconomics of happiness. *The Review of Economics and Statistics*, *85*(4), 809–827.
- Diedrich, A., & García-Buades, E. (2009). Local perceptions of tourism as indicators of destination decline. *Tourism Management*, *30*(4), 512–521.
- Doğan, H. Z. (1989). Forms of adjustment. *Annals of Tourism Research*, *16*(2), 216–236.
- Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. P. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology*, *29*(1), 94–122.
- Dolnicar, S., Yanamandram, V., & Cliff, K. (2012). The contribution of vacations to quality of life. *Annals of Tourism Research*, *39*(1), 59–83.
- Doxey, G. V. (1975). A causation theory of visitor-resident irritants: Methodology and research inferences. In *Sixth Annual Conference Proceedings* (pp. 195–198). California, San Diego: Travel and Tourism Research Associations.
- Draper, J., Woosnam, K. M., & Norman, W. C. (2011). Tourism Use History: Exploring a New Framework for Understanding Residents' Attitudes toward Tourism. *Journal of Travel Research*, *50*(1), 64–77.

- Dunlap, R.E., Van Liere, K.D., Mertig, A.G., & Jones, R.E. (2000). New Trends in Measuring Environmental Attitudes: Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Journal of Social Issues*, 56(3), 425–442.
- Dwyer, L., Edwards, D., Mistilis, N., Roman, C., & Scott, N. (2009). Destination and enterprise management for tourism future. *Tourism Management*, 30(1), 63–74.
- Dyer, P., Gursoy, D., Sharma, B., & Carter, J. (2007). Structural modeling of resident perceptions of tourism and associated development on the Sunshine Coast, Australia. *Tourism Management*, 28(2), 409–422.
- Đorđević, S., Đorđević-Milošević, S., Vujović, Z., Cvetković, D., & Pavlović, S. (2016). Procena ekološkog statusa opštine Čajetina bazirana na DPSIR pristupu. *Naučno-stručni časopis SVAROG*, 12, 249–266.
- Đurašević, S. (2009). Clusters as the Base for the Regional Development in Tourism. *Montenegrin Journal of Economics*, 9, 101–109.
- Đurić, A. (2016). *Strateški pravci razvoja turizma Zlatibora* (magistarski rad). Preuzeto sa <https://sn.rs/3u9v6>
- Eadington, W. R. (1986). Impact of Casino Gambling on the Community comment on Pizam and Poleka. *Annals of Tourism Research*, 13(2), 279–282.
- Easterlin, A. R. (2003). Explaining Happiness. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100(19), 11176–11183.
- Easterling, D. S. (2004). The Residents' Perspective in Tourism Research. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 17(4), 45–62.
- Easterling, D. (2005). Residents and Tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 18(4), 49–64.
- Ellison, C. W. (1983). Spiritual Well-Being: Conceptualization and Measurement. *Journal of Psychology and Theology*, 11(4), 330–338.
- Eraqi, M. I. (2007). Local communities' attitudes towards impacts of tourism development in Egypt. *Tourism Analysis*, 12(3), 191–200.
- Estes, R. J. (2014). Index of Social Progress (ISP). In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 3174–3183). Dodrecht: Springer.
- Eusébio, C., Carneiro, M. J., & Caldeira, A. (2016). A structural equation model of tourism activities, social interaction, and the impact of tourism on youth tourists' QOL. *International Journal of Tourism Policy*, 6(2), 85–108.
- Eusébio, C., Vieira, A. L., & Lima, S. (2018). Place attachment, host–tourist interactions, and residents' attitudes towards tourism development: The case of Boa Vista Island in Cape Verde. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(6), 890–909.
- Eusébio, C., & Carneiro, M. J. (2019). Impact of Tourism on Residents' Quality of Life: Segmentation Analysis and Marketing Implications. In A. Campón-Cerro, J. Hernández-Mogollón, & J. Folgado-Fernández (Eds.), *Best Practices in Hospitality and Tourism Marketing and Management. Applying Quality of Life Research* (pp. 133–157). Springer: Cham.
- Eyles, J. (1990). Objectifying the subjective: The measurement of environmental quality. *Social Indicators Research*, 22(2), 139–153.
- Farquhar, M. (1994). Quality of life in older people. *Advances in Medical Sociology*, 5, 139–158.
- Faulkner, B., & Tideswell, C. (1997). A Framework for Monitoring Community Impacts of Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(1), 3–28.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3<sup>rd</sup> Edition). London, UK: SAGE Publications.
- Filkins, R., Allen, J. C., & Cordes, S. (2000). Predicting community satisfaction among rural residents: An integrative model. *Rural Sociology*, 65(1), 72–86.
- Fox, M-J. V., & Erickson, J. D. (2020). Design and meaning of the genuine progress indicator: A statistical analysis of the U.S. fifty-state model. *Ecological Economics*, 167.
- Franzidis, A., & Yau, M. (2018). Exploring the Differences in a Community's Perception of Tourists and Tourism Development. *Tourism Planning & Development*, 15(4), 382–397.
- Fredline, E., & Faulkner, B. (2000). Host community reactions. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 763–784.
- Fredline, E., Deery, M., & Jago, L. (2013). A Longitudinal Study of the Impacts of an Annual Event on Local Residents. *Tourism Planning & Development*, 10(4), 416–432.

- Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman Publishing. Available at <https://sn.rs/ejprh>
- Friganović, M. (1990). *Demogeografija – stanovništvo svijeta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fujita, F., Diener, E., & Sandvik, E. (1991). Gender differences in negative affect and well-being: The case for emotional intensity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(3), 427–434.
- Gabriel Brida, J., Osti, L., & Faccioli, M. (2011). Residents' perception and attitudes towards tourism impacts: A case study of the small rural community of Folgaria (Trentino – Italy). *Benchmarking: An International Journal*, 18(3), 359–385.
- Gallarza, M. G., Saura, I. G., & García, H. C. (2002). Destination image: Towards a Conceptual Framework. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 56–78.
- Gallie, D. (1996). The quality of employment: Perspectives and problems. In A. Offer (Ed.), *The pursuit of the quality of life* (pp. 163–187). New York: Oxford University Press.
- Galster, G. (1987). Identifying the Correlates of Dwelling Satisfaction: An Empirical Critique. *Environment and Behavior*, 19(5), 539–568.
- Gartner, J., Larson, D. B., & Allen, G. D. (1991). Religious commitment and mental health: A review of the empirical literature. *Journal of Psychology and Theology*, 19(1), 6–25.
- Gasper, D. (2007). Uncounted or illusory blessings? Competing responses to the Easterlin, Easterbrook, and Schwartz paradoxes of well-being. *Journal of International Development*, 19(4), 473–492.
- Gehrmann, F. (1978). 'Valid' Empirical Measurement of Quality of Life. *Social Indicators Research*, 5(1), 73–109.
- George, L. K., & Bearon, L. B. (1980). *Quality of life in older persons: meaning and measurement*. New York: Human Sciences Press.
- Getz, D. (1994). Residents' attitudes towards tourism. *Tourism Management*, 15(4), 247–258.
- Gilbert, D., & Clark, M. (1997). An exploratory examination of urban tourism impact, with reference to resident's attitudes, in the cities of Canterbury and Guildford. *Cities*, 14(6), 343–352
- Gjerald, O. (2005). Sociocultural Impacts of Tourism: A Case Study from Norway. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 3(1), 36–58.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann Jr., W. B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 504–528.
- Graham, C. (2011). *The pursuit of happiness: An economy of well-being*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Green, R. (2005). Community perceptions of environmental and social change and tourism development on the island of Koh Samui, Thailand. *Journal of Environmental Psychology*, 25(1), 37–56.
- Greider, R., & Krannich, R. T. S. (1985). Perceptions of Problems in Rapid Growth and Stable Communities: A Comparative Analysis. *Journal of the Community Development Society*, 16(2), 80–96.
- Grčić, M. (1990). *Analiza prostorne organizacije regiona Beograd*. Beograd: Ekonomski institut.
- Gross, B. M. (1969). Urban Mapping for 1976 and 2000. *Urban Affairs Review*, 5(2), 121–142.
- Gu, H., & Ryan, C. (2008). Place attachment, identity and community impacts of tourism – the case of a Beijing hutong. *Tourism Management*, 29(4), 637–647.
- Gu, M., & Wong, P. P. (2006). Residents' perception of tourism impacts: A case study homestay operators in Dachangshan Dao, North-East China. *Tourism Geographies*, 8(3), 253–273.
- Guadagnoli, E., & Velicer, W. F. (1988). Relation of sample size to the stability of component patterns. *Psychological Bulletin*, 103(2), 265–275.
- Gunn, C. A., & Var, T. (1994). *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*. USA: Taylor & Francis.
- Gursoy, D., Jurovski, C., & Uysal, M. (2002). Resident attitudes. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 79–105.
- Gursoy, D., & Rutherford, D. G. (2004). Host attitudes toward tourism. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 495–516.
- Gursoy, D., Chi, C. G., & Dyer, P. (2009). An examination of locals' attitudes. *Annals of Tourism Research*, 36(4), 723–726.

- Gursoy, D., Chi, C. G., & Dyer, P. (2010). Locals' Attitudes toward Mass and Alternative Tourism: The Case of Sunshine Coast, Australia. *Journal of Travel Research*, 49(3), 381–394.
- Gursoy, D., Ouyang, Z., Nunkoo, R., & Wei, W. (2019). Residents' impact perceptions of and attitudes towards tourism development: A meta-analysis. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 28(3), 306–333.
- Gurung, D. B., & Seeland, K. (2008). Ecotourism in Bhutan: Extending its benefits to rural communities. *Annals of Tourism Research*, 35(2), 489–508.
- Hagerty, M. R., Cummins, R. A., Ferriss, A. L., Land, K., Michalos, A. C., Peterson, M., Sharpe, A., Sirgy, J., & Vogel, J. (2001). Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. *Social Indicators Research*, 55(1), 1–96.
- Hahn, E. A., Cella, D., Bode, R. K., & Hanrahan, R. T. (2010). Measuring social well-being in people with chronic illness. *Social Indicators Research*, 96(3), 381–401.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis: a global perspective* (7<sup>th</sup> Edition). London, UK: Pearson Education.
- Hall, C. M. (2014). Second Home Tourism: An International Review. *Tourism Review International*, 18(3), 115–135.
- Haley, A. J., Snaith, T., & Miller, G. (2005). The social impacts of tourism a case study of Bath, UK. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 647–668.
- Haller, M., & Hadler, M. (2006). How Social Relations and Structures can Produce Happiness and Unhappiness: An International Comparative Analysis. *Social Indicators Research*, 75(2), 169–216.
- Hang, G., Fang, W.-T., & Huang, Y.-W. (2011). Classification and influential factors on the perceived tourism impacts of community residents in nature-based China's Tiantangzhai scenic area. *Procedia Environmental Sciences*, 10(2011), 2010–2015.
- Hao, H., Long, P., & Kleckley, J. (2011). Factors Predicting Homeowners' Attitudes toward Tourism: A Case of a Coastal Resort Community. *Journal of Travel Research*, 50(6), 627–640.
- Haralambopoulos, N., & Pizam, A. (1996). Perceived impacts of tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(3), 503–526.
- Harrill, R., & Potts, T. D. (2003). Tourism Planning in Historic Districts: *Attitudes Toward Tourism Development in Charleston*. *Journal of the American Planning Association*, 69(3), 233–244.
- Harrill, R. (2004). Residents' Attitudes toward Tourism Development: A Literature Review with Implications for Tourism Planning. *Journal of Planning Literature*, 18(3), 251–266.
- Hass, B. K. (1999). A Multidisciplinary Concept Analysis of Quality of Life. *Western Journal of Nursing Research*, 21(6), 728–742.
- Hasan, L. (2008). *On Measuring the Complexity of Urban Living*. PIDE Working Paper No. 46, Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1079902>
- Hayo, B. (2004). *Happiness in Eastern Europe*. Marburg Economic Working Paper No. 12, Available at <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.601201>
- Headey, B. W. (1981). The quality of life in Australia. *Social Indicators Research*, 9(2), 155–182.
- Headey, B., & Wearing, A. (1989). Personality, life events, and subjective well-being: Toward a dynamic equilibrium model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(4), 731–739.
- Heal, L., & Sigelman, C. (1996). Methodological issues in quality of life measurement. In R. Schalock (Ed.), *Quality of life – Volume 1: Conceptualization and measurement* (pp. 91–104). Washington DC: American Association on Mental Retardation.
- Heiman, G. W. (2011). *Basic Statistics for the Behavioral Sciences* (6<sup>th</sup> Edition). Wadsworth, USA: Cengage Learning.
- Heinz-Herbert, N. (2013). Subjective Social Indicators: Benefits and Limitations for Policy making – An Introduction to this Special Issue. *Social Indicators Research*, 114(1), 1–11.
- Helburn, N. (1982). Geography and the Quality of Life. *Annals of the Association of American Geographers*, 72(4), 445–456.
- Helliwell, J. F., & Haung, H. (2008). How's your government? International evidence linking good government and well-being. *British Journal of Political Science*, 38(4), 595–619.
- Helliwell, J. F., Huang, H., & Wang, S. (2014). Social Capital and Well-Being in Times of Crisis. *Journal of Happiness Studies*, 15(1), 145–162.

- Henderson, H., Lickerman, J., & Flynn, P. (2000). Calvert-Henderson Quality of Life Indicators: A New Tool for Assessing National Trends. Retrieved from <https://sn.rs/rg42i>
- Hernandez, S. A., Cohen, J., & Garcia, H. L. (1996). Residents' attitudes towards an instant resort enclave. *Annals of Tourism Research*, 23(4), 755–779.
- Horelli, R. (2006). Environmental human-friendliness as a contextual determinant for quality of life. *European Review of Applied Psychology*, 56(1), 15–22.
- Horn, C., & Simmons, D. (2002). Community adaptation to tourism: Comparisons between Rotorua and Kaikoura, New Zealand. *Tourism Management*, 23(2), 133–143.
- Hovik, N. (1992). Using socioeconomic indicators and perceived quality of life in the marketing of a community. In M. J. Sirgy, H. L. Meadow, D. Rathz, & A. C. Samli (Eds.), *Developments in Quality-of-Life Studies in Marketing* (Vol. 4, pp. 128–132). Blacksburg, VA: Academy of Marketing Science.
- Hovinen, G. R. (2002). Revisiting the destination lifecycle model. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 209–230.
- Howell, D. C. (2011). *Fundamental Statistics for the Behavioral Sciences* (8<sup>th</sup> Edition). Wadsworth, USA: Cengage Learning.
- Huang, Y.-H., & Stewart, W. P. (1996). Rural Tourism Development: Shifting Basis of Community Solidarity. *Journal of Travel Research*, 34(4), 26–31.
- Huet, R. (2010). Opiniones y actitudes ante el turismo residencial en el sur de la Comunidad Valenciana. *Pasos: Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 8(4), 445–461.
- Hughes B. (1990). Quality of life. In S. M. Peace (Ed.), *Researching Social Gerontology: Concepts, Methods, and Issues* (pp.46–58). London: SAGE.
- Huh, C., & Vogt, C. A. (2008). Changes in Residents' Attitudes toward Tourism over Time: A Cohort Analytical Approach. *Journal of Travel Research*, 46(4), 446–455.
- Husbands, W. (1989). Social status and perceptions of tourism in Zambia. *Annals of Tourism Research*, 16(2), 237–253.
- Huttasin, N. (2008). Perceived Social Impacts of Tourism by Residents in the OTOP Tourism Village, Thailand. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 13(2), 175–191.
- Inglehart, R. (1988). The Renaissance of Political Culture. *American Political Science Review*, 82(4), 1203–1230.
- Inglehart, R. (2000). Globalization and Postmodern Values. *The Washington Quarterly*, 23(1), 215–228.
- Ira, V., & Kollár, D. (1994). Behavioural-geographical aspects of environmental quality. *GeoJournal*, 32(3), 221–224.
- Iroegbu H., & Chen J. S. (2001). Urban Residents' Reaction Toward Tourism Development: Do Subgroups Exist? *Tourism Analysis*, 6(2), 155–161. DOI: 10.3727/108354201108749818
- Ivlevs, A. (2017). Happy Hosts? International Tourist Arrivals and Residents' Subjective Well-being in Europe. *Journal of Travel Research*, 56(5), 599–612.
- Jaafar, M., Noor, S. M., & Rasoolimanesh, S. M. (2015). Perception of young local residents toward sustainable conservation programmes: A case study of the Lenggong World Cultural Heritage Site. *Tourism Management*, 48, 154–163.
- Jafari, J., Pizam, A., & Przeclawski, K. (1990). A sociocultural study of tourism as a factor of change. *Annals of Tourism Research*, 17(3), 469–472.
- Jamal, T. B., & Getz, D. (1995). Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 186–204.
- James, R. N., III. (2008). Residential satisfaction of elderly tenants in apartment housing. *Social Indicators Research*, 89(3), 421–437.
- Jeffres, L.W., & Dobos, J. (1995). Separating people's satisfaction with life and public perceptions of the quality-of-life in the environment. *Social Indicators Research*, 34(2), 181–211.
- Jemcov, I., & Dokmanović, P. (2004). Prilog poznavanju hidrogeologije karsta Zlatibora. U *Zbornik radova 5. simpozijuma o zaštiti karsta* (str. 51–62). Beograd: Akademski speleološko-alpinistički klub.
- Jenkins, R., Lewis, G., Bebbington, P., Brugha, T., Farrell, M., Gill, B., Lewis, G., Meltzer, H., & Petticrew, M. (1997). The National Psychiatric Morbidity Surveys of Great Britain – initial findings from the household survey. *Psychological Medicine*, 27(4), 775–789.



- Jensen, M., & Leven, C. (1997). Quality of life in central cities and suburbs. *The Annals of Regional Science*, 31(4), 431–449.
- Jeon, M. M., Kang, M., & Desmarais, E. (2016). Residents' Perceived Quality of Life in a Cultural-Heritage Tourism Destination. *Applied Research in Quality of Life*, 11(1), 105–123.
- Johansson, S. (2002). Conceptualizing and Measuring Quality of Life for National Policy. *Social Indicators Research*, 58(1), 13–32.
- Johnson, J. D., Snepenger, D. J., & Akis, S. (1994). Residents' perceptions of tourism development. *Annals of Tourism Research*, 21(3), 629–642.
- Johnston, R. (2001). Quality of Life. In R. Johnston, D. Gregory, G. Pratt & M. Watts (Eds.), *The Dictionary of Human Geography* (pp. 662–663). Oxford: Blackwell.
- Joksimović, M., Gajić, M., & Golić, R. (2013). Tourism climatic index in the valorisation of climate indexes in tourist centers of Montenegro. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 93(1), 15–34.
- Joksimović, M. M., Gajić, M. R., Vujadinović, S. M., Golić, R. M. & Vuković, D. B. (2015). The Effect of the Thermal Component Change on Regional Climate Indices in Serbia. *Thermal Science*, 19(suppl. 2), 391–403.
- Jordan, E. J., Vieira, J. C., Santos, C. M., & Huang, T.-Y. (Tim). (2020). Do residents differentiate between the impacts of tourism, cruise tourism, and Airbnb tourism? *Journal of Sustainable Tourism*, 1–19.
- Jovanović, V. (2015). *Tematski turizam*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Jovičić, D. (2010). *Turizam i životna sredina*. Beograd: Ton PLUS.
- Jurowski, C., Uysal, M., & Williams, D. R. (1997). A Theoretical Analysis of Host Community Resident Reactions to Tourism. *Journal of Travel Research*, 36(2), 3–11.
- Jurowski, C., & Brown, D. O. (2001). A Comparison of the Views of Involved versus Noninvolved Citizens on Quality of Life and Tourism Development Issues. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 25(4), 355–370.
- Jurowski, C., & Gursoy, D. (2004). Distance effects on residents' attitudes toward tourism. *Annals of Tourism Research*, 31(2), 296–312.
- Jurowski, C. (2011). Tourism development and destination community residents. In Y. Wang & A. Pizam (Eds.), *Destination Marketing and Management: Theories and Applications* (pp. 284–299). USA and UK: CAB International.
- Kang, S. K., Lee, C. K., Yoon, Y., & Long, P. T. (2008). Resident perception of the impact of limited-stakes community-based casino gaming in mature gaming communities. *Tourism Management*, 29(4), 681–694.
- Kaplanidou, K. K., Karadakis, K., Gibson, H., Thapa, B., Walker, M., Geldenhuys, S., & Coetzee, W. (2013). Quality of life, event impacts, and mega-event support among South African residents before and after the 2010 FIFA world cup. *Journal of Travel Research*, 52(5), 631–645.
- Kastenholz, E., Carneiro, M. J., & Eusébio, C. (2018). Diverse socializing patterns in rural tourist experiences – A segmentation analysis. *Current Issues in Tourism*, 21(4), 401–421.
- Kayat, K. (2002). Power, social exchanges and tourism in Langkawi: Rethinking resident perceptions. *International Journal of Tourism Research*, 4(3), 171–191.
- Khizindar, T. M. (2012). Effects of Tourism on Residents' Quality of Life in *Saudi Arabia: An Empirical Study*. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 21(6), 617–637.
- Kim, K. (2002). *The effects of tourism impacts upon Quality of Life of residents in the community* (Dissertation). Retrieved from <https://sn.rs/ftjsu>
- Kim, K., Uysal, M. & Sirgy, M. J. (2013). How Does Tourism in a Community Impact the Quality of Life of Community Residents? *Tourism Management*, 36, 527–540.
- King, B., Pizam, A., & Milman, A. (1993). Social Impacts of Tourism: Host Perceptions. *Annals of Tourism Research*, 20(4), 650–665.
- Knox, P. (1974b). Spatial Variations in Level of Living in England and Wales in 1961. *Transactions of the Institute of British Geographers*, (62), 1–24.
- Knox, P. L. (1975). *Social well-being: A spatial perspective* (Theory and practice in geography). Oxford: Oxford University Press.
- Knox, P. (1976). Social well-being and North Sea Oil: An application of subjective social indicators, *Regional Studies*, 10(4), 423–432,

- Ko, D.-W., & Stewart, W. P. (2002). A structural equation model of residents' attitudes for tourism development. *Tourism Management*, 23(5), 521–530.
- Kolenikov, S. (1998). *The methods of the quality of life assessment*. (Master thesis). Retrieved from [http://www.komkon.org/\\*tacik/science/skolenik\\_nes\\_thesis.pdf](http://www.komkon.org/*tacik/science/skolenik_nes_thesis.pdf).
- Komatina, M. M. (2002). *Medicinska geologija*. Beograd: Telur-Geoinženjering.
- Korça, P. (1998). Resident perceptions of tourism in a resort town. *Leisure Sciences*, 20(3), 193–212.
- Korzeniewski, J., & Kozłowski, M. (2019). Development of tourism in Polish poviats in the years 2010–2017. *Quality & Quantity*, 53, 1–22.
- Kousis, M. (1989). Tourism and the family in a rural Cretan community. *Annals of Tourism Research*, 16(3), 318–332.
- Krevs, M. (2008). Sense of place and quality of life in post-socialist societies. In J. Eyles & A. Williams (Eds.), *Sense of place, health and quality of life* (Geographies of health series. pp. 135–151). Aldershot, Burlington: Ashgate.
- Krippendorf, J. (1986). *Putujuće čovječanstvo, za novo poimanje slobodnog vremena i putovanja*. Zagreb: Zavod za istraživanje turizma.
- Kruckeberg, A. (1954). Plant species in relation to serpentine soils. *Ecology*, 35(2), 267–274.
- Krukowska, R., & Świeca, A. (2018). Tourism function as an element of regional competitiveness. *Polish Journal of Sport Tourism*, 25, 32–43.
- Kušen, E. (2001). Turizam i prostor Klasifikacija turističkih atrakcija. *Prostor*, 9(1(21)), 1–12.
- Kuščer, K., & Mihalič, T. (2019). Residents' Attitudes towards Overtourism from the Perspective of Tourism Impacts and Cooperation – The Case of Ljubljana. *Sustainability*, 11(6), 1823.
- Kuvan, Y., & Akan, P. (2005). Residents' attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: The case of Belek, Antalya. *Tourism Management*, 26(5), 691–706.
- Kuzović, D. (2018). Urban development of borough Čajetina 1826–1930. *Zbornik radova Građevinskog fakulteta*, 34, 91–99.
- Kwan, A. V. C., & McCartney, G. (2005). Mapping Resident Perceptions of Gaming Impact. *Journal of Travel Research*, 44(2), 177–187.
- LaFlamme, A. G. (1979). The impact of tourism: A case from the Bahama Islands. *Annals of Tourism Research*, 6(2), 137–148.
- Lai, I. K. W., & Hitchcock, M. (2017). Local reactions to mass tourism and community tourism development in Macau. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(4), 451–470.
- Langlois, A. & Anderson, D. E. (2002). Resolving the Quality of Life/Well-being Puzzle: Toward a New Model. *Canadian Journal of Regional Science*, XXV (3), 501–512.
- Lankford, S. V. (1994). Attitudes and Perceptions Toward Tourism and Rural Regional Development. *Journal of Travel Research*, 32(3), 35–43.
- Lankford, S. V., Chen, J. S. Y., & Chen, W. (1994). Tourism's impacts in the Penghu national scenic area, Taiwan. *Tourism Management*, 15(3), 222–227.
- Lankford, S. V., & Howard, D. R. (1994a). Developing a tourism impact attitude scale. *Annals of Tourism Research*, 21(1), 121–139.
- Lankford, S.V., & Howard, D.R. (1994b). Revisiting TIAS. *Annals of Tourism Research*, 21(4), 829–831.
- Lankford, S. V., Buxton, B. P., Hetzler, R., & Little, J. R. (1995). Response Bias and Wave Analysis of Mailed Questionnaires in Tourism Impact Assessments. *Journal of Travel Research*, 33(4), 8–13.
- Larson-Hall, J. (2010). *A Guide to Doing Statistics in Second Language Research Using SPSS*. New York, USA: Routledge.
- Látková, P., & Vogt, C. A. (2012). Residents' Attitudes toward Existing and Future Tourism Development in Rural Communities. *Journal of Travel Research*, 51(1), 50–67.
- Lawson, R., Williams, J., Young, T., & Cossens, J. (1998). A comparison of residents' attitudes towards tourism in 10 New Zealand destinations. *Tourism Management*, 19(3), 247–256.
- Lawton, L. J. (2005). Resident Perceptions of Tourist Attractions on the Gold Coast of Australia. *Journal of Travel Research*, 44(2), 188–200.
- Lee, T., & Marans, R.W. (1980). Objective and subjective indicators: Effects of scale discordance on interrelationships. *Social Indicators Research*, 8(1), 47–64.
- Lee, Y., & Weber, M. (1984). Development of an instrument to measure the aesthetic quality of housing environment. *Social Indicators Research*, 15(3), 255–280.

- Lee, B. A., & Guest, A. M. (1983). Determinants of Neighborhood Satisfaction: A Metropolitan-Level Analysis. *The Sociological Quarterly*, 24(2), 287–303.
- Lee, C. K., & Back, K. J. (2006). Examining structural relationships among perceived impact, benefit, and support for casino development based on 4-year longitudinal data. *Tourism Management*, 27(3), 466–480.
- Lee, D. T. J., Li, J., & Kim, H.-K. (2007). Community Residents' Perceptions and Attitudes Towards Heritage Tourism in a Historic City. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 4(2), 91–109.
- Lee, Y. J. (2008). Subjective quality of life measurement in Taipei. *Building and Environment*, 43(7), 1205–1215.
- Lee, C., Kang, S. K., Long, P., & Reisinger, Y. (2010). Residents' perceptions of casino impacts: A comparative study. *Tourism Management*, 31(2), 189–201.
- Lee, T. H. (2013). Influence analysis of community resident support for sustainable tourism development. *Tourism Management*, 34, 37–46.
- Lee, T. H., & Jan, F.-H. (2019). Can community-based tourism contribute to sustainable development? Evidence from residents' perceptions of the sustainability. *Tourism Management*, 70, 368–380.
- Leelanuithanit, O., Day, R., & Walters, R. (1991). Investigating the Relationship between Marketing and Overall Satisfaction with Life in a Developing Country. *Journal of Macromarketing*, 11(1), 3–23.
- Leitmann, J. (1999). Can city QOL indicators be objective and relevant? Towards a participatory tool for sustaining urban development. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 4(2), 169–180.
- Lepp, A. (2007). Residents' attitudes towards tourism in Bigodi village, Uganda. *Tourism Management*, 28(3), 876–885.
- Levin, K. A., Torsheim, T., Vollebergh, W., Richter, M., Davies, C. A., Schnohr, C. W., Due, P., & Currie, C. (2011). National Income and Income Inequality, Family Affluence and Life Satisfaction Among 13-year Old Boys and Girls: A Multilevel Study in 35 Countries. *Social Indicators Research*, 104(2), 179–194.
- Lewis, M. G. (1968). Levels of Living in the North-Eastern United States c. 1960: A New Approach to Regional Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, (45), 11–37.
- Li, X., & Wan, Y. K. P. (2013). Residents' Attitudes Toward Tourism Development in Macao: A Path Model. *Tourism Analysis*, 18(4), 443–455.
- Liao, P.-S. (2009). Parallels between objective indicators and subjective perceptions of quality of life: A study of metropolitan and county areas in Taiwan. *Social Indicators Research*, 91(1), 99–114.
- Liao, X. Y., So, S.-I., & Lam, D. (2016). Residents' Perceptions of the Role of Leisure Satisfaction and Quality of Life in Overall Tourism Development: Case of a Fast-Growing Tourism Destination – Macao. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(10), 1100–1113.
- Liang, Z.-X., & Hui, T.-K. (2016). Residents' quality of life and attitudes toward tourism development in China. *Tourism Management*, 57, 56–67.
- Lindberg, K., & Johnson, R. L. (1997). Modeling resident attitudes toward tourism. *Annals of Tourism Research*, 24(2), 402–424.
- Lindberg, K., Dellaert, B. G. C., & Rømer Rassing, C. (1999). Resident tradeoffs: A choice modeling approach. *Ann. Tour. Res.*, 26(3), 554–569.
- Lipovčan, L. K., Brajša-Žganec, A., & Poljanec-Borić, S. (2014). What is good for tourists should be good for residents too: The relationship between the quality of the touristic offer and subjective well-being of residents. *Tourism Analysis*, 19(6), 719–730.
- Liu, B.-C. (1976). *Quality of Life Indicators in U.S. Metropolitan Areas, 1970: A Comprehensive Assessment*. Washington: Washington Environmental Research Center, U.S. Environmental Protection Agency. Available at <https://sn.rs/urtvs>
- Liu, J. C., & Var, T. (1986). Resident Attitudes Toward Tourism Impacts in Hawaii. *Annals of Tourism Research*, 13(2), 193–214.
- Liu, J. C., Sheldon, P. J., & Var, T. (1987). Resident perception of the environmental impacts of tourism. *Annals of Tourism Research*, 14(1), 17–37.
- Lloyd, K.M., & Auld, C.J. (2002). The Role of Leisure in Determining Quality of Life: Issues of Content and Measurement. *Social Indicators Research*, 57(1), 43–71.

- Long, P-H., & Kayat, K. (2011). Residents' perceptions of tourism impact and their support for tourism development: the case study of Cuc Phuong National Park, Ninh Binh province, Vietnam. *European Journal of Tourism Research*, 4(2), 123–146.
- Long, P-H., Huong, T-N., & Lam, T-P. (2021). Community-based tourism: Opportunities and challenges a case study in Thanh Ha pottery village, Hoi An city, Vietnam. *Cogent Social Sciences*, 7(1), 1926100.
- Long, P. T., Perdue, R. R., & Allen, L. (1990). Rural Resident Tourism Perceptions and Attitudes by Community Level of Tourism. *Journal of Travel Research*, 28(3), 3–9.
- López, M. F. B., Virto, N. R., Manzano, J. A., & Miranda, J. G.-M. (2018). Residents' attitude as determinant of tourism sustainability: The case of Trujillo. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 35, 36–45.
- Lorde, T., Greenidge, D., & Devonish, D. (2011). Local residents' perceptions of the impacts of the ICC Cricket World Cup 2007 on Barbados: comparisons of pre- and post-games. *Tourism Management*, 32(2), 349–356.
- Lovell, D. W. (2001). Trust and the politics of postcommunism. *Communist and Post-Communist Studies*, 34(1), 27–38.
- Lu, M. (1999). Determinants of residential satisfaction: Ordered logit vs. regression model. *Growth and Change*, 30(2), 264–266.
- Lukić, A., Prelogović, V., & Pejnović, D. (2005). Suburbanizacija i kvaliteta življenja u zagrebačkom zelenom prstenu – primjer općine Bistra. *Hrvatski geografski glasnik*, 67(2), 85–106.
- Lukić, M., Pecelj, M., & Pecelj, M. (2019). Bioklimatska analiza spoljašnjeg termalnog komfora područja Parka prirode Zlatibor na osnovu UTCI indeksa. U D. Filipović i dr. (Ur.), *Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine* (str. 231–238). Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije i Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Lundberg, E. (2015). The Level of Tourism Development and Resident Attitudes: A Comparative Case Study of Coastal Destinations. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 15(3), 266–294.
- Luttmer, E. F. P. (2005). Neighbors as negatives: Relative earnings and well-being. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(3), 963–1002.
- Luhiste, K. (2006). Explaining trust in political institutions: Some illustrations from the Baltic States. *Communist and Post-Communist Studies*, 39(4), 475–496.
- Luo, X., Brown, G., & Huang, S. (2015). Host perceptions of backpackers: Examining the influence of intergroup contact. *Tourism Management*, 50, 292–305.
- Lyulko, I., Ambalova, T., & Vasiljeva, T. (2001). To integrated water quality assessment in Latvia. In *Proceedings of International Workshop on Information for Sustainable Water Management, MTM (Monitoring Tailor-Made) III*, 25–28 September 2000 (pp. 449–452). Nunspeet, Netherlands: RIZA.
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Zhang, S., & Hong, S. (1999). Sample size in factor analysis. *Psychological Methods*, 4(1), 84–99.
- Madrigal, R. (1993). A tale of tourism in two cities. *Annals of Tourism Research*, 20(2), 336–353.
- Madrigal, R. (1995). Residents' perceptions and the role of government. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 86–102.
- Maksin, M., Pucar, M., Korać, M., & Milijić, S. (2009). *Menadžment prirodnih i kulturnih resursa u turizmu*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Malkina-Pykh, I. G., & Pykh, Y. A. (2008). Quality-of-life indicators at different scales: Theoretical background. *Ecological Indicators*, 8(6), 854–862.
- Mansfeld, Y. (1992). Group-differentiated perceptions of social impacts related to tourism development. *The Professional Geographer*, 44(4), 377–392.
- Marans, R. W. (2003). Understanding environmental quality through quality of life studies: the 2001 DAS and its use of subjective and objective indicators. *Landscape and Urban Planning*, 65(1–2), 73–83.
- Marrero Rodríguez, J. R. (2006). El discurso de rechazo al turismo en Canarias: Una aproximación cualitativa. *PASOS Revista de turismo y patrimonio cultural*, 4(3), 327–341.
- Marjanović, J. (2012). *Mogućnosti i značaj turizma događaja na primeru Zlatibora* (master rad). Preuzeto sa <https://sn.rs/qngkx>
- Marković, B. T. (1968). *Dijabaz-rožnačka formacija u oblasti Zlatibora* (Rasprava, Vol. IX). Beograd: Zavod za geološka i geofizička istraživanja.

- Marković, I., & Klarić, Z. (2015). Attitudes of local population of tourism impacts on destination sustainability: Case of Croatia. *Turizam*, 19(3), 98–110.
- Marković, J. Đ. (1980). *Banje Jugoslavije*. Beograd: Turistička štampa.
- Marković, J. Đ. (1990). *Enciklopedijski geografski leksikon Jugoslavije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Martin, B. S., & Uysal, M. (1990). An examination of the relationship between carrying capacity and the tourism lifecycle: Management and policy implications. *Journal of Environmental Management*, 31(4), 327–333.
- Martín, H. S., Sánchez, M. M. G. de los S., & Herrero, Á. (2018). Residents' attitudes and behavioural support for tourism in host communities. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 35(2), 231–243.
- Maruyama, N., Woosnam, K. M., & Boley, B. B. (2017). Residents' attitudes toward ethnic neighborhood tourism (ENT): Perspectives of ethnicity and empowerment. *Tourism Geographies*, 19(2), 265–286.
- Massam, B. H. (1999). The Classification of Quality of Life Using Multi-criteria Analysis. *Journal of Geographic Information and Decision Analysis*, 3(2), 1–8.
- Massam, B. H. (2002). Quality of life: public planning and private living. *Progress in Planning*, 58(2), 141–227.
- Mason, P., & Cheyne, J. (2000). Residents' attitudes to proposed tourism development. *Annals of Tourism Research*, 27(2), 391–411.
- Mason, P. (2008). *Tourism Impacts, Planning and Management, Second Edition* (2<sup>nd</sup> edition). Amsterdam: Taylor & Francis.
- Matarrita-Cascante, D. (2010). Changing communities, community satisfaction, and quality of life: a view of multiple perceived indicators. *Social Indicators Research*, 98(1), 105–127.
- Matvejev, S. (1961). *Biogeografija Jugoslavije – osnovni principi* (Posebna izdanja, knj. 9). Beograd. Biološki institut NR Srbije.
- Mbaiwa, J. E. (2003). The socio-economic and environmental impacts of tourism development on the Okavango Delta, north-western Botswana. *Journal of Arid Environments*, 54(2), 447–467.
- McCabe, S., & Johnson, S. (2013). The Happiness Factor in Tourism: Subjective Well-Being and Social Tourism. *Annals of Tourism Research*, 41, 42–65.
- McCool, S. F., & Martin, S. R. (1994). Community Attachment and Attitudes Toward Tourism Development. *Journal of Travel Research*, 32(3), 29–34.
- McCormick, K., & Salcedo, J. (2015). *SPSS Statistics for Dummies* (3<sup>rd</sup> Edition). New Jersey, USA: Willey.
- McCrea, R., Stimson, R., & Western, J. (2005). Testing a Moderated Model of Satisfaction with Urban Living using Data for Brisbane-South East Queensland, Australia. *Social Indicators Research*, 72(2), 121–152.
- McCrea R., Marans R. W., Stimson R., & Western J. (2011). Subjective Measurement of Quality of Life Using Primary Data Collection and the Analysis of Survey Data. In R. Marans & R. Stimson (Eds.), *Investigating Quality of Urban Life* (pp. 55–75). Springer: Dordrecht.
- McCrea, R., Shyy, T.-K., & Stimson, R. (2006). What is the Strength of the Link between Objective and Subjective Indicators of Urban Quality of Life? *Applied Research in Quality of Life*, 1(1), 79–96.
- McDougall G. H. G., & Munro, H. (1987). Scaling and Attitude Measurement in Tourism and Travel Research. In J. R. Brent Ritchie & C. R. Goeldner (Eds.), *Travel, Tourism and Hospitality Research: A Handbook for Managers and Researchers* (pp. 87–100). New York: John Wiley.
- McDowall, S., & Choi, Y. (2010). A Comparative Analysis of Thailand Residents' Perception of Tourism's Impacts. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 11(1), 36–55.
- McGehee, N. G., & Andereck, K. L. (2004). Factors Predicting Rural Residents' Support of Tourism. *Journal of Travel Research*, 43(2), 131–140.
- McIntosh, R. W., & Goeldner, C. R. (1986). *Tourism: Principles, practices, philosophies*. New York: Wiley.
- Mendoza Ontiveros, M. M., & Monterrubio Cordero, J. C. (2012). Actitud de la comunidad residente en Acapulco hacia los spring breakers y su comportamiento. *Journal of Tourism Analysis = Revista de Análisis Turístico*, 13, 27–38.
- Meadow, H. L., & Sirgy, M. J. (2008). Developing a measure that captures elderly's well-being in local marketplace transactions. *Applied Research in Quality of Life*, 3(1), 63–80.

- Meng, F., Li, X., & Uysal, M. (2010). Tourism Development and Regional Quality of Life: The Case of China. *Journal of China Tourism Research*, 6(2), 164–182.
- Michalos, A. C., & Zumbo, B. D. (2000). Criminal victimization and the quality of life. *Social Indicators Research*, 50(3), 245–295.
- Michalos, A. C. (2008). Education, happiness and wellbeing. *Social Indicators Research*, 87(3), 347–366.
- Michalos, A. C. & Kahlke, P. M. (2010). Stability and sensitivity in perceived quality of life measures: Some panel results. *Social Indicators Research*, 98(3), 403–434.
- Milano, C., Novelli, M., & Cheer, J. M. (2019). Overtourism and Tourismphobia: A Journey Through Four Decades of Tourism Development, Planning and Local Concerns. *Tourism Planning & Development*, 16(4), 353–357.
- Milenic, D., Milankovic, Đ., Petric, M., Savic, N., & Vranjes, A. (2014). Integrated management of karstic waters – A case study of the Zlatibor mountain massif, Serbia. *Global NEST Journal*, 16(4), 717–731.
- Miller, F. D., Tsemberis, S., Malia, G. P., & Grega, D. (1980). Neighborhood Satisfaction Among Urban Dwellers. *Journal of Social Issues*, 36(3), 101–117.
- Milijić, S., Marić, I., Bakić, O. (2010). Approach to identification and development of mountain tourism regions and destinations in Serbia with special reference to the Stara planina mountain. *SPATIUM International Review*, 22, 19–28.
- Milman, A., & Pizam, A. (1988). Social impacts of tourism on central Florida. *Annals of Tourism Research*, 15(2), 191–204.
- Milovanović, B. (1933). Prilozi za geologiju Zapadne Srbije. *Ann. geol. Peninsule Balkanique*, 11, fasc. 2, 132–160.
- Milovanović, B. (1934). Geološki i tektonski problemi Zlatiborskog masiva. *Ann. geol. Peninsule Balkanique*, 12, fasc. 1, 24–107.
- Mirkov, A. (2016). Kvalitet života u gradu: mišljenje i delanje stanovnika pojedinih gradova u Srbiji. *Sociologija, LVIII* (Posebno izdanje), 232–244.
- Mirošević, L., & Jolić, J. (2015). Objektivni i subjektivni pokazatelji kvalitete životnog prostora grada Požege. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, 4, 147–172.
- Mok, C., Slater, B., & Cheung, V. (1991). Residents' attitudes towards tourism in Hong Kong. *International Journal of Hospitality Management*, 10(3), 289–293.
- Møller, V. (1992). Spare time use and perceived well-being among black South African youth. *Social Indicators Research*, 26(4), 309–351.
- Molotch, H. (1976). The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place. *American Journal of Sociology*, 82(2), 309–322.
- Monterrubio, J. C., Gullette, G. S., Mendoza-Ontiveros, M. M., José Fernández, M., & Luque, A. C. (2012). Social impacts of tourism as perceived by state-planned tourism destination residents: The case of Huatulco, Mexico. *International Journal of Tourism Anthropology*, 2(1), 34–52.
- Morrison, S. F. (2007). Subjective Wellbeing and The City. *Social Policy Journal of New Zealand*, 31, 74–103.
- Moscardo, G. (2008). Community Capacity Building: An Emerging Challenge for Tourism Development. In G. Moscardo (Ed.), *Building Community Capacity for Tourism Development* (pp. 1–15). United Kingdom: CABI Publishing.
- Moscardo, G. (2009). Tourism and Quality of Life: Towards a More Critical Approach. *Tourism and Hospitality Research*, 9(2), 159–170.
- Moscardo, G. (2011). Exploring social representations of tourism planning: Issues for governance. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4-5), 423–436.
- Moser, C. A. (1970). Some general developments in social statistics. *Social Trends*, 1, 7–11.
- Müller, D. K. (2002). Reinventing the Countryside: German Second-home Owners in Southern Sweden. *Current Issues in Tourism*, 5(5), 426–446.
- Murdock, S. H., & Schriener, E. C. (1979). Community service satisfaction and stages of community development: An examination of evidence from impacted communities. *Journal of the Community Development Society*, 10(1), 109–124.
- Murphy, P. E. (1981). Community attitudes to tourism. *International Journal of Tourism Management*, 2(3), 189–195.



- Murphy, P. E. (1983). Perceptions and Attitudes of Decisionmaking Groups in Tourism Centers. *Journal of Travel Research*, 21(3), 8–12.
- Myers, D. G., & Diener, E. (1995). Who Is Happy? *Psychological Science*, 6(1), 10–19.
- Napier, T. L., & Wright, C. J. (1974). Impact of Rural Development. *Journal of the Community Development Society*, 5(2), 107–115.
- Nawijn, J., & Mitas, O. (2012). Resident Attitudes to Tourism and Their Effect on Subjective Well-Being: The Case of Palma de Mallorca. *Journal of Travel Research*, 51(5), 531–541.
- Neal, J., Sirgy, J., & Uysal, M. (1999). The role of satisfaction with leisure travel/tourism services and experience in satisfaction with leisure life and overall life. *Journal of Business Research* 44(3), 153–163.
- Nejati, M., Mohamed, B., & Omar, S. I. (2014). Locals' perceptions towards the impacts of tourism and the importance of local engagement: A comparative study of two islands in Malaysia. *Tourism*, 62(2), 135–146.
- Nepal, S. K. (2008). Residents' Attitudes to Tourism in Central British Columbia, Canada. *Tourism Geographies*, 10(1), 42–65.
- Nichols, M., Stitt, B. G., & Giacomassi, D. (2002). Community Assessment of the Effects of Casinos on Quality of Life. *Social Indicators Research*, 57(2), 229–262. Nicholas, L., Thapa, B., & Ko, Y. (2009). Residents' perspectives of a world heritage site e the Pitons Management Area, St. Lucia. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 390–412.
- Nikolić, S. (1984). *Regionalni prioriteti razvoja turizma u SR Srbiji van teritorija SAP*. Beograd: Turistička štampa.
- Noll, H. H. (2000). *Social Indicators and Social Reporting: The International Experience*. Retrieved from <http://skr.rs/59V>
- Noll, H. H. (2014a). The German Welfare Surveys – 1978 to 1998. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 2544–2547). Dodrecht: Springer.
- Noll, H. H. (2014b). German System of Social Indicators. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 2541–2544). Dodrecht: Springer.
- Novaković-Vuković, M., & Eremija, S. (2015). *Florističke i edafske karakteristike šuma crnog i belog bora na serpentinitetu i peridotitima u Zapadnoj Srbiji*. Beograd: Institut za šumarstvo.
- Nunkoo, R., & Ramkissoon, H. (2007). Residents' Perceptions of the Socio-cultural Impact of Tourism in Mauritius. *Anatolia*, 18(1), 138–145.
- Nunkoo, R., & Ramkissoon, H. (2010a). Small island urban tourism: A residents' perspective. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 37–60.
- Nunkoo, R., & Ramkissoon, H. (2010b). Modeling community support for a proposed integrated resort project. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2), 257–277.
- Nunkoo, R., & Ramkissoon, H. (2011a). Residents' Satisfaction with Community Attributes and Support for Tourism. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 35(2), 171–190. Nunkoo, R., & Ramkissoon, H. (2011b). Developing a community support model for tourism. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 964–988.
- Nunkoo, R., & Ramkissoon, H. (2012). Power, trust, social exchange and community support. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 997–1023.
- Nunkoo, R., & Gursoy, D. (2012). Residents' support for tourism. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 243–268.
- Nunkoo, R., Ramkissoon, H., & Gursoy, D. (2012). Public trust in tourism institutions. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1538–1564.
- Nunkoo, R., Smith, S. L. J., & Ramkissoon, H. (2013). Residents' attitudes to tourism: A longitudinal study of 140 articles from 1984 to 2010. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(1), 5–25.
- Nunkoo, R., & Smith, S. L. J. (2013). Political economy of tourism: Trust in government actors, political support, and their determinants. *Tourism Management*, 36, 120–132.
- Nunkoo, R. (2015). Tourism development and trust in local government. *Tourism Management*, 46, 623–634.
- Nunkoo, R., & So, K. K. F. (2016). Residents' Support for Tourism: Testing Alternative Structural Models. *Journal of Travel Research*, 55(7), 847–861.

- Nurković, S. (1982). Prilog poznavanju regionalno-geografske izdvojenosti i interne strukture sandžačko-starovlaškog prostora. *Geografski glasnik*, 44, 39–49.
- Nyaupane, G. P., & Thapa, B. (2006). Perceptions of environmental impacts of tourism: A case study at ACAP, Nepal. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 13(1), 51–61.
- O'Leary, J. T. (1976). Land Use Redefinition and the Rural Community: Disruption of Community Leisure Space. *Journal of Leisure Research*, 8(4), 263–274.
- Omazić, M., & Slavuj Borčić, L. (2019). Analysis of Selected Urban Quality of Life Indicators in the City District of Stenjevec, Zagreb. *Sociologija i prostor*, 57(3), 207–228.
- Osberg, L., & Sharpe, A. (2002). International Comparisons of Trends in Economic Well-being. *Social Indicators Research*, 58(1-3), 349–382.
- Oviedo-Garcia, M. A., Castellanos-Verdugo, M., & Martin-Ruiz, D. (2008). Gaining residents' support for tourism and planning. *International Journal of Tourism Research*, 10(2), 95–109.
- Pacione, M. (1982). The use of objective and subjective measures of life quality in human geography. *Progress in Human Geography*, 6(4), 495–514.
- Pacione, M. (1984). Evaluating the quality of the residential environment in a high-rise public housing development. *Applied Geography*, 4(1), 59–70.
- Pacione, M. (1986). Quality of Life in Glasgow: An Applied Geographical Analysis. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 18(11), 1499–1520.
- Pacione, M. (1999). The geography of poverty and deprivation. In M. Pacione (Ed.), *Applied geography: principles and practice: An introduction to useful research in physical, environmental and human geography* (pp. 400–413). London: Routledge.
- Pacione, M. (2003a). Quality-of-life research in urban geography. *Urban geography*, 24(4), 314–339.
- Pacione, M. (2003b). Urban environmental quality and human wellbeing – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65(1–2), 19–30.
- Page, S. J., & Connell, J. (2006). *Tourism: A modern Synthesis* (2<sup>nd</sup> edition). London. Thomson Learning. Available at <https://sn.rs/tpc8w>
- Pappas, N. V. (2008). City of Rhodes: Residents' Attitudes toward Tourism Impacts and Development. *Anatolia*, 19(1), 51–70.
- Park, D. B., Nunkoo, R., & Yoon, Y. S. (2015). Rural residents' attitudes to tourism and the moderating effects of social capital. *Tourism Geographies*, 17(1), 112–133.
- Patton, V. C., & Stabler, E. K. (1979). The small town in the urban fringe: Conflicts in attitudes and values. *Journal of the Community Development Society*, 10(1), 83–93.
- Pavićević, N., Antonović, G., Nikodijević, V., & Tanasijević, Đ (1968). *Zemljišta Starog Vlaha i Raške*. Beograd: Institut za proučavanje zemljišta u Topčideru.
- Pavlič, I., Portolan, A., & Puh, B. (2015). The Social Impacts of Tourism on Local Community's Quality of Life. *ToSEE – Tourism in Southern and Eastern Europe*, 3, 259–272.
- Pavlović, S., & Čavlin, G. (2014). Konkurentnost turističkih destinacija u klasteru ruralnog turizma – Zlatar, Zlatibor. *Ekonomika poljoprivrede*, 61(3), 603–614.
- Pavlović, Z. (1962). Karakteristični elementi serpentinske flore Srbije. *Bulletin du Muséum d'histoire naturelle de Belgrade*, Série B, 18, 13–20.
- Pavlović, Z. (1964). Borove šume na serpentinama u Srbiji. *Bulletin du Muséum d'histoire naturelle de Belgrade*, Série B, 19, 25–64.
- Pavlović, Z. (1974). Livadska vegetacija u serpentinskoj podlozi brdsko-planinskog područja Srbije. *Bulletin du Muséum d'histoire naturelle de Belgrade*, Série B, 29, 29–40.
- Pavot, W., Diener, E., & Fujita, F. (1990). Extraversion and happiness. *Personality and Individual Differences*, 11(12), 1299–1306.
- Pearce, J. A. (1980). Host community acceptance of foreign tourists: Strategic considerations. *Annals of Tourism Research*, 7(2), 224–233.
- Pearce, D. (1989). *Tourism Development*. New York: Wiley.
- Pearce, P. L., Moscardo, G., & Ross, G. F. (1996). *Tourism Community Relationship* (vol. 4). Emerald Group Publishing Limited.

- Pecelj, M. R., Đorđević, A., Pecelj, M. R., Pecelj-Purković, J., Filipović, D., & Šećerov, V. (2017). Biothermal Conditions on Mt. Zlatibor Based on Thermophysiological Indices. *Archives of Biological Sciences*, 69(3), 455–461.
- Perdue, R. R., Long, P. T., & Allen, L. (1987). Rural resident tourism perceptions and attitudes. *Annals of Tourism Research*, 14(3), 420–429.
- Perdue, R. R., Long, P. T., & Allen, L. (1990). Resident support for tourism development. *Annals of Tourism Research*, 17(4), 586–599.
- Perdue, R., Long, P., & Gustke, L. (1991). The Effects of Tourism Development on Objective Indicators of Local Quality of Life. In *22nd Annual Proceedings of Travel and Tourism Association*, California, 9–13 June 1991 (pp. 191–201). USA, Lapeer: TTRA.
- Perdue, R. R., Long, P. T., & Soon Kang, Y. (1995). Resident Support for Gambling as a Tourism Development Strategy. *Journal of Travel Research*, 34(2), 3–11
- Perdue, R. R., Long, P. T., & Kang, Y. S. (1999). Boomtown Tourism and Resident Quality of Life: The Marketing of Gaming to Host Community Residents. *Journal of Business Research*, 44(3), 165–177.
- Peters, M., Chan, C.-S., & Legerer, A. (2018). Local Perception of Impact-Attitudes-Actions towards Tourism Development in the Urlaubsregion Murtal in Austria. *Sustainability*, 10(7), 2360.
- Petrović, D., & Manojlović, P. (2005). *Geomorfologija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Petrovic, M., Blesic, I., Ivolga, A., & Vujko, A. (2016). Agritourism impact toward locals' attitudes – Evidence from Vojvodina Province (Serbia). *J. Geogr. Inst. Jovan Cvijić SASA*, 66(1), 105–123.
- Petrovic, M., Gelbman, A., Demirovic, D., Gagic, S., & Vukovic, D. (2017a). The examination of the residents' activities and dedication to the local community – An agritourism access to the subject. *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic, SASA*, 67(1), 37–52.
- Petrovic, M. D., Blesic, K., Vujko, A., & Gajic, T. (2017b). The Role of Agritourism's Impact on the Local Community in a Transitional Society: A Report From Serbia. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 2017(50E), 146–163.
- Petrzelka, P., Krannich, R. S., & Brehm, J. M. (2006). Identification with resource-based occupations and desire for tourism: Are the two necessarily inconsistent? *Society and Natural Resources*, 19, 693–707.
- Petz, B. (1985). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Zagreb: SNL.
- Pham, L. H. (2014). The Perceived Impacts of Tourism: The Case of Ha Long Bay, Vietnam. *International Journal of Tourism Sciences*, 14(2), 145–169.
- Pizam, A. (1978). Tourism's Impacts: The Social Costs to the Destination Community as Perceived by Its Residents. *Journal of Travel Research*, 16(4), 8–12.
- Pizam, A., & Pokela, J. (1985). The perceived impacts of casino gambling on a community. *Annals of Tourism Research*, 12(2), 147–165.
- Platania, S., & Santisi, G. (2016). The Evaluation of the Impact of Tourism on Residents: The Case of Taormina. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(2S1), 88–97.
- Plavša, J., Romelić, J., & Vuksanović, D. (2009). Active Holiday in Mt. Zlatibor County. *Turizam*, 13(1), 28–44.
- Pratt, S. (2015). The economic impact of tourism in SIDS. *Annals of Tourism Research*, 52, 148–160.
- Preglau, M. (1994). Is TIAS a valid tourism impact measurement tool? *Annals of Tourism Research*, 21(4), 828–829.
- Prentović, R. (2006). Lovište – svojevrsna turistička destinacija. *Turizam*, 10, 203–205.
- Priester, K. (1989) The theory and management of tourism impacts. *Tourism Recreation Research*, 14(1), 15–22.
- Puczko, L., & Ratz, T. (2000). Tourist and resident perceptions of the physical impacts of tourism at Lake Balaton, Hungary: issues for sustainable tourism management. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(6), 458–477.
- Puczko, L., & Smith, M. (2011). Tourism-Specific Quality-of-Life Index: The Budapest Model. In M. Budruk & R. Phillips (Eds.), *Quality-of-Life Community Indicators for Parks, Recreation and Tourism Management* (pp. 163–183). Dordrecht: Springer.

- Rahtz, D. R., Sirgy, M. J., & Lee, D.-J. (2004). Further validation and extension and the quality-of-life/community-healthcare model and measures. *Social Indicators Research*, 69(2), 167–198.
- Rakićević, T. (1971). Uticaj reljefa na donju granicu temperature na primeru Sjenice i Zlatibora. *Zbornik radova, Geografski zavod, Prirodno-matematički fakultet*, 18, 5–13.
- Ramkissoon, H., Smith, L. D. G., & Weiler, B. (2013). Relationships between place attachment, place satisfaction and pro-environmental behaviour in an Australian national park. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(3), 434–457.
- Rančić, M. (1980). *Statistika stanovništva*. Beograd: Visoka škola za primenjenu statistiku.
- Rasoolimanesh, S. M., Jaafar, M., Kock, N., & Ramayah, T. (2015). A revised framework of social exchange theory to investigate the factors influencing residents' perceptions. *Tourism Management Perspectives*, 16, 335–345.
- Rastegar, H. (2010). Tourism development and residents' attitude: A case study of Yazd, Iran. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 5(2), 203–211.
- Raubenheimer, J. (2004). An item selection procedure to maximise scale reliability and validity. *SA Journal of Industrial Psychology*, 30(4), 59–64.
- Reisinger, Y., & Turner, L. W. (2002). Cultural differences between Asian tourist markets and Australian hosts: part 1. *Journal of Travel Research*, 40(3), 295–315.
- Reisinger, Y., & Turner, L. W. (2003). *Cross-cultural behavior in tourism: Concepts and Analysis*. Oxford, MA: Elsevier Butterworth Heinemann.
- Ribeiro, M. A., Valle, P. O. do, & Silva, J. A. (2013). Residents' Attitudes towards Tourism Development in Cape Verde Islands. *Tourism Geographies*, 15(4), 654–679.
- Ribeiro, M. A., Pinto, P., Silva, J. A., & Woosnam, K. M. (2017). Residents' attitudes and the adoption of pro-tourism behaviours: The case of developing island countries. *Tourism Management*, 61, 523–537.
- Ridderstaat, J. R., Croes, R., & Nijkamp, P. (2014). Tourism and Long-Run Economic Growth in Aruba. *International Journal of Tourism Research*, 16(5), 472–487.
- Ritchie, B. J. R. (1988). Consensus Policy Formulation in Tourism: Measuring Resident Views Via Survey Research. *Tourism Management*, 9(3), 199–212.
- Roehl, W. S. (1999). Quality of Life Issues in a Casino Destination. *Journal of Business Research*, 44(3), 223–229.
- Rogerson, R. J., Findlay, A. M., & Morris, A. S. (1989). Indicators of quality of life: some methodological issues. *Environment and Planning A*, 21(12), 1655–1666.
- Rogerson, R. J. (1995). Environmental and health-related quality of life: Conceptual and methodological similarities. *Social Science and Medicine*, 41(10), 1373–1382.
- Rogerson, R. J. (1999). Quality of Life and City Competitiveness. *Urban Studies*, 36(5–6), 969–985.
- Rogić, V. (1973) Regionalizacija Jugoslavije. *Geografski glasnik*, 35, 13–27.
- Rollins, R. (1997). Validation of the TIAS as a tourism tool. *Annals of Tourism Research*, 24(3), 740–742.
- Ross, G. F. (1992). Resident Perceptions of the Impact of Tourism on an Australian City. *Journal of Travel Research*, 30(4), 13–17.
- Rosentraub, M. S., & Thompson, K. (1981). The Use of Surveys of Satisfaction for Evaluations. *Policy Studies Journal*, 9(7), 990–1000.
- Rothman, R. A. (1978). Residents and Transients: Community Reaction to Seasonal Visitors. *Journal of Travel Research*, 16(3), 8–13.
- Royo Vela, M., & Ruíz Molina, M. E. (2009). Actitud del residente hacia el turismo y el visitante: Factores determinantes en el turismo y excursionismo rural-cultural. *Cuadernos de turismo*, 23, 217–236.
- Russell, J. A., & Barrett, L. F. (1999). Core affect, prototypical emotional episodes, and other things called emotion: Dissecting the elephant. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 805–819.
- Ryan, C., & Montgomery, D. (1994). The attitudes of Bakewell residents to tourism and issues in community responsive tourism. *Tourism Management*, 15(5), 358–369.
- Sablić, M. (2016). *Uloga lokalne zajednice u turističkom razvoju: studija slučaja otoka Vis* (diplomski rad). Preuzeto sa <https://sn.rs/wm46h>

- Samolýk, M., & Maciaszczyk, H. (2018). Impact of Uzdrowisko Uniejów Park (Health Rwsort Uniejów Park) on tourism in the neighbouring municipalities. *Geography and Tourism, 6*(2), 87–95.
- Santos, L. D., Martins, I., & Brito, P. (2007). Measuring Subjective Quality of Life: A Survey to Porto's Residents. *Applied Research Quality Life, 2*(1), 51–64.
- Saveriades, A. (2000). Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus. *Tourism Management, 21*(2), 147–156.
- Scheyvens, R. (1999). Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management, 20*(2), 245–249.
- Schneider, M. (1975). The quality of life in large American cities: Objective and subjective social indicators. *Social Indicators Research, 1*(4), 495–509.
- Schneider, M. (1976). The quality of life and social indicators research. *Public Administrative Review, 37*, 286–395.
- Schneider, I. E., Lankford, S., & Oguchi, T. (1997). The cross-cultural equivalence of the TIAS: Summary results. *Annals of Tourism Research, 24*(4), 994–998.
- Schreckenberg, D., Griefahn, B., & Meis, M. (2010). The associations between noise sensitivity, reported physical and mental health, perceived environmental quality, and noise annoyance. *Noise Health, 12*(46), 7–16.
- Schuessler, K. F., & Fisher, G. A. (1985). Quality of Life Research and Sociology. *Annual Review of Sociology, 11*(1), 129–149.
- Sebele, L. S. (2010). Community-based tourism ventures, benefits and challenges: Khama Rhino Sanctuary Trust, Central District, Botswana. *Tourism Management, 31*(1), 136–146.
- Settina, R. J., & Richmond, B. O. (1978). U.S. Virgin Islanders' Perceptions of Tourism. *Journal of Travel Research, 17*(1), 30–31.
- Severiades, A. (2000). Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus. *Tourism Management, 21*(2), 147–156.
- Sharma, B., & Dyer, P. (2009a). An Investigation of Differences in Residents' Perceptions on the Sunshine Coast: Tourism Impacts and Demographic Variables. *Tourism Geographies, 11*(2), 187–213.
- Sharma, B., & Dyer, P. (2009b). Residents' involvement in tourism and their perceptions of tourism impacts. *Benchmarking: An International Journal, 16*(3), 351–371.
- Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development. *Journal of Sustainable Tourism, 8*(1), 1–19.
- Sharpley, R. (2008). *Tourism, tourists and society* (4<sup>th</sup> ed.). Huntingdon: Elm Publications.
- Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management, 42*, 37–49.
- Sheldon, P. J., & Var, T. (1984). Resident attitudes to tourism in North Wales. *Tourism Management, 5*(1), 40–47.
- Sheldon, P. J., & Abenoja, T. (2001). Resident attitudes in a mature destination: The case of Waikiki. *Tourism Management, 22*(5), 435–443.
- Sinclair, T., & Tsegaye, A. (1990). International Tourism and Export Instability. *Journal of Development Studies, 26*(3), 487–504.
- Sinclair-Maragh, G., Gursoy, D., & Vieregge, M. (2015). Residents' perceptions toward tourism development: A factor-cluster approach. *Journal of Destination Marketing & Management, 4*(1), 36–45.
- Sinclair-Maragh, G., & Gursoy, D. (2016). A Conceptual Model of Residents' Support for Tourism Development in Developing Countries. *Tourism Planning & Development, 13*(1), 1–22.
- Sinkovics, R. R., & Penz, E. (2009). Social distance between residents and international tourists' implications for international business. *International Business Review, 18*(5), 457–469.
- Sirakaya, E., Teye, V., & Sönmez, S. F. (2001). Examining the Sources of Differential Support for Tourism Industry in Two Ghanaian Cities. *Tourism Analysis, 6*(1), 29–40.
- Sirakaya, E., Teye, V., & Sönmez, S. (2002). Understanding Residents' Support for Tourism Development in the Central Region of Ghana. *Journal of Travel Research, 41*(1), 57–67.
- Sirakaya-Turk, E. (2007). Concurrent Validity of the Sustainable Tourism Attitude Scale. *Annals of Tourism Research, 34*(4), 1081–1084.

- Sirakaya-Turk, E., Ekinci, Y., & Kaya, A. G. (2008). An Examination of the Validity of SUS-TAS in Cross-Cultures. *Journal of Travel Research*, 46(4), 414–421.
- Sirakaya-Turk, E., Ingram, L., & Harrill, R. (2008). Resident Typologies Within the Integrative Paradigm of Sustaincentric Tourism Development. *Tourism Analysis*, 13(5), 531–544.
- Sirakaya-Turk, E., & Gursoy, D. (2013). Predictive Validity of SUSTAS. *Tourism Analysis*, 18(5), 601–605.
- Sirgy, J. M. (1998). Materialism and quality of life. *Social Indicators Research*, 43(2), 227–260.
- Sirgy, J. M. (2001). *Handbook of Quality-of-Life Research: An Ethnical Marketing Perspective* (Social Indicators Research Series, Vol. 5). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Sirgy, J. M., & Cornwell, T. (2001). Further Validation of the Sirgy et al.'s Measure of Community Quality of Life. *Social Indicators Research*, 56(2), 125–143.
- Sirgy, J. M., Rahtz, D. R., Cicic, M., & Underwood, R. (2000). A method for assessing residents' satisfaction with community-based services: a quality-of-life perspective. *Social Indicators Research*, 49(3), 279–316.
- Sirgy, J. M., & Cornwell, T. (2002). How Neighborhood Features Affect Quality of Life. *Social Indicators Research*, 59(1), 79–114.
- Sirgy, J. M., Gao, T., & Young, R. (2008). How does residents' satisfaction with community services influence quality of life (QOL) outcomes? *Applied Research Quality Life*, 3(2), 81–105.
- Sirgy, J. M. (2012). *The psychology of quality of life: Hedonic well-being, life satisfaction, and eudaimonia* (Social indicators research series: Vol. 50, 2<sup>nd</sup> ed.). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Sirgy, J. M. (2019). Promoting quality-of-life and well-being research in hospitality and tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(1), 1–13.
- Slavuj, L. (2011). *Kvalitet života u urbanom okolišu – primer grada Rijeke* (neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Zagrebu – Prirodoslovni fakultet, Geografski odsek, Zagreb.
- Slavuj, L. (2012). Objektivni i subjektivni pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života. *Geoadria*, 17(1), 73–92.
- Slavuj, L. (2014). Problem određivanja složenih (objektivnih i subjektivnih) indeksa kao celovitih mera kvaliteta života. *Sociologija i prostor*, 52(1), 23–39.
- Slavuj Borčić, L., & Šakaja, L. (2017). Kvaliteta života kao predmet geografskih istraživanja: osvrt na razvoj interesa i teorijskih modela istraživanja. *Hrvatski geografski glasnik*, 79(1), 5–31.
- Smith, M. D. (1972). Geography and Social Indicators. *South African Geographical Journal*, 54(1), 43–57.
- Smith, M. D. (1974). Who Gets What Where, and How: A Welfare Focus for Human Geography. *Geography*, 59(4), 289–297.
- Smith, D. (1975). Mapping Human Well-Being. *International Social Science Journal*, 7(2), 364–371.
- Smith, V. L. (Ed.). (1989). *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (2<sup>nd</sup> edition). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Smith, M. D., & Krannich, R. S. (1998). Tourism dependence and resident attitudes. *Annals of Tourism Research*, 25(4), 783–802.
- Snaith, T., & Haley, A. (1999). Residents' opinions of tourism development in the historic city of York, England. *Tourism Management*, 20(5), 595–603.
- Snepenger, D. J., & Johnson, J. D. (1991). Political self-identification and perceptions on tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(3), 511–515.
- Snepenger, D., O'Connell, R., & Snepenger, M. (2001). The Embrace-Withdraw Continuum Scale: Operationalizing Residents' Responses toward Tourism Development. *Journal of Travel Research*, 40(2), 155–161.
- Spalević, A., & Igračev, N. (2011). The natural-geographical basics for the development of the adventure tourism in Serbia. *J. Geogr. Inst. Jovan Cvijić SASA*, 61(3), 137–150.
- Stankov, U., Klaučo, M., Dragičević, V., Vujičić, D. M., & Solarević, M. (2016). Assessing land-use changes in tourism area on the example of Čajetina municipality (Serbia). *Geographica Pannonica*, 20(2), 105–113.
- Stefanović, D. (2016). *Mogućnost i iskorišćenost Zlatibora za aktivnosti u prirodi* (završni rad). Preuzeto sa <https://sn.rs/s328b>



- Stevanović, V. (1995). Biogeografska podela teritorije Jugoslavije. U V. Stevanović & V. Vasić (Ur.), *Biodiverzitet Jugoslavije sa pregledom vrsta od međunarodnog značaja* (str. 117–127). Beograd: Biološki fakultet i Ecolibri.
- Stojsavljević, R., Božić, S., Kovačević, M., Bubalo Živković, M., & Miljković, Đ. (2016). Influence of selected climate parameters on tourist traffic of Kopaonik and Zlatibor mountains (Republic of Serbia). *Geographica Pannonica*, 20(4), 208–219.
- Suntikul, W., Pratt, S., I Kuan, W., Wong, C. I., Chan, C. C., Choi, W. L., & Chong, O. F. (2016). Impacts of tourism on the quality of life of local residents in Hue, Vietnam. *Anatolia*, 27(4), 405–420.
- Stimson, R. J., & Minnery, J. (1998). Why People Move to the “Sun-belt”: A Case Study of Long-distance Migration to the Gold Coast, Australia. *Urban Studies*, 35(2), 193–214.
- Stronza, A., & Gordillo, J. (2008). Community views of ecotourism. *Annals of Tourism Research*, 35(2), 448–468.
- Strzelecka, M., Boley, B., & Strzelecka, C. (2016). Empowerment and resident support for tourism in rural Central and Eastern Europe (CEE): The case of Pomerania, Poland. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(4), 554–572.
- Stylidis, D., & Terzidou, M. (2014). Tourism and the economic crisis in Kavala, Greece. *Annals of Tourism Research*, 44, 210–226.
- Stylidis, D., Biran, A., Sit, J., & Szivas, E. M. (2014). Residents' support for tourism development: The role of residents' place image and perceived tourism impacts. *Tourism Management*, 45, 260–274.
- Stylidis, D. (2015). The role of place image dimensions in residents' support for tourism development. *International Journal of Tourism Research*, 18(2), 129–139.
- Suess, C., Baloglu, S., & Busser, J. (2018). Perceived Impacts of Medical Tourism Development on Community Wellbeing. *Tourism Management*, 69, 232–245.
- Summary, R. M. (1987). Tourism's Contribution to the Economy of Kenya. *Annals of Tourism Research*, 14(4), 531–40
- Svirčić Gotovac, A., & Zlatar, J. (Eds.). (2015). *Kvaliteta života u novostambenim naseljima i lokacijama u zagrebačkoj mreži naselja*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Šegota, T., & Filipčić, A. (1996). *Klimatologija za geografe*. Zagreb: Školska knjiga.
- Štefko, R., Vašaničová, P., Litavcová, E., & Jenčová, S. (2018). Tourism Intensity in the NUTS III Regions in Slovakia. *Journal of Tourism and Services*, 9(16), 45–95.
- Štetić, S. (2006). M.I.C.E. industrija – budućnost razvoja turističke destinacije. *Turizam*, 10, 21–24.
- Tabachnick, B. G. & L. S. Fidell (2007). *Using multivariate statistics* (5<sup>th</sup> Edition). Boston: Pearson Education.
- Tanasijević, Đ., Pavićević, N., Antonović, G., Filipović, Đ., Aleksić, Ž., & Spasojević, M. (1966). *Pedološki pokrivač Zapadne i Severozapadne Srbije*. Beograd: Institut za proučavanje zemljišta u Topčideru.
- Tatić, B., Veljović, V., Marković, A., & Petković, B. (1981). Prilog proučavanju serpetinske flore Jugoslavije. *Biosistematika*, 7(2), 123–135.
- Tatić, B., & Veljović, V. (1992). Distribution of serpentized massives on the Balkan peninsula and their ecology. In B. A. Roberts & J. Proctor (Eds), *The Ecology of Areas with Serpentinized Rocks. Geobotany* (vol 17, pp. 199–215). Dordrecht: Springer.
- Tatoglu, E., Erdal, F., Ozgur, H., & Azakli, S. (2002). Resident Attitudes Toward Tourism Impacts: The Case of Kusadasi in Turkey. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 3(3), 79–100.
- Taylor, G. (1995). The community approach: Does it really work? *Tourism Management*, 16(7), 487–489.
- Teichmann, M., Murdvee, M., & Saks, K. (2006). Spiritual needs and quality of life in Estonia. *Social Indicators Research*, 76(1), 147–163.
- Terzidou, M., Stylidis, D., & Szivas, E. M. (2008). Residents' Perceptions of Religious Tourism and its Socio-Economic Impacts on the Island of Tinos. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 5(2), 113–129.
- Teye, V., Sirakaya, E., & F. Sönmez, S. (2002). Residents' attitudes toward tourism development. *Annals of Tourism Research*, 29(3), 668–688.

- Thomason, P., Crompton, J. L., & Dan Kamp, B. (1979). A Study of the Attitudes of Impacted Groups Within a Host Community Toward Prolonged Stay Tourist Visitors. *Journal of Travel Research*, 17(3), 2–6.
- Timothy, D. J. (1999). Participatory planning a View of Tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 371–391.
- Timothy, D. (2002). Tourism and Community Development Issues. In R. Sharpley & D. J. Telfer (Eds.), *Tourism and Development – Concepts and Issues* (Aspects of Tourism, No. 5, pp. 149–164). Canada: Toronto, Channel View Publications.
- Tirnan, J. (2016). Measuring Urban Quality of Life: Case Study of Ljubljana. *Acta geographica Slovenica*, 56(1), 57–73.
- Todorić, J., & Ratkaj, I. (2011). Neighborhood Perception as an Indicator of Gentrification in Central zone of Belgrade. *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić” SASA*, 61(3), 63–79.
- Toh, R. S., Khan, H., & Koh, A.-J. (2001). A Travel Balance Approach for Examining Tourism Area Life Cycles: The Case of Singapore. *Journal of Travel Research*, 39(4), 426–432.
- Tomic, R., Gajic, T., & Bugar, D. (2012). Tourism as a basis for development of the economy of Serbia. *UTMS Journal of Economics*, 3(1), 21–31.
- Tomljenovic, R., & Faulkner, B. (2000). Tourism and older residents in a sunbelt resort. *Annals of Tourism Research*, 27(1), 93–114.
- Tosun, C. (2002). Host perceptions of impacts. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 231–253.
- Tosun, C., & Timothy, D. (2003) Arguments for community participation in the tourism development process. *Journal of Tourism Studies*, 14(2), 2–14.
- Tovar, C., & Lockwood, M. (2008). Social impacts of tourism: An Australian regional case study. *International Journal of Tourism Research*, 10(4), 365–378.
- Tyrrell, T. J., & Spaulding, I. A. (1984). A Survey of Attitudes Toward Tourism Growth in Rhode Island. *Hospitality Education and Research Journal*, 8(2), 22–33.
- Tsartas, P. (1992) Socio-economic impacts of tourism on two Greek islands. *Annals of Tourism Research*, 19(3), 516–533.
- Um, S., & Crompton, J. L. (1987). Measuring Resident's Attachment Levels in A Host Community. *Journal of Travel Research*, 26(1), 27–29.
- Upchurch, R. S., & Teivane, U. (2000). Resident perceptions of tourism development in Riga, Latvia. *Tourism Management*, 21(5), 499–507.
- Urbanowicz, C. F. (1989). Tourism in Tonga Revisited: Continued Troubled Times? In V. Smith (Ed.), *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (2<sup>nd</sup> edition, pp. 105–117). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Urtasun, A., & Gutiérrez, I. (2006). Tourism agglomeration and its impact on social welfare: An empirical approach to the Spanish case. *Tourism Management*, 27(5), 901–912.
- Usher, L. E., & Kerstetter, D. (2014). Residents' perceptions of quality of life in a surf tourism destination: A case study of Las Salinas, Nicaragua. *Progress in Development Studies*, 14(4), 321–333.
- Uysal, M., Perdue, R., & Sirgy, J. (2012) (Eds.). *Handbook of Tourism and Quality-of-Life Research – Enhancing the Lives of Tourists and Residents of Host Communities*. Netherlands: Springer.
- Uysal, M., Woo, E., & Signal, M. (2012). The Tourist Area Life Cycle (TALC) and its effect on the quality of life (QOL) of destination community. In M. Uysal, R. Perdue, & M. J. Sirgy (Eds.), *Handbook of tourism and quality-of-life research: Enhancing the lives of tourists and residents of host communities* (pp. 423–444). Springer.: Dordrecht, Netherlands.
- Uysal, M., Sirgy, M. J., Woo, E., & Kim, H. (2016). Quality of Life (QOL) and Well-being Research in Tourism. *Tourism Management*, 53, 244–261.
- Van Praag, B. M. S. & Ferrer-I-Carbonell, A. (2010). Happiness economics: A new road to measuring and comparing happiness. *Foundations and Trends in Microeconomics*, 6(1), 1–97.
- Van Winkle, C. M., & M. Woosnam, K. (2014). Sense of community and perceptions of festival social impacts. *International Journal of Event and Festival Management*, 5(1), 22–38.
- Var, T., Kendall, K. W., & Tarakcioglu, E. (1985). Resident attitudes towards tourists in a Turkish resort town. *Annals of Tourism Research*, 12(4), 652–658.
- Vareiro, L. M. da C., Remoaldo, P. C., & Cadima Ribeiro, J. A. (2013). Residents' perceptions of

- tourism impacts in Guimarães (Portugal): A cluster analysis. *Current Issues in Tourism*, 16(6), 535–551.
- Vargas-Sánchez, A., Plaza-Mejía, M. de los Á., & Porras-Bueno, N. (2009). Understanding Residents' Attitudes toward the Development of Industrial Tourism in a Former Mining Community. *Journal of Travel Research*, 47(3), 373–387.
- Vargas-Sánchez, A., Porras-Bueno, N., & Plaza-Mejía, M. de los Á. (2011). Explaining residents' attitudes to tourism. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 460–480.
- Vargas-Sánchez, A., Oom do Valle, P., da Costa Mendes, J., & Albino Silva, J. (2015). Residents' attitude and level of destination development: An international comparison. *Tourism Management*, 48, 199–210.
- Vasić, O., & Diklić, N. (2001). The flora and vegetation on serpentinites in Serbia, a review. *Bocconea*, 13, 151–164.
- Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative? *Social Indicators Research*, 24(1), 1–34.
- Veenhoven, R. (1994). Is happiness a trait? *Social Indicators Research*, 32(2), 101–160.
- Veenhoven, R., & Ehrhardt, J. (1995). The cross-national pattern of happiness: Test of predictions implied in three theories of happiness. *Social Indicators Research*, 34(2), 33–68.
- Veenhoven, R. (1997). *Advances in the understanding of happiness*. Retrieved from <http://skr.rs/zMp2>
- Veenhoven, R. (2002). Why Social Policy Needs Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, 58(1), 33–45.
- Vemuri, A. W., & Costanza, R. (2006). The role of human, social, built, and natural capital in explaining life satisfaction at the country level: Toward a national well-being index (NWI). *Ecological Economics*, 58(1), 119–133.
- Vujadinović, S., Šabić, D., Joksimović, M., Golić, R., Gajić, M., Živković, Lj., & Milinčić, M. (2013). Possibilities for mountain-based adventure tourism: the case of Serbia, *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, (19), 99–111.
- Vukićević, M. (1995). Termalni izvor kod Rožanstva (Zlatibor). *Radovi Geoinstituta*, 31, 255–259.
- Vuković, S., & Antić, A. (2019). Speleological approach for geotourism development in Zlatibor county (West Serbia). *Turizam*, 23(1), 53–68.
- Wall, G. (1996). Rethinking impacts of tourism. *Progress in Tourism and Hospitality Research*, 2(3–4), 207–215.
- Wall, G., & Mathieson, A. (2006). *Tourism: change, impacts and opportunities*. UK: Pearson Education Limited.
- Walker, B. R. (1954). Factors Affecting Plant Growth on Serpentine Soils. *Ecology*, 35(2), 259–266.
- Walton, D., Murray, S. J., & Thomas, J. A. (2008). Relationships between population density and the perceived quality of neighbourhood. *Social Indicators Research*, 89(3), 405–420.
- Wang, Y. (Alex), & Pfister, R. E. (2008). Residents' Attitudes Toward Tourism and Perceived Personal Benefits in a Rural Community. *Journal of Travel Research*, 47(1), 84–93.
- Wang, S., Bickle, M., & Harrill, R. (2010). Residents' attitudes toward tourism development in Shandong, China. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 4(4), 327–339.
- Wang, S., & Chen, J. S. (2015). The influence of place identity on perceived tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 52, 16–28.
- Ward, C., & Berno, T. (2011). Beyond social exchange theory: Attitudes toward tourists. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1556–1569.
- Wassmer, R. W., Lascher, E. L., & Kroll, S. (2009). Sub-national Fiscal Activity as a Determinant of Individual Happiness: Ideology Matters. *Journal of Happiness Studies*, 10(5), 563–582.
- Weaver, D. B., & Lawton, L. J. (2001). Resident Perceptions in the Urban–Rural Fringe. *Annals of Tourism Research*, 28(2), 439–458.
- Weinberg, M. K., Bennett, P. N., & Cummins, R. A. (2016). Validation of the Personal Wellbeing Index for People with End Stage Kidney Disease. *Applied Research Quality Life*, 11(4), 1227–1240.
- Welsch, H. (2006). Environment and happiness: Valuation of air pollution using life satisfaction data. *Ecological Economics*, 58(4), 801–813.

- White, M. J. (1992). Marital Status and Well-Being in Canada: An Analysis of Age Group Variations. *Journal of Family Issues*, 13(3), 390–409.
- Widgery, R. N. (1982). Satisfaction with the quality of urban life: A predictive model. *American Journal of Community Psychology*, 10(1), 37–48.
- Williams, J., & Lawson, R. (2001). Community issues and resident opinions of tourism. *Annals of Tourism Research*, 28(2), 269–290.
- Wilson, S., Fesenmaier, D. R., Fesenmaier, J., & Van Es, J. C. (2001). Factors for Success in Rural Tourism Development. *Journal of Travel Research*, 40(2), 132–138.
- Wilson, W. R. (1967). Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 67(4), 294–306.
- Winkelmann, L., & Winkelmann, R. (1998). Why are the unemployed so unhappy? Evidence from panel data. *Economics*, 65(257), 1–15.
- Wong, C. (2006). Indicators for Urban and Regional Planning: The interplay of policy and methods. London and New York: Routledge.
- Woo, E., Kim, H., & Uysal, M. (2015). Life satisfaction and support for tourism development. *Annals of Tourism Research*, 50(C), 84–97.
- Woo, E., Uysal, M., & Sirgy, M. J. (2018). Tourism Impact and Stakeholders' Quality of Life. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42(2), 260–286.
- Woo, E. (2013). *The Impacts of Tourism Development on Stakeholders' Quality of Life (QOL): A comparison between community residents and employed residents in the hospitality and tourism industry* (Dissertation). Retrieved from <https://vtechworks.lib.vt.edu/handle/10919/50563>
- Woo E., Uysal M., & Sirgy, J. M. (2019) What Is the Nature of the Relationship Between Tourism Development and the Quality of Life of Host Communities? In A. Campón-Cerro, J. Hernández-Mogollón, J. Folgado-Fernández (Eds.), *Best Practices in Hospitality and Tourism Marketing and Management. Applying Quality of Life Research* (pp. 43–62). Springer: Cham. Woosnam, K. M., & Norman, W. C. (2010). Measuring Residents' Emotional Solidarity with Tourists: Scale Development of Durkheim's Theoretical Constructs. *Journal of Travel Research*, 49(3), 365–380.
- Woosnam, K. M. (2011). Comparing residents' and tourists' emotional solidarity with one another: An extension of Durkheim's model. *Journal of Travel Research*, 50(6), 615–626.
- Woosnam, K. M. (2012). Using Emotional Solidarity to Explain Residents' Attitudes about Tourism and Tourism Development. *Journal of Travel Research*, 51(3), 315–327.
- Woosnam, K. M., Draper, J., Jiang, J. (Kelly), Aleshinloye, K. D., & Erul, E. (2018). Applying self-perception theory to explain residents' attitudes about tourism development through travel histories. *Tourism Management*, 64, 357–368.
- Yamada, N., Heo, J., King, C., & Fu, Y-Y. (2009). Life satisfaction of urban residents: Do health perception, wealth, safety, community pride, and cultural tourism matter? *International CHRIE Conference-Refereed Track*, 24, 1–8. <https://sn.rs/wr0sz>
- Yoon, Y., Gürsoy, D., & Chen, J. S. (1999). An Investigation of the Relationship Between Tourism Impacts and Host Communities' Characteristics. *Anatolia*, 10(1), 29–44.
- Yoon, Y., Gürsoy, D., & Chen, J. S. (2001). Validating a tourism development theory with structural equation modeling. *Tourism Management*, 22(4), 363–372. Yoon, Y. (2002). *Development of a Structural Model for Tourism Destination Competitiveness from Stakeholders' Perspectives*. <https://vtechworks.lib.vt.edu/handle/10919/29174>
- Yu, C.-P. (Simon), Chancellor, H. C., & Cole, S. T. (2011). Measuring Residents' Attitudes toward Sustainable Tourism: A Reexamination of the Sustainable Tourism Attitude Scale. *Journal of Travel Research*, 50(1), 57–63.
- Yu, C-P., Chancellor, C. H. & Cole, T. S. (2011). Examining the effects of tourism impacts on resident quality of life: evidence from rural Midwestern communities in USA. *International Journal of Tourism Sciences*, 11(2), 161–186.
- Yu, C-P., Cole, T. S, & Chancellor, C. (2016). Assessing Community Quality of Life in the Context of Tourism Development. *Applied Research in Quality of Life*, 11(1), 147–162.
- Yu, C.-P., Cole, S. T., & Chancellor, C. (2018). Resident Support for Tourism Development in Rural Midwestern (USA) Communities: Perceived Tourism Impacts and Community Quality of Life Perspective. *Sustainability*, 10(3), 802.
- Zamani-Farahani, H., & Musa, G. (2012). The relationship between Islamic religiosity and

- residents' perceptions of socio-cultural impacts of tourism in Iran: Case studies of Sare'in and Masooleh. *Tourism Management*, 33(4), 802–814.
- Zamani-Farahani, H., & Henderson, J. C. (2014). Community attitudes toward tourists: A study of Iran. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 15(4), 354–375.
- Zebardast, E. (2009). The housing domain of quality of life and life satisfaction in the spontaneous settlements on the Tehran metropolitan fringe. *Social Indicators Research*, 90(2), 307–324.
- Zhang, J., Inbakaran, R., & Jackson, M. (2006). Understanding community attitudes towards tourism and host-guest interaction in the urban-rural border region. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 8(2), 182–204.
- Zhang, Y., Cole, S. T., & Chancellor, C. H. (2015). Facilitation of the SUS-TAS Application with Parsimony, Predictive Validity, and Global Interpretation Examination. *Journal of Travel Research*, 54(6), 744–757.
- Zhou, Y., & Ap, J. (2009). Residents' Perceptions towards the Impacts of the Beijing 2008 Olympic Games. *Journal of Travel Research*, 48(1), 78–91.
- Zuo, B., Gusoy, D., & Wall, G. (2017). Residents' support for red tourism in China: The moderating effect of central government. *Annals of Tourism Research*, 64, 51–63.
- Živanović, Z. (2018). Contribution to the discussion on typology of the settlements of Serbia. *Demografija*, 15(15), 33–49.
- Živković, S. (2015). *Analiza podataka u SPSS-u (priručnik iz statistike)*. Podgorica: De Facto Consultancy.

### Остали извори података

- Агенција за безбедност саобраћаја. (2021). Извештај о основним показатељима стања безбедности саобраћаја у периоду 2016–2020. године. Преузето са <https://sn.rs/rdove>
- Агенција за заштиту животне средине РС. (2012–2019) Извештај о стању животне средине у Републици Србији 2011–2018. године. Преузето са <http://www.sepa.gov.rs/>
- Агенција за привредне регистре, 2021, <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRМапеPodsticaja/>
- Влада Републике Србије, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре. (2019). Просторни план подручја посебне намене Парка природе „Шарган–Мокра Гора“. Преузето са <https://sn.rs/38fc6>
- Електродистрибуција Србије. (2021). Енергетски подаци 2020. Преузето са <https://sn.rs/pbkdt>
- Завод за статистику. (1955). Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G1955/Pdf/G19556001.pdf>
- Завод за заштиту природе Србије, 2021, [www.zzps.rs/](http://www.zzps.rs/)
- Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2021, <http://zzskv.rs>
- Завод за јавно здравље Ужице. (2016–2020). Анализа здравственог стања становништва на подручју Златиборског округа 2015–2019. године. Преузето са <https://zavodue.org.rs/>
- Здравствени центар „Ужице“, 2021, <https://sn.rs/ve319>
- Закон о просторном плану Републике Србије, Сл. гласник РС бр. 13 (1996).
- Закон о финансирању локалне самоуправе, Сл. гласник РС бр. 62 (2006); 47 (2011); 93 (2012); 99 (2013); 125 (2014); 95 (2015); 8 (/2016); 91 (2016); 104 (2016); 96 (2017); 89, 95 (2018).
- Закон о просторном плану Републике Србије 2010–2020. године, Сл. гласник РС бр. 88 (2010).
- Закон о регионалном развоју, Сл. гласник РС бр. 51 (2009); 30 (2010); 89 (2015) и др. закони
- Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Југословенски институт за урбанизам и становање. (2012). Регионални просторни план за подручје Златиборског и Моравичког управног округа. Преузето са <https://sn.rs/xvpbo>
- Инфоплан. (2011). Просторни план општине Нова Варош. Преузето са <http://skr.rs/z4mH>
- ЈКП „Водовод Златибор“, 2021, <http://vodovod-zlatibor.org/>
- ЈКП „Дубоко“ Ужице. (2021). Извештај о пословању ЈКП „Дубоко“ 2011–2017. године. Преузето са <https://duboko.rs/o-nama/>

- JKП „Дубоко“ Ужице. (2021). План и програм пословања ЈКО „Дубоко“ 2011–2018. године. Преузето са <https://duboko.rs/o-nama/>
- ЈП Дирекција за изградњу. (2010). Просторни план града Ужица. Преузето са <http://skr.rs/zMrR>
- ЈП „Урбанизам“ Крагујевац. (2017). Измене и допуне ПГР насељеног места Чајетина (седиште општине) са насељеним местом Златибор (II фаза). Преузето са <https://sn.rs/bb3wc>
- ЈП „Србијашуме“. (2018). План управљања Парком природе „Златибор“ за период 2018–2017. године. Преузето са <https://srbijasume.rs/>
- ЈП „Србијашуме“, 2020, <https://srbijasume.rs/>
- ЈП „Путеви Србије“, 2020, <https://www.putevi-srbije.rs/>
- ЈП „Србијашуме“ (2020). Подаци о врстама дрвећа у појединачним газдинским јединицама – запремински састав (интерна документација).
- ЈП „Пошта Србије“, 2021, <https://sn.rs/3b15x>
- Југословенски институт за урбанизам и становање. (2015). Измене и допуне плана детаљне регулације за изградњу гондоле на Златибору. Преузето са <https://sn.rs/wwzb1>
- Југословенски институт за урбанизам и становање. (2017). План детаљне регулације за подручје Ски центра Торник. Преузето са <https://sn.rs/mrluo>
- Југословенски институт за урбанизам и становање. (2019). Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Тара“. Преузето са <https://sn.rs/536rk>
- Комунално јавно предузеће „Златибор“, 2021, <http://kjpzlatibor.rs/>
- Кустендорф, 2021, <http://www.kustendorf-filmandmusicfestival.org/>
- Локална пореска администрација. (2021). Закључак о утврђивању просечне цене квадратног метра непокретности по зонама на територији општине Чајетина за 2020. годину. Преузето са <https://sn.rs/03ogl>
- Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре РС. (2021). Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године. Преузето са <https://sn.rs/05y9l>
- Министарство трговине, туризма и телекомуникација. (2021). Категорисана туристичка места. Преузето са <https://sn.rs/26cif>
- Министарство просвете, науке и технолошког развоја, 2021, <http://opendata.mprn.gov.rs/>
- Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара, Сл. гласник РС бр. 33 (2012).
- Одлука о мерама за заштиту од буке, Сл. лист општине Чајетина бр. 6 (2007).
- Одлука о мрежи јавних предшколских установа на подручју општине Чајетина, Сл. лист општине Чајетина бр. 2 (2019).
- Општина Чајетина, Тим за локални економски развој. (2005). Стратегија локалног економског развоја општине Чајетина. Преузето са <https://sn.rs/r0fo7>
- Општина Чајетина. (2009). Стратегија одрживог развоја општине Чајетина 2010–2020. Преузето са <https://sn.rs/lg7am>
- Општина Чајетина. (2012). Локални еколошки акциони план општине Чајетина 2013–2017. Преузето са <https://sn.rs/wt26b>
- Општина Чајетина. (2014). Локални план управљања отпадом на територији општине Чајетина. Преузето са <https://sn.rs/wt26b>
- Општина Чајетина. (2017–2021). Одлука о завршном рачуну буџета општине Чајетина 2016–2020. године. Преузето са <https://sn.rs/1z5uy>
- Општина Чајетина. (2021). Извештај о раду за 2020. годину и показатељи делотворности инспекцијског надзора. Преузето са <https://sn.rs/hxzqh>
- Општина Чајетина. (2021). Накнада за уређивање грађевинског земљишта у поступку легализације објеката. Преузето са <https://sn.rs/mfw4v>
- ПАО фонд. (2021). Статистички годишњи билтен, 2020. Преузето са <https://sn.rs/5zloa>
- Предшколска установа „Радост“, Чајетина, 2021, <https://vrticcajetina.edu.rs/>
- Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Увац“, Сл. гласник РС бр. 83 (2010).



- РГЗ. (2020; 2021). Извештај о стању тржишта непокретности за 2019. и 2020. годину. Преузето са <https://sn.rs/hdjou>
- Регионална развојна агенција „Златибор“. (2010). Стратегије социо-економског развоја Златиборске области 2011–2015. Преузето са <https://sn.rs/y1r9p>
- Резултати избора за одборнике Скупштине општине Чајетина, Сл. лист општине Чајетина бр. 9 (2020).
- Републичка агенција за просторно планирање. (2010). Просторни план подручја посебне намене НП „Тара“. Преузето са <https://www.nptara.rs/o-parku/dokumenta.html>
- Републички завод за заштиту споменика културе, 2021, <https://nasledje.gov.rs/>
- Републички хидрометеоролошки завод. (1962–2020). Метеоролошки годишњак I – климатолошки подаци (1961–2019). Преузето са <http://www.hidmet.gov.rs>
- РЗС. (2003; 2004). Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. – књига 2, 5, 6, 7, 8, 11 (подаци по насељима). Преузето са <https://sn.rs/wxiy9>
- РЗС. (2003; 2004). Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. – коначни резултати по насељима општина Чајетина, Ужице и Нова Варош (документациони материјал). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС. (2012; 2013; 2014). Попис становништва домаћинства и станова 2011. у Републици Србији – књига 2, 10, 20, 21 (резултати по насељима). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС. (2012; 2013; 2014). Попис становништва домаћинства и станова 2011. у Републици Србији – коначни резултати по насељима општина Чајетина, Ужице и Нова Варош (документациони материјал). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС. (2013; 2014; 2015). Попис пољопривреде 2012. – подаци по насељима (документациони материјал). Преузето са <http://popispoljoprivrede.stat.rs/>
- РЗС. (1975–2020). Статистички годишњак СР Србије (1974–1990); Статистички годишњак Србије (1991–2010); Статистички годишњак РС (2011–2019). Преузето са <https://sn.rs/wxiy9>
- РЗС. (2005–2010). Саобраћај, складиштење и везе. Преузето са <https://sn.rs/wxiy9>
- РЗС. (2011–2018). Саобраћај и телекомуникације у РС. Преузето са <https://sn.rs/wxiy9>
- РЗС. (1975–2020). Општине у СР Србији (1974–1990); Општине у РС (1991–1999); Општине у Србији (1999–2010); Општине и региони у РС (2011–2019). Преузето са <https://sn.rs/wxiy9>
- РЗС. (1964–2019). Природно кретање становништва Републике Србије 1963–2018. године (подаци по насељима). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС. (2005–2020). Туристички промет по месецима 2004–2019. године (саопштење). Преузето са <https://sn.rs/4gix4>
- РЗС. (2010–2019). Доласци и ноћења туриста према земљи припадности 2009–2018. године (документациони материјал). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС. (2011). Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији (документациони материјал). Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС. (2021). Број издатих грађевинских дозвола. Преузето са <https://sn.rs/m29oq>
- РЗС. (2021). Профил општине Чајетина. Преузето са <https://sn.rs/cv0wp>
- РХМЗ. (2005–2012). Хидролошки годишњак – 3. Квалитет вода (2004–2011). Београд: Републички хидрометеоролошки завод.
- Саобраћајни институт ЦИП. (2010). Просторни план општине Чајетина. Доступно на <https://sn.rs/8y4d7>
- СЕТ. (2015). План детаљне регулације за изградњу гондоле на Златибору. Преузето са <https://sn.rs/9onq4>
- СЗС. (1993; 1994). Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава у 1991. години – књ. 4, 6, 7, 8. Београд: Савезни завод за статистику.
- СЗС. (1993; 1994). Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава у 1991. години – коначни резултати по насељима општина Чајетина, Ужице и Нова Варош (документациони материјал). Београд: Савезни завод за статистику.
- Стратегија туризма Републике Србије 2005–2015. године, Сл. гласник РС бр. 91 (2006).

- Стратегија развоја железничког, друмског, водног, ваздушног и интермодалног транспорта у Републици Србији од 2008. до 2015. године, Сл. гласник РС бр. 4 (2008).
- Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године, Сл. гласник РС, бр. 13 (2011).
- Стратегија развоја туризма Републике Србије за период 2016–2025. године, Сл. гласник РС бр. 98 (2016).
- Стратегија управљања водама на територији Републике Србије до 2034 године. Сл. гласник РС бр. 3 (2017).
- Туристичка организација Србије, 2021, <https://www.serbia.travel/>
- Универзитет у Београду – Архитектонски факултет. (2013). План генералне регулације насељеног места Чајетина (седиште општине) са насељеним местом Златибор (II фаза). Преузето са <https://sn.rs/bb3wc>
- Универзитет Сингидунум, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент. (2007). Пословни план туристичке дестинације Златибор–Златар. Преузето са <http://skr.rs/z4mQ>
- Уредба о утврђивању Просторног плана подручја изворишта водоснабдевања регионалног подсистема „Рзав“. Сл. гласник РС бр. 131 (2004).
- Уредба о заштити споменика природе „Стопића пећина“, Сл. гласник РС бр. 75 (2005).
- Уредба о утврђивању Просторног плана подручја посебне намене слива акумулације „Врутци“, Сл. гласник РС бр. 91 (2008).
- Уредба о изменама Уредбе о заштити Предела изузетних одлика „Шарган–Мокра Гора“, Сл. гласник РС бр. 81 (2008).
- Уредба о еколошкој мрежи, Сл. гласник РС бр. 102 (2010).
- Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе 2014. годину, Сл. гласник РС бр. 104 (2014).
- Уредба о проглашењу парка природе „Златибор“, Сл. гласник РС бр. 91(2017).
- Уредба о утврђивању Просторног плана подручја посебне намене Парка природе „Златибор“, Сл. гласник РС бр. 2 (2020).
- Централни информациони систем угоститељства и туризма, 2021, <https://www.eturista.gov.rs/>
- Шумско газдинство Ужице. Основа газдовања шумама за ГЈ „Шарган“ 2017–2026., ГЈ „Торник“ 2019–2028., ГЈ „Шљивовица“ 2016–2025., ГЈ „Бела земља“ 2016–2025., ГЈ „Муртеница“ 2010–2019., ГЈ „Мокра Гора–Пањак“ 2015–2024., ГЈ „Мокра Гора–Кршање“ 2015–2024., ГЈ „Креманске косе“ 2014–2023., ГЈ „Семегњевска гора“ 2011–2020., ГЈ „Чавловац“ 2019–2028., ГЈ „Борова глава“ 2019–2028. Преузето са <https://srbijasume.rs/>
- \*\*\* (2015–2021). Златиборске вести: информативни билтен општине Чајетина. Преузето са <https://sn.rs/4s46h>
- \*\*\* документација служби општинске управе Чајетина
- \*\*\* документација Министарства унутрашњих послова
- \*\*\* документација основних и средњих школа на територији општине Чајетина
- \*\*\* документација Центра за социјални рад Чајетина
- \*\*\* документација Републичког фонда за здравствено осигурање

\* \* \*

- COWI AS, STUCKY LTD, Institut za vodoprivredu „Jaroslav Černi“. (2016). Podrška upravljanju vodnim resursima u slivu Drine – Srbija IWRM studija I plan. Preuzeto sa <https://sn.rs/3o5wc>
- Ćirić, A., Obradinović, Z., Novković, D., Popević, A., Karajičić, Lj., Jović, B., & Sedar, R. (1977). *Osnovna geološka karta (1:100000) – tumač za list Prijepolje (K/34-16)*. Beograd: ka istraživanja. Savezni geološki zavod.
- Elektrotehnički institut „Nikola Tesla“. (2014). Lokalni energetska plan opštine Čajetina. Preuzeto sa <https://sn.rs/7ar7t>
- Eurobarometer. (1998). Eurobarometer: Public Opinion. Available at <https://sn.rs/ydb1w>
- Eurofound/EurLIFE. (2020). European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Available at <https://sn.rs/39hj4>
- EUROSTAT. (2020). Quality of Life Indicators. Available at <https://sn.rs/rp87q>

- EUROSTAT. (2016). Quality of life in Europe: facts and views, 2015 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://sn.rs/xk38b>
- Horwath HTL. (2012). Predlog modela optimalnog upravljanja turizmom sa organizacionom strukturom turističke regije Zapadna Srbija – finalni izveštaj. Preuzeto sa <https://sn.rs/1qbm1>
- ISP. (2020). Estes Weighted Index of Social Progress. Available at <http://skr.rs/zMpl>
- Javno preduzeće „Skijališta Srbije“, 2021, <https://www.skijalistarsrbije.rs/>
- Javno preduzeće „Srbijašume“. (2020). Godišnji program upravljanja ribarskim područjem „Zlatibor“ za 2021. godinu. Preuzeto sa <https://sn.rs/72j0f>
- Mojsilović, S., Baklajić, D., Đoković, I., & Avramović, V. (1978). *Osnovna geološka karta (1:100000) – tumač za list Titovo Užice (K/34-4)*. Beograd: Savezni geološki zavod.
- OECD. (2005). *OECD Glossary of statistics terms*. Retrieved from <https://sn.rs/vwd4f>
- Opšta državna statistika. (1936–1941). *Statistički godišnjak (1935–1940)*. Beograd: Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije.
- Paraglajding akademija Zlatibor, 2021, <https://www.avisparaschool.com/>
- Planinarski savez Srbije, 2021, <https://pss.rs/>
- Regionalni centar za životnu sredinu za Centralnu i Istočnu Evropu. (2011). Lokalni akcioni plan za biodiverzitet opštine Čajetina. Preuzeto sa <https://sn.rs/xwj9o>
- SZS. (1954–1965). *Statistički godišnjak FNRJ (1961–1964)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- SZS. (1966–1971). *Statistički godišnjak SFRJ (1965–1970)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- SZS (1963; 1967). Popis poljoprivrede 1960. – knjiga I i II. Preuzeto sa <https://sn.rs/wxiy9>
- SZS. (1965; 1966). Popis stanovništva 1961. – knjiga XI, XII, XIII, XIV, XV (rezultati po naseljima). Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- SZS. (1973; 1974). Popis stanovništva i stanova 1971. – konačni rezultati po naseljima opština Čajetina, Titovo Užice i Nova Varoš (dokumentacioni materijal). Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- SZS. (1973; 1974). Popis stanovništva i stanova 1971. – knjiga VIII, IX, X, XI. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- SZS. (1983; 1984). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini – tabele 006, 008, 194, 195. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- SZS. (1983; 1984). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini – konačni rezultati po naseljima opština Čajetina, Titovo Užice i Nova Varoš (dokumentacioni materijal). 195. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Specifikacija za registrovanje geografske oznake „Čigota“, 2021, Preuzeto sa <https://sn.rs/qp62g>
- Statistics Sweden (2020). Living Conditions Surveys (ULF/SILC). Available at <https://sn.rs/pzube>
- Turistička organizacija Zlatibor, 2021, <http://www.zlatibor.org.rs/sr/>
- Turistička organizacija regije Zapadna Srbija, 2021, <https://www.westsrbia.org/>
- UNDP. (2020). Human Development Report 2019: Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. New York: United Nations Development Programme. Retrieved from <http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>
- WHOQOL Group. (1994). Development of the WHOQOL: Rationale and current status. *International Journal of Mental Health*, 23(3), 24–56.
- WHOQOL Group (1996a). What is Quality of life? World Health Organization Quality of Life Assessment. *World Health Forum*, 17(4), 354–356.
- WHOQOL Group (1996b). *WHOQOL-BREF: Field trial version: Introduction, administration, scoring and general version of the assessment*. Geneva: WHO, Division of Mental Health.

### Интернет извори података

- <https://pedja.supurovic.net/>  
<https://www.wellness-spa.rs>  
<https://www.cigota.rs>  
<http://www.eps.rs/cir/dlhe/Pages/Proizvodnja.aspx>  
<https://uzickanedelja.rs/slucaj-crni-rzav/>

<https://depopulacija.rs/>  
<https://www.srbija.travel/>  
<https://www.cdc.gov>  
<https://internationalliving.com>  
<http://borovaglavazlatibor.weebly.com/>  
<https://palisad.rs/>  
<https://www.sirogojno-style.com>  
<https://www.zlatiborpress.rs/>  
<https://duboko.rs/>  
<http://www.zlatiborskikrug.org.rs>  
<https://www.bifidex.com/>

## ПРИЛОЗИ (А и Б)

**Прилог 1.** Промена броја становника на простору Златибора 1948–2011. г.

Насеље	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Алин Поток	683	712	701	527	440	327	244	190
Биоска	1.326	1.402	1.367	1.191	915	697	554	422
Бранешци	1.061	1.084	1.167	939	855	773	744	737
Бурађа	458	450	500	394	349	290	258	207
Витаси	742	807	732	639	492	395	301	179
Врутци	724	766	746	676	513	318	222	138
Голово	680	744	639	542	432	305	212	169
Г. Бела Река	524	562	556	452	355	281	224	165
Гостиље	1.286	1.294	1.140	837	627	480	344	242
Доброселица	1.200	1.286	1.197	971	752	541	405	367
Д. Бела Река	628	669	652	574	447	369	287	257
Драглица	768	747	626	478	381	273	257	173
Дренова	368	365	332	256	228	188	135	96
Жељине	347	368	335	293	257	226	153	106
Златибор	115	362	357	834	1.237	1.684	2.344	2.821
Јабланица	1.562	1.699	1.762	1.864	1.382	1.187	924	709
Јасеново	405	482	561	462	445	385	272	174
Кесеровина	1.046	1.112	1.078	1.032	889	749	589	452
Котроман	213	224	200	167	145	88	182	123
Кремна	1.137	1.251	1.244	1.097	997	851	727	665
Крива Река	1.447	1.525	1.455	1.320	1.262	1.226	1.135	1.157
Кршање	727	744	700	552	419	255	167	108
Кућани	454	493	410	417	381	314	256	241
Љубиш	1.677	1.749	1.665	1.400	1.101	869	705	515
Мачкат	705	737	649	635	607	658	806	905
Мокра Гора	1.398	1.468	1.310	1.139	870	816	605	549
Мушвете	594	579	525	432	386	306	277	242
Негбина	939	991	1.112	879	660	517	475	352
Ојковица	929	954	953	749	521	406	290	226
Пањак	328	330	316	289	228	154	109	84
Пеар	1.042	1.080	1.008	835	783	537	433	370
Радуша	1.251	1.285	1.152	1.046	875	710	524	375
Раковица	295	341	313	262	184	148	108	60
Рожанство	1.023	1.022	990	776	622	532	457	387
Рудине	492	471	456	363	276	191	159	144
Саиновина	1.126	1.174	1.195	1.305	1.053	754	810	646
Семегњево	844	925	888	850	592	416	300	183
Сеништа	864	851	866	623	475	359	262	214
Сирогојно	1.055	1.129	1.099	962	890	844	763	630
Стрмац	559	569	551	468	357	287	296	225
Стубло	663	702	681	594	474	302	214	128
Трипкова	1.029	1.052	999	877	720	493	372	303
Трнава	509	521	527	478	406	313	282	200
Чајетина	654	763	752	1.199	1.778	2.588	3.162	3.336
Шљивовица	851	925	892	708	537	645	573	472

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)

**Прилог 2. Ланчани индекс промене броја становника на простору Златибора 1948–2011. г.**

<b>Насеље</b>	<b>1953/48</b>	<b>1961/53</b>	<b>1971/61</b>	<b>1981/71</b>	<b>1991/81</b>	<b>2002/91</b>	<b>2011/02</b>
Алин Поток	104,2	98,5	75,2	83,5	74,3	74,6	77,9
Биоска	105,7	97,5	87,1	76,8	76,2	79,5	76,2
Бранешци	102,2	107,7	80,5	91,1	90,4	96,2	99,1
Бурађа	98,3	111,1	78,8	88,6	83,1	89,0	80,2
Витаси	108,8	90,7	87,3	77,0	80,3	76,2	59,5
Врутци	105,8	97,4	90,6	75,9	62,0	69,8	62,2
Голово	109,4	85,9	84,8	79,7	70,6	69,5	79,7
Г. Бела Река	107,3	98,9	81,3	78,5	79,2	79,7	73,7
Гостиље	100,6	88,1	73,4	74,9	76,6	71,7	70,3
Доброселица	107,2	93,1	81,1	77,4	71,9	74,9	90,6
Д. Бела Река	106,5	97,5	88,0	77,9	82,6	77,8	89,5
Драглица	97,3	83,8	76,4	79,7	71,7	94,1	67,3
Дренова	99,2	91,0	77,1	89,1	82,5	71,8	71,1
Жељине	106,1	91,0	87,5	87,7	87,9	67,7	69,3
Златибор	314,8	98,6	233,6	148,3	136,1	139,2	120,3
Јабланица	108,8	103,7	105,8	74,1	85,9	77,8	76,7
Јасеново	119,0	116,4	82,4	96,3	86,5	70,6	64,0
Кесеровина	106,3	96,9	95,7	86,1	84,3	78,6	76,7
Котроман	105,2	89,3	83,5	86,8	60,7	206,8	67,6
Кремна	110,0	99,4	88,2	90,9	85,4	85,4	91,5
Крива Река	105,4	95,4	90,7	95,6	97,1	92,6	101,9
Кршање	102,3	94,1	78,9	75,9	60,9	65,5	64,7
Кућани	108,6	83,2	101,7	91,4	82,4	81,5	94,1
Љубиш	104,3	95,2	84,1	78,6	78,9	81,1	73,0
Мачкат	104,5	88,1	97,8	95,6	108,4	122,5	112,3
Мокра Гора	105,0	89,2	86,9	76,4	93,8	74,1	90,7
Мушвете	97,5	90,7	82,3	89,4	79,3	90,5	87,4
Негбина	105,5	112,2	79,0	75,1	78,3	91,9	74,1
Ојковица	102,7	99,9	78,6	69,6	77,9	71,4	77,9
Пањак	100,6	95,8	91,5	78,9	67,5	70,8	77,1
Пеар	103,6	93,3	82,8	93,8	68,6	80,6	85,5
Радуша	102,7	89,6	90,8	83,7	81,1	73,8	71,6
Раковица	115,6	91,8	83,7	70,2	80,4	73,0	55,6
Рожанство	99,9	96,9	78,4	80,2	85,5	85,9	84,7
Рудине	95,7	96,8	79,6	76,0	69,2	83,2	90,6
Саиновина	104,3	101,8	109,2	80,7	71,6	107,4	79,8
Семегњево	109,6	96,0	95,7	69,6	70,3	72,1	61,0
Сеништа	98,5	101,8	71,9	76,2	75,6	73,0	81,7
Сирогојно	107,0	97,3	87,5	92,5	94,8	90,4	82,6
Стрмац	101,8	96,8	84,9	76,3	80,4	103,1	76,0
Стубло	105,9	97,0	87,2	79,8	63,7	70,9	59,8
Трипкова	102,2	95,0	87,8	82,1	68,5	75,5	81,5
Трнава	102,4	101,2	90,7	84,9	77,1	90,1	70,9
Чајетина	116,7	98,6	159,4	148,3	145,6	122,2	105,5
Шљивовица	108,7	96,4	79,4	75,8	120,1	88,8	82,4

Извор: ауторска обрада на основу Упоредног прегледа броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)



**Прилог 3. Промена броја домаћинстава на простору Златибора 1948–2011. г.**

<b>Насеље</b>	<b>1948</b>	<b>1953</b>	<b>1961</b>	<b>1971</b>	<b>1981</b>	<b>1991</b>	<b>2002</b>	<b>2011</b>
Алин Поток	109	118	128	123	121	105	92	84
Биоска	239	252	284	282	253	240	229	178
Бранешци	177	185	227	205	198	195	205	201
Бурађа	81	81	99	80	87	84	95	80
Витаси	144	150	152	143	140	128	106	72
Врутци	119	125	140	150	150	110	98	74
Голово	113	125	130	129	124	116	95	76
Г. Бела Река	94	102	101	94	94	91	69	54
Гостиље	208	217	223	200	194	165	140	107
Доброселица	183	196	202	216	204	195	174	158
Д. Бела Река	116	133	119	123	113	101	87	81
Драглица	116	120	113	111	103	90	87	68
Дренова	68	70	71	65	64	60	48	40
Жељине	57	60	60	63	68	68	55	43
Златибор	55	152	162	285	416	540	811	1.019
Јабланица	262	273	296	529	321	321	313	270
Јасеново	73	79	103	103	118	104	91	71
Кесеровина	165	184	195	222	221	224	187	153
Котроман	41	46	49	45	41	28	55	48
Кремна	199	222	280	271	292	282	269	272
Крива Река	256	268	282	283	287	305	300	333
Кршање	122	121	123	118	111	94	79	54
Кућани	68	83	74	79	79	78	65	75
Љубиш	284	290	305	289	295	273	236	210
Мачкат	115	112	116	134	150	161	211	261
Мокра Гора	224	253	268	268	250	277	237	232
Мушвете	90	98	103	100	98	89	76	75
Негбина	147	164	226	180	181	170	168	135
Ојковица	127	139	139	141	141	133	105	92
Пањак	55	55	56	54	55	46	48	44
Пеар	164	168	167	184	198	178	168	164
Радуша	169	192	200	224	226	228	199	159
Раковица	49	51	59	61	55	50	42	24
Рожанство	183	194	196	187	176	164	151	134
Рудине	82	86	95	97	93	82	81	73
Саиновина	184	202	218	295	248	192	260	216
Семегњево	142	149	154	269	150	137	123	101
Сеништа	155	149	166	150	141	128	112	94
Сирогојно	187	192	215	227	241	234	232	200
Стрмац	93	95	115	114	105	102	103	91
Стубло	109	107	109	98	97	85	80	65
Трипкова	165	175	178	189	197	166	144	123
Трнава	83	94	100	103	104	107	100	85
Чајетина	179	202	216	369	537	763	939	1.058
Шљивовица	132	141	161	158	156	216	209	180

Извор: Упоредни преглед броја домаћинстава и станова 1948–2011. г. (књ. 21)

**Прилог 4. Ланчани индекс промене броја домаћинства на простору Златибора 1948–2011. г.**

<b>Насеље</b>	<b>1953/48</b>	<b>1961/53</b>	<b>1971/61</b>	<b>1981/71</b>	<b>1991/81</b>	<b>2002/91</b>	<b>2011/02</b>
Алин Поток	108,3	108,5	96,1	98,4	86,8	87,6	91,3
Биоска	105,4	112,7	99,3	89,7	94,9	95,4	77,7
Бранешци	104,5	122,7	90,3	96,6	98,5	105,1	98,0
Бурађа	100,0	122,2	80,8	108,8	96,6	113,1	84,2
Витаси	104,2	101,3	94,1	97,9	91,4	82,8	67,9
Врутци	105,0	112,0	107,1	100,0	73,3	89,1	75,5
Голово	110,6	104,0	99,2	96,1	93,5	81,9	80,0
Г. Бела Река	108,5	99,0	93,1	100,0	96,8	75,8	78,3
Гостиље	104,3	102,8	89,7	97,0	85,1	84,8	76,4
Доброселица	107,1	103,1	106,9	94,4	95,6	89,2	90,8
Д. Бела Река	114,7	89,5	103,4	91,9	89,4	86,1	93,1
Драглица	103,4	94,2	98,2	92,8	87,4	96,7	78,2
Дренова	102,9	101,4	91,5	98,5	93,8	80,0	83,3
Жељине	105,3	100,0	105,0	107,9	100,0	80,9	78,2
Златибор	276,4	106,6	175,9	146,0	129,8	150,2	125,6
Јабланица	104,2	108,4	178,7	60,7	100,0	97,5	86,3
Јасеново	108,2	130,4	100,0	114,6	88,1	87,5	78,0
Кесеровина	111,5	106,0	113,8	99,5	101,4	83,5	81,8
Котроман	112,2	106,5	91,8	91,1	68,3	196,4	87,3
Кремна	111,6	126,1	96,8	107,7	96,6	95,4	101,1
Крива Река	104,7	105,2	100,4	101,4	106,3	98,4	111,0
Кршање	99,2	101,7	95,9	94,1	84,7	84,0	68,4
Кућани	122,1	89,2	106,8	100,0	98,7	83,3	115,4
Љубиш	102,1	105,2	94,8	102,1	92,5	86,4	89,0
Мачкат	97,4	103,6	115,5	111,9	107,3	131,1	123,7
Мокра Гора	112,9	105,9	100,0	93,3	110,8	85,6	97,9
Мушвете	108,9	105,1	97,1	98,0	90,8	85,4	98,7
Негбина	111,6	137,8	79,6	100,6	93,9	98,8	80,4
Ојковица	109,4	100,0	101,4	100,0	94,3	78,9	87,6
Пањак	100,0	101,8	96,4	101,9	83,6	104,3	91,7
Пеар	102,4	99,4	110,2	107,6	89,9	94,4	97,6
Радуша	113,6	104,2	112,0	100,9	100,9	87,3	79,9
Раковица	104,1	115,7	103,4	90,2	90,9	84,0	57,1
Рожанство	106,0	101,0	95,4	94,1	93,2	92,1	88,7
Рудине	104,9	110,5	102,1	95,9	88,2	98,8	90,1
Саиновина	109,8	107,9	135,3	84,1	77,4	135,4	83,1
Семегњево	104,9	103,4	174,7	55,8	91,3	89,8	82,1
Сеништа	96,1	111,4	90,4	94,0	90,8	87,5	83,9
Сирогојно	102,7	112,0	105,6	106,2	97,1	99,1	86,2
Стрмац	102,2	121,1	99,1	92,1	97,1	101,0	88,3
Стубло	98,2	101,9	89,9	99,0	87,6	94,1	81,3
Трипкова	106,1	101,7	106,2	104,2	84,3	86,7	85,4
Трнава	113,3	106,4	103,0	101,0	102,9	93,5	85,0
Чајетина	112,8	106,9	170,8	145,5	142,1	123,1	112,7
Шљивица	106,8	114,2	98,1	98,7	138,5	96,8	86,1

Извор: ауторска обрада на основу Упоредног прегледа броја домаћинства и станова 1948–2011. г. (књ. 21)

**Прилог 5. Промена просечне величина домаћинства на простору Златибора 1948–2011. г.**

<b>Насеље</b>	<b>1948</b>	<b>1953</b>	<b>1961</b>	<b>1971</b>	<b>1981</b>	<b>1991</b>	<b>2002</b>	<b>2011</b>
Алин Поток	6,3	6,0	5,5	4,3	3,6	3,1	2,6	2,3
Биоска	5,5	5,6	4,8	4,2	3,6	2,9	2,4	2,4
Бранешци	6,0	5,8	5,1	4,6	4,3	4,0	3,6	3,7
Бурађа	5,6	5,5	5,0	4,9	4,0	3,4	2,7	2,6
Витаси	5,2	5,4	4,8	4,5	3,5	3,1	2,8	2,5
Врутци	6,1	6,1	5,3	4,5	3,4	2,9	2,3	1,9
Голово	6,0	5,9	4,9	4,2	3,5	2,6	2,2	2,2
Г. Бела Река	5,6	5,5	5,5	4,8	3,8	3,1	3,2	3,0
Гостиље	6,2	6,0	5,1	4,2	3,2	2,9	2,4	2,3
Доброселица	6,5	6,6	5,9	4,5	3,7	2,8	2,3	2,3
Д. Бела Река	5,4	5,0	5,5	4,7	3,9	3,6	3,3	3,2
Драглица	6,6	6,2	4,2	3,4	3,7	3,0	2,9	2,5
Дренова	5,4	5,2	4,7	3,9	3,6	3,1	2,8	2,4
Жељине	6,1	6,1	5,6	4,6	3,8	3,3	2,8	2,5
Златибор	2,1	2,4	2,2	2,9	3,0	3,1	2,9	2,8
Јабланица	6,0	6,2	5,9	3,5	4,3	3,7	2,9	2,6
Јасеново	5,5	6,1	5,4	4,5	3,8	3,7	3,0	2,4
Кесеровина	6,3	6,0	5,5	4,6	4,0	3,3	3,1	3,0
Котроман	5,2	4,9	4,1	3,7	3,5	3,1	3,3	2,6
Кремна	5,7	5,6	4,4	4,0	3,4	3,0	2,7	2,4
Крива Река	5,6	5,7	5,1	4,7	4,4	4,0	3,8	3,5
Кршање	6,0	6,1	5,7	4,7	3,8	2,7	2,1	2,0
Кућани	6,7	5,9	5,5	5,3	4,8	4,0	3,9	3,2
Љубиш	5,9	6,0	5,4	4,8	3,7	3,2	3,0	2,4
Мачкат	6,1	6,6	5,6	4,7	4,0	4,1	3,8	3,5
Мокра Гора	6,2	5,8	4,9	4,2	3,5	2,9	2,5	2,4
Мушвете	6,6	5,9	5,1	4,3	3,9	3,4	3,6	3,2
Негбина	6,4	6,0	4,9	4,9	3,6	3,0	2,8	2,6
Ојковица	7,3	6,9	6,8	5,3	3,7	3,0	2,8	2,4
Пањак	6,0	6,0	5,6	5,4	4,1	3,3	2,3	1,9
Пеар	6,4	6,4	6,0	4,5	4,0	3,0	2,6	2,3
Радушa	7,4	6,7	5,8	4,7	3,9	3,1	2,6	2,4
Раковица	6,0	6,7	5,3	4,3	3,3	3,0	2,6	2,5
Рожанство	5,6	5,3	5,0	4,1	3,5	3,2	3,0	2,9
Рудине	6,0	5,5	4,8	3,7	3,0	2,3	2,0	2,0
Саиновина	6,1	5,8	5,5	4,4	4,2	3,9	3,1	3,0
Семегњево	5,9	6,2	5,8	3,1	3,9	3,0	2,4	1,8
Сеништа	5,6	5,7	5,2	4,1	3,4	2,8	2,3	2,3
Сирогојно	5,6	5,9	5,1	4,2	3,7	3,6	3,3	3,1
Стрмац	6,0	6,0	4,8	4,1	3,4	2,8	2,9	2,5
Стубло	6,1	6,6	6,2	6,1	4,9	3,5	2,7	2,0
Трипкова	6,2	6,0	5,6	4,6	3,6	3,0	2,6	2,5
Трнава	6,1	5,5	5,3	4,6	3,9	2,9	2,8	2,3
Чајетина	3,6	3,8	3,5	3,2	3,3	3,4	3,4	3,1
Шљивовица	6,4	6,6	5,5	4,5	3,4	3,0	2,7	2,6

Извор: ауторска обрада на основу Упоредног прегледа броја становника, домаћинства и станова 1948– 2011. г. (књ. 20; књ. 21)

**Прилог 6.** Просечне стопе наталитета и морталитета по декадама на простору Златибора 1963–2018. г. (‰)

Насеље	1963-1970		1971-1980		1981-1990		1991-2001		2002-2010		2011-2018	
	Н	М	Н	М	Н	М	Н	М	Н	М	Н	М
Алин Поток	10,8	8,3	7,0	12,5	8,5	15,9	6,7	23,9	6,1	28,2	2,4	39,4
Биоска	18,2	8,8	19,3	13,8	12,8	21,6	9,4	20,0	7,1	20,8	4,1	23,8
Бранешци	8,0	5,5	8,3	8,5	10,0	15,5	7,6	15,1	7,0	15,4	8,4	15,6
Бурађа	12,2	4,8	10,9	6,7	4,1	13,0	3,8	17,6	2,7	14,5	3,1	16,4
Витаси	8,2	6,9	0,5	1,6	1,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,9	0,0	0,0
Врутци	18,3	11,4	5,5	10,5	3,9	9,1	0,7	10,1	0,5	7,2	1,1	11,4
Голово	8,8	7,1	5,3	8,3	4,2	16,8	4,1	26,6	5,5	26,9	2,8	43,0
Г. Бела Река	8,1	8,2	10,5	8,5	13,4	14,7	10,1	28,3	3,9	22,3	3,4	25,7
Гостиље	11,0	9,6	7,4	11,3	7,7	21,2	6,4	23,1	3,0	43,7	8,2	50,2
Доброселица	10,9	7,4	9,9	9,6	3,5	16,1	5,7	18,4	3,7	27,3	1,2	26,3
Д. Бела Река	16,9	10,4	9,8	8,6	8,7	9,3	2,8	9,8	10,2	13,4	4,7	27,4
Драглица	12,9	11,0	12,0	14,0	11,1	16,9	9,5	16,4	2,3	18,3	6,2	32,2
Дренова	5,7	8,4	7,7	11,3	2,8	13,0	1,0	22,4	6,2	29,8	0,0	26,4
Жељине	11,6	5,1	12,9	9,6	6,8	13,3	2,1	12,4	2,9	32,6	1,3	29,9
Златибор	-	-	-	-	18,4	5,2	14,3	6,4	13,4	8,2	9,6	7,1
Јабланица	14,7	7,5	8,0	7,2	9,6	11,2	6,7	15,4	5,2	22,7	4,6	26,2
Јасеново	15,2	7,7	17,0	7,2	24,2	13,8	14,5	14,7	11,2	17,5	2,3	31,8
Кесеровина	10,7	6,0	2,8	3,5	0,4	0,4	0,0	2,7	0,0	7,8	0,0	2,3
Котроман	6,2	9,4	1,1	6,9	0,6	9,8	0,0	0,5	0,0	0,8	0,0	0,0
Кремна	23,2	14,8	23,6	14,1	17,6	16,9	19,1	54,7	13,5	62,4	7,5	53,6
Крива Река	11,2	8,4	10,9	9,4	10,4	11,6	6,9	11,4	6,8	15,8	8,7	14,6
Кршање	8,4	7,5	1,6	7,8	0,3	5,6	0,0	1,9	0,0	0,6	0,0	0,0
Кућани	17,3	10,2	11,1	7,4	4,8	10,7	3,7	15,4	4,2	25,0	1,7	17,6
Љубиш	13,3	7,6	8,6	10,2	7,5	13,2	9,9	17,7	7,3	22,1	6,8	28,1
Мачкат	11,2	8,3	11,7	11,1	14,2	10,3	10,9	10,5	10,2	11,7	9,9	9,5
Мокра Гора	12,7	2,4	15,8	27,1	17,5	52,4	8,4	27,3	14,5	58,4	8,5	40,8
Мушвете	6,9	7,6	6,2	7,6	9,3	20,1	7,7	20,2	6,2	17,1	8,8	19,6
Негбина	12,9	6,3	8,2	9,4	12,0	14,5	6,5	17,2	10,2	10,7	2,0	25,2
Ојковица	14,8	7,8	6,6	8,2	2,7	11,2	2,7	16,4	1,1	27,5	3,8	28,8
Пањак	14,5	8,4	3,3	7,0	0,6	5,5	0,0	1,5	0,0	2,1	0,0	0,5
Пеар	8,6	7,2	1,7	3,7	0,1	0,7	0,1	3,5	0,2	6,0	0,0	2,9
Радуша	8,9	7,6	0,9	1,1	0,3	0,2	0,1	1,4	0,0	0,5	0,0	0,0
Раковица	8,0	6,4	4,3	7,4	1,1	7,9	0,0	9,8	4,7	17,1	4,3	24,4
Рожанство	8,9	6,5	9,5	13,6	11,2	16,9	6,0	15,8	7,6	19,8	9,6	21,6
Рудине	7,9	6,5	4,3	12,0	4,7	16,3	8,9	31,2	14,6	51,4	3,8	32,4
Саиновина	11,2	7,4	0,7	1,5	0,1	0,1	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Семегњево	14,6	8,5	8,6	9,3	5,1	13,3	4,6	24,2	2,8	41,8	0,0	31,7
Сеништа	9,3	6,1	9,4	10,0	3,8	17,3	4,2	18,5	1,0	13,7	0,0	25,3
Сирогојно	12,8	9,0	15,0	8,7	11,7	10,6	8,8	13,6	7,1	19,9	7,2	18,6
Стрмац	10,9	7,4	0,2	1,4	0,4	0,9	3,3	16,0	7,2	30,5	1,0	40,5
Стубло	20,4	4,3	9,5	8,3	3,8	14,1	5,7	16,5	2,9	24,3	1,3	30,6
Трипкова	11,8	7,8	8,9	10,6	5,3	15,7	4,8	14,7	4,6	19,8	1,4	27,8
Трнава	10,1	6,4	6,2	6,6	3,6	13,3	15,1	6,1	14,5	8,5	10,1	9,4
Чајетина	43,8	8,9	29,1	6,5	23,0	5,8	19,3	26,8	17,9	41,8	18,2	51,3
Шљивовица	19,7	9,2	24,4	24,1	33,5	40,4	19,3	26,8	17,9	41,8	18,2	51,3

Извор: ауторска обрада на основу Природног кретања становништва 196–2018. г. (документациони материјал)

**Прилог 7. Просечне стопе природног прираштаја по декадама на простору Златибора 1963–2018. г. (‰)**

<b>Насеље</b>	<b>1963–1970</b>	<b>1971–1980</b>	<b>1981–1990</b>	<b>1991–2001</b>	<b>2002–2010</b>	<b>2011–2018</b>
Алин Поток	2,5	-5,5	-7,4	-17,2	-22,1	-37,0
Биоска	9,4	5,5	-8,8	-10,6	-13,7	-19,7
Бранешци	2,5	-0,2	-5,5	-7,5	-8,4	-7,2
Бурађа	7,4	4,2	-8,9	-13,8	-11,8	-13,3
Витаси	1,3	-1,1	1,0	-1,0	-0,9	0,0
Врутци	6,9	-5,0	-5,2	-9,4	-6,7	-10,3
Голово	1,7	-3,0	-12,6	-22,5	-21,4	-40,2
Г. Бела Река	-0,1	2,0	-1,3	-18,2	-18,4	-22,3
Гостиље	1,4	-3,9	-13,5	-16,7	-40,7	-42,0
Доброселица	3,5	0,3	-12,6	-12,7	-23,6	-25,1
Д. Бела Река	6,5	1,2	-0,6	-7,0	-3,2	-22,7
Драглица	1,9	-2,0	-5,8	-6,9	-16,0	-26,0
Дренова	-2,7	-3,6	-10,2	-21,4	-23,6	-26,4
Жељине	6,5	3,3	-6,5	-10,3	-29,7	-28,6
Златибор	-	-	13,2	7,9	5,2	2,5
Јабланица	7,2	0,8	-1,6	-8,7	-17,5	-21,6
Јасеново	7,5	9,8	10,4	-0,2	-6,3	-29,5
Кесеровина	4,7	-0,7	0,0	-2,7	-7,8	-2,3
Котроман	-3,2	-5,8	-9,2	-0,5	-0,8	0,0
Кремна	8,4	9,5	0,7	-35,6	-48,9	-46,1
Крива Река	2,8	1,5	-1,2	-4,5	-9,0	-5,9
Кршање	0,9	-6,2	-5,3	-1,9	-0,6	0,0
Кућани	7,1	3,7	-5,9	-11,7	-20,8	-15,9
Љубиш	5,7	-1,6	-5,7	-7,8	-14,8	-21,3
Мачкат	2,9	0,6	3,9	0,4	-1,5	0,4
Мокра Гора	10,3	-11,3	-34,9	-18,9	-43,9	-32,3
Мушвете	-0,7	-1,4	-10,8	-12,5	-10,9	-10,8
Негбина	6,6	-1,2	-2,5	-10,7	-0,5	-23,2
Ојковица	7,0	-1,6	-8,5	-13,7	-26,4	-25,0
Пањак	6,1	-3,7	-4,9	-1,5	-2,1	-0,5
Пеар	1,4	-2,0	-0,6	-3,4	-5,8	-2,9
Радуша	1,3	-0,2	0,1	-1,3	-0,5	0,0
Раковица	1,6	-3,1	-6,8	-9,8	-12,4	-20,1
Рожанство	2,4	-4,1	-5,7	-9,8	-12,2	-12,0
Рудине	1,4	-7,7	-11,6	-22,3	-36,8	-28,6
Саиновина	3,8	-0,8	0,0	-0,5	0,0	0,0
Семегњево	6,1	-0,7	-8,2	-19,6	-39,0	-31,7
Сеништа	3,2	-0,6	-13,5	-14,3	-12,7	-25,3
Сирогојно	3,8	6,3	1,1	-4,8	-12,8	-11,4
Стрмац	3,5	-1,2	-0,5	-12,7	-23,3	-39,5
Стубло	16,1	1,2	-10,3	-10,8	-21,4	-29,3
Трипкова	4,0	-1,7	-10,4	-9,9	-15,2	-26,4
Трнава	3,7	-0,4	-9,7	9,0	6,0	0,7
Чајетина	34,9	22,6	17,2	-7,5	-23,9	-33,1
Шљивица	10,5	0,3	-6,9	-7,5	-23,9	-33,1

Извор: ауторска обрада на основу Природног кретања становништва 196–2018. г. (документациони материјал)

**Прилог 8. Просечне стопа миграционог салда на простору Златибора 1971–2011. г. (%)**

Насеље	1961–1971	1971–1981	1981–1991	1991–2002	2002–2011
Алин Поток	-30,4	-12,2	-21,3	-8,6	-6,5
Биоска	-25,2	-33,4	-10,5	1,4	0,0
Бранешци	-25,8	-8,8	-4,5	3,8	6,0
Бурађа	-35,6	-16,2	-11,3	0,6	-14,0
Витаси	-16,4	-24,9	-23,4	-22,0	-52,0
Вругци	-18,8	-20,9	-37,5	-9,3	-28,7
Голово	-19,1	-19,5	-20,3	-9,7	-5,3
Г. Бела Река	-18,6	-26,4	-20,1	-1,8	-15,7
Гостиље	-32,6	-23,6	-12,0	-13,2	-0,8
Доброселица	-26,2	-25,1	-19,1	-12,7	9,7
Д. Бела Река	-21,2	-25,7	-16,3	-15,3	-6,1
Драглица	-30,9	-20,3	-29,2	4,0	-26,4
Дренова	-21,8	-8,3	-8,7	-7,7	-11,8
Жељине	-19,1	-16,4	-6,2	-22,5	-11,7
Златибор	-	22,2	18,7	23,0	15,5
Јабланица	-1,6	-30,6	-13,3	-12,9	-11,6
Јасеново	-28,9	-14,4	-20,7	-32,4	-39,3
Кесеровина	-9,4	-13,9	-17,0	-17,0	-14,6
Котроман	-16,0	-7,3	-35,2	64,0	-40,0
Кремна	-26,4	-7,2	6,9	12,6	34,7
Крива Река	-14,2	-5,9	-1,6	-2,2	9,5
Кршање	-27,3	-19,2	-38,4	-32,6	-42,9
Кућани	-7,0	-12,7	-13,7	-6,6	10,0
Љубиш	-24,8	-21,6	-17,7	-10,9	-17,5
Мачкат	-4,8	-5,0	4,2	18,2	13,0
Мокра Гора	-19,3	-27,7	-1,0	-8,5	13,8
Мушвете	-19,7	-9,3	-11,8	2,8	-3,9
Негбина	-30,9	-26,9	-16,4	3,0	-24,4
Ојковица	-32,5	-33,5	-16,8	-15,3	-3,4
Пањак	-16,0	-18,7	-31,1	-27,7	-21,8
Пеар	-21,2	-3,8	-36,6	-12,6	-5,3
Радушa	-9,3	-17,5	-20,9	-24,8	-34,0
Раковица	-19,0	-31,2	-14,5	-18,2	-45,9
Рожанство	-27,8	-18,0	-9,1	-4,0	-7,1
Рудине	-25,1	-18,8	-23,7	4,5	17,8
Саиновина	3,6	-20,6	-33,1	7,0	-23,7
Семегњево	-12,5	-34,0	-26,2	-8,4	-17,3
Сеништа	-37,2	-25,6	-13,7	-10,6	-9,9
Сирогојно	-18,4	-14,0	-6,3	-4,5	-7,9
Стрмац	-20,2	-25,5	-20,8	4,1	-27,5
Стубло	-32,8	-23,7	-32,0	-17,4	-30,2
Трипкова	-19,4	-17,5	-25,5	-13,9	-2,3
Трнава	-16,7	-15,3	-15,8	0,1	-21,1
Чајетина	14,0	15,9	20,6	9,6	0,9
Шљивовица	-35,8	-27,5	24,6	-2,8	0,6

Извор: ауторска обрада на основу: Migraciona obeležja (1966., књ. XII); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Dokumentacioni materijal (1991); Migraciona obeležja (2004., књ. 8); Становништво према миграционим обележјима (2011) – документациони материјал; Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20)



Прилог 9. Структура становништва Златибора према месту рођења 1961–2011. г. (%)

Насеље	1961		1971		1981		1991		2002		2011	
	аут.	дос.	аут.	дос.	аут.	дос.	аут.	дос.	аут.	дос.	аут.	дос.
Алин Поток	82,2	17,8	78,4	21,6	77,5	22,5	78,2	21,8	71,3	28,7	71,6	28,4
Биоска	79,4	20,6	75,9	24,1	80,4	19,6	80,1	19,9	76,2	23,8	66,6	33,4
Бранешци	80,7	19,3	77,5	22,5	75,6	24,4	73,9	26,1	73,5	26,5	73,0	27,0
Бурађа	78,6	21,4	79,1	20,9	86,2	13,8	74,0	26,0	62,6	37,4	70,0	30,0
Витаси	78,3	21,7	77,3	22,7	81,9	18,1	84,1	15,9	73,4	26,6	70,9	29,1
Врутци	81,4	18,6	80,3	19,7	72,3	27,7	73,0	27,0	77,0	23,0	68,1	31,9
Голово	81,8	18,2	74,3	25,7	69,9	30,1	62,6	37,4	84,0	16,0	58,6	41,4
Г. Бела Река	81,0	19,0	81,6	18,4	83,4	16,6	75,4	24,6	54,7	45,3	80,0	20,0
Гостиље	85,6	14,4	86,1	13,9	83,3	16,7	82,0	18,0	82,6	17,4	73,1	26,9
Доброселица	90,5	9,5	85,2	14,8	85,1	14,9	79,8	20,2	70,9	29,1	68,9	31,1
Д. Бела Река	90,0	10,0	82,2	17,8	83,2	16,8	73,2	26,8	75,6	24,4	72,0	28,0
Драглица	77,6	22,4	78,4	21,6	72,7	27,3	71,0	29,0	68,1	31,9	64,7	35,3
Дренова	81,2	18,8	71,9	28,1	66,7	33,3	66,0	34,0	65,9	34,1	65,6	34,4
Жељине	77,4	22,6	76,5	23,5	71,2	28,8	63,4	36,6	70,6	29,4	66,0	34,0
Златибор	-	-	-	-	29,4	70,6	84,7	15,3	32,7	67,3	33,5	66,5
Јабланица	83,3	16,7	74,6	25,4	84,4	15,6	70,4	29,6	85,7	14,3	76,0	24,0
Јасеново	75,6	24,4	70,3	29,7	83,6	16,4	63,6	36,4	63,6	36,4	56,9	43,1
Кесеровина	84,1	15,9	80,9	19,1	82,3	17,7	79,7	20,3	72,5	27,5	76,1	23,9
Котроман	62,5	37,5	60,5	39,5	82,1	17,9	81,8	18,2	50,0	50,0	73,2	26,8
Кремна	70,7	29,3	72,1	27,9	83,1	16,9	78,1	21,9	53,8	46,2	65,1	34,9
Крива Река	78,4	21,6	76,9	23,1	77,1	22,9	78,1	21,9	71,3	28,7	63,0	37,0
Кршање	84,6	15,4	84,2	15,8	69,5	30,5	76,1	23,9	70,7	29,3	71,3	28,7
Кућани	77,1	22,9	78,8	21,2	79,5	20,5	74,7	25,3	75,0	25,0	74,3	25,7
Љубиш	83,9	16,1	82,8	17,2	79,0	21,0	66,0	34,0	80,1	19,9	75,3	24,7
Мачкат	78,4	21,6	72,0	28,0	63,9	36,1	70,9	29,1	56,8	43,2	51,2	48,8
Мокра Гора	76,3	23,7	80,1	19,9	79,9	20,1	77,5	22,5	78,3	21,7	67,9	32,1
Мушвете	80,6	19,4	77,3	22,7	72,8	27,2	39,8	60,2	71,1	28,9	64,9	35,1
Негбина	80,3	19,7	81,2	18,8	79,4	20,6	72,1	27,9	69,5	30,5	68,2	31,8
Ојковица	84,3	15,7	88,0	12,0	82,0	18,0	69,9	30,1	73,1	26,9	69,9	30,1
Пањак	81,6	18,4	79,9	20,1	82,5	17,5	77,3	22,7	78,9	21,1	72,6	27,4
Пеар	83,7	16,3	81,7	18,3	86,5	13,5	85,8	14,2	74,0	26,0	68,4	31,6
Радуша	81,0	19,0	77,6	22,4	83,5	16,5	82,8	17,2	66,0	34,0	76,0	24,0
Раковица	81,8	18,2	85,5	14,5	76,6	23,4	82,4	17,6	96,3	3,7	83,3	16,7
Рожанство	82,9	17,1	80,0	20,0	76,2	23,8	76,1	23,9	74,0	26,0	69,5	30,5
Рудине	79,4	20,6	75,8	24,2	75,4	24,6	65,1	34,9	63,5	36,5	57,6	42,4
Саиновина	79,8	20,2	68,4	31,6	76,7	23,3	75,6	24,4	18,3	81,7	65,3	34,7
Семегњево	81,9	18,1	66,4	33,6	78,4	21,6	77,9	22,1	86,0	14,0	71,6	28,4
Сеништа	84,4	15,6	79,0	21,0	82,7	17,3	71,9	28,1	63,4	36,6	60,3	39,7
Сирогојно	84,8	15,2	76,3	23,7	74,5	25,5	74,1	25,9	67,5	32,5	63,8	36,2
Стрмац	77,6	22,4	76,5	23,5	78,2	21,8	80,5	19,5	63,2	36,8	73,8	26,2
Стубло	83,4	16,6	96,3	3,7	82,7	17,3	77,7	22,3	86,9	13,1	70,3	29,7
Трипкова	81,2	18,8	78,1	21,9	75,4	24,6	72,4	27,6	70,4	29,6	68,0	32,0
Трнава	82,0	18,0	78,6	21,4	76,4	23,6	72,1	27,9	70,6	29,4	66,0	34,0
Чајетина	46,1	53,9	41,1	58,9	39,0	61,0	35,8	64,2	42,1	57,9	41,4	58,6
Шљивовица	83,2	16,8	81,2	18,8	78,6	21,4	78,8	21,2	77,1	22,9	68,4	31,6

Извор: Migraciona obeležja (1966., knj. XII); Dokumentacioni materijal (1971. i 1981.); Документациони материјал (1991); Миграциона обележја (2004., књ. 8); Становништво према миграционим обележјима (2011) – документациони материјал);

**Прилог 10. Становништво Златибора према периоду имиграције (%)**

<b>Насеље</b>	<b>до 1980.</b>	<b>1981-85</b>	<b>1986-90</b>	<b>1991-95</b>	<b>1996-00</b>	<b>2001-05</b>	<b>2006-</b>	<b>непозн.</b>
Алин Поток	0,9	0,8	0,3	0,8	0,1	0,8	0,2	0,3
Биоска	2,3	1,1	0,9	1,8	2,1	2,1	0,5	0,8
Бранешци	2,0	2,7	3,5	1,6	2,8	1,8	1,3	5,6
Бурађа	0,9	0,3	1,4	0,5	0,5	0,7	0,3	1,2
Витаси	0,8	0,5	0,3	0,1	0,5	0,8	0,8	0,0
Врутци	1,0	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,4	0,7
Голово	1,3	0,3	0,0	0,7	0,4	0,3	1,6	0,2
Г. Бела Река	1,1	0,8	0,3	0,7	0,5	1,4	0,7	0,7
Гостиље	1,1	0,3	0,6	1,1	0,3	0,7	0,6	0,5
Доброселица	1,3	0,4	1,1	1,5	1,3	2,1	1,5	1,8
Д. Бела Река	1,2	0,7	0,3	0,7	0,3	0,4	0,2	0,8
Драглица	1,5	1,2	0,8	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Дренова	0,6	0,1	0,2	0,3	0,0	0,1	0,2	1,2
Жељине	0,7	0,1	0,3	0,3	0,3	0,3	0,0	0,8
Златибор	15,8	17,6	24,4	30,9	29,4	30,8	23,2	28,7
Јабланица	2,6	1,3	0,9	0,8	1,2	1,1	3,0	3,1
Јасеново	0,3	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,2
Кесеровина	1,7	0,9	2,0	1,1	0,7	0,4	1,0	1,3
Котроман	0,4	0,1	0,9	0,8	0,4	0,1	0,3	0,2
Кремна	2,9	2,1	2,3	2,5	3,2	3,0	2,8	2,8
Крива Река	3,3	3,5	4,3	5,9	5,3	4,0	4,8	17,8
Кршање	0,5	0,1	0,2	0,1	0,4	0,3	0,8	0,0
Кућани	1,3	0,7	0,3	0,4	0,4	0,4	0,2	0,7
Љубиш	2,4	0,8	1,2	1,1	1,1	1,4	0,9	0,2
Мачкат	3,3	7,1	5,3	5,1	4,9	6,6	8,6	6,8
Мокра Гора	2,2	1,7	1,4	2,9	1,5	2,8	2,2	1,5
Мушвете	1,2	0,5	0,3	0,9	2,1	0,8	0,8	0,7
Негбина	1,9	0,9	1,2	1,6	0,5	1,2	0,7	0,7
Ојковица	1,3	1,3	0,5	0,3	0,1	0,1	0,6	0,5
Пањак	0,5	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,1	0,3
Пеар	2,4	1,3	0,8	0,4	1,1	0,6	1,2	0,0
Радуша	1,6	0,3	1,2	0,4	0,7	0,7	1,3	0,3
Раковица	0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0
Рожанство	1,7	1,2	2,3	0,8	0,7	0,8	1,7	1,2
Рудине	0,6	0,1	0,0	0,7	0,8	1,7	1,5	0,3
Саиновина	2,1	3,6	3,2	4,5	2,1	4,1	2,2	1,0
Семегњево	0,7	0,3	0,0	0,4	0,0	0,8	0,4	2,6
Сеништа	1,5	0,3	0,5	0,4	0,3	1,1	1,2	1,3
Сирогојно	3,4	3,1	1,8	3,2	1,7	1,5	2,3	2,3
Стрмац	0,8	0,8	0,6	0,5	0,5	0,6	1,1	0,3
Стубло	0,9	0,0	0,2	0,4	0,1	0,0	0,4	0,0
Трипкова	1,7	0,7	0,9	0,8	0,5	0,4	0,8	2,0
Трнава	1,5	1,1	0,3	0,1	0,3	0,6	0,0	0,3
Чајетина	21,2	36,3	30,2	21,5	28,5	20,2	24,7	6,9
Шљивовица	1,7	2,3	2,6	0,9	2,0	1,7	1,9	1,2

Извор: Досељено становништво према подручју са којег се доселило, времену досељења и полу (Попис 2011. г.)

**Прилог 11. Дневни мигранти и удео у укупној популацији 1981., 2002. и 2011. г.**

Насеље	1981		2002		2011	
	бр.	%	бр.	%	бр.	%
Алин Поток	77	17,5	32	13,1	33	17,4
Биоска	212	23,2	91	16,4	73	17,3
Бранешци	209	24,4	126	16,9	253	34,3
Бурађа	35	10,0	56	21,7	25	12,1
Витаси	98	19,9	74	24,6	54	30,2
Врутци	93	18,1	34	15,3	17	12,3
Голово	75	17,4	18	8,5	19	11,2
Г. Бела Река	34	9,6	5	2,2	12	7,3
Гостиље	73	11,6	12	3,5	23	9,5
Доброселица	129	17,2	33	8,1	75	20,4
Д. Бела Река	23	5,1	6	2,1	13	5,1
Драглица	30	7,9	27	10,5	25	14,5
Дренова	25	11,0	4	3,0	15	15,6
Жељине	28	10,9	4	2,6	9	8,5
Златибор	129	10,4	325	13,9	329	11,7
Јабланица	179	13,0	21	2,3	73	10,3
Јасеново	20	4,5	2	0,7	7	4,0
Кесеровина	182	20,5	112	19,0	115	25,4
Котроман	14	9,7	4	2,2	49	39,8
Кремна	136	13,6	105	14,4	91	13,7
Крива Река	175	13,9	179	15,8	288	24,9
Кршање	45	10,7	26	15,6	15	13,9
Кућани	39	10,2	14	5,5	32	13,3
Љубиш	83	7,5	21	3,0	30	5,8
Мачкат	148	24,4	218	27,0	245	27,1
Мокра Гора	87	10,0	116	19,2	42	7,7
Мушвете	88	22,8	82	29,6	68	28,1
Негбина	68	10,3	37	7,8	18	5,1
Ојковица	91	17,5	56	19,3	19	8,4
Пањак	25	11,0	25	22,9	26	31,0
Пеар	162	20,7	58	13,4	27	7,3
Радуша	213	24,3	103	19,7	65	17,3
Раковица	19	10,3	5	4,6	6	10,0
Рожанство	74	11,9	55	12,0	69	17,8
Рудине	68	24,6	21	13,2	31	21,5
Саиновина	267	25,4	108	13,3	229	35,4
Семегњево	134	22,6	13	4,3	19	10,4
Сеништа	74	15,6	21	8,0	18	8,4
Сирогојно	35	3,9	12	1,6	58	9,2
Стрмац	88	24,6	48	16,2	84	37,3
Стубло	83	17,5	11	5,1	8	6,3
Трипкова	168	23,3	39	10,5	63	20,8
Трнава	102	25,1	17	6,0	24	12,0
Чајетина	141	7,9	409	12,9	761	22,8
Шљивовица	99	18,4	58	10,1	77	16,3

Извор: Dokumentacioni materijal (1981); Дневне миграције активног становништва које обавља занимање и дневне миграције ученика и студената по полу (2002); Дневне миграције економски активног становништва које обавља занимање и дневне миграције ученика и студената по полу (2011) – документациони материјал

Прилог 12. Основни подаци о насељима на простору Златибора

Месна заједница	Катастарска општина	Насеље	Површина (km <sup>2</sup> )	%
Алин Поток	Алин Поток	Алин Поток	24,68	2,24
Биоска	Биоска	Биоска	18,18	1,65
		Кесеровина	11,39	1,03
		Пеар	13,86	1,26
Бела Река	Бела Река	Г. Бела Река	14,42	1,31
		Д. Бела Река	16,34	1,48
Бранешци	Бранешци	Бранешци	34,93	3,17
Врутци	Врутци	Врутци	7,99	0,73
Голово	Чајетина	Голово	11,68	1,06
Гостиље	Гостиље	Гостиље	22,19	2,02
		Раковица	16,20	1,47
Драглица	Драглица	Драглица	32,36	2,94
	Сеништа	Сеништа	24,82	2,26
Доброселица	Доброселица	Доброселица	56,88	5,17
Златибор	Чајетина	Златибор	39,32	3,57
Јабланица	Јабланица	Јабланица	101,28	9,20
Јасеново	Јасеново	Јасеново	12,41	1,13
	Кућани	Кућани	14,65	1,33
	Ојковица	Ојковица	23,19	2,11
Кремна	Кремна	Витаси	7,19	0,65
	Кремна	Кремна	65,01	5,91
	Мокра Гора	Радуша	27,83	2,53
	Мокра Гора	Стрмац	17,31	1,57
Крива Река	Крива Река	Крива Река	25,63	2,33
Љубиш	Љубиш	Љубиш	53,54	4,86
Мачкат	Мачкат	Мачкат	10,76	0,98
Мокра Гора	Мокра Гора	Котроман	2,82	0,26
	Мокра Гора	Кршање	32,99	3,00
	Мокра Гора	Мокра Гора	47,74	4,34
	Мокра Гора	Пањак	23,59	2,14
Мушвете	Чајетина	Мушвете	14,48	1,32
Негбина	Бурађа	Бурађа	11,66	1,06
	Негбина	Негбина	27,84	2,53
Рожанство	Рожанство	Рожанство	18,42	1,67
Рудине	Чајетина	Рудине	12,84	1,17
Семегњево	Семегњево	Семегњево	59,55	5,41
Сирогојно	Дренова	Дренова	6,12	0,56
	Жељине	Жељине	6,09	0,55
	Сирогојно	Сирогојно	19,14	1,74
Стубло	Стубло	Стубло	30,73	2,79
Трипкова	Трипкова	Трипкова	17,07	1,55
Трнава	Трнава	Трнава	8,47	0,77
Чајетина	Чајетина	Чајетина	5,61	0,51
Шљивовица	Шљивовица	Саиновина	31,39	2,85
	Шљивовица	Шљивовица	19,91	1,81
<b>Укупно</b>			<b>1.100,51</b>	<b>100,00</b>

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. г. (књ. 20); РЗС, 2020 (списак катастарских општина)

**Прилог 13.** Промена броја станова на простору Златибора и њихов удео у укупном броју 1971–2011. г.

Насеље	1971		1981		1991		2002		2011	
Алин Поток	121	1,6	124	1,6	112	1,3	93	1,1	111	1,1
Биоска	282	3,8	271	3,4	306	3,6	243	2,9	225	2,2
Бранешци	204	2,7	231	2,9	229	2,7	225	2,6	271	2,7
Бурађа	80	1,1	89	1,1	93	1,1	96	1,1	81	0,8
Витаси	143	1,9	151	1,9	169	2,0	110	1,3	99	1,0
Врутци	148	2,0	139	1,7	159	1,9	105	1,2	79	0,8
Голово	129	1,7	126	1,6	133	1,6	136	1,6	87	0,9
Г. Бела Река	93	1,2	94	1,2	99	1,2	91	1,1	69	0,7
Гостиље	198	2,7	185	2,3	176	2,1	145	1,7	175	1,7
Доброселица	212	2,8	241	3,0	198	2,3	189	2,2	229	2,3
Д. Бела Река	123	1,6	112	1,4	115	1,4	121	1,4	106	1,0
Драглица	104	1,4	102	1,3	92	1,1	89	1,0	73	0,7
Дренова	65	0,9	79	1,0	63	0,7	71	0,8	47	0,5
Жељине	63	0,8	78	1,0	68	0,8	61	0,7	50	0,5
Златибор	251	3,4	387	4,8	565	6,7	835	9,8	2.134	21,1
Јабланица	382	5,1	347	4,3	321	3,8	370	4,3	344	3,4
Јасеново	101	1,4	108	1,4	103	1,2	124	1,5	87	0,9
Кесеровина	220	2,9	224	2,8	278	3,3	201	2,4	174	1,7
Котроман	45	0,6	42	0,5	49	0,6	54	0,6	55	0,5
Кремна	269	3,6	302	3,8	314	3,7	278	3,3	358	3,5
Крива Река	283	3,8	323	4,0	332	3,9	317	3,7	368	3,6
Кршање	116	1,6	116	1,5	121	1,4	110	1,3	128	1,3
Кућани	79	1,1	80	1,0	80	0,9	70	0,8	74	0,7
Љубиш	288	3,9	302	3,8	272	3,2	254	3,0	266	2,6
Мачкат	134	1,8	150	1,9	183	2,2	224	2,6	300	3,0
Мокра Гора	268	3,6	255	3,2	286	3,4	313	3,7	308	3,0
Мушвете	100	1,3	101	1,3	103	1,2	99	1,2	95	0,9
Негбина	174	2,3	189	2,4	178	2,1	170	2,0	175	1,7
Ојковица	141	1,9	136	1,7	143	1,7	144	1,7	165	1,6
Пањак	54	0,7	57	0,7	49	0,6	55	0,6	52	0,5
Пеар	180	2,4	209	2,6	217	2,6	174	2,0	176	1,7
Радушa	224	3,0	242	3,0	286	3,4	204	2,4	192	1,9
Раковица	61	0,8	57	0,7	50	0,6	51	0,6	58	0,6
Рожанство	186	2,5	180	2,3	172	2,0	154	1,8	149	1,5
Рудине	97	1,3	102	1,3	84	1,0	99	1,2	94	0,9
Сайновина	295	4,0	279	3,5	192	2,3	214	2,5	231	2,3
Семегњево	187	2,5	150	1,9	145	1,7	144	1,7	154	1,5
Сеништа	149	2,0	148	1,9	127	1,5	119	1,4	100	1,0
Сирогојно	226	3,0	250	3,1	233	2,8	280	3,3	264	2,6
Стрмац	112	1,5	114	1,4	150	1,8	111	1,3	107	1,1
Стубло	98	1,3	124	1,6	85	1,0	83	1,0	83	0,8
Трипкова	189	2,5	200	2,5	179	2,1	188	2,2	147	1,5
Трнава	102	1,4	108	1,4	108	1,3	112	1,3	121	1,2
Чајетина	325	4,4	520	6,5	804	9,5	980	11,5	1.257	12,4
Шљивовица	157	2,1	170	2,1	219	2,6	218	2,6	194	1,9

Извор: Упоредни преглед броја домаћинстава и станова 1948–2011. г. (књ. 21)

**Прилог 14.** Индекси старења становништва Златибора 1961–2011. г.

<b>Насеље</b>	<b>1961</b>	<b>1971</b>	<b>1981</b>	<b>1991</b>	<b>2002</b>	<b>2011</b>
Алин Поток	0,27	0,67	1,26	2,13	3,80	4,94
Биоска	0,24	0,42	0,84	1,43	4,26	4,49
Бранешци	0,32	0,54	0,95	1,09	1,52	1,75
Бурађа	0,12	0,38	0,69	1,14	2,06	2,87
Витаси	0,35	0,52	1,30	2,02	3,10	2,96
Вругци	0,15	0,43	0,98	2,25	5,36	15,33
Голово	0,25	0,63	1,31	3,33	8,93	4,57
Г. Бела Река	0,17	0,37	0,85	1,52	1,45	3,25
Гостиље	0,31	0,65	1,37	2,67	3,34	4,69
Доброселица	0,28	0,54	0,92	2,39	5,78	3,91
Д. Бела Река	0,19	0,32	0,68	1,12	1,73	2,04
Драглица	0,26	0,66	0,78	1,42	2,55	4,00
Дренова	0,28	0,64	1,07	1,94	2,63	3,33
Жељине	0,24	0,49	0,66	1,37	4,06	5,10
Златибор	–	–	0,21	0,29	0,57	1,09
Јабланица	0,22	0,37	0,62	1,15	2,11	3,43
Јасеново	0,16	0,33	0,61	0,69	1,56	4,25
Кесеровина	0,22	0,34	0,74	1,22	1,75	2,31
Котроман	0,26	0,72	0,92	2,00	1,19	1,32
Кремна	0,2	0,44	0,69	1,16	1,91	2,81
Крива Река	0,32	0,53	0,75	0,94	1,38	1,57
Кршање	0,29	0,42	1,16	3,70	8,42	4,67
Кућани	0,2	0,41	0,57	1,28	1,64	2,00
Љубиш	0,22	0,37	0,63	1,74	2,16	2,43
Мачкат	0,31	0,50	0,57	0,59	0,67	0,95
Мокра Гора	0,25	0,50	0,88	1,23	2,06	2,39
Мушвете	0,23	0,68	1,16	1,59	1,61	2,00
Негбина	0,19	0,39	0,84	1,91	2,56	3,10
Ојковица	0,18	0,30	0,66	1,39	2,93	3,54
Пањак	0,24	0,27	0,74	1,53	3,92	5,50
Пеар	0,19	0,46	1,01	1,38	3,63	5,28
Радуша	0,30	0,49	0,97	1,87	3,31	4,92
Раковица	0,25	0,47	1,58	2,27	3,79	10,33
Рожанство	0,26	0,58	1,04	1,44	2,16	2,42
Рудине	0,29	0,61	2,58	13,00	13,75	3,95
Саиновина	0,25	0,37	0,70	0,97	1,16	1,82
Семегњево	0,22	0,44	0,80	2,42	4,52	54,50
Сеништа	0,17	0,45	0,97	2,29	5,86	7,06
Сирогојно	0,19	0,38	0,70	0,91	1,49	2,16
Стрмац	0,22	0,41	0,98	1,50	1,88	2,17
Стубло	0,23	0,36	0,51	1,33	4,37	13,83
Трипкова	0,27	0,56	1,01	2,24	3,71	4,24
Трнава	0,19	0,38	0,66	1,86	2,49	4,27
Чајетина	0,13	0,18	0,18	0,19	0,36	0,64
Шљивовица	0,21	0,41	0,92	1,53	2,06	2,22

Извор: ауторска обрада на основу: Pol i aktivnost (1965., knj. XI); Pol i starost – II deo (1973., knj. VIII); Dokumentacioni materijal (1981); Пол и старост (1993., књ. 4); Пол и старост (2003., књ. 2); Старост и пол (2011., књ. 2)



Прилог 15. Насеља на простору Златибора према стадијуму демографске старости 1961–2011. г.

Насеље	1961		1971			1981					1991					2002				2011		
	ДЗ	ПДС	ДЗ	ПДС	ДС	ДЗ	ПДС	ДС	ДДС	НДС	ДЗ	ПДС	ДС	ДДС	НДС	ПДС	ДС	ДДС	НДС	ДС	ДДС	НДС
Алин Поток	х				х				х					х					х			х
Биоска	х			х				х						х					х			х
Бранешци		х		х					х					х				х				х
Бурађа	х			х				х						х					х			х
Витаси		х			х				х						х				х			х
Вругци	х			х					х						х				х			х
Голово	х				х				х						х				х			х
Г. Бела Река	х			х					х						х				х			х
Гостиље		х			х				х						х				х			х
Доброселица	х			х					х						х				х			х
Д. Бела Река	х		х						х					х					х			х
Драглица	х			х					х						х				х			х
Дренова	х				х				х						х				х			х
Жељине	х			х					х						х				х			х
Златибор							х					х					х				х	
Јабланица	х			х					х					х					х			х
Јасеново	х			х					х					х					х			х
Кесеровина	х			х					х					х					х			х
Котроман		х			х				х					х					х			х
Кремна	х			х					х					х					х			х
Крива Река		х			х				х					х				х				х
Кршање	х			х					х						х				х			х
Кућани	х			х					х					х					х			х
Љубиш	х			х					х						х				х			х
Мачкат		х		х					х					х			х				х	
Мокра Гора	х			х					х					х					х			х
Мушвете	х				х				х						х				х			х
Негбина	х			х					х						х				х			х
Ојковица	х		х						х					х					х			х
Пањак	х		х						х						х				х			х
Пеар	х			х					х						х				х			х
Радуша				х					х						х				х			х
Раковица	х				х					х					х				х			х
Рожанство	х				х				х						х				х			х
Рудине		х			х					х					х				х			х
Саиновина	х			х					х					х				х				х

Насеље	1961		1971			1981					1991					2002				2011		
	ДЗ	ПДС	ДЗ	ПДС	ДС	ДЗ	ПДС	ДС	ДДС	НДС	ДЗ	ПДС	ДС	ДДС	НДС	ПДС	ДС	ДДС	НДС	ДС	ДДС	НДС
Семегњево	х			х					х					х				х				х
Сеништа	х			х					х					х				х				х
Сирогојно	х			х				х						х				х				х
Стрмац		х		х					х					х				х				х
Стубло	х		х					х						х				х				х
Трипкова		х		х					х					х				х				х
Трнава	х			х					х					х				х				х
Чајетина	х		х			х					х					х				х		
Шљивовица	х			х					х					х				х				х

Легенда; ДЗ – демографска зрелост; ПДС – праг демографске старости; ДС – демографска старост; ДДС – дубока демографска старост; НДС – најдубља демографска старост; Извор; ауторска обрада на основу Пописа становништва 1961–2011. г.

Прилог 16. Становништво према полној структури на простору Златибора 1961–2011. г.

Насеље	1961		1971		1981		1991		2002		2011	
	муш.	жене	муш.	жене	муш.	жене	муш.	жене	муш.	жене	муш.	жене
Алин Поток	340	361	252	275	224	216	162	165	120	124	96	94
Биоска	682	685	603	588	471	444	354	343	280	274	211	211
Бранешци	550	617	466	473	428	427	391	382	380	364	375	362
Бурађа	234	266	171	223	171	178	141	149	131	127	100	107
Витаси	360	372	341	298	260	232	207	188	168	133	94	85
Врутци	376	370	346	330	263	250	163	155	114	108	72	66
Голово	292	347	260	282	209	223	148	157	109	103	94	75
Г. Бела Река	265	291	229	223	179	176	145	136	112	112	83	82
Гостиље	521	619	390	447	294	333	226	254	160	184	115	127
Доброселица	603	594	498	473	379	373	273	268	192	213	189	178
Д. Бела Река	315	337	283	291	225	222	168	201	138	149	130	127
Драглица	306	320	236	242	189	192	123	150	127	130	87	86
Дренова	153	179	128	128	114	114	96	92	71	64	49	47
Жељине	169	166	151	142	132	125	110	116	78	75	57	49
Златибор	-	-	-	-	611	626	834	850	1159	1185	1361	1460
Јабланица	876	886	1043	821	704	678	615	572	468	456	359	350
Јасеново	268	293	231	231	226	219	178	207	128	144	81	93
Кесеровина	534	544	531	501	470	419	396	353	306	283	236	216
Котроман	100	100	87	80	69	76	46	42	83	99	57	66
Кремна	608	636	573	524	510	487	429	422	349	378	333	332
Крива Река	699	756	678	642	657	605	620	606	580	555	593	564
Кршање	325	375	262	290	211	208	124	131	85	82	57	51
Кућани	202	208	209	208	200	181	172	142	132	124	124	117
Љубиш	820	845	692	708	546	555	439	430	357	348	260	255
Мачкат	307	342	323	312	311	296	330	328	403	403	447	458
Мокра Гора	623	687	541	598	413	457	388	428	292	313	264	285
Мушвете	238	287	196	236	171	215	132	174	125	152	123	119
Негбина	569	543	417	462	322	338	261	256	248	227	182	170
Ојковица	478	475	364	385	258	263	195	211	140	150	115	111
Пањак	149	167	148	141	117	111	72	82	57	52	39	45
Пеар	502	506	409	426	394	389	276	261	211	222	187	183
Радуша	522	630	505	541	423	452	358	352	263	261	188	187
Раковица	144	169	128	134	85	99	74	74	54	54	34	26
Рожанство	478	512	391	385	320	302	272	260	235	222	194	193
Рудине	214	242	174	189	135	141	90	101	76	83	73	71
Саиновина	609	586	662	643	586	467	382	372	417	393	333	313
Семегњево	413	475	460	390	299	293	205	211	148	152	85	98
Сеништа	402	464	285	338	231	244	183	176	131	131	106	108
Сирогојно	541	558	480	482	437	453	416	428	384	379	318	312
Стрмац	257	294	232	236	173	184	147	140	140	156	108	117
Стубло	321	360	283	311	229	245	153	149	115	99	64	64
Трипкова	495	504	452	425	379	341	248	245	179	193	150	153
Трнава	258	269	242	236	206	200	148	165	138	144	92	108
Чајетина	568	541	991	1042	890	888	1280	1308	1517	1645	1590	1746
Шљивовица	433	459	349	359	271	266	325	320	291	282	243	229

Извор: Pol i aktivnost (1965., knj. XI); Pol i starost – II deo (1973., knj. VIII); Dokumentacioni materijal (1981); Пол и старост (1993., књ. 4); Пол и старост (2003., књ. 2); Старост и пол (2011., књ. 2)

**Прилог 17. Коэффициент економске зависности становништва Златибора 1961–2011. г.**

<b>Насеље</b>	<b>1961</b>	<b>1971</b>	<b>1981</b>	<b>1991</b>	<b>2002</b>	<b>2011</b>
Алин Поток	1,11	0,92	0,46	0,46	1,77	0,71
Биоска	1,13	0,97	0,55	0,54	1,63	1,18
Бранешци	1,25	0,90	0,48	0,54	0,68	1,64
Бурађа	1,22	0,84	0,37	0,40	1,80	2,61
Витаси	1,47	0,45	0,50	0,65	0,97	2,08
Вругци	1,34	0,73	0,48	0,76	1,29	1,82
Голово	1,11	0,65	0,43	1,07	1,01	2,03
Г. Бела Река	0,00	0,00	0,86	0,94	0,93	1,44
Гостиље	1,58	0,53	0,49	0,52	1,36	1,39
Доброселица	1,21	0,78	0,46	0,65	1,11	1,91
Д. Бела Река	1,24	0,73	0,46	0,54	1,30	1,43
Драглица	1,63	1,00	0,78	1,02	1,30	1,08
Дренова	1,08	0,88	0,88	0,71	1,64	1,00
Жељине	1,85	0,60	0,33	0,32	1,35	1,61
Златибор	1,12	0,98	0,40	0,54	1,18	1,04
Јабланица	1,58	0,65	0,39	1,01	4,13	2,89
Јасеново	1,09	0,87	0,41	0,70	1,23	1,07
Кесеровина	1,09	0,80	0,70	0,63	0,90	1,26
Котроман	1,15	0,61	0,49	1,10	0,91	1,88
Кремна	1,32	0,58	0,48	0,37	0,81	2,88
Крива Река	0,92	0,75	0,40	0,60	2,26	1,24
Кршање	0,79	1,28	0,43	0,52	1,76	0,85
Кућани	1,43	1,16	0,89	0,87	0,91	1,11
Љубиш	1,46	0,85	0,56	0,43	1,51	1,65
Мачкат	1,08	0,48	0,55	0,71	1,69	3,22
Мокра Гора	0,75	0,67	0,49	0,53	1,64	1,89
Мушвете	0,82	0,88	0,46	0,37	1,16	1,76
Негбина	0,90	0,53	0,48	0,71	1,20	2,76
Ојковица	1,03	0,70	0,51	0,66	1,31	1,56
Пањак	0,64	0,50	0,48	0,38	1,06	1,56
Пеар	0,89	0,66	0,50	0,46	1,90	1,91
Радуша	1,01	0,76	0,51	0,59	1,93	1,76
Раковица	0,84	0,62	0,53	0,87	2,74	1,52
Рожанство	0,97	1,74	0,85	1,38	1,56	2,20
Рудине	1,36	1,55	0,91	1,98	1,44	1,27
Саиновина	1,10	1,11	0,81	2,00	1,19	2,49
Семегњево	0,80	1,64	0,71	1,67	1,69	2,03
Сеништа	0,64	0,79	0,61	2,18	1,52	1,23
Сирогојно	0,87	1,28	0,53	1,33	0,86	1,63
Стрмац	1,35	2,48	1,79	1,84	1,56	1,67
Стубло	0,76	1,43	0,53	1,71	2,15	2,60
Трипкова	1,85	1,37	0,77	1,96	1,79	2,23
Трнава	1,10	0,93	0,62	1,83	1,41	3,20
Чајетина	0,96	1,55	0,66	1,63	1,74	1,12
Шљивовица	0,93	1,59	0,75	1,50	1,45	1,81

Извор: Aktivnost i delatnost (1965., knj. XIV); Poljoprivredno stanovništvo (1973., knj. XI); Stalno stanovništvo, stanovništvo u zemlji i osnovni skupovi stanovništva u zemlji, po mestu stalnog stanovanja (1984., tabela 194); Aktivnost i пол (1994., књ. 7); Aktivnost i пол (2003., књ. 5); Становништво према економској активности и полу (2011) – документациони материјал

Прилог 18. Земљиште на простору Златибора према категоријама коришћења 2012. г. (ha)

Насеље	оранице и баште	воћњаци	виногради	остало	ливаде и пашњаци	неискоришћено	шумско	остало	печурке
Алин Поток	8,8	35,0	0,0	0,0	497,8	88,4	221,6	12,3	0,0
Биоска	54,4	75,7	0,0	0,6	426,3	78,6	223,7	23,1	0,0
Бранешци	20,4	94,8	0,0	0,0	913,1	5,4	227,8	35,6	0,0
Бурађа	126,2	54,3	0,0	0,0	402,0	10,0	123,1	25,0	0,0
Витаси	6,5	10,2	0,0	0,0	194,2	40,5	178,2	15,3	0,0
Врутци	9,7	21,1	0,0	0,0	126,8	17,8	67,2	6,7	0,0
Голово	3,4	44,5	0,0	0,0	535,5	9,5	203,4	21,8	0,0
Г. Бела Река	133,0	34,5	0,0	0,0	303,9	4,9	198,5	15,0	0,0
Гостиље	24,2	65,0	0,0	0,0	589,6	38,6	186,9	16,9	0,0
Доброселица	14,5	53,8	0,0	0,3	987,1	1.222,4	192,6	33,1	0,0
Д. Бела Река	198,2	81,7	0,0	0,0	385,2	2,3	240,5	28,8	0,0
Драглица	73,0	66,6	0,0	0,0	680,4	42,7	149,7	15,1	0,0
Дренова	7,5	21,1	0,0	0,0	168,3	16,4	74,1	6,4	0,0
Жељине	8,2	13,5	0,0	0,0	181,8	47,9	60,5	4,0	0,0
Златибор	15,3	17,2	0,0	0,6	4.197,5	35,1	514,0	15,4	0,0
Јабланица	10,7	54,7	0,0	0,0	1.739,5	279,7	1.335,0	77,7	0,0
Јасеново	226,7	23,1	0,0	0,0	272,0	28,9	151,4	25,4	0,0
Кесеровина	99,9	43,5	0,0	0,0	364,3	4,3	119,1	8,1	0,0
Котроман	1,5	16,2	0,0	0,0	73,7	40,1	64,3	4,6	0,0
Кремна	44,1	56,3	0,0	0,0	765,6	110,3	386,3	22,6	0,0
Крива Река	361,3	167,8	0,0	0,0	1.010,5	7,7	474,1	59,8	0,0
Кршање	1,6	18,2	0,0	0,0	224,4	73,0	176,0	8,3	0,0
Кућани	187,9	40,5	0,0	0,0	461,1	9,7	266,9	52,7	0,0
Љубиш	22,9	59,0	0,0	0,0	1.095,2	472,5	305,5	29,8	0,0
Мачкат	59,7	32,5	0,0	0,0	459,9	37,3	173,3	40,4	0,0
Мокра Гора	10,5	70,1	0,0	0,0	519,3	207,8	318,8	22,6	0,0
Мушвете	8,2	20,4	0,0	0,0	424,2	18,1	160,6	19,1	0,0
Негбина	115,8	80,8	0,0	0,0	558,0	52,5	111,4	33,9	0,0
Ојковица	237,9	86,3	0,0	0,0	575,6	34,2	161,4	39,2	0,0
Пањак	1,2	20,9	0,0	0,0	162,1	57,9	25,5	4,1	0,0
Пеар	85,7	70,0	0,0	0,0	396,1	28,1	182,2	13,7	0,0
Радуша	26,8	23,1	0,0	0,0	596,5	14,3	146,8	18,2	0,0
Раковица	4,4	10,2	0,0	0,0	146,9	26,4	55,7	2,1	0,0
Рожанство	75,6	69,0	0,0	0,0	516,0	36,0	282,5	25,7	0,0
Рудине	22,2	14,1	0,0	0,0	342,6	7,3	45,0	11,4	0,0
Саиновина	21,4	45,6	0,0	0,0	661,4	6,8	296,9	116,7	0,0

Насеље	оранице и баште	воћњаци	виногради	остало	ливаде и пашњаци	неискоришћено	шумско	остало	печурке
Семегњево	15,1	17,4	0,1	0,0	777,1	373,8	450,1	37,9	0,0
Сеништа	56,2	92,0	0,0	0,0	448,4	3,7	102,2	11,2	48,0
Сирогојно	52,1	67,2	0,0	0,0	1.152,9	74,6	233,5	20,2	0,0
Стрмац	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Стубло	3,4	14,4	0,0	0,3	446,5	60,4	205,7	58,5	0,0
Трипкова	57,4	136,0	0,0	0,0	473,2	21,1	253,5	36,8	600,0
Трнава	8,6	33,4	0,0	0,0	241,7	23,4	98,3	13,4	0,0
Чајетина	4,0	12,8	0,0	0,0	3.070,5	1.867,5	967,3	218,0	50,0
Шљивица	33,8	112,6	0,0	0,0	705,2	52,2	356,2	21,6	0,0

Извор: Земљиште према категоријама коришћења (Попис пољопривреде 2012).



Прилог 19. Површине под ратарским културама на простору Златибора 2012. г. (ha)

Насеље	пшеница	раж	јечам	овас	кукуруз	остало	грашак	пасуљ	остало	кромпир
Алин Поток	0,5	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,1	0,0	5,6
Биоска	5,4	0,0	0,0	2,6	5,3	1,6	0,0	0,2	0,0	16,3
Бранешци	6,3	0,0	1,5	3,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,4
Бурађа	15,9	5,8	10,6	17,6	0,7	1,8	0,0	0,9	0,0	34,1
Витаси	2,7	0,0	0,0	0,4	2,4	0,0	0,0	0,1	0,0	1,0
Врутци	1,5	0,0	0,0	1,2	1,6	1,1	0,0	0,1	0,0	3,2
Голово	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,2	0,0	-
Г. Бела Река	2,4	0,0	1,4	15,7	0,4	0,2	0,0	4,2	0,0	40,1
Гостиље	1,5	0,0	0,0	2,4	7,0	0,5	0,0	0,4	0,0	4,6
Доброселица	0,0	0,0	1,6	3,5	1,8	0,0	0,0	0,2	0,0	3,7
Д. Бела Река	13,8	0,2	1,7	23,2	1,1	0,0	0,0	9,1	0,0	67,4
Драглица	6,3	0,0	1,1	3,0	1,3	3,0	0,0	1,4	0,0	15,8
Дренова	1,0	0,0	0,0	0,5	1,6	0,0	0,0	0,4	0,0	3,8
Жељине	0,0	0,1	0,0	0,5	2,6	0,0	0,0	0,1	0,0	2,9
Златибор	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0	0,4	0,0	1,4
Јабланица	0,3	0,0	0,0	0,2	2,6	0,0	0,0	2,1	0,0	2,0
Јасеново	0,2	1,0	8,5	43,2	0,0	1,2	0,0	2,9	0,1	52,6
Кесеровина	7,7	1,5	0,3	17,7	10,3	19,3	0,0	0,0	0,0	41,1
Котроман	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,3	0,0	0,6
Кремна	6,2	0,0	0,4	2,4	8,8	0,7	0,0	1,1	0,0	13,4
Крива Река	90,5	0,0	2,4	32,1	2,7	4,1	0,0	0,7	0,0	4,5
Кршање	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	1,3
Кућани	1,9	0,3	6,9	32,2	0,7	1,8	0,0	3,6	0,0	50,0
Љубиш	1,8	0,0	0,0	1,0	1,1	0,0	0,0	1,2	0,0	11,3
Мачкат	10,0	0,0	0,2	6,1	8,2	10,3	0,0	0,0	0,0	1,4
Мокра Гора	1,2	0,0	0,0	0,0	3,6	0,2	0,2	0,3	0,0	1,8
Мушвете	0,4	0,0	0,0	1,0	0,6	2,0	0,0	0,0	0,0	-
Негбина	9,2	1,8	3,3	8,5	0,0	2,6	0,0	5,5	0,0	32,3
Ојковица	4,4	14,9	21,1	46,9	0,7	9,8	0,0	0,4	0,0	68,9
Пањак	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,9
Пеар	6,5	1,9	0,2	12,5	2,9	15,4	0,0	0,0	0,0	25,0
Радуша	2,8	0,0	0,6	0,0	6,4	0,0	0,0	1,3	0,0	7,0
Раковица	0,4	0,0	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0	0,5	0,0	2,0
Рожанство	18,3	0,0	1,2	5,4	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	2,4
Рудине	1,6	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,1	0,6	0,0	3,6
Саиновина	3,7	0,0	0,0	1,1	3,2	1,0	0,0	0,1	0,0	1,8
Семегњево	0,5	0,0	0,5	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3
Сеништа	12,6	0,7	5,3	6,1	0,0	0,8	0,0	1,2	0,0	9,3
Сирогојно	6,9	0,0	0,4	5,9	5,4	0,0	0,0	0,8	0,0	12,9
Стрмац	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Стубло	0,5	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,3	0,0	-
Трипкова	3,0	0,0	0,0	1,4	1,6	0,0	0,0	0,1	0,0	2,0
Трнава	2,4	0,0	0,0	0,0	0,6	1,0	0,0	0,2	0,0	2,4
Чајетина	1,5	0,0	0,0	0,0	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	-
Шљивица	0,6	0,0	0,0	0,2	6,4	0,4	0,0	0,6	0,0	6,4

Извор: Коришћене површине ораница и башта – део 1 (Попис пољопривреде 2012. г.)

Прилог 20. Површине под воћним културама на простору Златибора 2012. г. (%)

Насеље	Тип воћњака		култура									
	плант.	екст.	јабуке	крушке	трешње	вишње	шљиве	дуње	ораси	лешници	остало	
Алин Поток	5,7	94,3	10,1	6,1	1,4	0,6	74,0	0,2	2,5	0,0	5,1	
Биоска	19,65	80,3	7,4	2,8	1,4	0,5	73,6	0,4	1,8	0,8	11,3	
Бранешци	2,4	97,6	8,2	3,6	1,3	0,5	81,9	0,3	2,6	0,4	1,1	
Бурађа	2,4	97,6	8,2	3,5	2,7	0,6	79,3	0,5	3,8	0,2	1,3	
Витаси	0,00	100,0	14,2	7,8	3,5	2,3	65,2	2,0	3,5	1,1	0,5	
Врутци	18,38	81,6	6,3	3,1	1,3	0,6	73,0	0,5	2,2	0,2	12,7	
Голово	3,1	96,9	6,3	3,0	0,5	0,8	84,4	0,6	3,2	0,1	1,2	
Г. Бела Река	14,2	85,8	19,5	5,0	0,7	0,6	60,9	0,1	2,5	0,0	10,7	
Гостиље	7,2	92,8	10,3	5,0	1,4	0,4	77,2	0,5	1,9	0,0	3,1	
Доброселица	2,2	97,8	7,4	3,1	1,4	2,7	83,9	0,1	1,3	0,0	0,1	
Д. Бела Река	15,6	84,4	13,7	5,6	0,9	0,7	61,4	0,0	2,5	0,0	14,7	
Драглица	6,6	93,4	10,1	4,6	3,8	0,9	76,2	0,3	2,7	0,0	1,4	
Дренова	10,5	89,5	13,1	4,1	2,0	0,3	66,4	0,6	3,0	0,0	10,5	
Жељине	74,3	25,7	6,9	1,2	0,3	0,1	69,5	0,2	1,1	0,0	20,5	
Златибор	45,4	54,6	9,5	3,2	0,6	0,3	74,3	0,1	1,2	0,2	10,7	
Јабланица	8,0	92,0	9,1	4,3	3,1	1,6	75,1	0,5	5,8	0,0	0,5	
Јасеново	3,5	96,5	13,3	7,1	5,2	7,7	58,3	1,0	2,6	1,0	3,7	
Кесеровина	25,97	74,0	5,1	2,5	0,5	0,7	65,5	0,0	0,8	0,0	24,8	
Котроман	2,90	97,1	8,4	5,7	1,0	0,4	81,5	0,5	2,3	0,1	0,2	
Кремна	15,6	84,4	7,5	3,3	1,1	1,0	77,9	0,7	1,5	2,4	4,6	
Крива Река	15,8	84,2	8,4	3,6	0,9	0,8	74,4	0,8	3,0	1,4	6,9	
Кршање	5,05	94,9	8,8	5,9	0,9	0,0	80,4	0,4	2,9	0,1	0,7	
Кућани	0,4	99,6	16,3	8,3	4,9	1,7	64,2	1,2	2,6	0,2	0,6	
Љубиш	80,3	19,7	8,0	1,2	0,1	0,0	79,4	0,0	0,1	0,0	11,1	
Мачкат	19,9	80,1	7,8	3,4	0,8	0,6	78,4	0,5	3,2	0,2	5,0	
Мокра Гора	15,0	85,0	10,6	4,0	1,7	0,8	77,9	1,2	2,2	0,2	1,6	
Мушвете	20,9	79,1	10,4	2,4	1,5	0,4	80,5	0,4	2,1	0,0	2,3	
Негбина	0,9	99,1	4,5	2,3	0,6	0,1	91,6	0,0	0,2	0,7	0,0	
Ојковица	7,4	92,6	12,4	6,0	4,1	0,7	65,9	0,5	2,4	1,0	7,0	
Пањак	1,97	98,0	6,6	4,3	1,2	0,3	84,1	0,2	1,3	0,0	2,0	
Пеар	13,57	86,4	3,8	1,9	0,5	0,0	79,5	0,3	1,3	0,1	12,6	
Радуша	1,17	98,8	8,4	3,0	1,4	1,3	80,3	0,6	1,7	2,0	1,3	
Раковица	7,0	93,0	11,7	6,3	2,9	0,6	69,5	0,1	2,1	0,0	7,0	
Рожанство	5,6	94,4	7,1	3,1	1,3	0,4	79,4	1,3	2,5	0,1	4,8	
Рудине	8,5	91,5	12,4	6,3	1,1	0,2	70,1	0,1	3,6	0,4	5,7	
Саиновина	4,3	95,7	5,2	3,4	1,0	1,3	83,9	0,6	2,3	0,0	2,3	

Насеље	Тип воћњака		култура								
	плант.	екст.	јабукe	крушке	трешње	вишње	шљиве	дуње	ораси	лешници	остало
Семегњево	5,2	94,8	5,8	2,4	1,0	0,9	87,4	0,6	1,8	0,2	0,0
Сеништа	3,0	97,0	11,5	6,0	3,3	0,4	75,8	0,1	2,4	0,1	0,3
Сирогојно	36,9	63,1	7,0	3,0	0,7	0,5	62,8	0,4	1,5	0,2	23,9
Стрмац	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Стубло	1,4	98,6	8,6	5,1	3,4	0,8	78,3	0,1	2,0	0,1	1,5
Трипкова	75,3	24,7	2,0	0,8	0,1	42,9	51,6	0,5	0,5	0,0	1,6
Трнава	13,7	86,3	11,1	4,0	1,9	0,9	66,9	0,4	2,9	0,1	11,8
Чајетина	48,4	51,6	9,6	2,1	0,9	0,6	72,6	0,4	2,4	0,1	11,4
Шљивовица	15,6	84,4	5,9	4,9	1,3	0,6	80,5	0,5	2,2	0,2	3,8

Извор: Воћњаци и површине под бобичастим воћем (Попис пољопривреде 2012. г.)

Прилог 21. Промене сточног фонда на простору Златибора 1981–2011. г.

Насеље	Говеда				Свиње				Овце				Живина			
	1981	1991	2002	2012	1981	1991	2002	2012	1981	1991	2002	2012	1981	1991	2002	2012
Алин Поток	472	354	213	148	93	115	64	71	2.270	2.128	1.262	727	998	854	676	560
Биоска	504	369	218	61	305	343	162	194	1.528	1.407	982	1.113	2.132	1.884	1.529	1.322
Бранешци	908	739	573	524	537	426	330	435	2.181	2.090	2.082	1.327	2.210	2.065	1.995	2.035
Бурађа	252	729	157	164	72	105	72	95	1.079	683	502	680	600	796	427	779
Витаси	365	251	136	36	126	105	42	84	1.252	1.014	927	440	1.160	731	623	370
Врутци	269	164	107	26	164	137	85	54	915	664	506	338	1.133	707	654	386
Голово	475	375	255	184	215	216	166	90	1.674	2.201	1.251	754	1.417	1.257	900	717
Г. Бела Река	354	229	114	130	96	118	50	184	1.714	1.132	421	443	786	607	399	458
Гостиље	522	414	194	148	210	210	134	149	3.122	2.911	891	931	1.695	1.220	1.045	1.065
Доброселица	660	520	296	250	181	229	108	211	4.423	3.120	1.324	1.011	1.660	1.364	947	718
Д. Бела Река	449	324	194	302	127	147	98	291	1.828	1.788	801	853	807	708	578	919
Драглица	381	312	214	146	115	124	77	112	2.255	1.547	992	625	836	675	642	4.400
Дренова	203	137	81	49	70	137	24	61	1.229	1.360	645	429	720	483	372	394
Жељине	216	197	100	61	57	119	51	90	699	1.040	465	486	668	542	384	341
Златибор	64	63	26	221	49	64	17	79	170	183	271	290	577	656	297	1.496
Јабланица	1.146	1.091	628	485	287	399	265	354	6.812	6.132	3.045	2.214	2.591	2.072	1.853	1.818
Јасеново	328	258	154	174	66	85	62	133	1.189	787	349	287	625	487	395	447
Кесеровина	645	534	251	83	392	416	195	274	2.022	1.919	933	1.149	2.073	1.576	1.190	898
Котроман	44	33	19	0	26	23	21	0	226	180	140	311	387	181	128	267
Кремна	526	366	191	192	244	209	96	249	1.792	1.479	1.112	2.061	2.195	1.900	1.237	4.777
Крива Река	1.382	939	981	1.441	810	692	533	1.309	2.475	3.114	2.946	2.803	5.070	3.428	3.518	7.296
Кршање	272	179	58	21	83	54	37	19	1.346	786	340	435	972	469	347	252
Кућани	385	380	234	324	110	160	86	183	1.539	1.343	684	655	664	632	443	545
Љубиш	1.144	876	497	291	378	398	200	228	5.130	3.996	1.778	1.384	2.549	1.993	1.543	1.098
Мачкат	546	375	328	354	526	249	273	391	706	856	1.012	1.261	2.145	1.568	1.733	1.930
Мокра Гора	467	294	86	52	181	198	23	100	2.509	1.906	785	903	2.477	1.668	473	3.539
Мушвете	415	316	201	178	242	152	112	95	1.457	1.427	871	856	1.231	949	730	947
Негбина	581	430	265	262	178	157	139	220	2.564	1.377	896	963	1.465	1.236	801	729
Ојковица	528	347	258	237	107	103	73	105	1.449	631	290	560	958	986	544	594
Пањак	126	81	50	17	49	43	27	27	810	459	370	280	417	287	255	333
Пеар	511	343	214	72	324	275	168	229	2.294	1.745	1.290	1.088	1.893	1.664	1.399	1.012
Радуша	705	513	293	81	348	296	172	190	2.566	1.909	1.396	1.431	1.967	1.457	1.045	943
Раковица	-	92	87	36	-	38	44	27	-	843	451	207	-	235	269	223
Рожанство	554	335	268	278	242	319	203	387	2.456	2.226	1.962	1.474	1.874	1.385	1.334	1.757
Рудине	352	262	175	144	89	88	58	67	1.425	999	641	413	845	683	665	715
Саиновина	803	539	348	241	428	378	216	314	2.094	1.609	1.110	986	2.718	1.852	1.412	2.120

Насеље	Говеда				Свиње				Овце				Живина			
	1981	1991	2002	2012	1981	1991	2002	2012	1981	1991	2002	2012	1981	1991	2002	2012
Семегњево	553	529	288	185	121	152	38	87	2.827	2.185	999	986	1.225	843	760	798
Сеништа	361	292	146	112	120	139	64	106	1.974	1.712	748	1.178	1.098	896	679	1.315
Сирогојно	654	469	279	293	303	307	219	317	2.975	2.345	1.800	1.617	2.032	1.788	1.426	1.743
Стрмац	264	142	81	-	151	106	62	-	927	518	517	-	1.005	669	658	-
Стубло	416	359	252	149	98	130	77	114	2.935	1.961	1.338	493	689	662	434	548
Трипкова	641	447	311	186	577	456	264	218	1.784	1.838	1.441	1.123	2.186	1.899	1.313	1.397
Трнава	279	208	141	74	120	120	71	90	1.255	1.181	819	524	777	797	697	689
Чајетина	194	124	70	44	122	83	49	57	666	516	220	342	1.336	845	472	484
Шљивовица	432	552	317	227	242	370	135	247	1.362	1.921	1.375	1.216	1.403	1.556	1.216	1.201

Извор: *Domaćinstva, poljoprivredno stanovništvo i poljoprivredni fondovi domaćinstava* (1981., tabela 195); *Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинства* (1994., књ. 8); *Документациони материјал* (2002, 201)

**Прилог 22. Регистар сеоских туристичких домаћинстава на територији општине Чајетина**

<b>Назив објекта</b>	<b>Локација</b>	<b>Категорија</b>	<b>Тип</b>	<b>Структура</b>	<b>Капацитет</b>
Домаћинство „Абазовић“	Љубиш	4*	апарт.	3/4	12
Домаћинство „Јеремич“	Рудине	2*	соба	1/1 и 1/2	5
Домаћинство „Милосављевић“	Рожанство	2*	соба	1/2	2
Домаћинство „Луковић“	Шљивовица	3*	апарт.	1/4	4
Домаћинство „Селаковић“	Шљивовица	3*	соба	3/2	6
Домаћинство „Шукиловић“	Шљивовица	3*	соба	2/2 и 1/3	7
Домаћинство „Бонцулић“	Шљивовица	3*	соба	1/3	3
Домаћинство „Јовановић“	Сирогојно	3*	соба	3/2	6
Домаћинство „Јањић“	Трипкова	3*	соба	2/2	4
Домаћинство „Луковић“	Шљивовица	3*	апарт.	1/4	4
Домаћинство „Дацовић“	Гостиље	4*	соба	2/2	4
Домаћинство „Шопаловић“	Мачкат	3*	соба	3/2	6
Домаћинство „Бањац“	Рудине	3* и 4*	соба	1/3,1/4 и 2/2	11
Домаћинство „Чумић“	Голово	2*	соба	1/2	2
Домаћинство „Марић“	Мачкат	3*	соба	3/3	9
Домаћинство „Ђоковић“	Рудине	3*	апарт.	1/4	4
Домаћинство „Јанковић“	Јабланица	3*	апарт.	1/5	5
Домаћинство „Радибратовић“	Рожанство	3*	апарт.	1/3	3
Домаћинство „Јевремовић“	Бранешци	2*	апарт.	2/2 и 1/3	7
Домаћинство „Станић“	Шљивовица	3*	апарт.	1/2	2
Домаћинство „Ковачевић“	Доброселица	1*	соба	2/1 и 3/2	8
Домаћинство „Савић“	Доброселица	1*	соба	5/2	10
Домаћинство „Селаковић“	Шљивовица	3*	апарт.	1/2	2
Домаћинство „Жиројевић“	Шљивовица	3*	апарт.	2/3 и 1/4	10
Домаћинство „Савић“	Доброселица	2*	апарт.	2/2	10
Домаћинство „Зечевић“	Сирогојно	2*	апарт.	1/4	4
Домаћинство „Марић“	Мушвете	3*	апарт.	1/2	2
Домаћинство „Зечевић“	Сирогојно	2*	апарт.	3/2	6
Домаћинство „Пантелић“	Јабланица	3*	соба	2/2	4
Домаћинство „Симовић“	Гостиље	3*	соба	2/2	4
Домаћинство „Тодоровић“	Голово	3*	апарт.	1/2	2
Домаћинство „Глишовић“	Рудине	2*	соба	1/2	2
Домаћинство „Кокоровић“	Јабланица	2*	соба	3/2	6
Домаћинство „Анцић“	Мачкат	3*	соба	1/2	2
Домаћинство „Милојевић“	Шљивовица	3*	соба	1/2	2
Домаћинство „Мијаиловић“	Гостиље	2*	апарт.	1/2 и 1/3	5
Домаћинство „Росић“	Бранешци	3*	соба	1/4	4
Домаћинство „Вирић“	Мушвете	3*	соба	2/2 и 1/3	7
Домаћинство „Тановић“	Гостиље	3*	апарт.	1/1 и 2/2	5
Домаћинство „Дацовић“	Љубиш	3*	студио	1/2	10
Домаћинство „Васиљевић“	Мачкат	3*	апарт.	1/6	6
Домаћинство „Прентовић“	Љубиш	3*	соба	1/2	2
Домаћинство „Јовановић“	Трипкова	3*	соба	2/2	4
Домаћинство „Јеремич“	Рудине	3*	соба	2/2, 2/3 и 1/4	14
Домаћинство „Ђоровић“	Мушвете	3*	соба	2/2 и 2/2	8
Домаћинство „Ђалдовић“	Сирогојно	3*	апарт.	1/3	3
Домаћинство „Меловић“	Рожанство	3*	апарт.	1/2, 1/3 и 2/4	13

Извор: Туристичка организација Златибор (2021)



**Прилога 23.** Промена броја долазака домаћих туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	5.352	6.269	3.061	5.376	8.536	8.184	6.395	7.415	5.784	10.611	5.471	4.846
2005	6.127	6.043	4.136	5.843	-	8.661	5868	6.716	5.764	7.868	2.704	3.837
2006	8.205	5.903	4.008	6.208	7.149	6.420	6.790	8.192	8.554	7.450	5.018	5.428
2007	8.881	6.569	5.401	7.280	9.290	7.473	6.826	8.496	6.562	9.060	5.828	7.451
2008	8.686	7.192	5.703	8.652	9.939	9.149	7.388	8.195	6.305	8.004	5.452	5.343
2009	8.474	5.430	5.561	7.839	10.167	7.321	5.988	7.897	5.375	8.017	3.546	4.194
2010	5.081	4.254	4.432	7.931	9.642	9.715	8.673	9.283	8.633	10.738	5.104	4.553
2011	7.739	6.912	5.632	7.455	11.713	9.095	8.383	9.517	8.324	10.321	5.652	6.033
2012	9.880	5.938	5.359	7.525	9.712	10.971	7.211	9.573	7.305	10.729	4.199	4.347
2013	8.091	7.403	6.335	7.385	10.463	9.175	6.945	9.504	8.553	8.106	5.784	6.114
2014	8.415	5.977	5.646	9.049	7.353	8.472	7.290	8.664	7.131	8.126	6.050	5.498
2015	10.357	9.503	7.838	8.498	11.246	10.446	9.252	12.123	8.630	10.754	7.792	8.454
2016	10.915	13.237	10.475	12.348	14.782	12.155	10.690	12.303	10.683	10.682	8.451	9.418
2017	13.555	13.892	9.905	12.891	15.511	12.771	11.837	12.720	10.879	13.453	10.164	10.870
2018	12.988	14.753	10.948	14.678	18.097	14.058	12.317	14.590	12.407	12.017	11.329	10.544
2019	12.296	15.561	10.589	16.995	20.775	13.664	12.410	15.104	12.468	15.011	12.202	11.692

**Прилога 24.** Промена броја долазака иностраних туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	314	195	516	281	440	674	666	967	644	683	295	316
2005	420	230	387	416	-	765	818	1.037	835	604	322	370
2006	517	277	398	834	747	834	1.014	1.745	804	613	374	460
2007	1.365	458	511	1.134	1.148	1.049	1.267	1.754	1.008	827	861	1.114
2008	1.359	578	713	951	1.576	1.220	1.578	2.349	1.240	810	686	786
2009	1.148	563	811	769	1.286	1.332	1.791	1.981	1.133	1.122	548	800
2010	1.395	467	830	1.044	1.221	1.702	2.782	2.752	1.416	1.018	942	1.216
2011	1.926	662	997	1.545	1.880	1.809	2.841	3.033	1.532	1.333	849	1.119
2012	2.128	496	773	1.285	1.469	1.814	2.532	3.257	1.568	999	924	940
2013	1.988	821	964	11.148	1.745	1.619	2.698	3.438	2.055	1.503	1.455	1.682
2014	2.085	1.145	1.195	1.894	1.864	1.922	3.013	4.164	2.183	1.829	1.473	1.625
2015	2.801	1.634	1.448	1.984	3.086	2.886	4.853	6.014	2.733	2.519	1.636	2.285
2016	3.837	1.724	1.919	2.783	3.551	4.045	5.798	7.046	3.822	3.018	2.124	2.834
2017	4.195	1.634	2.280	3.687	3.818	4.619	6.387	7.285	4.064	3.572	2.166	3.017
2018	4.260	2.145	2.677	4.297	4.840	5.272	6.857	9.098	5.523	5.598	3.970	3.688
2019	5.244	2.538	3.075	4,949	6.202	6.225	7.237	10.291	7.101	7.212	4.360	4.583

Извор: РЗС, Туристички промет по месецима (2004–2020) – саопштење

**Прилога 25.** Промена броја ноћења домаћих туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	30.008	39.380	14.886	19.008	28.066	29.345	34.305	40.133	20.775	35.550	19.242	15.783
2005	33.658	35.809	20.298	20.778	–	34.821	31.364	37.558	23.719	29.312	9.982	14.744
2006	46.520	29.733	18.329	25.721	29.208	27.075	34.972	40.174	28.112	25.748	19.669	22.796
2007	43.460	35.021	24.895	29.555	40.193	33.496	34.383	44.312	22.728	32.954	22.032	31.724
2008	48.531	34.642	25.934	36.210	39.492	39.532	36.407	39.776	21.997	28.128	18.152	21.334
2009	44.577	26.152	25.335	31.408	41.647	33.561	31.762	41.981	21.001	23.129	11.852	12.947
2010	25.447	18.768	17.686	25.308	36.393	41.116	42.620	40.182	30.967	32.987	15.347	17.693
2011	38.703	23.732	25.318	28.767	47.915	40.812	46.998	50.389	27.445	31.684	20.036	19.034
2012	44.350	29.460	23.427	30.646	40.385	47.648	43.143	46.946	28.300	34.540	15.897	16.961
2013	38.040	35.610	29.434	29.671	41.424	39.999	35.456	43.475	28.227	28.396	18.197	20.145
2014	40.969	27.697	19.459	30.939	25.784	37.852	37.306	39.855	25.958	25.319	19.935	17.180
2015	47.887	41.626	30.188	32.088	42.459	40.246	43.823	54.554	33.106	34.578	27.022	28.584
2016	47.159	62.300	43.387	47.789	54.338	45.897	46.071	55.506	36.011	33.355	26.916	33.055
2017	55.027	60.920	38.512	44.789	58.253	51.383	56.074	60.997	38.093	43.140	34.187	39.933
2018	54.389	66.540	43.499	51.219	65.318	61.365	57.914	68.969	42.915	39.096	31.920	33.598
2019	45.841	65.886	39.040	57.666	66.700	57.900	60.232	62.567	41.776	46.664	37.211	37.144

**Прилога 26.** Промена броја ноћења иностраних туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	1.515	613	1.194	870	1.053	1.631	2.490	3.533	1.801	1.501	636	687
2005	1.875	867	799	975	–	2.080	2.436	3.938	2.721	1.683	800	971
2006	2.168	988	950	2.326	1.961	2.274	3.736	8.051	2.223	1.649	965	1.264
2007	5.912	1.453	1.355	2.775	2.933	1.267	5.274	6.205	2.538	1.989	2.233	3.429
2008	6.363	1.931	1.514	2.188	4.133	3.630	7.391	8.959	3.911	2.107	1.983	2.329
2009	5.319	1.794	1.927	2.075	3.348	4.340	8.863	6.254	3.069	2.757	1.638	2.241
2010	5.550	1.539	1.985	2.332	2.969	4.241	10.873	10.698	3.908	2.307	2.382	2.857
2011	7.759	2.062	2.265	4.036	4.807	6.489	130.015	11.829	3.992	3.227	2.184	2.802
2012	8.085	1.782	1.932	2.943	3.719	6.093	12.553	12.161	4.131	2.562	3.213	2.486
2013	8.249	2.532	2.136	2.852	5.061	4.035	12.249	12.483	5.378	3.704	3.547	4.289
2014	8.156	4.413	3.086	4.481	5.433	5.307	12.165	16.892	6.040	4.549	3.505	4.561
2015	10.801	5.303	3.649	5.229	7.875	7.804	18.082	19.376	7.217	5.346	3.849	6.059
2016	14.349	5.445	4.518	6.999	8.326	10.281	19.964	22.072	8.709	6.942	5.329	7.080
2017	15.852	5.003	5.453	8.961	9.250	12.829	22.631	21.606	9.508	7.868	4.992	8,236
2018	16.373	6.228	5.999	10.352	10.860	12.340	20.932	25.295	11.195	10.830	7.606	9.115
2019	18.406	6.774	6.117	10.275	12.237	13.253	18.843	26.520	13.235	12.622	9.398	11.041

Извор: РЗС, Туристички промет по месецима (2004–2020) – саопштење

**Прилог 27.** Промена учешћа ноћења домаћих туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	9,2	12,1	4,6	5,8	8,6	9,0	10,5	12,3	6,4	10,9	5,9	4,8
2005	11,5	12,3	7,0	7,1	–	11,9	10,7	12,9	8,1	10,0	3,4	5,0
2006	13,4	8,5	5,3	7,4	8,4	7,8	10,0	11,5	8,1	7,4	5,7	6,5
2007	11,0	8,9	6,3	7,5	10,2	8,5	8,7	11,2	5,8	8,3	5,6	8,0
2008	12,4	8,9	6,6	9,3	10,1	10,1	9,3	10,2	5,6	7,2	4,7	5,5
2009	12,9	7,6	7,3	9,1	12,1	9,7	9,2	12,2	6,1	6,7	3,4	3,7
2010	7,4	5,4	5,1	7,3	10,6	11,9	12,4	11,7	9,0	9,6	4,5	5,1
2011	9,7	5,9	6,3	7,2	12,0	10,2	11,7	12,6	6,8	7,9	5,0	4,7
2012	11,0	7,3	5,8	7,6	10,1	11,9	10,7	11,7	7,0	8,6	4,0	4,2
2013	9,8	9,2	7,6	7,6	10,7	10,3	9,1	11,2	7,3	7,3	4,7	5,2
2014	11,8	8,0	5,6	8,9	7,4	10,9	10,7	11,4	7,5	7,3	5,7	4,9
2015	10,5	9,1	6,6	7,0	9,3	8,8	9,6	12,0	7,3	7,6	5,9	6,3
2016	8,9	11,7	8,2	9,0	10,2	8,6	8,7	10,4	6,8	6,3	5,1	6,2
2017	9,5	10,5	6,6	7,7	10,0	8,8	9,6	10,5	6,6	7,4	5,9	6,9
2018	8,8	10,8	7,1	8,3	10,6	9,9	9,4	11,2	7,0	6,3	5,2	5,4
2019	7,4	10,7	6,3	9,3	10,8	9,4	9,7	10,1	6,8	7,5	6,0	6,0

**Прилог 28.** Промена учешћа ноћења домаћих туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	8,6	3,5	6,8	5,0	6,0	9,3	14,2	20,2	10,3	8,6	3,6	3,9
2005	9,8	4,5	4,2	5,1	–	10,9	12,7	20,6	14,2	8,8	4,2	5,1
2006	7,6	3,5	3,3	8,1	6,9	8,0	13,1	28,2	7,8	5,8	3,4	4,4
2007	15,8	3,9	3,6	7,4	7,9	3,4	14,1	16,6	6,8	5,3	6,0	9,2
2008	13,7	4,2	3,3	4,7	8,9	7,8	15,9	19,3	8,4	4,5	4,3	5,0
2009	12,2	4,1	4,4	4,8	7,7	9,9	20,3	14,3	7,0	6,3	3,8	5,1
2010	10,7	3,0	3,8	4,5	5,7	8,2	21,1	20,7	7,6	4,5	4,6	5,5
2011	4,3	1,1	1,2	2,2	2,6	3,6	71,6	6,5	2,2	1,8	1,2	1,5
2012	13,1	2,9	3,1	4,8	6,0	9,9	20,4	19,7	6,7	4,2	5,2	4,0
2013	12,4	3,8	3,2	4,3	7,6	6,1	18,4	18,8	8,1	5,6	5,3	6,4
2014	10,4	5,6	3,9	5,7	6,9	6,8	15,5	21,5	7,7	5,8	4,5	5,8
2015	10,7	5,3	3,6	5,2	7,8	7,8	18,0	19,3	7,2	5,3	3,8	6,0
2016	12,0	4,5	3,8	5,8	6,9	8,6	16,6	18,4	7,3	5,8	4,4	5,9
2017	12,8	4,0	4,4	7,2	7,5	10,3	18,3	17,4	7,7	6,3	4,0	0,0
2018	11,1	4,2	4,1	7,0	7,4	8,4	14,2	17,2	7,6	7,4	5,2	6,2
2019	11,6	4,3	3,9	6,5	7,7	8,3	11,9	16,7	8,3	8,0	5,9	7,0

Извор: ауторска обрада на основу Туристичког промета по месецима (2004–2020) – саопштење

**Прилог 29.** Структура ноћења туриста према земљама порекла на Златибору 2009–2018. г.

<b>Земља порекла</b>	<b>2009</b>	<b>2010</b>	<b>2011</b>	<b>2012</b>	<b>2013</b>	<b>2014</b>	<b>2015</b>	<b>2016</b>	<b>2017</b>	<b>2018</b>
Аустралија	0,8	0,7	1,2	1,0	1,0	0,8	1,0	1,1	1,3	0,8
Аустрија	2,1	2,1	1,6	2,3	1,8	1,9	2,5	2,2	2,3	2,1
Белгија	0,2	0,3	0,3	0,7	0,5	0,3	0,3	0,3	0,2	0,4
БиХ	30,7	28,4	24,6	23,9	24,6	24,6	27,4	27,5	26,6	26,9
Бугарска	1,3	1,4	2,8	1,9	0,6	0,5	0,6	0,8	0,6	0,5
Грчка	1,0	1,0	1,3	0,6	1,4	0,6	0,5	0,2	0,4	0,5
Данска	0,1	0,2	0,4	0,3	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,2
Естонија	–	–	–	–	–	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Израел	0,5	0,6	0,6	0,5	0,4	2,4	2,6	2,9	3,4	2,9
Ирска	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0
Исланд	0,0	–	0,2	0,2	0,2	0,4	0,2	0,3	0,3	0,1
Италија	1,0	0,6	0,8	2,8	1,0	0,9	0,9	0,7	0,7	0,9
Јапан	0,3	0,4	0,5	0,7	0,5	0,5	0,4	0,3	0,1	0,1
Канада	0,4	0,8	0,7	0,5	0,7	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5
Кина	–	–	0,1	0,1	0,3	0,5	0,9	0,4	2,3	8,0
Кипар	–	–	–	–	–	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3
Летонија	–	–	–	–	–	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0
Литванија	–	–	–	–	–	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0
Луксембург	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1
Мађарска	0,7	0,9	0,8	0,6	0,5	0,7	0,6	0,7	0,6	0,7
Малта	–	–	–	–	–	0,1	0,0	0,0	0,1	0,8
Немачка	1,7	1,6	1,6	2,0	2,1	2,0	2,3	2,2	2,5	2,3
Норвешка	0,4	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,2
Пољска	0,2	0,3	0,5	0,4	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3
Португалија	0,1	0,4	0,4	0,4	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Румунија	1,3	2,1	2,1	2,3	1,6	2,0	1,8	2,4	2,6	1,7
Русија	3,5	4,8	9,2	11,4	12,4	9,6	4,4	3,6	3,3	2,3
САД	0,9	1,3	1,6	1,1	1,0	1,1	1,1	1,6	1,4	1,2
Сев. Македонија	6,2	5,9	7,7	25,0	7,0	4,9	5,7	6,3	6,4	5,5
Словачка	0,4	0,1	0,2	0,1	0,0	0,3	0,3	0,1	0,2	0,3
Словенија	2,0	2,6	3,3	2,8	2,9	2,5	3,0	3,6	3,5	3,1
Турска	0,2	0,0	0,6	0,3	0,1	0,2	0,3	0,1	0,2	0,3
УК	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,8	0,7	0,6	0,8	0,7
Украјина	–	–	–	–	–	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2
Финска	0,1	0,1	0,1	0,5	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
Француска	1,4	1,5	1,6	1,5	1,3	1,5	1,7	1,4	1,1	1,2
Холандија	0,9	1,6	0,8	0,5	0,5	0,7	0,9	1,0	1,1	1,1
Хрватска	2,2	1,6	2,2	2,3	2,4	3,6	2,7	2,9	2,8	3,2
Црна Гора	33,3	30,4	25,3	25,0	27,3	28,3	28,8	27,9	26,7	23,4
Чешка	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3	0,2	0,4	0,3
Швајцарска	0,9	1,0	1,2	1,2	1,2	1,7	1,9	2,2	1,9	1,8
Шведска	0,8	0,6	0,6	1,1	0,9	1,0	0,8	0,8	0,8	0,7
Шпанија	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3	0,4	0,6	0,4	0,7
Ост. европске	2,2	2,7	2,2	2,1	1,6	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9
Ост. ваневропске	1,0	0,8	1,4	2,0	1,9	1,8	1,9	1,9	2,1	2,6

Извор: РЗС, Доласци и ноћења иностраних туриста према земљи припадности (2010–2019)

Прилог 30. Просечне вредности коефицијента Пирсонове корелације на нивоу појединачних варијабли

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36				
1	1																																							
2	,50	1																																						
3	,60	,44	1																																					
4	,36	,25	,54	1																																				
5	,30	,14	,46	,67	1																																			
6	,29	,23	,45	,60	,60	1																																		
7	,40	,22	,42	,61	,55	,61	1																																	
8	,31	,23	,38	,59	,51	,61	,61	1																																
9	,19	,14	,33	,53	,51	,50	,48	,61	1																															
1	,70	,46	,53	,42	,36	,34	,40	,38	,27	1																														
11	,43	,25	,33	,23	,19	,22	,24	,26	,28	,47	1																													
12	,57	,38	,45	,28	,23	,22	,30	,26	,16	,66	,43	1																												
13	,55	,36	,55	,43	,4	,32	,39	,35	,31	,62	,46	,59	1																											
14	,57	,39	,47	,31	,31	,25	,27	,25	,23	,62	,48	,61	,70	1																										
15	,47	,43	,52	,36	,33	,31	,30	,31	,33	,53	,33	,47	,51	,54	1																									
16	,57	,41	,50	,42	,35	,40	,41	,3	,26	,58	,23	,50	,55	,54	,57	1																								
17	,33	,23	,32	,33	,35	,29	,31	,28	,31	,36	,21	,28	,33	,30	,38	,38	1																							
18	,45	,35	,41	,36	,33	,36	,37	,34	,31	,49	,32	,44	,43	,48	,47	,48	,27	1																						
19	,43	,33	,47	,42	,33	,36	,35	,36	,32	,43	,37	,39	,34	,38	,52	,44	,39	,51	1																					
20	,46	,34	,49	,45	,41	,35	,42	,36	,33	,49	,34	,46	,46	,49	,61	,46	,38	,59	,60																					
21	,35	,29	,44	,47	,43	,50	,43	,37	,44	,31	,21	,30	,42	,40	,48	,50	,37	,51	,66	,60	1																			
22	,40	,32	,49	,38	,40	,40	,38	,32	,32	,35	,26	,36	,46	,43	,46	,48	,44	,49	,56	,59	,65	1																		
23	,37	,20	,42	,38	,33	,36	,36	,41	,40	,35	,35	,40	,39	,31	,52	,32	,37	,36	,49	,48	,39	,43	1																	
24	,41	,24	,46	,43	,44	,42	,39	,33	,34	,42	,23	,42	,51	,39	,49	,48	,40	,46	,51	,57	,57	,53	,53	1																
25	,45	,33	,46	,47	,44	,51	,42	,4	,44	,45	,32	,44	,48	,50	,62	,48	,38	,55	,60	,66	,69	,60	,53	,70	1															
26	,46	,27	,46	,30	,29	,26	,28	,2	,24	,53	,40	,51	,43	,48	,42	,40	,27	,37	,39	,46	,34	,41	,43	,48	,48	1														
27	,53	,32	,46	,32	,29	,23	,31	,24	,23	,57	,48	,56	,53	,56	,41	,32	,29	,43	,41	,51	,38	,42	,44	,45	,48	,48	,6	1												
28	,45	,24	,47	,50	,46	,48	,51	,44	,44	,43	,22	,38	,40	,32	,29	,39	,27	,39	,36	,40	,43	,41	,41	,39	,46	,42	,47													
29	,64	,37	,50	,35	,30	,22	,31	,25	,25	,68	,35	,65	,53	,56	,50	,58	,32	,44	,38	,44	,37	,43	,45	,43	,47	,59	,61	,51	1											
30	,40	,12	,38	,41	,47	,33	,40	,3	,36	,44	,29	,38	,47	,36	,37	,41	,47	,33	,38	,38	,33	,42	,46	,49	,37	,42	,43	,38	,46	1										
31	,45	,27	,43	,40	,40	,39	,41	,27	,32	,47	,25	,46	,49	,40	,38	,45	,45	,39	,42	,49	,48	,45	,38	,57	,52	,41	,48	,44	,49	,56	1									
32	,59	,37	,55	,47	,41	,39	,48	,39	,35	,62	,30	,59	,59	,53	,55	,62	,39	,55	,45	,58	,55	,51	,46	,58	,57	,55	,57	,59	,68	,50	,62	1								
33	,54	,38	,48	,40	,41	,36	,41	,31	,28	,57	,25	,52	,51	,47	,48	,54	,38	,45	,34	,49	,48	,49	,38	,51	,52	,47	,50	,45	,65	,48	,49	,74	1							
34	,54	,40	,48	,34	,28	,29	,31	,29	,27	,51	,37	,48	,50	,50	,45	,46	,29	,49	,49	,52	,49	,47	,43	,55	,59	,53	,58	,41	,56	,37	,47	,57	,49	1						
35	,39	,25	,36	,40	,35	,38	,40	,34	,42	,41	,32	,38	,35	,32	,36	,35	,37	,44	,48	,48	,50	,42	,42	,45	,53	,47	,44	,39	,45	,41	,42	,54	,51	,60	1					
36	,40	,28	,45	,45	,46	,41	,46	,32	,38	,36	,26	,31	,33	,31	,34	,32	,41	,35	,43	,49	,48	,46	,41	,49	,53	,46	,43	,41	,43	,41	,49	,47	,45	,51	,60	1				

## Прилог (Б)

### АНКЕТНИ УПИТНИК (TQOL СКАЛА)<sup>245</sup>

Ова анкета представља део истраживања у оквиру докторске дисертације под називом „Утицај туризма на ставове становништва о квалитету живота на Златибору“ на Одсеку за туризмологију Географског факултета Универзитета у Београду. Анкета је анонимна и намењена лицима старијим од 15 година, а њени резултати ће бити искључиво коришћени у научне сврхе.

#### І ДЕО: СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ

##### 1. Пол:

- а) женски
- б) мушки

##### 2. Место пребивалишта: \_\_\_\_\_

##### 3. Година рођења: \_\_\_\_\_

##### 4. Завршени степен образовања:

- а) основна школа
- б) средња школа
- в) виша/висока школа
- г) основне академске студије/факултет
- д) магистарске/мастер студије
- ђ) докторске студије

##### 5. Радни статус:

- а) ученик/студент
- б) у сталном радном односу
- в) у привременом радном односу
- г) у пензији
- д) незапослен

##### 6. Ваша просечна месечна примања (изражена у динарима):

- а) < 20.000
- б) 20.001–50.000
- в) 50.001–75.000
- г) 75.001–100.00
- д) 100.000 и више
- ђ) без примања

---

<sup>245</sup> Анкетни упитник који сте попунили представља стандардизовану и научно верификовану TQOL скалу која служи за мерење утицаја развоја туризма на квалитет живота локалног становништва, са оригиналним питањима преведеним на српски језик (Andereck, K. & Jurovski, C (2006). Tourism and quality of life. In: G. Jennings & N. Polovitz Nickerson (Eds.), Quality Tourism Experiences (pp. 136–154). UK and USA: Elsevier Butterworth–Heinemann). Скала је проширена питањима везаним за рад јавних служби обухваћеним каснијим истраживањима (Yu, C-P., Cole, T. S, & Chancellor, C. (2016). Assessing Community Quality of Life in the Context of Tourism Development. Applied Research in Quality of Life, 11(1), 147–162).



## **II ДЕО: ВЕЗЕ И СТАВОВИ ПРЕМА ТУРИЗМУ**

### **1. Запосленост у туристичком сектору:**

- а) нисам запослен у овом сектору
- б) индиректно запослен
- в) директно запослен

### **2. Знање о функционисању туристичког сектора:**

- а) нисам упознат
- б) упознат/а у одређеној мери
- в) добро упознат

### **3. Комуникација са туристима:**

- а) не комуницирам
- б) повремено комуницирам
- в) свакодневно комуницирам

### **4. Улога туризма у локалној економији тј. привреди:**

- а) без учешћа
- б) делимично учешће
- в) доминатно учешће

### **5. Лична корист од развоја туризма:**

- а) никаква
- б) незнатна
- в) делимична
- г) у великом обиму
- д) у потпуности

### **6. Укљученост у процес доношења одлука у вези са развојем туризма:**

- а) никаква
- б) незнатна
- в) делимична
- г) у великом обиму
- д) у потпуности

## **III ДЕО: ЗАВИСНЕ ВАРИЈАБЛЕ**

У овом делу заокружите број који одговара понуђеном одговору, а односи се на Ваше мишљење о степену важности, степену задовољства и утицају туризма на наведне индикаторе:

**Важност:** 1) у потпуности неважно; 2) неважно; 3) нити важно нити неважно (неутралан); 4) важно; 5) у потпуности важно

**Задовољство:** 1) у потпуности незадовољан/на; 2) незадовољан/на; 3) нити задовољан/на нити незадовољан/на (неутралан); 4) задовољан/на; 5) у потпуности задовољан/на

**Утицај туризма:** 1) значајно погоршава; 2) погоршава; 3) не утиче (не прави разлику); 4) унапређује (стимулише); 5) значајно унапређује (стимулише)

Индикатор	Важност	Задовољство	Утицај туризма
1. Очување природног окружења (заштићена подручја)	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
2. Очување станишта дивљих животиња	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
3. Очување културно-историјских локалитета	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
4. Постојање културно-уметничких и историјских институција	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
5. Могућност учествовања у локалној култури	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
6. Разумевање других културних образаца (култура госта)	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
7. Слика коју други имају о мојој заједници	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
8. Могућност рекреације (игралишта, базени и др.)	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
9. Могућност присуствовања спортским догађајима	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
10. Правилно зонирање и адекватно коришћење земљишта	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
11. Новчана вредност земљишта и некретнина	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
12. Контролисана урбанизација	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
13. Инфраструктурна опремљеност и квалитет исте	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
14. Уређен саобраћај и одговарајућа саобраћајна решења	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
15. Квалитетна животна средина	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
16. Управљање отпадом	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
17. Очување мира и тишине	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
18. Доступан и квалитетан јавни превоз	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
19. Доступност образовних институција	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
20. Доступност здравствених служби	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
21. Доступност установа социјалне заштите	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
22. Доступност осталих јавних служби	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
23. Доступност трговинско-гоститељских објеката	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
24. Рад безбедносних органа (надлежности МУП-а)	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
25. Снажна и диверзификована економија	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
26. Могућност запошљавања	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
27. Локално власништво трговинско-гоститељских објеката	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
28. Цене производа и услуга јавних служби	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
29. Буџетски приходи и расходи локалне самоуправе	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
30. Стабилност политичког окружења (локални ниво)	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
31. Учешће становништва у управљачким органима	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
32. Превенција друштвено непожељног понашања	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
33. Превенција злоупотребе психоактивних супстанци	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
34. Мој (лични) квалитет живота (живљења)	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
35. Поштовање мог животног стила од стране посетилаца	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
36. Осећај припадности локалној заједници	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

**Ваш коментар (опционо):**

---



---



---

## Списак табела

- Табела 1.** Класе воде на основу индекса загађености
- Табела 2.** Критеријуми за одређивање типова старосне структуре становништва
- Табела 3.** Критеријуми за одређивање стадијума демографске старости
- Табела 4.** Критеријуми за одређивање функционалних типова насеља
- Табела 5.** Друмска удаљеност туристичког центра Златибор од емитивних подручја
- Табела 6.** Средње месечне и годишње температуре ваздуха 1961–1990. и 1991–2019. г. (°C)
- Табела 7.** Средње максималне и средње минималне температуре ваздуха 1961–1990. и 1991–2019. г. (°C)
- Табела 8.** Средње месечне и годишње температурне суме 1961–1990. и 1991–2019. г. (°C)
- Табела 9.** Број мразних и број тропских дана 1961–1990. и 1991–2019. г.
- Табела 10.** Средње месечне и годишње вредности релативне влажности 1961–1990. и 1991–2019. г. (%)
- Табела 11.** Средње месечне и годишње вредности облачности 1961–1990. и 1991–2019. г. (1/10)
- Табела 12.** Просечан број дана са маглом 1961–1990. и 1991–2019. г.
- Табела 13.** Средње месечне и годишње вредности осунчавања 1961–1990. и 1991–2019. г. (у часовима)
- Табела 14.** Средње месечне и годишње суме падавина 1961–1990. и 1991–2019. г. (mm)
- Табела 15.** Дневни максимуми падавина (mm)
- Табела 16.** Средње број дана са снегом и снежним покривачем и просечна висина снежног покривача 1961–1990. и 1991–2019. г.
- Табела 17.** Доминантни правци и релативне честине ветрова 1981–2010. г. (‰)
- Табела 18.** Просечне брзине ветра 1961–1990. и 1991–2019. г. (m/s)
- Табела 19.** Вредност ТТСИ индекса 1961–2000. и 2001–2010. г.
- Табела 20.** Преглед важнијих водотокова на територији општине Чајетина
- Табела 21.** Хидроенергетски потенцијал акумулација на простору Златибора
- Табела 22.** Издашност извора подземних вода у општини Чајетина
- Табела 23.** Промена броја становника и домаћинства по златиборским општинама
- Табела 24.** Промена броја становника на простору Златибора 1948–2011. г.
- Табела 25.** Типологија насеља према кретању становништва на простору Златибора 1961–2011. г.
- Табела 26.** Промена густине насељености на простору Златибора по одређеним пописним годинама (ст./km<sup>2</sup>)
- Табела 27.** Промена броја домаћинства на простору Златибора 1948–2011. г.
- Табела 28.** Промене просечне величине домаћинства на простору Златибора 1948–2011. г.
- Табела 29.** Промене структуре домаћинства на простору Златибора према броју чланова 1948–2011. г. (%)
- Табела 30.** Промене просечних стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја на простору Златибора по декадама 1963–2018. г. (‰)
- Табела 31.** Промене величине фертилног контингента на простору Златибора 1971–2011. г.
- Табела 32.** Опште стопе фертилитета на простору Златибора 1971–2011. г. (‰)
- Табела 33.** Промене миграционог салда на простору Златибора 1961–2011. г. (апсолутни број и годишња стопа)
- Табела 34.** Однос аутохтоног и досељеног становништва на простору Златибора 1961–2011. г. (%)
- Табела 35.** Радници – дневни мигранти на простору Златибора 1981–2011. г.
- Табела 36.** Дневни урбани систем Чајетине, Златибора, Ужице и Севојна
- Табела 37.** Ученици и студенти – дневни мигранти на простору Златибора 2002. и 2011. г.
- Табела 38.** Хипсометријски размештај насеља на простору Златибора (m)
- Табела 39.** Промена коефицијента окупљања насеља на простору Златибора
- Табела 40.** Просечна демографска величина насеља на простору Златибора према броју становника 1948–2011. г.
- Табела 41.** Број и величински удео насеља на простору Златибора према броју становника 1948–2011. г.
- Табела 42.** Функционални типови насеља на простору Златибора 1961–2011. г.
- Табела 43.** Ниво урбанизације на простору Златибора 1948–2011. г.
- Табела 44.** Однос броја домаћинства и станова за стално становање на простору Златибора 1971–2011. г.
- Табела 45.** Структура становништва Златибора по великим старосним групама 1961–2011. г.
- Табела 46.** Бројност насеља на простору Златибора по стадијумима демографске старости 1961–2011. г.
- Табела 47.** Полна структура становништва Златибора 1961–2011. г.
- Табела 48.** Полна структура становништва Златибора по великим старосним групама 1961–2011. г.
- Табела 49.** Промена броја неписмених лица на простору Златибора према полу 1961–2011. г.
- Табела 50.** Старосне групе по уделу неписмених лица на простору Златибора 1961–2011. г. (%)
- Табела 51.** Структура становништва Златибора према школској спреми 1961–2011. г. (%)
- Табела 52.** Структура становништва Златибора према активности 1961–2011. г.
- Табела 53.** Структура радног контингента становништва Златибора 1961–2011. г.
- Табела 54.** Коефицијент економске зависности становништва Златибора 1961–2011. г.
- Табела 55.** Активно становништво на простору Златибора према секторима делатности 1961–2011. г.

**Табела 56.** Активно становништво на простору Златибора према врстама делатности 1961–2011. г.  
**Табела 57.** Структура пољопривредног становништва на простору Златибора 1961–2011. г.  
**Табела 58.** Пољопривредне површине у општини Чајетина према начину коришћења 1974–2010. год. (у ha)  
**Табела 59.** Бројност и просечна величина пољопривредних газдинстава на простору Златибора и општине Чајетина 1960., 1991. и 2012. г.  
**Табела 60.** Воћњаци и површине на простору Златибора под бобичастим и коштуничавим воћем  
**Табела 61.** Газдинске јединице Шумске управе „Ужице“ и „Пријеполје“ на простору Златибора  
**Табела 62.** Посечена дрвна маса на територији општине Чајетина 1973–2019. г.  
**Табела 63.** Индикатори развијености малопродајне трговачке мреже у општини Чајетина 1973–2000. г.  
**Табела 64.** Откуп важнијих пољопривредних производа у општини Чајетина 1973–2019. г.  
**Табела 65.** Карактеристике путне мреже на територији општине Чајетина 1973–2019. г.  
**Табела 66.** Основни путни правци на простору Златибора  
**Табела 67.** Бројно стање регистрованих моторних возила у општини Чајетина 1973–2019. г.  
**Табела 68.** Просечан годишњи дневни саобраћај на простору Златибора у 2019. г. (одабране деонице)  
**Табела 69.** Планинарско-пешачке стазе на простору Златибора  
**Табела 70.** Маркиране бициклистичке стазе на простору Златибора  
**Табела 73.** Организација туризма по зонама на простору Златибора  
**Табела 74.** Преглед најважнијих категорисаних смештајних објеката на простору Златибора  
**Табела 75.** Обим туристичког промета на Златибору 1935–1939. г.  
**Табела 76.** Обим туристичког промета на Златибору 1953–1959. г.  
**Табела 77.** Обим туристичког промета на Златибору 1960–1969. г.  
**Табела 78.** Обим туристичког промета на Златибору 1970–1989. г.  
**Табела 79.** Обим туристичког промета на Златибору 1990–1999. г.  
**Табела 80.** Обим туристичког промета на Златибору 2000–2019. г.  
**Табела 81.** Промена индекса функционалности туризма Златибора 1979–2019. г.  
**Табела 82.** Хронолошки преглед различитих дефиниција квалитета живота  
**Табела 83.** Преглед важнијих стандардизованих индекса квалитета живота  
**Табела 84.** Фазе животног циклуса туристичке дестинације  
**Табела 85.** Хронолошки преглед важнијих истраживања туристичких утицаја  
**Табела 86.** Фактори коју утичу на ставове становника према развоју туризма  
**Табела 87.** Преглед истраживања повезаности локалних заједница и развоја туризма у различитим географским подручјима  
**Табела 88.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (1988–1999)  
**Табела 89.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (2001–2009)  
**Табела 90.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (2010–2014)  
**Табела 91.** Хронологија истраживања веза квалитета живота и туризма (2015–2019)  
**Табела 92.** Израчунавање нове вредности квалитета живота (new QOL score)  
**Табела 93.** Хронолошки приказ примене индекса квалитета живота условљеног туризмом (TQOL)  
**Табела 94.** Показатељи квалитета живота обухваћени анкетним упитником  
**Табела 95.** Заштићена природна добра на територији општине Чајетина  
**Табела 48.** Заштићена културна добра на територији општине Чајетина  
**Табела 97.** Начини коришћења земљишта на територији општине Чајетина  
**Табела 98.** Промена начина коришћења земљишта (ниво општине и туристичког подручја)  
**Табела 99.** Просечна цена непокретности по зонама на територији општине Чајетина (у дин. по m<sup>2</sup>)  
**Табела 100.** Број издатих грађевинских дозвола на територији општине Чајетина (2015–2019)  
**Табела 101.** Број објеката по категоријама обухваћеним опорезивањем имовине у 2016. и 2020. г.  
**Табела 102.** Квалитет ваздуха на Златибору 2005–2010. г.  
**Табела 103.** Концентрација полена на станици Златибор 2012–2018. г.  
**Табела 104.** Вредности WPI индекса на профилима акумулације у периоду 2004–2011. г.  
**Табела 105.** Удео неисправних узорака воде за пиће из водовода „Рибница“, Златибор  
**Табела 106.** Комунална опремљеност сеоских локација и учесталост одношења отпада  
**Табела 107.** Постојећа и пројектована количина отпада у одређеним насељима општине Чајетина (у kg)  
**Табела 108.** Локације нелегалних депонија у месним заједницама на територији општине Чајетина  
**Табела 109.** Број корисника социјалних услуга по категоријама на територији општине Чајетина 2015–2019.  
**Табела 110.** Број корисника новачане помоћи по категоријама на територији општине Чајетина 2015–2019.  
**Табела 111.** Број објеката у сектору трговине по делатности на територији општине Чајетина  
**Табела 112.** Број објеката у сектору услуга смештаја и исхране по делатности на територији општине Чајетина  
**Табела 113.** Број прекршаја према правном основу на територији општине Чајетина 2016–2020. г.  
**Табела 114.** Број кривичних дела према правном основу на територији општине Чајетина 2016–2020. г.

**Табела 115.** Број и врста интервенција ватрогасне службе и настала материјална штета на територији општине Чајетина 2016–2020. г.

**Табела 116.** Промена броја активних привредних друштава и предузетника на територији општине Чајетина 2017–2021. г.

**Табела 117.** Број запослених, незапослених и просечна зарада на територији општине Чајетина 2016–2020. г.

**Табела 118.** Просечне зараде без пореза и доприноса по секторима делатности на територије општине Чајетина 2013–2017. г.

**Табела 119.** Ценовник комуналних услуга (без ПДВ-а) за различите категорије корисника на територији општине Чајетина

**Табела 120.** Ценовник изношења и депоновања кућног отпада из стамбеног и пословног простора на територији општине Чајетина

**Табела 121.** Преглед накнаде коришћења грађевинског земљишта у насељеним местима Чајетина и Златибор по зонама и наменама (по m<sup>2</sup>)

**Табела 122.** Буџетски приходи општине Чајетина 2015–2019. г.

**Табела 123.** Буџетски расходи општине Чајетина 2015–2019. г.

**Табела 124.** Расходи корисника буџетских средстава општине Чајетина 2015–2019. г. (у хиљ. дин.)

**Табела 125.** Буџетске програмске активности општине Чајетина за 2020. г.

**Табела 126.** Социо-економске и демографске карактеристике испитаника

**Табела 127.** Повезаност испитаника са туристичком делатношћу

**Табела 128.** Важност индикатора квалитета живота

**Табела 129.** Задовољство индикаторима квалитета живота

**Табела 130.** Експлораторска факторска анализа – издвојени фактори (Ф1–Ф6)

**Табела 131.** Резултати t-теста у односу на пол испитаника

**Табела 132.** Резултати t-теста у односу на пол испитаника (ниво варијабли)

**Табела 133.** Резултати t-теста у односу на место пребивалишта испитаника

**Табела 134.** Резултати t-теста у односу на место пребивалишта испитаника (ниво варијабли)

**Табела 135.** Резултати t-теста у односу на познавање туристичког сектора

**Табела 136.** Резултати t-теста у односу на познавање туристичког сектора (ниво варијабли)

**Табела 137.** Резултати t-теста у односу на комуникацију са туристима

**Табела 138.** Резултати t-теста у односу на комуникацију са туристима (ниво варијабли)

**Табела 139.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на старост испитаника

**Табела 140.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на старост испитаника (ниво варијабли)

**Табела 141.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на образовни статус испитаника

**Табела 142.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на образовни статус испитаника (ниво варијабли)

**Табела 143.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на занимање испитаника

**Табела 144.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на занимање испитаника (ниво варијабли)

**Табела 145.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на месечна примања испитаника

**Табела 146.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на месечна примања испитаника (ниво варијабли)

**Табела 147.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на удаљеност од туристичког центра

**Табела 148.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на удаљеност од туристичког центра (ниво варијабли)

**Табела 149.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на запосленост

**Табела 150.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на запосленост (ниво варијабли)

**Табела 151.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на положај туризма у локалној економији

**Табела 152.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на положај туризма у локалној економији (ниво варијабли)

**Табела 153.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на корист од туристичког развоја

**Табела 154.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на корист од туристичког развоја (ниво варијабли)

**Табела 155.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на укљученост испитаника у рад управљачких органа

**Табела 156.** Резултати једнофакторске анализе варијансе у односу на укљученост испитаника у рад управљачких органа (ниво варијабли)

**Табела 157.** Просечне вредности коефицијента Пирсонове корелације на нивоу Ф1–Ф6

**Табела 158.** Оцена утицаја туризма на индикаторе квалитета живота (% удео) и изведени индекси

## Списак карата

- Карта 1. Административне границе Златибора и припадајућа насеља
- Карта 2. Саобраћајни положај простора Златибора
- Карта 3. Хипсометријски појасеви на простору Златибора
- Карта 4. План туристичког дела Стопића пећине
- Карта 5. Вегетациони покривач на простору Златибора
- Карта 6. Месне заједнице на простору Златибора и припадајућа насеља
- Карта 7. Организација мреже насеља на простору Златибора
- Карта 8. Саобраћајна мрежа на простору Златибора
- Карта 9. Размештај и организација туристичких садржаја на простору Златибора
- Карта 10. Организација туризма и материјалне базе на простору Златибора

## Списак графикана

- Графикон 1. Полно-старосна пирамида становништва Златибора 1971. и 2011. г.
- Графикон 2. Укупан принос пшенице и кукуруза у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)
- Графикон 3. Укупан принос кромпира у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)
- Графикон 4. Укупан принос ливада и пашњака у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)
- Графикон 5. Укупан принос шљива и јабука у општини Чајетина 1974–2012. г. (t)
- Графикон 6. Промена величине сточног фонда на простору Златибора 1981–2012. г.
- Графикон 7. Промет путника железничким превозом 1976–1990. и 2004–2017. г.
- Графикон 8. Број категорисаних лежаја на Златибору 2000–2019. г.
- Графикон 9. Доласци и ноћења туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г. (%)
- Графикон 10. Доласци и ноћења домаћих и иностраних туриста на Златибору 2000–2018. г. (%)
- Графикон 11. Структура ноћења туриста на Златибору према земљи порекла 2009–2018. г.
- Графикон 12. Резултати локалних извора у општини Чајетина 2016. и 2020. г.
- Графикон 13. Резултати локалних извора по бирачким местима у општини Чајетина 2020. г.

## Списак слика

- Слика 1. Детаљ серпентинита на простору Златибора
- Слика 2. Поглед на Торник
- Слика 3. Бранешко и Семегњевско поље
- Слика 4. Клисуре Камешине и Увца
- Слика 5. Стопића пећина и прераст у Доброселици
- Слика 6. Реке на простору Златибора
- Слика 7. Језера на простору Златибору
- Слика 8. Врела и извори на простору Златибора
- Слика 9. Шумска вегетација на простору Златибора
- Слика 10. Пашњачко-ливадска вегетација на простору Златибора
- Слика 11. Серпентинска вегетација на простору Златибора
- Слика 12. Верски објекти на простору Златибора
- Слика 13. Промене карактера стамбеног фонда на простору Златибора
- Слика 14. Образовне институције на простору Златибора
- Слика 15. Сточарство на простору Златибора у прошлим временима
- Слика 16. Кирдије и млекације на простору Златибора у прошлим временима
- Слика 17. Производно-прерадни капацитети на простору Златибора
- Слика 18. Трговински садржаји – продавнице у Доњој Белој Реци, Јасенову и Златибору
- Слика 19. Некадашња путна мрежа на простору Златибора
- Слика 20. Данашња путна мрежа на простору Златибора
- Слика 21. Железничка инфраструктура на простору Златибора
- Слика 22. Објект поште на Златибору
- Слика 23. Златибор у прошлим временима
- Слика 24. Гости Златибора у прошлим временима
- Слика 25. Предратне виле на Златибору
- Слика 26. Туристичко-угоститељски објекти на Златибору у прошлим временима
- Слика 27. Смештајни објекти на Златибору (60-е године)
- Слика 28. Смештајни објекти на Златибору (80-е и 90-е године)
- Слика 29. Ски центар „Торник“
- Слика 30. Спортско-рекреативни садржаји на простору Златибора



- Слика 31. Конгресни капацитети на Златибору  
Слика 32. Институт за лечење штитасте жлезде „Чигота“ на Златибору  
Слика 33. Купалишни садржаји на простору Златибора  
Слика 34. Туристичка сигнализација на простору Златибора  
Слика 35. Презентација туристичких садржаја на простору Златибора  
Слика 36. Авантуристички садржаји на простору Златибора  
Слика 37. Савремени туристичко-угоститељски објекти на Златибору  
Слика 38. Утицај туристичких фактора на ставове локалне заједнице  
Слика 39. Домени и утицајни фактори квалитета живота  
Слика 40. Перципирани туристички утицаји и типови благостања  
Слика 41. Шема постављених хипотеза  
Слика 42. Границе и режими заштите Парка природе „Златибор“  
Слика 43. Типична златиборска станишта  
Слика 44. Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну  
Слика 45. Верски објекти на територији општине Чајетина  
Слика 46. Спомен обележја на територији општине Чајетина  
Слика 47. Културне установе на територији општине Чајетина  
Слика 48. Лого активних удружења и спортских клубова на територији општине Чајетина  
Слика 49. Спортско-рекреативни садржаји на територији општине Чајетина  
Слика 50. Спортско-рекреативни центар на Златибору  
Слика 51. Апартаманска насеља на Златибору  
Слика 52. Панорама Чајетине и Златибора  
Слика 53. Просторна организација туристичког центра Златибор  
Слика 54. Механизација зимског одржавање путева на територији општине Чајетина  
Слика 55. Стање саобраћаја у туристичком центру Златибор  
Слика 56. Улична мрежа у насељима Златибор и Чајетина  
Слика 57. Путни правци у сеоском подручју општине Чајетина  
Слика 58. Рибничко језеро са постројењем за прераду воде  
Слика 59. Изградња водоводне мреже у Горњој Шљивовици  
Слика 60. Седиште „Водовода Златибор“ у Чајетини  
Слика 61. Изградња канализационе мреже на Златибору  
Слика 62. Постојење за прераду отпадних вода на Златибору  
Слика 63. Примарна гасоводна мрежа на Златибору  
Слика 64. Телекомуникациона инфраструктура на Торнику  
Слика 65. Уређење зелених површина у Чајетини и Златибору  
Слика 66. Привремене депоније грађевинског материјала на Златибору  
Слика 67. Капацитети за пријем и превоз отпада на територији општине Чајетина  
Слика 68. Објекти предшколске установе на територији општине Чајетина  
Слика 69. Објекти образовних институција на територији општине Чајетина  
Слика 70. Објекти здравствених усана на територији општине Чајетина  
Слика 71. Остали објекти ојавне намене на простору општине Чајетина  
Слика 72. Трговинско-услужни објекти на територији општине Чајетина  
Слика 73. Објекат новоотворене полицијске испоставе на Златибору  
Слика 74. Жиг гаранције квалитета „Добро са Златибора“

## Списак прилога (А)

- Прилог 1. Промена броја становника на простору Златибора 1948–2011. г.  
Прилог 2. Ланчани индекс промене броја становника на простору Златибора 1948–2011. г.  
Прилог 3. Промена броја домаћинстава на простору Златибора 1948–2011. г.  
Прилог 4. Ланчани индекс промене броја домаћинстава на простору Златибора 1948–2011. г.  
Прилог 5. Промена просечне величина домаћинстава на простору Златибора 1948–2011. г.  
Прилог 6. Просечне стопе наталитета и морталитета по декадама на простору Златибора 1963–2018. г. (‰)  
Прилог 7. Просечне стопе природног прираштаја по декадама на простору Златибора 1963–2018. г. (‰)  
Прилог 8. Просечне стопе миграционог салда по декадама на простору Златибора 1971–2011. г. (‰)  
Прилог 9. Структура становништва Златибора према месту рођења 1961–2011. г. (%)  
Прилог 10. Становништво Златибора према периоду имиграције (%)  
Прилог 11. Дневни мигранти и удео у укупној популацији 1981., 2002. и 2011. г.  
Прилог 12. Основни подаци о насељима на простору Златибора  
Прилог 13. Промена броја станова на простору Златибора и њихов удео у укупном броју 1971–2011. г.  
Прилог 14. Индекси старења становништва Златибора 1961–2011. г.

- Прилог 15.** Насеља на простору Златибора према стадијуму демографске старости 1961–2011. г.
- Прилог 16.** Становништво према полној структури на простору Златибора 1961–2011. г.
- Прилог 17.** Коефицијент економске зависности становништва Златибора 1961–2011. г.
- Прилог 18.** Земљиште на простору Златибора према категоријама коришћења 2012. г. (ha)
- Прилог 19.** Површине под ратарским културама на простору Златибора 2012. г. (ha)
- Прилог 20.** Површине под воћним културама на простору Златибора 2012. г. (%)
- Прилог 21.** Промене сточног фонда на простору Златибора 1981–2011. г.
- Прилог 22.** Регистар сеоских туристичких домаћинстава на територији општине Чајетина
- Прилог 23.** Промена броја долазака домаћих туриста на Златибору по месецима 2004–2020. г.
- Прилог 24.** Промена броја долазака иностраних туриста на Златибору по месецима 2004–2020. г.
- Прилог 25.** Промена броја ноћења домаћих туриста на Златибору по месецима 2004–2020. г.
- Прилог 26.** Промена броја ноћења иностраних туриста на Златибору по месецима 2004–2020. г.
- Прилог 27.** Промена учешћа ноћења домаћих туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.
- Прилог 28.** Промена учешћа ноћења иностраних туриста на Златибору по месецима 2004–2019. г.
- Прилог 29.** Структура ноћења туриста према земљама порекла на Златибору 2009–2018. г.
- Прилог 30.** Просечне вредности коефицијента Пирсонове корелације на нивоу појединачних варијабли

## **(Б)**

Анкетни упитник (TQOL скала)

## БИОГРАФИЈА

Стефан Денда је рођен 26.10.1990. године у Лазаревцу. Основну школу „Кнез Лазар“ је завршио у родном месту, док је Средњу школу „Хиљаду триста каплара“ похађао у Љигу. Основне студије на Географском факултету Универзитета у Београду – смер туризмологија, уписао је школске 2009/2010. године. Дипломирао је 2013. године са просечном оценом 9,92 одбранивши завршни рад са темом „Простор парка природе „Палић“ у функцији одрживог развоја“ под менторством проф. др Добрице Јовичића. Исте године уписао је мастер студије, смер туризмологија, које је завршио 26.09.2014. године са просечном оценом 10,0 и одбраном мастер рада под називом „Туризмолошки приказ Сокобање“ под менторством проф. емеритуса др Стевана М. Станковића. Био је носилац више стипендија (Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Град Београд, Градска општина Лазаревац и Фонд за младе таленте). За постигнути успех током основних студија, награђен је као студент генерације на студијској групи туризмологија.

Школске 2014/2015. године уписује докторске студије геонаука на истом факултету. Положио је све испите превиђене наставним планом и програмом са просечном оценом 10,0 и стекао право на пријаву теме. Предлог докторске дисертације под називом „Утицај туризма на ставове становништва о квалитету живота на Златибору“ прихваћен је од стране Већа грађевинско-урбанистичких наука Универзитета у Београду 25.09.2018. године.

Од јуна 2015. године, посредством Министарства просвете, науке и технолошког развоја, ангажован је као истраживач-стипендиста на Географском институту „Јован Цвијић“ САНУ, на интердисциплинарном научно-истраживачком пројекту „Географија Србије“ (47007) под руководством др Милана Радовановића. На основу позива талентованим младим истраживачима, маја 2018. године запослен је на истом институту, најпре као истраживач-приправник, а потом и истраживач-сарадник (2019).

У научно-истраживачком раду, највише пажње је усмерио на област туризмологије (туристичке географије), односно ка посебним облицима туризма, планирању и валоризацији, као и последицама туристичког развоја. До сада је самостално и у коауторству објавио 13 радова у научним часописима (четири у часописима са SCI и SSCI листе). Учествовао је у раду већег броја конференција из којих су произашла 24 рада. Објавио је више библиографских одредница, био уредник/аутор једне монографске студије, као и технички уредник две монографије. Учествовао је на два пројекта и организацији два научна скупа.

## Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: **Стефан Денда**

Број индекса: **04/2014**

### Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**„Утицај туризма на ставове становништва о квалитету живота на Златибору“**

---

---

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

**Потпис аутора**

---

У Београду,

## **Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада**

Име и презиме аутора: **Стефан Денда**

Број индекса: **04/2014**

Студијски програм: **Геонауке**

Наслов: **„Утицај туризма на ставове становништва о квалитету живота на Златибору“**

Ментор: **др Дејан Шабић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

## Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

**„Утицај туризма на ставове становништва о квалитету живота на Златибору“**

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

**3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_



1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.